ئابدۇراخمان قاھار

ئىلى دولقۇنلىرى

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

(1)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
مۇقاۋا رەسىمىنى سىزغۇچى: ئابدۇراخمان ئابلىز
مۇقاۋا خېتىنى يازغۇچى: سۇلايمان ئىسمائىل خالى

ISBN 978-7-228-14338-2

مىللىي يېزىقتىكى نەشر بۇيۇملىرى مەخسۇس مەبلىغىگە ئېرىشكەن تۈر

民族文字出版专项资金资助项目

ئۇيغۇر ئەدەبىي ئەسەرلىرىدىن تاللانمىلار

21 - 50

维吾尔原创文学作品精选

ئابدۇراخمان قاھار

ئىلى دولقۇنلىرى

(1)

(رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

滔滔的伊犁河.1 ：维吾尔文/阿布都热合曼·卡哈尔著；—乌鲁木齐：新疆人民出版社，2011.7 （2015.3重印）
ISBN 978—7—228—14338—2

Ⅰ.①滔… Ⅱ.①阿… Ⅲ.①长篇小说 — 中国 — 当代 — 维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2011)第129904号

责任编辑	阿不都克依木·沙依木
编　　辑	苏里坦·阿西木
责任校对	沙娜瓦尔·依布拉音
特约校对	万力·在顿
封面设计	艾克拜尔·沙力
封面绘画	阿布都热合曼·阿布力孜
出版发行	新疆人民出版总社 新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路348号
电　　话	0991-2827472
邮　　编	830001
印　　刷	北京顺诚彩色印刷有限公司
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230毫米 32开本
印　　张	14.375
版　　次	2011年9月第1版
印　　次	2015年3月第3次印刷
印　　数	6001 - 9000
定　　价	40.00 元

يازغۇچى ئابدۇراخمان قاھار

نەشرىياتتىن

يازغۇچى ئابدۇراخمان قاھار 1935 ـ يىلى 11 ـ ئايدا غۇلجا شەھىرىدە ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1945 ـ يىلىدىن 1952 ـ يىلىغىچە غۇلجا شەھىرىدە باشلانغۇچ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1952 ـ يىلى 9 ـ ئايدا غۇلجىدىكى ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى بىلىم يۇرتىغا كىرىپ بىر يىل ئوقۇغاندىن كېيىن، 1953 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئۈرۈمچىگە كېلىپ سابىق شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. 1956 ـ يىلىدىن 1988 ـ يىلىغىچە ئۈرۈمچى ۋە غۇلجا شەھىرىدىكى دارىلمۇئەللىمىنلەردە ۋە ئىلى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1988 ـ يىلىدىن ئېتىبارەن شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ كەسپىي يازغۇچىسى بولغان. ئۇ ھازىر جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ۋە شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى.

ئابدۇراخمان قاھار 1953 ـ يىلى «شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» (ھازىرقى «تارىم») ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان «بەختىمىز كۈلدى» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىيات سېپىگە قوشۇلغان. ئۇ شۇنىڭدىن تارتىپ ھازىرغا قەدەر شېئىر، ھېكايە، پوۋېست، رومان ۋە ئەدەبىي خاتىرە ئىجادىيىتى بىلەن ئىزچىل شۇغۇللىنىپ كەلدى. ئۇنىڭ «ۋاپا» (ھېكايىلەر توپلىمى)، «ئاھ، ياشلىقىم» (پوۋېستلار توپلىمى)، «ئىلى دولقۇنلىرى» (ئىككى قىسىملىق رومان)، «ھايات سىرى» (رومان)، «كۆڭۈل» (رومان)،

«ئاۋات شەھەرنىڭ يېڭى پۇقراسى» (رومان) قاتارلىق يىگىرمە پارچىگە يېقىن كىتابى نەشر قىلىنغان. «ئاۋات شەھەرنىڭ يېڭى پۇقراسى» ناملىق رومانى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەت ئەدەبىي ئەسەرلىرىنى باھالاشتا «تۇلپار» مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب 1
ئىككىنچى باب 13
ئۈچىنچى باب 32
تۆتىنچى باب 55
بەشىنچى باب 82
ئالتىنچى باب 107
يەتتىنچى باب 124
سەككىزىنچى باب 137
توققۇزىنچى باب 155
ئونىنچى باب 172
ئون بىرىنچى باب 206
ئون ئىككىنچى باب 233
ئون ئۈچىنچى باب 239
ئون تۆتىنچى باب 254
ئون بەشىنچى باب 271
ئون ئالتىنچى باب 289
ئون يەتتىنچى باب 314
ئون سەككىزىنچى باب 350
ئون توققۇزىنچى باب 378
يىگىرمىنچى باب 403
يىگىرمە بىرىنچى باب 412
يىگىرمە ئىككىنچى باب 441

بىرىنچى باب

1

ئىلى ۋادىسى كەچ كۈز مەنزىرىسى بىلەن چۈمكەلدى. جەنۇبتىكى ئاسمانغا تاقاشقان ئاقباش تاغلار تۇمانلىشىپ، شىمالدىكى كەڭ كەتكەن بىنەملىكلەر، ئوتلاق ـ تەكچىلەر سارغۇچ ـ سۇر رەڭگە كىرىپ قالدى. ئىلى دەرياسىنىڭ باھار ئايلىرىدىكى شىددەتلىك دولقۇنلىرى ياز بويى بىردە پەسىيىپ، بىردە ئۆرلىگەن بولسا، مانا ئەمدى بارغانسىرى جىمىپ سۇزۇلمەكتە ئىدى. يازچە تىرىكچىلىك بىلەن تىنىمسىز ئۆمىلىگەن قۇرت ـ قوڭغۇزلار ئاللىقاچان ئۇچەكلىرىگە كىرىپ كەتكەنىدى. يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈۋاتقان دەل ـ دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى ئەتىسى ـ ئاخشىمى ئۇرۇپ تۇرغان سوغۇق شامالدا تولغىنىپ شىۋىرلايتتى. نە باغلاردا، نە توقايلىقلاردا كۆڭۈل يايرىغۇدەك مەنزىرە قالمىغانىدى. ھەممە يەر كۆڭۈلسىز، مەھەللىنىڭ ئۇ بېشىدىن ـ بۇ بېشىغىچە قىيقاس سېلىپ قوغلىشىپ ئوينايدىغان يالاڭ ئاياغ يېزا بالىلىرى ھازىر ئوچاقنىڭ ئالدىنى بەرمەيدىغان بولدى.

تەبىئەتنىڭ بۇ كۆڭۈلسىز مەزگىلى سوغۇقنى باشلاپ كەلگەنىدى. باھار ئايلىرى ياساندۇرغان يېزا، باغۇبوستان، چىمەنزارلارنىڭ يېشىل كىيىملىرىنى كەچ كۈزنىڭ سوغۇق قولى سالدۇرۇۋالغان، ئۇ يەرلەردە ھازىر قۇشلارنىڭ تاشلاپ كەتكەن ئۇۋىلىرىلا قالغان، يازنىڭ شاۋقۇن ـ سۈرەنلىرى قېنى؟ ئەمدى قۇشلارنىڭ پۈتۈن دالالارنى جانلاندۇرۇپ چاڭىلداپ سايراشلىرى،

دېھقانلارنىڭ ئېتىزلاردىكى ئەمگەك ناخشىلىرى ئاڭلانمايدۇ. ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆرۈمسىز كۇزلەكلەر، قوغۇنلۇق - باراڭلار ۋە خامانلاردىكى ئىگىسىز قالغان كەپىلەر غوڭۇيۇپ كۆرۈنىدۇ، ئېڭىزلاردا قوي - كالىلارنىڭ ئوتلاپ يۈرگىنى كۆزگە چېلىقىدۇ، كۆتۈرمە ئېرىق ياقىلىرىدا قوراي ئۇرۇپ، كۆتەك قومۇرۇپ يۈرگەن كىشىلەر ئاندا - ساندا كۆزگە چېلىقىپ قالىدۇ.

مەھەللىنىڭ تار، ئەگرى - توقاي كوچىلىرى، ئېرىق - ئۆستەڭ بويلاپ رەتسىز سېلىنغان، ئاقارتىلمىغان سوقما تاملىق ئۆيلىرى كۆڭۈلسىز كۆرۈنىدۇ. غازاڭلار، ئەخلەت - چاۋارلار كۆۋرۈك ئاستىلىرىغا تىقىلىپ، ئېرىق سۇلىرىنى كوچىغا يايغان بۇ سوغۇق كۇنلەردە بەزىلەر ئۆيلىرىنىڭ يامغۇر سۇلىرى بۇزغان يەرلىرىگە لايچىلىق قىلاتتى، ئاياللار شىلىم بىلەن پەنجىرىلىرىگە سامان قەغەز چاپلاش بىلەن ئاۋارە ئىدى. كەچ كۈزنىڭ ۋەھىمىسى دېھقانلارنى ئالدىرىتىپ قويغان، چۈنكى ئۇلارنى مۇزلىتىدىغان ھەسسىنەم ئايلىرى كېلىپ قالغان. ئۇلار كوچىنىڭ كۇنگەي تەرىپىگە ياكى تۇگمەنگە يىغىلىشىپ «كۆيدۈرسىمۇ ياز ئاپتىپى ياخشى ئىكەن» دەپ، سوغۇقنىڭ بۇرۇن چۈشۈپ كەتكەنلىكىدىن دادىلىشىدۇ ھەم قىشلىق ئۇن تارتىش، ئاددىي بولسىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتىدىغان مەشرەپلىرى ئۈچۈن تەييارلىق قىلىپ قويۇش، ئۆيئىچىدىكىلەرنىڭ قىشلىق كىيىم - كېچەكلىرىنى غەملەش قاتارلىق ئىشلار ئۈچۈن باش قاتۇرۇشىدۇ...

«ياغسا يامغۇر، چىقسا بوران، پادىچىغا نەدە ماكان؟» دېگەن گەپ بار، لېكىن ئادەمگە ھەممىلا ۋاقىت ئوخشاش بولۇپ قالغان، پەسىللەرنىڭ قايسىبىرى ئادەمگە كۇلۇپ قارىدى؟ «يېتىمنى يېتىپ ئۇر، بولمىسا پۇتىدىن تۇتۇپ ئۇر» دېگەندەك، يازنىڭ قىزىق ئاپتاپلىرىدا كالىلىرى سايىگە قاراپ قاچسا، ئۇنىڭ ئالدىنى توراپ دەرمانى قالمىغۇچە قوغلاپ يۈگۈردى، ئېكىنلارغا

كىرسە ئىگىلىرىدىن تاياق يېدى، يامغۇر - يېشىن، بوران - چاپقۇنلاردا يۈزلىرى يېرىلىپ ئېچىشىپ ئاغرىدى، مانا ئەمدى كەچ كۈزنىڭ زەھەردەك شامال ئارىلاش سوغۇقى قىيناۋاتىدۇ.

نادىم يادىنى مەھەللىگە ھەيدىدى. ئۇ يادىسىنى ھەممىدىن بۇرۇن ئاچىقىپ، ھەممىسىنىڭ كەينىدە قايتاتتى. چۈنكى، باي: «ئوغلۇم نادىم، قوي - كالىلار ئەتىگىنى بىلەن كەچقۇرۇنلۇقى ئالايىتەنلا ئوتلايدۇ، ھايۋاننىڭ تىلى بولمىغىنى بىلەن، خۇداسى بار، ساڭا - ماڭا ئوخشاشلا قورسىقىنى ئوبدان تويدۇرغۇسى كېلىدۇ. شۇڭا، ئەتىگەن چىق - دە، كېيىن قايت» دەپ جېكىلەيتتى. نادىمنىڭ بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاۋەرگۈسى كەلمەيتتى، شۇڭا يادىچى دوستلىرىدىن ئايرىلىپ ئارقىدا قالاتتى. ئۇ مەھەللىگە كالىلىرىنى ھەيدەپ كىرگەندە، توخۇلار ھويلىلاردىكى قارىياغاچ شاخلىرىدا بىر - بىرى بىلەن قونداق تالىشىپ چوقۇشاتتى، بۇنىڭغا يۇندى تالاشقان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى قوشۇلۇپ كېتەتتى.

نادىم مەھەللە ئىچىگە كىرىپ كەلگەندە، ئۇنى مەھەللىنىڭ يالىڭاچلانغان ئاق تېرەكلىرىگە قونغان قاغىلار قارشى ئالدى. سەھەردە نادىم بىلەن تەڭ بىر كۈنلۈك ئوزۇق غېمى بىلەن ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇپ كەتكەن قاغىلار نادىمدىن خېلىلا بالدۇر كەپتۇ. ئۇلار تېرەك شاخلىرىدا خۇددى بىر يىپقا تىزىپ قويغان قارا مونچاقلاردەك تىزىلىپ قاقىلدىشاتتى. نادىم ئۆتكۈر كۆزلىرىنى قاغىلاردىن ئېلىپ، مەڭگەنىنىڭ تۇرخۇنلاردىن كۆتۈرۈلۈشىنى خالىمايۋاتقاندەك ئېغىر ھالدا تولغىنىپ چىقىۋاتقان ئاقۇچ كەچكى ئىسلىرىغا قارىدى - دە، كۆزلىرىدە غەمكىنلىك ياندى.

نادىم غەيرەتلىك بالا، لېكىن ئۇنىڭ سۇنۇق چىرايىدىن يېتىملىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بوي - تۇرقى، چىرايى دادىسىغا تارتقان: ئېگىز بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، قويۇق قېشى قىسقا، بۇرنى قاڭشارلىق، يېشى ئون بەش - ئون ئالتىلەردە بار.

ئۇنىڭ بېشىدا چەت - چۆرىلىرى قىرچىلىپ ئۆڭۈپ كەتكەن دوپپا، ئۇچىسىدا كىر كۆڭلەك، ئۇستىدە ئاپىسى قولدا شىرىپ تىكىپ بەرگەن پىنجەك، پۇتىدا چورۇق بار ئىدى. قولىدا پادىچىلارغا خاس تۈز ئېرەن تايىقى بولۇپ، ئۇنىڭغا كالا - قويلارنىڭ سانى بەلدەمچە قىلىپ ئويۇلغان. ئۇ تاياقنى باشقا پادىچىلارغا ئوخشاش كالا مۈڭگۈزىگە دەللەپ ئاتمايتتى، ھەيۋە ئۈچۈن ئايلاندۇرۇپ قوياتتى، «ھايت - ھۈيت» بىلەن پادىسىنى تەرتىپكە چاقىراتتى. ئۇ نېمىلا بولسۇن باي قورۇسىدا ئۇ ئىشقا، بۇ ئىشقا بۇيرۇلۇپ يۈرگەندىن كۆرە، ئېتىزلىقلاردا، ئېدىرلىقلاردا مال بېقىپ يۈرۈشنى ئەۋزەل كۆرەتتى.

نادەم ماللىرىنى ھەيدەپ يوغان دەرۋازىدىن كىرگەندە، ئەختەمباي ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، پېشايۋاندا ئۆرە تۇراتتى. ئۇ ماللارنى سانى بويىچىلا ئەمەس، رەڭگى - تۈرقى بويىچىمۇ كۆزدىن تولۇق ئۆتكۈزۈپ بولدى ۋە تويغان - تويمىغانلىقىغا سەپسالدى.

ئانىسىنى كۆرۈپ ئېتىلىپ - تىپىرلىشىپ تۇرغان ئىككى موزاينىڭ يېنىدىكى تەتۈر قوزۇقىقا نادەم بىرى قارا ئالا، بىرى قوڭۇر سىيىرنى باغلىدى. ماللىرى قىشلاققا مېڭىشتىن بۇرۇن ئايرىپ قالغان قويلارنى قوتانغا سولىدى. ئاندىن ئىككى تەرىپىدە تۇتقۇچى بار، قورساقلىق يوغان سېۋەتكە سامان تولدۇرۇپ ئۆستەڭگە ئاچىقىپ كەتتى.

نادەمنىڭ ئىشلىرىغا سەپسېلىپ پېشايۋاندا ئۆرە تۇرغان ئەختەمباي ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاشقا باشلىدى: «دادىسىدەك مۇتتەھەم، گەپدان ئەمەس، ئىشقا پۇختا، دېدىل، ئوشۇق - تۆشۈك گېپى يوق ئىدى، نېمە ئىشقا بۇيرۇسا بويۇن تولغىماي ماڭاتتى، قورسىقىنى تويدۇرۇپ قويسا كالىدەك ئىشلەۋېرەتتى. ئەمدى بۇ بالا ئۆزگىرىۋاتىدۇ، گايىتنىڭ يالىسى يۇقۇۋاتىدۇ، شۇ تومپايىنى دوراپ قالسا، بۇمۇ بىر پارچە چىش ئۆتمەيدىغان پاتاڭ بولۇپ قالىدۇ. بىلىمەن، ھەممىنى قىلىۋاتقان ئەنۋەر ئەپەندى،

لېكىن ئۇنىڭ بىلەن مۇئامىلە قىلىشنى بىلىش كېرەك. ئەيۋەشكە كەلسە ياخشى، ئەيۋەشكە كەلمىسە ھۆكۈمەتمۇ، ساقچىمۇ بارغۇ. مەنسۇر شاگىيومۇ بىر دۆت، ھە دېسىلا ئۇلارنى ھۆكۈمەتكە چاقىدۇ، قامچا، مىلتىق بىلەنلا ئەلنى باشقۇرىمەن دەيدۇ، لېكىن باققان ئىتىنىمۇ ئۇرىۋەرسەڭ يېنىپ چىشلەيدۇ. بۇ يالاڭ تۆشلەرنىڭ يېنىشىدىن خۇدا ساقلىسۇن، ئۇلار يۈزسىزلىك قىلسا بىزگىلا بولىدۇ. بەزىلەر: «ئېرىق چاپساڭ يېنىنى ئال، مالاينىڭ جېنىنى ئال» دەيدۇ تېخى، يۈرىكىنى مۇجۇيمەن، دەپ ئۆزىگە قارشى قىلىۋالغاندىن نېمە پايدا؟ ساڭا ئۆچلۈكى بار ئادەمنىڭ قىلغان ئىشىدا قانچىلىك ئۇنۇم بولسۇن، بىر قانچە ئېغىز ياخشى گەپ ئۇچۇن تىلىڭ كۆيمەيدۇغۇ، سېنىڭ قارا قورساق خەق ئىچىدە ئىنسابى بار دېگەن ياخشى گېپىڭ چىققىنىدىن مۇنۇ ئەنۋەرگە ئوخشاش ئوقۇمۇشلۇقلار ئىچىدە «مەرىپەتچى» دېگەن نامىڭ چىققىنى ياخشى ئەمەسمۇ، مەكتەپ رېمونتىغا پۇلمۇ بېرەي، ئىمكان بولسا ئاشۇ ئەنۋەر ئەپەندىنى ئۆيگە كۆچۈرۈپ ئەكېلىۋالاي، ئەپەندى خەق دېگەن ياخشى تاماق، پۇلنىڭ قۇلى، ئۆشرە ـ زاكاتنىڭ تولىسىنى مەكتەپكە، ئازراقىنى ئىمام ـ مەزىنلەرگە بېرەي. ئەلنىڭ كۆزىچە ئەپەندىگە ئاتىدارچىلىق قىلاي، ئوغلاق بولسا، ياخشى ئات توقۇپ مىندۈرۈپ، تېخى ئۆيدە مەشرەپمۇ قىلىپ بېرەي، ئۇرۇق ـ جەمەتىمنىڭ قىزلىرىدىن تاللاپ تۇرۇپ بىرنى چېتىپ قوياي. پاھ ... شۇ چاغدا ئۇ ئەپەندىنىڭ ماڭا بويۇن ئەگمىگىنىنى بىر كۆرەيچۇ، گايىتتەك تومپايلار، نادەمدەك مۇز پېشانىلەرمۇ مېنىڭ قولۇمغا قارايدىغان بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، ناسىر، نادىرلارنىڭ ئۆلۈمىنى ھېچكىم مېنىڭدىن گۇمانلانمايدۇ ...»

ئەختەمباي خىيالىنى شۇ يەردە توختاتتى ـ دە، پۇرۇشكەن چىرايىدا خاتىرجەملىك، رازىمەنلىك ئىپادىلەندى ۋە ئېڭىكىنى ئاستا سىلاپ قويدى، ئۇنىڭ چېقىر كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلىپ قالدى. كۆپ ھاللاردا خىياللىرىنى خۇپىيانە تۇتىدىغان

باي يەنە نېمىلەرنىدۇر ئويلاشقا باشلىدى ...

ئۇزاق ئۆتمەي نادىم سامانىنى يۇيۇپ ئەكىردى ۋە ئۇنى تامغا تىكلەپ سارقىتىپ قويدى ـ دە، ئامبارغا كىرىپ كېپەك ئاچىقتى. سامان بىلەن كېپەكنى ئىلەشتۇرۇپ، ھەلەپ ئېتىپ ئىككى سىيىرنىڭ ئالدىغا بۆلۈپ تۆكتى.

«بۇ شۇمتەكمۇ بەلكى چوڭ بولغۇچە ئۆزگىرىپ كېتەر، دادىسىنى كىيىپ چىقار، ھەتتا ئۇنىڭدىن ئېشىپ چۈشەر، — دەپ ئويلاشقا باشلىدى يەنە باي، — مەنمۇ ئۆزگىرىپ كەتتىمغۇ، باشلىقىم بۆۋەكچىلىك بىلەن ئۆتۈپ كەتتى، دادامنىڭ پىششىقلىق بىلەن تۈگكەن تۈگۈچىنى بۇزۇپ ـ چاچتىم، يوقاتتىم، ھەۋىسىم مېنى نېمىلەرنى قىلدۇرمىدى، نېمە كويلارغا سالمىدى؟ قىڭغىر ـ قىيسىق كوچىلارنىڭ ھەممىسىگە كىردىم. لېكىن، چوڭ بولغانسېرى، بولۇپمۇ بۇ چوڭ ئۆي ماڭا قالغاندىن بېرى ئەقلىمنى تاپتىم، باشقا بايلارغا قاراپ ئېسىمنى يىغدىم، مال ـ دۇنيانىڭ قەدرىگە يەتتىم. ئۆزگەرگەندىمۇ دادامنىڭ يولىدىن باشقىچە يولدا ماڭدىم. ئىسىت ... بۆۋەكچىلىك بىلەن ئۆتۈپ كەتكەن ئون يىل، بولمىسا بۇ چاغقىچە ھېچبولمىغاندا ئۈچ يۈز خو يەر بەش يۈز خوغا، يەتتە قورۇ قوي ئون بەش قورۇغا، جاڭزا ئۈچتىن بەشكە، تۆگە ساندۇقتىكى زىخچە ئالتۇن ئىككى يۈز سەردىن ئۈچ يۈز سەرگە يەتكەن بولاتتى ـ دە، ھەي شۇ دادامنىڭ كالتە پەملىكى، نېمىشقىمۇ باشقا بايلارغا ئوخشاش مېنىمۇ دۇنيا تۇتۇشقا ئۆگەتمىگەن بولغىيدىكىن ... روھىڭ ئۈچۈنمۇ ياخشىدى، ئەختەمباي كىمنىڭ ئوغلى؟ رۇستەمباينىڭ بولاتتى. خەير، روھىڭ قورۇنمىسۇن، دادا، ئەمدى ئۆزۈمنىڭ يولىنى ئۆزۈم تاپىمەن، ئاسمان ـ پەلەككە كۆتۈرۈلىمەن. باشقىلارنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋېتىمەن...»

سىيىر ساغىدىغان موماي سىرلانغان ئاق چېلەكنى كۆتۈرۈپ چىققاندا، ئەختامباينىڭ خىيالى ئۈزۈلدى. نادىم ئىشلىرىنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ، كېپەك يېپىشقان قولىنى ئۇۋۇلاپ قوتاندىن

چىقتى. ئۇ كۆزىنى بايدىن قاچۇرۇپ، ئۇۋۇلاۋاتقان قولىغا قاراپ تۇراتتى.

— نادەم، بالام، — دېدى باي خىيالىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، — تامىقىڭنى يەۋال، ئەمدى.

نادەم ئاشخانا ئۆيگە كىرىپ، كۈندىكىدەك ئوچاق ئالدىدا ئولتۇردى. ئۇنىڭ كەينىدىن يېنىك چامداپ ئەختەمباي كىردى. ھۆرنىساخان نادەمنىڭ ئالدىغا بىر چىنە سۇيۇقئاشنى قويغانىدى، باي:

— نان ئاچىقىپ بەر، نان، ئۆسۈۋاتقان بالا تويغۇچە يېسۇن، سوغۇق يەپ كەلگەن بالا تويامدۇ ئۇنىڭغا، — دېدى. ھۆرنىساخان جىرىستىن يېقىلغان پوم ناندىن بىرنى ئاچىقىپ بەردى.

ئەيلەنگەن ئۆچكە تېرىسى سېلىنغان كاڭنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان باي بېشىنى سىلاپ ئەسنەپ تورۇسقا قارىدى: ئاشخانا بەش لىملىق، ئۈچ دېرىزىلىك چوڭ ئۆي ئىدى. كۈنپېتىشقا قارىغان ئىشىكتىن كىرگەندە، ئۇدۇلدا مانتا ئوچاق، ئۇنىڭغا بىر چوڭ، بىر كىچىك ئىككى قازان ئېسىلغان، ئوچاقنىڭ يېنىدىكى تامغا ئۈچ ئۇزۇنچاق ئويۇق ئويۇلغان بولۇپ، چىنە - قاچىلار دەستىلەپ قويۇلغان، يېرىم مېتىر ئېگىزلىكتىكى سۇپىغا بەش پارچە چىرايلىق گۈللۈك تېكىمەت سېلىنغان. ئۆينىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تامغا يۆلەپ قاتارىسىغا ئىككى ساندۇق قويۇلغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېگىز قىلىپ يوتقان - كۆرپىلەر تىزىلغان، ئۆي يورۇق ھەم ئازادە ئىدى.

ئەختامبايىنىڭ يېنىدا گەپ قىلماي، ئۇياق - بۇياققىمۇ قارىماي ئون تۆت - ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى شالاڭ چاچلىق، قېشى سارغۇچ بولسىمۇ قويۇق، كېزىكتىن يېڭى تۇرغان ئادەمدەك چىرايى تېگى - تېگىدىن سېرىقداپ جۇدىگەن، چوڭ كۆزلىرى پارقىراپ قالغان كەنجى ئوغۇل — ۋارىسجان ئولتۇراتتى. ۋارىسجاننىڭ بېشىدا بېغىر رەڭ مانچېستېر دوپپا، ئۇچىسىدا كۆك تېرىكىدىن تىكىلگەن ئەستەرلىك شىم - چاپان،

يۈتىدا غۇلجا خۇرۇمىدىن تىكىلگەن ئىسكەتلىك ئۆتۈك بولۇپ، ئىچىدىكى ئاق كۆڭلەك ياقىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

بەشىنچى لامپا ئۆيئىچىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. نادەم تامىقىنى يەپ بولغانىدى. بوگون باي ئۇنىڭغا خۇددى بىرنېمە دەيدىغاندەكلا قىلىپ تۇراتتى، شۇڭا ئۇ باينىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇپ قالدى. دېگەندەك باي ئۇنىڭغا قاراپ ئېغىز ئاچتى:

— بالام، نادەم، ئەتىدىن باشلاپ سەن ۋارىسجاننى مەكتەپكە ئاپىرىسەن ھەم بىللە ئېلىپ قايتىسەن، ماللىرىڭنى چۈشتىن كېيىن باقىسەن.

ھېچ ئويلىمىغان يەردىن چىققان گەپ ئۇچۇن نادەم ئەختامبايغا ئىتتىك قارىدى، ئۇنىڭغىچە ھۆرنىساخان ئادىتى بويىچە گەپكە ئارىلىشۋالدى، ئۇ گەپكە ئارىلاشمىسا كۆڭلى تىنمايتتى:

— ۋارىسجاننى مەكتەپكە ئاپىرىپ قويۇپ كېلىپ، ماللارنى بېقىپ كەلسۇن، ئېتىىزدىن چۈشكە يېقىن قايتىپ كېلىپ مەكتەپكە بارسىمۇ بولىدۇغۇ، چۈشكىچە مەكتەپتە بىكار ئولتۇرامدۇ؟

— بولمايدۇ ! — دېدى ئەختەمباي بېشىنى سىلكىپ، — ھەربىر سائەت ئارىلىقىدىكى تەنەپپۇس ۋاقتىدىمۇ كۆز - قولاق بولۇش كېرەك، يەنە «بېشى قايغان، پۇتى تايغان» ياقلارغا كەتسە، سەن ئىزدەپ تاپامسەن؟ ! سەن ۋايساشتىن باشقىنى بىلمەيسەن ...

باي نادەمگە قاراپ مۇنداق دېدى:

— مەكتەپكە ئۇدۇل بېرىپ، ئۇدۇل كېلىڭلار، مۇبادا ۋارىسجان باشقا ياقلارغا بۇرالسا، يول قويما، ئۇقتۇڭمۇ، بالام؟

— ئۇقتۇم.

يېقىندىن بېرى ۋارىسجان مەكتەپتىن يېنىپ ئۆيگە كەلمەي، بېشى قايغان ياقلارغا كېتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بوگونمۇ شۇنداق بولدى، مەكتەپتىن يېنىپ، تۆۋەنكى مەھەللە تەرەپكە كەتتى، باي ئادەم ئەۋەتىپ ئۇياق - بۇياقنى ئىزدەشتۇردى، ھېچ

يەردىن تاپالمىدى، كەچ كىرگەنسېرى ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ قورقۇشتى، تەرەپ ـ تەرەپكە چېپىپ پايپېتەك بولۇشۇپ كەتكەن ئادەملەر ئۇنى ئاخىر تۆۋەنكى مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى ئەسكى تاملىقتىن تاپتى. ئۇ ھېچنېمىدىن خەۋىرى يوق بىغەم ئولتۇرغانىدى. مۇشۇ ئىشتىن كېيىن ئەختەمباي بىلەن ھۆرنىساخان مەسلىھەتلىشىپ، ۋارىسجانغا نادەمنى قوشۇپ مەكتەپكە ئەۋەتىش قارارىغا كېلىشكەنىدى.

ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشقا تەمشەلگەن نادەمگە باي يەنە مۇنداق دېدى:

— ماللارغا بوغۇزنى كۈندىكىدىن ئەتىگەنرەك ئەت، مەكتەپكە ماڭىدىغان چاغدا ئوقۇرلارنى زىغىر قوغىنى بىلەن تولدۇرۇۋەت، ئۇقتۇڭمۇ، بالام؟

— ئۇقتۇم.

نادەم ۋارىسجاننى مەكتەپكە ئاپىرىپ ـ ئەكېلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئىنتايىن خۇشال بولدى. كىم بىلىدۇ، ئىللىق چىراي ئەنۋەر ئەپەندى ئۇنىمۇ ئوقۇتۇپ قويار، بەلكى ... كىشىلەر ئۇ چوقۇر ئەپەندىنى كەمبەغەللەرگە ئەجەب كۆيۈمچان ئىكەن دەپ تەرىپلىشىۋاتىدۇغۇ، «يېتىمنىڭ ئاتىسى يەتتە» دېگەنلەر بىكار ئېيتمىغاندۇ، شۇنداق قىلسا ئەجەب ئەمەس.

2

نادەم ھويلىغا چىقتى. ئىسسىق ئۆيدە ئولتۇرۇپ راھەتلىنىپ قالغان بالا، كەچ كۈزنىڭ سوغۇق شامىلىدا تېنىدە بىردىنلا تىترەشنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى سەزدى ۋە تىترەپ يۈرۈپ، ئۇخلاش ئالدىدىكى كۈندە قىلىپ كېلىۋاتقان ئىشلىرىنى قىلىشقا باشلىدى. بالا ئىشلىرىنى تۈگەتكۈچە تۇرمۇشنىڭ خۇنۇك، قاراڭغۇ كېچىسى ئاللىقاچان ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئورىۋالغانىدى. كېچە بەك قاراڭغۇ بولۇپ، يۇلتۇزلارنىڭ نۇرلۇق،

كۈمۈش كىرپىكلىك يۈزلىرىنى قارامتۇل بۇلۇتلار توسۇپ كەتكەندى. ئۇ تېخى قەغەز چاپلانمىغان چاقماق پەنجىرىلىك ئۆيگە كىردى ـ دە، بەش بارماقنى كۆزگە تىقسىمۇ كۆرۈنمەيدىغان قاراڭغۇلۇقتا تەمتىلەپ يۈرۈپ، قېتىشىپ قالغان قورايىنى قارسىلدىتىپ سۇندۇرۇپ ئوچاققا سېلىشقا باشلىدى. ئۆيئىچى ئۇنىڭغا تالادىنمۇ سوغۇق بىلىندى.

تۇرمۇشنىڭ قايسى تەتۈر تەقدىرى تېخى ئاغزىدىن ئانا سۈتى كەتمىگەن كىچىككىنە بالىنى مۇشۇ گۇندىخانىغا يالغۇزدىن ـ يالغۇز ئەكېلىپ تاشلىغاندۇ ـ هە؟ ئۇنىڭ ئاتا ـ بوۋىسىمۇ مۇشۇ ئىز بىلەن كەلگەن، بۇ ئىز نادەمنى يەنە قاياقلارغا، قايسى يوللارغا ئېلىپ بارىدىكىن؟ ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆمۈر يولىدا يەنە نېمىلەرنى كۆرىدىكىن؟ ئۇ مۇشۇ ئۆيگە كەلگەندە دەسلەپكى بىرنەچچە كۈننى قورقۇش، جۆيلۈش، ئەندىشە ۋە ئەنسىزلىك بىلەن كىرپىكمۇ قاقماي ئۆتكۈزۈۋەتتى. لېكىن، كېيىنرەك يالغۇز، دەردلىك ئانىسىنىڭ، ئاتا ـ ئانىسىز قالغان ئادىلجاننىڭ تۇرمۇشى ئۈچۈن باي هويلىسىغا كېلىپ ئىشلەشكە موهتاج بولغان بۇ بالا، بۇ ئىشلارغا ـــ يالغۇزلۇققا كۆنۈكۈپ قالدى. ئۆتۈۋاتقان كۈنلەر بىزگە نېمىشقا چىراي ئاچمايدۇ؟ نېمىشقا بىزنىڭ كۈنىمىز بەرگىدىن مەزگىلسىز ئۈزۈلۈپ كەتكەن گۈلدەك سولىشىپ كېتىدۇ؟ نېمىشقا بىزنىڭ چىرايىمىز كۈن كۆرمىگەن يوپۇرماقتەك رەزگى؟ ... نادەم بۇ ئوي ـ خىياللارنى تالاي قېتىم ئويلاپ كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن ۋايىگە يەتمىگەن ئەقلى بىلەن بۇ ئىشلارنىڭ تېگى ـ تەكتىگە چۆكۈپ يېتەلمەيتتى.

نادەم ئوتنى تۇتاشتۇردى ۋە قورايىنىڭ ئاچچىق ئىسىدىن ياش قۇيۇلغان كۆزىنى يېڭى بىلەن ئېرتتى. ئۆيئىچى يورۇپ، كۆڭۈللۈك بىر هالەت پەيدا بولدى. ئۆيمۇ ئىللىپ قالغاندەك سېزىلدى. ئۇ پۇتىدىكى چوقاينى يېشىپ، پايتىمىلىرىنى ئوتنىڭ ئالدىدىكى كېسەكنىڭ ئۈستىگە يايدى. پايتىمىدىن هور

كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ، كىر ھەم تەر پۇرىقى ئۇنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇلدى. نادەم ئوتىسىنىپ بىردەم ئولتۇردى. ئۆيئىچىدە بۇرۇن ئاق بولسىمۇ، ھازىر كۈل رەڭ بولۇپ قالغان بىر پارچە يىرتىق كىگىز ۋە ئورۇن - كۆرپىسى تۇراتتى. ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىدا بېدە توغرايدىغان جادۇ، بىرى تۆمۈر، بىرى ياغاچ ئىككى دانە ئارا، ئىرگىلو ھارۋىنىڭ جابدۇقلىرى ۋە ياغاچ قوزۇقتا كېرەكتىن چىققان بىر تور ۋە شىليا - خامۇتلار توپا بېسىپ تۇراتتى.

نادەم ئاخىرقى بىر تۇتام قورايىنى ئوچاققا سالدى - دە، ئوتنىڭ يورۇقىدا تېزلا ئورۇن - كۆرپىسىنى سېلىپ يېتىۋالدى. تاڭ ئاتماستىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەل بىر ئۇخلىغانغا قەدەر مىدىرلاپ يۈرگەن بالا، يوتقاننىڭ ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن ئۆزىنىڭ قاتتىق ھارغانلىقىنى سەزدى.

ئوت ئۆچتى. تالادا گۈركىرىگەن شامال تۈرخۇندىن كىرىپ قورايىنىڭ ئوتى ئۆچكەن بوش ئوچاقتا ئۇشقىرتىپ ئويىنىماقتا. نادەم پۇتىنى يىغىپ تۈگۈلۈپ ياتقىنىچە، ئۆزىنىڭ ۋەيران بولغان ئائىلىسىنى ئويلىدى: «ئاپام ھازىر ئۇخلىدىمىكىن؟ ئادىلجانغۇ ئۇخلاپ قالغاندۇ، تايىنلىق ... جاپانىڭ چېكى بولار، گايىتكام ئېيتتىغۇ، تاڭ ئاتمايدىغان تۈن بولمايدۇ، ئۇكا، دەپ». بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا تېخى ئىككى قېتىملا كۆرگەن ھېلىقى ئەپەندى گەۋدىلىنىپ كەلدى. «ۋارىسجان بىلەن قوشۇپ مېنىمۇ ئوقۇتسا نېمە بولار؟ مەيلى جاپا تارتساممۇ، ياخشى ئوقۇپ چوڭ بولغاندا ئاپامنى، ئۇكامنى ياخشى كۆڭلەرگە ئېرىشتۈرسەم، جاپانىڭ تېگى راھەت دەيدىكەنغۇ ...» ئۇ كىشىلەر ياخشى گېپىنى قىلىدىغان ئەنۋەر ئەپەندىنى ۋە مېھرىبان ئاپىسىنى ئەسلەپ يېتىپ تاتلىق خىياللار بىلەن ئۇخلاپ قالدى. خېلىلا ئىسسىپ - ئىللىپ قالغان ئۆي بىردەمدىلا سوۋۇپ كەتتى. شامال تېخىمۇ ئەدىمەكتە، ھەربىر بۇلۇڭ - پۇچقاق، يوچۇقلارغا ئۇرۇلۇپ غەلىتىلا سادالارنى پەيدا قىلماقتا. ئاسمان يۈزىنى قارا يۇڭدەك

بۇلۇتلار توسۇپ كەتكەن، ئەگەر ھاۋا ئوچۇق بولغان بولسا، سوغۇق تېخىمۇ ئەدەيدىغان چېغى، ھېلىمۇ بوش ئەمەس. قوتاندىكى قويلار، ئېغىل ئالدىدا ياتقان كالىلار سوغۇققا پەرۋا قىلماي، يېنىك پۇشۇلداپ ياتماقتا. نادەم ھېچنېمىنى تۇيماي تۈگۈلۈپ ياتىدۇ، بىراق ئۇ ياخشى چۈش كۆرۈۋاتىدۇ: ھېلىقى يېقىملىق ئەنۋەر ئەپەندى ئۇنى قولىدىن يېتىلەپ سىنىپقا ئەكىرىپ قويىدى ۋە ئۇنىڭغا دەپتەر - قېرىنداشلارنى بەردى. ۋارىسجان بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇۋاتىدۇ، مۇئەللىمنىڭ سۆزلىرىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلاۋاتىدۇ. مۇئەللىم ئۇنى، نادەم تىرىشىپ ئوقۇۋاتىدۇ، دەپ ماختاۋاتىدۇ ... لېكىن ئۇ مۇئەللىم مېنى ماختىمىسا بولاتتى، ۋارىسجان مۇئەللىمنىڭ ماختاشلىرىنى ئاپىسىغا ئېيتىپ، مېنى ئوقۇشتىن توختىتىپ قويمىسا بولاتتىغۇ، دەپ ئويلاۋاتىدۇ ...

ئىككىنچى باب

1

زومچەك ـ زومچەك، ئېگىز ـ پەس قەبرىلەر بىلەن تولغان گۆرىستان. قانچە ـ قانچە ئارزۇ ـ ئارمانلار بىلەن دۇنياغا كۆز ئېچىپ، لېكىن قارا تەقدىرنىڭ شەپقەتسىز ئىلكىدە ئاچچىق ھەسرەت ـ نادامەتنى ئىچىگە يۇتۇپ، ۋاپاسىز زامان بىلەن مەڭگۈگە خوشلاشقان جانلار ماكانى. ھايات بىلەن خوشلاشقان بۇ سانسىزلىغان جانلار ئىچىدە، ئۆز ئۆمرىنى يوقسۇزلۇق ئازابى بىلەن ئۆتكۈزگەنلەرمۇ، قارا كۆنلەر باغرىغا خەنجەر ئۇرۇپ، مەردانىلىك بىلەن ئۆتكۈزگەنلەرمۇ، كىشىلەرنىڭ ئەجرىگە چاڭگال سېلىپ ھارامدىن سەمرىپ ئۆتكۈزگەنلەرمۇ بار. قەبرىلەر ئىچىدە يىللارنىڭ ئۆتۈشى ۋە جۇدۇن ـ چاپقۇنلارنىڭ سوقۇشى بىلەن ئىزناسى ئۆچۈپ كېتەي دەپ قالغان قەبرىلەرمۇ، ئەتراپى سالاسۇنلۇق قىلىنىپ يېشىل، كۆك رەڭدە سىرلانغان قەبرىلەرمۇ، ھەتتا يېنىغا كۆچەت تىكىلىپ، ۋاقتى ـ ۋاقتىدا سۇ قۇيۇلۇپ تۇرىدىغان قەبرىلەرمۇ بار. ئەنە شۇ سانسىزلىغان قەبرىلەرنىڭ بىرىنىڭ يېنىغا تىز چۆككەن ئانا ئۆز ئىچىدە نىمىلەرنىدۇر پىچىرلاپ، مونچاق ـ مونچاق كۆز ياشلىرىنى تۆكمەكتە ئىدى. ئانا ھېچ چىدىيالمايتتى، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ گاھىدا ھۆڭگىرەپ يىغلايتتى، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندەك بولاتتى. قەبرىستانلىق ئۈستىمدە قارا بۇلۇتلار تۇرۇلۇپ ئېغىر ئاقماقتا ئىدى.

مانا، ئاسمان كۆز ياشلار بىلەن تولغاندەك سىمىلداپ يامغۇر

يېغىشقا باشلىدى. ھالسىزلانغان ئانا ئۆزىنى بىلمىگەن ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ، مەھەللە تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ماغدۇرسىز ئاياغلىرىنىڭ دىرىلداۋاتقانلىقىنىمۇ، كۆزىگە نېمىلەرنىڭ تاشلىنىۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى، بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ يۇرىكىدە قوزغالغان ئېغىر ھېسلاردىن قۇتۇلۇشقا، يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر روھىي يۈكلەرنى ئىرغىتىپ تاشلاشقا ھەرىكەت قىلىپ، تىرىكلەرنى — نادەمنى، ئادىلجاننى ئويلىدى. ئۇنىڭ چوڭقۇر قايغۇدا تىترىگەن لەۋلىرى ئوچۇق ھالەتتە يېپىلماي تۇراتتى.

بېشىغا ئېغىر مۇسىبەت چۈشكەن ئادەم ھەرقاچان تىرىكلەرنى ئويلاپ ئۆزىگە تەسەللى تاپىدۇ، تىرىكلەر غېمى ھەممىنى بېسىپ چۈشىدۇ، «تىرىكلەر ئەلا» دېگەن گەپ بىكار چىقمىغان. ئانا نادەم، ئادىلجانلارنىڭ تەمتىرىمەي چوڭ بولۇشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ يۈت دەسسەپ تۇرۇشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى ــ دە، ئۆيىگە ئاستا ياندى.

ئۇ يامغۇردىن ئېغىرلاشقان كىيىملىرى ئىچىدە شۈمشىيىپ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى ــ دە، نامازغا ئولتۇردى، نامازدىن كېيىن ئۇزاق دۇئا قىلدى، ئاندىن نەۋرىسىنى يېنىغا ئېلىپ يېتىپ خىيالغا چۆكۈپ كەتتى، بۇ خىياللارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. بىردەمدىن كېيىن مەھەللىدىن «توك ــ توك ــ توك ...» قىلغان كۈندىكى ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئاۋاز بارغانسېرى كۈچىيىپ كۆپىيىپ بارماقتا ئىدى. بۇ — كىشىلەرنىڭ يېتىش ئالدىدىن غورۇلىرىغا پانا قېقىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرەتتى.

گۈلپەمخاننىڭ خىياللىرىنىڭ بىر تۈگۈنى ناسىر ئاخۇن ئىدى. ناسىر ئاخۇننىڭ سىرلىق ئۆلۈمى ئۇنىڭ باغرىنى پىچاق بىلەن تىلغاندەك ئېچىشتۇرغان ۋە قەلبىدە ئۆچمەس داغ قالدۇرغانىدى، ئۇ ئويلىغانسېرى دەرد ــ ھەسرەتكە چۆكەتتى. بولۇپمۇ ئانىنىڭ قەلبىدە ئۆچمەس داغلارنى پەيدا قىلغان نەرسە، ئوغلى نادىرنىڭ تۇرمىدىكى ئۇن ــ تىنسىز ئۆلۈمى ئىدى. ئۇ

بالىسىنى بىرنەچچە كۈندىن كېيىنلا قايتىپ چىقىدۇ، دەپ ئويلىغان ئەمەسمىدى، ئانا باغرىنى يېرىپ چۈشكەن بالىغا چىدامدۇ، ئوغلىنىڭ ئۆلۈكىنى بەرمىگەنلىكىچۇ تېخى. بۇ ئىش ئۇنىڭغا ناھايىتى ئەلەم قىلغانىدى. ئۆلۈكىنى سوراپ كىرگەندە، تۆرمە ئەمەلدارلىرىدىن بىرى: «ئۆزىمىز كۆمۈۋەتتۇق، بۇنىڭدىن كېيىن سورىغۇچى بولما، بالاڭنىڭ ئۆلۈكىنى يەيتتىڭمۇ يا...» دەپ گۈلپەمخانىغا دېۋەيلەپ گۆلىيىپ كەلگەندە، ئۇ قورقۇپ كەتكەنىدى. «توۋا، ئاشۇ قانخورلارنىڭ ئانىلىرى يوقمىدۇ، بالىلىرى يوقمىدۇ، — دەپ ئويلىغانىدى ئانا ئىچىدىن ئۆرتىنىپ، — زامان شۇنچىمۇ ۋاپاسىز بولامدۇ، رەھىم ـ شەپقەت دېگەن نەرسىلەر بۇ دۇنيادىن قۇرۇپ كەتكەنمۇ ـ ھە؟ بالامنىڭ يۈزىنى كۆرۈۋالسامچۇ، يەرلىكىگە ئۆز قولۇم بىلەن قويسامچۇ كاشكى، بۇ مەلئۇنلار ئوغلۇمنىڭ يەرلىكىنى قانداق كولاتقاندۇ، جەسىتىنى قانداقراق كۆمگەندۇ؟ ...» مانا شۇنىڭغا ئوخشاش خىياللار ئانىنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئورىۋالاتتى. كۆكسىدىن ئېتىلىپ چىققان ئەلەم بىلەن ھەسرەت، غەزەپ بىلەن نەپرەت ئانىغا ھېچ ئارام بەرمەيتتى، بۇنى ئاز دەپ نادەمنىڭ يېقىنقى بىر ئايدىن بېرى جۆدەپ قورايدەك قۇرۇپ كېتىشى، ئېچىشقان يەرگە تۇز سەپكەندەك ئازابلىق بىلىنگەن ۋە ئانىنىڭ قايغۇسىنى، يۈرەك يارىسىنى ئۇلغايتىۋەتكەنىدى: «كىچىككىنە بالىنى شۇنچىمۇ ئېغىر ئىشلارغا سالامدۇ، ئۆزلىرىنىڭمۇ بالىلىرى بارغۇ، مەھەللە ـ يۇرتنىڭ ئالدىدا يېتىم بالىنى ئوقۇتۇۋاتىمەن دېگەن ئاتاقنى ئالىدۇ، ئەمما يېتىملارنى بولسا تازا بوزەك قىلىدۇ ...»

ئادىلجاننىڭ يېنىدا ياتقان ئالا مۈشۈك يېنىك خورۇلداپ ئۇخلاۋاتاتتى، ئۆيئىچىمۇ قاراڭغۇلىشىپ قالغانىدى. گۈلپەمخان ئابايا نەۋرىسىنى قارا بېسىپ قالمىسۇن دەپ بېشىغا قويۇپ قويغان پىچاقنى ئېلىپ ئويۇققا قويۇپ تۇرۇشىغا، سىرتتا بىرىنىڭ شىپىلداپ كېلىۋاتقانلىقى ئاڭلاندى ـ دە، ئىشىك ئېچىلىپ نادەم كىرىپ كەلدى.

— ئاپا!
— ۋاي، نادەمغۇ بۇ ... جېنىم بالام ... كۆزۈمدىن ئۇچۇپلا كەتتىڭغۇ، — گۈلپەمخان ئىتتىك بېرىپ نادەمنى قۇچاقلىدى ۋە پېشانىسىگە سۆيدى، كۆزىگە لىقىدە ياش ئالدى، — قانداق ئەھۋالىڭ بالام؟ تىنچ - ئامان تۇرۇۋاتامسەن؟
— ياخشى، ئاپا، — نادەم ئانىسىنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى، — يىغلىما، ئاپا، مەن يىراققا كەتمىدىمغۇ، بىر مەھەللىدە تۇرۇۋاتىمىز، نېمىگە يىغلايسەن، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، مەنمۇ چوڭ بولىمەن، ئۆز كۈنىمىزنى ئۆزىمىز ئالىمىز.
گۈلپەمخان يېشى ئەمدىلا ئەللىكنىڭ قارىسىنى ئالغان، بۇغداي ئۆڭ، يۈزىنى ھەسرەتلىك قورۇقلار قاپلاپ كەتكەن، ئازابلىق خىياللار بىلەن كۆزلىرى پىلدىرلاپ قالغان خوتۇن ئىدى. ئۇنىڭ ئۆيىدە بىر كىچىك قازان، ئىككى - ئۈچ يېرىدىن تېشىلگەن بىر پارچە كىگىز، سىرى كۆچۈپ كەتكەن بىر ساندۇق، ئورۇن - كۆرپىسى ۋە ئۇششاق - چۈششەك نەرسىلەرلا بولۇپ، بىساتىدىكى پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى سېتىلىپ بولغانىدى. ھازىر ئۇ، كىشىلەرنىڭ نېنىنى يېقىپ، كۆلىدە كۆمەچ بولۇپ، كىرىنى يۇيۇپ، سىيىرىنى سېغىپ، جۇدەپ - سىيرىلىپ، كۈنىنىڭ سىرىقىنى ئارانلا كۆرۈپ كېتىۋاتاتتى.
ئانا ئوغلىنىڭ باي ئىشىكىدە ئۆتۈۋاتقان كۈنلىرىنىڭ قانداقلىقىنى دەممۇدەم بىلگۈسى كېلەتتى. مانا، ھازىر چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭدىن كەينى - كەينىدىن سوئال سوراشقا باشلىدى:
— قورسىقىڭغا تويغۇدەك بىرنېمە بېرەمدۇ، بالام؟ — دېدى ئانا ئوغلىغا قاراپ، — يا ئاچ - توق بولۇپ يۈرۈۋاتامسەن؟
— ئەتتەمباي خوتۇنىغا تويغۇدەك نان بەر، دەپ تۇرىدۇ، بولمىسا خوتۇنى بەك پىششىق ئىكەن.
— خۇدا ئىنساب بەرسۇن، ھېلىقى ئوغلى سېنى بوزەك

قىلمايدىغاندۇ؟
— ياق، ئۇنىڭ بوزەك قىلغۇدەك ھالىمۇ يوق، كەچكىچە تامغا مىخلاپ قويغاندەك ئولتۇرغىنى ئولتۇرغان، مەكتەپتىمۇ شۇنداق، بوزەك قىلماق تۇگۇل، ماڭا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمايدۇ، تازا دەلدۇش دېگىنە، ئۇ.
— ئېغىر ئىشلارغا سالامدۇ؟
— ئېغىر ئىشلارغىمۇ سالمايدۇ، ئېغىر ئىشلارغىمۇ بوش كەلمەيمەن، ئاپا، چوڭ بولۇپ قالدىم.
— ئۇنداق دېمە، بالام، زورۇقۇپ كەتسەڭ بولمايدۇ، باشقىلار سېنى كىچىك كۆرۈپ ئىشلارغا بۇيرۇمدۇ؟
— گايىتكام ناھايىتى ياخشى ئادەم ئىكەن، خۇددى ئاكامدەك كۆيۈنىدۇ. مەن قىلىدىغان بەزى ئىشلارنىمۇ ئۆزى قىلىۋېتىدۇ. شۇ ئادەم بولسىلا مەن خار بولمايمەن، تەلىيىم بار ئىكەن.
— كەمبەغەلنىڭ قاياشى كەمبەغەل ئەمەسمۇ، بالام، بىر — بىرىنىڭ ھالىغا يېتىدۇ. داداڭمۇ شۇنداق، كەمبەغەللەرگە كۆيۈنەتتى، رەھمەتلىك نۇرغۇن ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلغان، ئەمدى ئۇنىڭ ياخشىلىقى ساڭا يېنىۋاتىدىغاندۇ ...
نادەم ھەر قېتىم ئۆيىگە كەلگەندە، «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى، پۇت - قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دېگەندەك، ئېچىلىپ - يېيىلىپ كېتەتتى، ئۆيئىچىمۇ ناھايىتى ئىللىق كۆرۈنەتتى. بىساتسىز بۇ ئۆي چىنىدەك پاكىز بولۇپ، دېرىزىدىكى ئۈچ قاچا گۈل كۆكىرىپ تۇراتتى. ئالا مۈشۈكمۇ نادەمدىن ھال سورىغاندەك، قۇيرۇقىنى ئۇياقتىن - بۇياققا تاشلاپ ئويناپ يۇمىلايتتى ۋە نادەمگە قاراپ ئەركىلەيتتى.
نادەم ئانىسى بىلەن خوشلىشىپ ماڭدى. ئانىسى ئۇنى خۇددى ئەتىۋارلىق مېھمىنىنى ئۇزاتقاندەك كوچىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. گويا يۈرىكى ئوغلى بىلەن تەڭ سوغۇرۇلۇپ چىقىپ كېتىۋاتقاندەك ئۇنىڭ كەينىدىن ئۇزاق قاراپ تۇردى. ئانىنىڭ پۈتۈن خۇشاللىقى قارا كۆزدىن ياش تامغاندەك بىر تال ئوغلىنىڭ

ئالدىدا پىلدىرلاپ يۈرۈشى ئەمەسمۇ، ئۇنى چوڭ قىلىپ ئۆي ـ ئوچاقلىق قىلىۋالسا، چىرىغىنى ياندۇرسا، قارا يېتىم ئادىلجاننى قاتارغا قوشۇۋالسا ... ئۇنىڭ ئوي ـ خىيال، ئارزۇلىرى شۇنچىلىكلا. خۇدايىم شۇ كۈنلەرگە يەتكۈزسە، ئارزۇلىرى ئاخىرلىشىدۇ، ئۆلۈپ كەتسىمۇ پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ، گۆرىدە تىنچ ياتىدۇ. ئۇ باياشات، ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرغۇدەك، قولىنى قاياققا سوزسا، شۇ ياققا يەتكۈدەك تۇرمۇشنى ھەرگىزمۇ خىيال قىلغان ئەمەس. «قايناق سۇ ئىچ، كۆڭلۈك تىنچ» ئۇنىڭ كېچە ـ كۈندۈز ئويلايدىغىنى شۇلا. ئۇ بۇرۇنمۇ شۇنداق ئويلاپ كەلگەن، ھازىرمۇ ئويلايدىغىنى شۇ، ھەر قېتىملىق نامىزىدا تىلەيدىغان تىلەكلىرىمۇ شۇ.

2

ئايسىز قاراڭغۇ كېچە، پۈتۈن نەرسىلەر كېچىنىڭ سىرلىق قوينىغا كىرىپ غايىب بولۇپ كەتكەندەك كۆزگە كۆرۈنمەيدۇ. نە ـ نەلەردىندۇ، ئىشلەمچى يىگىتلەرنىڭ مۇڭلۇق ناخشىلىرى كېچىنىڭ سىرلىق باغرىنى يېرىپ ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى:

ئەجەب بىر زامان بولدى،
ئالەم چۆرگۈلەي دەيدۇ.
يۈرەكتىكى زەرداب سۇ،
قانغا ئۆرۈلەي دەيدۇ.

ھە، شۇنداق چىرايلىق ناخشا ياراتقان، شۇنداق چىرايلىق ناخشا ئېيتقان ئادەملەر، بۇ دۇنيانىڭ نېمە خوۋلۇقىنى كۆردى؟! مۇشۇ ناخشىلارنىڭ ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا ئۆتۈپ توختىماي ئېيتىلىۋاتقىنىغا قانچە ـ قانچە يىللار، ئەسىرلەر بولغاندۇ، كىشىلەر ئۆز تۇرمۇشىنىڭ قايتا تەسۋىرلىنىپ ئەكس

ئەتكۈزۈلۈشىنى ۋە ئۇنىڭ ناخشا قىلىنىپ ياڭرىشىنى شۇنچىلىك خالايدۇكى، ئېغىزدىن چۈشۈرمەيدۇ. كۆكسىدە كەپلىشىپ تۇرغان ھەسرەت تۇمانلىرىنى تارقىتىش ئادەمگە ھۇزۇر ئاتا قىلسا كېرەك. مۇڭ بىلەن ئېيتىلغان ناخشا مۇشۇ مۇڭلۇق يۈرەكلەرگە قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭىدۇ ۋە ئۇلارنى چوڭقۇر ئويغىمۇ سالىدۇ. ئەنە، نادەم بىر باغ قوراي تىكلەپ قويۇلغان ئىشىكنىڭ ئالدىدا ئاشۇ ناخشىنىڭ ئىزگۇ مۇڭىدا تەۋرىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ ھېلىراقتا باينىڭ چوڭ ئاشخانا ئۆيىدىن قورسىقىنى تويدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ھېلىقى كىچىككىنە، زەي ئۆيىگە كىرىپ كەتمەكچى بولۇپ چىققانىدى، بىراق يىراقتىن كېلىۋاتقان ناخشا مۇڭى ئۇنى ئىشىكى ئالدىدا توختىتىپ قويدى. بالىنىڭ كىچىككىنە يۈرىكى سىقىلغاندەك بولدى ـ دە، ئۆيگە كىرىشتىن يالتىيىپ، سۈس يورۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان جۇۋازخانىغا قاراپ ماڭدى.

نادەم ئىشىكنى «غىچ» قىلىپ ئېچىپ، جۇۋازخانىغا كىردى. گايىت ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ قاراپ:

— مەن سېنى بايىمكىن دەپتىمەن، سەنكەنسەنغۇ، ئەزىمەت يىگىت، — دېدى كۈلۈمسىرەپ.

قارا چىراغ جۇۋاز ئۈستىدىن تورۇسقا ئېسىپ قويۇلغان. قارا چىراغدىن چىقىۋاتقان قاڭسىق ئىس ئىچىدە گايىت بىر جۇۋازلىق قىچىنى جۇۋازنىڭ دۈگىلەك سۇپىرىسىدا تالقان قىلىۋاتاتتى.

— ھېچ ئۇيقۇم كېلىدىغاندەك ئەمەس، — دېدى نادەم، — بىردەم ئولتۇرۇپ چىقاي دەپ كىرىۋىدىم.

— ياخشى ئويلاپسەن، مېنىڭ ئۆيۈم قاراڭغۇ بولسىمۇ، سېنىڭكىدىن كەڭ، كەل، ئولتۇر.

نادەم مايلاشقان كۆتەك ئۈستىدە ئولتۇرۇپ:

— ماي تارتىشنى ماڭا ئۆگىتىپ قويامسەن يا، — دېدى.

گايىت جۇۋاز سۇپىرىسىدىكى تالقان بولاي دەپ قالغان قىچىلارنى تۇتاملاپ ئالغان زىغىر مەڭگىنى بىلەن ئۇق تۆشۈكىگە

ھەيدەپ:

— بېشىڭ ئامان بولسا، جان بېقىش يولىنى ماڭا ئۆخشاش ئىزدەپ يۈرۈپ، بۇنىمۇ ئۆگىنىشكە مەجبۇر بولىسەن تېخى. مەن ساڭا ئوخشاش كىچىك ۋاقتىمدا بىر جوۋازچىغا شوگىنداق دېگەنىدىم. جوۋازچى: «ھە، ئالدىرىما، بۇ تىرىكچىلىك ساڭا ئورما ئورۇشنى، خامان تېپىشنى، جوۋاز ھەيدەشنى ئۆگىتىپ قويىدۇ، يوقسۇزلۇق ھەممە ئىشنى ئۆگىتىدۇ، ئالدىڭدا سەن ئۆگىنىدىغان تالاي ئىشلار بار تېخى بالا» دېگەنىدى. ئۇ چاغدا نېمە دەيدىغاندۇ دەپتىمەن، ئاغزىدىن سائەت چىققانمۇ، دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى توغرا كەلدى، ئۇكا، — دېدى ۋە، — مانا قارا، قىچا تالقان بولدى، كۆزۈڭگە ئاچچىق كىرگەندەك بولدىمۇ؟ — دەپ سورىدى نادەمدىن.

نادەم كۆزىنى يېڭى بىلەن ئېرتىپ دېدى:

— ھەئە، ئاجايىپ بىر ئاچچىق پۇراق چىقتى، ئادەمنىڭ كۆزىدىن ياش چىقىرىدىكەن.

— ئاچچىقنى زىغىر مەڭگىنىنى باسقاندا كۆرىسەن تېخى، قانچىلىك ماي ئالساڭ، شۇنچىلىك يېشىڭ چىقىدۇ، — دېدى ئۇ نادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، — ئات تەرلەپ قالدى، ئازراق دەم ئالسۇن.

بۇ جوۋازخانا ھويلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى كونا، يوغان ئۆي ئىدى. ئۇنىڭ دېرىزىسى بەكمۇ كىچىك بولغاچقا، كۈندۈزدىمۇ ئانچە يورۇپ كەتمەيتتى. شۇ تاپتا قارا چىراغدىن تىنماي چىقىۋاتقان قاپقارا ئىس ئۆيئىچىگە تولۇپ، ئاتمۇ، ئادەممۇ گۇگۇگا كۆرۈنەتتى.

— بۇمۇ بىر تىرىكچىلىك، قورساق بېقىشنىڭ يولى. بۇ يولغا كىرگەنىكەنسەن، كۆزلىرىڭدىن تارتقان مايدىن جىقراق ياش قۇيۇلۇپ تۇرسىمۇ، پەش قېقىپ چىقىپ كېتەلمەيسەن، باشقىلارغا باغلىنىپ قالغان ئادەمنىڭ ئىختىيارلىقى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆزلىرىڭدىن شۇنچىلىك ياش قۇيۇلۇپ تۇرسىمۇ، ئۇ ئۆز ئىشىڭ ئەمەس، كۈچۈڭنى ئەرزان باھادا سېتىپ

ياشايسەن. باي ياش تۆكمەستىنلا، پېشانىسىدىن بىر تامچىمۇ تەر ئاقتۇرماي تۇرۇپلا قولىنى كەينىگە تۇتۇپ يۈرۈپ، سېنىڭ تاپقان بايلىقىڭ ھېسابىغا سەمرىيدۇ. ياشنى سەن تۆكىسەن، ماينى ئۇ ئالىدۇ. ئاتا ــ بوۋىلار مۇشۇ يولدا ماڭغان، ئەمدىكى گەپ سەنمۇ مۇشۇ يولدا مېڭىۋېرەمسەن؟

گايىت نادەمنى ئىچى پىششىق بالا دەپ ئويلايتتى. نادەم گەپ ــ سۆزلەرگە كەمدىن ــ كەم ئارىلىشاتتى، ئۇ خىيالچان ئىدى. بۇنىڭدىن خېلى كۈنلەر ئىلگىرى مۇنداق بىر ئىش بولۇپ ئۆتكەنىدى: گايىت سەل كەم يېرىم چېلەك ماينى مايلىق قاپاقتا قويۇپ بىر كەمبەغەلگە بېرىۋەتتى. نەق شۇ ئىشنىڭ ئۈستىگە نادەم چوڭ ئايپالتىنى سوراپ كىرىپ قالدى ــ يۇ، ھېچنېمىنى كۆرمىگەندەك، پالتىنى ئېلىپ ئىتتىك چىقىپ كەتتى. نېمە قىلارنى بىلمەي قالغان گايىت «تايىنلىق، نادەم چىقىپ كۆرگىنىنى بايغا ئېيتار، يەنە بىرنېمە دېيىشىپ قالدىغان بولدۇق ــ دە، خەير بوپتۇ، يامىنىغا كەلسە ئۈستۈمگە يېزىپ قويار...» دەپ ئويلىدى. لېكىن، شۇ كەمگىچە بايمۇ بىرنېمە دېمىدى، چۈنكى نادەممۇ كۆرگىنىنى بايغا ئېيتمىغانىدى.

ــــ مەن كېيىنكى ۋاقىتلاردا شۇنى ئويلاپ قالدىم، قارا، ــــ گايىت سۆزلەۋېتىپ سەل ئويلىنىپ قالدى. ئەسلىدە ناسىر ئاخۇننىڭ يۈرەكلىكلىكىنى مىسال قىلىپ سۆزلىمەكچى ئىدى، لېكىن ئاتىسىنىڭ ئىسمى چىقىشى بىلەن ياش بالىنىڭ كۆڭلىنى بۇزۇپ قويماي يەنە دەپ ئويلىدى ــ دە، گېپىنى مۇنداق باشلىدى، ــــ نى ئادەملەر بار، ناھەق ئىشلارنى كۆردىمۇ، چىدىمايدۇ، ھەتتا بېشىغا ئۆلۈم كەلسىمۇ، ناھەق ئىش قىلغانلارنىڭ، مەيلى ئۇ شاڭيو، بەگ، يامۇل ئەمەلدارى بولسىمۇ كۆرگۈلۈكىنى كۆرسەتمىگۈچە توختىمايدۇ. مۇنداق بوزەك بولغاندىن كۆرە، مەردانىلىك بىلەن ئۆلگەن ياخشى، دەيدۇ، راست ئەمەسمۇ، ئەنە، توختىنى بىلىسەنغۇ؟ ــــ ئۇ يېنىدىن تاماكا خالتىسىنى ئالدى، ــــ ھېلىقى دۇمچەك موماينىڭ بالىسىچۇ؟

— ھە، بىلىمەن، ئاياغ مەھەللىدىكى شەرىخان مومايىنىڭ ئوغلىنى دەيسەنغۇ؟

— ھە، ھە، شۇ. مانا قارا، شەمەك شاگىيوغا يىللىقچى بولۇپ تۇرغان. ئاخىر شاگىيو توختىنى ئۇنى يوقاتتىنىڭ، بۇنى يوقاتتىنىڭ دەپ توقۇناق بالالارنى ئارتىپ، قۇرۇق قول ياندۇرۇۋېتىپتىكەن، توختى ئەلەمگە چىدىماي: ھەي زالىم شاگىيو، مۇنداق قىلغۇچە بۇلاڭچىلىق قىلساڭ بولمامدۇ، دەپ شاگىيونىڭ ياقىسىدىن ئاپتۇ. شاگىيو: زالىملىقىمنى ئەمدى كۆر، دەپ بالىلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئۇرۇپ - دەسسەپ، ئۇنى چالا ئۆلۈك قىلىپ تاشلىۋېتىپتۇ، بىر ئايدىلا ئۆلۈپ كەتتىغۇ شۇ رەھمەتلىك.

نادەمنىڭ يۈرىكىدە ئېچىنىش ئوتلىرى يېنىپ، كۆزلىرى يوغان ئېچىلدى. توختىنىڭ ئېچىنىشلىق ئۆلۈمى خۇددى گايىتنىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن تۇرۇلۇپ چىقىۋاتقان تاماكا ئىسىدەك ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا روشەن گەۋدىلەندى. بالا گايىتنىڭ سۆزىنى شۇنداق بېرىلىپ تىڭشاۋاتاتتىكى، گايىت سۆزىدىن توختاپ قالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزمىگەندى.

— مانا قارا، — دېدى گايىت ئاچچىق تاماكىنى ئىچىگە تارتىپ، — شەمەك دېگەنچۇ، بىر ياۋۇز بۆرە، كىمگىلا بولسا قاپقاننى قۇرۇپ يۈرگىنى يۈرگەن. توختى شۇ چاغدا شەمەكنىڭ قورسىقىنى قىڭراق بىلەن يېرىپ تاشلىسا بولمامدۇ، ھەققىمنى بەرمىسەڭ مانا دەپ. بەربىر بىر ئۆلۈم ئىكەنغۇ ...

گايىت سۆزىنى توختىتىپ جىمىپ قالدى، ئۇنىڭ يۈزلىرىدە بىردە ئېچىنىش، بىردە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى. تاماكىسىنى كەينى - كەينىدىن توختىماي شوراپ، قويۇق كۆكۈچ ئىسلارنى پۈرقىرىتىپ چىقىراتتى. ئۇ كۆكسىنى كۆتۈرۈپ چوڭقۇر بىر نەپەس ئالدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە قارا ئات بىلەن بىللە يەنە پىرقىراشقا باشلىدى.

جۇۋازغا قېتىلغان قارا ئاتنىڭ كۆزىنى قارا لاتا بىلەن تېڭىپ قويغان بولۇپ، ئۇ بىر دائىرىنى ئايلىنىپ، ئېغىر يۈك تارتقاندەك

ھۇرۇنلۇق بىلەن پىرقىرايتتى. ئۇ مىڭىشتىن توختىماي ياكى بىرەرسىدىن ئۇركۇمەي مىڭىۋېرەتتى. ئۇ بىر ئىزدا، بىر خىل زېرىكەرلىك پىرقىراشقا مىڭىۋېرىشنى بەلكىم خالىماس، ئەمما ھېچ نەرسىنى كۆرمىگىنى ئۇچۇن ئۇزۇن يولغا چۇشتۇم، دەپ ماڭىدىغاندۇ. ئۇق نەگىدۇر تېگىپ غىچىرلايتتى. ئۆيئىچىدە بەزىدە ئاچچىق، بەزىدە سۇس قاڭسىق ۋە بەزىدە ئادەمنى خامۇش قىلىدىغان پۇراقلار ئەگىپ يۇرەتتى. ئات بىلەن تەڭ پىرقىراۋاتقان گايىت جۇۋاز سۇپىرىسىدىكى قىچىلارنى ئۇق تۆشۈكىگە ماڭدۇراتتى. كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ ئولتۇرغان نادەمنىڭ ئات كۆزىنى لاتا بىلەن تېڭىپ قويغىنىغا ئىچى پۇشتىمۇ، گايىتتىن سورىدى:

— ئاتنىڭ كۆزىنى لاتا بىلەن تېڭىپ، ئۇنى كۆرمەس قىلىپ قويغىنى قىزىق ئىشكەن، كۆزىنى ئېچىپ قويسا بولمامدۇ؟

گايىت كۇلدى:

— ھە، ئىچىڭ پۇشۇۋاتامدۇ؟

— راست، ئىچىم پۇشۇپ كەتتى.

— ئەخمەق بالا، — دېدى گايىت كۇلۇمسىرەپ، — ئېچىپ قويسا ئات ماڭامدۇ، ماڭماي شوخشۇپ تۇرۇۋالىدۇ.

— قاراڭغۇدا ماڭغاندىن، يورۇقتا ماڭسا ياخشى ئەمەسمۇ؟

— قارا سېنى، قاراڭغۇ بولغاچقا مېڭىۋاتىدۇ، ھېچنېمىنى تۇيمايدۇ، يورۇق بولسا ھەرگىز ماڭمايدۇ.

نادەم ئويلىنىپ قالدى. قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ، كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلدى. بىراق، ئۇ ئېدىتلىق بىرەر خىيال سۇرگىنى يوق، تېڭىرقاش ئىلكىدە قالغانىدى.

— تېڭىرقاپ قالدىڭ - ھە، ئويلا، ئەتراپىڭدا يۇز بېرىۋاتقان ئىشلارنى چوڭقۇر ئويلا، ئويلانغىنىڭ ياخشى. بىز ئەنۋەر ئەپەندىگە قارىغاندا ئاسان ئالدىنىمىز، نېمىشقا دېسەڭ، بىز نادان، نادانلىقىمىز كۆزىمىزگە ئاشۇ قارا لاتىنى تارتىۋالغانغا ئوخشاش ھېچنېمىنى كۆرسەتمەيدۇ. ئەنۋەر ئەپەندى ئوقۇغان، ئاق -

قارىنى پەرق ئېتىدۇ، كۆزى ئوچۇق، ھەممە نەرسىنى كۆرىدۇ، ئاڭقىرالايدۇ، ھەرقانداق ئىشنىڭ تېگىگە يېتەلەيدۇ.

نادەم بىرنەرسىنى چۈشىنىۋالغاندەك يۈزلىرى ئېچىلىپ لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ چىرايىدا تېگىرقاش بىلەن ئويلىنىش ئالامەتلىرى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇ بىردەم گايىتنىڭ بوي - تۇرقىغا قارايتتى، بىردەم ھېلىقى ئېيتقان سۆزلىرىنى ئويلايتتى ۋە بىردەم قارا لاتا تارتىلغان، ئېغىر چامداپ پىرقىراۋاتقان ئاتقا قارايتتى.

كىشىلەر گايىتنى «گايىت نوغاي» دەپ ئاتىشاتتى. ئوتتۇرا بويلۇق، قوللىرى كۆچلۈك بۇ ئادەمنىڭ يۈزلىرى ئاق سېرىق بولۇپ، بۇرۇتمۇ، كىرپىكلىرىمۇ سېرىق، كۆزلىرى كۆك ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ بالا چاغلىرىدىلا بېكىمۇھەممەت دېگەن تاتار باينىڭ مۇشۇ مەھەللىگە يېقىن جاڭزىسىدا ئىككى - ئۈچ يىل مالاي بولۇپ تۇرغانىدى. يېشى ئوتتۇز بەشنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان گايىت ئەختەمباينىڭ ئىشىكىدە ئون يىلدىن بېرى ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ. شۇڭا، ئەختەمباينىڭ مىجەزىنى، ئىگىلىك باشقۇرۇش ئىشلىرىنى باشقىلارغا قارىغاندا پۇختىراق بىلىدۇ. ئەتىيازدىن باشلاپ تاكى كۈزگىچە ئېتىز - ئېرىقتا ئىشلەيدۇ. كەچ كۈزدىن تارتىپ دېھقانچىلىق باشلىنىدىغان مەزگىلگىچە مانا مۇشۇ جۇۋازخانىدا ماي تارتىدۇ.

ئۇ ئاتا - ئانىسىدىن كىچىكىدىنلا يېتىم قالغان بولۇپ، تاغىسىنىڭ قولىدا نۇرغۇن مۇشەققەتلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئىشقا پىششىپ چوڭ بولدى. ئۇ باينىڭ، بۇ باينىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئىشلەپ يۈردى. ئاخىر ئەختەمباينىڭ ھويلىسىدا ئۇزاق يىل توختاپ قالدى. تاغىسى بۇنىڭدىن ئالتە يىل ئىلگىرى دادىسىدىن مىراس قالغان بىر پارچە يېرىنى سېتىپ، ئۆيدە بار نەرسىلەرنى قېتىش - قۇراش قىلىپ ئۇنى بىر كەمبەغەلنىڭ يالغۇز قىزىغا ئۆيلەپ قويغانىدى. ھازىر گايىتنىڭ بىر ئوغۇل، بىر قىزى بار.

خىيال بىلەن ئولتۇرغان نادەم ھېلىلا سۆزلەنگەن ئىشنى گايىتنىڭ يادىغا سېلىپ:

— ئەختەمبايىنى شۇ ئىشقا ئارىلىشىپتۇ، ئۆلۈمنى شەمەك شاڭيو ئۇزاتتى دەيدۇغۇ؟ — دېدى.

— باينىڭ ئارىلاشقىنى راست، ئۇنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن شەمەك تۆت ماتانى خەجلەپ، بىر ئادەمنىڭ خۇنىدىن قۇتۇلۇپ كەتتى، پەتىۋاچىلىرى تەقدىرگە يۆلەپ بەردى. بىراق، — دېدى گايىت نادەمگە قاراپ، — مەن ساڭا بىر سۆزنى ئېيتاي، بىزنىڭ ئەختەمباي ناھايىتى قۇۋ، تورپاقنى چىمدىپ ئۆلتۈرىدىغان ئادەم. قارىماققا ناھايىتى ئادىل كۆرۈنىدۇ، لېكىن باينىڭ ئىشىنىڭ تېگى ـ تەكتىگە چۆككەن ئادەم ئۇنى شۇ چاغدىلا بىلىدۇ. سەن تېخى كىچىك، كەلگىنىڭگە ئانچە ئۇزاق بولمىدى. ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىنى كۆپ ئۆتمەي بىلىپ قالىسەن، نۇرغۇن ئادەملەر ئىنسابى بار دەيدۇ تېخى. ئاغزىدىن ھەسەل تامىدۇ، كۆڭلىدىن زەھەر، دېگەن گەپ نەق بىزنىڭ بايغا باب كېلىدۇ. سېنىڭ ئىچىڭ پىششىق بالىغۇ، مەن ساڭا ئۇنىڭ ئىنسابىنىڭ تېگىدە قانداق سىرلارنىڭ بارلىقىنى سۆزلەپ بېرەي. بۇ زاماندىكى بايلارنىڭ ئىنسابىنى چۈشۈۋاتقان كۈن نۇرىغا يەنە شۇنچىلىك يورۇق قېتىپ قارىساڭمۇ ئىزدەپ تاپالمايسەن، ئۇكا، سەن ھېلىقى مۇسەللىمكام دېگەن ئادەمنىڭ ئوغلى قاسىمجاننى بىلەمسەن؟

گايىتنىڭ ھەربىر سۆزىنى زەن قويۇپ ئاڭلاۋاتقان نادەمنىڭ كۆز ئالدىغا قاسىمجان دەررۇ كەلدى.

— مەن ئۇنى تازا بىلىمەن، دادامغا قاپاقتا چاي ئاپىرىۋېتىپ كۆتۈرمە ئېرىقتىن ئۆتەلمىگەن چېغىمدا مېنى نەچچە قېتىم ھاپاش قىلىپ ئۆتكۈزۈپ قويغان، دۇتارمۇ چالاتتى، ناخشىمۇ ئېيتاتتىغۇ؟

— يادىڭدا ياخشى بار ئىكەن، شۇ قاسىمجان، ئۇنىڭ قانداق سەۋەب بىلەن ئۆلگەنلىكىنى نۇرغۇن كىشىلەر بىلمەيدۇ، — گايىت يەنە تاماكا ئوراپ چەكتى ـ دە، ئۆز ھېكايىسىگە چۈشتى:

— بۇ ئىشقا ئۈچ ـ تۆت يىل بولغان بولسىمۇ، ھازىر بولغاندەك كۆز ئالدىمدا تۇرۇپتۇ، مۇسەللىمكام ئىككىلا جان ئىدى، ئۆزى، ئوغلى قاسىمجان. ئەتىياز مەزگىلىدە، بىر كۈنى مۇسەللىمكام تۇيۇقسىزلا ئاغرىپ قىلىپ، ئۈچ كۈن يېتىپلا جان ئۈزۈپ قالدى. مۇسەللىمكامنىڭ قولى قىسقا ئادەم ئىدى. بېشىغا ئۆلۈم مۇسىبىتى چۈشكەن قاسىمجان نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قالدى. شۇ چاغدا بىزنىڭ ئەختەمباي رەھىمدىل بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى.

— قايغۇرما، بالام، يۇرت پاسىبانى بىز، سېنىڭ بېشىڭغا چۈشكەن كۈلپەت بىزگىمۇ چۈشتى. رەھمەتلىك مۇسەللىمنى قانچىلىك ئىززەت ـ ئابرۇي بىلەن ئۇزىتىشنى خالىساڭ، مانا مەن بار. ئۇنىڭ خىراجىتى چاغلىقلا بىر گەپ، ئېرىق قىرىدا، قوش يېنىدا، خاماندا قوغۇن ـ تاۋۇز يەپ، ئويناپ ـ كۈلۈپ ئۇزۇۋېتەرسەن، — دېدى.

ئىمام بايغا ياندىشىپ تامىقىنى قىرىپ:

— ۋاي ـ ۋاي ـ ۋاي، مانا، مانا، ئاتىدارچىلىق دېگەن مۇشۇ، ياخشى كۈندە ھەركىم دوست، باي ساڭا باشپاناھ بولۇپ تۇرغاندا نېمىدىن قورقاتتىڭ، سەن مۇسەللىمنىڭ بىردىنبىر ئوغلىسەن، دوست ـ دۈشمەنلەر ئالدىدا رەھمەتلىك داداڭنىڭ ئىززەت ـ ئابرۇيىنى قىل، — دەپ قۇۋۋەتلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇسەللىمنىڭ ئۆلۈمى ياخشى ئۆزىدى، يەتتە نەزىرمۇ چوڭ ئۆتكۈزۈلدى. كىشىلەر ئەختەمباي نېمىدېگەن خەير ـ ساخاۋەتلىك، قولى كەڭ ئادەم ـ ھە، مۇسەللىمنىڭ ئۆلۈمىنى خۇددى دۆلەتمەن ئادەمنىڭ ئۆلۈمىدەك ئۇزاتتى، دېيىشتى. مانا شۇنىڭ بىلەن ئۆلۈم مەرىكىسى ھەم نەزىر ـ چىراغقا كەتكەن خىراجەت قاسىمجاننى ئەختەمبايغا باغلاپ قويدى. باينىڭ ياغلىما سۆزلىرىنىڭ تېگىدە نېمە يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىقىنى ئۇ چاغدا قاسىمجان بىلمىدى، باشقىلارمۇ بىلمىدى. قاسىمجان ھەرقانداق ئىشقا ئەپلىشىپ تۇراتتى. بىر ئىشقا بۇيرۇلسا، شۇ ئىشقا

ياندىشىپ تۇرغان باشقا ئىشلارنىمۇ قىلىۋېتەتتى. ئەختەمباي ئۇنى قورۇ خىزمەتچىسى قىلىۋالدى. ئۇ سەن ھازىر تۇرۇۋاتقان ئۆيدە يېتىپ ـ قوپاتتى. قاسىمجاننىڭ قانداق يىگىت ئىكەنلىكىنى سەنمۇ بىلىدىكەنسەنغۇ، ئۇ ناھايىتى ئۇستا دۇتارچى ئىدى، ناخشىنىمۇ قەۋەتلا چىرايلىق ئېيتاتتى، ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ سەرخىل گۈلى ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، باي قاسىمجاندىن ئىككىنچى خوتۇنىنى كۈنلەپ قالدى. باينىڭ ئىككىنچى خوتۇنى قوشنا يېزىدىكى بىر كەمبەغەلنىڭ قالتىس چىرايلىق ئون سەككىز ياشلىق قىزى ئىدى. باينىڭ ئۇنىڭغا كۆزى چۈشۈپ، پۇلغا زورلاپ، مەجبۇرىي دېگۈدەك ئېلىۋالغان، شۇڭا قىزنىڭ كۆڭلى سۇنۇق، مىسكىن ئىدى. مىسكىن كۆڭۈل قاسىمجاننىڭ چەككەن تارىدىن، ئېيتقان مۇڭلۇق ناخشىسىدىن سۇ ئىچەتتى. ئۇ ئاخىر قاسىمجاننى ئۆلگۈدەك ياخشى كۆرۈپ قالدى. مانا بۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ، ئەنسىزلىككە چۈشكەن باي تەڭلىكتە قالدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇنى قورۇدىن قوغلىۋېتەي دېسە، ئۇ قىلتاققا چۈشكەن ئۆمۈرلۈك مالاي، ئۇنىڭ مەنپەئەتىدىن كېچەلمەيدۇ، قوغلىماي دېسە، ئۆزى ئارام ئالالمايدۇ. تېخى ئەل ئاغزىغا چىقىپ قالسا، نومۇسقا قالىدۇ. باي ئاخىر ئەقىل تاپتى، قاسىمجاننى يۇقىرىقى جاڭزىغا يۆتكىۋەتتى ...

نادەم گايىتىنىڭ ھېكايىسىگە شۇنچىلىك بېرىلىپ كەتتىكى، قىمىرمۇ قىلماي ئولتۇراتتى. گايىت قولىدىكى تۈگەپ قالغان تاماكىسىنى دەسسەپ ئۆچۈرۈپ، ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى:

— باينىڭ ياش خوتۇنى ھەقىقەتەن قاسىمجانغا ئاشىق ئىدى. قاسىمجان يۇقىرىقى جاڭزىغا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىشىق ئوتى تېخىمۇ لاۋۇلداپ يېنىشقا باشلىدى، مانا قارا، مۇھەببەتمۇ — سەن تېخى بىلمەيسەن — قانچىلىك قارشىلىققا، جۇدالىققا ئۇچرىسا، شۇنچىلىك چىڭىيدىكەن، «ئاچلىقتىن خۇمارلىق يامان» دېگەنلەر راست دەپتىكەن، ياش خوتۇن پەيت

تاپسىلا، باي شەھەرگە ياكى يىراق بىر يەرگە كەتسىلا، يۇقىرىقى جاڭزىغا بىرنىمىلەرنى باھانە قىلىپ قاسىمجاننى كۆرگىلى باراتتى ۋە ئۇنى كۆرمىگۇچە كۆڭلى ئەمىن تاپمايتتى. بارغاندا قورۇق بارىدۇ دەمسەن، تاماكا خالتىسى، گۇل چەككەن قول ياغلىق ھەم پىياز شۆپۈكىدە قىزارتىپ پىشۇرغان تۇخۇملارنى ئېلىپ باراتتى. راستىمنى ئېيتاي ئۇكا، مەنمۇ بىرنەچچە قېتىم ئۇنىڭ سوۋغىلىرىنى قاسىمجانغا يەتكۈزۈپ بەرگەنمەن. بىر كۈنى مۇنداق بىر نەسچىلىك يۈز بېرىپ قالدى. باي شەھەرگە بىر تويغا ماڭغان، ئۇ شەھەرگە چۈشسە ئىككى ــ ئۈچ كۈنسىز چىقمايتتى. بۇ ۋاقىتتا قاسىمجان بىنەمدىن مۇشۇ قورۇغا سامان توشۇۋاتاتتى، شۇ كۈنى كەچ قېلىپ سەن تۇرۇۋاتقان ئۆيدە قونۇپ قاپتۇ، ياش خوتۇن ھۇجرىسىدا تولغىنىپ ياتالماي، ئاخىر قاسىمجان ياتقان ئۆيگە كىرىپتۇ ... باي نېمىشقىدۇر شۇ كۈنى يېرىم كېچىدە شەھەردىن قايتىپ چىقىپتۇ ــ دە، ئىككىسىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ قاپتۇ. باشقا بايلار بولسا شۇنداق قىلىدۇ دەمسەن، بىزنىڭ باي ھېچقانداق غوۋغا كۆتۈرمەپتۇ.

ــ ھەي ئەخمەقلەر، ــ دەپتۇ باي، ــ ئىزا تارتماي نېمە قىلىشقىنىڭ بۇ؟ ئىككىنچى بۇنداق قىلغۇچى بولۇشما.

ھەر ئىككىسى ئۆزلىرىنىڭ ئامان قېلىشقانلىرىغا شۈكۈر قىلىشىپتۇ، لېكىن باينىڭ كۆڭلىدە نېمە ئويىنىڭ بارلىقىنى بىلمەيدۇ ــ دە.

ئۈچ كۈندىن كېيىن شەھەردىن قازى چىقىپ قاسىمجانغا يۈز دەررە بۇيرۇدى. بىلەمسەن، يۈز دەررە دېگەن سۆز ــ ئۆلۈم دېگەن سۆز. قايسى تىلىم بىلەن ئېيتاي، شۇ تاياقتىن كېيىن قاسىمجان ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى، ئۇزاق ئۆتمەي ئالەمدىن ئۆتتى.

ئۇنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان نادەمنىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ قاراپلا قالدى ۋە قاسىمجاننىڭ تەقدىرىگە ئېچىنىپ، چوڭقۇر ئۇھ تارتتى. گايىت تاماكىسىنى تۇتاشتۇرۇپ، قاتتىق بىر شورىدى ــ دە، مۇنداق دېدى:

— شۇنىڭدىن كېيىن يۇرت ئىچىگە: ئەختەمباي شەھەرگە چۇشۇپ كەتكەندە، قاسىمجان باينىڭ ئىككىنچى خوتۇنىغا چىقىلغىلى كىرىپتىكەن، خوتۇنى ۋارقىراپ ـ جارقىراپ يۇرۇپ باشقىلارنى ئويغىتىپتۇ، دېگەن گەپ ـ سۆزلەر تارقالدى. بۇ سۆزلەرنى باي ئۆزى تارقاتقان. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر: «تۇزكور ھارىمى، ئاش بەرگەنگە مۇشت بەر دېگەندەك، دادىسىنىڭ ئۆلۈمىنى شۇنچە چىرايلىق ئۇزاتقان بايغا خىيانەت قىلغانلىقىنى قارىمامدىغان، يۇز دەررە ھالال بوپتۇ ئۇنىڭغا» دېيىشىپتۇ. ئەمما، قاسىمجان ئۆلۇپ ئۇچ كۇندىن كېيىن، ياش خوتۇن ئۆزىنى سۆگەتلىك كۆلگە تاشلاپ ئۆلۇۋالدى. مانا كۆردۇڭمۇ، باينىڭ ھىيلىگەرلىكىنى، قانداق ئۇستىلىق بىلەن قاسىمجاننىڭ بېشىغا چىققان ـ ھە؟ مانا قارا، مىسالى سەن جۇۋازخانىدا يېتىپ ـ قوپساڭمۇ بولاتتىغۇ، كىچىككىنە جېنىڭ بىلەن يالغۇزدىن ـ يالغۇز ئاشۇ گۇندىخانىدا يېتىۋاتىسەن، نېمىشقا شۇنداق، ئويلاپ باقتىڭمۇ؟

نادەم ئويلىنىپ دېدى:

— ئىككىسى بىر ئۆيدە بولسا گەپكە بېرىلىپ كېتىدۇ، ئىش ئاۋۇمايدۇ، دەيدىغاندۇ؟

— ھەببەللى ئەقلىڭگە، يارايسەن يىگىت! مېھىر ـ شەپقەتلىك ئادەمنىڭ ساڭا نېمىشقا ئىچى ئاغرىمىدى؟ بۇ يەردە گەپ باشقا. بىرىنچىدىن، ئىككىسى بىر يەردە بولسا گەپكە چۇشۇپ كېتىپ ئىش ئاۋۇمايدۇ، دەپ ئويلايدۇ. ئىككىنچىدىن، ئاخشىمى ـ ئەتىسى بىر ئۆيدە بولغاندىكىن، گايىت بالىنى گەدەنكەش قىلىپ قويىدۇ دەپمۇ ئەنسىرەيدۇ.

نادەمنىڭ قارا كۆزلىرى تېخىمۇ يوغان ئېچىلدى.

— بۇ باي دېگەنلەر ئاجايىپ بولىدىكەن، ئادەمنىڭ خىيالىغا كەلمىگەن نەرسىلەرنى ئويلايدىكەن، بار دۇنياسىغا قاراپ ئەمدى بولدى دېمەيدىكەن، — دېدى نادەم ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ، خۇددى ئۆزىگە ئۆزى سۆزلەۋاتقان ئادەمدەك، — باي بولغانسېرى تېخىمۇ

باي بولسام دەيدىكەن، كىشىلەرنىڭ ھەققىنى ئالسامىلا دەيدىكەن، پۈتۈن ئەس ـ يادى پۇلدا ئىكەن.

— توغرا ئېيتىسەن، — دېدى گايىت قىزىشىپ، — ئۇلارچۇ قارا، كەمبەغەللەرنى ھە دېسىلا دىندىن چىقتىڭ، كاپىر بولدۇڭ دەيدۇ. ئەسلىدە دىندىن چىقىدىغىنىمۇ، كاپىر بولىدىغىنىمۇ ئۆزلىرى. ئەزبىرايى خۇدا، ئۆزلىرى، ئەسلىدە مېھىر ـ شەپقەت، كىشىلەرگە ئىچ ئاغرىتىش، ئىزا ـ نومۇس دېگەنلەرچۇ قارا، ئۇلاردا دورىلىققىمۇ تېپىلمايدۇ.

— ئاپام ئېيتىپ بېرىدىغان، يەتتە باشلىق يالماۋۇز دېگەننىڭ ئۆزىلا ئىكەن ـ دە، — دېدى نادەم.

— خۇددى ئۆزى، تۇلكىمۇ چاشقان يەيدۇ، توخۇ ـ تۇماق يەيدۇ، ھە، بۇنىڭ يەيدىغىنى مۇشۇلىكەنغۇ دېسەڭ قوزاڭنى يەيدۇ، ئۇنىڭغىمۇ قويۇپ بەرسەڭ، ئۆزۈڭنى يەيدۇ.

ھەر ئىككىسى خېلى ۋاقىتلارغىچە جىم بولۇپ قالدى. ئادەمنىڭ بويىدىن بىر غېرىچ ئېگىزلىكتىكى ئۆيئىچى جىنچىراغنىڭ تولغىنىپ چىقىۋاتقان قاپقارا ئىسىدىن ۋە جۇۋازدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئاچچىق بۇستىن تېخىمۇ تۇمانلىشىپ، ئادەملەرنى خىيالىي گەۋدىلەرگە ئايلاندۇرماقتا ئىدى. گايىت ئويچان ھالدا مۇنداق دېدى:

— ئۇنىڭمۇ يولىنى قىلىدىغانلار چىقىپ قالار، ئۇكا، «ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ بولسا، ئون بەشى يورۇق» دېگەنلەر ھەرگىز بىكار ئېيتمىغاندۇ.

جىمجىت كېچىنىڭ باغرىنى يېرىپ ھەر كۈنى بىرىنچى بولۇپ قىچقىرىدىغان ئۇنى زىل خورازنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. نادەم ئۆيگە يېنىپ چىقتى ـ دە، زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇ ئويلىغانسېرى باش ـ ئۇچىغا چىقالمايدىغان ئاللىقانداق چىگىچ خىياللار قوينىغا غەرق بولۇپ كېتەتتى.

نادەم شۇنداق چىگىچ خىياللار بىلەن تولغىنىۋاتقان چاغدا، ئۇنىڭ ئانىسىمۇ تېخىچە ناسىر ئاخۇن بىلەن نادىرنى ئەسلەپ

ياتاتتى. باش توخۇ چىللىغىلى نېكەم، ئازابلىق ئوي - خىياللار بىلەن ئۇيقۇسىمۇ كەلمىدى، ئۇنىڭ كۆزىدە ئۇيقۇنىڭ ئۇگدىكى ئەمەس، بەلكى غەزەپ - نەپرەتنىڭ ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى.

ئاق كۆڭۈل، ساددا ئانا ھازىرغىچە ئېرى ناسىر ئاخۇننىڭ ئۆلۈمىنىڭ سىرىنى، ئۇنىڭ كىملەر تەرىپىدىن، كىملەرنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنىمۇ بىلمەيدۇ. ئوغلى نادىرنىڭكىنى بولسا تېخىمۇ بىلمەيدۇ، «ھۆكۈمەت ئۆلتۈرۈۋەتتى» ياكى «چېرىكلەر ئۆلتۈرۈۋەتتى» دەپ يۈرىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ ئۆلتۈرۈۋەتكىنى راست، لېكىن ئۇنى تۇتۇپ بەرگۈچىلەر كىم، ئۆلتۈرگۈچىلەر كىم، بۇنىمۇ بىلمەيدۇ.

بىز گەپنى ناسىر ئاخۇن بىلەن نادىرغا يۆتكەيلى.

ئۈچىنچى باب

1

ناسىر ئاخۇن ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى قاۋۇل، ئىشچان ئادەم ئىدى. ناھەق ئىشلارنى كۆرگەندە قەھرى يېنىپ، ھەرقانداق ئادەمگە تۆت ئېغىز گەپ قىلالايدىغان، باشقىلار ئۈچۈن ياقا يىرتالايدىغان بۇ ئادەمنى كىشىلەر ئەقىل تاپقان، دېيىشەتتى. راست، ناسىر ئاخۇننىڭ زېھنى ئۆتكۈر، مىجەزى چۇس، يۇرت چوڭلىرىمۇ ئۇنىڭدىن تەپ تارتىدۇ. چۈنكى، يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئالدىغا چۈشكەن دەۋا - سوراقلاردا، ئۇ ئادىل بولمىغان ھۆكۈملەر ئۈچۈن ئۇلارنى ئەيىبلەپ بىرنەچچە قېتىم لەت قىلىپ قويغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆچلۈكى كېلىپ، ئۇنىڭ ئورنىنى كولاپ يۈرگۈچىلەرمۇ يوق ئەمەس.

بۇ مەھەللىنىڭ تۆۋىنىدە مىڭ مودەك بوز يەر بولۇپ، ئۇ ئەزەلدىن تېرىلماي كېلىۋاتاتتى. ئەمما، ھەر يىلى كۈزدە ئەختەمبايىنىڭ يىلقىچىلىرى ئۇ يەرنىڭ ئوت - چۆپلىرىنى، قوراي - چاتقاللىرىنى ئورۇپ كېتىشەتتى، بۇ ئىش ئەختەمبايىنىڭ دادىسى رۇستەمبايىنىڭ ۋاقتىدىن تارتىپلا شۇنداق داۋاملىشىپ كېلىۋاتاتتى. شۇڭلاشقا، دېھقانلار ئىچىدە «بۇ يەر رۇستەمبايىنىڭ» دېگەن قاراش ئۆزلۈكىدىن شەكىللىنىپ قالغان. ئەمما، بۇ يەر ئەسلىدە پادىشاھلىق يەر ئىدى. بىر كۈنى ناسىر ئاخۇن بىرنەچچە نامرات دېھقانلار بىلەن مۇشۇ بوزلۇقنى ئېچىپ يەر قىلىۋېلىشنى مەسلىھەت قىلىشتى. يەر كىمنىڭ؟ رۇستەم بايىنىڭمۇ ياكى پادىشاھلىق يەرمۇ؟ بۇنى بىلىش زۆرۈر ئىدى.

— مەيلى كىمنىڭ بولسۇن، — دېدى ناسىر ئاخۇن، — دېھقانچىلىق قىلىش ئۈچۈن تەلەپ قىلىش — ئورۇنلۇق تەلەپ، بۇنىڭ نېمە يامىنى بار؟ يۇرۇڭلار، مەنسۇر شاڭيودىن ئۇقۇپ باقايلى.

دېھقانلار ناسىر ئاخۇننىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن ئېيتىشىپ:

— مانا، ئىشنىڭ يولى تېپىلىۋاتىدۇ، — دېيىشتى ـ دە، ئۇنىڭغا كورەك جۇۋىلىق ئىككى دېھقاننى ياندىدى. شۇنداق قىلىپ، ناسىر ئاخۇن ئاز بولسىمۇ ئۆز ئالدىغا تېرىيدىغان يېرى، بىر ئات هارۋىسى بولۇشىغا قارىماي، يەرسىز دېھقانلارنى يەرلىك قىلىش نىيىتىدە مەنسۇر شاڭيونىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

ئۇلار ئۆيگە كىرگەندە، مەنسۇر شاڭيو بىلەن قەمبىردىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقانىكەن، ناسىر ئاخۇنلار بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسىتىنى ئېيتتى. مەنسۇر شاڭيو بىلەن قەمبىردىن ئەللىكبېشى ئويلىمىغان يەردىن چىققان، خىياللىرىغا زادىلا كەلتۈرۈپ باقمىغان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، يۈزىدە ئەكس ئەتكەن نەپرەت ئالامەتلىرىنى يوشۇرۇپ، يەر تېگىدىن ئۇلارغا قاراپ قويدى. ناسىر ئاخۇنمۇ ئىككى بەگنىڭ ئۇن ـ تىنسىز ئولتۇرۇپ كېتىشلىرىگە سەپسېلىپ، ئۇلارغا بۇ گەپلەرنىڭ ياقمايۋاتقانلىقىنى سەزدى.

مەنسۇر شاڭيو ئارىغا چۈشكەن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ئاخىر گەپ باشلىدى:

— مەھەللىنىڭ تۆۋەنكى يەرلىرى بۇرۇندىن تارتىپ تېرىلمىغىنى راست، ئەمما ئۇ يەرلەرگە ئەختەمباي ئىگىدارچىلىق قىلىپ كېلىۋاتىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ قەمبىردىن؟ — دېدى ئۇ قەمبىردىنگە سوئال نەزىرىدە سىڭار يان قاراپ.

— شۇنداق، شۇنداق، بۇ ھەممىگە ئايان ئىشقۇ، پۈتۈن يۇرت ئوبدان بىلىدۇ، — دېدى ئەللىكبېشى بېشىنى لىڭشىتىپ.

ناسىر ئاخۇننىڭ كۆزى غەزەپتىن چاقنىدى:

— پۇتۇن يۇرتقا بۇ يەرنىڭ پادىشاھلىق يەر ئىكەنلىكى ئايان. بۇ يەرنى كۆكلىتىدىغانلار يەرسىز دېھقانلار، شۇڭا ئۇلارنىڭ بۇ يەرنى تېرىشقا ھەققى بار.

مەنسۇر شاڭيو ناسىر ئاخۇننى گەپتە ئۇتۇپ چىقالمىغان بىرنەچچە قېتىملىق ساۋاقلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ:

— بولىدۇ، دېگىنىڭلارغا ئەختەمباي رازى بولسا، بىزنىڭ باشقىچە گېپىمىز يوق، — دېدى ۋە كۆڭلىدە: «مۇشۇ شۇم ئېغىزلىقلىڭ ئۇچۇنلا پېشانەڭگە بايلىق پۈتۈلمەي، گەپلا پۈتۈلۈپتىكەن. خۇدا بىلىپ پاقىغا قۇيرۇق بەرمىگەن ـ دە، ئەگەر بايلىق پۈتۈلگەن بولسا، بىزگە ئارام بېرەتتىڭمۇ سەن يالاڭ تۆش، سېنىڭ ئەدېپىڭنى سىلىق ياغلىما گەپلەر بىلەن ئاشۇ باي بەرمىسە بىكار...» دەپ ئويلىدى.

ناسىر ئاخۇن مەنسۇر شاڭيوغا قاراپ:

— بۇ يەرنى تېرىش ئۇچۇن ئەختەمباينىڭ رازىلىقىنى ئالىدىغان ئىش بولسا، ئۇنى كۆرەيلى، ئۇنداق بولمىسا ھاكىم ئىدارىسىگە كىرەرمىز، — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ.

ئۇلار ھەممىسى ئەختەمباينىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىشتى.

ئۇلار يېشىل سىرلانغان چوڭ دەرۋازىدىن كىرگەندە، ئەختەمباي پېشايۋاندا ئۆرە تۇراتتى. ھەممەيلەن سالام قىلىشتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئەختەمباي ۋە پېشايۋاندىن چۈشۈپ ئۇلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى:

— قېنى، قېنى ئۆيگە كىرەيلى، ئۆيگە.

ئەختەمباي كەلگەنلەرنى چوڭ سارايغا باشلاپ، كۆرپىگە ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن ھەممىسى دۇئا قىلىشتى. دۇئادىن كېيىن ئەختەمباي مەنسۇر شاڭيودىن باشلاپ تىنچلىق سوراشقا باشلىدى. ناسىر ئاخۇنغا كەلگەندە كۆپرەك نادىرنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى:

— نادىر ئەپەندى ئوبدان تۇرۇۋاتىدىغاندۇ، ئەمدى ئۇ يېڭى يەرگە ئۆگىنىپ قالدى ـ دە.

— شۈكۈر، ئۆگىنىپ قالدى.

— شۇنداق بولىدۇ، — دېدى ئەختەمباي ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — قارا قازان قەيەرگە ئېسىلسا، بىز شۇ يەرلىك بولۇپ قالىمىز.

ئەختەمباي قالغان ئىككى دېھقاندىنمۇ ئەھۋال سوراشنى ئۇنتۇپ قالمىدى.

داستىخان سېلىنىپ چاي كەلگەنگە قەدەر باي ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ ئېغىزىنى ئاچۇرمىدى. ئۇ ئەلۋەتتە بۇ كېلىشنىڭ سەۋەبسىز ئەمەسلىكىنى بىلەتتى، ئۇلارنى قانداقتۇر بىرەر ماجىرا بىلەن مېنىڭ ئالدىمغا كەلدى دەپ ئويلايتتى.

ئەختەمباي مىڭبېگى ئەمەس ياكى قازى ئەمەس. لېكىن، تۆت يۈز تۈتۈنى، ئون نەچچە مەسچىتى بار بۇ يېزىدا چوڭ ئىشلاردىن تارتىپ تاكى ئۇششاق ئىشلارغىچە دېگۈدەك باينىڭ مەسلىھەتىسىز، ئەقلىسىز بولمايدۇ. باش - ئۇچىغا چىقالمىغان نۇرغۇن تالاش - تارتىشلار ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ. «كاۋاپمۇ كۆيمىدى، زىخمۇ كۆيمىدى» دەپ قايتىدۇ بەزىلەر. ئۇنىڭ ھەل قىلغان بەزىبىر ئىشلىرىنىڭ سىرىنى تا ھازىرغىچە كۆپ كىشىلەر بىلمەيدۇ. ئەمما، شۇ نەرسە ئېنىقكى، ئەختەمباينى بۇ ئەتراپتا كۆپلىگەن كىشىلەر خەير - ساخاۋەتلىك، ئىنسابى بار دەپ قارايدۇ. شاڭيونىڭ، ئەللىكبېشىنىڭ، ئونبېشىنىڭ ئۈستىدىن ئەرز قىلىپ باينىڭ ئالدىغا كەلگۈچىلەرمۇ ئادەتتە كۆپ بولىدۇ، چۈنكى كىشىلەر ئەختەمباينى مىڭبېگى ياكى قازى ئورنىدا كۆرۈشىدۇ.

چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ مەنسۇر شاڭيو بۇ يەرگە كېلىشنىڭ سەۋەبىنى بايغا تولۇق ئۇقتۇردى. ئەختەمباي خېلى خىيالدىن كېيىن بېشىنى ماقۇللاش ئىشارىتى بىلەن لىڭشىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— بۇ ناھايىتى ئورۇنلۇق تەلەپ ئىكەن، بىكار قاغجىراپ ياتقان يەرلەرنى يېرى يوق ياكى يېرى ئاز دېھقانلارغا بۆلۈپ

بەرسەك، ئەلـۋەتتە بۇنىـڭ ساۋابـىغا ھېچـنېمە يەتمەيـدۇ، — ئۇ مەنسۇر بىلەن قەمەردىنگە قاراپ، — قار كەتكەندىن كـېيىـن ئۇ يەرلەرنى ئۆلچەپ بۆلۈپ بېرىڭلار، — دېدى كـۈلۈمسىـرەپ، — ھاكىم ئىدارىسىمۇ بىرنېمە دېمەس.

دۇئا قىلىنىپ، ھەممىسى ئورنىدىن تۇرغانـدا، باي شاكىـرجان ئىللىكبېشىغا قاراپ:

— ۋاخ بولسا يېقىنلاپ كېلىۋاتىدۇ، ئۆستەڭنىڭ ھېلىقى يار ئېلىپ كـەتكەن يېـرىنى قانـداق قىلمـاقچىسـىلەر؟ ئىككىڭلار توختاپ تۇرۇڭلار، مەسلىھەت قىلىشىۋالايلى، — دېدى. مەنسۇر بىلەن قـەمەردىن يـەنە ئورنىغا كېلىپ ئولتـۇردى. باي ناسىـر ئاخۇنلارنى دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. ئۇ ئۆيـگە يېنىپ كىرگەندە مەنسۇر شاكىرجان:

— تەخسىر، ئالىقاننى ئەجەب كەڭ ئېچىۋەتتىلىغۇ، بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ — دېدى مىيىقىدا كۈلۈپ.

— ھە، ھەيران قېلىۋاتامسىلەر، ئىشنى مۇشۇنداق باشلايمىز. ئەمما، ئاخىرىنى باشقىچە تۈگىتىمىز، — دېدى باي ئورنىدا ئولتۇرۇۋېتىپ، — ئىش ئۇلارنىڭ دېگىنىدەك بولىۋەرمەيدۇ - دە.

«باشقىچە تۈگىتىمىز» دېگەن سۆز بىلەن ھەر ئىككىسى باينىڭ مەردلىكىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەندەك بولدى.

— ھەببەللى، شۇنداق قىلمىساق، — دېدى قەمەردىن ئاۋازىنى چىقىراق چىقىرىپ، — بۇلار ئەدەپلا كېتىدۇ.

— شۇنداق قىلىش كېرەك، — دېدى مەنسۇر باينىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — چىشىمىزنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ قويىۋەرسەك، بۇ خۇمسىلار خوتۇنلىرىمىزنى تارتىۋېلىشتىنمۇ يانمايدۇ، ھەممە نەرسىلەرنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغۇسى بار، بۇ تۇزكورلارنىڭ.

مەنسۇر شاكىر بىلەن قەمەردىن ئەللىكبېشى ناسىر ئاخۇننى ئەيىبلەپ سۆزلەشكە باشلىغاندا، ئەختەمباي ياققان سەرەڭگىنىڭ بىكار كەتمىگەنلىكىگە ئىشىنىپ كۆڭلى ئەمىن تاپتى ۋە كۆڭلىگە دەرھال پۈككەن نىيىتىنى ئاشكارىلىدى.

— بۇ يەردە ھەممە بالانى تېرىۋاتقان ئادەم — ناسىر. ئۇ بۇرۇندىن تارتىپلا مۇنداق قۇتىراتقۇلۇق ئىشلارنى خېلى جىق قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ مۇتتەھەملىكلىرىنى سىلەر مەندىنمۇ كۆپ بىلىسىلەر، ھەرقايسىڭلارنىڭ ئىشلىرىغا پۇت ئېتىپ كېلىۋاتقانمۇ شۇ. بەس، ئەمدى يول قويغىلى بولماس، ئەگەر ئۇنى كۆزدىن يوقاتمىساق، يالاڭ تۆشلەرنى كەينىگە سېلىپ ئالىتوپىلاڭ چىقىرىدۇ، ھەممىمىزگە ئارام بەرمەيدۇ، ئىشىمىزنى ئىش قىلمايدۇ. ئەمما، شۇنى بىلىڭلاركى، ئۇنى كۆزدىن يوقىتىدىغان ئادەم باشقا بىرى ئەمەس، پەقەت قەمىردىن!

قەمىردىن كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، مەنسۇر شاڭيوغا ئاستا قاراپ قويدى.

— قانداق؟ — دېدى ئەختەمباي مەنسىتمەسلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ، — قورقۇۋاتامسەن؟

قەمىردىن ئۆزىدە پەيدا بولغان تىترەشنى زورغا بېسىپ تۇرۇپ بىرنېمە دەي دېگۈچە، مەنسۇر شاڭيو:

— قەمىردىننىڭ تېڭى بار، ھېلىغۇ بىر ناسىر ئىكەن، ئىككى ـ ئۈچ ناسىر بولسىمۇ چامى يېتىدۇ، قارىمامدىلا، بەستىدىن كۈچ تېمىپ تۇرغىنىنى بۇنىڭ، — دېدى.

— مەنمۇ شۇنى بىلىپ تۇرۇپ دەۋاتىمەن ـ دە، — دېدى باي ئۇنى تېخىمۇ چىڭىتىپ.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قەمىردىن بىردىنلا روھلىنىپ قالدى:

— سىلىدەك بىر ئادەم كەينىمىزدە يۆلەك بولۇپ تۇرغاندا، بىز نېمىدىن قورقاتتۇق، تەخسىر، — دېدى.

ئەمما، ئۇنىڭ يۈرىكى پوكۇلداۋاتاتتى.

ئەختەمباي ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئەمدى ئۇنىڭغا مەدەت بېرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى:

— مەنلا ئەمەس، ساڭا پۈتۈن سۈرۈك ھۆكۈمەت يۆلەك بولىدۇ، ھۆكۈمەت ئۆز ئىشىدىن قۇسۇر تاپمىدىغانلارنى ياخشى كۆرىدۇ دەمسەن؟ ناسىرنىڭ قانداق ئادەملىكىنى ئۇلارمۇ بىلىدۇ.

«ھۆكۈمەت» سۆزىنى ئاڭلاپ، قەمىردىنىنىڭ دۈكۈلدەپ ئۇرۇۋاتقان يۈرىكى پەسەيدى. «ھە، ناسىرنىڭ قانداق ئادەملىكىنى ھۆكۈمەتمۇ بىلىدىكەن» دەپ ئويلىدى، شۇڭا قەددىنى رۇسلاپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— مۇنداق بىر يالاڭ تۆشنى كۆزدىن يوقىتالمىسام، ئۆزۈمنى ھەرگىز ئەر ھېسابلىمايمەن، تەخسىر، كۆزىمىزگە مىختەك قادىلىپ يۈرگەن بۇ مۇتتەھەمنىڭ غالۋاراپ ئەمدى ئۆرە يۈرگىنىنى كۆرۈپ باقايلى قېنى. ھۆكۈمەت يۆلەكلا بولسا، ھەرقانداق ئىش قولىمىزدىن كېلىدۇ.

— بارىكاللا، — دېدى ئەختەمباي خۇشاللىقىدىن، — ئەمما بۇ ئىشنى ئۈچىمىزدىن باشقا ئىنسان بالىسى بىلمەسلىكى كېرەك ھەم بۇ ئىشتىن بىرەر ئىزمۇ قالماسلىقى كېرەك.

قەمىردىنىنىڭ ناسىر ئاخۇننى ئۆلتۈرۈشتەك شۇنچە گۇناھلىق ئىشنى قىلىشقا نىيەت باغلىشىغا يەنە مۇنداق بىر كونا ئاداۋەتمۇ سەۋەب بولدى:

قەمىردىن ئوغلاق تارتىشقا ئىشقىۋاز ئادەم بولۇپ، خېلى داڭقىمۇ بار ئىدى. ئوغلاق قولىغا چۈشۈپ قالدىمۇ، ئۇنىڭدىن تارتىۋالماق تەسكە چۈشەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يۈگۈرۈك تورۇق ئېتى بولۇپ، ئوغلاقنى ئېلىپ توپتىن ئۈزۈپ چىقىۋالسىلا، ھېچقانداق ئات ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيتتى ـ دە، ئوغلاق دېگەن يەرگە سۆزسىز تاشلىناتتى.

ئاشلىقلار يىغىلىپ بولغان چاغ، مەھەللىدە توي ـ تۆكۈن، ئويۇن ـ تاماشىلار باشلىنىپ كەتتى. بىر كۈنى ئوغلاق تارتىشىش بولدى، بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئوغلاقنىڭ خەۋىرى تەرەپ ـ تەرەپكە تارقىلىپ، كوچا ـ كوچىدىن توپقا قاراپ ئات چېپىشىپ ياشلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار كېلىشكە باشلىدى. ھەتتا بۇ خەۋەر باشقا مەھەللىلەرگىمۇ ئاڭلىنىپ كەتتى.

مانا، ئوغلاقنىڭ بېشى كېسىلىپ توپقا تاشلاپ بېرىلدى. تارتىشماق باشلىنىپ كەتتى. توپ ئۆلگىياقتا ئىدى، بىردەمنىڭ

ئىچىدىلا ئاتلىقلار بىرنەچچە يۈزگە يەتتى. توپ بىردەم ئۇ مەھەللە تەرەپكە سۈرۈلسە، بىردەم بۇ مەھەللە تەرەپكە سۈرۈلەتتى. سىرتتىكىلەر ئاتلىرىنى قامچىلاپ، دېۋىتىپ ئوغلاققا يېتىپ بېرىش ئۈچۈن ئىنتىلەتتى. «تېقىمغا باس!... »، «ئاتنىڭ بېشىنى تارت!...»، «ئاتنى ئۇر!... »، «مەھەللىگە تارت!... »، «ئاتنىڭ ئالدىنى توسما!...» دېگەنگە ئوخشاش ئاۋازلار، قىيقاس ـ چۇقانلار ئۆلغىيىپ، ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاستىدىن چىققان توپا ـ چاڭلار ئۈزۈكسىز كۆتۈرۈلۈپ، تارتىشىش بەكمۇ قىزىپ كەتتى.

قەمىردىن قامچىسىنى ئاغزىغا چىشلەپ ئىككى قولى بىلەن ئوغلاقنى تارتماقتا ئىدى، توپ ئىچىدىن كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا ياردەملەشتى. ئۇ ئوغلاقنىڭ بېلىنى ئېگەرنىڭ ئالدى قېشىغا قويۇپ ئالدى قولى بىلەن پۇتىنى ئۆزەڭگە باغنىڭ ئاستىغا ئېلىپ تېقىمدىۋالدى. باشقىلار تىزگىنىنى تارتىپ ئاتنى قامچىلىدى. ئات كۆچەپ ئوتتۇز مېتىردەك سۈرۈلۈپ توختاپ قالدى. چۈنكى، ناسىر ئاخۇن ئېتىنى دېۋىتىپ قامچىلاپ قەمىردىنگە سول تەرەپ بىلەن يېقىنلاپ كەلگەنىدى، ئۇمۇ قامچىسىنى ئاغزىغا چىشلىۋالغان بولۇپ، قەمىردىنىنىڭ تېقىمىدىكى ئوغلاقنى تارتتى، لېكىن ئەپلەشمىدى. ئۇ ئۆزەڭگىدىن پۇتىنى چىقىرىپ قەمىردىنىنىڭ ئېتىنىڭ ئالدى قولى ئۈستىدىن تېپىپ تۇرۇپ تارتىۋىدى، قەمىردىنىنىڭ قولىدىكى ئوغلاقنىڭ بىر تەرىپى ناسىر ئاخۇننىڭ قولىغا چىقتى. ئۇ ئوغلاقنى تېقىمغا بېسىپ تۇرۇشىغا، ئۇنىڭمۇ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىدىغان دوستلىرى پەيدا بولدى ـ دە، ئاتنى قامچىلىدى. تاياق زەربىسىدىن ئات بىر ـ ئىككى يۇلقۇنۇپ ئوغلاقنى قەمىردىن بىلەن قوشۇپ ئات ئۈستىدىن يۇلۇۋالدى. سەۋەبى قەمىردىنىنىڭ ئېگىرىنىڭ تارتمىسى كۆچكە چىداشلىق بېرەلمەي ئۈزۈلۈپ كېتىپ، ئۇ ئېگەر بىلەن بىللە ئۆرۈلۈپ چۈشكەنىدى.

بۇ ۋاقىتتا توپ ئىچىدىن ناسىر ئاخۇننى ماختىغان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى:

— پالۋان ! پالۋان ـ دە، پالۋان !...
— ئوغۇل بالا ! سىنى تاپقان ئاتاڭغا رەھمەت !...
بۇ سۆزلەر قەمەردىنگە ناھايىتى قاتتىق تەگدى ـ دە، ئىچىدە «خەپ» دېدى.

ئۇ ئاتنى قايتىدىن ئېگەرلەپ ئەلەم ۋە غەزەپ ئىچىدە ئوغلاق تارتىشىۋاتقان توپقا يەنە يېتىپ باردى. ئوغلاق تېخىچىلا ناسىر ئاخۇندا ئىدى. ئۇنىڭ يېتىپ بېرىشىغا ناسىر ئاخۇن ئوغلاقنى ئېلىپ توپتىن ئۈزۈپ چىقتى. قەمەردىن كەينىدىن يۈگۈرۈك ئېتى بىلەن يېتىپ بېرىپ ئوغلاققا قول سالدى، بولمىدى ... بۇ ئىش قەمەردىنگە تېخىمۇ ھار كېلىشكە باشلىدى، ئىچى تىتىلداپ گۆرەنلىرى كۆپتى. ئۇ غەزەپ بىلەن:

— سەن خۇنپەردىن تارتىۋالمايدىغان بولسام، — دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ناسىر ئاخۇننىڭ غەزىپى ئۆرلىدى:

— نېمە دەيسەن خۇنپەر دوغداق؟ ! ھازىرلا ئاتنىڭ ئۈستىدىن ئاغدۇرۇلۇپ كەتكەنىدىڭ، ئەمدى چەيلىنەي دەمسەن؟

ناسىر ئاخۇن ئوغلاقنى ئېلىپ توپنىڭ ئىچىدىن بۆسۈپ چىقىپ كەتتى. مەھەللىگە يېقىن بارغاندا قەمەردىن يېتىپ بېرىپ ئەلەمگە چىدىماي قامچا بىلەن ئۇنىڭ دۈمبىسىگە ئىككىنى سالدى. كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ قەمەردىننى كۆرگەن ناسىر ئاخۇننىڭ بىردىنلا غەزىپى ئۆرلىدى ـ دە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ بۇرۇلۇپ كەلگىنىچە قەمەردىننىڭمۇ دۈمبىسىگە كۆچىنىپ ئىككى قامچا سىلىپ، ئۇنى يەرگە دومىلىتىۋەتتى.

ئارقىدىن يېتىپ كەلگەن ئوغلاقچىلار قەمەردىننىڭ توپىغا مىلىنىپ ياتقان قىياپىتىگە تەنتەنە قىلىشقاندەك، بىردەمدىلا قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈشتى.

— يارايسەن، ناسىر... يارايسەن ! ...
— ئەجەب جايلىدىڭ ـ دە، بۇ دوغداقنى ! ...
بۇ سۆزلەر قەمەردىننىڭ يۈرىكىگە مىختەك قادالدى. ئۇ

ئورنىدىن تۇرۇپ ئېتىغا مىنگەن بولسىمۇ، لېكىن ناسىر ئاخۇننىڭ كەينىدىن قوغلاشقا جۇرئەت قىلالمىدى. شۇنچە كۆپچىلىك ئىچىدە كۆلكىگە قېلىپ تېخىمۇ ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالغىنى ناھايىتى ئەلەم قىلدى. «خەپ ناسىر ... بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمىسەم ئاتامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي» دېدى ئۇ ئىچىدە ۋە ئوغلاقنى تېقىمداپ مەھەللىگە ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىۋاتقان ناسىر ئاخۇنغا كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قاراپ قالدى ...

مەسلىھەت شۇ بولدى، قوللار چايقىلىپ، داستىخان ئۇستىگە سۇرلەنگەن گۆش بېسىلغان بىر تاۋاق پولو قويۇلدى.

تاماقتىن كېيىن ئىككىسى ياندى. كوچىغا چىققاندا، قەمىردىن ئۆزىنىڭ ئەندىشىسىنى يوشۇرالمىدى.

— ئاداش، مېنىڭغۇ كۆچۈم يېتىدۇ، پەلەك ئوڭغا تارتىپ قالسا، ئىش پۈتتى ۋەسسالام، مۇبادا ئېلىشىشقا توغرا كېلىپ قالسا، مەن يالغۇزلۇق قىلىپ قالارمەنمىكىن.

— بايا باينىڭ ئالدىدا شۇنداق دېسەڭ بولماسمىدى، — دېدى مەنسۇر مېڭىشتىن توختاپ.

— پېتىنالمىدىم.

— قورقما «كۆز قورقاق، قول باتۇر» دېگەن گەپ بار.

— شۇنداقتىمۇ، ماڭا بىر ئادەم ياندىمىساڭلار بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ، ئىشنىڭ پۈختا بولغىنى ياخشى.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى مەنسۇر ئويلىنىپ، — بىزنىڭ ئايۇپنى ياندىساق قانداق؟

— ئايۇپ ! ... ئۇ ئۇنارمۇ؟

— ئۇنىماي نەگە باراتتى، مالاي دېگەن بىر قۇل، نېمە دېسەڭ خوپ دەيدۇ.

— مۇنداق بولسا، مەنمۇ يۈرەكلىك ئىش قىلىمەن ـ دە.

— بولدى، سەن كېتىۋەر، — دېدى مەنسۇر، — مەن باي بىلەن يەنە بىر سۆزلىشىپ چىقاي.

مەنسۇر ئەختەمباينىڭ قورۇسىغا يەنە كىردى ـ دە، قەمىردىن

بىلەن بولۇنغان گەپ ـ سۆزلەرنى تولۇق بايان قىلدى. ئەختەمباي ئويلىنىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

ــ قەمىردىننىڭ ئەنسىرىشىمۇ ئورۇنلۇق، ئىشنىڭ پۇختا بولغىنى ياخشى. بىراق، سېنىڭ بۇ مالنىڭ قانداقراق نەرسە، ئاغزى مەھكەممۇ؟ يۇرەكسىزلىك قىلماسمۇ؟ بۇ ئىشنى ئوبدان ئويلىنىش كېرەك. مەيلى كىمگە ئېيتقىن، ئۇ ماقۇل دەيدىغان كىشى بولۇشى كېرەك، ئەگەر ئۇنىماي تۇرۇۋالسا، ئەلگە يېيىلىپ كېتىدىغان ئىش چىقىدۇ، بايا مېنىڭ سەگەك بولۇش كېرەك دېگىنىم مۇشۇ ئىدى.

ــ ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسىلا، ــ دېدى مەنسۇر، ــ ئۇ مېنىڭ سۆزۈمنى ئالماي قويمايدۇ، ئەڭ مۇھىمى، ئايۇپنىڭ ناسىرغا ئۆچمەنلىكى بار.

ــ ھەببەللى، ــ دېدى ئەختەمباي خوش بولۇپ، ــ بۇنىسى جايىدا ئىكەن، باب ئادەمنى تاللاپسەن.

ئايۇپنىڭ ناسىر ئاخۇنغا ھەقىقەتەن كۈچلۈك ئۆچمەنلىكى بار ئىدى. بۇ ئىش مۇنداق بولغان: بىر كۈنى كېچىسى مەنسۇر مالىيى ئايۇپنى سۇ تۇتۇشقا ئېتىزغا چىقىرىۋېتىپ، ئەل قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە، ئۇنىڭ ئۆيىگە تىنىش چىقارماي كىرىپ كەپتۇ. ئايۇپنىڭ چىرايلىق خوتۇنى سېلىمخان ھاۋا دىمىق بولغاچقا، ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى ئېچىۋېتىپ ئۇخلاپ قالغانىكەن. نەپسى تاقىلداپ كەتكەن مەنسۇر ئۆمىلەپ بارغىنىچە ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئېتىپتۇ، سېلىمخان بەستىمۇ، تىنىقىمۇ ئايۇپقا ئوخشىمىغان يات بىر ئادەمنىڭ قولىدا تېپىرلاپ: «ۋاي ئوغرى ... ۋاي ئوغرى ! ... مانا ئوغرى ! ...» دەپ قاتتىق ۋارقىراپتۇ. ئالاقزادىلىككە چۈشكەن مەنسۇر ئىلاجىسىز قېچىپ چىقىپ كېتىپتۇ، سېلىمخاننىڭ غەزەپلىك ئاۋازىدىن قولۇم ـ قوشنىلار ئويغىنىپ كېتىپتۇ ـ دە، بۇ ئىشقا ھەيران بولۇشۇپ: «ۋاھ ... ئوغرى مال ـ دۇنياسى بار باينىڭ ئۆيىگە كىرمەي، گادايىنىڭ ئۆيىگە كىرگىنى قىزىققۇ؟ شۇنىڭغا قارىغاندا، بۇ ئادەم ئوغرىسى ئوخشايدۇ»

دېيىشىپتۇ. ئەتىسى مەنسۇر: «ئاخشام كەچتە ناسىر ئاخۇن مۇشۇ تەرەپتە تىمىسقىلاپ يۈرەتتى، شۇنىڭ ئىشى ـ دە، بۇ ...» دېگەن گەپنى يېيىپتۇ. ئايۇپ چۈشكە يېقىن ئۆيگە قايتىپ كېلىپ بولۇنغان ئىشلارنى سېلىمخاندىن ئۇقۇپتۇ، ئۇ ئۆزىمۇ كىشىلەردىن: «ئاخشام ئۆيگە كىرگەن ناسىر ئاخۇن ئوخشايدۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ كەلگەنىكەن. غەزىپى ئۆرلەپ كەتكەن ئايۇپ: «مەن ھازىر بېرىپ ناسىرنى چانايمەن» دەپ ۋارقىراپتۇ. سېلىمخان: «ساراڭ بولۇپ قالدىڭمۇ، ناسىر ئاخۇن ئاكام ئۇنداق شەرمەندە ئىشنى قىلالامدۇ، بۇ ئىشنى يامان نىيەت بىلەن ئۇ ئادەمگە دۆڭگەۋاتقانلار باردۇ، ناسىر ئاخۇننى قاپقارىسىغىلا چاناتتىڭمۇ» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئايۇپ ئىككىلىنىپ قاپتۇ. گەرچە ئۇ ناسىر ئاخۇننى چاناش نىيىتىدىن يانغان بولسىمۇ، شۇ ئىشتىن كېيىن يۈرىكىدە ئۆچمەنلىكى ساقلىنىپ قالغانىدى.

2

مەھەللىنىڭ تۆۋىنىدىكى بوز يەرلەرنىڭ دېھقانلارغا بۆلۈپ بېرىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ياخشى گەپلەر تارقىلىپ يۈرگەن شۇ كۈنلەردە، قەمىردىن بىلەن ئايۇپ ناسىر ئاخۇننى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدى. لېكىن، ئۇنى قانداق يوقىتىش كېرەك، قانداق قىلىپ ئىز قالدۇرماسلىق كېرەك؟ ئۇلار مانا بۇ خۇپىيانە ئىشنىڭ پەيتىنى ئىزدەش بىلەن ھەلەك ئىدى.

قەمىردىن ئاخىر ئامال تاپتى. ئۇ ناسىر ئاخۇننى ئۆز ھويلىسىدا جايلىۋېتىشنى ئايۇپ بىلەن مەسلىھەت قىلىشتى.

ئىككىنچى ئاينىڭ ئاخىرقى قاراڭغۇ كېچىلىرىنىڭ بىرىدە، ناسىر ئاخۇن خۇپتەن نامىزىغا مەسچىتكە ماڭغاندىن كېيىن، قەمىردىن بىلەن ئايۇپ ئۇنىڭ ئېغىلىغا يوشۇرۇندى.

— نېمە بولغاندۇ، يانمايدۇغۇ؟ — دېدى قەمىردىن، — ھېلىقى ئىمام ۋەزخانلىق قىلىپ، ئەزمىسىنى ئېزىپ

ئولتۇرغانمىكىن تاپىنىلىق.

مانا، ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى، ناسىر ئاخۇن نامازدىن قايتىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. قۇلاقلار دىڭ ئىدى، سۇرلۇك بىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. ناسىر ئاخۇن ئۆيدىن چىقىپ بىر باغ بېدىنى كۆتۈرۈپ ئېغىلغا كىرىپ كەلدى ـ دە، ئۇنى ئات ئوقۇرىنىڭ ئىچىگە سالدى. قەمىردىن ئۆزىنى دالدىغا ئالغان جايدىن شەپىسىز قوپۇپ، قولىدىكى كەتمەننىڭ چۇلدىسى بىلەن كۈچىنىپ تۇرۇپ ناسىر ئاخۇننىڭ بېشىغا ئۇردى. گويا ئېگىز تېرەك قاراسلاپ يىقىلغاندەك ئېغىل ئىچى دىرىلداپ، ئات ئۈركۈپ كەتتى ۋە ئىگىسىگە سېغىنىپ تېپىرلاپ قاتتىق كىشنىدى ...

قەمىردىن بىلەن ئايۇپ كۆزدىن غايىب بولدى.

تۈيۈقسىز چىققان ئۇپۇر ـ توپۇرنى ئاڭلاپ، ئالاقزادە بولۇپ ئۆيدىن چىققان گۈلپەمخان ئېرىنى ئېغىل ئىچىدىن — قانغا مىلىنىپ، چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ، ئوڭدىسىغا سۇنايلىنىپ ياتقان يېرىدىن تاپتى ۋە داد ـ پەرياد كۆتۈردى ...

نادىر ئەپەندى دادىسىنى يىغلاپ ـ قاقشاپ يەرلىكىگە قويدى. لېكىن، ناسىرنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى كىشىلەرگە سىر بولۇپ قالدى.

نادىرنىڭ قولى قىسقا، شۇڭا دادىسىنىڭ ئۆلۈمى، نەزىر ـ چىرىغى ئۈچۈن ئات ـ ھارۋىسى بىلەن يېرى قولىدىن چىقىپ كەتتى.

«ناسىر ئاخۇن تۇنجى ئوغلى نادىرنى بار ـ يوقىغا قارىماي ئوقۇتقان. نادىر ئالتە يىللىق مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن بىر يىللىق ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۈرۈش كۇرسىدا ئوقۇپ، يېزىدىكى رايون مەركەزلىرىنىڭ بىرىدە، تۇنجى ئېچىلغان باشلانغۇچ مەكتەپكە ئوقۇتقۇچى بولۇپ چىقتى. ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەپ يۈرگەن كۈنلەردە دادىسى ئۇنى ئۆيلەپ قويدى. مانا شۇنىڭ بىلەن نادىر شۇ يەرلىك بولۇپ قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ گىمنازىيە

ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق بولۇپ، شەھەرگە پات ـ پات كىرىپ تۇراتتى ۋە ئۇلار بىلەن ئىچىل ـ ئىناق ئۆتەتتى. جامائەتچىلىك ئىچىدە ناسىر ئاخۇننىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدا ھەر خىل گەپ، گۇمانلار بولۇندى:

— رەھمەتلىك ياخشى ئادەم ئىدى، كەمبەغەللەرنىڭ يىغىسىنىلا يىغلاپ يۈرەتتى.

— ھە، بۇ ئىش شاگىيولارنىڭ ئىشىمىكىن؟...

بولۇنغان گەپلەر بۇنىڭدىن نېرىغا ئۆتمىدى، يەتتە نەزىرىگە كەلگۈچىلەردىن بەزىلەر نادىرنى بىر چەتكە تارتىپ شاگيو بىلەن ئەللىكبېشى ئۈستىدىكى گۇماننى ئاساس قىلىپ:

— ئەپەندىم، سىز ئوقۇغان ئادەم، ئىشنىڭ يولىنى بىلىسىز. ھۆكۈمەتكە ئەرز قىلىپ باقسىڭىز بولامدۇ، قاراپ تۇرۇپ مۇشۇنداق بولۇپ كېتەرمۇ؟ — دېدى.

نادىر:

— بىزدەكلەرنىڭ ھالىغا يېتىش ھۆكۈمىتىمىزنىڭ چۇشىگىمۇ كىرمەيدۇ، بۇ بىزنىڭلا بېشىمىزغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەت ئەمەس، يۇزلەپ، مىڭلاپ ئائىلىلەرنىڭ بېشىغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەت، ھۆكۈمەت بۇنىڭ قايسىبىرىنى ھەل قىلغان، ھەممىنى ئۆزى قىلىۋاتسا، — دېدى.

— ئۇغۇ شۇنداق. بىراق، ئادەمنىڭ ئىچى ئېچىشىدىكەن، بەك ۋابال بولدىغۇ سىلەرگە.

— ئەڭ ياخشىسى، — دېدى نادىر نەپرەتلىك ھالدا، — مۇنداق ئىشلارنى ئەل ـ يۇرتقا تونۇتۇش كېرەك، ھەممە ناھەق ئىشلارنىڭ چاۋىسىنى يېيىش كېرەك، خەلق ھەممە ناھەق ئىشلارنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلسە ئىدى ...

نادىر ئەپەندى دادىسىنىڭ سىرلىق ئۆلۈمى توغرىسىدا شاگيو بىلەن ئەللىكبېشىدىنلا گۇمان قىلىپ قالمىدى، ئۇنىڭ كەينىدە يۆلەك بولۇپ تۇرغان ئەختەمباي دەپ ئويلىدى ۋە ئەختەمبايىنىڭمۇ يۆلەكچىسى بارلىقىنى جەزملەشتۈردى.

شۇنداق قىلىپ، نادىر ئەپەندى دادىسى ئۆلۈپ ئونىنچى كۈنى مۇردا چىققان بۇ سۇرلۇك ئۆيدە ئاپىسى بىلەن نادەمنى يالغۇز قالدۇرۇشقا مەجبۇر بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلىق ئىشىغا — ئىشلەۋاتقان يېزىسىغا يۇرۇپ كەتتى.

شۇ مەزگىلدە يېزىدا مۇنداق بىر ۋەقە بولۇپ ئۆتتى. ئەختەمباي شەھەردىن مېھمان چاقىرىپ، ھەشەمەتلىك بىغىدا كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزدى. زىياپەتكە شەھەردىن ھاكىملار، ھەربىي ئەمەلدارلار، چوڭ بايلار ... پەيتونلارغا چۈشۈپ چىقىشتى. زىياپەت باينىڭ يېڭى پۈتكەن شىپاڭىدا تەنتەنىلىك ھالدا داۋاملىشىۋاتاتتى. كۆتۈرۈپ سېلىنغان شىپاڭدا كىرىلىپ ئولتۇرغان ھەربىي ئەمەلدارنىڭ بىرى قولىغا قەدەھنى ئېلىپ، باينىڭ بۇ مەرھەمىتىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ سۆزلىمەكچى بولۇپ ئورنىدىن تۇرغاندى، كۆزى بىردىنلا باينىڭ بىغىدا چۆنەك ئوتاپ قايتقان بىر قىزغا چۈشۈپ قالدى ـ دە، دەيدىغان سۆزلىرىنىمۇ ئۇنتۇپ تاغدىن ـ باغدىن سۆزلەپ قويۇپ شىپاڭدىن چۈشتى. باغدا قىزنى يېنىپ كۆرەلمىدى، ئايلىنىپ كوچىغا چىقتى. ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، تار كوچىغا كىرگەندە، قىز يەڭلىك كۆتۈرۈپ بىر ھويلىدىن چىقىپ قالدى. ھەربىي ئەمەلدار قىزنىڭ مايسىدەك قېلىن كىرپىكلىرىگە، يېنىپ تۇرغان ئوتلۇق كۆزلىرىگە، ئاناردەك قىپقىزىل مەڭزىلىرىگە سەپسېلىپ قاراپ، تۇرغان ئورۇندا تۇرۇپلا قالدى.

ھەربىي ئەمەلدار قايتىپ كىرىپ ئەختەمباينى چەتكە تارتىپ، ئۇ قىزنى سۈرۈشتۈردى.

— ھە، ئۇ قىز بىر كەمبەغەلنىڭ قىزى، ئىسمى تولۇنئاي، ئۇنى يېقىندا ئاتا ـ ئانىسى يوق بىر يېتىم بالىغا بەرمەكچى، چېيىنى ئىچۈرۈپ قويغان، — دېدى باي كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ.

— چېيىنى ياندۇرۇۋەتسۇن، قىزنى مەن ئالىمەن، بۇ ئىشقا ئۆزىڭىز باش بولسىڭىز، — دېدى ئۇ.

باي ئىككىلىنىپ قالدى.

— سىز بىزگە ئىشەنچلىك ئادەم، — دېدى ئۇ يەنە، — بۇ ئىشقا كۆچ چىقىرىپ، خىزمەت كۆرسىتىڭ، قالغىنىنى ئۆزىمىز بىلىمىز.

باي بۇ ئىشتىن باش تارتىشىنىڭ ئۆزىگە ياخشى ئاقىۋەت كەلتۈرمەيدىغانلىقىنى، هۆكۈمەت ئادەملىرىنى نارازى قىلىپ قويسا، ئۇرغۇن ئىشلىرىنىڭ ئاقمايدىغانلىقىنى ئويلىدى ـ دە:

— بولىدۇ، جانابلىرىنىڭ خىزمىتى ئۈچۈن قولىمىز كۆكسىمىزدە، — دېدى.

ئەختەمباي قىزنىڭ ئائىلىسىگە ئىككى قېتىم كىردى، ئىككىنچى قېتىمدا قىزنىڭ دادىسى غەزەپ بىلەن:

— بۇ نېمىدېگەن زورلۇق، ئاش دېدى بەردۇق، مال دېدى بەردۇق، بېدە دېدى بەردۇق، ئەمدى قىزىمىزنى سورامدىكەن، قىزىمنى ئالمەن دېسە بىزنى ئېتىۋېتىپ ئالسۇن، — دېدى.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ئەمەلدار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن بىر كىشىگە يەنە بىر ئەمەلدارنى قوشۇپ يېزىغا چىقاردى. تولۇنئاينىڭ ئاتا ـ ئانىسىغا يۇمشاق گەپ قىلىپ سۆزىنى ئاقتۇرالمىغان ئەلچى:

— بەرسەڭمۇ بېرىسەن، بەرمىسەڭمۇ بېرىسەن! ۋۇي، قولغا كەلگەن ئامەتنىڭ قەدرىنى بىلمەيدىغان گادايلار، — دېدى دېۋەيلەپ، — تېخى قىزىڭنى ئىككى قوللاپ تۇتۇشنىڭ ئورنىغا بەرمەيمەن، دېگەن سۆز ئاغزىڭغا قانداق كەلدى. بەرمىسەڭ ھەممىڭ سولاقتا كىرىپ ئۆلىسەن، هۆكۈمەتنىڭ سەندەك چۈپرەندىلەرگە كۈچى يەتمەمدۇ؟

تولۇنئاينىڭ تويى بولىدىغان بولدى. ھەربىي ئەمەلدار ئۈچ كىشى بىلەن ئىككى پەيتونغا چۈشۈپ مەھەللىگە چىقتى. بۇ قىزنى ئەكېتىدىغان نىكاھ كۈنى ئىدى.

تولۇنئاينىڭ ئاشىقى ئون نەچچە دوستلىرى بىلەن توي بولۇۋاتقان قورۇغا بېسىپ كىرىپ، ھەربىي ئەمەلدارغا پىچاق

سىلىپ ئۆلتۈرۈپ، قىزنى ئەپقېچىپ كەتتى.
يىگىت بىلەن تولۇنئاينى قوغلىغان ئۈچ چېرىك چولڭ قارا سۇنىڭ چالىنقۇل مەھەللىسىدىن ئېشىپ، مىگمارال تاغلىرىغا ئەمدىلا ياماشقان بىر جۈپ ياشقا قارىتىپ ئوق ئاتتى. يىگىت ئوق تېگىشى بىلەن چوڭقۇر غولغا غۇلاپ چۈشتى. قىز: «ۋاي» دەپلا ھوشىدىن كەتتى. قولى باغلىنىپ ئەكېلىنگەن تولۇنئاي ئاق ئۆستەڭگە كەلگەندە، ئۆزىنى سۇغا تاشلاپ ئۆلۈۋالدى.
مانا بۇ پاجىئە يېزىنىڭ ئازابلىق تارىخىدا ئۇنتۇلمايدىغان يەنە بىر بەت بولۇپ قالدى.
نادىر ئەپەندىنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بېرى يۈرەك ـ باغرىنىڭ دولقۇنلىشى ھەرگىز سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. ئۆز ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ۋەقەلەر، ھادىسىلەر، تۆكۈلگەن ئاچچىق ياشلار، چېچىلغان قانلار، تۇرۇلگەن مۇشتلار ... ئۇنى نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىشقا، زورلۇقلارنى، ھەسرەت ـ نادامەتلەرنى يېزىشقا ئەكېلىۋاتاتتى.
ئۇ دادىسىنىڭ سىرلىق ئۆلۈمى، يىگىت بىلەن تولۇنئاينىڭ پاجىئەسى ۋە كۆرگەن ـ ئاڭلىغان ۋەقەلەرنى بىر يەرگە جەملىگەندە، ئۇنىڭ دولقۇنلاپ، ھاياجانلانغان قەلبىدە بىر مۇزىكىلىق سەھنە ئەسىرى تىزىلىپ بولدى. يالقۇنلۇق يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان سۆزلەر بىلەن بەش پەردىلىك «قانلىق ياشلار» دۇنياغا كەلدى!
«قانلىق ياشلار» ناملىق سەھنە كىتابىنى ئوقۇغاندا نادىر ئەپەندى ئۆزى يېتەكچىلىك قىلدى، يېزا سازەندىلىرى خەلق ناخشا ـ مۇزىكىلىرىدىن پايدىلىنىپ مۇزىكىسىنى ئىشلىدى. ئوقۇتقۇچىلار، يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى، كەچ كۇرسقا كېلىپ ئوقۇۋاتقان يېزا ياشلىرىدىن تەشكىللەنگەن يىگىرمە سەككىز كىشى روللارغا بۆلۈندى. شۇنداق قىلىپ، بىر ئايلىق قىزغىن تەييارلىقتىن كېيىن، «چولپان» مەكتىپى ئاددىي قىلىپ ياسىغان سەھنىگە «قانلىق ياشلار» چىقتى!

«قانلىق ياشلار»نىڭ سەھنىگە چىقىشى يېزىدا خېلى ئادەملەرنىڭ كۆزىنى ئاچتى. يېزىدا ئويۇننى كۆرمىگەن ئادەم ئاز قالدى. بۇلا ئەمەس، ئىغىزدىن ـ ئىغىزغا ئۆتۈپ تارقالغان خەۋەر ناھايىتى زور قىزىقىش پەيدا قىلىپ، قوشنا يېزىلاردىنمۇ تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ ئادەملەر كېلىپ ئويۇننى كۆرۈشكە باشلىدى. ئويۇننى كۆرگۈچىلەر ئۇنى ئۆز ھاياتىغا ـــ ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا قىياس قىلىشتى.

بىراق، ئويۇن قىزغىن قويۇلۇۋاتقان ۋاقىتتا، يۇرت چوڭلىرى، ئۆلىما ـ مۆتىۋەرلىرى مۇدۇي قوپتى. ئويۇننى قويماسلىق توغرىسىدا نادىر ئەپەندىگە ئاۋۋال تەكلىپ بەردى، نەسىھەت قىلدى، كېيىن دوق قىلدى، قورقۇتتى، دېۋەيلىدى. ئەمما، «قانلىق ياشلار» سەھنىدىن چۈشمىدى. «ئىش مۇشۇنداق كېتىۋەرسە، بىزگىمۇ چوڭ بالايىئاپەت كېلىدىغان بولدى، بۇنى ۋاقتىدا تۈنجۇقتۇرۇۋېتىش كېرەك» دەپ ھېسابلىغان رايون تەۋەسىدىكى ھەسەن مىڭبېگى، ئەختەمباي باشلىق كىشىلەر ئاخىر شەھەر ھاكىمىغا بەش كىشى قول قويغان بىر پارچە خەت يازدى.

«كىشىنى غەزەپلەندۈرىدىغىنى شۇكى، ـــ دېيىلگەنىدى خەتتە، ـــ بۇ سەھنە ئويۇنىدا يۇرت كاتتىلىرى، ئابرۇيلۇق ئادەملەر، ھۆكۈمەت خىزمىتىنى بەجانىدىل ئىشلەۋاتقان ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنى خىيانەتچى، پارىخور، خەلققە زورلۇق قىلغۇچى، باسقۇنچى، ھەتتا ئۆزى قىلغان ئەسكىلىكلەرنى تەپ تارتماستىن باشقىلارغا دۆڭگەپ قويغۇچى ھىيلىگەر قىلىپ كۆرسەتكەن.»

خەتنى ئېلىپ كىرگۈچىگە ھاكىم سوغۇق ھىجىيىپ مۇنداق دېگەن:

ـــ بۇ پىتنە ـ پاساتتىن بىزنىڭمۇ خەۋىرىمىز بار، تېخى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى گۇناھسىز كىشىلەرنى ئۆلتۈرگۈچى قاتىل، دەپ خەلق ئىچىگە قۇتراتقۇلۇق ئۇرۇقىنى چېچىپتۇ. يېزىلغىنىنىڭ ھەممىسى توقۇپ چىقىلغان ئىغۋالار ئىكەن.

ھۆكۈمەت مۇنداق بۇزۇقلارنى ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيدۇ. ئۇنداق قۇتراتقۇلۇق قىلغۇچىلارنىڭ جەزمەن ئەدىپى بېرىلىدۇ. بۇ كېچىكتۈرىدىغان ئىش ئەمەس، سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار، ھايال قىلماي ئادەم چىقارتىمىز.

ھېلىقى «تولۇنئاينى ئالالماي ئۆلگەن ئوفىتسېرنىڭ قاتىللىرىنىڭ بىرى» دەپ كۆرسىتىلگەن نادىرنى تۇتۇش ئۈچۈن، ئىككى كۈندىن كېيىن ئۈچ قوراللىق چېرىك مەھەللىگە كېچىدە يېتىپ چىقتى. بۇ چاغدا «قانلىق ياشلار» سەھنىدە ئون ئىككىنچى قېتىم قويۇلۇۋاتاتتى. ئۇلار ئويۇن تۈگەپ، ئەل قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە، نادىر ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇنىڭ پۇت ـ قولىنى باغلاپ شەھەرگە ئەكىرىپ كەتتى.

مانا شۇنىڭ بىلەن نادىرنىڭ قانلىق، ئەمما تېخىمۇ جەڭگىۋار كۈنلىرى باشلاندى.

نادىرنى تۇرمىگە ئەكىرگەن كۈنىنىڭ ئاخشىمىسىلا ئۇنى ناھايىتى قاتتىق ئۇرۇپ ھوشسىز قىلىپ تاشلىۋەتتى. ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنى سوراق قىلىشقا ئاچىقتى، تەرىنى تۇرۇپ كەينىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان سوراقچى، سەھنە كىتابىنىڭ قول يازمىسىنى پۇرلەشتۇرۇپ تۇتقىنىچە پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ:

— خوش، يازغۇچى ئەپەندى، بۇ ئىغۋانى توقۇپ چىقىشقا سىزنى نېمە مەجبۇر قىلدى؟ — دېدى نادىرغا كۆزىنى قاتتىق تىكىپ تۇرۇپ:

— ئەمەلدارلارنىڭ جىنايىتى، — دېدى ئۇ دەرھاللا.

— ئەمەلدارلىرىمىزنىڭ سىزنىڭ ئالدىڭىزدا جىنايىتى بارمىكەن؟

— شۇنداق، سوراقچى ئەپەندى، — دېدى نادىر قەتئىي ھالدا، — ئەمەلدارلىرىڭىزنىڭ خەلقنىڭ ئالدىدىكى جىنايىتى تاغدەك تۇرۇپتۇ، مەن ئۇنى قولىڭىزدا تۇرغان كىتابىمدا يازغان.

— خوپ، ماقۇل، بۇنى يېزىشتىكى مەقسىتىڭىز؟

— ھە، بۇ ناھايىتى ئېنىق، — دېدى ئۇ، —

ئەمەلدارلىرىڭىزنىڭ جىنايىتىنى پاش قىلىش.
— بۇنىڭ بىلەن نېمە مەقسەتكە يەتمەكچى بولىسىز؟
نادىر كۈلدى.
— خەلققە جىنايەتچىنى تونۇشتۇرماقچى، جازالاتقۇزماقچى؟
— كىمگە؟
— خەلققە!
— هايۋان! ھەممىڭ هايۋان! — سوراقچى ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ئۇياق - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.
— راست ئېيتىسىز، جانابىي سوراقچى، مەن هايۋان، بىز هايۋان، سىزنىڭ ۋە سىز ۋەكىللىك قىلىۋاتقان هۆكۈمىتىڭىزنىڭ ئالدىدا بىز هايۋان، خەلقنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، ئاش - نېنىنى يەپ، شۇ خەلقنى قىلچە ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدىغانلار بار، بۇلارنى نېمە دېيىش كېرەك؟ — نادىر ئەپەندى سوراقچىغا تىكىلىپ قارىدى.
سوراقچىنىڭ قوشۇمىسى تېخىمۇ تۈرۈلۈپ، ئىككى قېشىنىڭ قۇيرۇق تەرىپى لىپىلداپ كەتتى، بۇ ئۇنىڭ ئاچچىقىنىڭ تازا كەلگەنلىكىنى بىلدۈرەتتى. بىراق، ئاچچىقىنى قانداق قىلىپ بولسۇن بېسىشى كېرەك ئىدى. چۈنكى، ئۇنىڭ جاۋاب ئالىدىغان يەنە بىر مۇھىم نۇقتىسى بار - دە، ئۇ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى - دە، بىرپەس جىم بولۇپ قالدى.
— خوش، تولۇنئايغا ئۆيلەنمەكچى بولغان بىزنىڭ ئوفىتسېرىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە سىلەر قانچە ئادەم قاتناشقان؟ — دېدى ئۇ ئىككىنچى مەقسىتىگە ئۆتۈپ.
نادىر ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى - دە، كۈلدى:
— مەن ئۇنىڭغا قاتناشمىغان.
— مانا، مانا، سىز ھېلى مەن يالغان ئېيتىشنى يامان كۆرىمەن دېگەنىدىڭىزغۇ، ئەپەندىم؟
— شۇنداق، يامان كۆرىمەن، يالغانچىلىق بىلەن كىشىلەرگە تۆھمەت قىلىشنى ئىنتايىن يامان كۆرىمەن.

— سىز شۇ تاپتا جىنايى جاۋابكارلىقتىن قېچىۋاتىسىزغۇ دەيمەن؟

— مەن سىزگە شۇنى ئېيتىپ قوياي، — دېدى نادىر ئەپەندى قەتئىي ھالدا، — ئۇ ۋاقىتتا مەن ئۆز يېزامدا يوق، ئەگەر بولغان بولسام، بەلكى چەتتە قالمىغان بولاتتىم.

— سىز مەردانىلىكىڭىزدىن چەتلەپ كېتىۋاتىسىز. ئوغۇل بالا قىلغان ئىشىدىن يانمايدۇ، سىزنى شۇنچىلىك ئىشلارنى قىلىشقا ئۈگىتىۋاتقان ئادەم بار، سىز شۇنى ئېيتىپ بەرسىڭىزلا گۇناھلىرىڭىز يۇيۇلىدۇ. ئويلىنىپ بېقىڭ، بارغۇ دەيمەن؟

— بار.

— ئېيتىشقا بولار؟

— ئەلۋەتتە بولىدۇ.

سوراقچى ئۈمىدلەندى:

— كىم ئۇ؟

— ۋىجدانىم!

سوراقچىنىڭ سەپرايى بىردىنلا ئۆرلەپ، ئۇستەلنى قاتتىق بىر ئۇردى ــ دە، ئۆزىنى تۇتالماي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى:

— سەن كىمىڭنى ئەخمەق قىلىسەن؟ مەن سېنىڭ يۈرىكىڭنىڭ چوڭلۇقىنى كۆرۈپ باقايچۇ قېنى، — دېدى ئۇ ئۇياقتىن ــ بۇياققا مېڭىپ ۋە ئالدىدا تىك تۇرغان ئىككى چېرىككە قاراپ:

— ئاچىقىڭلار بۇنى! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئىككى چېرىك نادىرنى دۈمبىسىدىن ئىتتىرىپ جازالاش ــ قىيناش ئۆيىگە ئاچىقىپ كەتتى.

كېچە ــ كۈندۈز ئۇخلاتماستىن سوراق قىلىش، ئۆز پەيلىدىن ياندۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ھىيلە ــ مىكىرلەر، ياغلىما گەپلەر، ئۇرۇش ــ قىيناش، ئېسىشلار ... كار قىلمىدى. ھەتتا بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان چاغدىمۇ، ئېيتقان

سۆزىدىن، يازغان سەھنە ئەسىرىدىن يانمىدى.

ناسىر ئاخۇنىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىدىن كېيىن، ئۇنىڭ تۇنجى ئوغلى نادىر ئەپەندىنىڭ يەنى «قانلىق ياشلار» ئاپتورىنىڭ تەقدىرى مانا مۇشۇنداق ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭ ئايالى ئاچچىق ئەلەم ھەسرىتىدە زار ـ زار قاقشاپ، سىل بولۇپ ئۈچ ئايدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتتى.

«دەرد كەلسە قوشلاپ كېلەر» دېگەندەك، بىرنەچچە ئاي ئىچىدە ئۈچ ئۆلۈمنىڭ كەينى ـ كەينىدىن كېلىشى گۈلپەمخاننى ھوشىنى يوقاتقان ئادەمدەك قىلىپ قويدى. ئازابلىق خىياللار، ئىچ ـ ئىچىدىن يېنىش، ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىش، ئاچچىق ـ ئاچچىق كۆز ياشلار ئۇنىڭ يۈزلىرىنى سارغايتىپ، مەزگىلسىز قورۇقلارنى پەيدا قىلدى، بەللىرىنى مۈكچەيتتى، كۈچ ـ قۇۋۋىتىدىن ئايرىدى ...

بۇ قانداق تەقدىردۇ؟ تەقدىر دېگەن شۇنچىمۇ رەھىمسىز بولامدۇ؟ ئادەملەر دۇنياغا كېلىپ شۇنچە خورلۇق، شەپقەتسىزلىكلەرنى تارتقۇچە، دۇنياغا كەلمىسە بولمامدۇ؟ بەزىلەر دۇنياغا كېلىپ راھەت ـ پاراغەت كۆرىدۇ، بەزىلەر دۇنياغا كېلىپ ئاچچىق ئەلەمدە تولغىنىدۇ، ھەتتا ئۇن ـ تىنسىز ھاياتتىن كۆز يۇمىدۇ. بۇ نېمىدېگەن تەڭسىزلىك ـ ھە ... ناسىر ئاخۇنىنىڭ بېشىغا كەتمەننىڭ چۈلدىسى بىلەن ئۇرغان كىم؟ نادىر ئەپەندى ساقچىخانىغا ساپساقلا كىرىپ كەتكەن، ئۇ قانداقلارچە ئۆلۈپ قالىدۇ؟ گۈلپەمخانغا بۇ ئىشلار سىر. ئۇنىڭغا ئەلەم قىلىۋاتقىنى مۇشۇ. ئانىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تەۋرىتىۋاتقان ۋە ئۇنى بورۇقتۇرمىلىقتا سېلىپ ئۇنسىز قاقشىتىۋاتقان ئىشلار مۇشۇ. ئادەمنىڭ بېشىغا ھەرقانچە ئېغىر ئىشلار كەلسە، شۇنچىلىك كېلەر، بۇنى سىڭدۈرمەك ئاسانمۇ، بۇ ئىشلارنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتىدىغانلار چىقارمۇ؟

شۇنداق قىلىپ، ناسىر ئاخۇنلار ئائىلىسىدە گۈلپەمخان،

كەنجى ئوغلى نادەم، ئاتا ـ ئانىسىز قارا يېتىم بوۋاق ئادىلجانلا قالغانىدى.

گۈلپەمخان بۇ ئىككى ئۆلۈمنىڭ سىرلىق تەرەپلىرىنى تېخى بىلمەي، چوڭقۇر قايغۇدا قالغانىدى.

تۆتىنچى باب

1

ئەنۋەر ئەپەندى ئەختەمبايىنىڭ ئۆيىگە مېڭىپ كەتتى. ئۇ ئۇزۇنىسىغا كەتكەن ۋە ئاخىرى بىنەملىككە تۇتىشىدىغان بۇ مەھەللىنى ئارىلاپ سالماق قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ گويا مەھەللىنى بۇگۇنلا كۆرگەندەك ھەممە ياققا قىزىقىپ قارايتتى. مەھەللىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى چوڭ ئۆستەڭ كۆۋرۈكىدىن ۋە مەھەللىنىڭ ئىچىدىكى كىچىكرەك ئۆستەڭنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتتى. مەھەللىدىكى دېھقانلارنىڭ ئۆستەڭ بويلاپ سېلىنغان قىڭغىر - قىيسىق ئۆيلىرى ئۇنىڭغا تولىمۇ ئىللىق بىلىندى. ھەممىلا قورۇدا دېگۈدەك مېۋىلىك دەرەخلەر بار، ھېچبولمىغانلىرىنىڭ ئىككى - ئۈچ تۈپتىن ئاچچىق ئۆرۈكى بار. مەھەللە كوچىلىرىدا ياش كۆچەتلەر، بىرنەچچە ئون يىللىق، ھەتتا ئەسىرلىك ئۆمۈر كۆرگەن قارىياغاچلار، سۆگەت، كۆك تېرەك، سېدە، چېقىر ئۈزۈم، مەجنۇنتاللار ناھايىتى قويۇق. مەھەللىنىڭ ئىچىدىن ئۆتىدىغان ئۆستەڭنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى دەل - دەرەخلەر تېخىمۇ قويۇق ۋە باراقسان، بۇ يېزا باشقا يېزىلارغا قارىغاندا دەل - دەرەخلىرىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن مەشھۇر بولۇپ، ياز كۈنلىرى سىرتتىن قارىغاندا قويۇق جاڭگاللىقتەك كۆرۈنىدۇ. يېزىنىڭ ئۈچ تەرىپى بىنەملىكلەر بىلەن ئورالغان. بۇ بىنەملىكلەر، قارىغايلىق، ياۋا مېۋىلىك دەرەخلەرگە تولغان ئېگىز تاغلارغا تۇتىشىدۇ.

ئەنۋەر ھارۋىسى پاتقاققا پېتىپ قالغان بىر دېھقاننىڭ يېنىغا

كەلدى. ئورۇق ئات تاراسلاپ تېگىشۋاتقان قامچىنىڭ زەربىسىدىن قانچە كۈچىسىمۇ هارۋىنى قوزغىتالماس ئىدى.

— توختاڭ، توختاڭ، ئاتنى ئۇرماڭ، — دېدى ئەنۋەر ئېرىقنىڭ قىرىنى ئىككى پۇتى بىلەن كېرىپ دەسسەپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغىچە يەنە ئىككى دېھقان كېلىپ ياردەملەشتى. ئەنۋەر بولدىن چىقىپ تۇرغان ئوقنى كۆتۈردى، ئىككى دېھقان يان تەرەپتىن هارۋىنى ئالغا مۇردىدى، ئۇلارنىڭ «هە ـ هۇ ...» دېيىشىپ، تەڭ كۈچىشى بىلەن هارۋا پاتقاقتىن چىقىپ كەتتى.

— بارىكاللا، — دېدى هارۋىكەش بوۋاي، — رەهمەت ئەپەندىم!

— هېچقىسى يوق.

— ئەپەندى دېگەن ساڭا ئوخشاش بولسا، كۆپچىلىك بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدۇ، سېنى.

— بىراق، ئەپەندىمنىڭ كىيىملىرى لاي بولۇپ كەتتى ـ دە، — دېدى هېلىقى ئىككى دېھقان كۈلۈمسىرەپ. ئۇلار كۈلۈشتى. ئەنۋەر ئەپەندى يولىغا راۋان بولدى. ئۇ كېلىۋېتىپ يان كوچىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان بىنەملىككە كۆز تىكتى.

سۈيىنىڭ شۇنچە كۆپ بولغانلىقىغا قارىماي، بۇ يېزىنىڭ ئۆلكە يەرلىرى ئاز، بىنەملىرى كۆپ. شۇڭا، يامغۇر ـ يېشىنلىق يىللىرى ئاشلىقى مول بولىدۇ، يامغۇر ئاز ياغقان يىللىرى هوسۇلى كەم بولىدۇ، بۇنداق يىللىرى ئارا ـ كۈرەكنى قولتۇقلاپ قالغان دېھقانلار تۇرمۇش غېمى بىلەن شەهەرگە ئوقەت ئىزدەپ كىرىپ كېتىدۇ ۋە ئۆزى بىلەن بىللە يازدا تاغدىن يىغىپ قۇرۇتۇۋالغان ياۋا ئالما، ئۆرۈك قاقلىرىنى بازارغا ساتقىلى ئەكىرىدۇ. بەزى دېھقانلار بولسا خاڭلارغا چىقىپ، زۇخاڭدىن يەر ئاستىغا چۈشۈپ كېتىدۇ ـ دە، ئايلاپمۇ يۇقىرىغا چىقالمايدۇ. ئەنۋەر بۇلارنى ئاڭلىغان، بۇ ئادەملەر توغرىسىدا يول بويى ئويلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ دەسلەپ نادەمنى ئويلىدى: «بىچارە بالا كىچىككىنە تۇرۇپ يېتىم بولۇپ قالدى، ئاچلىق، موهتاجلىق ئازابى تۇپەيلىدىن مالايلىققا تۇتۇلدى. مەن هەرقانچە قىيىنچىلىق

تارتسامىۇ ئۇنى دەۋرنىڭ ئاق ـ قارىسىنى پەرق ئېتەلەيدىغان، بوينىغا چۈشكەن سىرتماقنى ئۆزۈشكە جۇرئەت قىلىدىغان قىلىپ تەربىيەلىشىم كېرەك. ئاكىسى ماڭغان ئىزغا چۈشۈرۈشۈم كېرەك، ئۆز تەقدىرىنى ئۆز قولىغا ئالالايدىغان قىلىشىم كېرەك...»

ئەنۋەر ئەپەندى شۇنداق ئوي ـ خىياللار بىلەن ئەختەمباينىڭ هويلىسىغا يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

ئەنۋەر مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان، ئىككى قاناتلىق، يېشىل سىرلانغان، بىر قانىتىدا يەنە كىچىك ئىشىكى بار، دۇگىلەك تۆمۈر تۇتقۇچلۇق، ھەشەمەتلىك دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ توختىدى، بۇ ئەختەمباينىڭ دەرۋازىسى ئىدى. دەرۋازىنىڭ ئىككى يېقىدا قۇچاق يەتمەيدىغان ئىككى تۇپ سېدە بار ئىدى، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنى ئەختەمباينىڭ قوچقار بوۋىسى قويغانىكەن. ياز كۇنلىرى سېدە باراقسان بولۇپ كېتىدۇ ۋە شاخلىرى تەكشى چىقىپ ئۆسۈپ، دۇپدۇگىلەك بولۇپ كۆرۈنىدۇ، ئۆزىدىن ئالىقانچىلىكمۇ ئاپتاپ ئۆتكۈزمەيدۇ.

ئەنۋەر دەرۋازىنىڭ ئوڭ قانىتىدىكى كىچىك ئىشىكنى ئېچىپ قوروغا كىردى. ئۇنىڭ كۆزىگە ئەڭ دەسلەپ ئاستىنى بىر مېتىر چامىسىدا پىششىق كۆك خىش بىلەن قوپۇرغان، كۇنگەيگە قارىتىپ سېلىنغان بەش ئېغىزلىق ئۆي چۈشتى. ئۆينىڭ ئالدى ـ كەينى كەڭ پېشايۋانلىق، ئالدى ـ كەينىگە قارىغان دېرىزىلىرى قاپقاقلىق. قورۇنىڭ تەسكەي تەرىپىگە ئۇزۇن كەتكەن لاپاسلار ۋە قوتانلار جايلاشقان، باينىڭ مىنىدىغان ئاتلىرى، سېغىپ ئىچىدىغان سىيىرلىرى، قىشچە سويۇپ يەيدىغان قويلىرى، ئوتۇن ـ ياغاچلىرى، كۆمۈرلىرى، سامانلىرى، ئوت ـ چۆپلىرى، بېدىلىرى شۇ يەردە تۇرىدۇ. ئۇنىڭ يېنىدا ئىشىكى لاپاس ئاستىغا قارىغان كىچىك بىرئېغىزلىق ئۆي بولۇپ، بۇ نادەمنىڭ ياتىدىغان ئۆيى. قورۇنىڭ سول تەرىپىدە يەنە بىرنەچچە ئېغىزلىق ئۆيلەر بار، بۇلار باشقىلار تۇرىدىغان ئۆي ۋە ئامبارلار. بۇ بەش ئېغىزلىق ئۆينىڭ كەينى پېشايۋىنى باغقا قارايدۇ. ئوتتۇرىدىكى

ئۆينىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئىشىكى بولۇپ، باغ ئىشىكى ئارقىلىق باغقا چىققىلى بولىدۇ. باغ ناھايىتى چوڭ، ئۇنىڭدا ھەممە مېۋىلەر دېگۈدەك بار: ھەر خىل سورتلۇق ئالمىلار، نەشپۈتلەر، ئامۇتلار، لاك، دۆشەش، ئاق ئۆرۈك، مايلىق ئۆرۈك، شاپتۇللار يەنە نەچچە بارالڭ ئۈزۈممۇ بار. باغنىڭ چۆرىسى يىگىرمە ئىككى ياغاچلىق قىلىپ سوقۇلغان تام، تامنىڭ ئۈستىگە بىر مېتىر چامىسىدا كۆمىلاچ لايدىن ئەنجان تېمى تۇرغۇزۇلغان، ئەنجان تېمىغا تىك ۋە يانتۇ قىلىپ قوڭغۇراق تىكەنلەر سانجىپ قويۇلغان. باغقا ئالايىتەن بىر باغۋەن قارايدۇ، كۈزلۈك مېۋىلەرنى ئۆينىڭ ئاستىدىكى مەخسۇس ياسالغان ئامباردا ساقلايدۇ. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۆۋرۈك ۋە گەرنىزلىرى گۈللۈك نەقىشلىك قىلىپ ياسالغان بىر چىرايلىق شىپاڭ بار.

ئەختەمباي ئۆيدىن چىقىپ ئەنۋەر بىلەن كۆرۈشتى، ئامانلىق سوراشتى ۋە بۇ ياش ئوقۇتقۇچىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. ئەختەمباي ئەنۋەرنى نۇرغۇن كۆرگەن، لېكىن ئازادە پاراڭلاشمىغانىدى. ئۇ ۋارىسجان ئوقۇيدىغان سىنىپنىڭ تەربىيەچىسى ئىكەنلىكىنىمۇ بىلەتتى. ئەنۋەر باينىڭ «قېنى، قېنى ئۆيگە» دېيىشى ۋە قولى بىلەن ئۆي تەرەپنى كۆرسىتىشى بىلەن تۆت باسقۇچلۇق پەلەمپەينى بېسىپ پېشايۋانغا چىقتى، ئوتتۇرىدىكى بىرىنچى ئۆيگە كىردى، بۇ ئۆي قورۇقلا ئىدى. ئوڭغا بۇرۇلۇپ قوش ئىشىكى ئېچىقلىق تۇرغان ئىككىنچى ئۆيگە كىردى. بۇ ئۆينىڭ كەينى تېمىغا يەتتە گەزلىك ئانار گۈللۈك گىلەم ئېسىلغان، ئىككى تۆگەساندۇق قويۇلغان بولۇپ، ئۈستىگە تاۋار يوتقان، چۆرىسىگە زىغزىق تۇتۇلغان ئۇزۇن يېكەندازلار ئېگىز قىلىپ تىزىلغانىدى. تاختاينىڭ ئۈستىگە لىققىدە قىلىپ تېكمەت كىگىزلەر سېلىنغان، ئۈچ دېرىزىگە بېغىر رەڭ دۇخاۋا پەردە ئۇزۇنسىغا تارتىلغان بولۇپ، تەكچىسىگە يوغان گۈللۈك ساپال قاچىلار، ساماۋار قويۇپ قويۇلغانىدى. ئىشىكنىڭ يېنىدىكى بۇلۇڭدا سېرىق مىستىن ياسالغان ئاپتۇۋا ـ

چىلاپچا تۇراتتى. قوزۇقلارغا بولسا پەتنۇس ۋە ئىككى ئۇچىغا كەشتە تىكىلگەن ئۇزۇن لۆڭگىلەر ئېسىپ قويۇلغانىدى.

ئەنۋەر ئەختەمبايىنىڭ زورلىشى بىلەن يەكەندە توقۇلغان ئۇزۇن يوللۇق پاياندازنى بېسىپ ئۇچىنچى ئۆيگە كىردى، بۇ ئۆي ئىككىنچى ئۆيگە قارىغاندا تېخىمۇ ھەشەمەتلىكرەك جابدۇقلار بىلەن تولغان بولۇپ، قىپقىزىل چوغدەك ئىدى. ئۇلار ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن يەنە بىر قېتىم تىنچلىق سوراشتى. ئەنۋەر يېكەنداز ئۈستىدە جايلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئەختەمبايىنىڭ بېشىدىن ئايىغىغىچە سەپسالدى. ئەختەمباي ئوتتۇرا بويلۇق، چېقىر كۆزلۈك، بۇرنىنىڭ يوغانلىقى ئالاھىدە بىلىنىپ تۇرىدىغان، پېشانىسى تارراق كەلگەن، يېشى ئەللىكلەرگە بېرىپ قالغان بولسىمۇ، چاچ - ساقاللىرىغا تېخى ئاق سانجىمىغان ئادەم ئىدى. ئۇ ئۇچىسىغا تىك ياقىلىق پەشمەت، بېشىغا كەمچەت تۇماق كىيىۋالغان بولۇپ، پۇتىدىكى يەك پاشنىلىق ئۆتۈكى پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ سېرىق ساقىلىنى ھەر ئۈچ كۈندە بىر قېتىم قىرقىما قىلىپ چېتىگە چۆپ قوندۇرمايتتى، شۇنداقلا سەھەرنىڭ پەيزىنى قولدىن بەرمەيتتى. ھەر كۈنى سۈبھى كۆتۈرۈلگەندە باغقا چىقىپ ئايلىنىپ يۈرۈشنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغان، «سەھەرنىڭ ساپ ھاۋاسى ئادەمنىڭ زېھنىنى ئاچىدۇ» دەيتتى ئۇ دائىم.

چاي تارتىلدى؛ چايدىن كېيىن ھەش - پەش دېگۈچە قىزا - قىرغاۋۇل گۆشى بېسىلغان پولۇ تارتىلدى.

— ئۆزۈم قارا قورساق بولساممۇ ئىلىم ئەھلىنى بەك قەدىرلەيمەن، — دېدى باي كىچىك بەكىسى بىلەن پولۇ ئۈستىدىكى گۆشنى توغراۋېتىپ، — ئاڭلىسام مەكتەپ ھېسابىغا ئازراقلا ئۆشرە - زاكات تېگىپتۇ، بىزنىڭ مۇتىۋەللى تولىمۇ كۆزى كىچىك ئادەم. مەن مەنسۇرغا ئېيتتىم، مەكتەپكە ياخشى قارىمىسا بولمايدۇ، ھاۋادا ئۇچۇرغانمۇ، سۇدا ئۈزدۈرگەنمۇ، قارا كۆسەيگە ئەجەل ئوقىنى بېكىتكەنمۇ ئىلىم، ئاللاتائالا يارىتىشنى

مەن ياراتتىم، يارىلىش ئۆزۈڭدىن، دېگەن. بۇ گەپنىڭ مەنىسى مېنىڭچە: ئۆمىلەپ ماڭالمىسەن، ئاسماندا ئۇچالمىسەن، بۇ ئۆزۈڭنىڭ ئەجرىڭگە باغلىق دېگەنلىك، بۇنداق دېسە كۇپۇرلۇق بولماس دەيمەن!

باي ئەنۋەرگە يەر ئاستىدىن قاراپ قويدى، ئەنۋەر ئېگىزكىنى سول ئالقىنى بىلەن تىرەپ خىيال سۇرۇپ ئولتۇراتتى، باي ئالقانلىرىنى ئېچىپ ئەنۋەرنى ئاشقا تەكلىپ قىلدى ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— شىڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ دانالىقى مانا مۇشۇنىڭدا، شەھەرگە توك زاۋۇتى قۇردى، دوختۇرخانا، مەكتەپ ئاچتى، نەسىللىك مال فېرمىلىرىنى قۇردى، ياشلىرىمىزنى رەسىگە ئاچىقىپ ئوقۇتۇپ كەلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ كۆزىمىزنى ئېچىش ئۈچۈن بولماي نېمە؟ لېكىن، بەزىلەر ھە دېسىلا قىزىل پاچاق، سېرىق پاچاق دەپ جونۇيدۇ. ئەنۋەرجان بالام، مەن سىزگە راست سۆزۈمنى ئېيتسام، مەن مەرىپەتنى ياخشى كۆرىمەن، ئۆزۈم قېرىپ قالدىم، ۋارىسجانىنى، مۆرىتى كەلسە نادەمنىمۇ ئاشۇ سېرىق پاچاقلارنىڭ مەكتىپىگە ئەۋەتىپ ئوقۇتىمەن. قاچانغىچە خەقنىڭ ئاغزىغا قارايمىز، دادام رەھمەتى ھەجگە ماڭغاندا مېنىمۇ بىللە ئېلىۋالغان، بىراق تېخى كىچىك ئىدىم، شۇنداق بولسىمۇ بېرىپ - كەلگۈچە نۇرغۇن ئەللەرنى كۆردۇق، ئۇلارمۇ مۇسۇلمان ئىكەن، لېكىن ھەممىنى قىلالايدىكەن. تۈركىيەدە، ئىراندا دوختۇرلارنى، نى - نى ئالىملارنى، سودىگەرلەرنى كۆردۇق، مۇسۇلمانچىلىقى ئۆز يولىدا، ئەمما ئىلىم - پەندە يېتىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا بىز ياۋا ئاسلاندەك شۇمشىيىپ قالىدىكەنمىز. ئوت ھارۋا، پاراخوت، ئايروپىلانلىرى بىر ياقتا تۇرسۇن، مۇنۇ تۆت چاقلىق كوڭكىسىنىڭ چىقىدىغان - چۈشىدىغان پەلەمپىيىنى بىلمەيدىكەنمىز، ۋاي - ۋۇي نادانلىقىمىز!

ئەنۋەر كۈلۈپ كەتتى.

— ناھايىتى توغرا ئېيتتىڭىز، باي دادا، بىز راستلا ناھايىتى

نادان، راستىنى ئېيتقاندا، ھازىرقى دۇنيادا ئىلىم ـ پەن تەرەققىي قىلىپ بىزنى تولىمۇ ئارقىدا قالدۇرۇپ قويدى، بىز مائارىپچىلارنىڭ يۈكىمىز شۇنىڭ ئۈچۈن ئېغىر، ياشلارنى زامانغا لايىق قىلىپ تەربىيىلەشكە قىيىنچىلىقمۇ ناھايىتى زور!

— شۇنداق، بالام، شۇنداق! — دېدى باي ئەنۋەرگە چاي قۇيۇۋېتىپ، — نادان خەق بار يەردە سىلەرگە قىيىنچىلىق چوڭ بولماي نېمە بولاتتى. بالام، سىز غەيرەت قىلىڭ، مەن سىزگە ياردەم قىلىمەن، مەن سىزنى ياخشى كۆرىمەن، ۋارىسجانىنى مۇشۇنچىلىك قىلدىڭىز، ئۇنى ئاز دەپ نادەمنىمۇ ساۋاتلىق قىلىپ قويدىڭىز. سىزنى مەن شەھەرگە ئالدىدىمۇ ماختىدىم، شەھەرگەن جانابلىرىمۇ خۇشال بولدى. قېنى، تارتىنماي ئېلىڭ، مۇنۇ ئۆيلەر ئازادە، نېمە قىلىمەن دېسىڭىز بولىدۇ، مۇنۇ سارايلار ئۆز ئۆيىڭىز، بالام. ياتاقنى تاقاڭ، مۇشۇ سارايغا كۆچۈپ كېلىڭ، گەپنىڭ بولار يېرىنى ئېيتاي، سىز بالام، مەن ئاتا، كۆچۈپ كەلمىسىڭىز خاپا بولىمەن، ئەمما!

ئەنۋەر جىم بولۇپ قالدى. ئۇ بايدىن پايدىلىنىپ يېزىدا جىق ئىشلارنى قىلىشنى، بالىلارنىڭ ئوقۇش شارائىتىنى ياخشىلاشنى، مەكتەپنى رېمونت قىلدۇرۇش، كەچ كۇرس ئېچىپ ياشلارنى ساۋاتلىق قىلدۇرۇش، مۇنۇ يېزىنى ئىلىم ـ پەن ئۇرۇقىدىن يېڭى مېۋە ئالىدىغان مۇنبەت تۇپراققا ئايلاندۇرۇشنى ئويلايتتى. مانا مۇشۇلارنى قىلىش ئۈچۈن باينىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ كېلىش، «ۋاي باي دادا» دەپ ئاغزىدىن كىرىپ بۇرنىدىن چىقىپ يۈرۈپ، مۇنۇ ئېزىلىۋاتقان ئەمگەكچى خەلقلەر ئۈچۈن پايدىلىق جىق ئىشلارنى قىلدۇرۇشنى ئويلىدى، لېكىن بۇنداق قىلسا كەمبەغەللەر ئۇنىڭدىن يىراقلاشسىچۇ؟ ئەختەمباينى ئۆلگۈدەك يامان كۆرىدىغان گايىت، كېۋىرلەر ئۆزىنى قاچۇرسا، ئەنۋەرنى غالچا ئىكەن دەپ ئويلاپ قالسىچۇ؟ كۆچۈپ كەلمىسە، بايغا يېقىنلاشمىسا باي ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىدۇ، نۇرغۇن قىلغىلى بولىدىغان ئىشلارمۇ قىلىنماي قالىدۇ. قانداق قىلىش كېرەك؟

— رەھمەت، باي دادا، — دېدى ئەنۋەر تاماقتىن كېيىن باينىڭ ئىلتىپاتىغا جاۋاب قايتۇرۇپ، — سىزگە كۆپ رەھمەت. ئاتىدارچىلىقىڭىزنى ئەلۋەتتە قەدىرلەيمەن. كۆچۈپ كېلىشنى ئويلىشاي، ئۆزۈمنىڭمۇ غەمخورلۇقىڭىزغا ھازىر جاۋاب بولۇشتىن باشقا يولۇممۇ يوق. بىراق، بىرلا تەڭقىسلىقىم بار، ئوقۇغۇچىلار، يېزا ياشلىرى ئاخشىمى - ئەتىسى مېنىڭ ياتىقىمغا كىرىپ ئۇنى - بۇنى ئۆگىنىۋاتىدۇ، ئۇلار ھەر كۈنى ئاخشىمى بار، بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلسەم ئۇلاردىن قاچقاندەك بولۇپ قالارمەن، ئۇلارمۇ ئەيمىنىپ بۇ يەرگە ئەركىن كىرىپ - چىقالماي قالارمىكىن، مۇشۇ تەرىپى مېنى قىيناۋاتىدۇ.

— راست گەپ، — دېدى باي بارماقلىرى بىلەن مايلاشقان قىسقا ساقىلىنى سىيپاپ تۇرۇپ، — مېنىڭ سارايلىرىمغۇ باي - كەمبەغەلنى تاللىمايدۇ، بىراق ئادەت شۇنداق ئىكەن، كەمبەغەللەر باينىڭ ئۆيىدە قورۇنىدىكەن، بايلار كەمبەغەللەرنىڭ ئۆيىدىن يىرگىنىدىكەن، بۇ بىر كونىدىن قالغان ئادەت، مۇشۇنداق ئادەت ئۆزگەرسۇن دەپ مالايلىرىمغا پات - پات مۇشۇ سارايلاردا چاي بېرىمەن، ئۆزۈممۇ ئۇلارنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كېڭىدا ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىمەن. پات - پاتلا گۈلپەمخانىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ تېخى كاۋا ماتىسى يەپ كېلىمەن، ھا - ھا - ھا... بولىدۇ، بۇ بىر نازۇك يېرىكەن، سىزمۇ ئويلىنىڭ، مەنمۇ چارە قىلىپ باقاي ... ياق، قوزغالماڭ، بىزنىڭ ئۆيدىكىلەرنىڭ سىزگە ئازراق بىر رەھمەت - تەزىمى بار ئوخشايدۇ، هاي هۆرلەم !

ھۆرنىساخان بىر كىيىملىك ئورۇس تېرىكىسىنى، لۆڭگە - سوپۇن، چاقماق قەنت ۋە ئاز - تولا پۇل سېلىنغان ئورۇس پەتنۇسنى كۆتۈرۈپ كىرىپ داستىخانغا قويدى ۋە باي ئۆگەتكەن سۆزلەرنى تەكرارلىدى:

— لايىقىڭىز بولمىسىمۇ ئەمدى ئەپەندىم، بالىمىز ۋارىسجاننىڭ ئاغزىغا ئىلىم سېلىۋاتىسىز، مالىيىمىز نادەمنىمۇ ئوقۇتۇپ ساۋاتىنى چىقاردىڭىز، تېخى كۆڭلىڭىزنى ئېلىۋالىمىز،

قانچە قىلساقمۇ ئەرزىيدۇ، قېنى ئەمىسە!

— ئېلىڭ، ئېلىڭ، ئاياللارنىڭ كۆڭلى، بۇ مېنىڭ قىلغىنىم ئەمەس، ياق دېمەڭ، ئالمىسىڭىز خاپىچىلىق بولىدۇ!

ئەنۋەر ئورنىدىن تۇردى. چىرايلىق قاتلانغان سوۋغىنى ئىلاجسىز قولتۇقىغا قىستى ۋە قولىنى كۆكرىكىگە قويۇپ:

— رەھمەت، بۇنچە جوۋىسىماڭلارمۇ بولاتتى، — دېدى خوشلىشىۋېتىپ، — بۇ سوۋغا ئوشۇقچە بولۇپ كەتتى.

— ئۇنداق دېمەڭ، ئۇكام، — دېدى ھۆرنىساخان قاپىقىنى سۈزۈپ، — بالىمىز ئادەم بولۇپ قالسىلا سىزگە ئات - تۆگە سويۇپ چاي قۇيساقمۇ ئەرزىيدۇ.

— ۋارىسجان ياخشى بولۇپ كېتىدۇ، — دېدى ئەنۋەر ئايالنى ئۈمىدلەندۈرۈپ.

— «ساردىن لاچىن تۇغۇلىدۇ» دەيدىغان ئەپەندىم، خۇدايا توۋا، ماۋۇ تەتۈرچىلىكنى قاراڭ، لاچىندىن سار تۇغۇلۇپ قالىدىغاندەك قىلىدۇغۇ؟

— ئۇنداق بولسا، — دېدى ئەنۋەر، — بالىنى داۋالىتساق تۈزۈلۈپ كېتىدۇ، شەھەردە بىر داڭلىق تېۋىپ بار، نى - نى سەۋدايىلار ئۇنىڭ قولىدا ساقىيىپ كەتتى، ۋارىسجان نېمە؟

— دېگىنىڭىز بولار ئىلاھىم، ئەتىلا ماڭدۇرىمەن، ساقىيىدىغانلا بولسا ھازىر بولسىمۇ كىرگۈزىمەن، — دېدى ھۆرنىساخان ھاياجانلىنىپ.

ئەنۋەر سىرتقا ماڭدى، ئۇلار ئەر - خوتۇن ئۇزىتىپ چىقىشتى.

2

— سىلىگە نېمە كەم، — دېدى ھۆرنىساخان تېرىكىپ، — نەدىكى يالاڭ تۆشلەرگە راپاۋەتچىلىك قىلىپ.

— ئانچە - مۇنچە راپاۋەتچىلىك قىلىپ قويمىساڭ تاپاۋەت

ئۆزلۆكـىدىن كەلـمەيدۇ، ــ دېدى ئـەختەمبـاي تامغـا يـۆلىنـىپ ئولتۇرۇپ، قولـىدىكى ئـىنچـىكە ئارچـا ياغىچـى بىلەن چـىشىنـى كـوچىلاپ. ھۆرنـىساخان دېـرىـزىدە ئـىككى قولـىنى قولـتۇقىغـا قىستۇرغان ھالدا بايغا ئاچچىقلىنىپ ئولتۇراتتى.

ــ راپاۋەتچىلـىـك دېگەنـنـىچـۇ قـارىـسـىلا، بـىـلـىـدىـغـان، ياندۇرالايدىغان ئادەمگە قىلسا بولىدۇ، ــ ئۇ قولىنى قولتۇقىدىن ئېلىپ ئالدىغا چۈشۈۋالغان بىر تال چېچىنى كەينىگە ئـاچچىقى بىلەن ئاتتى.

ھـۆرنىساخـان ئاق يۈزلۈك، شـالاڭ ئـىنچـىكە قاشـلىق، بويـى ئېگىزرەك، ياپىلاق ماڭلايلىق، قاپىقى دوڭ، چىشلىرى ئالتۇندىن قاپـلانغان، جاۋىـلداپ تۇرىدىـغان سۆزمەن خـوتۇن. ئۇ تاپـىنىـغـا يەتكۈدەك ئۇزۇن ئـىككى ئۆرۈمە چېچىغا بىر جىڭ جـالا سېلـىـپ، كـۈمۈش چاچـتـەڭگـلـەر ئېسـىـپ تەڭگـىـلىرىنـى شىرىقـلـىتـىـپ، چـېـچـىـنـى سوقۇپ يـۈرۈشـنى ياخـشـى كۆرىدۇ. ئـۇنـىڭ يـېـشـى قىرىقتىن ئاشقـان بولۇپ، ئەخـتەمبايـنـىڭ ئەمـرىگە ئېـلىنـىـپ، باشقا يېزىدىكى ھاللىق ئائىلىدىن بۇ يەرگە كەلگىنىگە يىگىرمە بەش يىل بولغان. بۇ مەھەللىگە يېڭى كەلگەن چاغلاردا، خوتۇن ـ قىزلار جـامـائەتچـىـلـىكـى ئـىچـىـدە ئـۇنىڭغـا «ھۆرلەم» دېـگـەن ئـۆزگەرگەن ئەركـىـلـەتـمە نام قويۇلـغانـىدى. ئـۆز ئائـىـلـىـسـىـگـە قارىـغاندا بـىـرنەچچە ھـەسسە ئۇسـتۇن باي بولـغان بۇ ئائـىـلىگـە كەلـگەندىن كـېيـىـنـكى ئـىززەت ـ ھـۆرمەت بۇ ياش چـوكانىـنـىـڭ كۆڭلـىنى كـۆتۈرۈپ، تاۋنى ئۆستۈردى، كـېيـىنرەك چوڭ ـ چـوڭ سورۇنلاردا ئۇ ياشانغان خوتۇنلارنىڭ گەپلىرىگـە ئارىلـىشىدىغـان بولـدى. كـىمنـىـڭ خوتۇنـى؟ ئەختەمـبايـنـىـڭ. شۇنـىڭغا يارىـشـا بـىـلـىـكـىگە ئـالـتۇن بـىـلـەزۈك، مەيدىـسـىگە ئـالـتۇن بـۆلاپـكـا، بـارمـاقلـىـرىـغا قوش ـ قـوشـلاپ ياقۇت كـۆزلـۈك ئۈزۈكلـەرنـى سالـىدىغان بولۇپ قالدى. چىشلىرىغا ئالتۇن قاپلاتتى. چـېچـىـمـۇ ئۆسۈپ ئايىنىپ تاپىنىغا يەتتى. مانـا شۇنىڭ بـىلەن «ئۇزۇن چـاچ ھۆرلەم»، «ئالتۇن چىش ھۆرلەم» دەيدىغـان ناملار پەيـدا بولۇشقـا

باشلىدى. دەسلەپتە بۇ نامالارغا ئۇنىڭ مەستلىكى كېلىپ يۇردى، كېيىنرەك بولسا، بولۇپمۇ ھۆرمىتى ئۇچۇن توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغلاردا ئۇ بارمىغۇچە داستىخان سېلىنمايدىغان ھال شەكىللەنگەندە، «ھۆرلەم» دېگەن بۇ ئەركىلەتمە نامىنى ئاڭلىغاندا، ئاچچىقلىنىدىغان، تېرىكىپ قېلىش لەۋلىرى تىترەيدىغان بولۇپ قالدى. چۈنكى، بۇ نام ئۇنى كىچىكلەتكەندەك، ھۆرمەت قىلمايۋاتقاندەك تۇيۇلىدىغان بولدى.

ئەختەمباي دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن ھۆرنىساخاننى ئىگىلىكنى باشقۇرۇش ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرمايتتى. رۇستەمباي: «ھەرقانداق ئىشقا خوتۇن خەقنى ئارىلاشتۇرماسلىق كېرەك» دەپ ۋەسىيەت قىلغانىدى. باي ئۇنىڭغا مەسلىھەت قىلماي ئۆز ئىشىنى قىلىۋېرەتتى. بىراق، ھۆرنىساخان قاچان بولسۇن باينىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىۋالاتتى. ئەختەمباي دەسلەپتە ھۆرنىساخاننىڭ بۇ قىلىقىغا ئاچچىقلاندى. لېكىن، ئۇ بۇ قىلىقنى تاشلىمىغاندىن كېيىن ئېتىبارمۇ قىلمايدىغان بولدى. ھۆرنىساخان بەزىدە مۇنداق ئىشلارغا كاندەك مەھكەم يېپىشىۋېلىپ تۇرۇۋالغان چاغلاردا، باي ئۆز ئىشىنىڭ سىرىنى ـ مەقسىتىنى ئېچىپ ئۇنى قايىل قىلىشقا مەجبۇر بولاتتى.

ــ سەن ئۇنداق دېگەن بىلەن، ــ دېدى باي تۇرقىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ، ــ راپاۋەتچىلىك قىلىشنىڭ يولى بار.

ــ ھەرقانداق يول بولغان بىلەن ئۇ قەلەندەر نېمىسى بىلەن ياندۇراتتى؟

باي تېرىكىپ قېشى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

ــ كۈچى بىلەن ياندۇرىدۇ ئەمەسمۇ.

ــ ئىشلىمەيدىغان ھەددىمۇ ئۇلارنىڭ.

ــ ئىشلىمەيدىغان ھەققى يوق، ئەمما «زامان قايان، سەن شۇيان» دېگەن ماقال بار. بىلەمسەن، دادامنىڭ تۇتقان يولى ئاقمايدۇ، قىبلە تامدا سىرىق ھۆكۈمەت بار، ئۇ يەردە بىزدەك بايلار تۇگىدى، ئۇلارغا كەلگەن كۈن بىزگە كەلمەيدۇ دەپ

ئويلامسىنا؟ مۇنۇ شىڭ دۇبەن دېگەن نېمە ئاشۇ سېرىق ھۆكۈمەت بىلەن تېخىچە دوست بولۇۋاتسا، سەن ناغرىغا قاراپ مەش دەسسىمىسەڭ بولامدۇ؟ ھۇسەنبايلار، تۇداخۇنباي، داموللا جالالپلار ... قىسقىسى، ھەممىلا بايلار ھازىر ئاشۇ رەسى بىلەن دوست بولۇپ سودا قىلىۋاتىدۇ، سەن خوتۇن نېمىنى بىلىسەن، ئۇلار بالىلىرىنى نە ـ نەلەرگە ئەۋەتىپ ئوقۇتۇۋاتىدۇ. بىزمۇ چوڭراق باي بولايلى، سودىگەرچىلىك قىلايلى، زاۋۇت قۇرايلى، دۇنيانىڭ باشقا يەرلىرىنى كۆرەيلى. سەن خوتۇن تېخى كوڭكىغا چۇشۇپ باقمىدىڭ، سۇدا ئۈزسەن، ھاۋادا ئۇچسەن تېخى ھەم ... بۇنىڭ ئۇچۇن ئەتۇەردەكلەرنى قولتۇقلا قىسماي بولامدۇ؟ ھۇسەنبايلارنىڭ نى ـ نى كاتىپلىرى، ھېسابچىلىرى، ئەپەندىلىرى، ئەقىلچىلىرى بار. ئۇلار مىسالى ماۋۇ گىلەمدەك چوڭ بىر يەرنى پىرقىرىتىۋاتىدۇ، بىزچۇ؟ قول ياغلىقچىلىك. تېخى شۇنىمۇ باشقۇرالمايۋاتىمىز. ھەي نادان خوتۇن، تولا چالۋاقىماي ھېلىقى بىر نەۋرە سىڭلىڭنى كۆندۈرگىن، ئۇ ئارزۇلۇق قىزنى مۇشۇ ئەنۋەرگە چاتايلى، توي ئىگىسى ئۆزۈم بولىمەن!

ھۆرنىساخان قاپىقىنى سوزۇپ نازلاندى.

— ھەممىنى ئۆزلىرىلا كۆرىدىلا، بايلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئۆزلىرىلا كىرىدىلا، مېنىمۇ ئەكىرسىلە، كۆرەي، بىلەي! بۇنىڭدىن كېيىن ئەكىرىمەن، كۆرسىتىمەن، دەپ ۋەدە بەرسىلە، ھۆرلىقانى مونۇ چوقۇر ئەپەندىگە ئۆزۈملا چېتىپ قويىمەن!

باي كۈلۈمسىرىدى ۋە نازلىنىپ تۇرغان ئايالىنىڭ ئېڭىكىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ قويۇپ:

— ماڭىمۇ بىرەر توقال چېتىپ قويارسەن! — دېدى.

ئايال تۇمشۇقىنى ئەتۇر ئۆرۈپ يالغان ناز بىلەن دومسايدى:

— تويماس، نەپسى يامان!

— نەپسى يوق ئادەم باي بولالمايدۇ، خوتۇن، — دېدى باي خوتۇننى يېنىك قۇچاقلاپ.

3

تاڭ يېڭىلا يورۇشقا نادەم خادىك ھارۋىنى قوشۇشقا باشلىدى، ئۇ دوغىنى سىلىشنى تازا ئەپلەشتۈرەلمەي تۇرغاندا، گايىت كېلىپ ياردەملەشتى.

— ئەمدى سەن ئەكىرىدىكەنسەن - دە، — دېدى گايىت دوغىنىڭ تاسمىسىنى تارتىپ باغلاۋېتىپ، — ئۆتكەندە مەن ئەكىرگەندىم، ئىلاھىم بۇ ئىلەشمەنگە دەۋا تېپىلمىغىيدى !

نادەم كۆلدى ۋە ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئۆيدىن ئاچققان قىزىل گىلەمنى كىگىزنىڭ ئۈستىگە سېلىپ، ھارۋىنىڭ كەينى تەرىپىگە ئىككى قاتلاپ بېغىر رەڭ مەخمەل كۆرپىنى سالدى، ھەممە نەرسە تەييار بولغاندا بېشىغا كەمچەت تۇماق، ئۇچىسىغا قارا كۆك موۋۇتتىن تىكىلگەن پەرىجە، ئايىغىغا پەس پاشنىلىق ئۆتۈك كىيگەن ئەختەمباي بىلەن بېشىغا قاما قۇلاقچا، ئۇچىسىغا تۆت يانچۇقلۇق چاپان - شىم كىيگەن ۋارىسجان مەخمەل كۆرپىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇردى.

نادەم بوجىنى قولىغا ئېلىشىغىلا ئات يۈرۈپ كەتتى، ئۇلۇغ ئېچىلغان دەرۋازىدىن ھارۋىنى ئېھتىيات بىلەن چىقاردى، ھۆرنىساخان ئۈزىتىپ كوچىغىچە چىقتى.

— خوش، بالام، سالامەت بېرىپ كەل.

ئۇلار پەقەت خادىكقىلا قوشۇلىدىغان قاۋۇل تورۇق ئاتنىڭ بوينىغا سېلىنغان جاراڭلىق قوڭغۇراقلار ساداسى ئىچىدە مەھەللىدىن تېزلا چىقىپ كەتتى. ئۇلار تېز مېڭىپ چۈشكە يېقىن شەھەرگە كىرىپ كەلدى. بۈگۈن جۈمە ئىدى. نادەم غۇلجا شەھىرىنى بىرىنچى قېتىم كۆردى، ھەممە نەرسە ئۇنىڭغا يېڭى بولۇپ كۆرۈندى. ئەختەمباينىڭكىدەك ئېسىل ئىمارەتلەر كۆپ ئۇچرايتتى، كوچىنىڭ بەزى يەرلىرىدە بالىخانىلىق ئۆيلەر كۆزگە چېلىقاتتى. ھەر خىل كىيىملىك ئادەملەر — بەزىلىرى

ئىسكەتىلىك پەلتولارنى كىيگەن، باشلىرىغا چاچ قويغان، بەزىلىرى خۇددى بايىنىڭكىدەك چاپانلارنى كىيگەن، بەزىلىرىنىڭ مۇرىلىرىدە ئاجايىپلا بەلگىلەر بار، شەپكىسىنىڭ ئالدى ئېگىز بولۇپ، ماڭلىيىغا نۇرغۇن بۇرجەكلىك ۋالىلداپ تۇرىدىغان بىر نەرسە قادالغان، بەلدىكى تاسما بەلباغقا قاپلىق تاپانچا ئاسقان ئادەملەرمۇ بار ئىدى. «ھە بۇ چېرىكلەر باشلىقى» دەپ ئويلىدى نادەم. ئۇ ناھايىتى ئېنىق كۆردى، شەھەر كوچىلىرىدا يۈرگەن كۆپچىلىك ئادەملەر يەنىلا ئۆز يېزىسىدىكىدەك جۇل - جۇل كىيىملىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە قەلەندەرلەرمۇ كۆپ ئىدى.

— پەخەس بول، كۆزۈڭگە قاراپ ھەيدە، — ئەختەمباي پات - پات شۇنداق دەپ نادەمنى ئاگاھلاندۇرۇپ تۇراتتى. ھەقىقەتەن شەھەردە ئادەم كۆپ ئىدى. ھەر خىل كەسىپ ئىگىلىرىنىڭ ئۆز ماللىرىنى داڭلاپ ۋارقىراشلىرى قۇلاقنى ياراتتى، ئارىلاپ - ئارىلاپ ئاپتوموبىللارمۇ ئۇچراپ قالاتتى، مۇنداق چاغدا كىشىلەر دەررۇ ئۆزلىرىنى يولنىڭ چېتىگە ئالاتتى، ئۆتۈپ كەتكۈچە ھارۋىلار توختاپ تۇرۇشاتتى.

ئۇلار كۆككۆۋرۈككە يېتەي دەپ قالغاندا، ئالدى تەرەپتىن خادىك ھارۋىغا چۈشكەن يوغان سەللىلىك، چارساقال بىر ئادەم كۆرۈندى، ئەختەمباي نادەمگە:

— توختات ھارۋىنى! — دېدى - دە، ئۆزى ھارۋىدىن چۈشتى، يوغان سەللىلىك ئادەممۇ ھارۋىدىن چۈشۈپ، ھەر ئىككىسى تەڭلا:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، — دېيىشىپ ناھايىتى قىزغىن كۆرۈشۈپ كېتىشتى ۋە كوچىنىڭ چېتىگە چىقىپ ئېرىق بويىدا پاراڭ قىلىپ ئولتۇرۇشتى.

بۇ يەر سودا دۇكانلىرى كۆپ، باشقا يەرلەرگە قارىغاندا ئاۋاتراق بولۇپ، كۆكتات ۋە ھەر تۈرلۈك مېۋىلەرنى ساتىدىغانلار كۆپرەك ئىدى. ئەتىگەندىن كەچكىچە سودا - سېتىق

قىلىدىغانلار بىسىقمايتتى ھەم سودا قىلمايدىغانلار، ئاچچىق كۆك تاماكىنى تارتىشىپ دۈگدىيىشىپ يۈرگەن بىكار تەلەپلەرمۇ نۇرغۇن ئىدى. قىبلىدىن سوققان سوغۇق شامال، ئۇلارنىڭ باش ئۈستىدە ساڭگىلاپ يۈرگەن قارامتۇل كۆكۈچ بۇلۇتلار قار يېغىپ قىلىشتىن دېرەك بەرمەكتە ئىدى. كوچا توپىلىرىمۇ نەملىشىپ ئېغىرلىشىپ قالغاچقا پۇرقىراپ ئۇچمايتتى. ئادەملەر چۈشكەن خادىك ھارۋىلار ئۇياقتىن – بۇياققا جاراڭلاپ ئۆتۈپ تۇراتتى. تىرىكچىلىك غېمى، قار يېغىپ قىلىش ئەندىشىسى ئادەملەرنى ئوبدانلا ئالدىرىتىپ قويغانىدى. ۋارىسجان قىلىن كىيىملەر ئىچىدىمۇ مۈزلاپ – تىترەپ ئولتۇرغىنى بىلەن نادەم سوغۇققا پىسەنت قىلماي ئەتراپىغا يالت – يۇلت قىلىپ قاراپ ئولتۇراتتى. شەھەرنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقانلىقى ئۈچۈن قىزىقىش تۇيغۇلىرى دەممۇدەم ئۆرلىمەكتە ئىدى.

— ھەي بالا، — دېدى نادەمگە مايلاشقان ھەربىي كىيىم كىيگەن بىرى، — ھارۋاڭنى ماياققا ئەكەل.

نادەم بېشىنى چايقاپ:

— ياق، — دېدى. ئۇ يېنىپ كېلىپ نادەمنىڭ مەيدىسىگە نوقۇپ:

— مايافقا ماڭ، بىزنىڭ سەينى سالىدۇ، مەن پۇل بېرىدۇ، — دېدى ئۇيغۇر تىلىنى بۇزۇپ سۆزلەپ.

نادەم ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ:

— ياق، مەن كىرا قىلمايمەن، — دېدى. ۋارىسجان ئۆز ئورنىدا قىمىر قىلماي ئولتۇراتتى. ھەربىي ئاتنىڭ بوجىسىنى نادەمنىڭ قولىدىن تارتتى، نادەم بوجىغا مەھكەم ئېسىلىۋېلىپ:

— كىرا قىلمايمەن دېدىمغۇ، كىرا قىلمايمەن، قانداق گەپ ئۇقمايدىغان نېمە ماۋۇ، — دېدى.

نېرىراقتا سەي دۇكىنىنىڭ ئالدىدا ھاۋارەڭ ھەربىي شىم – تۇجۇركا كىيگەن، ئالدى ئېگىز شەپكىسىنىڭ ماڭلىيىغا ئون ئىككى قىرلىق بەلگە تاقىغان، مەيدە يانچۇقىنىڭ ئۈستىگە

ئايروپىلان سوزەتلىك ئىزناك قادىغان بىر ئەسكەر باشلىقى سەپسىلىپ قاراپ تۇراتتى. ئاخىر ئۇ كەلدى ـ دە، «زوۋ ... زوۋ ...» دەپ ۋارقىراپ، ئاچچىقى بىلەن نادەمنىڭ كاچىتىغا ئىككى ـ ئۈچنى ئۇرۇۋەتتى. نادەمنۇ ئۇنىڭ يانپىشىغا بىرنى تەپتى. شۇ ئەسنادا ئادەملەر يىغىلىپ كەتتى، ئەختەمبايمۇ ھىلىقى يوغان سەللىلىك ئادەم بىلەن خوشلىشىپ يېتىپ كەلدى.

بۇ ئەسكەرلەر سەي دۇكىنىدىن ئايروپىلان ئىستانسىسىدىكى ئۇچقۇچىلار ئۇچۇن ھەر كۈنى ئەتىگەندە سەي سېتىۋالاتتى ـ دە، ئۇنى ھارۋىكەشلەرگە كىرا قىلىپ، بۇ يەردىن بەش ـ ئالتە چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئايروپىلان ئىستانسىسىغا ئەكېتەتتى. بۈگۈن ئۇلار ھارۋا تاپالماي قالغانىدى. ئەسلىدە بۇ يەردە كىرا ھارۋىلىرى توختايدىغان ئورۇن بار ئىدى. بىراق، بىرنەچچە كۈندىن بېرى بۇ يەردە چوشكىچە بىرمۇ ھارۋا توختىمايدىغان بولۇپ قالدى. چۈنكى، ئۇلار كىرا قىلىپ سەيلىرىنى ئاپىرىۋېلىپ پۇلىنى بەرمەي ھارۋىكەشلەرنى قوغلىۋېتەتتى.

ھېلىقى ئەسكەر باشلىقى ئاتنىڭ بوجىسىنى تارتىپ، ئاغزىغا كەلگەن يامان تىللار بىلەن نادەمنى تىللاۋاتاتتى.

ـــ زوۋ، سىڭكو ... زوۋ !...

ئادەملەر كۆپ يىغىلىپ كەتكەچكە، ئۇ يانپىشىغا بىر تېپىك يېگەن بولسىمۇ، نادەمنى قايتا ئۇرمىدى. ئەختەمباي كۇلۇمسىرەپ ئەسكەر باشلىقىنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، بوجىنى تۇتۇپ:

ـــ بىز كىرا قىلمايمىز، سىز ئۇقماي قالغان ئوخشايسىز، ـــ دېدى ۋە: «ئەمدى مېنى كۆرۈپ بوجىنى تاشلاپ بېرىدۇغۇ» دەپ ئويلىغانىدى، بىراق تەلەتى سۆرۈن ئەسكەر باشلىقىنىڭ باينىڭ سۆلەتلىك كىيىم ـ كېچەكى بىلەن نېمە ئىشى. ئۇ باينى مەيدىسىدىن كۈچ بىلەن ئىتتىرىۋەتتى، ئەختەمباي بىر تاشقا پۇتلىشىپ ئوڭدىسىغا چۈشتى، توپىدا بۇلغىنىپ ئوڭدىسىغا ياتقان دادىسىنى كۆرۈپ ۋارىسجان يىغلاپ كەتتى، ئەختەمباي ئەلەمگە چىدىماي ئورنىدىن تۇردى ـ دە:

— هوي مۇناپىق، كىشىگە زورلۇق قىلامسەن؟ — دەپ ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى، باينىڭ يۈزلىرى تاتىرىپ، قىرقىغان ساقاللىرى تىترەپ كەتكەنىدى، — نېمىدېگەن زورلۇق بۇ، ئاش بەرگەنگە مۇشت بېرىدىغان ئىشكەن - دە. يېقىندىن بېرى ئۇلارنى كىشىلەرگە بەك زورلۇق قىلىدىغان بولۇپ كەتتى، دېيىشىۋاتاتتى، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، راستىكەن.

— بىز خەققىلا مۇشۇنداق قىلىدىغان بولۇپ كەتتى، — دېدى قاراپ تۇرغۇچىلاردىن بىرى، — غالجىرلاشتى بۇلار ...

ئۇنىڭ سۆزىگە تەرەپ - تەرەپتىن ئۇن قاتقان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى:

— قانچە غالجىرلاشسا، ئۆلۈمى شۇنچە يېقىنلىشىدۇ.

— غالجىرلاشقان ئىت ئاخىر تاياق - توقماقتا ئۆلىدۇ ئەمەسمۇ ....

ئەسكەر باشلىقى يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇپ ئالدى - دە، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ:

— سىڭكو، سىڭكو ... — دەپ تىللاشقا باشلىدى. ئۇ تاپانچىنى كۆرۈپ ھەممىسى قاچىدۇ، دەپ ئويلىغانىدى. بىراق، يىغىلغان ئادەملەر تەرەپ - تەرەپتىن چۇرقىرىششقا باشلىدى. ئۇلار ئەسكەر باشلىقىنىڭ قولاق مېڭىسىنى يېدى ۋە ئۇنى چۆچۈتۈپمۇ قويدى، كىشىلەر ئۇنىڭ تاپانچىسىغا پىسەنتمۇ قىلماي ۋارقىراشتى:

— پاھ ... نېمانچە زورلۇق سەنلەرگە، ھە ... كۆزۈڭنى ئاچ !

— ئۇرۇپ ياتقۇزۇۋېتىش كېرەك، بۇ ئىپلاسلارنىڭ قولىدىن نېمە كېلىدىكەن، كۆرۈپ باقايلى !

— نوچى بولساڭ تاپانچاڭنى ئېتىپ باققىنا قېنى، ھەي دوزاخ شوتىسى !

— نوخىلىسى ئۆسۈپ قاپتۇ بۇنىڭ، جاجىسىنى بېرىپ قويمىغۇچە تىنمايدۇ بۇ !

ئۇنىڭ ئەتراپىى غەزەپلەنگەن كىشىلەرنىڭ نوقۇۋاتقان قوللىرى

بىلەن تولغاندى. ئۇ ئۆزىگە نەپرەت بىلەن تىكىلىپ تۇرغان يۈزلەرگە، ئوت چاقنىغان كۆزلەرگە قارىيالماي قالدى، يۈرىكى دۈپۈلدەپ چىرايى سارغىيىشقا باشلىدى ـ دە، سوقۇشۇشتىن چىققان خورازدەك پۈتلىرى دىرىلداپ ـ دىكىلدەپ توپ ئىچىدىن چىقىپ كەتتى ۋە ئالغان سەيلىرىگىمۇ قارىماي ماڭدى.

كۆپچىلىك ئىچىدىن بىرى:

ـــ تېكىدىن چىقتى، تېكىدىن، ـــ دېگەنىدى، كۆپچىلىك پاراقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

شۇنچە كۆپ ئادەم ئىچىدە نومۇسقا قالغان، ئەلەمدىن يۈزلىرى تاتارغان ئەختەمباي نېمە قىلارىنى بىلمەي تەمتىرەپ هارۋىغا چىقىپ ئولتۇردى، نادەم بوجىنى سىلكىدى، هارۋا كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ يان كوچىغا بۇرالدى. تېۋىپ مۇشۇ كوچىدا ئىدى.

باي خىيال قىلىپ كېتىۋاتاتتى «قاراڭلار، ئەخمەقنىڭ زورلۇقىنى، شۇنچە كۆپچىلىك ئىچىدە ئۆلتۈردىغۇ مېنى، يۈزۈمنى يەرگە ئۇردىغۇ. مېنى تەپ تارتماي شۇنداق قىلغان يەردە ئاۋام خەلققە كۈن يوق ئىكەن ـ دە، بىزنىڭمۇ ئادەملىكىمىزنى ئۇنتۇپتۇ، راستىلا غالجىرلىشىپتۇ. بىزدىن نېمە سەۋەنلىك ئۆتتى؟ بىز كىراكەش بولمىساق، كىرا قىلمايمىز دېگەنىگە زورلۇق قىلسا، تېخى تاپانچىسىنى چىقارسا، بۇ هەددىدىن ئاشقانلىق بولماي نېمە ! ...»

نادەممۇ خىيال قىلىپ كېتىۋاتاتتى: «هۆكۈمەت دېگەنلىرى مۇشۇلار ئىكەن ـ دە، هە، ئەمدى بىلدىم، ئاكامنى ئۆلتۈرگەنلەرمۇ مۇشۇلار ئىكەن، ئاپام سۆزلەپ بەرگەنلەرنىڭ ئەينى ئۆزىلىغۇ. ئەگەر كۆپچىلىك ئارىلاشمىغان بولسا، مېنى ئېتىپ تاشلايتتى، بولمىسا مېنىڭدىن بىر تېپىك يېگەن ئۇ قانخور توختاپ قالاتتىمۇ، كۆپچىلىكتىن تازا قورقىدىكەنغۇ، شەھەر ئادەملىرى نېمىدېگەن قورقماس ـ هە، ئۇلار بىر هۇرپىيىشۋىدى، قۇيرۇقىنى خادا قىلدىغۇ ئەنە. توختاپ تۇر، زالىملار، ئەنۋەر ئەپەندىم دېگەندەك، سەنلەرنىڭ ئەدىپىڭنى

بىر يدىغان چاغلارمۇ كېلىپ قالار ...»

شۇ چاغدا ئۇنىڭ يادىغا دادىسى بىلەن ئاكىسى كەلدى. چۈنكى، نادەم دادىسى ناسىر ئاخۇن بىلەن ئاكىسى نادىرنىڭ بايلاردىنمۇ، ھۆكۈمەتتىنمۇ قورقمايدىغان ئادەملەر ئىكەنلىكىنى كۆپ كىشىلەردىن ئاڭلىغان. قورقماس بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇز تەختۇشلىرىدىن بۇرۇن ــ بىئەجەل ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ ياش بالا ئويلاپ يەتكەن، لېكىن دادىسى بىلەن ئاكىسىنىڭ قانداق ئۆلگەنلىكىنى ئۇ تېخىمۇ بىلمەيتتى.

نادەم شەھەردىن چىققاندىن كېيىن قورسىقىنى يېرىم ـ يارتا تويدۇرۇپلا، ئۆزى قارايدىغان ماللارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى ـ دە، ئۆيىگە كىرىپ ياتتى. لېكىن، ئۇيقۇسى كەلمىدى. بۈگۈن نېمىشقىدۇر ئىچى تىتىلداپ، يۈرىكىنى نېمىدۇر بىرنېمە تاتىلايتتى. پۈتۈن بەدەنلىرىدىن قوزغالغان ئاچچىق ھېسلار ئۇنىڭغا ئارام بەرمەيۋاتاتتى. ئاخىر ئۇ ھويلىغا چىقىپ دىرىزىدىن سۇس يورۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان گايتىنىڭ جۇۋازخانىسىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. بىراق، ئۇ يەرگە كىرىشتىنمۇ يالتايدى، كېچىلەپ ئۆز ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۆيىگە كېلىپ ئانىسىغا شەھەردە كۆرگەنلىرىنى، تەلەتمىدىن مۇز يېغىپ تۇرىدىغان ھېلىقى ئەسكەر باشلىقىنى، ئۇنىڭ قىلغان زورلۇقلىرىنى، شەھەر خەلقىنىڭ ئۇنىڭغا بىرلا ھۆرپىيىپ، ئۇنى قاچۇرۇۋەتكەنلىكىنى بىرمۇبىر سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىرىدا:

ــ ئاكامنى ئۆلتۈرگەنلەر شۇلارمىكىن، دەيمەن ئاپا، ــ دېدى.

كۆپ ئىشلارنى كۆرۈپ يۈرەكئالدى بولۇپ قالغان ئانا، چوڭقۇر غەزەپ بىلەن كەلگەن ئوغلىغا نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى:

ــ قوي، بالام، ئۇنداق ھۆكۈمەت ئادەملىرىگە بىھۇدە چېقىلما، مېنى ئايا.

ــ سەن ئۇنداق دېگەن بىلەن، مۇتتەھەملىككە قانداق

چىدايدۇ كىشى، — دېدى نادەم ئاپىسىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — شەھەر ئادەملىرىنى قارا، ئۇلار قورقمايدىكەنغۇ؟

— قورقمايدىغاندۇ، بېشىغا كەلمىگەندىكىن شۇنداق قورقمايدىغاندۇ.

— سەن قانچە قورقساڭ، ئۇ شۇنچە قورقۇتىدۇ، دەيدۇ ئەنۋەر ئەپەندىم، بۇ گەپ راستكەن.

نادەم يېرىم كېچە بولاي دېگەندە ئۆز ئۆيىدىن باينىڭ ئۆيىگە قايتتى. ئۇ دەرۋازا ئالدىدىكى سۇپىدا ئۇزاق ئولتۇردى. دادىسى پاجىئەلىك ھالدا ئۆلمىگەن بولسا، ئاكىسىنى ھۆكۈمەت ئۆلتۈرۈۋەتمىگەن بولسا، ئۇ ئەختەمباينىڭ گۇندىخانىسىغا باغلىنىپ قىينالمايتتى. ھېلىقى ئۆزىنى مۇشت بىلەن ئۇرغان ئەسكەر باشلىقى ئاكىسىنى ئۆلتۈرگەنمۇ، كىم بىلىدۇ ئۇنى؟ ئۇنىڭ كىيىملىرى پارقىراق بولغىنى بىلەن كۆزلىرى قان ئىچكەن ئىتنىڭ كۆزىدەك قىپقىزىل تۇرمامدۇ، ئاشۇ قان ئىچكۈچىلەرنىمۇ، مۇنۇ ئەختەمبايدەك قان شورىغۇچىلارنىمۇ گۆرگە تىقالايدىغان بىر پالۋان چىقماسمۇ؟! بۇنى جەزمەن ئەنۋەر ئەپەندىم بىلىدۇ ...

ئۇ يېشىلمەيدىغان بۇ چىگىچنىڭ سىرىنى سوراپ بىلىش ئۈچۈن ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقى تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

4

ئايدىڭ كېچە، ئەجەب كۆڭۈللۈك كېچە، بالىلار چاڭىلدىشىپ مۆكىمۆكىلەڭ ئويناپدىغان كېچە. يېزىنىڭ ئايدىڭ كېچىلىرى نېمىدېگەن گۈزەل، نېمىدېگەن يېقىملىق ... «ساپ ھاۋا، تەنگە داۋا» دېگەنلەر شۇنداق چىرايلىق كېچىلەرگە قاراپ ئېيتقاندۇ، بەلكى ... مۇنداق گۈزەل كېچىلەردە تىنىمسىز ھەرىكەت قىلىپ ھارغان بالىلار ئاللىقاچان ئۆي ـ ئۆيلىرىگە تارقىلىپ تاتلىق ئۇيقۇغا كېتىشكەن، يېزا ئىچى جىمجىتلىققا چۆككەن. بىراق،

يىراق ـ يىراقلاردىن ئايدىڭ كېچىگە مەستلىكى كېلىپ ھېسسىياتى قوزغالغان يىگىتلەرنىڭ ناخشىلىرى ناگان ـ ناگاندا ئاڭلىنىپ قالىدۇ.

شۇنداق كېچىدە ئەنۋەر ئەپەندى قارا چىراغنىڭ گۇڭگا يورۇقىدا پۈتۈن زېھنى بىلەن كىتاب ئوقۇماقتا ئىدى. ئۇ ھەر كۈنى كېچىسى ئەل بىر ئۇخلىغانغا قەدەر مۇشۇنداق كىتاب ئوقۇپ چىقاتتى، مۇلاھىزە قىلاتتى، ئىزامىدىنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنى قانداق قىلىپ ئورۇنلاش توغرىسىدا ئويلىناتتى.

ئۇ بەزى ساۋاقداشلىرى چىقىشقا ئۇنىمىغان يېزىدىكى بۇ ئوقۇتقۇچىلىقىدىن رازى ئىدى. ھەر كۈنى دېگۈدەك كەچ كىرىشى بىلەنلا يېزا ياشلىرى بوش قالغان ئوقۇتقۇچىلار بۆلۈمىگە كىرىپ كېلىشەتتى، ئۇنى ـ بۇنى سورىشاتتى، بەزىلىرى خەت ئۆگىنەتتى. «ھەقىقىي كۆڭۈللۈك ھاياتىم مانا ئەمدىلا باشلاندى، — دەپ ئويلايتتى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا، — ئادەمنى غەم قاقشىتىدۇ، ئۈمىد ياشنىتىدۇ، دېگەنلەر ھەقىقەتەن توغرا ئېيتىلغان. مەن تەربىيەلەيدىغان ئادەملەرنى ئىزدىمەك تۈگۈل، ئېخى ئۇلار ئالدىمغا مۇشۇنداق دۈكۈرلىشىپ كىرىپ تۇرسا، بۇ مېنىڭ نىشان ـ نىيەتلىرىمنىڭ چېچەكلەۋاتقانلىقى ئەمەسمۇ؟ دېھقان ياشلىرى نېمىدېگەن ساپ دىل، كىشىگە شۇنداق يۇقۇشلۇق، ئۆزلىرىنى ماڭا پەرۋانىدەك ئۇرۇپ تۇرىدۇ. مۇنداق جۇشقۇن ياشلار بىلەن كىشى قانچە پەخىرلەنسە، شۇنچە ئەرزىمەمدۇ...» ئۇ ئۇلارنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرۇشقا تىرىشاتتى، شۇنداق بېرىلىپ، ھەتتا بەزىدە كەچلىك تاماقلارنىمۇ ئۇنتۇپ قالاتتى.

ئەنۋەر شۇ تاپتا «مەن نېمە ئۈچۈن ياشايمەن ۋە بۇ يەردە نېمىلەرنى قىلىشىم كېرەك؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ قالدى. ئۇ گىمنازىيەنى تۈنجى قېتىم تۈگەتكەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرى. ئۇ يەردە ئۆتۈلگەن دەرسلەر ھېلىمۇ ئېسىدە ھازىرقىدەك تۇرۇپتۇ. كىشىلىك تۇرمۇشقا توغرا قاراش، ھازىرقى جەمئىيەتتە

كىشىلەرنىڭ نېمە ئۈچۈن پەرقلىق ياشاۋاتقانلىقى، پېشانەرنىڭ ئەجرىگە مىڭلىغان ـ مىليونلىغان كىشىلەرنىڭ ئىگە بولالمايۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبلىرى سۆزلەنگەن يالقۇنلۇق نۇتۇقلار ئۇنىڭغا قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭگەن. ئۇ ئەي سىچىنىڭ «ئامىباب پەلسەپە» سىنى بىرنەچچە قېتىم ئوقۇغان، نىزامىدىن ئەپەندى بەرگەن «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىك سەپ»① ، «يېڭى تىكەن»② ژۇرناللىرىنى قايتا ـ قايتا ئوقۇپ چىققان، «ئانا»، «قۇللار»، «داخۇندا»، «مېھرابتىن چايان»، رومانلىرىنىڭ ۋەقەلىرىنى تولۇق بىلىدۇ ۋە ئۇنى تۇرمۇشقا تەتبىقلاپ مۇلاھىزە قىلغان. ئۆمەر مۇھەممەدى③، هادى تاقتاش④ شېئىرلىرىنى يادقا ئالغان. ئۇ ئۆگەنگەنلىرىنى باشقىلارغا ئۆگىتىش كېرەك، بۇ ساپ دىل، ساددا ئادەملەرنى ئويغىتىپ، يېڭى ئىزغا چۈشۈرۈش كېرەك، دەپ كۆپ قېتىم ئويلىغان، باش قاتۇرغان، شۇنداق ئىشنى باشلىغاندىلا، ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن ياشاۋاتقانلىقىنىڭ مەنىسى يېشىلىدىغانلىقىنىمۇ ئۇ ياخشى بىلىدۇ.

ئۇ كىتاب ئوقۇۋېتىپ، بەزى يەرلىرىدە توختاپ قالاتتى، بىردىنلا قوزغالغان تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ هاياجانلىناتتى، هەر خىل تەبىقىدىكى كىشىلەرنىڭ روھىي هالەتلىرىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان تۈرلۈك ـ تۈمەن ئىشلارغا سىپىلىشتۇرۇپ كۆرەتتى. شۇنداق چاغلاردا، ئۇنىڭ چىرايىدا بەزىدە خۇشاللىنىش، بەزىدە غەزەپلىنىش ۋە بەزىدە ئاچچىق كۈلۈمسىرەش جىلۋىلىنەتتى.

ئۇ كېزىتتىن كۆزىنى ئېلىپ، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ خىيال

① بۇ ئۇرۇمچىدە قۇرۇلغان جاھانگىرلىككە قارشى باش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئورگان ژۇرنىلى. بۇ ژۇرنال 1935 ـ يىلىدىن 1942 ـ يىلىغىچە نەشر قىلىنغان، ئاساسەن ماركسىزمنى تەشۋىق قىلىدىغان ژۇرنال ئىدى.

② شۇ يىللاردا شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا نەشر قىلىنغان ژۇرنال بولۇپ، ماركسىزم ـ لېنىنىزمنى تەشۋىق قىلاتتى.

③ سوۋېت ئۇيغۇر شائىرى.

④ سوۋېت تاتار شائىرى.

سورۇپ تۇرۇپ قالدى ۋە پىچىرلىدى: «شەھەرلەردىكى ئىككى بىلىكىگىلا تايىنىپ جان بېقىپ يۈرگەن ئادەملەر، يېزىلاردىكى يىلىلىقچىلار، مەدىكارلار بىر - بىرىدىن نېمە پەرقلىنىدۇ؟ پەرقلەنمەيدۇ. ئۇلار توپىغا مىلىنىپ يۈرۈۋاتىدۇغۇ، ئەمما ئۇلار ئەڭ ساپ، ئەڭ ۋىجدانلىق، بىر - بىرىگە ئەڭ كۆيۈمچان، ئۇلار بىر پارچە ناننى ھالاللاپ يەيدۇ، مۇنداق خىسلەت پەقەت مۇشۇلاردىلا بار، نېمىشقا ئۇلار بىزگە ئۇلۇغ كۆرۈنمىسۇن، بەزىلەر تېخى ئۇلارنى ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدۇ، ئىپلاسلار.»

ئۇ قويۇق قارا قېشى، چوقۇر يۈزى جىددىي تۈس ئالغان ھالدا، ئۆيئىچىدە يېنىك قەدەم تاشلاپ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى ۋە ئۇنىڭ خىيالىغا بىردىنلا ئاتا - بالا مىخائىل ۋىلاسوف بىلەن پاۋىل ۋىلاسوف كەلدى. ئۇ ماكسىم گوركىينىڭ «ئانا» ناملىق تىلى ئۇيغۇرچە، يېزىقى لاتىنچە كىتابىنى گىمنازىيەدە بىرنەچچە قېتىم ئوقۇغانىدى. يېقىندا (بۇ كىتاب ئوقۇش مەنئى قىلىنغاندىن كېيىن) يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ چىقتى.

«مىخائىل ۋىلاسوف نېمىشقا ھەر كۈنى ھاراق ئىچىپ، خوتۇن - بالىلىرىنى ئازابلايدۇ؟ ھازىر بىزنىڭمۇ نۇرغۇن ئادەملىرىمىز خۇددى مىخائىل ۋىلاسوفتەك ھايات كەچۈرمەكتە، - دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە، سىرتتىن تىڭشىغان ئادەم ئۇ بىرەر كىشىگە سۆزلەۋاتىدۇ، دەپ ئويلايتتى، - خەلق تېخى تولۇق ئويغانغىنى يوق، ئوسال تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى پېشانىسىگە يېزىلغان دەپ قارايدۇ. ئۆزلىرىنىڭ باي - بەگلەرگە قانداق قىلىپ زەنجىرلىنىپ قالغانلىقىنىڭ تېگى - تەكتىنى تازا چوڭقۇر ئۇقمايدۇ ياكى شۇ زەنجىرنى قانداق قىلىپ ئۈزۈشنىڭ يولىنى ئۇقمايدۇ.»

شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلگەنلەرنىڭ بىرىنچىسى كېۋىر ئاتلىق كىشى بولدى. ئەنۋەرنىڭ لەۋلىرى يەنە قىمىرلاشقا باشلىدى: «كېۋىركام ئىچكولۇككە نېمانچىلا بېرىلىپ كەتكەن؟

چۈنكى ئۇ ئۆز زامانىدىن، ئۆز تۇرمۇشىدىن نارازى. ئوتتۇز يىللىق هالال ئەمگىكىنى — قان - تەرىنى باي - بەگلەر شوراپ بولدى. پېشانە ئەجرىنىڭ هېچ خوۋلۇقىنى كۆرمىدى. تۇرمۇشنىڭ تەتۈر قولى ئۇنىڭ ياقىسىنى قاتتىق سىققاچقا، ئۇ ھەممە نەرسىدىن ۋاز كېچىپ شۇنداق جۇنۇن ھالىغا چۈشۈپ قالغان.»

مەكتەپكە قوشنا كىچىك، ۋەيرانە بىر ئۆيدە كېۋىر ياشايدۇ. ئۇنىڭ يېشى قىرىقتىن ئېشىپ قالغان بولسىمۇ، تېخىچە ئۆيلەنمىگەن يا ئۇنىڭ بىرەر پارچە يېرى يوق، ئات - ئۇلىغى يوق، ئۆزى تەنها. ئۇنىڭ كۆرگىنى كۆپ، بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئۇ كىشىلەرگە ئايلىقچىلىققىمۇ، مەدىكارلىققىمۇ تۇرمايدىغان بولدى، بىر كۈنلۈك، ئىككى كۈنلۈك ئىش بولسا قىلىدۇ ياكى بەزىدە شەھەرگە چۈشۈپ هامماللىق قىلىدۇ، قولىغا پۇل چۈشتىمۇ بولدى، ئۇدۇل بېرىپ ئاقئۆستەڭ بويىدىكى قىرغىز موماينىڭ ياخشى ئىشلەنگەن بوزىسىدىن ئىچىۋالىدۇ، ھېچكىمگە ئارىلاشمايدۇ، چاپىنىنى مۇرىسىگە تاشلايدۇ - دە، تاكى ئۆيىگىچە ناخشا ئېيتىپ كېلىدۇ. ھەممە ئادەم ئۇنىڭ ناخشىسىغا ئامراق، چۈنكى ئۇ ناخشىنى ناھايىتى چىرايلىق ئېيتىدۇ، ھەممە دەردىنى ناخشىسىدا بايان قىلىۋاتقاندەك بېرىلىپ ئېيتىدۇ ...

ئەنۋەر تەكىينىڭ ئاستىدىن «ئانا» رومانىنى ئالدى - دە، قاتلاپ قويغان بەتىنى ئاچتى ۋە ئۆزى ئاستىغا سىزىپ قويغان قۇرلارنى ئوقۇپ چوڭقۇر خىيالغا چۆكتى.

ئەنۋەر ئەپەندى بۇياققا ماڭىدىغان چاغدا نىزامىدىن ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەنىدى:

— سەن خىزمەتكە — يېزا بالىلىرىنى ئوقۇتۇشقا چىقىپ كېتىۋاتىسەن، ئوقۇتقۇچىلىق ئادەم تەربىيەلەشنىڭ ئوبدان ۋاسىتىسى. يېزىنىڭ شەرت - شارائىتى شەھەرگە قارىغاندا كەمتەرەك، دېھقانلار ئەمگەكچان، ئاق كۆڭۈل، تۈرلۈك يامان ئىللەتلەر بىلەن بۇلغىنىش ئۇ يەردە ئىنتايىن ئاز. دېھقان بالىلىرىدىن نۇرغۇن دوستلارنى تېپىشىڭ كېرەك، ئۇلارنى

تەربىيەلەش كېرەك. خەلقنى ئويغىتىش ئۈچۈن باسقان يول — ئىنقىلاب يولى. ئىنقىلاب يولىلا ئادەملەرنى روھىي، ماددىي كىشەنلەردىن ئازاد قىلالايدۇ، ئەمما سەگەك بولۇش كېرەك، بۇنى ئۇنتۇپ قېلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ!

ئەنۋەر ئەپەندى نىزامىدىنىنىڭ شۇ سۆزلىرىنى يادىغا ئالدى ۋە ئاستا پىچىرلىدى: «مېنىڭ بىرىنچى دوستۇم نادەم ئىدى، ھازىر كۆپەيدى، كېۋىر، گايىت، جامالىدىن...» ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا سانسىزلىغان قورقۇمسىز ياشلار كەلدى.

ياش ئوقۇتقۇچى تالاغا چىقتى، پۈتۈن يېزا ئۇيقۇغا چۆككەنىدى. ھاۋا ئېچىلغان، سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلار جىمىرلاپ ئۇنىڭ كۆكسى ـ قارنىنى كۆتۈرەتتى. خېلىلا سوغۇق چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئەستەرلىك چاپىنىنىڭ ئىزمىلىرىنى يېشىۋېتىپ راھەتلىنىپ ـ كېرىلىپ ساپ ھاۋادىن تويماي ـ تويماي نەپەس ئالاتتى.

ئۇ شۇنداق راھەتلەنگەن ھالدا ھويلىنى ئىككى ـ ئۈچ قېتىم ئايلىنىپ چىقىپ، ياتىقىغا كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ چىرىغىمۇ تاكى باش توخۇ چىللىغۇچە ئۆچمىدى. چۈنكى، ئۇ نادەم بىلەن قىزىق پاراڭغا چۈشكەنىدى.

نادەم ئەنۋەر ئەپەندى بىلەن پاراڭلاشسا ھەم مىسكىن، ھەم تۇمانلىق دىلى يورۇپ قالاتتى. ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلاردىن بالىدا نۇرغۇن سوئاللار تۇغۇلاتتى. ئەمما، ئۇ بۇ سوئاللارنى يېشىشكە قانچە ئۇرۇنسىمۇ، نۇرغۇنلىرىنى يېشەلمەي، چامى كەلمەي تېڭىرقاپ قالاتتى. ئۇنىڭدا پەيدا بولغان سوئاللار ئەنۋەر ئەپەندى تەرىپىدىن قانائەتلىنەرلىك ھالدا يېشىپ بېرىلەتتى. ھەرقاچان ئۇ ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىغا تېڭىرقىغان، گاڭگىرىغان ھالدا كىرىپ كېلەتتى ـ يۇ، يانغاندا جۇشقۇن، يۈزى ئېچىلغان ۋە يۈزلىرىنى تەبەسسۇم ئورىغان ھالدا قايتاتتى.

— كەمبەغەللەر كېچە ـ كۈندۈز ئىشلىسىمۇ چاپىنى تىزىدىن

ئاشمايدۇ، قورسىقىنىمۇ تويغۇزالمايدۇ، — دېگەنىدى بىر كۈنى نادەم ئۆزىنىڭ ياتىقىدا ئولتۇرۇپ، — بايلار ئەمگەكىمۇ قىلمايدۇ، پېشانىسىدىن بىر دەك تەرمۇ ئاقمايدۇ، ئەمما لېكىن قورسىقى توق، كىيىملىرى ياخشى، ھەممە نېمىسى تەل، نېمىشقا شۇنداقتۇر، ئەنۋەركا؟

— بۇنى ئەجەب سوراپ قالدىڭغۇ؟

— ئاپامغا ئېيتسام، خۇدايىم شۇنداق ياراتقان، دەيدۇ.

— بىكار گەپ، ئىشەنمە، ئەختەمبايدەك ئادەملەر ھىيلە ئىشلىتىپ، كەمبەغەللەرنى ئالداپ، ئۇلارنى قاشتاق ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان. ئۆزلىرى ئەمگەك قىلماي، باشقىلارنىڭ ئەمگىكى بىلەن بېيىغان. سەن ئەختەمباينىڭ ئەمگەك قىلغىنىنى كۆردۈڭمۇ؟

— ياق، كۆرمىدىم.

— شۇنداق، ئەمگەك قىلمايدۇ، ياشلىقىدىمۇ قىلمىغان. بۇنى يېپىش ئۈچۈن خۇدايىم شۇنداق ياراتقان، دەپ نادان خەقنى ئالدايدۇ، نادان خەق بۇنىڭغا ئالدىنىپ يۈرۈۋېرىدۇ. بولمىسا خۇدايىم ھەممە بەندىلىرىنى ئوخشاش ياراتقان.

— مۇنداق دەڭە، — نادەم چوڭقۇر تىندى.

— ھۆكۈمەتنى قارا، — دېدى ئەنۋەر سۆزگە باشقىدىنلا كىرىشىپ، — بەئەينى بۇلاڭچىنىڭ ئۆزى بولدى. نېمىدېگەن كۆپ سېلىقلار بۇ، دېھقانلارغا ئۆۋال ئەمەسمۇ، باشقا سېلىقلار تۇرۇپ تۇرسۇن، ئەسكەرلىرىنىڭ كىيىدىغان خېيى ئۈچۈن «خەي پۇلى»، يەيدىغان سېيى ئۈچۈن «سەي پۇلى»، ئاتلىرىنىڭ يەيدىغان بېدىسى ئۈچۈن «بېدە پۇلى» ئالىدۇ. ھۆكۈمەت پۇت دەسسەپ تۇرۇش ئۈچۈن ئالمايدىغان سېلىقى قالمىدى. ئەتە - ئۆگۈن خەلقتىن ماڭغان يولۇڭ ئۈچۈن دەپ «يول ھەققى»، ئىچىدىغان سۈيۈڭ ئۈچۈن دەپ «سۇ ھەققى»، تېخى ھاۋادىن نەپەسلىنىۋاتىسەن دەپ «ھاۋا پۇلى» ئالىدىغان ئوخشايدۇ.

— خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئويلىمايدىغان، — دېدى نادەم

ئاچىق كۉلۉمسىرەپ، ـــ قانداق ھۅكۉمەت بۉ، ئەنۋەركا؟

ـــ شۉنداق ئۉشۉق ھۅكۉمەت، ھۅكۉمەت چىرىكلەشسە، شۉ ھالغا چۉشۉپ قالىدۉ، ـــ ئەنۋەر قايىناپ قالدى، ـــ چىرىكلەشكەنىكەن، غۉلىماي قالمايدۉ، بۉ غۉلاشىنىڭ ئالدىدىكى تىپىرلاش، جان تالىشىش ...

ئەنۋەر جىمىپ قالدى، نادەم خىيالغا چۅكتى. ئۅيئىچىمۉ، تالا ـ تۉزمۉ سىرلىق جىمجىتلىققا چۅكۉپ، غۉڭغۉيۉپ قالغانىدى. نە بىرەر دەردمەنىنىڭ مۉڭلۉق ناخشىسى، زاۋاللىق تىلەۋاتقاندەك نە بىرەر ئىتىنىڭ ھۉۋلىشى ئاڭلانمايتتى، ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىدا پىل ـ پىل قىلىپ كۅرۉنۉپ تۉرغان چىراغ يورۉقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پۉتۉن يېزىدا ئۅلۉم جىمجىتلىقى ھۅكۉم سۉرەتتى. شۉنداق جىمجىتلىقتا تۉيۉقسىزلا باش توخۉنىڭ چىللىغىنى ئاڭلاندى. ئەمدى ھايال قىلماي توخۉلار تەرەپ ـ تەرەپتىن چىللاشقا باشلايدۉ.

نادەم قايتتى.

بەشنچی باب

1

ئەختەمبای شەهەردىن چىققان جاۋ جۇنگۇەن بىلەن بۇلۇكەيدىكى بىر توينى تۇگىتىپ يانغاندى. باي يۇقىرىقى جاڭزىسىنى ئايلىنىپ كەتمەكچى بولغاندا، جاۋ جۇنگۇەن: مەنمۇ ئايلىنىپ كېلەي، سىزنىڭ ئۆيىڭىزدە بىر ـ ئىككى كۈن دەم ئېلىپ ئاندىن ياناي، دېگەن. شۇنىڭ بىلەن توي ئىگىسى ئۇنى ياخشى ئاتقا ـــ جىرەن قاشقىغا مىندۈرۈپ قويغانىدى. جاۋ جۇنگۇەن هازىر يېزىغا تولا چىقىدىغان، بولۇپمۇ ئەختەمباينىڭ ئۆيىگە تولا چىقىدىغان بولۇپ قالغان. ياناشىدا نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملارغا ئىگە بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، بەلكى شۇنداقتۇر. بۈگۈنمۇ ئۇنىڭ شۇنداق تەمەسى بارمۇ، ئەختەمباي بىلەن جاڭزىغا كەلدى.

ئەختەمباينىڭ كۈمۈش ئېگەر ـ توقۇم توقۇلغان، مۇشۇ ئەتراپتا خېلىلا داڭقى بار قارا ـ ئالا ئېتى بىر ئوررۇندا تۇرماي تېپچەكلەپ ئويناپ تۇراتتى. ئۆيدىن چارساقاللىق بىر بوۋاي چىقىپ ئۇلارغا سالام قىلدى ـ دە، ئىككىسىنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئاتتىن چۈشۈردى ۋە ئاتلارنى موما ياغاچقا باغلاپ قويدى.

ـــ هە، نېمە ئىش قىلىۋاتىسىلەر؟ ـــ دېدى ئەختەمباي بېدە بېسىلغان لاپاسقا قاراپ.

ـــ جامالىدىن بىنەمدىن سامان توشۇۋاتىدۇ، ـــ دېدى بوۋاي مۇلايىم قىياپەتتە بايغا قاراپ.

ـــ سەنچۇ؟

— مەن كۈندىكى ئىشنى قىلىۋاتىمەن، بىرنەچچە كۈن بولدى، قوناقلارنى قۇرۇتۇپ ساڭغا كىرگۈزۈۋاتىمەن.

ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، پاكىز سۈپۈرۈلگەن بىر پارچە كەڭرى يەردە يېيىلغان قوناق تۇراتتى. جاۋ جۇڭگۇەن قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، يەرنى قاتتىق تېپىپ، قوناقتا يېقىنلاشقان توخۇلارنى قوغلىۋەتتى.

— جامالىدىنىنىڭ ئىشى قانداقراق؟

— ياخشى.

— ياخشى بولغاندا، كۈندە ئۈچ قېتىم ئەكىلىۋاتامدۇيا لەلەڭلەپ يۈرۈۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى ئەختەمباي.

— تۈنۈگۈن ئۈچ قېتىم ئەكەلگەن، بىراق بەك كەچ قالدى، كېيىنكىسىدە يېرىم كېچىگە يېقىن كەلدى.

— ئەتىگەنرەك ماڭسا ئەكېلەلەيدۇ ئەمەسمۇ، ئېيتىپ قوي، ئەتە ئەتىگەنرەك ماڭسۇن، ئاتلارغا بوغۇزنى كۆپرەك بەرسۇن، ئاندىن ئاشۇ بىنەم سامىنىدىن چوڭ قورۇغا بىرنەچچە ھارۋا ئەكېلىپ تۆكۈۋەتسۇن. قىشچە ماللارغا بىنەم سامىنى بېرىدىغىنىمىزنى ئۇنتۇپ قالدىمۇ نېمە ئۇ.

— مەن ئېيتاي.

باي ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، لاپاس ئۈستىدىكى ئاستىنى كەڭرەك قىلىپ، ئۆرلىگەنسېرى كىچىكلىتىپ بېسىلغان بېدىلەرگە كۆز يۈگۈرتتى ۋە ئىچىدە ئۇنىڭ قائىدىلىك ھەم چىرايلىق بېسىلغانلىقىدىن خۇرسەن بولدى، ئاندىن قوتانغا كىردى. ئۇ قارا غۇنان ئۆكۈزنى كۆرۈپ، تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قالدى. ئۇياق - بۇيىقىغا قارىدى، ئايلىنىپ ئالدى تەرىپىگە ئۆتتى.

— پاھ، پاھ، پاھ، نېمىدېگەن سەمرىگەن بۇ - ھە، تۇرغۇزغىنا بۇنى، مەن ئۆكۈز بالىسىنىڭ مۇنداق سەمرىگىنىنى كۆرمىگەن.

— ھۆش - ھۆش، چۇھۇي، ھۆش.

ئۆكۈز ئىرىنچەكلىك بىلەن ئىرغاڭلاپ ئورنىدىن تۇردى. باي

ئۆكۈزنىڭ بىقىنلىرىنى تۇتۇپ كۆرگەندى، قولىغا غىچچىدە ماي ئۇرۇلدى.

— پاھ، پاھ، تولۇمدەك سەمرىپتۇ بۇ، تولۇمدەك ، ئۇستىدە تۇخۇم توختايدۇ بۇنىڭ !

— بىچارە بالا كۆپ ئەجىر قىلىپ باقتى بۇنى، ئەجرىگە لايىق ئوبدانلا سەمرىپ قالدى.

— بۇ ئۆكۈز سىزنىڭ ئەمەسمۇ؟ — جاۋ جۇنگۇەننىڭ تېخى جاۋاب ئالماي تۇرۇپلا كۆزلىرىدىن ئوت ياندى، لەۋلىرىنى تەمشىدى.

— مېنىڭ ئەمەس، — دېدى ئەختەمباي جاۋ جۇنگۇەنگە قايرىلىپ قاراپ، — جامالىدىن دېگەن بىزنىڭ مالايىمىزنىڭ.

— شۇنداقمۇ، — جاۋ جۇنگۇەننىڭ كۆزى قىزاردى، — ياخشى بولدى، بەك ياخشى بولدى. مەن مۇشۇنداق بىر سېمىز مالنى ئىزدەپ يۈرەتتىم، بۇ ئۆكۈزنىڭ ماڭا ئۇچراپ قالغانلىقىنى قاراڭ، تەلىيىم بار ئىكەن، باي.

— بۇ ئۆكۈزگە كۆزىڭىز چۈشۈپتۇ ـ دە؟

— مۇنداق گەپ، — دېدى ئۇ كۆڭلىدىكىنى ئايان قىلىپ، — بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، بىزنىڭ خوتۇننىڭ سىڭلىسىنىڭ تويى بولىدۇ، مۇشۇ ئۆكۈزنى تويدا سويساق بەخۇدۇك يېتىدۇ، تويىنى باياشات ئۆزىتىۋالىمىز ئەمەسمۇ، بۇ يەرگە سىز بىلەن بىللە كەلگىنىم ياخشى بوپتىكەن.

باي ھەيران بولۇپ ئۇنىڭغا قارىدى:

— توي قىلسىڭىز قولىمىزدىن كېلىشىچە ياردەم قىلىمىز، جۇنگۇەن. بۇ ئۆكۈزنى جامالىدىن بەرمەسمىكىن، ئۇنىڭغىمۇ مۇھىم ئىشقا كېرەك.

— بېرىدۇ، باي، بېرىدۇ، بەرمەي ھەددى ئەمەس، مەن كۆزۈم چۈشكەن نەرسىنى ئالماي قويمايمەن. مەنمۇ پۇل بېرىمەن ئەمەسمۇ، تويدىن كېيىن ئوبدان رازى قىلىمەن، ئۇنى.

باي ئويلىنىپ قالدى: «بۇ چاتاق ئىش بولدىغۇ، تويدىن كېيىن

پۇل بېرىمەن دېگىنى بىلەن بەرىبىر بەرمەيدۇ، مەن بىلىمەندىم بۇلارنى، ئەمدى نېمە ئىش يۈز بېرىدۇ؟ ئەختەمباي ھەربىي ئەمەلدارنى جاڭزىسىغا باشلاپ كېلىپ، جامالىدىنىنىڭ مىڭبىر جاپا بىلەن باققان ئۆكۈزىنى ئۇنىڭغا بېرىۋېتىپتۇ، دېگەن گەپ - سۆز تارقىلىدۇ، دېھقانلار مېنى نېمە دەر؟ ئەل ئىچىدىكى ئىناۋىتىم يەرگە ئۇرۇلماسمۇ؟ ھەممە ئىشتا مېنىڭ ئاغزىمغا قارايدىغان خەق ئەمدى كۆزگە ئىلماس بولۇپ قالماسمۇ؟ ... بۇلارمۇ بەك ئەدىگىلى تۇردى، ئوچۇق - ئاشكارا مۇشۇنداق زورلۇق قىلسا قانداق بولىدۇ، بىز خەققىلا مۇشۇنداق قىلىۋاتىدۇ - ھە ... ئۇنىڭ ئۈستىگە جامالىدىنىنىڭ مىجەزى ئەسكى، باي ھەربىي ئەمەلدارغا خۇشامەت قىلىپ، ئۆكۈزۈمنى ئۇنىڭغا بېرىۋەتتى، دەيدۇ - دە، ئەلنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋالغىلى بولامدۇ؟ ... بىچارە بالىغا ئۇۋال بولىدىغان بولدى.»

— ئۆكۈزنى سىزنىڭ چوڭ قورۇغا ئاپىرىۋەتسۇن، مەن ئەتە سەھەر ماڭىمەن، — دېدى جاۋ جۇنگۇەن قولىنى شىلتىپ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ بوۋاينىڭ ئىچى قاراڭغۇلاشقاندەك بولدى - دە، جاۋ جۇنگۇەنگە يەر تېگىدىن كۆزلىرىنى ئالايتىپ قارىدى.

— ھە، قارايسەنغۇ؟

— ماقۇل.

— ماقۇللۇقىنى قوي، ھازىرلا ئاپىرىۋەت!

بوۋاينىڭ خوجايىنى ئەختەمباي بولسىمۇ، لېكىن ھازىر ئۇنىڭغا جاۋ جۇنگۇەن خوجايىنلىق قىلماقتا ئىدى.

— قوناقنى توخۇلار بىزەپ قىلىۋېتەر، كەچقۇرۇن ئاپارساممىكىن دەيمەن، — دېدى بوۋاي جامالىدىنىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ.

جۇنگۇەنىنىڭ ئاچچىقى كەلدى:

— بويۇن تولغىما، مەن بىلەن سودىلاشماقچىمۇ سەن - ھە! توخۇلارغا خوتۇنۇڭ قاراپ تۇرسۇن، ئاچچىق قوتاندىن ئۆكۈزنى! — ئاندىن ئۇ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئەختەمبايغا قاراپ دې-

دى، — خوش، باي، مۇشۇنداق گەدەنكەشلەرنى ئىشلىتىۋاتامسىز؟

ئەختەمباينىڭ ئۆز مالايلىرىغا جاۋ جۇنگۇەننىڭ خوجايىنلىق قىلىۋاتقىنىغا سەل ئاچچىقى كەلدى ئەتىمالىم، بوۋاينى ئاقلىدى:

— بوۋاي ياۋاش ئادەم، ھالال ئىشلەيدۇ. ئۇ جاڭزىنىڭ كۆزەتچىسى، ئۆزلۈكىدىن قوناقلارنى قورۇتۇۋاتقىنىنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟

— مالايلارنى چىڭ تۇتۇش كېرەك، بوش تۇتسىڭىز بېشىڭىزغا چىقىۋالىدۇ.

بوۋاي ئۆكۈزنى ئاچىقتى. باي بىلەن جاۋ جۇنگۇەن ئاتلىرىغا مىندى - دە، ئۆكۈزنى يېتىلىگەن بوۋاينى ئالدىغا سېلىپ مەھەللە تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

چۈشتىن كېيىن ھاۋا تۇتۇلۇپ كەتتى. غەرب تەرەپتىن ئاچچىق شامال ئۇرماقتا ئىدى. ئاسمان يۈزىنى قارامتۇل كۆككۈچ بۇلۇتلار قاپلاپ كەتكەنىدى. قار ئۇچقۇندامدۇ، يامغۇر تامچىلامدۇ، ھېچكىم ئۇنى ئويلىغىنى يوق، جاۋ جۇنگۇەن بۈگۈنكى ئولجىسىدىن ئىنتايىن خۇشال، ئەختەمباي غەمكىن، بوۋاي غەزەپلىنىپ كېتىۋاتماقتا ئىدى. ئاشلىقى ئورۇلۇپ بولغان ئېتىزلار سارغىيىپ ياتاتتى. ئېتىزلاردا قوي - كالىلار ئوتلاپ يۈرەتتى. يىڭنىدەك سانجىلىۋاتقان سوغۇقتىن شۈمشىيىشىپ قالغان پادىچى باللار ئۆيگە قايتىشنىڭ غېمىدە دەممۇدەم ئەتراپىغا، تۇتۇلۇپ كەتكەن ئاسمانغا قارايتتى.

بوۋاي كۈن ئولتۇرماستا خۇددى ماتەمدار كىشىدەك بېشىنى سىلىپ قايتىپ كەلدى. بىردەمدىلا ئۇنىڭ كۆزلىرىمۇ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەنىدى. «باي ئۆكۈزنى جامالىدىن بەرمەسمىكىن، دېسە، ئۇ بېرىدۇ، بەرمەي ھەددى ئەمەس، دەيدا، — دەپ ئويلانماقتا ئىدى بوۋاي، — نېمىدېگەن مۇتتەھەملىك بۇ، قاراڭلار ئۇنىڭ يوغىناپ كەتكىنىنى، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى بېشىنى يەيدۇ ئۇ نىجىسلار !» تۇل خوتۇننىڭ ئوغلى

جامالىدىنىڭ بۇ ئۆكۈزنى قانچىلىك جاپا ۋە قانچىلىك ئۈمىد بىلەن بېقىپ سەمرىتكەنلىكىنى ئۇ ياخشى بىلەتتى. «تېخى ئوبدان رازى قىلىمەن دەيدا، ئۇششۇقلار، رازى قىلامدۇ، رازى قىلىدىغان بولسا نېمىشقا جامالىدىن كەلگۈچە تۇرۇپ تۇرمايدۇ، ئوغرىلىغاندەك قاچىدۇ؟ ... — دەپ ئويغا كەتتى ئۇ يەنە، — ئالغىنى ئالغان، بۇلىغىنى بۇلىغان، جامالىدىن ھەققىمىنى بەرمەمسەن، دەپ ئۇنىڭ ئالدىغا بارسىچۇ قېنى، خورلىنىدۇ، ئاھانەت ئاڭلايدۇ، تاياق يەيدۇ، زورلۇقنى شۇ چاغدا كۆرىدۇ. قانداق زامان بولۇپ كەتتى بۇ ھە، ھەرقانداق ناھەقچىلىكنىڭ سورىقى بولمايۋاتىدۇ ... بىر نېمە ياغىدىغاندەك قىلىدۇ، قوناقلارنى يىغىۋېتەي.» بوۋاي يېيىلغان قوناقلارنى يىغىشقا كىرىشتى.

ھايال قىلماي جامالىدىنمۇ سامان باسقان ھارۋىسىنى ھەيدەپ يېتىپ كەلدى. يىگىرمە ياشلارغا كىرىپ قالغان جامالىدىنىڭ بويى ئېگىز، ئورۇق، مىجەزى چۇس ئىدى. بولۇنغان بۇ ئىشلارنى ئاڭلىسا، ئۇنىڭ چېچىلىپ، دەرھال سەپرايى ئۆرلەپ كېتىدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا، بوۋاي ئۇنى چاي ئىچىۋالسۇن، دەپ ئۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىدى. قورسىقى ئېچىپ كەتكەن جامالىدىن ھېچ نەرسىگە قارىماي، خۇددى بىر ئىشقا ئالدىراۋاتقان ئادەمدەك چاينى تېز ئىچىشكە باشلىدى. بىراق، تۇيغۇن بالا بىرنەرسىنى سەزدى ئەتىمالىم، بوۋايغا لىپ ـ لىپ قاراپ:

— ھەي، بوۋا، بۇگۈن سۇلتىيىپلا قاپسەنغۇ؟ — دېدى.

— ھە، بالام، — دېدى بوۋاي مەيۇس ھالدا، — بەربىر ساڭا دەيدىغان گەپ، ئۆكۈزۈڭنى بىر ھەربىي ئەمەلدار ئەكەتتى.

ئۇ چايناپ بولغان نېنىنى يۇتمايلا ھەيران بولغان ھالدا بوۋايغا ئىتتىك قارىدى:

— نېمە دەيسەن ... نەنىڭ ئەمەلدارىكەن ئۇ؟

— بىلمەيمەن، ئەختەمبايىنىڭ ئۆيىدە بىر قېتىم

كۆرگەنىدىم، باي بىلەن بىللە كەلگەنىكەن.

— نېمە دەۋاتىدىغانسەن، نېمە گەپ بۇ؟

— راست، بالام، ماڭا ھەيدەتكۈزۈپ ھېلىلا ئەكەتتى، مەن چوڭ قورۇدىن ھازىرلا كەلدىم.

— نېمىشقا ئەكەتتى؟ — جامالىدىن ئالدىدىكى ئىچىپ بولمىغان چېيىنى نېرىراق سۈرۈپ قويدى.

— شۇ، سېمىزلىكىگە كۆزى چۈشتى ـ دە، سىڭلىمنىڭ تويىنى قىلاتتىم، ئۇنى ئوبدان رازى قىلىمەن، دەيدۇ.

جامالىدىن چېيىنى تاشلاپ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە، ھارۋىدىن ئاتنى چىقىرىشقا باشلىدى.

— ئەكېتىۋېرىدىغان باغنىڭ ئالمىسىمىكەن ئۇ، ھەربىي ئەمەلدار توي قىلسا ئۇنىڭغا مال كەممۇ، ئەختەمباي گەپ قىلمىدىما؟ — جامالىدىن جىلە بولۇپ، يۈزلىرى تاتىرىپ، ئارىدەك قوللىرى تىترەپ كەتتى.

— گەپ قىلدى، جامالىدىن بەرمەسمىكىن، توي قىلسىڭىز قولىمىزدىن كېلىشىچە بىز ياردەم قىلايلى، دېدى، نەدىكىنى، كېپىنى ئاڭلىمىدى. ماڭىمۇ چاپسان ماڭ، دەپ بىرمۇنچە ئاھانەتلەرنى قىلدى. مەن نېمە دېيەلەيتتىم، بېلىدە تاپانچىسى تۇرسا ...

جامالىدىن ھارۋىدىن ئاتنى تېزلا چىقاردى.

— ئۇ ھەربىي ئەمەلدارغا سىلىق گەپ قىل، بالام، ئۆزۈڭنى، ئاپاڭنى ئويلا، قانچە قىلغان بىلەن ...

بوۋاينىڭ كۆز ئالدىغا نۇرغۇن ئىشلار گەۋدىلىنىپ كەلگەنىدى. ئۇ بېشىدىن ئىسسىق ـ سوغۇقنى كۆپ ئۆتكۈزگەن، كۆپنى كۆرگەن، ھاياتىدا باي ـ بەگلەر بىلەن، ئەمەلدارلار بىلەن ناھەق ئىشلار ئۇچۇن ئېلىشقانلارنىڭ تەقدىرىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن تالاي قېتىم كۆرگەن. جامالىدىننىڭ مۇشۇ ئىش بىلەن بىرەر يامان ئاقىۋەتكە قېلىشىنى خالىمايدۇ ـ دە.

جامالىدىن تەرلەپ كەلگەن ئاتنى ياۋىداق مىنىدى ـ دە، مەھەللە تەرەپكە قاراپ چاپتى.

ـــ توقۇم سىيلىۋالساڭچۇ؟ ـــ بوۋاي ئۇنىڭ كەينىدىن ۋارقىراپ قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ قۇلىقىغا ھېچنېمە كىرمەيتتى. ئۇ پەقەت «بۇلار نېمانچە بوزەك قىلىدۇ بىزنى ـ ھە؟» دەپ ئىچ ـ ئىچىدىن يېنىپ كېتىۋاتاتتى.

جامالىدىن بۇ يىل ئەتىياز بايغا يىللىقچى تۇرغاندا مۇنداق كېلىشكەنىدى: باي ئۇنىڭ ھەققىگە بىر قۇر ماتا كۆڭلەك ـ تامبال، تۆت خو ئاشلىق، بىر تاي بەرمەكچى بولغان. ئۇ تايىنىڭ ئورنىغا مۇشۇ غۇنان ئۆكۈزنى كۆرسەتكەن، شۇ چاغدا جامالىدىن غۇنان ئۆكۈزنى كۆرۈپ ئىككىلىنىپ قالغانىدى. چۈنكى، ئۆكۈز شۇ قەدەر ئورۇق ئىدىكى، ئارانلا يەر دەسسەپ تۇراتتى. ئۇچ ـ تۆت ئايدىن بېرى ئۆكۈزنىڭ ئىچى سۈرۈپ قانچە قىلسىمۇ توختىماي، جېنى ئارانلا قالغانىدى. باي ئەنە شۇ ئۆكۈزنى بېرىپ قۇتۇلماقچى بولغانىدى.

جامالىدىن ئۆكۈزنىڭ چوڭلۇقىغا قىزىقىپ، ئۆلەرمەنلىكىدىن يالتىيىپ ئىككىلىنىپ قالغاندا، باي:

ـــ قورقما، كېسەل باشقا، ئەجەل باشقا، تۇزۇلۇپ كەتسە بىرنەچچە تايىنىڭ پۇلىغا يارايدۇ، ـــ دېدى.

ـــ تۇزۇلۇپ قالسىغۇ، سىلى ئېيتقاندەك ناله گۆش، بولمىسا سەككىز ـ توققۇز ئايلىق ئىش ھەققىم شامالغا ئۇچۇپ كەتمەمدۇ؟

ـــ ئۆكۈزنى ئۆزۈڭ بىلەن بىللە جاڭزىغا ئەكېتىسەن، كەچ كىرگۈچە ئوتلايدۇ، ئاخشىمى ـ ئەتىسى ئاتلاردىن ئاشقان بوغۇز بىلەن باق، ئەجىر تاپسا ئالامەت مال بولىدۇ بۇ.

جامالىدىن ئۆكۈزنىڭ بويىغا قىزىقىپ قالغانىدى.

ـــ ئالسام ئالاي، پېشانەمدىن كۆردۇم، ـــ دېدى جامالىدىن بايغا قاراپ، ـــ ئۇنداق بولسا گەپنى جىڭ، پىششىق قىلايلى. ناۋادا پەلەك ئوڭغا تارتىپ بۇ جىنازىغا جان كىرىپ قالسا، كۆز

قىزىرىدىغان ئىش بولماس.
— توختام تۈزىمىز ئەمەسمۇ، توختام، تۇل خوتۇننىڭ بالىسى دەپ راپاۋەت قىلغاننى بىلمەيدىكەنسىنا، ئەخمەق بالا، — دېدى باي ئۆكۈزدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ.
شۇ بويىچە بىر - ئىككى مۆتىۋەرنىڭ ئالدىدا خەت توختام قىلىنىپ پۈتۈشكەندى.
جامالىدىن كىشىلەردىن ئاڭلىغىنى بويىچە ئۆكۈزگە ھەر كۈنى بوغداي كېپىكىگە تۇزنى ئۆتكۈزۈپ ئاداپ چىلىپ، تېرىقتەك كۆكتاشنى سوقۇپ، ئاداپقا ئارىلاشتۇرۇپ ئىچۈرۈپ تۇردى. زېرىكمەي بىر ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت باققاندىن كېيىن، ئۆكۈزنىڭ ئىچى سۈرۈشى سەللىمازا ساقىيىپ، كۈندىن - كۈنگە سەمرىشكە باشلاپ، بۇگۈنكىدەك باينىڭ كۆزىنى ئەمەس، ئەمەلدارنىڭ كۆزىنى قىزارتقۇدەك ھالغا كەلگەنىدى. جامالىدىننىڭ كۈنلىرىمۇ ئاز قالغان، سامانىنى توشۇۋەتسە قالغان ھەققىنى ئەكەتمەكچى، ئۇنان ئۆكۈزنى سېتىپ بۇ يىل قىش كىچىك ئانىسىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى. قېرىشقاندەك ماۋۇ پېشكەللىكنى قارىمامدىغان.
جامالىدىن ئەختەمباينىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئاتتىن ئىرغىپ چۈشتى - دە، ئۇنى دەرەخكە باغلاپ قويۇپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ھويلا ئىچى جىمجىت بولۇپ، ئارىلاپ ئاتنىڭ پۇشقۇرغىنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. «ياخشى، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ئۆكۈزۈمنى تېخى شەھەرگە ئەكەتمەپتۇ» ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى غەزەپتىن تىترەپ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇراتتى. يۈزلىرىمۇ تاتىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۇياق - بۇياققا قارىدى، كۆزىگە ھېچكىم چېلىقمىدى. «ئۆيگە كىرەيمۇ ياكى مەشەگە چاقىرايمۇ، — دەپ ئويلانماقتا ئىدى ئۇ، — نېمىشقا چاقىرىمەن، ئۆكۈزۈمنى ماڭا گەپ - سۆز قىلماي ھەيدەپ كەتكەنىكەن، ئۇنداقتا مەنمۇ ئۆزۈمنىڭ مېلىنى ئۇلارنى چاقىرىپ سوراپ ئالاتتىممۇ؟ ھەرگىز چاقىرمايمەن. مەنمۇ

ھەيدەپ كېتىۋېرىمەن، شۇنداق قىلغىنىم يولluq. تايىنلىق ئۆكۈزۈم قوتاندىدۇر.»
جامالىدىن ئۇدۇل قوتانغا قاراپ ماڭدى. ئۇنى دېرىزىدىن كۆرۈپ قالدىمۇ ياكى ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلىدىمۇ، ئەختەمباي ئۆيدىن چىقىپ قالدى. جامالىدىن ئاچچىقى بىلەن بايغا بىر قارىدى ـ دە، قوتانغا قاراپ مېڭىۋەردى. باي ئۇنىڭ ئەلپازىنىڭ ئوساللىقىنى كۆرۈپ سەل چۆچۈپ قالدى، ئەمما زورغا كۈلۈمسىرىدى.
ــ توختا، بالام، خوش، بۇياققا كەپسەن، ئۆيگە كىر، ــ دېدى ئەختەمباي يېنىك قەدەم تاشلاپ كېلىپ.
جامالىدىن توختىدى، لېكىن ئۇنىڭ چىرايىدا قان قالمىغان، پۈتۈن بەدەنلىرى جالاقلاپ تىترەيتتى.
ــ ئەمەلدار بولسا بۇلىۋالىدىغان ئىشمىكەن؟ مەن ئۆكۈزۈمنى ئەكەتكىلى كەلدىم، ئەكېتىمەن!
ــ راست، ئۆكۈز سېنىڭ، بۇنى ھەممە بىلىدۇ، لېكىن جاۋ جۇنگۇەنگە كېرەك بولۇپ قاپتۇ ...
ــ كېرەك بولۇپ قالسا، ئەكېتىۋېرىدىغان گەپمىكەن، بۇغۇ ئۆكۈز، ئەنە ئاۋۇ چۈجە ـ خورازنىڭمۇ ئىگىسى بار.
ــ ئۇ دېگىنىڭ توغرا، بالام، جاۋ جۇنگۇەن سىڭلىسىنىڭ توينى قىلماقچىكەن، سېنى ئوبدان رازى قىلىمەن، دەيدۇ.
ــ ئۆكۈزۈمنى ئەكەتكەن سىلى ئەمەس، باي ئاتا، سىلى بۇ ئىشقا ئارىلاشمىسىلا، ئۆكۈزۈمنى ئۇ قانداق ئەكەتكەن بولسا، مەنمۇ شۇنداق ئەكېتىمەن. ھېلىغۇ سىڭلىسىنىڭ توينى قىلىدىكەن، ئانىسىنىڭ توينى قىلسىمۇ ئۆكۈزۈمنى بەرمەيمەن! ئەمەلدارلار ماڭا ئۆكۈز بېقىشىپ بەرمىگەن.
شۇ ئەسنادا ۋاڭ ـ چۇڭنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن جاۋ جۇنگۇەن چىقىپ قالدى ـ دە، جېدەلنىڭ چوڭى چىقتى. ئىككى ئوتتۇرىدا ۋارقىراش، تىللىشىش باشلاندى، ھەتتا جاۋ جۇنگۇەن بىر پاي ئوقمۇ ئاتتى.

2

ئەنۋەر ئەپەندى قىشنىڭ ئۇزاق كېچىلىرىنى ئۆزىنىڭ يېڭى دوستلىرى بىلەن مۇڭدىشىپ ـ سىردىشىپ ئۆتكۈزىدىغان بولدى. ئۇنىڭ دوستلىرى كۆپىيىپ قالدى. يېڭى دوستلار بىلەن ئۆتىدىغان قىزىق سۆھبەتلەر كۆپىنچە ئۆزىنىڭ ياتىقىدا، بەزىدە كېۋىرنىڭ ئۆيىدە بولاتتى، سۆھبەتكە كېلىدىغانلارمۇ ئۆز قەرەلىدە كېلىپ تۇراتتى.

بۇ يىل قىش نادەم ئىككىنچى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چېغىدا ئەختەمباي ئۇنى مەكتەپكە بېرىشتىن توختاتتى.

— قورۇنىڭ ئىشلىرىغا ئۇلگۇرەلمەس بولۇپ قالدىڭ، ساۋاتىڭمۇ چىقىپ قالدى، قالغىنىنى ئۆزۈڭ تېپىۋالىسەن، ئەقىللىك بالىغۇسەن، — دېدى. باينىڭ بىر يىلدىن ئوشۇقراق تېۋىپقا داۋالىتىشى بىلەن ۋارىسجانىنىڭ سەۋدايىلىقى ئوڭلىنىپ قالغانىدى. نادەمنىڭ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ مەكتەپكە بېرىشىنىڭ ھاجىتى قالمىدى. ئۇنىڭ ۋارىسجانغا يېرىم كۈن ھەمراھ بولۇپ مەكتەپكە بارغانلىق ۋاقتىنى باي كېچىسى جۇۋاز ھەيدىتىپ تۆلىتىۋالغاندا، نادەم باينىڭ خۇپىيانە سىرىنى بىر چۈشەنگەن، مانا ئەمدى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەندى. گايىتنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ ناھايىتى توغرىلىقىنىمۇ ئۇ تازا ئېنىق بىلدى. مانا مۇشۇ ئىشتىن كېيىن نادەم ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىغا پات ـ پات كېلىپ پاراڭلىشىدىغان بولۇپمۇ قالغانىدى. باشقىلارمۇ ئەپەندىنى كۆپ يوقلايدىغان، ئىزدەيدىغان بولدى.

ئۇلار بۈگۈن كېۋىرنىڭ ئۆيىدە تا يېرىم كېچىگىچە قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

جامالىدىن كېۋىرگە قاراپ:

— كېۋىركا، بۈگۈن پەيزىڭ يوقتەك تۇرىدۇغۇ، كەم بولۇپ قالدىمۇ نېمە؟ — دېدى.

— ئىككى چىنە بوزىغا ئېغىز تەگمىسە، — دېدى گايىت كۆلۈپ، — بۇنىڭ پەيزى ئۆچۈپ كېتىدۇ - دە.

— ھە، بىز دۇنيانىڭ ھەممە نېمىسىدىن كەچكەن ئادەم مانا، ئالدىڭلارغا بىر چىنە چاي قويالمايمىز يا يۈگۈرۈپ قوپۇپ چاي قايىنىتىپ بېرىدىغان خوتۇن يوق، — دېدى كېۋىر بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ، — بىزگە خوتۇنمۇ شۇ، بالىۋاقىمۇ شۇ، ئۆي - جاھانمۇ شۇ دېگىنە، بوزىدىن باشقا نېمەم بار ئەمدى؟

— كېۋىركامنىڭ تەركىدۇنياچىلىقنى تاشلاپ ئىچكۆلۈككە يېقىنمۇ كەلمەيدىغان چاغلىرى كېلىدۇ. ئۇ چاغدا بوزاڭنى زورلاپمۇ ئىچۈرەلمەيسەن، — دېدى ئەنۋەر مەنىلىك قىلىپ.

— توغرا ئېيتتىڭ، ئۇكا، جاھان تۈزەلسە، بىزمۇ تۈزۈلۈپ كېتىمىز، — دېدى كېۋىر.

ئەنۋەر ئەپەندى: جاھاننى بىرى تۈزەپ بەرمەيدۇ، ئۇنى تۈزەيدىغان سەن بىلەن بىز، دېمەكچىدى، بىراق نېمىشقىدۇر توختاپ قالدى.

گايىت دېدى:

— كېۋىر، جامالىدىن ھېلىقى ھەربىي ئەمەلدارنى راسا كېلىشتۈرۈپ ئوخشاتقان كۈنى، سېنى جامالىدىننىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن دەپ تازا ئىچتى دەيدۇغۇ؟

— راست ئاداش، راست، خۇشاللىقىمدا راسا ئىچىپتىمەن، — دېدى ئۇ جامالىدىنغا قاراپ.

— بۈگۈن نادەم كېلەلمەمدۇ نېمە، مۇشۇ چاغقىچە يوق، — دېدى ئەنۋەر بىتاقەت بولۇپ، ھەممىنىڭ كۆزى ئىشىكتە ئىدى.

كېۋىر جامالىدىنغا قاراپ:

— ئۇكا، خەقلەردىن يېرىم - يارتا ئاڭلىدۇق، ئۆز ئاغزىڭ بىلەن بىر ئېيتقىنا، ھەربىي ئەمەلدارنى زادى قانچىلىك ئوخشىتالىدىڭ؟ — دېدى.

— مەن ئوخشاتقاچقا، سەن ئىچكەنسەن، — دېدى جامالىدىن.

باشقىلار پاراققىدە كۆلۈپ كەتتى.

ئەنۋەر ئەپەندى سۆھبەتنى كۆڭۈلدىكىدەك باشلىۋېلىش ئۈچۈن ھېلى ئېيتىلغان سۆزلەرنى تەكرارلاپ دېدى:

— قېنى، جامالىدىن سۆزلىگىنە، ھەربىي ئەمەلدار ئۆكۈزۈڭنى تارتىۋالغاندىن كېيىن زادى نېمە ئىش بولدى؟

يۇرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان تەقەززالىق بىلەن ھەممە ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىدى. جامالىدىن ھەم كىشىنى ئېچىندۇرىدىغان، ھەم غەزەپلەندۇرىدىغان ئىشنى سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىنەمدىن سامان توشۇۋاتقان مەزگىلىم ئىدى. بىر كۈنى سامان بېسىلغان ھارۋىنى ھەيدەپ جاڭزىغا كەلسەم، باي تەلەتى سۆرۈن بىر ھەربىي ئەمەلدار بىلەن جاڭزىغا كەپتىكەن، ھەربىي ئەمەلدارنىڭ كۆزى مېنىڭ ئۆكۈزۈمگە چۈشۈپ، ئۇنى ھەيدەپ كېتىپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ بېشىمدىن تۈتۈن چىقىپ كەتتى. ھارۋىدىن ئاتنى چىقىرىپ ياۋىداق مىندىم ـ دە، مەھەللىگە ئۇچقاندەك يېتىپ باردىم. ئەلپازىمنى بۇزۇپ ئەختەمبايىنىڭ قورۇسىغا كىردىم. ھېلىمۇ ياخشى ئۆكۈزۈمنى تېخى شەھەرگە ئەكەتمىگەنىكەن. باي پەيدا بولۇپ:

— بالام، ئۆكۈزۈڭنى جاۋ جۇنگۇەن ھەيدەپ كەلدى، تويغا سويماقچىكەن، سېنى ئۇبدان رازى قىلىمەن، دەۋاتىدۇ. جېدەل چىقارما، ئۆزۈڭنى ئايا، ھازىر ئۇلارغا گەپ قىلىش بۇياقتا تۇرسۇن، تىكىلىپ قاراپ قويىساڭمۇ تۇتىدىغان بولۇۋالدى. ئۇ سېنى رازى قىلمىسا مەن رازى قىلاي، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا مال بېرەي، سەن جاڭزىغا كېتىۋەر، گەپ قىلما، بالام، گېپىمنى ئاڭلا، — دېدى.

— ئەمەلدار بولسا بۇلىۋالىدىغان گەپىكەن، ئۆكۈزۈمنى ھەرگىز بەرمەيمەن، ئۆز مېلىمغا ئۆزۈم ئىگە بولالمامدىم، — دېدىم ـ دە، قوتانغا قاراپ ماڭدىم. ئۆڭسۈلى ئۆچكەن باي ئالدىمنى توربۋالدى:

— ئۇنداق قىلما، بالام، جاۋ جۇنگۇەن چىقىپ قالسا جېدەلنىڭ چوڭى چىقىدۇ.

قورۇدىكى ۋالڭ ـ چۇڭنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن جاۋ دېگەن ھەربىي ئەمەلدار چىقتى. ئۇ پېشايۋاندا تۇرۇپ، بىزگە مەنسىتمىگەن نەزىرىدە قاراپ:
— ھە، نېمە گەپ بۇ، بۇ كىم بولىدۇ، — دېدى. باي:
— بۇ، ئۆكۈزنىڭ ئىگىسى، جاڭزىدىكى جامالىدىن دېگەن بالا، ئۆكۈزۈمنى كىم ئالدى، ئۇقۇپ باقاي، دەپ كەپتۇ، — دېدى.
— ئۆكۈزنى مەن ئالدىم، ماڭا كېرەك بولۇپ قالدى، — دېدى جاۋ جۇنگوەن، — سەن كېتىۋەر، كېيىن ھەققىڭنى بېرىۋېتىمەن.
— ئۆكۈز ماڭىمۇ كېرەك، ئۇنىڭغا كىمنىڭ كۆزى چۈشسە ئەكېتىۋېرىدىغان ئىش نەدە بار ئىكەن، سىزنىڭ قانۇنىڭىزدا شۇنداق دېيىلگەنمۇيا؟
— سەن تېخى ھالىڭغا باقماي قانۇندىن گەپ ئاچىسەنغۇ، ساڭا قانۇندىن گەپ ئېچىشنى كىم قويۇپتۇ. ماڭ يوقال، مالايلىقىڭنى قىل!
ئاچچىقىم شۇنداق كەلدىكى، «سىز» لەشنى قويدۇم:
— قېنى ئېيتقىنا، قانۇندا پۇقرالارنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئەمەلدارلار خالىغانچە تارتىۋالسا بولىۋېرىدۇ، دېيىلگەنمۇ؟ — دېدىم.
ئۇنىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى:
— ئاغزىڭغا كەلگەننى جۆيلۈمە!
— سەنمۇ خىيالىڭغا كەلگەننى قىلما!
— يوقال ھارىمى! جېدەل تېرىساڭ ساڭا ياخشى ئاقىۋەت يوق!
— مەن مۇشۇ قورۇنىڭ مالىيى، نەدىن كەلدىڭ، ئاۋۋال سەن يوقال! سەن يوقالساڭ مۇشۇ جېدەلمۇ بولمايتتى.
ئىككىمىز ۋارقىرىشىپ ـ تىللىشىپ كەتتۇق. جاۋ جۇنگوەن پېشايۋاندىن چۈشمەي قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ جان ـ جەھلى بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى. ئەختەمباينىڭ چىرايى تاتىرىپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي ئۇياق ـ بۇياققا ماڭاتتى، ھېلى جاۋ جۇنگوەننىڭ

ئالدىغا، ھېلى مېنىڭ ئالدىمغا كېلەتتى، لېكىن نېمە دېيىشنى بىلمەيتتى، ئېغىزىنى گەپكە ئۆمەللەتتى ـ يۇ، توختاپ قالاتتى. قورۇننىڭ تاملىرىدىن ئۇچۇپ چىققان ۋاڭ ـ چۇڭنى ئاڭلاپ، سىرتتا تۇرۇپ گەپ تىڭشاۋاتقان كىشىلەر قورۇغا بىر ـ بىرلەپ كىرمەكتە ئىدى.

ــ مېنىڭ مېلىمنى ئەكېتىدىغانغا سېنىڭ نېمە ھەققىڭ بار، بىر ئاۋنىڭ مېلىغا زورلۇق قىلىشقا شۇنچە سۆلتىڭ بىلەن يۇزۇڭ قانداق چىدىدى، ھەي نائەھلىي، ــ ئادەمنىڭ غەزىپى كەلسە كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدىكەن، ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى ۋالىلداپ تۇرغان بەلگىلەر، مەيدىسىدىكى مېداللار، بېلىدىكى قاپلىق تاپانچىلىرى كۆرۈنمىدى.

ــ ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە، ھارىمى، ــ دېدى ئۇ بىگىز بارمىقى بىلەن مېنى جونۇپ تۇرۇپ، ــ ھېلى كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن جۇمۇ، مېنى بوش چاغلىما...

ــ سېنىڭ ئۆمرۈڭ كىشىلەرگە مۇشۇنداق زورلۇق قىلىش بىلەن ئۆتۈپتىكەن ـ دە.

ــ ئەستاغپۇرۇللا ... ئېغىرلىق قىلغاننى بىل، ھېلى پۇشايمان قىلىشقىمۇ ئۇلگۇرەلمەي قالىسەن !

ئۇنىڭ چاشقاننىڭكىدەك كىچىك كۆزلىرى يېنىپ، كۆتمەك بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلدى، بىر ئورۇندا تۇرالماي تېپچەكلەپ، يەر تېپىپ، ئۇياق ـ بۇياققا تاشلىنىپ غالۋارىدى، بويۇن تومۇرلىرى بىر ئىلىك كۆپتى. مەن، ئۆزۈمنىڭ مېلىنى نېمىشقا سەندىن سوراپ ئالاتتىم، دېدىم ـ دە، ئۇنىڭ پوپوزىلىرىغا قارىماي قوتان تەرەپكە ماڭدىم.

ــ توختا، ــ دېدى ئۇ پېشايۋاندىن چۇشمەي، ــ بىلىپ قوي، قولغا چۈشكەن مالنى مۇنداق ئاسانلا بېرىۋېتىدىغان جاۋ جۇنگۇەن تېخى تۆرەلمىگەن. قېنى، قوتاندىن ئۆكۈزنى ئاچىقىپ باققىنا، مەن بىر كۆرەي !

مەنمۇ بوش كەلمىدىم:

— ئۆزى ئەجىر قىلىپ، بېقىپ ئۆستۈرۈپ تەييار قىلغان مالنى بۇلاڭچىغا بىر بۇيتىدىغان جامالمۇ تېخى تۆرەلمىگەن، سەنمۇ بىلىپ قوي، موللام ماڭا مۇنداق ئۆگەتمىگەن !

— پاھ، قالتىس گەپلەرنى قىپسەنا، جۇرئەتلىك يىگىت بوپسەن جۇمۇ سەن، — دېدى ھاياجانلانغان گايىت پانپىشىغا ئۇرۇپ.

ئەمەلدارنىڭ مۇتتەھەملىكىدىن ئاچچىق ئۇچىيىمگە يىغىلىپ قالغان گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى ئايىماي چىقاردىم. ئەمەلدار زەھەر يۇتقان يىلاندەك تولغىنىپ، ئاغزىغا كەلگەن گەپلەرنى چىقىرالماي چىچاڭشىپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن ئۆزىنى بىر قۇر ئوڭشاپ دېدى:

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ھۇ ھايۋان ! ... ھەممىڭ ھايۋان ! ... يوقىلىش كۆزۈمدىن رودۇپايلار ! ...

جامالدىنغا بولدى قىل، گەپ قىلما، دەپ شەرەت قىلىۋاتقان كىشىلەر جاۋ جۇنگۇەن قولىنى تاپانچىسىغا ئاپىرىشىغا كەينىگە داجىدى.

— خەلقنىڭ شىللىسىگە مىنىۋالغان، قېنىنى شورايدىغان سەندەك ئۆلەرمەنلەرنى رودۇپاي دېسە بولىدۇ، كىشىنىڭ مېلىغا بىسوراق چاڭگال سالغان ئادەمنى ھايۋان، ياۋۇز بۆرە دېيىش كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ ئوغرى، بۇلاڭچى !

— يارايسەن، ئوغۇل ! مۇشۇنداق تىغدىن ئىتتىك گەپلەرنى قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەڭ نېمە ئارمان ! — دېدى كېۋەر تاماكىسىنى قاتتىق شوراپ، — قورقۇش دېگەن خىيالىڭغىمۇ كەلمەپتۇ ـ دە.

— ئادەمنىڭ غەزىپى ئۆرلىسە، قورقۇش، ئېھتىيات قىلىش، ئەندىشە دېگەنلەر ئۆزىنى كۆرسىتەلمەيدىكەن.

— ئاغزىڭنى باس، ھارىمى، كىم بۇلاڭچى ـ ھە ! ... سەن كىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتىسەن، ھازىر كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن، — دېدى ئۇ تېپىرلاپ ۋە يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋالدى. ئەختەمبايىنىڭ ئۆڭى ئۆچتى ـ دە، جاۋ

جۇنگۇەنىڭ ئالدىغا باردى.

— ئۇنداق قىلماڭ، جاۋ جۇنگۇەن، ئۇنى كەتكۇزۇۋېتەي، خۇدا ھەققى، ئۇنداق قىلماڭ، ئۇ تول خوتۇننىڭ يالغۇز ئوغلى، ياشلىق قىلىپ ...

ئۇ ئەختەمباينىڭ يالۋۇرۇشلىرىغا پىسەنت قىلماي تاپانچىسىدىن ئوق چىقاردى، بىراق ئاسمانغا قارىتىپ ئاتتى. يىغىلغان ئادەملەر تاپانچىنىڭ ئۇنىنى ئاڭلاپ ھويلىدىن دۇررىدە چىقىپ كېتىشتى. بىراق، مەن ئورنۇمدىن قوزغالمىدىم. ئاتساڭ ئاتارسەن، مۇنداق خارلىنىپ ياشىغاندىن كۆرە، ئۆلگەنىمۇ ياخشىغۇ، دەپ ئويلىدىم.

ئۇلار جامالىدىننىڭ گېپىگە تازا بېرىلىپ، قىزىشىپ ئولتۇرغاندا، ئىشىك ئېچىلىپ نادەم كىرىپ كەلدى.

— تازا كېچىكتىڭغۇ؟ — دېدى بىرى.

— باي كۆلەڭگە بولۇۋېلىپ قوزغالالمىدىم، چىراغنى ئۆچۈرۈپ ئۇزاقتىن كېيىن ماڭدىم، — دېدى نادەم ئىشىك تۈۋىگە جايلىشىپ. نادەم ئولتۇرغانلارغا ئاستا قارىدى، ھەممىسىنىڭ چىرايىدا جىددىيلىك، قىزىقىش يېنىپ كەتكەنىدى.

جامالىدىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— شۇنداق قىلىپ، ئۇ پېشايۋاندىن چۈشۈپ مەن تەرەپكە ماڭدى. «مېنى ئىككى كاچات ئۇردى - دە، بوپتۇ، ئۇرسا ئۇرسۇن، بىر باش بىلەنلا ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويۇپ، راسا سالاي، دەردىمنى چىقىراي، ئاندىن قېچىپلا كەتسەم بولىدۇغۇ، ئۇ مەندىن ئۆكۈزنى ئالغانغا خۇش، مەن ئۇنىڭدىن قۇتۇلغانغا خۇش بولمامدىم» دەپ ئويلاپ تۇرسام، نەدىندۇر ئاپام كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ياش يۇقى ئىدى.

— ۋاي جېنىم بالام، ساق ئىكەنسەنغۇ، يۇر، كېتەيلى، بولدى ئۆكۈزۈڭدىن كەچ. ماڭ، بالام، «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» دەپتىكەن، ھېلىمۇ ساق قاپسەن، بىر ئۆكۈزنى دەپ

ئۆزۈڭنى سېلىپ بېرەمسەن، — ئاپام قاقشاپ تۆكۈلۈپ تۇراتتى، — ئۇلار بىلەن تەڭ بولغىلى بولامدۇ، ئەزىز بېشىڭ ئامان بولسا، ئۇنداق ئۆكۈزدىن نەچچىنى تاپىسەن، — دەپ يالۋۇرغىلى تۇردى. ئاخىر ئاپامنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ قورۇدىن چىقتىم ۋە باغلاپ قويغان ئاتنى يېشىپ ئاپام بىلەن كەتتىم. ئادەم ئانىنىڭ زارىغا چىدىمايدىكەن.

— شۇنداق قىلىپ، سەككىز - توققۇز ئاي باققان، ھەققىمگە بېرىلگەن تامدەك ئۆكۈزۈمدىن ئايرىلىپ قالدىم. بولغان ئىش مۇشۇ. دۇنيادىن قۇل بولۇپ ئۆتىدىغان ئوخشايمىز، — جامالىدىن سۆزىنى توختاتتى - دە، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ ھەم غەزەپلەنگەن، ھەم مەيۈسلەنگەن كۆزلىرىنى سەپداشلىرىدىن قاچۇرۇپ يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپ قالدى.

— شۇ - دە ! — دېدى كېيۈر موخوركىسىنى قاتتىق شوراپ، — مەن شۇنىڭ ئۈچۈن ئىچىمەن ئەمەسمۇ؟ باش - ئۈچى يوق چىگىچ خىياللار مېنى ئىچۈرىدۇ. زۇلۇمدىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى نەدە زادى؟ كۆردۇقمۇ، مەھەللىمىزنىڭ ئەتىۋارلىق قىزى نومۇسنى دەپ سۇدا ئۆلدى، ئۇنىڭ يىگىتى ئوقتا ئۆلدى. يەنە قايسىمىز نېمە ئىشتا، قانداق قاپقانلاردا ئۆلىمىز، بۇنى كىم بىلىدۇ؟ ئۆلگەنلەر ئۈچۈن يىغلىدۇق، قاقشىدۇق، لېكىن ئىنتىقام ئالىدىغان ئەر چىقمىدى. بۇ قاراڭغۇلۇقنى يورۇتىدىغان چىراغ يوق ئوخشايدۇ. دەردىمىزنى ئىچىش، چېكىش، ئىچىۋېلىپ ناخشا ئېيتىش، مۆرىتى كەلسە جامالىدىنغا ئوخشاش ئەمەلدارلارنى تىللىۋېلىش بىلەن چىقىرىدىغان ئوخشايمىز !

ئۇنىڭ كۆكەرگەن كالپۇكلىرى تىترەيتتى، ئۆسكىلەڭ ساقال - بۇرۇتى تىك - تىك بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ كۆك تاماكىسىنى يەنە ئورىدى ۋە ئەلەم بىلەن شورىدى. ئۇنىڭ ئېغىز - بۇرنىدىن كۆپكۆك ئاچچىق ئىس بۇرۇقتۇم بولۇپ ئېتىلىپ چىقتى.

— بۇنداق قىلىش توغرا ئەمەس كېيۈركا، — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى ئۇنىڭغا قاراپ، — ھەممىمىزنىڭ بېشىدا دەرد - ئەلەم

بار، دەرد ـ ئەلەمگە چىدىماي ھەممىمىز تەركىدۇنيا بولۇپ كەتسەك بولامدۇ؟ سەن مېنىڭ تەركىدۇنيا بولۇپ، ئىچىۋېلىپ خىيالنىڭ پەيزىنى سۈرگەن بىلەن يەنە بەربىر ئەركىن ئادەم ئەمەس سەن ـ دە، يەنە باينىڭ ئالدىغا بارىسەن، يەنە شۇنىڭغا ئىشلەيسەن، شۇنىڭ دېگىنىنى قىلىسەن، سەن خالىساڭمۇ، خالىمىساڭمۇ ئۇ ساڭا دېگىنىنى قىلدۇرىدۇ. بوزخانا سىپىنى سېھىرگەر قىزدەك ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭغا پۇل كېرەك، تېرىكچىلىك كېرەك، شۇ چاغدا يەنە شۇلارنىڭ قاپقىنىغا، چىشىنىڭ ئېقىغا قاراشقا توغرا كېلىدۇ.

تالادا شىۋىرغان ئەدىمەكتە ئىدى. ئۇ قار ئۇچقۇنلىرىنى قەغەز چاپلانغان دېرىزىگە ئۇراتتى، ئۆيئىچىمۇ ئاستىلاپ سوۋۇۋاتاتتى. كېۋىر جەينىكىنى يەرگە تىرەپ، ئېڭىكىنى ئالىقىنىغا قويۇپ يانپاشلاپ ياتاتتى. گايىت تامغا يۆلىنىپ ئەنۋەر ئەپەندىگە قاراپ ئولتۇراتتى. جامالىدىن بولسا نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ كۆزىنى بىر نۇقتىدىن ئالماي، تىپتىنچ قېتىپ قالغاندەك ئولتۇرۇپ قالغانىدى.

تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان نادەممۇ خىيالغا كەتكەن: جاھان نېمىشقا تۇزەلمەيدۇ، ھەممە ئادەم كېۋىركامدەك بولۇپ كەتسە، جاھاننى كىم تۈزەيدۇ؟ ئاكاممۇ ھېلىقى «قانلىق ياشلار» دېگەن ئويۇننى بىكارغا قويمىغاندۇ؟ ئەمەلدارلارنىڭ، بايلارنىڭ قىلمىشلىرىنى چۈۋۈپتىكەنغۇ، ئۇمۇ جاھاننى تۈزەيمەن دەپ ئويلىغانمىدىكىنە؟ ئاكامنى تۇتۇپ شەگەن يامۇلغا سولىغاندا، كىشىلەر «نېمىشقا ئۇنى تۇتىسىلەر، نادىر راستىنى يازدىغۇ» دەپ ئۇ يەرگە بارالىمىدى؟ بوزەك بولغانلارغا ئىچ ئاغرىتىپ، بوزەك قىلغانلارغا غەزەپلىنىپلا يۈرەمدۇق؟ زادى بۇنىڭ نېمە چارىسى بار؟

ئۇنىڭ تېخى تازا چوڭقۇر يېشىلمىگەن سوئاللىرى كۆپ ئىدى. شۇڭا، ئۇ: «ئەنۋەركام بىرنېمە دەر، ئۇنىڭغا ئەگەشسەك، بىر گەپ بولار» دەپ ئويلىدى ـ دە، ئەنۋەر ئەپەندىگە ئۈمىدلىك كۆزى بىلەن تىكىلدى.

كېيۈرنىڭ كىچىك ئۆيىدە بىر پارچە تىتىلىپ كەتكەن كىگىز، بىر يوتقىنى، بىر قۇم قازان، بىر قۇم چۆگۈن بولۇپ، مورا ئوچاقتا كۇل باسقان بىر ھۆل كۆتەك تۇراتتى، مورا بېشىدا قارا چىراغ نىمجان ئاسلاننىڭ كۆزىدەك پىلىلداپ ياناتتى.

ئەنۋەر سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— كۇنلەر مانا مۇشۇنداق ئېغىر ئۆتمەكتە، قاراڭلار كېيۈركامنىڭ ئۆيىنى، مۇشۇمۇ ئۆي بولدىمۇ، تۇرمۇش بولدىمۇ؟ كەمبەغەللەر تىنىم تاپماي ئەمگەك قىلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ راھىتىنى كىم كۆرۈۋاتىدۇ؟ بىز نېمىشقا كەمبەغەللىكتىن باش كۆتۈرەلمەيمىز؟ نېمىلا بولسا، تەقدىر ـ تەقدىر دەيدۇ، تەقدىرگە تەن بەر دەيدۇ، بۇ قانداق تەقدىر؟ ئەمگەك قىلغان ئادەم ئۇنىڭ ھۇزۇر ـ ھالاۋىتىنى كۆرمىسە، ئەمگەك قىلمىغانلار تەييارغا ھەييارلىق قىلسا، ئۇنىڭ ئۇستىگە يەنە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلسا، بۇ قانداق تەقدىر؟ بىر ئادەم ناھەقتىن ـ ناھەق بوزەك قىلىنسا، ئۇرۇلسا، ئۆلتۈرۈلسە، يەنە بىرى زورلۇق قىلسا، بىراۋنىڭ ئەجرىگە چاڭگال سالسا، خۇددى ھېلىقى ھەربىي ئەمەلدارلارغا ئوخشاش جامالىدىننىڭ ئۆكۈزىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا تارتىۋالسا، ھەتتا قاتىللىق قىلسا، بۇ ھۆكۈمەت قاتىلنى قوللىسا، مۇكاپاتلىسا بۇنىڭغا قاراپ تۇرۇشقا بولامدۇ؟ بۇنىڭ زادى سورىقى يوقمۇ؟

ئەنۋەر بىر مىنۇتتەك جىم تۇرۇپ قالدى. ھەممىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ، سۆزلىرىنىڭ دولقۇنىدا تەۋرىنىپ تۇرۇشاتتى، ئۇ ئۆزىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى:

— ياق، سورىقى بار، سورىقى بولىدۇ، خەلق قوزغىلىپ زۇلۇمغا قارشى تۇرىدۇ. ھەددى ـ ھېسابسىز نۇرغۇن ئالۋان ـ ياساق، چېكىدىن ئاشقان زورلۇق، زۇلۇم خەلقنى قوزغىلىشقا مەجبۇر قىلىدۇ. جامالىدىن نېمىشقا ھەربىي ئەمەلدارنىڭ ھەيۋىسىدىن، ئۇنىڭ تاپانچىسىدىن قورقمىدى؟ زۇلۇم، زورلۇق، كەمسىتىش ئۇنى جاندىن تويدۇردى، قارشىلىق قىلىشقا مەجبۇر

قىلدى. قارشىلىق كۆپىيىۋەرسە نېمە بولىدۇ؟ بىرلەشكەن قۇدرەتلىك كۈچ بولىدۇ. مانا بۇ سورىقى بولغانلىقى. چۈنكى، بۇنداق كۈچنىڭ ئالدىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ!

چوڭقۇر خىيال بىلەن ئولتۇرغانلار ھەم ھاياجان بىلەن قىزىقىپ، ھەم قورقۇپ - چۆچۈپ ئەنۋەرنىڭ ئاغزىغا قاراشتى. كېۋەرنىڭ قولىدىكى تاماكىسى قۇرۇق كۆيۈپ، كۈلى يانپىشىغا چۈشتى. گايتىنىڭ كۆزى ئۆزى تۈيمىغان ھالدا يوغان ئېچىلغان، جامالىدىننىڭ ئاغزى يۇمۇلماي قالغان نادەمنىڭ خۇشاللىق ۋە ھاياجاندىن كۆز چاناقلىرىدا مونچاقتەك ياش يالتىرىغان، چىراغ قاپقارا ئىس چىقىرىپ تۈتەپ يانماقتا، ئىس ۋە تەر پۇرىقى بىلەن تولغان ئۆي ھاۋاسى ھازىرلا پارتلاپ كېتىدىغان لاۋادەك قىسىلماقتا ۋە چىڭقىلماقتا ئىدى. ئۆيئىچىدە ئاجايىپ جۇشقۇن كەيپىيات، ئۈمىد ۋە ئەندىشە ئارىلاشقان ھاياجان تەنتەنە قىلماقتا ئىدى. ئەنۋەر ئەپەندى قوينىدىن ئەختەمباينىڭ خوتۇنىنىڭ سوۋغىسىنى ئېلىپ تىتىلىپ كەتكەن كىگىز ئۈستىگە تاشلىدى.

— كۆردۈڭلارمۇ، مانا بۇ ئەختەمباينىڭ مېنى سىلەرگە قارشى قويۇش ئۈچۈن بەرگەن پارىسى. ئۇ مېنى ئۆيىگە كۆچۈرۈپ ئاپىرىۋالماقچى، بالا قىلماقچى. كەمبەغەللەرنىڭ ئوقۇشىغا، ھەتتا نادەمنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشىغا ياردەم قىلماقچى بولدى. نېمىشقا شۇنداق قىلىدۇ؟ ئۇ ھىيلىگەر! قىبلىدىن سوقۇۋاتقان بوراننىڭ شەپىسىنى سېزىپ، ئۆزىنى ئىنسابلىق، مەرىپەتچى قىلىپ كۆرسەتمەكچى. ئۇنىڭ بىلەن بىرىنچىدىن، ئادەملەرنى ئۆزىگە تېخىمۇ قاتتىق باغلاپ، بايلىقىنى كۆپەيتمەكچى، يەنە بىر جەھەتتىن، بىزنىڭ بىرلىشىۋاتقىنىمىزنى سېزىپ، بىزنى پارچىلىماقچى، بىر - بىرىمىزگە قارشى قويماقچى، بىرىمىزنىڭ قولى بىلەن يەنە بىرىمىزنى بوغماقچى! كەمبەغەلگە شۇنچە غەمخورلۇق قىلغۇسى كەلگەن بولسا، نېمىشقا جامالىدىننىڭ ئۆكۈزىنى بېرىشكە

قىستايدۇ ۋە ۋەدە قىلغان مېلىنى بەرمەيدۇ؟ نېمىشقا گايىت، نادەملەرنى ئازراق ھەق بىلەن كېچە - كۈندۈز ئىشلىتىدۇ؟ توغرا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھازىر ئۇلارنى ئانچە مەنسىتمەيدىغان، كۆزگە ئىلمايدىغان بولۇۋالدى، شۇڭا ئۇلاردىمۇ ئانچە - مۇنچە قارشىلىق قوزغىلىدىغان بولۇپ قالدى، بۇ تەرەپلەرنى كۆرۈشمىز كېرەك. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت چىرىكلەشكەندە، ھىمايىچىلىرىنىمۇ چەتكە قاقىدۇ.

ئولتۇرغانلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئەنۋەرنىڭ سۆزىنى بېرىلىپ ئاڭلىماقتا. ۋاقىتنىڭ قانچىلىك ئۆتۈپ، نەلەرگە بارغانلىقىنى ھېچكىم ئويلىغىنى يوق. ئۇلار ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ يەنە كۆپرەك سۆزلىشىگە تەقەززا بولۇپ ئولتۇرماقتا ئىدى.

ئەنۋەر ئەپەندى سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئەختەمبايدەك بايلارنىڭ ئۈيۈر - ئۈيۈر يىلقىلىرى، قورۇ - قورۇ قويلىرى، ئېسىل كىيىم - كېچەك، ئالتۇن - جابدۇقلىرى نەدىن كەلگەن؟ ئۆزلىرى ئىشلەپ تاپقانمۇ؟ ئۇلارنىڭ بېلىنى ئېگىپ قويماي، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ يۈرگەنلىكىنى سىلەر بىلىسىلەرغۇ، ھەممىسى كەمبەغەللەرنىڭ قان - تەرى بەدىلىگە كەلگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئەختەمباينىڭ دادىسى رۇستەمباي ئەسلىي كەمبەغەل ئىكەن، ئەمما ناھايىتى ھىيلىگەر ئىكەن. تۆت ئېغىز سۆزنى جايلاپ قىلالىغانلىقى ئۈچۈن، يۈزبېشى بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۈنى قورقۇتۇپ، بۇنىڭغا سىلىق - يۇمشاقلىق قىلىپ مال - دۇنيا يىغىپتۇ. ھىيلە ئىشلىتىپ، ئالدامچىلىق قىلىپ، ئىشلەمچىلەرگە ئاز ھەق بېرىپ، ئاخىر «باي» ئاتىلىپ كېتىپتۇ. باي بولغاندىن كېيىن ھىيلە - مىكىرنى چۆرۈۋېتىپ، قاتتىق قوللۇققا، زالىملىققا ئۆتۈپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ ئۇنىڭ دۇنياسى ئەختەمبايغا قاپتۇ. ئەختەمباي ئائىلە ئىگىلىكىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ھىيلە - مىكىر، ئالدامچىلىق قىلىش، تورپاقنى چىمدىپ ئۆلتۈرۈش يولىغا ماڭدى. ئىشلەمچىلەرنى ياغلىما گەپلەر بىلەن كۆپ

ئىشلىتىپ، ئاز ھەق بېرىپ ئىشلەتتى. مىسالى، گايىتكامنى ئالايلى، گەپ يوق ئىككى كۈنلۈكچىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ. بازاردىكى كۈنلۈكچىلەر كۈنىگە ئۈچ تەڭگە ئالىدۇ ...

— گايىت كۈنلۈكچىنىڭ بەشىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ دەڭە ئەپەندىم، — دېدى كېۋىر كۈلۈپ قويۇپ.

— بۇغداي ئورۇسا، — دېدى ئەنۋەر، — كۈنىگە بەش خودىن، چالغا چاپسا ئالتە پۇتتىن چاپىدۇ، بېدە باغلىسا كۈنىگە مىڭ باغدىن ئوشۇق باغلاپ بولىدۇ. تاغار كۆتۈرسىچۇ؟ ئون پۇتلۇق تاغارنى دەم ئالماستىن ھۆكۈمەت سېڭىنىڭ يۇقىرىسىغا كۆتۈرۈپ ئاچىقىدۇ. بوپتۇ، ئىككى كۈنلۈكچىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ دەيلى، بۇ ئالتە تەڭگە بولىدۇ، بىر ئايدا بىر يۈز سەكسەن تەڭگە بولىدۇ. لېكىن، باي ئايلىقىغا يىگىرمە تەڭگە بەرمەيدۇ. ھە، مەيلى، يىگىرمە تەڭگە بېرىدۇمۇ دەيلى، باينىڭ يانچۇقىغا قانچە تەڭگە چۈشىدۇ؟ بىر يۈز ئاتمىش تەڭگە چۈشىدۇ. بىر يىلدا قانچە تەڭگە چۈشىدۇ، بەش يىل، ئون يىلدىچۇ؟

— پاھ، مۇنۇ ھېسابنى قارا، بىز ھېچنېمىنى چۈشەنمەيدىكەنمىز، — جامالىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ئەكەلگىنە، كېۋىركا، بىر شورىۋالاي ...

— سېغىن سىير ئىكەنمىز - دە! — دېدى گايىت پېشانىسىدىكى تەرنى سۈرتۈپ، — ئۇلارنى ھۆركىرەتكەنلەر بىز دەك يالاڭ تۆشلەر ئىكەنمىزغۇ ... بىز ئازراق ھەققە ئىشلەپ، ئۇلارنىڭ تۆگە ساندۇقلىرىدىكى ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى بىز تېپىپ بېرىپتىكەنمىز - دە ...

ئۆيدىكىلەر قاتتىق ھاياجانلانغان، غەزەپلەنگەندى. گويا يىراقتا كۆرۈنگەن يورۇقلۇق بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئەنۋەر ئەپەندى قولىغا بىر كىيىملىك رەختنى ئېلىپ پۈلاڭلىتىپ سۆزلىدى:

— ئەختەمباي نېمىشقا مېنى ئۆزىگە تارتتى؟

— ئەلۋەتتە چۈشىنىشلىك ئەپەندىم، — دېدى كېۋىر بېشىنى

لىغىشتىپ، — بىزنىڭ بېشىمىزنى تۇتۇپ بېرىشىڭىزنى تىلەيدۇ. سىز تۇتۇپ بېرىسىز، ئۇ ساغىدۇ، شۇ، خاتا گەپ قىلىپ قويدۇمموُيا؟

— توغرا، — دېدى ئەنۋەر، — مۇشۇنداق قىلماقچى!

گايىت ئورنىدىن تۇردى ۋە ئاپپاق لۆڭگىنى قولىغا ئېلىپ:

— بىزنىڭ قولىمىز قاپقارا بولغىنى بىلەن مانا مۇنداق پاكىز رەختلەرنى تاپالايدۇ. باينىڭ سوۋغىسىنى پۇتۇمغا پايتىما قىلىپ سېپىستىۋېتەي! — دېدى. كۆپچىلىك قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

— ئەكەلگىنە ماۋۇ سوپۇننى، باش - كۆزۈمنى راسا بىر يۇياي، — دېدى كېۋىرمۇ قول سوزۇپ.

— مە، جامالىدىن، مونۇ رەختنى ئال، — دېدى گايىت جامالىدىنغا رەختنى تاشلاپ، — تويۇڭغا كېرەك بولىدۇ، قېيىنئاتاڭغا تېزۋاسقىغا ياراپ قالار ھېچ بولمىسا!

— مە، ئاكا ئىچ، ئەمما پەيتنى تېپىپ ئىچ، — ئەنۋەر پۇلنى كېۋىرگە چۆرۈدى.

— ئەمدى چۈشىنىشلىك بولۇۋاتىدۇ، ئەپەندىم، — دېدى كېۋىر شۇنىڭدىن كېيىن، — ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرمىغۇچە، ئۇنىڭ زۇلمىدىن، زالىملىقىدىن، بۇلاڭچىلىقىدىن قۇتۇلغىلى بولمايدۇ دەڭە، — ئۇ قىزىپ كەتكەن ئالىقانلىرىنى بىر - بىرىگە سۈركىدى.

— نەق شۇنداق، بوينىمىزغا چۈشكەن سىرتماقنى ئۈزمىگۈچە ھەرگىز ئەركىن نەپەس ئالالمايمىز. قايسى كۈنى ئېيتىلغان چۆچەك ئېسىڭلاردا باردۇ؟ تاغدا بۆرىنىڭ دەستىدىن قويمۇ، ئېشەكمۇ، ئۆچكىمۇ، توخۇمۇ ئەركىن - ئازادە يۈرەلمەيدىكەن. ئاخىر ئۇلار بىرلىشىپ بۆرىگە ھۇجۇم قىلىش نىيىتىگە كەپتۇ. بىرى تېپىپ، بىرى ئۈسۈپ، بىرى چوقۇپ بۆرىنى قوپالماس قىلىپ قويۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇلار ئەركىن يۈرەلەيدىغان بوپتۇ. خەلقنىڭ مۇشۇنداق چۆچەكلەرنى چىقىرىشتىكى مەقسەت —

مۇددىئاسى نېمە؟ ئويلاپ باقتىڭلارمۇ، تازا چوڭقۇر ئويلاپ بېقىڭلارچۇ قېنى؟

ئۇلار ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ سۆزىنى بېرىلىپ تىڭشىدى. ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا چىگىچلىنىپ تۇرغان تۈگۈچلەر يېشىلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ئەنۋەرگە نىسبەتەن چىن كۆڭلىدىن رازىمەنلىك ۋە ھۆرمەت تۇيغۇسى ئۇرغۇماقتا ئىدى.

— ھە، بۇ سىرتماقمۇ ئۈزۈلەر، بۇنداقمۇ كېتىۋەرمەس، — دېدى گايىت خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ.

ئەنۋەر قاتتىقراق ئاۋاز بىلەن دېدى:

— چوقۇم ئۈزۈلىدۇ؟

نادىم ئۈمىدلىك كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭ جىددىي تۇس ئالغان چىرايىغا تىكىلدى.

ئالتىنچى باب

1

ئۇ كۈندىكىگە ئوخشاش ئىش كىيىملىرىنى كىيىپ سەھەردە ئىشقا ماڭدى. يەر - جاھان يورۇپ كەتكەن بىلەن قۇياش تېخى چىقمىغان. تۈنۈگۈن قاراڭغۇ چۈشكۈچە كوچىلاردىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزانلار كېچىچە بېسىقىپ، ھاۋا سۈزۈلۈپ كەتكەن. شەھەر ۋاڭ - چۇڭلىرى تېخى باشلانمىغان بولۇپ، شەھەر ئىچى تىنچ ئىدى.

ئۇ يارىشىملىق بۇرۇت قويغان ۋە ھەر قېتىم ساقىلىنى ئالغاندا بۇرۇتىنى قىرقىپ تۈزىتەتتى. ئۇنىڭ ئىش كىيىملىرى باشقا ئىشچىلارغا ئوخشاش مايلىشىپ - كىرلىشىپ كەتمەيتتى. پاكىز ئىشلەيتتى ۋە ئىش كىيىملىرىنى پات - پات يۇيۇپ تۇراتتى. ئۇ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن ئېگىز كۆملاچ تامنى بويلاپ ئېغىر قەدەم بىلەن زاۋۇت دەرۋازىسىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى. بىراق، ئۇنى يولنىڭ چېتىدە يۈز بېرىۋاتقان مۇنۇ بىر ئىش توختىتىپ قويدى.

— نېمە بولدى، ئۇكا؟

— قارىمامسىز، باغدىن ئالما ئەكېلىۋاتسام، مۇنۇ ساقچى، توختا، بۇياققا كەل، دېدى. ئالدىغا كەلسەم، ئالمامنىڭ سەرخىللىرىدىن يەتتە - سەككىزنى ئېلىۋېلىپ پۇلنى بەرمەي زورلۇق قىلىۋاتىدۇ، — دېدى چىرايىدا قان قالمىغان ئون تۆت - ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى بالا، — ئۇنىڭ يېنىدا ئىككى سېۋەت ئالما بولۇپ، بالا ئەپكەشنى تۇتقىنىچە ساقچىغا غەزەپلىك

كۆزلىرىنى تىكىپ تۇراتتى.

ساقچى بالىنىڭ سۆزلىرىگە پىسەنت قىلماي، ھە دەپ يوغان بىر ئالمىنى كارسىلدىتىپ يەۋاتاتتى.

— كۆردىڭىزمۇ ئاكا، مۇشۇنداق زورلۇق قىلسا بولامدۇ؟ — بالىنىڭ ياندىكى كۆزلىرىدە يېلىنىش - يالۋۇرۇش، ئۆزىگە ياردەم تىلەش، شۇنداقلا يىغلىۋېتىدىغاندەك روھىي ھالەت ئەكس ئەتمەكتە ئىدى.

ئىشچى كىيىملىك كىشى ساقچىغا بىرنېمە دەي دېگۈچە، ساقچى ئۇنىڭغا قوللىرىنى شىلتىپ گۆلەيدى:

— سەن يولۇڭغا مېڭىۋەر، ئارىلاشما! ... — ئۇ ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئىككىنچى ئالمىنى مەيدىسىگە سۇركەپ قويۇپ ئېغىز سالدى.

— ئەرزىگۈدەكمۇ پۇل ئەمەسكەن، ساقچى ئەپەندى، — دېدى ئۇ پەس ھەم سىلىق ئۈن بىلەن، — بىرنۋەتسىڭىز بوپتىكەن ...

— يوقال كۆزۈمدىن! ساڭا سالاچىلىقنى كىم قويىدى - ھە! — ساقچى ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى.

ئۇ ئۇنىڭ قوپال ھەم ئاھانەتلىك سۆزلىرىگە ئېتىبارمۇ قىلماي، باققال بالىغا قارىدى:

— بولدى، ئۇكا، يولۇڭغا ماڭ، بەش - ئالتە تال ئالمىغا ئۆلمەيسەن، — دېۋىدى، باققال بالا ئۇنىڭغا:

— بىكاردىن - بىكار ئالمىلىرىمنىڭ باش - بۇرنىنى ئۇنىڭغا يېگۈزۈپ قويامدىم؟ — دېدى جىلە بولۇپ.

— بولدى، كەت، بىكار ھېلى ھارام تاياق يەيسەن، گېپىمنى ئاڭلا، ئۇكا، ماڭ دەيمەن، ماڭ ...

باققال بالا سېۋەتلىرىگە ئەپكىشىنى ئۆتكۈزۈپ غودۇڭشىپ، ئاچچىقىدا سېۋەتلىرىنى داۋالغۇتۇپ يۈرۈپ كەتتى.

ئىشچى كىيىملىك كىشى باشقا گەپ قىلماي، خاتىرجەم ئالما يەۋاتقان ساقچىنىڭ ياڭىقىغا كېلىشتۈرۈپ بىر مۇشت سالدى. ساقچى تۇيۇقسىز بېرىلگەن كۈچلۈك زەربىدىن ئارقىسىغا

«تىرىڭگىدە» ئۆچۈپ كەتتى. ئۇ مۇنداق بولار دەپ قىلچە ئويلىمىغان، ھازىرغىچە مۇنداق زورلۇقلىرى ئۇن - تىنسىز داۋاملىشىپ كەلگەنىدى. لېكىن، ئىشچى كىيىملىك ئادەم بىر مۇشت بىلەن توختاپ قالمىدى. كۆزلىرى يېرىم ئېچىلىپ، ئوڭدىسىغا ياتقان ساقچىنىڭ ئاچ بىقىنىغا ئىككى - ئۈچنى تېپىۋەتتى - دە، ھېچ ئىش بولمىغاندەك يولىغا راۋان بولدى. ساقچى ئىچى قاراڭغۇلىشىپ كەتتىمۇ ياكى تاياق قاتتىق تەگدىمۇ، ئىشقىلىپ، ھوشسىزلىنىپ سۇنايلىنىپ يېتىپ قالدى.

شەرق قان رەڭگىگە كىرگەندە، قۇياش تاغلار ئۈستىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىقتى. قىزغۇچ، قېنىق ھال رەڭ قۇياش شولىسى دەل - دەرەخلەرنىڭ ئۇچلىرىدا ئوينىماقتا، ئۇنىڭ ئارا - ئارىلىرىدا قۇشقاچلار ۋىچىرلىشىپ، شەھەر ۋاڭ - چۇڭلىرىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەرمەكتە. ئىشچىلار گۇدۇكتىن بۇرۇن زاۋۇتقا يېتىپ كېلىپ ھەرقايسى سېخلارغا كىرىپ بولۇش كېرەك. ئۇلار ئارقىمۇئارقا كېلىپ دەرۋازىدا تۇرغان ساقچىغا ئىشچىلىق كىنىشكىسىنى كۆرسىتىپ زاۋۇت ئىچىگە كىرمەكتە. ئالدىرىشىپ كەلگۈچىلەر بارغانسېرى كۆپەيمەكتە. گۇدۇكتىن كېيىن قالغان ئىشچىلار ھەرگىز زاۋۇتقا كىرگۈزۈلمەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بىر كۈنلۈك ئىش ھەققىمۇ بېرىلمەيدۇ. بۇ زاۋۇت بىنا بولغاندىن تارتىپ ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تۈزۈم، خىلاپلىق قىلغۇچىلار كەچۈرۈلمەيدۇ.

ئۇ تۆمۈر دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ، دەرۋازىۋەنگە كىنىشكىسىنى كۆرسىتىپ كىرىپ كەتتى. ئۇ كىرىپ ئون - يىگىرمە قەدەم ماڭار - ماڭمايلا گۇدۇك چېلىنىپ قالدى. زاۋۇت ئىچىدە يۇڭ، تېرە، تېرە ئاشلىغان سېرىقسۇ ۋە تېرىدىن چىققان گۆش قالدۇقلىرى بىخسىپ تۇراتتى. بۇ سېسىقچىلىقتا زاۋۇتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر كۆنۈپ كەتكەن بىلەن زاۋۇت ئالدىدىن ئۆتكەن ھەرقانداق ئادەم ئېغىز - بۇرنىنى ئېتەتتى.

ھېلى كوچىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىش ئۇنىڭ ئېسىدە تۇرۇپتۇ، بىراق ئۇنىڭ چىرايىدا نە قورقۇش، نە ئەندىشە ـ ئەنسىزلىك ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى: «ئەمدى ئۇ زورلۇق قىلىشقا ئاسانلىقچە پېتىنالمايدۇ، ئەگەر بولمىغاندا، ھىمايە قىلىدىغانلارنىڭ چىقىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ قالىدۇ.» دەپ ئويلىماقتا ئىدى ئۇ.

ئۇ سېخ ئىشىكىگە يېتىپ بېرىشىغا كەيىنىدىن بىرى چاقىرىپ قالدى:

— زەينىدىن !

زەينىدىن ئىتتىك كەينىگە بۇرۇلۇپ، زاۋۇتنىڭ پاكىنەك بوغالتىرى ھەسەنجاننى كۆردى ـ دە، توختىدى.

— سېنى خوجايىن ياردەمچى ماستىرلىق (تېخنىكلىق) دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپتۇ، دەپ ئاڭلايمەنغۇ، — ئۇ كۇلۇمسىرەپ گەپ قىلىۋاتقاندەك قىلغان بىلەن چىرايىدا قانداقتۇر مەنسىتمەسلىك، تەنە ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— شۇنداق ئوخشايدۇ، — زەينىدىن ئېرەنسىزلىك بىلەن جاۋاب بەردى ـ دە، مېڭىشقا تەمشەلدى.

— باش تېخنىكتىن ياخشى ئۆگەن، — دېدى ھەسەنجان بوغالتىر يېتىپ كېلىپ، — ماستىرلىق ئاستا ـ ئاستا ساڭا قالىدىغان ئوخشايدۇ.

زەينىدىن ئۇنچىقماي سېخقا كىرىپ كەتتى.

ئەمما، ھېلىقى تاياق يەپ ھوشسىزلىنىپ قالغان ساقچى ئون بەش ـ يىگىرمە مىنۇت ئۆلۈكتەك يېتىپ ھوشىغا كېلىپ قالدى. ئورنىدىن ئاستا تۇرۇپ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى قېقىشتۇرۇپ ئۇياق ـ بۇياققا قارىدى. ئالمىچىمۇ، ئۆزىنى تۇيۇقسىز ئۇرۇۋەتكەن ئادەممۇ كۆرۈنمەيتتى. «مېنى ئۇرۇشقا پېتىنغان قانچىلىك نېمىدى ئۇ، ئۇنى تاپماي قويمايمەن. كىيىم ـ كېچەكلىرىگە قارىغاندا ئىشچىدەك قىلىدۇ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئاچچىقىدا سەپرايى ئۆرلەپ، — مۇنۇ زاۋۇتنىڭ ئىشچىسى بولسا كېرەك.» ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۆتكەن ئۇلاغ بىلەن كەلگەن كۆكىرىپ كەتكەن ئولڭ قاپىقى ۋە ئىچىنىڭ

قەيىرىدۇر بىر يەرلىرى زىڭىلداپ ئاغرىپ تۇراتتى. ئاغرىق ئۆچ ئېلىش ئىستىكىنى قوزغاپ، ئۇنى ھەر كويغا سالماقتا ئىدى. شۇ ئارىلىقتا ئالايغان كۆزلىرى نېرىدا — ئىككى سېۋەتنى ئەپكەش بىلەن كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان بىر ئادەمگە چۈشتى «ئەنە ھېلىقى ئالمىچى، يىراقتا كەتمەپتۇ، ئۇ ئۇنى بىلىدۇ، بىلمىسە بولۇشامدۇ» ئۇ شۇنداق ئويلىدى ــ دە، ئاغرىقىنى ئۇنتۇپ، شۇ ياققا قاراپ يۈگۈردى. بېرىپ قارىسا، ئۇ ھېلىقى ئالمىچى بالا بولماي، چوڭ ياشلىق ئادەم ئىكەن. ئۇ ئۇ يەردىن يېنىپ زاۋۇتقا قاراپ يۈگۈرگەندەك تېز ماڭدى. زاۋۇت ئىچىگە كىرىپ چەكچەيگەن كۆزلىرى بىلەن ئۇياق ــ بۇياققا قارىدى. ئۇ نەگە بېرىشنى، قايسى بۆلۈم ــ ئىشخانىلارغا كىرىشنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى. قاتتىق سوقۇۋاتقان يۈرىكى ئۇنىڭ نەگە بولسىمۇ، تېزرەك قەدەم تاشلىشىنى ئۈندەپ تۇراتتى. ئاخىر ئۇ ئۇزۇن كەتكەن ئىشخانا بىناسىغا كىردى ــ دە، زالدىكى نۇرغۇن ئىشىكلەرنىڭ بىرىگە كىردى. بۇ بوغالتىر ھەسەنجاننىڭ ئىشخانىسى ئىدى. ھەسەنجان بوغالتىر ئۇنىڭغا سەپسېلىپ قاراپ:

— خوش، ساقچى ئەپەندى، نېمە ئىش بىلەن كىردىڭىز، بىرسىنى ئىزدەپ كىردىڭىزمۇ قانداق؟ — دەپ سورىدى.

— شۇنداق، بىر ئىشچىنى ئىزدەپ كىردىم، سىلەرنىڭ بىر ئىشچى مېنى ئۇرۇپ قاچتى، — ئۇ كۆكەرگەن يېرىنى كۆرسەتتى.

— قاچان؟

— ھېلىراقتا، تېخى يېرىم سائەتمۇ بولمىدى.

— نېمىشقا ئۇردى؟

— بىلمەيمەن.

— بۇ قانداق گەپ؟ سەۋەبسىزلا ئۇردىما؟

— مۇنداق گەپ، بىر ئالمىچىدىن ئالما ئېلىپ، ئەمدى پۇلنى بېرىۋېتەي دەپ تۇرسام، تۇيۇقسىزلا ئىشچى كىيىمىنى كىيگەن بىرى ئۇرۇۋەتتى، بولمىسا مەن ئۇنىڭدىن تاياق يەيدىغان ئادەم

ئەمەس ئىدىم، تۆيۈقسىزلا ...

— بىكاردىن ـ بىكار سىزنى نېمىشقا ئۇرغاندۇ؟ مەن ھەيران قىلىۋاتىمەن.

— نېمىشقا ئۇرغانلىقىنى ئۇنى تېپىپ كۆرسىتىپ قويماقچىمەن ھەم تاپماي قويمايمەن!

— ئۇنى تونۇمسىز؟

— كۆرسەم تونۇيمەن.

— بىزنى نېمە قىل دەيسىز؟

— ئىشچىلارنىڭ ھەممىسىنى تېزلىك بىلەن ھويلىغا يىغىڭ، ئۇنى كۆرسەملا جەزمەن تونۇيمەن، بولۇڭ ...

ھەسەنجان بوغالتىر ئاچچىق كۈلدى.

— مەن زاۋۇت خوجايىنى ئەمەس ھەم مۇنداق قىلغىلىمۇ بولمايدۇ، بىر مىنۇت ئىش توختىسا، زاۋۇتقا قانچىلىك زىيان بولىدىغانلىقىنى بىلەمسىز؟ خوجايىنمۇ ئىشنى توختىتالمايدۇ، ساقچى ئەپەندى.

— ئۇنىڭ بىلەن مېنىڭ ئىشىم يوق، ھۆكۈمەتنىڭ ساقچىسىغا مۇشت ئاتقان ئادەم سىلەرنىڭ زاۋۇتتا، ئۇنى تاپمىسام، تېگىشلىك جازاسىنى بېرىدىغان يەرگە ئاپارمىسام ھەرگىز بولمايدۇ، ئۇقتىڭىزمۇ؟

ساقچى ناھايىتى تېرىكىپ جىلە بولۇپ كەتكەنىدى. بوغالتىرنىڭ ئۆزىگە يانداشمايۋاتقانلىقىدىن بىر ئورۇندا تۇرالماي تېپىرلايتتى، چالۋاقاپ ئۇياق ـ بۇياققا ماڭاتتى، دېرىزىدىن سىرتلارغا قارايتتى. ئاچچىقى شۇنچىلىك تۇتقانىدىكى، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەنىدى ۋە ئارىلاپ تېپىك يېگەن بىقىنلىرىنى تۇتۇپ بېسىپ ـ بېسىپ قوياتتى، كۆكەرگەن قاپىقىنى سىلايتتى. بوغالتىرنىڭ غەم تارتماي ئولتۇرغانلىقىمۇ ئۇنىڭغا ئەلەم قىلماقتا ئىدى.

— سىز ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن خوجايىنغا ئېيتىپ باقاي، — دېدى بوغالتىر.

ئۇ، خوجايىننىڭ يېنىغا مەنمۇ كىرەي، دېمەكچىدى، بىراق ئاغزىنى ئۆمەللەپ گەپ قىلغۇچە، بوغالتىر چىقىپ كەتتى. ھەسەنجان خوجايىننىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ، ئەدەپ بىلەن ئىشىكنى يېنىك چەكتى. خوجايىن رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن بۆلۈمگە كىرىپ كەلدى.

— ھە، نېمە ئىش؟

بوغالتىر ئۆرە تۇرغان پېتى بىر ساقچىنىڭ كەلگەنلىكىنى، ساقچىنىڭ ئېغىزىدىن چىققان گەپلەرنى تولۇق بايان قىلدى ھەم ساقچىنىڭ ئەلپازىنىڭ يامانلىقىنى، ئۆزلىرىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ تۇرۇۋېلىۋاتقانلىقىنىمۇ قوشۇپ قويدى.

— بىكاردىن ـ بىكارغا ئۇرۇپتۇما؟

— شۇنداق، ئۆزى شۇنداق دەيدۇ.

— بىكاردىن ئۇرمىغاندۇ، بىرەر سەۋەبى باردۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ ساقچى تۇرسا، پۇقرالار ھازىر ساقچىدىن ئۆلگۇدەك قورقىدۇ، ساراڭ ئادەممۇ ساقچىغا قول كۆتۈرەلمەيدۇ. ئۇنىڭدا چوقۇم بىر سەۋەب بار.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن، خوجايىن.

— ئۇ ئالمىچىدىن ئالما ئالغان، تايىنلىق پۇلىنى بەرمەي زورلۇق قىلغاندۇر، شۇ ئىشنىڭ ئۇستىگە ئۇ ئىشچى كېلىپ قېلىپ، ئالمىچىغا ئىچى ئاغرىپ، ساقچىنى ئۇرۇپ قاچقان بولۇشىمۇ مۇمكىن.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان، خوجايىن، لېكىن بۇ گەپلەرنى ئۇنىڭغا ئېيتىشقا تىلىم بارمىدى، — دېدى ھەسەنجان بوغالتىر.

— مەنمۇ قورقتۇم دېگىنە ... ھازىر ھۆكۈمەت ئادەملىرى بەك ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ. مۇنداق ئىشلار كۆپىيىپ كەتتى. ئازراق بولسىمۇ ھەق بېرىشى كېرەك ـ دە، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ بىزنىڭ ئىشچىمۇ، ئەمەسمۇ ئۇنىمۇ بىلمەيمىز. ئىشچى كىيىمى كىيىۋالسىلا بىزنىڭ زاۋۇتنىڭ ئىشچىسى بولىۋەرمەيدۇ ـ دە، چىداملىق بولىدۇ، دەپ ئىشچى كىيىمى كىيىپ يۈرگەنلەرمۇ

كۆپ. ئۇنىڭ خىيالىدىكى ئادەمنى بىز نەدىن تېپىپ بېرەلەيمىز. چىقىپ ئېيت، سەنمۇ ياخشى دەپسەن، ئىشنى بىر مىنۇت ئەمەس، بىر سېكۇنتمۇ توختاتقىلى بولمايدۇ. بىزنىڭ زاۋۇتتىن گۇمان قىلسا، چۈشتە ئىشچىلار تاماقا ماڭىدۇ، شۇ چاغدا دەرۋازىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ تونۇۋالسۇن. تېخى ئىشنى توختىتىپ هويلىغا يىغىپ بەرگۈدەكمىز، ئېلىشىپ قاپتۇمۇ ئۇ، بۇ گېپىنى دەرياغا بېرىپ ئېيتسىمۇ ئەتسۇن! — خوجايىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

هەسەنجان بوغالتىر يېنىپ چىقىپ، ساقچىغا خوجايىنىنىڭ گېپىنى ئوچۇق ئېيتتى. ساقچى غودۇڭشىپ ئىچىدە بىرنېمىلەرنى دەپ قايتىپ چىقتى ــ دە، دەرۋازىۋەننىڭ يېنىدا هېلىقى ئىشچىنى تۇتماقچى بولۇپ تۇردى. ئۇ يېنىدىن تاماكا چىقىرىپ ئۇنى تۇتاشتۇرۇپ چېكىپ ئولتۇردى.

چۈش بولاي دەپ قالغاندا، قارا كۆك سارجىدىن كاستۇم ــ بۇرۇلكا كىيىپ، بوينىغا تېگى كۇل رەڭ، كەرىشىنمۇاي يوللۇق گالىستۇك ئاسقان خوجايىن قىزىل گىلەم سېلىنغان يۆلەنچۈكلۈك خادىكتا ئولتۇرۇپ زاۋۇت ئىچىدىن چىقىپ كەلدى. تۆمۈر دەرۋازىنىڭ قاناتلىرى ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلدى. خوجايىن خادىكنىڭ يۆلەنچۈكىگە يۆلەنگەن پېتى دەرۋازا تۈۋىدە ئولتۇرغان ساقچىغا قاراپمۇ قويماي تاراقلاپ چىقىپ كەتتى. ساقچى ئۇنىڭدىن ئەيمەنگەن بولسىمۇ، لېكىن كەينىدىن كۆزلىرىنى ئالايتىپ قاراپ قالدى.

هايال ئۆتمەي گۈدەك چېلىندى. ئىشچىلار ئالدىراش سېخ ــ سېخلاردىن چىقىپ كېلىشتى. ئىشچىلار قايتىدىغان چاغدىمۇ دەرۋازا ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلمەيتتى. هېرىپ ــ چارچىغان ئىشچىلار دەرۋازىدىن قىستىلىشىپ چىقماقتا ئىدى. دەرۋازىنىڭ ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلمىگىنى ساقچىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش بولدى. ئۇ كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ چىقىۋاتقان هەربىر ئىشچىغا سەپسېلىپ قارايتتى. لېكىن، ئۇنىڭغا تونۇش هېلىقى چىراي

كۆرۈنمەيتتى. ساقچى ئۇنى هازىرلا تۇتۇۋالىمەن، دېگەن ئۈمىدتە دەرۋازىدىن چىقىۋاتقانلارنىڭ تۇگەپ قالغانلىقىنى تۇيماي قالدى. ئۇ ئۆگسۈلى ئۆچكەن هالدا ئۇياق - بۇياققا قاراپلا قالدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن بىردە غەزەپ، بىردە مەيۇسلۇك ئىپادىلىنىپ تۇراتتى، ئۇ ئۇنى قانداقمۇ كۆرمەي قالغاندۇ؟

لېكىن، زەينىدىن ئىشتىن چۈشۈپلا زاۋۇتنىڭ كەينىدىكى باغ تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ ئاللىقاچان ئۆيىگە كەتكەنىدى.

2

گۇدۇك چېلىنىش بىلەن سېخ - سېخلاردا يەنە ئىش باشلىنىپ كەتتى.

بۇ چوڭ سېختا ئىنتايىن يوغان قورساقلىق، چەمبەرلەنگەن ئون دانە تۇڭ بار. هەربىر تۇڭغا ئەللىك - ئاتمىش تېرە ۋە يۈز چېلەككە يېقىن سۇ سىغىدۇ. سۇ تۇڭنىڭ يېنىدا هاك قاچىلانغان ئۆي بولۇپ، ئۇ ئۆيدىن ئۆتكەندىن كېيىن تېرە قىرىدىغان سېخ بار. بۇ سېختىكى ئىشچىلار هەرقاچان هاك سۈيىگە مىلىنىپ ئىشلەيدۇ. بۇ يەردە هېلىدىن - هېلى هاك پۇرقىراپ تورۇپ تۇرىدۇ ۋە دىماقلارغا ئۇرۇلۇپ ئىشلىگۈچىلەرنى قاقىلدۇرۇۋېتىدۇ. ئىشچىلار هاك توزۇپ تۇرغان ئۆيدىن هەر كۈنى هاك ئېلىپ تۇڭغا تۆكىدۇ. ئۈستىگە يۇمشاپ كەتكەن تېرىلەرنى تاشلايدۇ، تېرە هاك سۈيىدە بەلگىلىك ۋاقىت تۇرغاندىن كېيىن، ئۇنى هاك سۈيىدىن سۈزۈۋالىدۇ. مۇشۇ ئىشلارنىڭ هەممىسى قول بىلەن قىلىنىدۇ. هەر كۈنى مۇشۇنداق تەكرارلىنىشلار، قول ئۈزگىلى بولمايدىغان ئىشلار ئىشچىلارنى ماغدۇرىدىن كەتكۈزىدۇ، يىلىكىنى قۇرۇتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىككىنچى ۋە ئۆتىنچى قېتىملىق گۇدۇك ئاۋازىغا تەقەززا بولۇشىنىڭ سەۋەبىمۇ مۇشۇ. ئەمما، تۇرمۇش غېمى، كۈن ئۆتكۈزۈشنىڭ كويى ئۇلارنى كېچىكمەسلىككە ئۈندەپ تۇرىدۇ.

ئۆمىرى مۇشۇ ئىشقا باغلىنىپ ئۆتۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ باشقا ئىلاجىمۇ يوق.

بۇ سېختا ئىشلەيدىغان ھەربىر ئىشچى ھاكىنى سۇغا تۆكۈپ ئېرىتكەن ۋاقىتتا قوللىرى چىدىغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئېچىشىپ كېتىدۇ ۋە نەپەس يېتىشمەيۋاتقاندەك دېمى سىقىلىدۇ، كۆزلىرىدىن تارام - تارام ئاچچىق ياش قۇيۇلىدۇ. تېرە سۇزۇش سېخىدىكى ئىشچىلارنىڭ قول - پۇتلىرى ھەمىشە ھاك سۈيىگە مىلىنىپ تۇرغانلىقتىن، يېرىلىپ سويۇلغان يەرلەردىن قىپقىزىل گۆشلىرى كۆرۈنۈپ قالىدۇ. ئارىلاپ - ئارىلاپ ئىشچىلارنىڭ: «كۈن كۆرمەك نېمانچە تەستۇر»، «ياشىغانغا مىڭ تويدۇقۇ...»، «كىچىك ۋاقتىمىزدا ئۆلۈپ كەتكەن بولساق، بۇ ئېغىر ئازابلارنىمۇ تارتماس ئىدۇق» دېگەن نالىلىرى ئاڭلىنىپ قالىدۇ. ئىشچىلار شۇنى چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەنىدىكى، ياشاش دېگەن — ئازابلىنىش دېگەن گەپ ئىكەن.

زەينىدىن تېرە قىرىش سېخىدا، ياشانغان ئىشچىلارنىڭ يېنىدا تۇرۇپ تېرە قىرىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ دىققىتىنى زاۋۇتقا كەلگىنىگە بەش - ئالتە ئاي بولغان رېشىت ئىسىملىك ياش ئىشچى تارتقانىدى. ئۇ مەغرۇر، قەيسەرچىلىكتا بويسۇنماس ياش ئىدى. سېختىكىلەر ئۇنى «شوخ يىگىت» دەپ ئاتايتتى. ئۇنىڭ تېنى ساق، قاۋۇل ئىدى. ھازىرمۇ ئۇ شۇنچە جاپالىق ئىشنى ئويلاپمۇ قويماي «قۇرغۇيۇم» ناخشىسىنى غىڭشىپ ئېيتىپ ئىشلەۋاتاتتى. ئىشتا ھەرقاچان باشقىلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. زاۋۇتنىڭ ھەربىر سايمان، ماتېرىياللىرىغا ئۆزىنىڭ مۈلكىدەك كۆيۈنەتتى. ئۇنىڭ زاۋۇت مۈلكىگە شۇنچىلىك كۆيۈنۈپ كېتىشلىرىگە باشقىلار ھەيران قالاتتى. ئۇ بۇ زاۋۇتقا كەلمەستىن بۇرۇن باشقا بىر تېرە زاۋۇتىدا ئىشلەپ، ئىشنىڭ يولىنى ئوبدان ئىگىلىۋالغانىدى. شۇڭلاشقىمۇ ئىشنىڭ ئۇنۇمى ياخشى ئىدى. زاۋۇت باشلىقلىرى ئۇنى ماختاپ ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

ئۇنىڭ بىر قىزىق مىجەزى بار ئىدى. خاپا بولۇپ قالسا ياكى

كۆڭلىگە ياقمىغان بىرەر ئىش بولسا، ھەرقانداق ئادەمگە، ھەتتا قاپىقى يامان بوغالتىرغىمۇ قاتتىق گەپلەرنى قىلىشتىن يانمايتتى. تېخى خوجايىنغىمۇ يامان گەپلەرنى قىلىشقا جۈرئەت قىلالايتتى. گەپ توشۇيدىغانلار ئۇنىڭ يامان گەپلىرىنى خوجايىنغا يەتكۈزۈپ قويسا، خوجايىن: «بوپتۇ، ئۇ قارام نەرسە، قارا كۆچى بار، ئىشنىڭ ئۇنۇمى ياخشى، قولىدىن ئىش كېلىدۇ، بىزگە خېلى كۆپ پايدا يەتكۈزۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئېشەكنىڭ گۆشى هارام بولغان بىلەن كۈچى هالال ئەمەسمۇ ...» دەپ كۈلۈپلا قوياتتى. ئۇ راستىلا جان كۆيدۈرۈپ كۆپ ئىشلەيتتى، هالال ئىشلەيتتى. ئەمما، ياشانغان ئىشچىلار ئۇنىڭدىن دائىم ئەنسىرەيتتى: «مۇشۇ بالا بىر كۈنى ئۆزىگە بىر بالا تېپىۋالمىسا بولاتتىغۇ» دەيتتى، ئۇ ئەنسىرەشلەردىن ئۇنىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى.

— ئۇكام، — دېدى بىر ياشانغان ئىشچى زەينىدىنگە قاراپ كۆيۈمچانلىق بىلەن، — سىز ئەمدى ياردەمچى ماستىر بوپسىز، نېمىشقا يەنە تېرە قىرىدىغان پىچاقنى كۆتۈرۈپ يۈرىسىز، سىخ ئىشخانىسىغا چىقىپ ئولتۇرۇڭ.

يەنە بىر ئىشچى مۇنداق دېدى:

— بۆلۈمگە چىقىپ ئولتۇرىۋېرىڭ، بىراق بىزنى ئۇنتۇپ قالماڭ.

زەينىدىن كۈلدى:

— ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايمەن، قەيەردە بولسامۇ سىلەرنىڭ مەنپەئەتىڭلارنى دەيمەن، بۇ مېنىڭ چىن سۆزۈم.

سېختىكى ئىشچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك زەينىدىنگە تىكىلدى، ئۇلارنىڭ مۆلدۈرلىگەن كۆزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى.

— ئىشچىلار بىر - بىرىگە كۆيۈنۈشى، بىر - بىرىنىڭ مەنپەئەتىنى ئويلىشى كېرەك، شۇنىمۇ قىلالمىسا ئۆمۈرنىڭ نېمە مەنىسى قالىدۇ؟! راست دەيمەن، مەن قەيەردە بولاي خىيالىم

سىلەردە، — دېدى زەينىدىن قولىدىكى تېرىنى قىرىۋېتىپ.

ئۇنىڭ ئالىقىنى ئۈستىدىكى بۆرتۈپ چىققان كۆپكۆك تومۇرلىرى چىققىلىپ كەتكەندى. ئۇنىڭ ئىش قىلىۋېتىپ ئىشىدىن كۆزىنى ئۈزمەي قىلغان سۆزى، باشقىلارنىڭ تەنتەنىلىك يىغىنلاردا سۆزلىگەن سۆزىدىن ساپ، سەمىمىي، راست ئىدى. ئىشچىلارنىڭ گېپىنى قىلىدىغان، يىغىسىنى يىغلايدىغان زەينىدىننى خوجايىن قانداق قىلىپ ياردەمچى ماستىرلىققا تاللاپ قالدى؟ ئۇنىڭ ئىشچىلارغا كۆيۈنىدىغان، مەنپەئەتىنى ئويلايدىغانلىقىنى ئۇ بىلمەمدۇيا؟ ئۇنداق ئەمەس، بىلىدۇ، ئوبدان بىلىدۇ. بىراق، زاۋۇتنىڭ باش ماستىرى بۇ يەردىن كەتمەكچى، ئۇنىڭ ئورنىغا بىر باش ماستىر بولمىسا بولمايتتى، ئىشچىلارنىڭ ئارىسىدا ئۇنىڭدىن باشقا مۇۋاپىق ئادەم يوق ئىدى. زەينىدىننىڭ قولىدىن ئىش كېلىدۇ. تېخنىكىلىق ئىشلارنى ئۇنىڭدەك ياخشى بىلىدىغان، خام تېرىنىڭ زاۋۇتقا كېلىپ پىششىقلىنىپ ئىشلىنىپ چىقىش جەريانىدىكى ئىشلارنى ئۇنىڭدەك ئېنىق چۈشىنىدىغان باشقا ئادەممۇ يوق ئىدى. خوجايىن شۇڭا ئۇنى تاللىغان، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن باش ماستىر قىلماقچى.

3

بازاردا ئۇن، گۆش، چاي، تۇزنىڭ نەرخى يەنە ئۆرلەپ كەتتى. ئىشچىلار ئارىسىدا غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى:

— ئالغان مائاشىمىز بىر ئايلىق يېمەك - ئىچمەككە يەتمىسە، بىز قانداق قىلىمىز، مۇشۇمۇ كۈن ئېلىشمۇ؟

— كىيىم - كېچەكلىرىمىز بىرياقتا تۇرۇپ تۇرسۇن، قورسىقىمىزنى تۈزۈك باقالمىساق، بىز قانداق ئىشلەيمىز؟

— نېمىدېگەن ئوسال تۇرمۇش بۇ ...

جانغا تاقىلىۋاتقان ئىشتىن غۇلغۇلا، قارشىلىق چىقماي

قالمايدۇ. بۇنداق نارازىلىقلار سىخ ـ سىخلاردا، كوچىلاردا، ھەرقايسى ئۆيلەردە تۇغۇلۇپ تۇراتتى. ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ھەسەنجان بوغالتىر سېخلارغا كىرىپ مۇنداق دېدى:

ــ قېرىنداشلار، مەن خوجايىنغا ئېيتىپ ئايلىق ئىش ھەققىڭلارنى ئۆستۈردۈم. ئەگەر بۇگۈن چىقىپ بازاردىن يېمەك ـ ئىچمىكىڭلارنى ئېلىۋالمىساڭلار ئەتە باھا يەنە ئۆرلەپ كېتىشى مۇمكىن، بۇگۈن چۈشتىكى ۋاقتىنى قولدىن بېرىپ قويماڭلار، ــ دېدى.

قولىغا ئۆتكەن ئايدىكىگە قارىغاندا كۆپرەك پۇل تەگكەن كېرىم ئاخۇننىڭ دەرھال بوغالتىرغا رازىمەنلىكى ياندى:

ــ ھەسەنجاننىڭ كۆڭلى ياخشى ئادەم ـ دە، ئۇ بىزنىڭ نامىمىزدىن خوجايىنغا تەلەپ قويۇپ ئىش ھەققىمىزنى ئۆرلىتىپتۇ.

ھەسەنجان بوغالتىر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ماستىر زەيىندىن كۆپچىلىككە قاراپ مۇنداق دېدى:

ــ باشقا ماللارنىڭ نەرخى ئۆرلەپ، خوجايىنىنىڭ ماللىرى توختاپ قالغىنى يوق، يەنى بىز ئىشلەپچىقارغان مەھسۇلاتلارنىڭمۇ نەرخى ئۆرلىدى. شۇڭا، خوجايىن مائاشىمىزنى بىرئاز ئۆرلەتتى، بۇنىڭغا ئىشچىلارنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بېرىقى غۇلغۇلا ـ قارشىلىقلىرى سەۋەب بولدى.

زەيىندىنىنىڭ سۆزى ئىشچىلارنى چوڭقۇر ئويغا سېلىپ قويدى. ئۇلارنىڭ قولى ئىشتا بولسىمۇ، خىيالىدا ھېلى ئېيتىلغان ئىككى خىل سۆزنىڭ سالمىقى ئۆزۈپ يۈرەتتى. مائاشنىڭ بىرئاز ئۆرلىگەنلىكى ھەسەنجان بوغالتىرنىڭ كۆڭلىنىڭ ياخشىلىقى، ئىشچىلارغا ئىچ ئاغرىتقانلىقىمۇ ياكى مال باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كېتىپ، ئالغان مائاشنىڭ قورساققا يەتمەيۋاتقانلىقىنىڭ ئاقىۋىتىمۇ؟ ياخشى ئۇنىۋم يارىتىش ئۈچۈن، ھېچبولمىغاندا قورساق توق بولۇش كېرەك، خوجايىن بۇ

تەرەپلىرىنى ئويلىماي قالامدۇ؟ بەلكى ئۇنىڭ باشقا ئويلىغانلىرىمۇ باردۇر؟

«زەيىنىدىن راست بىزنى خىيالىدىن چىقارمايدۇ، ئۇنىڭ خىزمىتى ئۇستەلدە ئولتۇرۇشقا ئالماشقان بولسىمۇ، يەنىلا بىزنى ئويلاۋېتىپتۇ، ئۇنىڭ قەيەردە بولسامۇ سىلەرنىڭ مەنپەئەتىڭلارنى ئويلايمەن، دېگىنى چىن سۆز ئىكەن.» ئۆزئارا پىچىرلاشلاردىن كېيىن، سېخ ئىچى بىردىنلا جىمىپ كەتتى. پەقەت قوللاردىكى پىچاقلارنىڭ تېرىگە سۈركىلىۋاتقانلىقى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئېچىۋېتىلگەن دېرىزىلەردىن شامال شىۋىرلاپ كىرىپ تەرلىگەن ۋە چارچىغان ئادەملەرگە بىر ئاز ئارام بەرگەن بولسىمۇ، كۆڭۈللەر غەش ئىدى. مۇشۇ تۇمان، غەشلىكلەر كۆتۈرۈلۈپ كېتىدىغان كۈنمۇ بولارمۇ؟ ئوي - خىياللارنىڭ تۈگۈنى مۇشۇ ئىدى.

كەچتە ئىشتىن قايتقان ئىشچىلار تۆمۈر دەرۋازىغا چاپلاپ قويۇلغان مۇنۇ ئېلاننى كۆرۈپ توختاپ قېلىشتى - دە، ئېلانغا قىزىقىپ قاراشتى. زاۋۇتتا قانداق ئۆزگىرىش بولسا، دائىم قېلىن ئاق قەغەزگە يېزىلىپ مۇشۇ يەرگە چاپلىناتتى.

— ئۈنلۈكرەك ئوقۇغىنا! — دەپ ۋارقىرىدى بىرى.

ئېلان مۇنداق يېزىلغانىدى:

«ئىشچى قېرىنداشلار!

زاۋۇتىمىز يېقىندىن بۇيان تىجارەتتە زىيان تارتىپ قالدى. مەھسۇلاتلىرىمىز سېتىلماي نەرخى تۆۋەنلەپ كېتىۋاتىدۇ. مۇشۇنداق كاساتچىلىق پەيتىدە زاۋۇتنى تاقاپ قويماسلىق ئۈچۈن، مەھسۇلاتلارنىڭ نەرخىنى تۆۋەنلىتىش زۆرۈر بولۇۋاتىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇشتىكى جىددىي ئېھتىياجىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئىش ھەققىنى تۆۋەنلەتمەي، ئىش كۈنىنى ئىككى سائەت كۆپەيتتۇق. ئەگەر بۇنىڭغا نارازى بولىدىغانلار بولسا، ھېساباتىنى ئۈزۈپ باشقا ئىش

تېپىۋالسا بولىدۇ.»

— غەلىتە گەپقۇ بۇ، مېنىڭ بىلىشىمچە، يېقىندا سېتىلغان بىر تۈركۈم مەھسۇلاتتىن ئېلىنغان پايدا بۇرۇنقى پايدىلاردىن خېلى يۇقىرى بولغانىدى، بۇ ئېلاندا زىيان تارتتۇق دەپتا، تۇۋا، — ماستىر زەينىدىن ياقىسىنى تۇتۇپ ۋە ئۆزىنىڭ ئۈنلۈك سۆزلىۋەتكىنىنى تۇيماي قالدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر خىل گەپلەر، غۇلغۇلىلار كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى.

— نېمە گەپ بۇ، — دېدى كېرىم ئاخۇن ئۇستا زەينىدىننى بىر چەتكە تارتىپ. ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى پارقىراپلا قالغانىدى.

— نېمە گەپ بولاتتى، كۈنىگە ئىككى سائەت ئارتۇق ئىشلەڭلار، دەپتۇ. كۆردىڭىزمۇ، بىزگە راپاۋەت قىلىدىغان خوجايىنىنىڭ ھىيلىسىنى، ئۇستىلىق قىلىپ بۇرۇن بىز بىلەن تۈزگەن شەرتنى بۇزۇپتۇ، — دېدى زەينىدىن يېنىپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن نەلەرگىدۇر تىكىلىپ.

— ھەي ۋىجدانسىزلار، — دېدى كېرىم ئاخۇن ئۇستا تىترەۋاتقان لەۋلىرىنى بېسىپ تۇرۇپ، — كۈنىگە ئون سائەت ئىشلەپ بېرىۋاتساق شۇنىڭغا قانائەت قىلماي، يەنە ئىككى سائەت قوشۇپتۇما؟ ... بوپتۇ. نەگە باراتتىم، مېنىڭ يەنە قانچىلىك ئۆمرۈم بار، خۇدا بىلىدۇ، ئۆمۈر بويى مۇشۇ زاۋۇتتا ئىشلەپ كۈچۈمدىن ئايرىلدىم. خۇدا، مېنىڭ باللىرىمنى خوجايىنلارغا ئىشلەيدىغان ئىشچى قىلمىغايسەن ... مۇشۇ ئېغىر كۈنلەرنىڭ چېكى بارمىدۇ؟ ئۇستىمىزدىكى ئېغىرچىلىقلار كۆتۈرۈلۈپ كېتەرمۇ؟ ... — كېرىم ئاخۇن ئۇستا تېخى ئەللىك ياشتىن ئەمدىلا ئاشقان بولسىمۇ، ئۆزىنى سەكسەن - توقسان ياشلىق بوۋاي چاغلايتتى. چۈنكى، ئۇ پۈتۈن كۈچ - قۇدرىتىدىن ئايرىلىپ، ئىككى مۈرىسى چىقىپ، نۇرسىز كۆزلىرى پىلدىرلاپ رەزگى ئادەمگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئۇ غەزەپ بىلەن شۇ

سۆزلەرنى ئېيتتى ـ دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ، توپلىشىپ ئېلاننى ئوقۇۋاتقان ۋە بەزىلىرى بىردە قايغۇرۇپ، بىردە غەزەپلىنىۋاتقان ئىشچىلارغا قارىدى، — قېنى، قېرىنداشلار گەپ قىلساڭلارچۇ؟ — دېدى.

— ئۇستام، مەن ئىككى ئېغىز گەپ قىلاي، — دېدى ياشىراق بىر ئىشچى پەس ئاۋاز بىلەن، — بىز ئىشچىلار نېمىشقا قويغا ئوخشاش ياشايمىز، نېمىشقا خوجايىنىنىڭ دېگىنىنىگە كۆنۈۋېرىمىز؟ بوشاڭلىق قىلغانسېرى بوزەك قىلىدۇ، نېمىشقا ئۆزىمىزنى رۇسلاپ چىڭراق تۇرمايمىز؟

— ئۆزىمىزنى چىڭراق تۇتايلى دېسەك كۈچىمىز ئاجىز، ئۆزىمىز زىيان تارتىپ قالىمىز، ھۆكۈمەت بىزنىڭ گېپىمىزنى قىلمايدۇ، ھېلى مىلتىق تۇتقانلار كېلىدۇ. قاغا قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇمايدۇ ـ دە، — دېدى يەنە بىر ئىشچى كۆپچىلىككە قاراپ.

پاكار بويلۇق، تەمبەل كەلگەن، يېشى ئوتتۇز بەشلەردە بار بىر ئىشچىنىڭ سۆزى باشقىچە بولدى:

— خوجايىنىنىڭ دېگىنى بويىچە ئىشلەۋەرمەمدۇق، ئەمگەكچان ئادەم كۆپ ئىشلەشتىن قورقاتتىمۇ، بىرئاز جىقراق ئىشلىگەنگە نېمە بولاتتۇق.

كېرىم ئاخۇن ئۇستا ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ قارىدى:

— مەنمۇ ياش ۋاقتىمدا سىنىڭدەك كۈچلۈك، يولۋاستەك يىگىت ئىدىم، بىز قىرىپ راسلاپ چىققان تېرىلەرنى دۆۋىلەيدىغان بولسا، ئېگىز تاغ بولىدۇ. ھازىر قېرىدۇق، كۈچ ـ قۇۋۋىتىمىز تۈگىدى. كونا ئىشچىلار خوددى مېغىزىنى ئېلىۋالغان ئۇرۇقچىدەك شاراقلاپ قالدۇق. مۇشۇ ھالدا يەنە ئىككى سائەت ئوشۇق ئىشلەيسەن دېسە، تۈگەشمەمدۇق. ياق دېسەڭ، قوغلىۋېتىدۇ، قانداق قىلىمىز، نېمە دېسە خوپ، دەپ تۇرامدۇق؟

— مەن سىلەرگە بىر يېڭى خەۋەرنى ئېيتاي، — دېدى زەيىندىن كۆپچىلىككە قاراپ، — يېقىندا ئالتە شەھەردىن نۇرغۇن

ئىشلەمچى باللار چىقىپتۇ، بىز ئىشلىمەيمەن، دەپ كېتىپ قالساق، شۇلارنى ئېلىپ ئورنىمىزنى تولدۇرماقچى.

بۇ سۆز بىلەن تۇشمۇتۇشتىن ۋارقىراشلار ئاڭلاندى:

— كۆچىمىز بار چاغدا ئىشلىتىپ، كۆچىمىزدىن قالغاندا قوغلىمدىكەن ...

— بىزنىڭ پۈتۈن كۈچ - قۇدرىتىمىزنى مۇشۇ زاۋۇت يەپ بولدى ...

— قېنى، قوغلاپ باقسۇن، بىزنى ئۇنچىلىك بوزەك كۆرمىسۇن ...

— ئۆزىمىزنى بىر تونۇتۇپ قويمىساق بولمىدى ...

ئۇلار شۇنداق دەپ ۋارقىراشقان بولسىمۇ، باشلىرىنى تۆۋەن سېلىشىپ، ئۆي - ئۆيلىرىگە تارقىلىپ كېتىشتى.

يەتتىنچى باب

1

ئىش چوڭقىيىشقا باشلىدى. ئىشچىلارنىڭ غەزەپ - نەپرىتى ئاشماقتا ئىدى. مال باھاسى داۋاملىق ئۆرلەۋاتسا، بەرگەن پۇلى بىر ئايلىق يېمەك - ئىچمەككە يەتمەيۋاتسا، «ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەن» دېگەندەك، يەنە ئىش ۋاقتىنى ئۇزارتىۋاتسا، بۇنىڭغا قانداق چىداپ تۇرغىلى بولىدۇ؟ ئىشچى دېگەنمۇ ئادەم، ئۇ ماشىنا ئەمەس. ئۇ يەيدۇ، ئىچىدۇ، كىيىم كىيىدۇ ... ئىشچىلار مانا بۇلارنى ئويلىغانسېرى يۈزلىرى تاتىرىپ، چېكە تومۇرلىرى كۆپەتتى، مۇشتلىرى تۈگۈلەتتى. شوخ يىگىت دەپ ئاتالغان رىشىتمۇ ئەمدى بېشىغا يوگەن سېلىنىپ قالغاندەك ئۇنسىز بولۇپ كەتتى، ئۇنىڭ «قۇرغۇيۇم» ناخشىسىمۇ ئاڭلانماس بولۇپ قالدى. ئىشچىلار قەتئىي نىيەتكە كەلمىگۈچە، ھازىرقى يۈز بېرىۋاتقان ناھەقچىلىكلەرنى تۈگەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىش تاشلاپ، خوجايىن بىلەن ئوچۇق سۆزلىشىش كېرەك، زاۋۇت گۇدۇكىنى چېلىپ، ھويلىغا يىغىلىپ تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش كېرەك. بىرنەچچە ئادەم تەرىپىدىن بىرلىككە كېلىنگەن بۇ گەپ ھايت - ھۇيت دېگۈچە سىېخ - سېخلاردىكى ئىشچىلارغا يەتكۈزۈلدى. ئۇلار گۇدۇكنىڭ چېلىنىشىنى كۈتۈپ تەقەززا بولۇپ تۇردى. شۇ چاغدا گۇدۇك مەزگىلسىز لا دەھشەتلىك ئاۋازدا ياڭرىدى. ئىشچىلار سېخ - سېخلاردىن قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ زاۋۇت ئىدارىسىنىڭ ئالدىغا توپلىنىشتى. گۇدۇك ئاۋازىنى ۋە ئىشچىلارنىڭ ۋاڭ -

چۈشلىرىنى ئاڭلاپ ئىشخانىسىدا ئولتۇرالماي قالغان ھەسەنجان بوغالتىر سىرتقا چىقىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ گۇدۇكنىڭ ئاۋازىنىڭ ئىشچىلارنىڭ ئىشىنى تاشلاپ، ئىدارە ئالدىغا يىغىلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئەمما، خوجايىن ئىشچىلارغا يەتكۈزىدىغان مۇھىم خەۋەر بار، دېمىگەن، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ھازىر يوق. بۇ نېمە ئىشتۇر؟ ھەسەنجان باشلىق بىرنەچچە خىزمەتچى ھودۇقۇپ ـ تەمتىرەپ ھويلىغا چىقتى. ئىشچىلارنىڭ روھىي كەيپىياتى باشقىچە، ئۇلار قاپاقلىرىنى تۈرۈشۈپ، مۇشتلىرىنى تۈگۈشۈپ، جۇشقۇن ھالدا ئۇلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ئىشچىلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا تۇرغان كېرىم ئاخۇن، رېشىت، توختى قاتارلىقلار خوجايىننى كۆزلىرى بىلەن ئىزدىمەكتە ئىدى. خوجايىن كۆرۈنمەيتتى.

ھەسەنجان بوغالتىر كۆپچىلىككە قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— كېرىم ئاخۇن ئاكا، سىلەر زاۋۇتنىڭ ئۆز ئادىمىغۇ، گۇدۇكنى چېلىپ ئىشنى توختاتقىنىڭلار نېمىسى، ئىش بىردەم توختاپ قالسا قانچىلىك زىيان بولىدىغانلىقىنى سىلەر بىلىسىلەرغۇ، ھەرقانچە گەپ بولسا چىرايلىق دېيىشسەك بولىدۇغۇ، بۇ قىلغىنىڭلار بولمىدى، — دېدى.

— سەن تولا كاپشىما ! — دېدى توختى كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ غەزەپ بىلەن، — خوجايىنىڭنىڭ نەدىلىكىنى چاپسانراق ئېيت، ئىشچىلارنىڭ ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپى بار، بىزگە سەن كېرەك ئەمەس، خوجايىن كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ ! ...

ھەسەنجان بوغالتىر ئالىيىپ قارىدى ـ دە، غەزەپلىك كۆزلەرنى كۆرۈپ، كۆزىنى ئۇلاردىن قاچۇرۇپ دېدى:

— خوجايىن ھازىر ئىشخانىدا يوق، ئىشىڭلار بولسا ماڭا دەڭلار، خوجايىن كەلگەندە ئۆزۈم يەتكۈزىمەن، قانداقلا ئىش بولسا ھەل قىلغىلى بولىدۇ ئەمەسمۇ، بۇنچىۋالا غەلۋە قىلىپ كېتىشنىڭ نېمە ھاجىتى.

— بىز مانا ھازىردىن باشلاپ ئىش تاشلىدۇق، بىزنىڭ ئۈچ

تۇرلۇك شەرتىمىز بار، بۇ شەرتلىرىمىزگە خوجايىن قاچان ماقۇل بولىدىكەن، شۇ چاغدا ئىشقا چۈشىمىز، بولمىسا ئىشقا چۈشمەيمىز!

— توغرا! — دەپ ۋارقىراشتى كۆپچىلىك.

— قېنى، شەرتىڭلارنى ئېيتىپ بېقىڭلار، — دېدى بوغالتىر.

— بىرىنچى، ئىشچىلارنى ئىشتىن بوشىتىش مەنئىي قىلىنىدۇ؛ ئىككىنچى، ئىش ۋاقتى ئۇزارتىلمايدۇ، ئىش ھەققى بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا بېرىلىپ تۇرىدۇ؛ ئۈچىنچى، ئىشچىلار ۋەكىلى بىلەن خوجايىن ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم تۈزۈلىدۇ.

بۇ شەرتلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھەسەنجاننىڭ چىرايىدا قان قالمىدى، يۈزلىگەن كۆزلەرنىڭ ئۆزىگە قادىلىپ تۇرغانلىقىدىن ئۇ ھودۇققان ھالدا:

— مەن تېلېفوندا خوجايىننى چاقىراي، شەرتىڭلارغا ئۆزى جاۋاب بەرسۇن.

ئۇ بۆلۈمگە كىرىپ كەتتى، كەينىدىن ئىشچىلار ۋەكىللىرىمۇ كىردى. ئۇ تۇرۇبكىنى قولىغا ئېلىپ:

— ئالۇ، ئالۇ، ماڭا ساقچى ئىدارىسى كېرەك، ساقچى ئىدارىسى ... — دېدى.

توختى ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كولۇۋەتكىلى تاس قالدى. چۈنكى، زاۋۇت بىلەن ساقچى ئىدارىسى ئوتتۇرىسىدىكى تېلېفون سىمىنى بۈگۈن ئەتىگەن ئىشچىلار كېسىپ تاشلىغانىدى. بوغالتىر بۇنىڭدىن خەۋەرسىز بولغاچقا ھودۇقۇپ قالدى.

— بۇ ئۈچ تۇرلۇك شەرتىڭلار مېنىڭچە بولىدۇ، لېكىن خوجايىن كەلسۇن، مەسلىھەتلىشىپ كۆرەيلى، — دېدى ئۇ، — سىلەر ئىشچىلارغا ئېيتىپ قويۇڭلار، ئىشنى ئىشلەپ تۇرسۇن، مەسلىھەتلىشىپ بولغاندىن كېيىن بىر گەپ بولار.

— بولمايدۇ، بۇ كۆپچىلىكنىڭ قارارى، — دېدى رېشىت قەتئىيلىك بىلەن، — بىز جاۋاب ئالماستىن ئىشقا چۈشمەيمىز!

ئۇلار ھەسەنجان بوغالتىرنىڭ جاۋاب بېرەلمەيدىغانلىقىنى

بىلەتتى. شۇڭا، بۆلۈمدىن قايتىپ چىقتى ـ دە، ئىككى ئوتتۇرىدا بولۇنغان گەپ ـ سۆزلەرنى كۆپچىلىككە سۆزلەپ بەردى. كۆپچىلىك ئۆز قارارىدا مەھكەم تۇردى، خوجايىننىڭ ماقۇللۇقىنى ئالمىغۇچە ئىشقا چۈشمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى ۋە ئۆي ـ ئۆيلىرىگە تارقىلىپ كېتىشتى. شۇنىڭ بىلەن زاۋۇت ئىچىدە بوغالتىر ھەسەنجان باشلىق بىرنەچچە خىزمەتچىلەردىن باشقا بىرمۇ ئادەم قالمىدى. نەچچە يۈزلىگەن ئىشچىلارنىڭ سىخ ـ سېخلاردىكى ھەر خىل مەشغۇلاتلىرى بىلەن خۇددى قايناۋاتقان قازاندەك پورۇقلاپ تۇرىدىغان زاۋۇت ئىچى بىردىنلا بوران ئۇچۇرۇپ كەتكەندەك جىمىپ، سۈرلۈك تۇسكە كىرىپ قالدى. ئاستا ئۇرۇۋاتقان شامال قەغەز پارچىلىرى ۋە غازاڭلارنى ئۇچۇرۇپ يۈرەتتى. سېخلارنىڭ ئىچى غۇڭشۇيۇپ قالدى ...

ئىش تاشلاش يۈز بېرىپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، كۈن ئىسسىق بولغىنى ئۈچۈن ھاك سۈيىگە چىلانغان مىخلىغان تېرە بىخسىپ بۇزۇلۇشقا باشلاپ، ئېچىغان پۇراقلار تارقالماقتا ئىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ يېڭىدىن ئالتە شەھەردىن چىققان ئىشلەمچى باللارنى قوبۇل قىلسا، ئىشنىڭ يولىنى بىلمەيدۇ، مۇشۇ ئىش بىلەن زاۋۇتنى تاقىسا تېخىمۇ بولمايدۇ. خوجايىن ناھايىتى قىيىن بىر مەسىلىگە دۇچ كەلگەنىدى. ئاخىر ھېچقانداق ئامال قىلالمىغان خوجايىن ئىشچىلار ۋەكىللىرىگە:

— بولىدۇ، شەرتىڭلارغا ماقۇل بولدۇم، — دېدى ۋە ئۇقتۇرۇش قىلىنغاندىن كېيىنلا ئىشچىلار ئىشقا چۈشتى.

كۈنلەر ئۆتمەكتە ئىدى. خوجايىن ماقۇل بولغان ئۈچ شەرتنىڭ بىرىدە «ئىشچىلار ۋەكىلى بىلەن خوجايىن ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم تۈزۈلىدۇ» دەپ بەلگىلەنگەنىدى. لېكىن، خوجايىن تۈرلۈك باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ھازىرغىچە كېلىشىم تۈزۈلمەي كېلىۋاتاتتى. گەپ قىلماي قويۇپ بەرسە، كۈن ئۆتىۋېرىدىغاندەك قىلىدۇ، خوجايىن ئۇنىڭدىن ئېغىز ئاچىدىغاندەك ئەمەس.

بىر كۈنى زەينىدىن خوجايىننىڭ ئالدىغا كىرىپ كەلدى.

خوجايىن زەينىدىننىڭ بېشىدىن ـ ئايىغىغىچە غەزىپىنى يوشۇرۇپ قاراپ چىقتى:

— خوش، بۇياققا كىرىپسىز، بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى؟

— ئەلۋەتتە ئىشىم بار ...

— ئىشخانىڭىزدا ئولتۇرمايدىكەنسىزغۇ؟ — ئۇ زەينىدىننىڭ ئاغزىدىن گەپنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى باشقا ياققا بۇرىۋەتمەكچى بولدى.

— ئىشخانىدا ئولتۇرغۇم يوق، ئىشچىلار ئارىسىدا بولسام ماستىرلىقىممۇ ياخشى قىلالايمەن ـ دە، خوجايىن، ھېلىقى كېلىشىم تېخىچە تۈزۈلمىدى، ئىشچىلار يەنە غۇلغۇلا قىلىۋاتىدۇ، مېنى ۋەكىل قىلىپ كىرگۈزدى، بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟

— بولىدۇ، تۈزەيلى، ئولتۇرۇڭ، — دېدى ئۇ قاپىقىنى سېلىپ، ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى: «ئۇنىڭ خىزمىتىنى ئۈستۈرسەم، ئىشچىلار تەرەپكە ئۆتۈۋېلىپ ماڭا پۇت ئېتىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان، ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان بىلىمسىز ...» دەپ ئويلىدى ئۇ ئىچ ـ ئىچىدىن يېنىپ.

— سىز بىلەن كېلىشىم ھاسىل قىلىپ ئىشلەشكە توغرا كېلىۋاتىدۇ، — دېدى زەينىدىن.

ئۇلارنىڭ كېلىشىم ھاسىل قىلىشىغا ئانچە ئۇزاق ۋاقىت كەتمىدى. قىسقا تالاش ـ تارتىش قىلمىغاندىن كېيىنلا كېلىشىم تۈزۈلدى.

يېڭى كېلىشىم بويىچە ھەر ئايدا ئىشچىلارنىڭ ئىش ھەققىنى ماستىر زەينىدىن بەلگىلەيدىغان بولدى. پۇل كۈندىن ـ كۈنگە پاخاللىشىپ كېتىۋاتقانلىقتىن، ئىش ھەققىنى مەھسۇلاتنىڭ تەننەرخىگە قاراپ بەلگىلەشكە توختاتتى.

ئىشچىلار ئەمدى رازى بولدى. بۇ ئىشچىلارنىڭ كۆڭلىدىكىدەك كېلىشىم بولغانىدى. زەينىدىننىڭ ئىشچىلار تەرەپتە تۇرۇپ ۋەدىسىدە تۇرغىنىدىن ھەممىسى ئۇنىڭغا ئاپىرىن

ئېيتىشتى. ئەمما، مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، خوجايىن بۇنىڭغا چىدىمىدى، ئۇ بوغالتىر ئارقىلىق ئىش يۈرگۈزمەكچى بولدى.

خوجايىننىڭ ئوي ـ خىيال، پىلانلىرىغا ماسلاشقان ھەسەنجان بوغالتىر زەينىدىننىڭ بەلگىلىگەن ئىش ھەققىنى بۇزۇپ، ئۆزلىرىنىڭ دېگىنىنى قىلدى. بۇنى ئۇققان زەينىدىن سېختىن چىققان پېتى بوغالتىرنىڭ ئىشخانىسىغا كىردى. ئۇنىڭ كەينىدىن بىرقانچە ئىشچىنىڭمۇ كىرگەنلىكىنى ئۇ تۇيماي قالدى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى يېنىپ، بەدەنلىرى تىترەپ، چىرايلىرىدىن غەزەپ ـ نەپرەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— بۇنىڭغا سىزنىڭ ئارىلىشىدىغان نېمە ھەققىڭىز بار، بۇ خوجايىن بىلەن تۈزگەن كېلىشىم تۇرسا؟ — دېدى زەينىدىن ئۆكۈپ.

— ئالدىرىما، سېنى بىلىمەن، زەينىدىن، سېنىڭ نېمە قۇترانقۇلۇقلارنى قىلىپ يۈرگىنىڭنىمۇ بىلىمەن، — بوغالتىر قىزىرىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە جىلە بولۇپ ئىشخانا ئىچىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

زەينىدىن «سىز» نى قويۇپ، «سەن» لەپ چۈشتى:

— خوش، ماقۇل، سەن نېمىنى بىلىسەن، نېمىگە ئاساسلىنىپ ئىش ھەققى كېلىشىمىنى بۇزدۇڭ؟

— ھازىر مەھسۇلاتتا زىيان ئېيشىپ كېتىۋاتىدۇ، بازار كاسات. سەن ماستېر تۇرۇپ خوجايىنغا مۇشۇنداق زىيان سالساڭ بولامدۇ، سېنىڭ ئىشچىلار ئارىسىدا پىتنە ـ پاسات تېرىۋاتقىنىڭنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟

— تۆھمەت قىلما، ماستېرلىققا ئۆستۈردى، دەپ ئىشچىلارنىڭ مەنپەئەتىنى يەرگە ئۇرۇشقا ۋىجدانىم كۆتۈرمەيدۇ مېنىڭ! ئەگەر بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىش تۈزگەن كېلىشىم بويىچە بولمايدىغان بولسا، مەن بۇ يەردە ئىشلىمەيمەن، ئۇقتۇڭمۇ!

— ئىشلەمسەن ـ ئىشلىمەمسەن ئۆزۈڭنىڭ ئىشى، بۇنىڭغا

مەن ئارىلىشالمايمەن، ئىشلىمەيمەن دېسەڭ يولۇڭ ئوچۇق، — بوغالتىر ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ئالدىدىكى قانداقتۇر بىر قەغەزلەرگە قاراپ تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ بۇ قىلىغىنى ئەمدى ئىش تۈگىدى، دېگىنى ئىدى.

زەينىدىن چۈشەندىكى، بوغالتىر كېلىشىمنى ئۆز ئالدىغا بۇزالمايدۇ، ئۇنىڭ كەينىدە چوقۇم خوجايىن بار، خوجايىنىنىڭ دېگىنى بويىچە ئۇ بۇزغان. زەينىدىن شۇلارنى ھېس قىلىپ، ئەمدى بۇ يەردە ئىشلەشنىڭ ئورنى قالمىدى، دەپ ئويلىدى ـ دە، ئىشخانىدىن چىقىپ كەتتى ۋە شۇ چىققانچە زاۋۇتتىنمۇ كەتتى.

بىراق، ئىشچىلار ئارىسىدا غۇلغۇلا، قارشىلىق كۈچىيىشكە باشلىدى. بىرقانچە كۈن شۇ تەرىقىدە ئۆتتى. ئۇلار ئەمدى قانداق قىلىشنى ئويلىشىۋاتقاندا، بىر كۈنى تۇيۇقسىزلا گۈدۈك غوڭۇلداپ چېلىنىشقا باشلىدى. مەزگىلسىز چېلىنغان گۈدۈك ئاۋازى ئىشچىلارنىڭ يىغىلىشىغا بېرىلگەن سىگنال ئىدى. ئىشچىلار سېخ ـ سېخلاردىن چىقىشىپ ھويلا مەيدانىغا يىغىلىشقا باشلىدى. ئىشچىلار، بۇ نېمە گەپ، نېمە ئىشتۇر، دېگەندەك قىلىشىپ ئەنسىزلىك يانغان كۆزلىرى بىلەن بىر ـ بىرىگە قاراشتى. ھەممىسى يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن، خوجايىن يۇقىراچە كىيىنگەن بىر ئادەم بىلەن پەيدا بولدى. كىشىلەر ئۇنىڭ خەنزۇ ياكى تۇڭگانلىقىنى بىلەلمىدى. يۇقىراچە كىيىنگەن ئادەم قولىنى بىر شىلتىۋىدى، قاسقان شەپكىسىنىڭ جىيىكى ئاق، قارا كىيىملىك ئون نەچچە قوراللىق ساقچى يىغىلغان ئىشچىلار ئالدىدا قاتار تىزىلىپ تۇردى.

— خوجايىنىنىڭ يېنىدا تۇرغان كىم ئۇ؟ — دېدى بىرى پىچىرلاپ، — كۆرمىگەن نەرسىغۇ؟

بىلىدىغان بىرى جاۋاب بەردى:

— ھە، ساقچى باشلىقى لىيۇ بىنىدې بولىدۇ، ئۈرۈمچىدىن كەلگەن.

شۇنىڭدىن كېيىن ھەسەنجان بوغالتىر بىر پارچە ئاق

قەغەزنى ئاچىقتى.

— ھازىر مەن خوجايىن نامىدىن سۆزلەيمەن. ئىشچىلار ئۆتكەن قېتىم ئوتتۇرىغا قويغان ئۈچ تۈرلۈك شەرت ۋە تۈزۈلگەن كېلىشىمنىڭ ئىناۋەتسىز ئىكەنلىكىنى جاكارلايمەن، — دېدى ئۇ ۋارقىراپ تۇرۇپ، — ئەمدى پىتنە ـ پاساتچى، ئىشچىلار ئارىسىدا قۇتراتقۇلۇق قىلغان ئادەملەرنىڭ زاۋۇتتىن قوغلانغانلىقىنى ئېلان قىلىمەن: توختى، رىشىت، كېرىم ئاخۇن ...

زاۋۇتتىن قوغلانغان ئىشچىلار ئون ئۈچ ئىدى.

ئارقىدىن بوغالتىرنىڭ ئۈنى يەنە ئاڭلاندى:

— بۇلارنىڭ ئورنىغا ئالتە شەھەردىن ئىش ئىزدەپ چىققان ئىشلەمچى بالىلارنى قوبۇل قىلدۇق. ئۇلار بىلەن ياخشى ھەمكارلىشىپ، كونىلار يېڭىلارغا ئىشنىڭ يولىنى ئوبدان ئۆگىتىپ، ياخشى ئىشلىگىلار، چاتاق چىقارغانلارنىڭ ئاقىۋىتى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ. يىغىن تۈگىدى، تارقىلىڭلار.

2

زەينىدىن زاۋۇتتا يۈز بەرگەن كېيىنكى ئەھۋاللارنى زاۋۇتتىن قوغلانغان كېرىم ئاخۇندىن ئۇقتى. بۇ چاغدا زەينىدىن شەھەر سىرتىدىكى — ئىلى دەريا بويىدىكى باشقا بىر زاۋۇتتا ئىشلەۋاتاتتى:

— بۆرە قانچە ياۋۇزلاشسا، قاپقانغا شۇنچە تېز چۈشىدۇ، كېرىم ئاخۇن ئاكا، — دېگەنىدى زەينىدىن شۇ چاغدا، — بۇ ئىشلارنىڭ سورىقى بولىدىغان چاغلار كېلىدۇ. تۈن ھەرقانچە قاراڭغۇ بولسىمۇ، بەرىبىر تاڭ ئاتىدۇ.

— شۇ كۈنكى ئىشلارنى سىز كۆرمىدىڭىز، بىزنى قوغلايدىغان چاغدا، — دېدى كېرىم ئاخۇن چوڭقۇر تىنىپ، — زاۋۇت ئىچىنى شۇنداق سۈر بېسىپ كەتتى. ئون نەچچە قورallıq ساقچى كەپتۇ، ئۇلار بىزگە قوراللىرىنى تەڭلەپ تۇردى. لېۋ

دىگەن بىر باشلىقمۇ بار، ئۇنى ئۇرۇمچىدىن كەلگەن، دەيدۇ. ئەمما، ئۇ پۇقراچە كىيىنگەن، بىزنىڭ ھېچكىمنى مەنسىتمەيدىغان خوجايىن ئۇنىڭغا خۇشامەت قىلىۋاتىدۇ. شۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇ خېلى چوڭ ئەمەلدار ئوخشايدۇ.

— شۇنداق، ئۇ چوڭ ئەمەلدار، ئۆلكىلىك باش ساقچىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، غۇلجىلىق تۇڭگان، جاللاتلىقتا شىڭ شىسەيگە ياراپ قالغاچقا ئۇنى ئۆستۇرگەن، — زەينىدىننىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ، يۈزلىرى ئوت ئالدى، — ھازىر غۇلجىدىكى ئادەم تۇتۇش، ئۆلتۈرۈشلەرنىڭ باش ئاتامانى ئاشۇ ئەبلەخ ! ئۇ ئۆزىلا ئەمەس، يېنىدىكى بىرقانچە ئادەملىرىمۇ پۇقراچە كىيىنىپ، ئاگانلىرىنى قويىتىغا يوشۇرۇپ، كوچا ـ رەستىلەرنى ئايلىنىپ تىڭتىڭلاپ يۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ ياللىۋالغان لۈكچەكلىرىمۇ بار. قايسى كۈنى بىر مۇئەللىم گومىنداڭغا قارشى تۆت ئېغىز گەپ قىلىپ قويغانلىقى ئۈچۈن، كۆككۆۋرۈكنىڭ قايرىلغان يېرىدە ئاشۇ لۈكچەكلەر تەرىپىدىن پىچاق تىقىپ ئۆلتۈرۈلگەن. ھېچقانداق گۇناھى يوق تۈرمىگە ئېلىنغان ئادەملەرنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كېلىۋاتىدۇ، مانا مۇشۇنىڭدەك سانسىزلىغان ئىشلارنىڭ باش ئاتامانى ئاشۇ ليۇ بىندې ! ... خوش، ئۆزىڭىزنىڭ كۈنى قانداقراق؟

— تۆت كوچا دوقمۇشىدا ياماقچىلىق قىلىۋاتىمەن.

— ھۈنىرىڭىز ئەسقېتىپتۇ ـ دە؟

— زاۋۇتقا ئوتتۇز يىل ئىشلەپ ئاخىر قالغان كۈنۈم مۇشۇ ... يامان ئەمەس، ئۇكام، ئۆيىنىڭ چاي ـ تۈزىنى قامداپ كېتىۋاتىمەن. جاپا تارتساڭ ھالاۋەت كۆرىسەن دەيدىغان، تارتمىغان جاپا قالمىدى، ھالاۋەت بىزگە نېسىپ بولمايدىغان ئوخشايدۇ.

— نېسىپ بولىدۇ، ياخشى كۈنلەرگە ئىگە بولىمىز، ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ بولسا، ئون بەشى يورۇق بولىدۇ ئەمەسمۇ ...

قاراڭغۇلۇقتىن بېشارەت بېرىۋاتقاندەك، قۇياشمۇ بۇلۇتلار

ئارىسىدىن چىقىپ ئەتراپقا ئۈنىڭ سارغۇچ ـ قىزغۇچ شولىلىرى يېيىلدى. ھاۋانىڭ سەت تۇتۇلۇپ كەتكىنىگە قاراپ، يامغۇر يېغىپ قالارمىكىن، دەپ ئۆزىنى دالدىلىق يەرلەرگە ئالغانلار، قۇياش نۇرىنى كۆرۈپ كوچىلارغا چىقتى. قاينام ـ تاشقىنلىق بازار سورۇنى قايتىدىن جانلاندى. زەينىدىن كۆزىنى تۆت كوچا دوقمۇشىدا مىغىلداپ يۈرگەن ئادەملەرگە تىكتى. بۇ بازار ئۆز قوينىغا نېمىلەرنى يوشۇرغاندۇ؟ كىشىلەر نېمىلەرنى ئويلاۋاتقاندۇ؟ ئاستا ئۇرۇۋاتقان شامال بورانغا ئايلانامسۇ؟ ئايلىنىدۇ، ھېلىتىن ئۇنىڭ شەپىسى سېزىلىۋاتىدۇ، پات ئارىدا چوقۇم گۈركىرەپ بوران چىقىدۇ!

زەينىدىن ئەتىسى ئەتىگەندە ئىلى دەرياسى بويىدىكى چوڭ يولنى بويلاپ تېرە زاۋۇتىغا كېتىۋاتاتتى. ئەتىگەنلىك قۇياش پارلاپ چىققان، ئۇ شالاڭ بۇلۇتلارنى ئارىلاپ ئۆرلىمەكتە. دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان ئىلى دەرياسى تەرەپتىن سالقىن شامال ئۇرۇلماقتا. دەريا بويىدىكى ياغاچ زاۋۇتىدىن ياغاچ بېسىلغان ھارۋىلار ئۇزۇلمەي ئارقا ـ ئارقىدىن كەلمەكتە. بېشىنى سىلىپ كېلىۋاتقان زەينىدىننىڭ خىياللىرى چېچىلىپ كەتكەن ...

ئورۇقىنا كەلگەن، ۋىجىك، كەكە ساقاللىق بىر بوۋاي چەنزە بېسىلغان ھارۋىسىنى ھەيدەپ كېلىۋاتاتتى. تۇيۇقسىز ھارۋىنىڭ ئىككىلا چاقى پاتقاققا پېتىپ قالدى. ھارۋىغا قېتىلغان ئورۇق، قىزىل ئۆكۈز شۇنچە كۈچەپ تارتىسىمۇ، ھارۋىنى پاتقاقتىن چىقىرالمىدى. ئۇنىڭغىچە يولۇچىلار يىغىلىپ كېلىپ، بىرى بۇلدىن چىقىپ تۇرغان ئوقنى كۈچەپ كۆتۈرۈپ، بىرى مۈرىدەپ، يەنە بىرى ئىتتىرىپ دېگەندەك «ھە ـ ھۇ» دېيىشىپ، ھارۋىنى پاتقاقتىن چىقىرىشىپ بەردى. بوۋاي خۇشاللىقىدا كىشىلەرگە قايتا ـ قايتا رەھمەت ئېيتتى.

— قېنى، بوۋا، ماڭسىلا، بۇ رەھمەت ئېيتقۇدەكمۇ ئىش ئەمەس، — دېدى بىرى يول چېتىدىكى ئېرىقتا قولىنى يۇيۇۋېتىپ.

شۇ ئەسنادا باج ئىدارىسىنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ تۇرىدىغان سېمىز باجگىرى كېلىپ قالدى ـ دە، قاپىقىنى تۈرۈپ:
ـــ سىلەر بۇ يەردە نېمە چۇقان سېلىپ يۈرىسىلەر؟ ـــ دېدى.
ـــ چۇقان سالغىنىمىز يوق، مۇنۇ هارۋا پاتقاققا پېتىپ قاپتىكەن، هە ـ هۇ، دەپ چىقىرىشىپ بەردۇق.
باجگىر هارۋىغا كۆز يۈگۈرتۈپ:
ـــ چەنزىلەرنى چۇشۇرۈڭلار، تەكشۈرىمەن، ـــ دېدى.
ـــ بۇ كونا چەنزىلەر، ـــ دېدى ئۆگىي ئۆچكەن بوۋاي، ـــ ئالغان چاغدا باجلاتقان، هازىر تامغىسى ئۆچۈپ كەتتىمىكىن ...
ـــ بولمايدۇ، چۈشۈر دېدىم، چۈشۈر !
بوۋاي ئۇنچىقماستىن چىشىنى چىشلەپ چەنزىلەرنى بىر ـ بىرلەپ چۈشۈرۈشكە باشلىدى. باجگىر چۈشۈرۈلگەن چەنزىلەر ئارىسىدىن كونا، تامغىسى يوق ئۈچ تال چەنزىنى تېپىۋالدى. ئۇ خۇددى چوڭ بىر ئىش قىلغاندەك مەغرۇرلانغان هالدا قولىنى شىلتىپ:
ـــ ئۆلمەيدىغان قېرى ! سەن هۆكۈمەتنىڭ باج قانۇنىغا خىلاپلىق قىلغۇدەك بولدۇڭمۇ، مېنى كۆرمەيدۇ، دېگەنمىدىڭ، ئالدامچى، هازىر جەرىمانە تۆلە، ـــ دېدى ئۇ بوۋاينى جۇنۇپ تۇرۇپ.
ـــ باجگىر بالام، ـــ بوۋاي قورقۇپ ـ تىترەپ يالۋۇرغىلى تۇردى، ـــ ماۋۇ ئۈچ تال چەنزىنى ئەسكى ئۆيۈمدىن سۆرۈۋالغان، كونا چەنزىلەرنى باجلىتىدىغان ئىشمۇ يوقتۇر، ئامالسىزلىقتىن سېتىشقا مەجبۇر بولۇۋىدىم، خۇدا هەققى، ماڭا رەھىم قىلىسىڭىز .... بولمىسا ماۋۇ يېڭىراقلىرىدىن قانچىنى ئالسىڭىز ئېلىڭ ...
ـــ بولمايدۇ، نېمانداق غەرەز ئۇقمايدىغان نېمىسەن، جەرىمانە تۆلىمىسەڭ تۈرمىدە ياتىسەن، ئۆكۈزىڭنىمۇ ئەكېتىمەن.
ئەتراپتىكى كىشىلەر غەزەپلىنىۋاتسىمۇ، بىراق بىر ئېغىزمۇ گەپ ـ سۆز قىلالمىدى.

— قانداق قىلغۇلۇق ئەمدى، يېنىمدا بىر تىيىنمۇ يوق ...

— قانچە پۇل لازىم، مانا مەن بېرىمەن ! — دېدى ئىرگىلو هارۋا ئۈستىدە ئۆرە تۇرغان سېرىق يۈزلۈك، كۆك كۆزلۈك بىر كىشى هارۋىسىدىن چۈشۈپ.

ھەممەيلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى. ئۇ ئادەملەر ئارىسىدىن ئىتتىك چىقىپ يانچۇقىدىن پۇل ئالدى. ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىدىن غەزەپ - نەپرەت تۆكۈلۈپ تۇراتتى. سېمىز باجگىر ئۇنىڭ قولىدىن پۇلنى ئېلىپ ساناپ يانچۇقىغا سالدى، ئاندىن بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ كەتتى. بوۋاي كۆك كۆزلۈك ئادەمنى قۇچاقلاپ كىچىك بالىدەك يىغلىۋەتتى.

— سىز مېنىڭ بالىچاقىلىرىمنىڭ ساۋابىنى ئالدىڭىز، بەرگەن پۇلىڭىز ئۈچۈن مۇشۇ چەنزىلەرنىڭ يېرىمىنى ئېلىڭ، ئۇكام ...

پۇل بەرگەن كىشى بوۋايغا تەسەللى بېرىپ، چەنزىلەرنى هارۋىغا بېسىشىپ بەردى - دە، ئۇنى يولغا سالدى ۋە هارۋىسىنى ھەيدەپ كېتىۋاتقان بوۋاينىڭ ئارقىسىدىن مىيىقىدا كۈلۈپ قاراپ قالدى. ئادەملەر تارقىلىشقا باشلىدى.

— سىز كىم بولىسىز؟ — دېدى زەينىدىن مېڭىشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقان ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۈلۈمسىرەپ.

— ئىسمىم گايىت، بايدىن سوراپ يېزىدىن بىر هارۋا سامان ئەكىرگەن، شۇنى سېتىپ يېنىشىم ئىدى، بۇ ئىشقا ئۇچراپتىمەن.

بوۋايغا خەيرخاھلىق قىلغان گايىت ئىسىملىك بۇ دېھقاننىڭ ئىشىدىن تەسىرلەنگەن زەينىدىن ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزاتتى:

— ئىشچىمەن، تونۇشۇپ قالايلى، ئىسمىم زەينىدىن، بوۋاينى چوڭ بالادىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدىڭىز ...

— شەھەردە هارۋىلارنى سەيسىگە تۇتۇۋاتىدۇ، دەپ ئاڭلاپ، شەھەرنىڭ سىرتىدىراق ماڭغانىدىم. بوۋايغا بەك ئىچىم ئاغرىپ كەتتى، سامان ساتقان پۇلۇمنىڭ ھەممىسىنى بېرىۋەتتىم،

بولمىسا بوۋاي قانداق قىلاتتى، دەڭە.

زەينىدىن ئۇنىڭ كەمبەغەللىكىگە قارىماي بوۋايغا خەيرخاھلىق قىلغىنىغا قاراپ ئىشەنچلىك ھالدا:

— خەلقىمىز ئېغىر كۈندە قالدى، كۆردىڭىزمۇ، باجگىرنىڭ قاراپ تۇرۇپ زورلۇق قىلغىنىنى، — دېدى.

— بۇنداق ئىشلار ھازىر جىق، يېزىدىمۇ دېھقانلارنىڭ كۆرمىگەن كۈنى قالمايۋاتىدۇ ... — گايىت نېمىشقىدۇر سۆزىدىن توختاپ قالدى. ئۇ بۇ ناتونۇش ئادەم بىلەن ھۆكۈمەتكە قارشى سۆزلەرنى قىلىشتىن ئېھتىيات قىلدىمۇ، بۇ يەردىن دەرھال كېتىش ئويىغا كەلدى.

— خوش، مەن ياناي، يەنە ئۇچرىشىپ قالارمىز، ئالدىرايتتىم.

— خوش، ئامان بولۇڭ.

سەككىزىنچى باب

1

بۇ يىل نادەمنىڭ بويى لوڭڭىدە ئۈسۈپ يىگىت بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بۇرۇتى خەت تارتقان، يۈزى تولغان. ئۇ سەككىز خو بۇغداي بېسىلغان ئىرگىلو هارۋىنى هەيدەپ، باش توخۇ بىلەن شەهەرگە ماڭدى، يول بويى جىرەن قاشقىنى ئىلداملىتىپ ئەتىگەنلىك چاي ۋاقتىدا شەهەرگە كىردى.

دۇكانلار تېخى ئېچىلمىغان، ئادەملەر كوچىلارغا تولۇق چىقمىغان، شەهەر ۋاڭ - چۇڭلىرى تېخى باشلانمىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنىڭغا «پوش - پوش ...» دېيىشكىمۇ ۋە هارۋىسىنى ئاستىراق هەيدەشكىمۇ توغرا كەلمىدى، جىرەن قاشقا يېزا يولىدا قانداق ئىلداملىق بىلەن ماڭغان بولسا، شەهەر كوچىسىدىمۇ شۇنداق ئىلداملىق بىلەن ماڭدى. نادەم ئەختەمباينىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە بۇغداينى هۆرنىساخاننىڭ دۆكمەهەللىدىكى بىر تۇغقىنىنىڭ ئۆيىگە چۈشۈرۈۋېتىپ، بىر چىنە چاي ئىچىپلا كەينىگە ياندى. ئەمما، كۆرە دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە بىر پېشكەللىككە يولۇقۇپ قالدى.

قوللىرىدا سىم قامچىسى بار ئىككى ئاتلىق چېرىك ئۇنىڭغا نېرىدىن ۋارقىرىدى:

— هەي هارۋا، توختا!

نادەم بوجىنى تارتىپ هارۋىنى توختاتتى.

— سەيسىگە، هارۋاڭنى بۇياقىقا بۇرا، — دېدى ئۇلار يېتىپ كېلىپ.

ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قالغان نادەم:

— نېمە سەيسە بۇ؟ — دېدى ئۇلارغا قاراپ.

— نېمىلىكى بىلەن سېنىڭ ئىشىڭ بولمىسۇن، نېمىلىكىنى ھازىر بىلىسەن.

— بۇ ھارۋا مېنىڭ ئەمەس، باينىڭ.

— باي تۇرماق ئەۋلىيا بولسىمۇ، ماڭ دېگەندىن كېيىن ماڭ! — ئۇلارنىڭ تەلەتىدىن دەھشەت يېغىپ تۇراتتى.

— سەيسەڭنى مەن بىلمەيمەن، بايدىن سورا، — دېدى نادەم ۋە ئاتنىڭ بوجىسىنى سىلكىدى.

— بۇرنىنىڭ بېزى خېلى ئۆسۈپ قالغان ھارىمىغۇ بۇ، — دېدى ئۇلارنىڭ بىرى ۋە ئېتىنى دېۋىتىپ، ھارۋىغا يانداپ كېلىپ، نادەمنىڭ دۈمبىسىگە قامچا بىلەن بىرنى سالدى، قامچا نادەمگە خېلى ئوبدانلا تەگكەن بولسىمۇ، لېكىن غەزىپىنى بېسىپ تۇرۇپ دېدى:

— بىكاردىن ـ بىكار نېمە زورلۇق قىلىسەن؟

— زورلۇق، — دېدى چېرىكلەرنىڭ بىرى، — تېخى زورلۇقنى كۆرمىدىڭ، مانا ئەمدى كۆرىسەن، — ئۇ قامچىسىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ غەزەپ بىلەن نادەمگە ئېتىلىپ كەلدى ۋە باش ـ كۆزىگە تارسىلدىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى. چېرىكلەر ئەنە شۇ تەقلىدتە نادەمنى ھارۋىسى بىلەن قوشۇپ ھەيدەپ ماڭدى.

چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، چوڭقۇر خىيال بىلەن كېتىۋاتقان نادەم، ئۆزىگە ئوخشاش سەيسىكەشلەرنىڭ بىردەمدىلا ئوندىن ئاشقانلىقىنى كۆردى.

بۇ ۋاقىتتىكى سەيسىلەر ئاساسەن ئىككىگە بۆلۈنەتتى. بىرى، بىر كۈنلۈك ھەقسىز سەيسە، يەنە بىرى، بىر ئايلىق سەيسە بولۇپ، بۇ شىخودىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا ئوزۇق ـ تۈلۈك، كىيىم ـ كېچەك يەتكۈزۈپ بېرىش سەيسىسى ئىدى. بۇنىڭغا تۆۋەن ھەق — پەقەت ئاتلارنىڭ يەم ـ بوغۇزىغا يەتكۈدەك ھەق بېرىلەتتى. لېكىن، بۇ ھەقمۇ مەھەللىلەرگە چۈشكەن ھارۋا

سېلىقىدىن يىغىلغان پۇلدىن ئاجرىتىلاتتى.

نادەم شەھەرنىڭ سىرتىدىكى تۈگمەنگە ساڭدىن بۇغداي توشۇدى. بۇ جەرياندا ئۇنىڭ كۆرگىنى كۆپ، يېمىگىنى چۆپ بولدى. ھارۋاڭنى چاققان ھەيدىمەمسەن، دەپ يەنە بىر نەچچە قېتىم تاياق يېدى، خورلۇققا چىدىماي، بىر چېرىكنىڭ قولىدىكى قامچىنى تارتىۋالغانلىقى ئۈچۈن، بىرنەچچە چېرىك بىرلىشىپ ھارغۇچە دۇمبالىدى. ئەسلىدە ئۇ بىر كۈنلۈك سەيسىگە تۇتۇلغانىدى، لېكىن چېرىكلەرگە يېنىپ قويغانلىقى ئۈچۈن، ئىككى كۈن ئىشلىگەندىن كېيىن قويۇپ بېرىلدى.

ئۇ ئېغىر نەپەس ئالدى ـ دە، يولنىڭ چېتىدە توختاپ، بۇلاق سۇيىدە يۈز ـ كۆزىنى يۇدى، چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن يۈزىنى ئېرتىپ، بۇلاق سۇيىدىن ئوچۇملاپ ئېلىپ قانغۇدەك ئىچتى. شۇ چاغدا ئانىسىنىڭ تاپىلىغان ئىشى يادىغا كەلدى ـ دە، ھارۋىسىنى ھەيدەپ تاشلەپكە بازىرىغا قاراپ يول ئالدى. لېكىن، بازارغا يەتمەي تۇرۇپلا بىر تونۇشى ئۇچراپ قالدى. ئۇنىڭ باش ـ كۆزى توپا، كىيىملىرىگە قويۇق ھاك چاچراپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، نادەم:

ـــ نېمە بولۇپ كەتتىڭ ئەزىمەتكا، ـــ دېدى.

ـــ قويساڭچۇ ئۇكا، بۇ پېشكەللىكنى، ـــ دېدى ئەزىمەت ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ قازانچى ساقچىسىدىن كېلىۋاتىمەن.

ـــ نېمە بولغان؟

ـــ ھە، نېمىسىنى دەيسەن، ئۆگزىدە توققۇز ـ ئون باغ بېدە قالغان، بۇ ماشكىلار شۇنى پۇراپ تېپىپتىكەن، ئۆگزىگە بېدە باسقان گۇناھىم ئۈچۈن قازانچى ساقچى ئىدارىسىنى ئاقلاپ بېرىپ، كېلىۋاتىمەن.

ئەزىمەت نادەمدىن ئۈچ ـ تۆت ياش چوڭ بولۇپ، يىگىرمە بىر ـ يىگىرمە ئىككى ياشلارغا كىرىپ قالغان ھەم بۇلارنىڭ شېرەم تۇغقىنى ئىدى.

— تۇۋا، — دەپ ياقىسىنى تۇتتى نادەم، — بىيدە دېگەننى ئۆگزىگە باسماي نەگە باسىدۇ ئەمىسە؟

— بۇ ھۆكۈمەت ھازىر ئۆزىنىڭ سايىسىدىن ئۆزى چۆچۈيدىغان بولۇپ قالدى، — دېدى ئەزىمەت ئۇياق - بۇياققا قاراپ قويۇپ، — ئۆگزىلەرگە ئوت - چۆپ باسماسلىق، بىر يەرگە يىغىلىپ تۇرماسلىق، كېچىسى بالدۇر ئۇخلاش، چىراغ ياقماسلىق ... توغرىسىدا پەرمانلارنى چىقارغان ئەمەسمىدى بۇ يۇرىكى پوك - پوكلار.

— ھە، مۇنداقمۇ ئىشلار بار دېگىن، بۇ ھۆكۈمەت بىر ئۈششۈق بولدى دېگىنە، نېمىلەر بولۇۋاتىدۇ، ئەگىلا قارىساڭ، تۇتقۇن، ئالۋان، ئۇر - يىقىت!

ئەسلىدە شەھەردىكى ساقچى ئىدارىلىرىنى ئاقلاپ، تازىلاش ئۈچۈن يۇقىرىدىن پۇل كېلىپ قالغانىكەن، قازانچى ساقچىسىنىڭ باشلىقى بۇ پۇلنى ئۆز يانچۇقىغا سېلىش ئۈچۈن، تەۋەسىدىكى مەھەللىلەرنى يېرىم كۈن ئارىلاپتۇ. ئاخىر ئۇ، ئۆگزىلىرىگە بىيدە بېسىپ، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمر - پەرمانىنى بۇزدى، دەپ ئۈچ كىشىنى تۇتۇۋاپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى مۇشۇ ئەزىمەت، ئىككىنچىسى قورۇسىنىڭ ئاخىرىدىكى ئېغىلىنىڭ ئۈستىگە بەش - ئون باغ قورايىنى چىقىرىپ قويغان بىر كىشى. ئۈچىنچىسى يېڭىلا ئۈچ يۈز باغ بىيدە ئېلىپ ئۆگزىگە ئەمەس، قورۇ ئىچىگە ئېگىز قىلىپ بېسىپ قويغان يەنە بىر كىشى ئىدى. ساقچى باشلىقى بۇ ئۈچ كىشىنى ھازىر ئاپىرىپ سولايمەن، كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن، دەپ ۋارقىراپ، نوقۇشتۇرۇپ تۇرغاندا، نەدىندۇر گەيجاڭ تۆپىلەپ كېلىپ قاپتۇ ۋە ئارىغا چۈشۈپتۇ.

— باشلىق جانابلىرى، ئىلتىپات قىلسىلا، مەن سورىۋالاي، بۇلارنىڭ ئۈششاق بالىلىرى بار، قىلغان گۇناھى ئۈچۈن ساقچى ئىدارىسىنى ئاقلاپ بەرسۇن.

باشلىق گەيجاڭنىڭ سالاسىغا تەسلىكتە «كۆنۈپتۇ». ئەزىمەت

بۇ ئىشنى نادەمگە سۆزلەپ بەردى.

— يوْر، بىزنىڭكىگە چوْش، — دېدى ئەزىمەت، — بىر كېچە قون، پاراڭلىشىمىز.

— خوش، مەنمۇ ساڭا ئوخشاش پېشكەللىككە يولۇقۇپ ئاران قۇتۇلدۇم. ئىككى كۈن كېچىكىپمۇ قالدىم، تېخى باي نېمە دەيدىكىن؟

ئۇلار خەيرلىشىپ ئايرىلدى.

نادەم هارۋىسىنى هەيدەپ تاشلەپكىگە كەلدى. بۇ يەر قايىنغان بازارلارنىڭ ئەڭ چوڭى ئىدى. توْت كوچىنىڭ هەممىسىدە دېگۇدەك پۇللۇق ماللار سېلىنغان دۇكانلار بولۇپ، ۋاپۇرۇش بازىرى، توْماق بازىرى، يەل - يېمىش بازىرى، قاسساپ بازىرى ۋە باشقا بازارلارمۇ مۇشۇ تاشلەپكە بازىرىغا توْتىشىپ كېتەتتى. ئادەتتىكى سودا - سېتىقتىن باشقا، ئالتۇن - كۈمۈش، مەرۋايىت، ياقۇت سودىلىرىمۇ دەل مۇشۇ بازاردا بولاتتى. بازاردىكى ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىدىن بەزى كۈنلىرى ئات - هارۋىلار بۇ يەردىن ئۆتەلمەي قالاتتى، هاۋاغا چاڭ - توزان، بىخسىغان بۇس ئۈزلۈكسىز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ئۆز مېلىنى ماختاپ ۋارقىراۋاتقان ئۇششاق ئوقەتچىلەرنىڭ ئىنچىكە، بوم ئاۋازلىرى بىلەن دېۋانىلەرنىڭ مۇڭلۇق نالىلىرى ناهايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسى كۆزىدىن ئايرىلغان ياكى باشقا يەرلىرى ناكا بولغان ئادەملەر ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يېتىم - يېسىرلارغا ياخشىلىق قىلىش توغرىسىدا نالىسا، بەزىلىرى قانداقتۇر بىر مۇڭ بىلەن مەشرەپ، هۇۋەيدا، سوپى ئاللايارلارنىڭ بېيىتلىرىنى، غەزەللىرىنى هۆكمەت قىلىپ ئېيتىشاتتى.

كەڭرەك يەرلەردە ئۇچىسىغا ئۇزۇن قارا - ئالا يوللۇق چاپان، بېشىغا كۇلاھ كىيىۋالغان، بېلىگە كىچىك - كىچىك بوغما قاپاق، چوڭ قولۇلە قاپلىرىنى ئېسىۋالغان، سۆزلەۋېرىپ لەۋلىرى قۇرۇپ، تەرلەپ - پىشىپ كەتكەن مەدداهلار بىر نەچچە شاگىرتلىرىنى «دوست - دوست» دېگۈزۈپ، ئەتراپىغا يۇزلىگەن

ئادەملەرنى يىغىۋېلىپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، قوللىرىنى شىلتىپ، جەڭنامە قىسسەلىرىدىن مەدداھلىق قىلماقتا ئىدى. قايسىبىر دىۋانە ئۆز نالىلىرى ئارىسىغا:

خەلق ھوشيار بولغايسەن،
ئەتراپىڭغا باققايسەن.

دېگەن بېيىتلارنى قىستۇرۇپ، ئۆزىمۇ ئەتراپىغا سەپسېلىپ قاراپ قوياتتى. كىشىلەر ئارىسىدا كىملەردۇر پىچىرلىشىپ ۋە ئىشارىلىك سۆزلەرنى قىلىشىپ، باشلىرىنى بىلمىنەر – بىلىنمەس ھالدا سىلكىپ قويۇشتى. لېكىن، باشقىلار مۇنداق خۇپىيانە ھەرىكەتلەرنىڭ مەنىسىنى بىلمەيتتى. شۇنداق ھەرىكەتلەرنى كۆزىتىپ يۈرگەنلەرمۇ يوق ئەمەس ئىدى.
تاشلەپكە بازىرىدا باھا ھەيئىتىنىڭ ئادەملىرى كۆپ ئىدى. سىرتتىن يۈزەكى قارىغان كىشى ئۇلارنى مال باھاسىنىڭ مۇقىم بولۇشىنى كۆزىتىپ يۈرىدۇ، دەپ ئويلاپ قېلىشى مۇمكىن. لېكىن، ئىشنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە زەن سېلىپ قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ئىشى ئاساسەن ئۆز يانچۇقلىرىنى تولدۇرۇش ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش تەس ئەمەس.
نادەم ئېتىنى تۇۋرۇككە باغلىدى – دە، بىر دۇكانغا كىرىپ ئانچە باھا تالاشمايلا ماتادىن بىرنى ئالدى ۋە ئۆزى شەھەرگە مېڭىشتىن بۇرۇن ئانىسى تىكىپ بەرگەن چاپىنىنىڭ ئىچىدىكى يانچۇقىدىن پۇلنى ئېلىپ ساناپ بېرىۋاتقان چاغدا، دۇكان ئىچىگە باھا ھەيئىتىنىڭ بىرنەچچە ئادەملىرى كەينى – كەينىدىن كىرىپ كەلدى. نادەم ھەيران قالدى، دۇكاندارنىڭ قولى تىترەپ، كۆزى چانقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالدى. ئۇلار نادەمدىن ماتانى قانچىگە ئالغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆردى – دە، دۇكاندارغا تەرەپ – تەرەپتىن ۋارقىراشقا باشلىدى.
— سەن نېمىشقا تاختاي باھاسىدىن بىر تەڭگە ئاشۇرۇپ

ساتىسەن؟ باھانى بىز بېكىتىپ بەرگەن ئەمەسمىدۇق ـ ھە؟

ــ سەن باھانى خالىغانچە بۇزۇپ، شۇنچە يوغىناپ كەتتىڭمۇ، نائىنساب!

ئۇلارنىڭ ئوشۇقى ئالچۇ چۈشكەنىدى.

ئۇلار پەشتاختىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، جاھازلارغا تىزىپ قويۇلغان ھەممە ماتانى دۇكانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلاشقا باشلىدى.

ــ ھەممىسىنى ئۆتكۈز!

باھا ھەيئىتىنىڭ ئادەملىرى دۇكاندارنىڭ شۇ گۇناھى ئۈچۈن ھەممە ماللىرىنى ئۆز باھاسىدىن يېرىم ھەسسە چۈشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىۋاتاتتى.

دۇكاندار ئىككى پۇكلىنىپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

ــ خۇدا ھەققى، رەھىم قىلىڭلار، ئىككىنچى مۇنداق قىلماي، مەن بىلمەي ...

ــ تولا كاپشىما، ئوغرى كاززاپ!

دۇكاندار ياخشى بىلەتتى، ئۆتكۈزۈۋېلىنغان بۇ ماتالار ئەتىدىن باشلاپ مۇشۇ ئەمەلدارلارنىڭ باشقا شېرىكلىرى ئارقىلىق ئېلىنغان باھاسىدىن بىر يېرىم ھەسسە ئۇستۇن باھا بىلەن شۇ بازارنىڭ ئۆزىدىلا سېتىلىۋېرەتتى، ئەلۋەتتە بۇنى تۇتمىدىغان ياكى سۈرۈشتۈرىدىغان باشقا ئەمەلدارلار بولمايتتى. شۇڭا، ئۇ زىيانغا چىدىماي، ئوت ئۇستىدىكى قىلدەك تولغىنىپ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ يەنە يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

ــ ئەگەر بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ كېچىككە كىرىدىغان بولسام، قەسەم ئىچىپ بېرەي، پۈتۈن مېلىمنى مۇسادىرە قىلىڭلار.

باشقا سودىگەرلەرمۇ ئۇنىڭ يېنىنى ئېلىپ، بىرمۇنچە چىرايلىق گەپلەرنى قىلىپ باقتى، لېكىن ئۇلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالىدىغان بىرەر ئەمەلدار چىقاتتىمۇ؟! شۇنچە مال ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى قىزارتىۋەتكەن تۇرسا، ئۇنىڭدىن قولغا

كېلىدىغان تاپاۋەتنى ئاللىقاچان ھېسابلاپ بولغاندۇر، بەلكىم.
نادەم بولۇۋاتقان بۇ ئالامەتلەرگە ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قاراپلا قالدى. باھا ھەيئەتىنىڭ ئەمەلدارلىرى ئۇنىڭ دۇكاندارغا بېرىۋاتقان پۇلىنىمۇ تارتىۋالغانىدى.
— مەن ماتانى ئالمىدىمغۇ، — دېدى نادەم قولىدىن پۇلنى تارتىۋالغان ئەمەلدارغا قاراپ، — مېنىڭ پۇلۇمنى بېرىۋەتمەمسىلەر؟
— سەنمۇ تاختاي باھاسىنى بۇزدۇڭ، سېنىڭ پۇلۇڭمۇ قايتۇرۇلمايدۇ، — دېدى ئۇ.
— ماتانى قىممەت ساتقان سودىگەر مەن بولمىسام، قانداق بۇزىمەن؟
— سەنمۇ تولا كاپشىماي يولۇڭغا ماڭ، — دېدى بىر پارچە قەغەزگە نېمىلەرنىدۇر يېزىۋاتقان ئەمەلدار كەيىنىگە ئاچچىقى بىلەن بۇرۇلۇپ قاراپ:
— مېنىڭ پۇلۇمدا سىلەرنىڭ نېمە ھەققىڭلار بار؟
نادەم بىرىگە قاراپ ماڭدى. لېكىن، ئەنۋەرنىڭ «ئۆزۈڭنى تۇت» دېگەن سۆزىنى ئەسلەپ توختىدى. ھېلىقىلار نادەمنىڭ ئۇستىبېشىغا سەپسېلىپ قاراپ، ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىشتى ۋە بىرى:
— خېلى تىلىڭ چىقىپ قالغان سەھرالىققۇ سەن، ھەققىڭنى ئالساڭ، يۇر بىز بىلەن ماڭ، — دەپ گۆلەيدى.
شۇنداق قىلىپ، نادەم ئانىسىنىڭ بىر ماتا ئۇچۇن مىڭ تەسلىكتە يىغىپ بەرگەن پۇلىدىنمۇ ئايرىلىپ قالدى ـ دە، غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ ھارۋىسىنى ھەيدەپ ماڭدى ۋە ئىككى ـ ئۇچ كۇندىن بېرى بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلاپ خىيال قىلىشقا باشلىدى: «مۇنداقمۇ زورلۇق بولىدىكەن، بۇ زورلۇق يېزىدىمۇ، شەھەردىمۇ ئوخشاشلا ئىكەن، شەھەر بۇزۇلۇپتۇ، بۇ ھۆكۇمەتنىڭ پەيلى بۇزۇلۇپتۇ. ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ (ھۆكۇمەت بارغانسېرى غالجىرلىشىۋاتىدۇ) دېگىنى شۇ ئىكەن ـ دە،

غالجىرلاشقان بولسا ياخشى، بىشىنى يەيدۇ، تاياق ـ توقماق ئېلىپ بۇ غالجىر ئىتنى ئۇر ـ ئۇر قىلىدىغان كۈن پاتراق كەلسىدى، ئەمدى مېنىڭ تاقىتىم تۈگىدى، قولۇم قىچىشقىلى تۇردى.»

نادەم شۇنداق خىياللار بىلەن هارۋا ئۈستىدە يېنىك تەۋرىنىپ كېتىۋاتقان شۇ ۋاقىتتا، ئەنۋەر ئەپەندى بەستلىك بىر كىشى بىلەن شەهەرنىڭ بىر كوچىسىدا پاراڭ قىلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

— تۇرلۇك ئالۋان ـ ياساقلار، ئېغىر سېلىقلار خەلقنى قۇرۇق قاقشال قىلىپ قويىدى، — دېدى هېلىقى بەستلىك ئادەم، — دېهقانلارنىڭ تۆكىدىغان دەن سېلىقى، ئارپا، بېدە سېلىقى، تۇياق بېجى، شەهەرلەردىكى تۇرلۇك سەيسىلەر نەچچە هەسسىلەپ كۆپەيدى، — يېشى ئوتتۇزدىن ئەمدىلا هالقىغان، ئۆتكۈر كۆزلۈك، قويۇق قوشۇما قاشلىق، بەستلىك كەلگەن بۇ ئادەم گىمنازىيەدىن قوغلانغان ئوقۇتقۇچى نىزامىدىن ئىدى. ياش ئوقۇتقۇچى ئەنۋەر ئۈنىڭ سۆزلىرىنى بېرىلىپ ئاڭلاپ كېتىۋاتاتتى.

— هازىر دېهقانلار ئۈچۈن، — دېدى ئەنۋەر، — كۈنلەر شۇنچىلىك قاتتىقكى، ئۇلار جېنىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قېلىۋاتىدۇ، ئاسمانغا چىقاي دېسە يىراق، يەرگە كىرەي دېسە قاتتىق، هۆكۈمەتنىڭ زورلۇقى شۇنچىلىك هەددىدىن ئاشقان ...

— شۇنداق، ئۆلۈم ئالدىدا جان تالىشىش دېگەن مانا شۇ، — دېدى نىزامىدىن كۆزلىرىنى يىراقلارغا تىكىپ تۇرۇپ.

كىشىگە چىرايى سۇرلۇك كۆرۈنىدىغان بۇ ئادەمنىڭ مىجەزى چۈس ئىدى. ئۇ سۆزلىرىنىڭ سالمىقى بىلەن كىشىلەرنى ئۆزىگە ئاسانلا جەلپ قىلاتتى.

— هازىر ئىشپىيونلۇق، پايلاقچىلىق، چېقىمچىلىق ئەۋجىگە چىقتى، — دېدى ئۇ يەنە، — كەينىمدىمۇ پايلاقچى باردەك قىلىدۇ، بەزى كۈنلىرى بىزنىڭ كوچىدا ناتونۇش ئادەملەر پەيدا بولۇپ قالىدۇ ۋە ئۆزاققىچە ئۇياق ـ بۇياققا مېڭىپ، كىشىلەرگە يەر ئاستىدىن قارايدۇ، ئۈنىڭ ئۈستىگە تىرىكچىلىكىمۇ تەس

بولۇۋاتىدۇ. شۇڭا، باللارنى موڭغۇلكۇرەگە ئاچىقىپ قويسامىكىن دەۋاتىمەن، ئۇ يەردە ھەدەڭنىڭ تاغىسى بار.
— ئۆزىڭىز ئانچە كېچىكمەسسىز؟
— ئەھۋالغا قارايمەن.
نىزامىدىن ئەسلىدە ئىلى ممللەتلەر گىمنازىيەسىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ئىلياس ئەپەندى بىلەن يېقىن ئۆتەتتى. ئىلياس ئەپەندىنى ھۆكۈمەت ئوقۇغۇچىلارغا كوممۇنىستىك تەشۋىقات - تەربىيە بەردى، دەپ قولغا ئالغاندىن كېيىن، نىزامىدىننى ئۇنىڭ بىلەن يېقىن مۇناسىۋىتى بار، دەپ مەكتەپتىن قوغلاپ چىقىرىۋەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ، ئۇن زاۋۇتىغا ھامال، پىلىچى خاڭدا كۆمۈر تارتقۇچى بولۇپ ئىشلەپ، ھازىرغىچە ئائىلىدىكى بەش جاننى بېقىپ كېلىۋاتاتتى. ھازىر بولسا ھېچ يەردىن ئىش تاپالماي، تۇرمۇشى ئېغىرلاشماقتا ئىدى.
— شۇنداق قىلىپ ئىلياس ئەپەندىنىڭ ھېچ دېرىكى بولمىدى - دە، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭغا قاراپ.
— ئۇرۇمچى تۈرمىسىگە يۆتكەلگەندىن كېيىن، ھېچبىر ئىز دېرىكى يوق، — دېدى ئۇ ھەسرەتلىنىپ.
قاپاقلىرى تۈرۈلگەن، لەۋلىرى مەھكەم يۇمۇلغان نىزامىدىن قانداقتۇر بىر چوڭقۇر خىياللارغا غەرق بولۇپ كېتىۋاتاتتى.
ئۇلار ئىككىسى بىريان كوچىدىن چوڭ كوچىغا چىققانىدى، ئالدىدىن ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان ۋە تېخى ئاخىرى قوزغالمىغان هارۋىلار كارۋىنىغا يولۇقتى. ھارۋىلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇن بېسىلغانىدى.
— مانا بۇ گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۈچۈن شىخوغا ئېلىپ بارىدىغان ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەك، — دېدى نىزامىدىن ئەنۋەرگە قاراپ، — بۇلارنىڭ ھەممىسى سەيسىگە تۇتۇلغان ھارۋىلار!
ئۇلار ئىككىسى تېخى ئەللىك - ئاتمىش قەدەم ماڭار - ماڭمايلا، كىشىلەر دۈررىدە قىلىپ كەينىگە قاراشتى. ئۈچ چېرىك

ئىككى دېھقاننى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كەلمەكتە ئىدى. ھەر ئىككىسىنىڭ قولىغا كويزا سېلىنغان، كىيىملىرى جۇل - جۇل، يۈزىدە قان داغلىرى، كۆكەرگەن ئىزلار بولۇپ، كۆزلىرى غەزەپتىن چاقناپ تۇراتتى. ئۇلارغا ئەگەشكەن نۇرغۇن كىشىلەر ئېچىنغان قىياپەتتە كەلمەكتە ئىدى.

— مانا، خەلقىمىز مۇشۇنداق كۈنگە قالدى، — دېدى نىزامىددىن قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — بىز دۇنياغا خورلۇق تارتقىلى كەلگەنمۇ، بىزنىڭ غۇرۇرىمىز يوقمۇ؟ بار. بىزنىڭمۇ باش كۆتۈرۈپ چىقىدىغان كۈنىمىز كېلىدۇ، يۈرەك يېرىلغۇدەك خۇشال بولىدىغان كۈنىمىزمۇ كېلىدۇ، ئۇزاق قالمىدى .... — ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى ئۇ، — بۇ ئۆلۈمتۈكلەرنىڭ قىلغان - ئەتكىنى مۇشۇ تۇرسا، ئۇنىڭغا كىممۇ قارشى چىقمىسۇن! بۇلار قانچە ۋەھشىيلەشسە، بىزگە شۇنچە پايدىلىق! ئۇلار ئۆزلىرى خەلقنى قوزغاپ بېرىدۇ، تەربىيىلەيدۇ! ۋەھشىيلىك كۈچەيگەنسېرى، خەلقنىڭ قولىغا قورال ئالىدىغان كۈنى شۇنچە يېقىنلىشىدۇ.

ئەنۋەر چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ، ئىككى دېھقاننىڭ يېرىلىپ كەتكەن يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىغا قاراپ ئېچىنغان ھالدا مۇنداق دېدى:

— ھەقىقەتەن دېھقانلارنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەت ئاز ئەمەس، مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈۋاتىمەنغۇ، دەن سېلىقى، ئالۋان - ياساق دېگەننى، ئاشلىق بولدىمۇ، بولمىدىمۇ ئۇنىڭغا قارىماي، كىمنىڭ قانچىلىك يېرى بولسا، يېرىگە قاراپ بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، ئالغان ھوسۇلى سېلىقىغا يەتمەي، يېرىدىن، ئات - ھارۋىسىدىن ئايرىلىپ كېتىدىغان دېھقانلار ناھايىتى كۆپ. «دەن سېلىقىغا تۇشلۇق ئاشلىق ئالالمىدىم» دېسە، ئۇنىمىدۇ، «ھۆي كاززاپ، ئاشلىقنى نەگە تىقىپ قويدۇڭ» دەپ ساۋايدۇ، ھەق ئىش ئۈچۈن قارشى چىقسا، كۆرىدىغان كۈنى مانا مۇشۇ، بۇمۇ تىرىكچىلىك بولدىمۇ، بۇنىڭ دادىغا زادى كىم يېتىدۇ؟!

— ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك، دېھقانلار بۇ سېلىقتىن باشقا چېرىك ئاتلىرى ئۈچۈن يەنە ئارپا، بېدە سېلىقى تۆلەيدۇ.

— بۇنىڭ قىزىق يېرى شۇكى، — دېدى ئەنۋەر قىزىشىپ، — ئارپا، بېدە تېرىمىغان دېھقانمۇ، ئارپا، بېدە تېرىغان ھېسابتا ئۇنى باشقىلاردىن سېتىۋېلىپ، بۇ سېلىقنى تۆلەيدۇ. بۇ ئىشلارغا ئادەمنىڭ بىر تەرەپتىن كۈلكىسى كېلىدۇ، بىر تەرەپتىن غەزىپى. بۇنداق سېلىقنى تۆلىيەلمىگەن دېھقاننىڭ پۇتىغا كىشەن، قولىغا كويزا، بوينىغا قوۋۇق سېلىنىدۇ. باشقىلارغا ئىبرەت قىلىنىپ، يېزا كوچىلىرىدا سازايى قىلىنىدۇ ـ دە، ئاخىر بۇ ئىككى دېھقانغا ئوخشاش شەڭگەن يامۇلغا ئەكېتىلىدۇ.

— سەن ئاڭلىمىغان بولۇشۇڭ مۇمكىن، يېقىندىن بېرى يەنە ئىككى سېلىق چىقتى، — دېدى نىزامىدىن، — بىرى، چېرىكلەر يەيدىغان كۆكتات ئۈچۈن تۆلەيدىغان سېلىق، بۇنى ئۇلار «سەي پۇلى» دەپ ئاتايدۇ. يەنە بىرى، چېرىكلەر كىيىدىغان خەي، پايپاق ئۈچۈن تۆلەيدىغان سېلىق، بۇنى ئۇلار «خەي، پايپاق پۇلى» دەپ ئاتايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، تۇياق بېجى① دېگىنىمۇ بىر بالا.

— نېمىدېگەن تۈگىمەيدىغان سېلىقلار بۇ ـ ھە ! زورلۇق، ئۇششۇقلۇق بولار، ھەرقانچە بولسا شۇنچىلىك بولار، — دېدى ئەنۋەر غەزىپىنى باسالماي، ئۇنىڭ ئاۋازى جاراڭلاپ چىقىپ كەتتى.

— ئاستا سۆزلە، ئاستىراق، — دېدى نىزامىدىن ئۇياق ـ بۇياققا قاراپ قويۇپ.

ئۇلار ئىككىسى سۆزلەشتىن توختاپ، تەگسىز خىياللار

① تۇياق بېجى — بىر زەڭگىلىكتىكى ئومۇمىي مال سانىدىن ئېلىنغان باج. زەڭگىلەر باجنى ھەربىر چاڭغىراقتا (ئائىلىگە) چاچىدۇ. ھەربىر چاڭغىراق ئۆز ئۈستىگە چۈشكەن تۇياق سانىنى مېلىنىڭ بار ـ يوقلۇقىغا قارىماي تۆلەيدۇ. بۇ سېلىق بولۇپمۇ قازاق خەلقىنى بەك قاقشاتقان.

ئىچىدە ئۈنسىز كېتىۋاتاتتى، يۈزلىرىدە يۈرەكتىن ئېتىلىپ چىققان غەزەپ ئۇچقۇنلىرى ۋالىلداپ چاقنايتتى. يۈرەكلىرى كۆكرەك قەپەسلىرىگە پاتمايۋاتقاندەك دولقۇنلىناتتى. ئۇلارغا ھەممە نەرسە — كوچىدا ئۇياقتىن - بۇياققا كېتىۋاتقان ئادەملەرمۇ، دەل - دەرەخلەرمۇ قانداقتۇر بىر كۈچلۈك غەزەپكە كەلگەندەك كۆرۈنمەكتە ئىدى.

2

يېزىغا قايتقان نادەم بوينىكېسىك مەھەللىسىگە يېقىنلاپ كەلدى - دە، يەنە بىر ئىشقا يولۇقۇپ قالدى.

نادەم ھارۋىسىنى ئەمدىلا قايرىپ مېڭىشىغا، نەدىندۇر يېتىپ كەلگەن بىر ئاتلىق چېرىك ئۇنىڭغا ۋارقىرىدى:

— ھارۋاڭنى بۇياققا ھەيدە، سەيسىگە ماڭىسەن، — دېدى قاپىقىنى تۈرۈپ.

نادەم كۆزىنى ئالايتىپ:

— نېمانداق تۈگىمەيدىغان سەيسە ئۇ. مەن سەيسىدىن ھازىرلا كەلدىمغۇ، — دېدى ۋە ھېچنېمە ئاڭلىمىغاندەك ھارۋىسىنى ھەيدەپ ماڭدى. ھېلىقى چېرىك ئېتىنى دېۋىتىپ كېلىپ:

— كىمىڭنى ئەخمەق قىلىسەن! — دەپ نادەمنىڭ باش - كۆزىگە قامچا بىلەن بىرنەچچىنى ئۇرۇۋەتتى. نادەم شۇنچىلىك غەزەپلىنىپ كەتتىكى، ھارۋىنىڭ ئۈستىدىن ئۆزىنى چېرىككە ئاتتى - دە، ئۇنى ئات ئۈستىدىن يۇلۇپ چۈشتى ۋە ئاچ بىقىنىغا كېلىشتۈرۈپ بىرنى سالدى. چېرىك «ۋايجان ...» دەپ ئىچى ئېلىشىپ يىقىلدى، بىراق شۇ ئەسنادا يەنە نەدىندۇر ئۈچ - تۆت ئاتلىق چېرىك چېپىپ كېلىشتى - دە، نادەمنى قوللىرىدىكى كالتە ئاق تاياق بىلەن دۇمبالىغىلى تۇردى. بىرىنىڭ تايىقى ئۇنىڭ بۇرنىغا تېگىپ كېتىپ، قان كەتتى ... كىشىلەر ئولاشتى، نىزامىدىن بىلەن ئەنۋەرمۇ ئادەملەر توپلىشىپ تۇرغان

بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتى. ئەنۋەر نادەمنى كۆردى ـ دە، بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى.

— هوي، نادەمغۇ بۇ ! نا ....

نىزامىدىن دەرهال ئۇنىڭ بىلىكىگە نوقۇپ، ئۇنى توختىتىۋالدى ـ دە، پەس ئاۋاز بىلەن:

— ئۆزۈڭنى باس، — دېدى.

— بىچارە دېهقانغا ئۇۋال ئەمەسمۇ، — دېدى توپ ئىچىدىن بىرى.

— تېخى ياش بالىكەن، — دېدى يەنە بىرى.

— قورسىقىڭنى بېقىشىۋاتقىنىمىزنىڭ گۇناهى مۇشۇمۇ، هە !

— هەي، قانخورلار، — دېدى يەنە بىرى. چېرىكلەر كۆپچىلىككە دېۋەيلەپ:

— نېمە دېيىشىۋاتىسەن، پىتنە ـ پاساتچىلار، — دەپ ۋارقىرىدى.

ئۇلار قولىدىكى تاياقلىرىنى كۆتۈرۈشكەندى، غەزىپىنى باسالماي تىترەپ كەتكەن ئەنۋەر نىزامىدىنغا قارىدى، نىزامىدىن بېشىنى سىلكىپ قويغانىدى، ئەنۋەر چېرىكلەرنى كۆرسىتىپ:

— ئۇرايلى ! بۇ خۇمسىلارنى ! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

كۆپچىلىك خۇددى بىر قوماندانلىقنى كۈتۈپ تۇرغان ئەسكەرلەردەك «ئۇرايلى !» بىلەن تەڭلا چېرىكلەرنى ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈپ، ئۇرۇپ، دەسسەپ بىردەمدىلا هوشسىز قىلىۋەتتى. بۇنىڭ كەينىدىن بولىدىغان ئاقىۋەتلەرنى پەملىگەن ئەنۋەر نادەمگە دەرهال ۋارقىرىدى:

— نادەم، هارۋاڭنى هەيدە، تېز ماڭ !

— ئەنۋەركا، سىز ...

— بول، چاپسان هەيدە !

نادەم ناهايىتى چاققانلىق بىلەن هارۋىسىنى تاراقلىتىپ هەيدەپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭغىچە ئۆگسۈلى ئۆچكەن بىرنەچچە چېرىك يۈگۈرۈپ كەلدى ـ دە، ئۇرغۇچىلارنى ئىزدەپ ئۇياق ـ

بۇياقتا چاپتى. لېكىن، ئۇلارمۇ، نىزامىدىن بىلەن ئەنۋەرمۇ ئاللىقاچان بۇ يەردىن كەتكەنىدى.

دەرۋەقە مۇنداق ئىشلار شەھەردە خېلى كۆپىيىپ قالغانىدى، شەھەرنىڭ سەل سىرتىدىكى تاللىق ئىچىدىن، چوڭ كۆۋرۈكلەرنىڭ ئاستىدىن، ئېرىقلارنىڭ ئىچىدىن گومىنداڭ ئۇچقۇچىلىرىنىڭ، كوماندىرلىرىنىڭ ئۆلۈكلىرى پات ـ پات تېپىلىپ قالىدىغان بولۇپ قالدى. شۇڭا، گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى كۇندۇزى كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، ئەتراپقا سەپسېلىپ يۈرگەن بىلەن، كېچىلىكىگە ئىشەنچى قالمىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، قانداقتۇر بىر ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، «قاتىللارنى تۇتۇش» دېگەن نام بىلەن شەھەردە ئادەم تۇتۇشنى جىددىيلەشتۈردى.

ئۇلار ئىككىسى قەدەملىرىنى تېز ـ تېز ئېلىپ كېتىۋاتاتتى:

— مەن ساڭا ئابدۇكېرىمنى تونۇشتۇرۇپ قوياي، — دېدى نىزامىدىن ئەنۋەرگە، — هازىر ئۇنىڭ ئۆيىگە بارىمىز. ئۇ كىشى بىزگە يول كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ بىرى.

ئەنۋەرنىڭ خىيالى دولقۇنلاندى.

— مانا كۆردۈڭمۇ، — دېدى نىزامىدىن پەس ئاۋاز بىلەن، — خەلق هازىر نېمە دېسە، خوپ دەپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشتىن ئۆتۈپ كەتتى، — ئۇ يەنە مەنىلىك قىلىپ مۇنداق دېدى، — تۈن قانچىلىك قاراڭغۇلاشسا، يۇلتۇزلار شۇنچە روشەنلىشىدۇ.

3

ئەنۋەر ئابدۇكېرىمنى بۇرۇن كۆرمىگەنىدى. ئۇ يولدا كېلىۋېتىپ، نىزامىدىندىن ئۇنىڭ كىملىكىنى سورىغاندا، مېنىڭ يېقىن ئاغىنەم، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ تەرجىمانى، دېگەنىدى. مانا هازىر ئۇنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىشىپ، ئابدۇكېرىمنىڭ كىچىك ئانىسى ئەكىرگەن چايدىن ئىككى پىيالىدىن ئىچىشتى ـ دە، يەنە گەپكە كىرىشتى. ئاۋۋال

نىزامىدىن ئۆزىنىڭ ياش دوستىنى ــ ئەنۋەرنى ئابدۇكېرىمگە تونۇشتۇردى.

ــ مەن بۇرۇن سىزنى كۆرمىگەن، ئەمما، ئىسمىڭىزنى ئاڭلاپ تۇرغانىدىم، ــ دېدى ئابدۇكېرىم. نىزامىدىن بۇ يەرگە كەلگۈچە، كوچىدا كۆرگەنلىرىنى ئۇنىڭغا باشتىن ـ ئاياغ سۆزلەپ بەردى.

ــ زۇلۇم چېكىدىن ئاشتى، خەلقنىڭ تاقىتى تۈگىدى، ــ دېدى ئابدۇكېرىم سالماقلىق بىلەن، ــ خەلق هازىر ئېتىلىشقا تەييار تۇرغان بومبا، ئوت تەگسۇنچۇ، دەرهال پارتلايدۇ!

ئەنۋەر ئابدۇكېرىمنىڭ بوي ـ تۇرقىغا سەپسېلىپ، گەپلىرىگە دىققەت قىلىپ ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم ئوتتۇرا بويلۇق، قارا قاشلىق، ئورۇقراق كەلگەن، چاققان، تېتىك ئادەم بولۇپ، يېشى نىزامىدىندىن كىچىك ئىدى. ئەمما، گەپ ـ سۆزلىرىنىڭ ئېنىقلىقى، سالمىقى، ئەپچىل هەرىكەتلىرى كىشىلەرنى ئۆزىگە ئوڭايلا جەلپ قىلىۋالاتتى.

ئۇ نىزامىدىننىڭ ئائىلە تۇرمۇشىدىن گەپ ئاچتى.

ــ خوش، شۇنداق قىلىپ هاممال ئەپەندى، تۇرمۇشىڭىزنى قانداق قىلىۋاتىسىز؟

ــ هەرهالدا تۇرمۇش كېتىۋاتىدۇ، ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، ــ دېدى نىزامىدىن بېشىنى لىڭشىتىپ.

ــ ئەلۋەتتە، ــ دېدى ئابدۇكېرىم، ــ ئائىلىڭىزنىڭ خاتىرجەمسىزلىكىمۇ يامان، لېكىن تۇرمۇشىڭىزنى تۈزەيدىغان چاغلارمۇ كېلىدۇ، چىداش كېرەك.

ــ شۇنداق، هازىرچە نېمە ئامال بار دەيسىز. قىزىق، مەن بىر يەرگە ئىشقا كىرسەم، بىرەر هەپتە ئۆتمەيلا قوغلاپ چىقىرىلىمەن، ــ دېدى ئۇ.

ــ تېجىمەل ئادەمنىڭ دۇنياغا سىغمىقى تەس، ــ دېدى ئابدۇكېرىم چاقچاق ئارىلاش كۈلۈمسىرەپ.

ئۇلار پاراڭ بىلەن بىر سائەتتىن ئۇششۇقراق ئولتۇردى. كەچ كىرىپ قالغان بولۇپ، كوچىدىكى ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلارمۇ ئاستا ـ

ئاستا بىسىلىشقا باشلىدى. كوچا تەرەپتىكى دېرىزىدىن ئولتۇرۇۋاتقان كۆنىنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئۆيئىچىگە چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ قىزغىن گەپلىرىنى تەبرىكلەۋاتقاندەك يۈزلىرىدە جىلۋىلىنىپ ئوينايتتى.

— مەن ياناي، — دېدى ئەنۋەر ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئەتە ئەتىگەنلىككە دەرسكە ئۈلگۈرۈشۈم كېرەك.

ئۇ ئابدۇكېرىم ئاباسوف بىلەن نىزامىدىننىڭغا قولىنى ئۇزارتتى — دە، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئىككىسى ئورۇندۇقلىرىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئابدۇكېرىم مۇنداق دېدى:

— هازىرقى ۋەزىيەتنى ئاساسەن مۇنۇ ئىككى تەرەپتىن مۆلچەرلەشكە بولىدۇ. بىرى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى هۆكۈمىتى راسا پالەچ هالغا چۈشۈپ قالدى. يەنە بىرى، خەلق ئويغىنىپ كەتتى. بىز بىرەر ئۇچقۇننى چىقارساقلا، ئۇ دەرهال يالقۇنغا ئايلىنىشى مۇمكىن. قايسى كۈنى بىز تاملارغا يېپىشتۇرغان، كوچىلارغا، قورۇلارغا تاشلىغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىدىن خەلق زور ئىشەنچكە ئىگە بولغاندەك تۇرىدۇ، ئەمدى گەپ خەلققە يېتەكچىلىك قىلىدىغان رەسمىي بىر تەشكىلات قۇرۇش. بىز هازىر مۇشۇ ئىشقا تەييارلىق قىلىۋاتىمىز.

ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرى قاتداقتۇر بىر كۈچ بىلەن دولقۇنلىنىپ ئېيتىلدى. ئۇنىڭ كىشىگە ئۈمىد، ئىشەنچ بەخش ئېتىدىغان سۆزلىرىدىن نىزامىدىن هاياجانلاندى، يۈرەكلىرى دولقۇنلىنىپ، تېز - تېز ئۇرۇشقا باشلىدى ۋە يۈزلىرىدە خۇشاللىق ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، ئۆتكۈر كۆزلىرى يېنىپ كەتتى.

— ئەنۋەرنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا، — دېدى نىزامىدىن قىزىق هېسسىياتلار ئىچىدە، — يېزىلاردىمۇ كىشىلەر: تويدۇق بۇنداق قاششاق تۇرمۇشتىن، يا خۇدا جاننى ئالساڭ، يا بىزنى ياخشىراق بىر يولغا سالساڭ، دېيىشمەكتە ئىكەن، ئۇ ئۆزىمۇ ئەتراپىغا توپلىغان يەتتە - سەككىز كىشىنى خېلىلا ياخشى

تەربىيەلەپتۇ.

— ياخشى، ئۇلارنىڭ تەسىرى باشقىلارغىمۇ ئۆتىدۇ ـ دە، — دېدى ئابدۇكېرىم ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆيئىچىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ، ۋەزىيەتتىكى يېڭىلىقلارنى بايان قىلىشقا باشلىدى:

— ھازىرقى ۋەزىيەتتىكى ئۆزگىرىش تېز. يېقىندا ئىلىدا گومىنداڭنىڭ گەزلەپ ئات ئېلىش سېلىقىغا قارشى بىر دولقۇن قوزغالدى. خەلق غەزىپىنىڭ پارتلىشىغا بۇ سېلىق بىر پىلتا بولدى. ئۇلار ئوۋ مىلتىقلىرى ھەم ئەمەلدار، چېرىكلەردىن تارتىۋالغان قورallar بىلەن قوراللىنىپ، تاغ ئارىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ.

نىزامىدىن تېخىمۇ ھاياجانلاندى ۋە سوئال نەزىرىدە ئۇمىدلىك كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ:

— ئۇلار قارامىلىق بىلەن ئىش قىلمىسا بولاتتىغۇ ئەمدى، — دېدى.

— ياق، ئۇلارنى تەشكىللەۋاتقان ئادەملەر بار، شۇنداقتىمۇ بىز دەرھال ئادەم ئەۋەتتۇق. ئۇلارغا قوشۇلۇۋاتقانلارمۇ خېلى بار دەك قىلىدۇ، ئۇنىمۇ ئۇقۇپ تۇرۇۋاتىمىز.

ئۇ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى ـ دە، بىر مىنۇتتەك ئويلىنىۋېلىپ مۇنداق دېدى:

— ياش ئوقۇتقۇچىڭىزنىڭ يىگىتلىرى سىنالغان بولسا، مۇشۇ ئىشلاردىن شەپە بەرسەكمۇ بولىدۇغۇ دەيمەن؟

— شۇنداق، ۋاقىت يەتتى، كىشىلەرنىڭ تەشنالىقى ئەمدى ئەمەلىيەتكە ئايلىنىدۇ!

— ئەگەر سىزگە مۇڭغۇلكۈرەگە چىقىشقا توغرا كەلسە، ئۇ يەردە بىزنىڭ بىرنەچچە قازاق، قىرغىز يولداشلىرىمىز بار، شۇلار بىلەن مۇناسىۋەت قىلىسىز، بۇ ئەھۋالنى بايا ئۇقتىڭىز.

ئابدۇكېرىم ئاببASوف بىلەن نىزامىدىن بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرىنى چىڭ سىقىپ خوشلاشتى.

توققۇزىنچى باب

ئەنۋەر ئەپەندى دادىسىدىن بىر يېشىدا يېتىم قېلىپ ئانىسىنىڭ قولىدا قالدى. لېكىن، يامان كۈن كۆرمىدى. ئانىسى ئوغلۇمنى ئۆگەيلەمدىكىن دەپ ئىككىنچى قېتىم ياتلىق بولمىدى، تاپقان ـ تەرگىنىنى يالغۇز ئوغلىغا يېگۈزۈپ باقتى. ئۇ ئاش ـ تاماقتا ناھايىتى ئۇستا بولغانلىقى ئۈچۈن، قورسىقىغا ئامراق بىر باينىڭ قورۇسىدا ئۇزۇن يىل ئۆي خىزمەتچىسى بولۇپ تۇرۇپ قالدى. باي ئۇنىڭ ئەتكەن تاماقنىڭ تەملىكلىكى ۋە مەززىلىكلىكىدىن ئىنتايىن رازى ئىدى. شۇڭا، باينىڭ ئۆزىمۇ، خوتۇنىمۇ ئۇنى مالاي قاتارىدا كۆرمەي، ئەتىۋارلاپ ئىشلىتەتتى. ئەنۋەر ئانىسىنىڭ باھانىسىدە ئاشۇ ئېسىل تاماقلاردىن ھەر كۈنلۈكى بەھرىمەن بولاتتى. باي كىتاب ئوقۇشقا زوقمەن ئىدى، ئۇ باشقا بايلاردىن ئۆزىنىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىكى بىلەن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا، ئەنۋەر ئون ياشقا كىرگەندە، باي ئۇنى ئالدىغا چاقىرىۋېلىپ:

— ھە، ئەنۋەر، سېنى ئوقۇتۇپ قوياي، مىللىتىمىز ئىچىدىن نادانلاردىن بىرى بولسىمۇ كېمەيسۇن، قانداق، ئوقۇمسەن؟ — دېدى.

ئەنۋەر تىرىنقىنى تاتىلاپ، يەرگە قاراپ ئۈنسىز تۇردى، ئانىسى:

— باي ئاتاڭنىڭ شەپقىتىگە رەھمەت دېگىن، ئوقۇيمەن دېمەمسەن، — دېدى خۇشال بولۇپ.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ باينىڭ ئوغۇللىرى بىلەن غۇلجا شەھىرىدىكى «مەكتەبى ھۆسەينىيە» گە كىردى. مەكتەپتىمۇ مالاي

خوتۇنىنىڭ بۇ بالىسىغا خەيرخاھلىق قىلىدىغان ئوقۇتقۇچىلار چىقتى. ئەنۋەر بالىلىقتىكى كوچا ئويۇنلىرىنىڭ ھەممىسىنى تاشلاپ، تىرىشىپ ئوقۇپ، پاتلا باشقىلاردىن ئۆزۈپ كەتتى. بۇ ھال مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى ۋە ئۇلارنىڭ بۇ كىچىككىنە بالىغا كۆچلۈك ھەۋەسىنى قوزغىدى. مەكتەپ بويىچە سىنىپلار ئارا ئۆتكۈزۈلىدىغان سۆز مۇسابىقىلىرى، دېكلاماتسىيە كېچىلىرىدە ئۇ دائىم بىرىنچىلىكنى قولدىن بەرمەي مۇكاپاتلىنىدىغان بولدى. ئۇنىڭ يازغان ئىنشالىرى مەكتەپ تاختىسىدا پات ـ پات ئۆلگىلەر سۈپىتىدە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تەقدىرنامىلەر ھەم ماددىي مۇكاپاتلارنى كۆتۈرۈپ كەلگەندە، ئانىسى بېشى ئاسمانغا يەتكۈدەك بولۇپ خۇشاللىقىدىن كۆز يېشى قىلاتتى. باي شۇنداق چاغلاردا:

— مانا، مانا نېمىدېگەن ئۇلۇغ ئىش بۇ، بىزنىڭ مىللىتىمىزدىن ئەمدى ئاسمانىدا ئۇچىدىغانلارمۇ، سۇدا ئۈزىدىغانلارمۇ چىقىدۇ، — دەيتتى.

ئەنۋەر شۇنداق تىرىشىپ ئوقۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئانىسى تۇيۇقسىز ھوشسىز بولۇپ يىقىلىپ، پەقەت ئىككى كۈن يېتىپلا تۈگەپ قالدى. كىچىككىنە ئەنۋەر قارا يېتىم بولۇپ، سامانىدەك سارغىيىپ كەتتى. بىراق، ئوقۇشتىن بوشىشىپ قالمىدى. شۇك بولۇپ كەتكەن بىلەن يەنە ئالدىنقى ئورۇننى بەرمىدى. ياخشىسى بايمۇ ئۇنى ئوقۇشتىن توختاتمىدى. ئەمما، ئالتە يىللىق مەكتەپنىڭ ئاخىرقى يىللىقىنى ئوقۇۋاتقاندا مۇنداق بىر كۆڭۈلسىزلىك بولدى: يېرىم يىللىق ئوقۇشتىن خۇلاسە چىقىرىلىپ، مەكتەپ بويىچە چوڭ يىغىن ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا ئاتا ـ ئانىلار چاقىرىلدى. باي مەكتەپ زالىغا چاپلانغان يوغان ئاق قەغەزدە ئۆز مالىيى ئەنۋەرنىڭ ئوقۇشتا ئەلا كېتىۋاتقانلىقىنى، ئەنۋەر بىلەن تەڭ مەكتەپكە كىرگەن ئۆز ئوغلىنىڭ تېخىچە ئۇچىنچى سىنىپتىن كۆچەلمەيۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئەرۋايى ئۇچتى. باشقا بايلارنىڭ ئالدىدا نومۇس قىلىپ

ئۆلمىدى، ئۇنىڭ بىرسى بولدى. ئۇ مەرىپەتپەرۋەرلىكىنى شۇ ھامان ئاسمانىنىڭ قەرىگە چۆرۈۋەتتى - دە، ئەنۋەرنى دەرھال ئوقۇشتىن توختاتتى.

بىرىم يىل ئوقۇشتىن قالغان ئەنۋەر «ھۆسەينىيە» مەكتىپىدىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ياردىمىدە باينىڭمۇ ئىلكىدىن قۇتۇلۇۋالدى ۋە يېڭىدىن ئېچىلغان ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىگە قوبۇل قىلىندى. شۇنداق قىلىپ، مەكتەپ تەمىناتىدا ئوقۇش پۇرسىتىگىمۇ ئىگە بولدى. بۇ يەردە ئۇ ئۆزىنىڭ ئوقۇشتىكى ئالاھىدە ياخشى نەتىجىسى بىلەن باشقىلارنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى. بەزى دۆلەتمەن ئائىلىلەرنىڭ ھاكاۋۇر، باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان بالىلىرىمۇ «ۋاي ئەنۋەر» دەپ تۇرىدىغان ۋە ئۇنى - بۇنى سوراپ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەيدىغان بولدى. بۇ مەكتەپتە سەۋىيەلىك، چەت ئەلدە ئوقۇپ كەلگەن ئوقۇتقۇچىلارمۇ كۆپ ئىدى. ئۇلار ئەنۋەرنىڭ زېھنىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى، ئۆگىنىش قىزغىنلىقىنىڭ يۇقىرىلىقىنى سېزىپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان ۋە چەت ئەلدىن ئەكەلگەن كىتابلىرىنى پات - پات بېرىپ تۇرىدىغان بولدى.

— بۇ بالىدىن جەزمەن بىر ئىش چىقىدۇ، — دەيتتى ئۇلار، — تەشكىلاتچىلىقى كۈچلۈك، ئۆگەنگەنلىرىنى ئەمەلىيەتكە تەتبىق قىلالايدۇ، قولىدىن ئىش كېلىدۇ ...

ئەنۋەر كېيىنرەك نىزامىدىن بىلەن تونۇشۇپ، بارا - بارا ئۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يېقىن بولۇپ قالدى ھەم ئۇنىڭ مەسلىھەتى بىلەن يېزىغا خىزمەتكە چىقتى. ئەنۋەر يېزىغا چىققاندىن كېيىن، بىرىنچى بولۇپ تونۇشقان، يېقىن بولغان ئادىمى نادەم بولدى. ئاستا - ئاستا گايىت، كېۋىر، جامالىدىن ھەم باشقىلار بىلەن يېقىن سۆھبەتداش بولۇپ قالدى. بىرنەچچە يىل ئۇنىڭغا ھېچقانچە ئۇزاق بىلىنمىدى، خۇددى بىر قىزىق، تەسىرلىك ھېكايە سۆزلەنگەندەك ئۆتۈپ كەتتى. كۆڭلىگە بىرەر مەقسەتنى

پۈككەن ئادەم، ئۇنىڭدىن بەلگىلىك ئۇنۇمگە ئېرىشسە، قىلغان ھەرىكىتىدىن، ئېيتقان سۆزىدىن، باسقان قەدىمىدىن رازى بولىدۇ. ئەنۋەر بىرنەچچە يىلنىڭ ئالدىدىلا گىمنازىيە ئوقۇغۇچىسى ئەمەسمىدى؟ ئۇ سېرىق پارتىدا ئولتۇرۇپ، ئوقۇتقۇچىلىرىدىن قانچە قېتىملاپ گۈزەل ھايات قۇرۇپ، بەخت يارىتىش توغرىسىدىكى يالقۇنلۇق نۇتۇقلارنى ئاڭلىمىغان؟ يېرىم كېچىلەرگىچە، ھەتتا بەزىدە ئاپپاق تاڭلار ئېتىپ كەتكۈچە قانچە ئونلىغان پەلسەپە، تارىخ، ئەدەبىي كىتابلاردىن ئوقۇمىغان؟ مۇلاھىزە قىلمىغان؟ شۇ كىتابلاردىكى مەزمۇنلار ئۇنىڭ قەلبىگە كۆن نۇرىدەك قۇيۇلدى، سىڭدى، ئۆزلەشتى. ئۇ چاغلاردا كىشىلىك تۇرمۇشقا توغرا قاراش توغرىسىدىكى شۇ نۇتۇقلار ئاشكارا سۆزلىنەتتى، ئۇنداق كىتابلارمۇ ئاشكارا ئوقۇلاتتى. ئەمدىچۇ؟ مەنئىي قىلىندى، چەكلەندى، لېكىن ئۇنىڭ ئوقۇغانلىرىنى، ئاڭلىغانلىرىنى باشقىلارغا يەتكۈزۈشنى ھېچكىم چەكلىيەلمىدى. ئۇنىڭ گايىت، كېۋىر، جامالىدىن ۋە نادەملەر بىلەن ئۆتكۈزىدىغان سۆھبىتى كۆپىيىشكە باشلىدى. ئۇ شۇنىڭدىن ئىنتايىن رازى ئىدىكى، سۆھبەتداشلىرى ئاددىي، نادان يېزا ئادەملىرىدىن ئاستا ـ ئاستا ئۆز ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنىڭ تېگى ـ تەكتىگە چۆكۈپ يېتەلەيدىغان ئاڭلىق ئادەملەرگە ئايلانماقتا ئىدى.

بۈگۈن ئۇ باشقىلار يىغىلغۇچە ئىككى كۈندىن بېرى كۆرۈۋاتقان «ئاممىباب پەلسەپە»① دېگەن كىتابنى كۆرۈشنى داۋاملاشتۇردى. ھايال قىلماي سۆھبەتداشلىرى كەينى ـ كەينىدىن كىرىپ كەلدى ـ دە، سىرلىق جىمجىتلىققا چۆكۈپ قالغان بۇ ئۆي بىردەمدىلا پاراڭچىلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭلىرى بىلەن ئاۋاتلىشىپ كەتتى. ئەنۋەر ئەپەندى ئۆزى ياسىۋالغان بۇگلۇكتە، قالغانلىرى ئۇزۇن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ قىزىق پاراڭغا چۈشتى.

① «ئاممىباب پەلسەپە» ــ بۇ ئەي سىچىننىڭ 1940 ـ يىللارنىڭ بېشىدا يازغان، ئۇرۇمچىدە ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان كىتابى.

ھېلىلا ئوقۇتقۇچىنىڭ كىتاب ئوقۇۋاتقان، قۇرلارنىڭ ئاستىنى سىزىۋاتقان ۋە بەزى قۇرلىرىنى خاتىرىگە كۆچۈرۈۋاتقان چاغدىكى جىددىي تۇس ئالغان چىرايى، ئەمدى تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان ھالەتكە كۆچكەنىدى.

مۇشۇ ئولتۇرغانلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ كىچىكى نادەم، بىراق ئۇ ئەمدى كىچىك بالا ئەمەس. ئۇ دەسلەپتە ئوقۇتقۇچىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا ئولتۇراتتى، كېيىنرەك كۆپ ئويلايدىغان بولدى. ھازىرچۇ؟ ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا ئۆز قاراشلىرىنى، باھالىرىنى ئېيتالايدۇ. ئوقۇتقۇچىسىنىڭ نۇرغۇن سۆزلىرى ئۇنى قايىل قىلغان. ئۇ ھازىر ئوقۇتقۇچىسى ئېيتقان چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنىڭ تېگىگە يېتەلەيدىغان ئون سەككىز ياشلىق ئېغىر - بېسىق ئويچان يىگىت.

ئۇلارنىڭ مۇنداق يىغىلىشلىرى تالاي قېتىم بولدى. ئەنۋەر ئەپەندى ئەمدى بۇرۇنقىدەك سۆزلىرىنى ئەگىتىپ ئولتۇرمايدۇ ياكى ئاسماقچىلاپ گەپ ئېلىپ كۆرمەيدۇ، ئوچۇق - يورۇق سۆزلىشىۋېرىدۇ.

— گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ھازىر تازا چىرىكلەشتى، — دېدى ئۇ نىزامىدىندىن ئاڭلىغانلىرىنى ئۇلارغا بىر - بىرلەپ يەتكۈزۈپ، — چىرىگەن نەرسە بەربىر ئۆرە بولالمايدۇ، ئىتمۇ غالجىرلاشسا ئۆلمەي قالمايدۇ. گومىنداڭ ھاكىمىيىتى جەزمەن غۇلايدۇ. ئۇلارنىڭ خەلققە سېلىۋاتقان زۇلمى ئېغىرلاشقانسېرى، نارازىلىق، قارشىلىق كۈچىيىدۇ، ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ.

— شۇنداق، — دېدى گايىت، — دېھقانلارغا ھۆكۈمەت بەش تەڭگە سېلىق چاچسا، بۇ يەردە ئون تەڭگە قىلىپ ئېلىۋاتامدۇ.

— تۈنۈگۈن، — دېدى ئۇنىڭ سۆزىگە ئۇلاشتۇرۇپلا نادەم، — ئەللىكبېشى ئارپا، بېدە سېلىقى يىغقىلى كەلگەندە ئۇراخۇنكام: «مېنىڭ سېلىققا بېرىدىغان ھېچنېمەم يوق، ئالساڭ خۇدا بەرگەن جان بار. قولۇڭدىن كەلگەننى قىل، سەنلەرگە خوش - خوش، دەپ

قول قوۋۇشتۇرۇپ يۇرۇپ كەلگەن يىرىمىز مۇشۇ» دېدى. ئەللىكبېشى: «تولا تېرە تاراقشىتما، ھېلى چېرىكلەر چىقسا موللام مۇشۇك بولۇپ كېتەرسەن» دېسە، ئۇ: «چېرىكلەر چىقسا ئەمدى كالتەك بىلەن بېشىغا يەيدۇ. مانا مەن جېنىمنى ئاتاپ قويدۇم، يۈگۈر، چېرىكلىرىڭنى باشلاپ چىق»، دېدى. ھازىر كىشىلەر قورقماس بولۇپ كېتىپتۇ.

— سەۋر - تاقەتنىڭمۇ چېكى بولىدۇ، — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى، — ئاخىر پىچاق سۆڭەككە يەتتى - دە، ئەمدى ھۆكۈمەتنىڭ چېرىكلىرىمۇ خەلقنىڭ غەزىپىنى باسالمايدۇ.

ئۇ بۇنىڭدىن كېيىن نېمە قىلىش توغرىسىدا سۆھبەتداشلىرىغا قانداق گەپ ئېچىشنى ئويلاپ چوڭقۇر خىيالغا پاتتى. كېچە بەك قاراڭغۇ ھەم سۈرلۈك ئىدى. پىلىلدىغان جانسىز چىراغ ئۆينى سۇس يورۇتقان، ئۆي جىمجىت، تالامۇ جىمجىت ئىدى، ناگان - ناگاندا يىراقلاردا ھاۋشىۋاتقان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى، نەلەردىندۇر ئارىلاپ - ئارىلاپ سۇس ئاڭلىنىپ قالىدىغان ناخشا سادالىرى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. ئۇلار ھەممىسى مانا شۇنداق سىرلىق جىمجىتلىققا چۆكۈپ ئويلىشاتتى، باش قاتۇرۇشاتتى.

ئەنۋەر ئاخىر گەپنى ھەممە تونۇش بولغان ناسىر ئاخۇننىڭ سىرلىق ئۆلۈمىدىن، نادىرنىڭ تۈرمىدىن چىقارغان خېتىدىن باشلاشنى، يەنى ئاشۇلار ئۈچۈن، مىڭلىغان - ئون مىڭلىغان قېرىنداشلىرى ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشنىڭ كېرەكلىكىدىن باشلاشنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى - دە، بېشىنى كۆتۈردى. ئۇ نادەمگە قاراپ گەپ باشلىدى:

— سېنىڭ خوجايىنىڭ ناھايىتى ھېيلىگەر ئادەم، داداڭنىڭ ئۆلۈمىنىڭ سىرلىق بولۇپ قېلىشى ئاشۇنىڭ ھېيلىگەرلىكىدىن. مېنىڭچە، داداڭ ئەختەمباينىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن، نۇرغۇن كىشىلەر بۇ سىرنى بىلمەيدۇ. ناسىر ئاخۇنكامنىڭ ئۆلۈمى باجگىرنى بىر كاچات

ئۆرۈپ ئۆلتۈرۈپ قويغىنى ئۇچۇن ئەمەس، بۇ بىكار گەپ، بۇ يەردە ئەختەمبايلارنىڭ ھىيلىسى بار.

— مانا بىز بىلىمىز، — دېدى گايىت ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — ناسىر ئاخۇنكام ناھايىتى يوللۇق ئىش قىلىدىغان، ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغان ئادەم ئىدى. يولسىز ئىش بولدىمۇ، جېنىنى تىكىپ قوياتتى. شۇڭا، بايلار ئۇنى ناھايىتى ئۆچ كۆرەتتى. ئاشۇنى كۆزدىن يوقاتساق، بىزنىڭ ئىشىمىزدىن قۇسۇر تاپىدىغان ئادەمدىن قۇتۇلىمىز، دەپ ئويلايتتى.

ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەلەمدىن يانغانىدى. كېۋىرمۇ قىزىپ قالدى:

— ئۇ ئادەم مەھەللىمىزنىڭ شۇڭقارى ئىدى. رەھمىتى بىزنىڭ يۆلەنچۈكىمىز، بېشىمىزنى سىلايدىغان ئاتىمىز ئىدى!

جامالىدىننىڭ ئورۇق يۈزلىرى تاتىرىپ، بويۇن تومۇرلىرى كۆپتى، كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ كەتكەندەك بولۇپ دېدى:

— ئادەم ئۆلتۈرۈش ئۇلار ئۈچۈن ھېچنېمە ئەمەس، ئۇلارمۇ بىزگە ئوخشاش ئادەمغۇ، قەيەردىن يارىلىپ قالغان ئادەملەردۇر؟ نېمانچە قارا كۆڭۈل، نېمانچە ۋەھشىي!

ئەنۋەر ئەپەندى جامالىدىننىڭ سۆزلىرىنى يېشىپ، شەرھلىگەندەك سۆزلەپ كەتتى:

— نېمىشقا ئۇلار بەخۇدۇك ئادەم ئۆلتۈرەلەيدۇ؟ ئادەم ئۆلتۈرۈش شۇنچە ئاسان ئىشمۇ، ئادەمنىڭ جېنى قۇشقاچنىڭ جېنىمۇ؟

ئۇ سوئال نەزىرى بىلەن نادەمگە قارىدى. ئۇنىڭ چىرايى مانا ئەمدى باشقىچىلا تۈس ئالدى، قارا كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، چېكە تومۇرلىرى لىپىلداپ، لەۋلىرى تىترەپ، چىرايى سۇرلۇك تۈس ئالدى. ھېلىلا ئوقۇتقۇچىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئادەتتىكىدەك تىڭشاپ ئولتۇرغان نادەمگە ئۇنىڭ سوئالى ناھايىتى قاتتىق تەسىر قىلغانىدى.

ئۇلار كىشىنى ئويغاتقۇچى شۇنداق قىزىق - يالقۇنلۇق

سۆزلەر تەسىرىدىن ۋاقىتىنىڭ قانچىلىك ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمەيتتى. پۈتۈن مەھەللە قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىپ، يېزىدا گويا ئۆلۈم جىمجىتلىقى ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى، شۇنداق جىمجىتلىق ئىچىدە بىر ناخشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى، ناخشىنىڭ ھەربىر سۆزلىرى دانە ـ دانە، ئوچۇق ۋە مەردانە ئىدى:

يامۇلنىڭ ئىچى زەيلىك،
بۇ دەردلەرگە نېمە دەيلىك.
ئەركىنلىككە بەل باغلاپ،
ياخشىلىقنى ئىز دەيلىك.

شۇ چاغدا باش توخۇ كېچىنىڭ قارا باغرىنى يېرىپ قىچقاردى. باش توخۇنىڭ ئاۋازى خۇددى كۆمۈردەك قاپقارا تۈننى ئاستا ـ ئاستا قوغلاۋاتقان تاڭنىڭ شەپىسىدىن دېرەك بېرەتتى. ناخشا قوشىقىنىڭ مىسرالىرى قەلبىنى ھاياجانغا سالغان ئەنۋەر ئەپەندى بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ مەقسىتىنى ئىچىشقا ئۆتتى:

— خوش، ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك، بويۇنغا چۈشكەن سىرتماقنى سۆرەپ يۈرۈۋېرىمىزمۇ؟ ئەركىنلىك ئۈچۈن بەلنى باغلاپ ياخشىلىقنى ئىزدەيمىزمۇ؟ ۋاقىت يەتتى، سىرتماقنى ئۈزىدىغان ۋاقىت يەتتى! سىرتماقنى ئۈزۈش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىدىغان ۋاقىت يەتتى!

چوڭقۇر خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان نادەم ۋە باشقىلارمۇ شۇ سۆزدىن كېيىن باشلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى ۋە ئۈمىد ـ ئىشەنچ چاقنىغان كۆزلىرى بىلەن ئەنۋەر ئەپەندىگە تىكىلىشتى. بۇ ئالامەتلەرنى بايقاپ ئولتۇرغان ئەنۋەر:

— قانداق قىلىش كېرەك؟ مانا بۇنىڭ ئۈچۈن نادەمنىڭ ئاكىسىنىڭ ئۆلۈشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن تۈرمىدىن چىقارغان خېتى بىزگە ياخشى جاۋاب بېرىدۇ، — دېدى ـ دە، بۇگىلۈك ئاستىدىكى كىچىك ساندۇقتىن نادىرنىڭ تۈرمىدە يازغان خېتىنى

ئالدى. بۇ خەت ئانىسىغا يېزىلغان. ئەنۋەر ئەپەندى خەتنى بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن گۈلپەمخاننى يوقلاپ بارغاندا، مەن ساقلاپ قوياي، دەپ ئېلىۋالغانىدى. گۈلپەمخان خەت تۈرمىدىن چىقىرىلىپ قولىغا تەگكەن چاغدا، پەقەت بىر قېتىملا ئوقۇتۇپ ئاڭلىغان، نادەم بولسا ئۇنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەرسىز، باشقىلار تېخىمۇ خەۋەرسىز ئىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ، ئاكىسىنىڭ خېتىگە تەلمۈرۈپ قارىدى، باشقىلارمۇ تەقەززالىق بىلەن خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئاڭلاشقا ئىنتىزار ئىدى. ئۇلار ئۆز ئۆمۈرلىرىدە تالاي سالام خەتلەرنى ئاڭلىغان، لېكىن ئۇ خەتلەرگە مۇنداق تەشنالىق، تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرمىگەنىدى. بۇ خەت گويا ئۇلارغا دەھشەتلىك قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يول تېپىپ بېرىدىغاندەك ياكى قەدىمىنى قاياققا يۆتكەشكە بۇيرۇق بېرىدىغاندەك تۇيۇلماقتا ئىدى. ئەنۋەرمۇ قانداق قىلىش كېرەك؟ دېگەن سوئالغا مۇشۇ خەت بىلەن جاۋاب بەرمەكچى. شۇڭا، ئۇمۇ دولقۇنلۇق ھېسسىياتقا چۆمۈلگەنىدى. خەت نېپىز تاماكا قەغىزىگە ئۇششاق قىلىپ يېزىلغان. ئەنۋەر ئوقۇشقا كىرىشتى، خەتتە مۇنداق دېيىلگەنىدى:

«ئانا!

ساڭا مەن تۈرمىگە كىرگەندىن بېرىقى بىرىنچى خېتىمنى، شۇنداقلا ئاخىرقى خېتىمنى يېزىۋاتىمەن.

كىشى دۇنياغا كۆز ئاچقانىكەن، ئۇنىڭ بېشىدا ئاخىر بىر كۈن ئۆلۈم بار، لېكىن كىشى دۇنياغا كېلىپ ئەرزىگۇدەك ئىشلارنى قىلىپ ئۆلسە، ئۇ ياش بولسىمۇ ئۆزىدىن رازى بولىدۇ. ئۇنى باققان ئاتا - ئانىسى، ئەل - يۇرتىمۇ ئۇنىڭدىن رازى بولسا كېرەك دەپ ئويلايمەن.

مەن دۇنياغا كۆز ئاچقان كۈنۈمدىن تارتىپ ماڭا ئانىلىق مېھرىڭنى تۆكۈپ، پۈتۈن ياشلىقىڭنى سەرپ قىلىپ، مېنى ئاسراپ ئۆستۈردۈڭ، (بەختلىك بول بالام) دەپ بار - يوقۇڭغا

قارىماي ئوقۇتۇپ قاتارغا قوشتۇڭ، مېنى چوڭ قىلغۇچە ئېغىر يىللارنى هاياش قىلىپ مۇكچەيدىڭ، يۈزلىرىڭگە قورۇقلار چۈشتى، چىشلىرىڭ سارغايدى، چاچلىرىڭ ئاقاردى. ئۆمۈر سائىتى يىگىرمە ئۈچكە سوققاندا مانا مەن هازىر قاراڭغۇ زىنداندا يېتىپتىمەن. بۇرنۇمغا قان پۇرايدۇ. ئەجەل ئۆز سايىسىنى ئۈستۈمگە چۈشۈرۈپ تۇرماقتا. ئېھتىمال ئەتە كۆز يۇمارمەن، ئېھتىمال ئۆگۈن، ئېھتىمال خېتىمنى داۋاملاشتۇرالماسمەن. ئەمدى بۇ بەربىر، شۇنداق ئىكەن، ئانا، مەن بەختسىز بولۇپ قالدىممۇ؟ سەنچۇ؟ بەزىلەر مېنى (نادىر بەختسىز) دېيىشىدۇ، سېنىمۇ، (بەختسىز ئانا) دېيىشەر، ياق، بۇ، بەختنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەنلىك!»

ئەنۋەر هاياجانلىنىپ ئوقۇۋاتقان خېتىنى توختىتىپ نادەمگە قارىدى، نادەمنىڭ كۆزىدىن ئىختىيارسىز ئېتىلىپ چىققان ئىككى تامچە ياش ئۇزۇن كىرپىكىدە ئىلىنىپ توختاپ مەڭزىگە تېمىپ چۈشتى. ئۇ قورۇغان كالپۇكىنى تىلى بىلەن نەمدەپ قويۇپ، خەت ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى:

«ئانا، مېنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىم ـ تەربىيەچىلىرىم ھەقىقىي ھاياتقا كۆزۈمنى ئېچىپ، دوست ـ دۈشمەننى تونۇتتى. كىشىلىك ھاياتىمىزنى ساقلاش ئۈچۈن ئۆز تەقدىرىمىزنى ئۆز قولىمىزدا تۇتۇپ كۈرەش قىلىشنىڭ لازىملىقىنى ئۆگەتتى. قاراڭغۇچىلىق بىزنى ئورىۋالغان زۇلۇمنى پەقەت كۈرەش بىلەنلا يوقاتقىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندىم. شۇنىڭ ئۈچۈن، جېنىم ئانا، سېنى ۋە مىليونلىغان جاپاكەش خەلقىمنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن مۇستەبىت ھاكىمىيەت ۋە ئۇنىڭ مالايلىرىنىڭ قىلمىشلىرىنى پاش قىلىش، خەلقنى ئويغىتىش يولىدا ھەرىكەت قىلدىم، ئەپسۇسكى قولغا چۈشۈپ قالدىم. بىراق، بۇنىڭغا ھەرگىز پۇشايمان قىلمايمەن، بۇنداق بولۇشىمۇ بىلەتتىم.

ئانا ! كىشى دۇنياغا ئاچچىق ئەلەم يۈتقىلى، خورلىنىش بىلەن بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۆتنسىز يۈرگىلى، پاسكىنىچىلىقتا بۇلغىنىپ قۇرتتەك مىدىرلاپ يۈرگىلى كېلەمدۇ؟ كىشى دۇنياغا كىم نېمە دېسە، خوپ دەپ ئۆز ئەجرىنى باشقىلارنىڭ يېرىگە تۆكۈپ، بىر بۇردا ناننىڭ غېرىبى بولۇپ، تويماس يالماۋۇزدەك ھەممىمىزنىڭ بايلىقىنى يۇتۇۋاتقانلارنىڭ قاپقىغا ۋە چىشىنىڭ ئېقىغا قاراپ ئۆمۈر ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن كېلەمدۇ؟ ئۆمرىمىز شىرقىراپ ئاققان لاي سۇدەك ئۆتىۋېرەمدۇ؟

ئانا ! مەن بەختسىزمۇ؟ ياق، بەختسىز ئەمەسمەن، مېنىڭ قەلبىم دەردتىن، ھەسرەتتىن، ئادالەتسىزلىكتىن ئاغرىغانلىقىغا خۇشالمەن. ئەگەر مېنىڭ قەلبىم ھېچنېمىگە ئاغرىمايدىغان بولۇپ قالسا، بۇنىڭدىن ئارتۇق بەختسىزلىك بولامتىمۇ؟ !

ئانا ! سەن بەختسىزمۇ؟ ياق، سەنمۇ بەختسىز ئەمەسسەن. سەن مېنى ئۆستۈرۈپ قاتارغا قوشتۇڭ، مېنىڭ ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى سائەتلىرى قالدى، سەن ئۆز خەلقىڭنىڭ بەختى ئۈچۈن چېلىش سېپىدە قۇربان بولغان ئوغلۇڭنىڭ بەختلىك ئانىسىسەن !

مەن تېخى ھېچقانچە ئىش قىلمىغانىدىم، قىلىدىغان نۇرغۇن ئىشلىرىم بار ئىدى، مەن ئىشىنىمەنكى، ئارزۇلىرىم چوقۇم ئەمەلگە ئاشىدۇ. پات يېقىندا تەڭلىك ـ ئازادلىق ئۆز جامالىنى كۆرسىتىدۇ !

ئانا ! پاسكىنىچىلىقلارنى، ئىپلاسلىقلارنى، خورلىنىشلارنى قان بىلەن يۇيۇپ، باش كۆتۈرىدىغان كۈنىمىز كېلىدۇ. ئىشەن، ئانا ! ئەمدى زۇلۇم ئۇزاققا بارمايدۇ.»

ئەنۋەر خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەندە نادەم يىغلاۋاتاتتى. بىراق، ئۇ تىرنىقىنى تاتىلاپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغىنى يوق، ياش تامچىلىرى ئېقىۋاتقان كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ، چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ، مۇشتلىرىنى تۈگۈپ ئولتۇراتتى. باشقىلارنىڭمۇ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىگەن، يۈزلىرى جىددىي تۈس ئالغان،

يۈرەكلىرى قىنىغا پاتمىغاندەك تومۇرلىرى تېز ئۇرۇپ ھاياجانلانغانىدى. ئۇلارغىمۇ گويا چەكسىز كەتكەن قاراڭغۇلۇق ــ زۇلمەت ئىچىدىن يالقۇنلىنىپ بىر ئوت كۆرۈنۈۋاتقاندەك بىلىنمەكتە ئىدى.

ــ كۆڭلۈڭنى بۇزما، يىغلىما، نادەم، ــ دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭغا تەسەللىي بېرىپ، ــ مانا، ئاكاڭ قانداق ئادەم ئىكەن، ئۇنىڭ ھاياتى قانداق ھايات ئىكەن؟ ئېزىلىۋاتقان، يانجىلىۋاتقان جاپاكەش خەلقىي ئۈچۈن ھېچ نەرسىدىن قورقمايدىغان باتۇر ئىنقىلابچى ئىكەنلىكىنى كۆردۇقمۇ ! سەن شۇنداق ئاكاڭ بولغىنى ئۈچۈن پەخىرلەن، خۇشال بول !

ئەنۋەرنىڭ سۆزىدىن كېيىن نادەم ئۆپكىدەپ كەتتى. غەزەپتىنمۇ ياكى ھەسرەت ــ ئەلەمدىنمۇ، ئەيتاۋۇر ئۇنىڭ كۆڭلى قاتتىق بۇزۇلغانىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاكىسى نادىر شۇنداق ئېنىق گەۋدىلىنىپ كەلدىكى، «خەت يېزىم دىدار» دېگەنلەر كەم ئېيتقانىكەن. ئەنە ئۇنىڭ ئاكىسى، ئۆز ئىنىسى بىلەن يۈزمۇيۈز ئولتۇرۇپ مۇڭداشماقتا، سىرداشماقتا ! ...

ئەنە، ئۇنىڭ ئاكىسى ئىنىسىغا كېلەچەككە تولۇق ئىشەنگەن سۆزلىرىنى ھاياجان بىلەن ئېيتماقتا ! ...

ئەنە، ئۇنىڭ ئاكىسى ئىنىسىنى يالقۇنلۇق ــ قايناق كۈرەش ئىچىگە چاقىرماقتا ! ...

بۇ خىتابلار نادەمنىڭ يۈرەك ــ باغرىنى شۇنداق دولقۇنلاتقانىدىكى، گويا ئۇ ئېتىلىشقا تەييار تۇرغان بومبىدەك قىسىلماقتا ئىدى.

ــ بولدى قوي، يىغلىما، ــ دېدى ئەنۋەر، ــ ھازىر يىغلايدىغان پەيت ئەمەس، يىغا بىلەن نادىر ئەپەندىنىڭ ئۈمىدىنى ئاقلىغىلى بولمايدۇ.

ــ يىغلاش بىلەن ئىش تاماملانمايدۇ، ئۇكا، بۇ خەت بىزنىڭ ئەمدى قانداق قىلىشىمىز خۇسۇسىدا كۆڭلىمىزگە بىر ئوي سېلىپ قويىدى، ــ دېدى گايىتمۇ سارغۇچ بۇرۇتىنى سىلاپ

تۇرۇپ ئويلانغان هالدا.

جامالىدىن چوڭقۇر خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ دېدى:

— بولدى قىل، نادەم، ئاكاڭنىڭ خېتى سېنىڭمۇ، مېنىڭمۇ كۆزىمىزنى ئاچتى، بىزنى ئويغاتتى. راست ئەمەسمۇ، ئۆمرىمىز پاسكىنىچىلىقتا بۇلغىنىپ، قۇرتتەك مىدىرلاپ يۈرۈۋاتىمىزغۇ.

نادەمنىڭ كۆز يېشى توختىمىدى، ئۇنىڭ يېشى هېچ توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

— هە، بوپتۇ، يىغلىۋال، — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ، — سېنىڭ بۇ يىغاڭ بىكار كەتمەس، ئاز كۈندە بۇ يىغىلار ئېتىلغان ئوق بولۇپ قالار، — ئۇ ئۆيئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

بۇ هالەت خېلىغىچە داۋام قىلدى.

— ئاه ... قانلىق يارا ... — نادەم كۆزىنى هېلىغىچە تىكىپ تۇرغان بىر نۇقتىدىن ئۈزۈپ بىردىنلا ئەنۋەرگە تىكىلدى، — ئەنۋەركا، مېنىڭ كۆكسۈمدە قانلىق يارىلار بار ...

— شۇنداق، — دېدى ئەنۋەر مېڭىشنى توختىتىپ دەرهاللا، — پۈتۈن ئەلنىڭ كۆكسىدە قانلىق يارىلار بار. يارىنى ساقايتىش كېرەك. ئۇنى كىم ساقايتىدۇ؟ ئاسماندىن بىرى چۈشەمدۇ ياكى باشقا ياقتىن بىرى كېلەمدۇ؟

مانا ئەمدى ئوقۇتقۇچىسى ئوقۇغۇچىسىنىڭ كۆزىگە تىكىلدى. بىر مىنۇتتەك جىمىلىق هۆكۈم سۈردى.

— ياق ! — دەۋەتتى نادەم بىردىنلا ۋە ئاۋازىنىڭ قاتتىق چىقىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى، — بىز، پەقەت بىز ساقايتىمىز !

— مانا، بارىكاللا، ئوغۇل ! مانا ئەمدى ئەركىن ئادەمسەن، مانا ئەمدى ئۆز خالىغىنىڭنى قىلالايسەن، بىز ئاكاڭنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئۇ ئويلىغان زامان ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىمىز لازىم !

ئۇ كۆڭلىگە پۈككەن نىيىتىگە يېتىپ، گويا تىككەن كۆچىتىنىڭ مېۋىسىنى يېگەندەك هۇزۇرلىنىپ كەتتى. شۇڭا،

دولقۇنلانغان يۈرىكىنى باسالماي كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن مۇنداق دېدى:

— توغرا ئېيتتىڭ، ئىنىم، بۇ يارنى بىز ساقايتىمىز، بۇ يارا قولىمىزغا مىلتىقنى ئالغاندا چوقۇم ساقىيىدۇ؟

— توغرا، «جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ» دېگەن گەپ بار، — دېدى كېۋىرمۇ ئۆزىنى باسالماي.

نادەمنىڭ ئاكىسىنىڭ كېلەچەككە تولۇق ئىشەنچ بىلدۈرگەن خېتى، ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ يالقۇنلۇق بۇ سۆزى كۆرەش يولىنى كۆرسىتىپ، ئۇلارنى بۇ يولغا سەكرەپ چۈشۈشكە تەييار ھالغا كەلتۈرگەن ۋە ئۇلارنى قانداقتۇر بىر كۈچ بىلەن جانلاندۇرۇۋەتكەنىدى.

ئوقۇتقۇچىسى بىلەن ئوقۇغۇچىسى قوللىرىنى بىر - بىرىنىڭ مۈرىسىگە قويغاندا، ھەر ئىككىلىسىنىڭ يۈرىكى يالقۇنلۇق بىر پەدىگە تەڭ تەپمەكتە ئىدى.

ئەنۋەر ئىلقا تاغلىرىدا يۈز بېرىۋاتقان يېڭىلىقلاردىن تېخى گەپ ئاچمىدى. ھازىرقى ئەھۋالغا قارىغاندا، دوستلىرى كۆرەش يولىغا سەكرەپ چۈشۈشكە تەييار تۇرغاندەك قىلاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئويغىنىپ قوزغالغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئىلقا تاغلىرىدىكى يېڭىلىقلاردىن سۆزلەشنى يەنە بىر قېتىملىق سۆھبەتكە — ئۆتكۈنلۈككە قالدۇردى. شۇنىڭغىچە نىزامىدىنغا خەت يېزىپ، دوستلىرى بىلەن تاغقا چىقىپ كېتىشكە ئۇنىڭ قانداق قارايدىغانلىقىنى بىلىش قارارىغا كەلدى.

— بىز يىمىرىلمەس كۈچ بولۇپ ئۇيۇشتۇق، — دېدى ئەنۋەر جىددىي ھالدا، — ئەگەر ۋەزىيەت تەقەززالىقى بىزنى كۆرەشكە چاقىرسا ... — ئۇ ھەممىسىگە سەپسالدى، نادەم، گايىت، كېۋىر، جامالىدىنلار خۇددى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە تەييار تۇرغان جەڭچىلەردەك يۈرەك - باغرىنى دولقۇنلىتىۋاتقان بىر نەرسىگە ئىنتىلىپ تۇرۇشاتتى، — بېلىمىزنى باغلاپ مەيدانغا چۈشەلەيمىزمۇ؟ — ئۇ سىناق نەزىرىدە سەپداشلىرىغا قارىدى.

— جىنىمىز پىدا، ئۇكا، — دېدى كېۋىر ياڭراق ئاۋاز بىلەن، — سەن نەگە باشلىساڭ بىز شۇ يەرگە تەييار ! — باشقىلارمۇ كېۋىرنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ، ئارقا - ئارقىدىن مەردانە ئاۋازلىرىنى جاراڭلاتتى. ئۇلار قەسەم ئىچىشتى، ۋەدە بېرىشتى. ئۇلار ئەمدى دەردمەن دېھقانلار ئەمەس، ئۇلۇغ نىيەت يولىدا ئاتلانغان، ئەركىنلىك ئۇچۇن جېنىنى تىككەن قەھرىمان جەڭچىلەر ئىدى. ئۇلار قايتىپ چىققاندا، تاڭمۇ يورۇي دەپ قالغانىدى.

ئەنۋەر نادەمنى ئايرىپ قالدى:

— مەيەرگە كەل، ئولتۇر، — دېدى ئەنۋەر، — نىزامىدىن ئاكامنى تونارسەن؟

— سىزنىڭ سۆزلەپ بەرگىنىڭىز بويىچە كۆرسەم چوقۇم تونۇيمەن.

— ئۇنداق بولسا، مەن خەت يېزىپ بېرىمەن، سەن ئەكىرىپ جاۋابىنى ئاچىق !

— بولىدۇ.

نادەم بىردىنلا نىزامىدىننىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ، ئۇنى كۆرىدىغان بولدۇم، دەپ ھاياجانلاندى ۋە يۈرىكى قىن - قىنىغا پاتماي ئۇرۇپ كەتتى.

— بىراق ...

— ھە، قانداق دەيسەن؟

— بايغا نېمە دەيمىز؟

— بايغا؟ ... — ئەنۋەرمۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى.

— توختاڭ، ئامال تاپتىم، — دېدى نادەم ئالدىراپ، — ئاپام ئاغرىپ قالدى، ئۇنىڭغا قارايدىغان ئادەم يوق، شەھەردىن تۇغقىنىمىزنى ئاچقاي دەپ، بايدىن سورىمامدىم. ھازىر راستىلا ئاپامنىڭ مىجەزى يوق.

— ئۇ ئامالىڭمۇ بولىدۇ، — دېدى ئەنۋەر ۋە قولىغا قەلەم ئالدى - دە، خەت يېزىشقا ئولتۇردى. ئۇنىڭ قەلىمى قەغەز

ئۇستىدە تېز ـ تېز يورغىلاشقا باشلىدى.

«نىزامىدىن ئاكا!
سىزگە ئالاھىدە يېڭى خەۋەر يەتكۈزىمەن:
مەن ئىشلىرىمدىن بىرىنچى قېتىملىق ئۇنۇمگە ئېرىشتىم، جىددىي كۆزىتىشلەردىن ئۆتكەن جەڭچىلەردىن گۇرۇپپا قۇرۇلدى، يېزىدىمۇ تەشكىللىك بىر ئۇلۇغ كۈچ دۇنياغا كەلدى! بۇ خەتنى گۇرۇپپىمىزنىڭ قەيسەر جەڭچىسى، نەۋاقتا، كوچىدا ھېلىقى چېرىكلەر بىلەن ئېلىشقان نادەم ئىسىملىك يىگىت ئەكىرىپ كەتتى، جاۋابىنى تېزرەك بېرەرسىز.
ھازىر مېنىڭ ئۆلۈمدىن قورقماس، مەردانە، قەيسەر جەڭچىلىرىم تەييار بولدى، نىلقا تاغلىرىغا قاراپ سەپەر قىلساق قانداق دەيسىز؟ بىز تەقەززالىق بىلەن بۇيرۇق كۈتمەكتىمىز!»

ئەنۋەر ئەپەندى قىسقا خەتنى تۇمارچە قىلىپ قاتلىدى ـ دە، نادەمگە ئۇزارتتى:

— مانا، تېز ئەكىرىپ، تېز قايت.

— بولىدۇ.

نادەم كەينىگە بۇرۇلدى.

— توختا، — دېدى ئەنۋەر ئويلىنىپ تۇرۇپ، — ئەگەر ياخشى كۆڭنىڭ يامىنى بولۇپ قالسا چاتاق بولىدۇ، خەتنى قەيەرگە سالىسەن؟

نادەممۇ ئويلىنىپ جاۋاب بەردى:

— مانا، تاپىنىمنىڭ ئاستىغا، — ئۇ پۇتىدىكى چورۇقنى كۆرسەتتى.

— يارايسەن — دېدى ئەنۋەر.

نادەمنىڭ ھېلىلا ياشقا تولغان كۆزلىرىدىن كۈلكە كۆرۈندى.

— يەنە بىر ئىنتايىن مۇھىم ئىش بار، — دېدى ئەنۋەر، — ئەتراپنى ياخشى بايقا، نىزامىدىن ئاكام، بۇنىڭدىن كېيىن

بىزنىڭكىگە كىرگەندە ئەتراپىنى ياخشى كۆزىتىپ كىر، دېگەنىدى. هازىر شەھەردە پايلاقچىلار كۆپ، ئەگەر كوچىدا، دەرۋازىنىڭ ئالدىدا يوچۇن كىشىلەرنى بايقىساڭ، كىرمەي يېنىپ چىق، سەگەك بولمىساق بولمايدۇ، ئۇكام.

— بايقاپ كىرىمەن.

نادەم كەينىگە بۇرۇلۇپ مېڭىپ ئىشىك تۇۋىگە كەلگەندە، ئەنۋەر ئۇنى يەنە توختىتىۋالدى:

— ئۆينى بىلىسەنغۇ؟

— سىز دەپ بەرگەن كوچىدىغۇ؟

— ھەئە، شۇ كوچىغا كىرىپ، ئۇچىنچى دەرۋازىغا كىرىسەن. ئۆينىڭ ئىشىكىگە تۇم قارا كىگىز قېقىلغان.

— چۈشەندىم.

نادەم چىقىپ كەتتى.

ئونىنچى باب

1

بۇ شەھەرنىڭ توغراكۆۋرۈك بازىرى ئەڭ ئاۋات بازارلارنىڭ بىرى. ھازىر بۇ يەردە كىشىلەر تامغا چاپلانغان رەسىملىك تەشۋىقات ۋەرەقىسىنى قىستا ـ قىستاڭ بولۇپ كۆرۈشمەكتە. بۇ تەشۋىقات ۋەرەقىسىگە رەسىم سىزىلغان، رەسىمگە قاسقان شەپكىسىنىڭ ماڭلىيىغا ئون ئىككى قىرلىق كاكار تاقىغان گومىنداڭ ئەسكىرىنىڭ كۆكسىگە مىلتىقىنىڭ ئىشتىكىنى غەزەپ بىلەن ئۇرۇۋاتقان بىر قوزغىلاڭچىنىڭ رەسىمى چۈشۈرۈلگەن. رەسىمنىڭ ئاستىغا: «يوقالسۇن گومىنداڭ !»، «ياشىسۇن ئىنقىلاب !» دېگەن شوئار يېزىلغان.

بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان كىشىلەر توپى ئىچىدە يۈزلىرىگە تەبەسسۇم يۈگۈرۈپ، رەسىمگە زوقلىنىپ قاراپ تۇرغۇچىلارمۇ، بۇ خەۋەرنى باشقىلارغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالماي، تېزلا بۇرۇلۇپ ماڭغۇچىلارمۇ ۋە ئۆڭسۈلى ئۆچۈپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكۈچىلەرمۇ بار. كىشىلەر تېخى تۇنۇگۈنگىچە «ئازادلىق» نامى بىلەن چاپلانغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى كۆرۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭغا گومىنداڭغا قارشى باش كۆتۈرۈشنىڭ، ئازادلىق سېپىگە ئۇيۇشۇشنىڭ لازىملىقى يېزىلغانىدى. ئەمدى بولسا، باش كۆتۈرگەن ئىنقىلابچىنىڭ جانلىق قىياپىتى گەۋدىلىنىپتۇ ! بۇ، كىشىلەرنى ھاياجانغا سالماي مۇمكىنمۇ؟ !

بىردەمدىن كېيىن ئەتراپقا ساقچى يېغىپ كەتتى، ئۇلار

توپلانغان كىشىلەرگە ئالىيىپ قاراپ ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراشقا باشلىدى:

— دەرھال تارقىلىش رودۇپايلار، بولمىسا ھازىر كاللاڭدىن ئىس چىقىدۇ!

بۇ يەرگە كەلگۈچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى، رەسىملىك تەشۋىقات ۋەرەقىسى توغىرۇلۇق خەۋەر ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا، قۇلاقتىن ـ قۇلاققا يېتىپ، ھايال بولماي نەچچە يۈزلىگەن كىشى يىغىلدى. ساقچىلارنىڭ شۇنچە قاتتىق ۋارقىراش، دېۋەيلەشلىرىگە، دوقلىرىغا كىشىلەر پىسەنت قىلمىدى، ساقچىلار قوپاللىق بىلەن ۋارقىرايتتى:

— تارقىلىش رودۇپايلار! ئۆلگۈڭ كېلىشتىمۇ، نېمانچە بىزەڭلىشىپ كەتتى بۇ خەق؟!

لېكىن، خەلق تارقالمىدى، ساقچىلار ئۇلارغا تاشلىنىپ، تاراسلىتىپ قامچا سالدى. ئادەملەر قالايمىقان قېچىشتى، يىقىراشتى، بىرەر يۈز مېتىر يەرگىچە بېرىشىپ توختاپ قېلىشتى ۋە يەنە يىغىلىشقا باشلىدى. كوچىدا ئەنسىزلىك بىلەن ئۇياقتىن ـ بۇياققا چىرقىرىشىپ ئۆتكەن ماشىنىلار، ئاتلىق چېرىكلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. شۇنچىلىك ھەيۋەتلىك ئىشلار قىلىنىۋاتسىمۇ، كوچا ـ كوچىدا يۈرگەن كىشىلەر خۇددى قىياندەك ئاقاتتى. غەزەپكە كەلگەن كىشىلەرنىڭ كوچىغا چىقىشىنى توسۇپ قالغىلى بولمايتتى. بۇنىڭدىن قانلىق يارىلارنىڭ ئېغىز ئېچىۋاتقانلىقىنى كۆرگىلى بولاتتى.

«ئازادلىق» تەشكىلاتىنىڭ يەر ئاستى خىزمىتى جىددىيلەشكەن ۋە ئۇنۇم بېرىشكە باشلىغانىدى. ھەر كۈنى تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا كوچىلارنىڭ تاملىرىغا، سىم تاناپ تۈۋرۈكلىرىگە تەشۋىقات ۋەرەقلىرى، رەسىملىرى چاپلىناتتى، ھويلىلارغا تاشلىناتتى، ھەر كۈنى چېرىكلەر تەرىپىدىن يۈزلەپ ۋەرەقىلەر يىرتىلىپ تۇرسا، ئەتىسى ئەتىگەندىلا يەنە يۈزلەپ ۋەرەقىلەر پەيدا بولۇپ تۇراتتى. ۋەزىيەتتىكى بۇ ئۆزگىرىشلەر

قوزغىلاڭ بولىدىغانلىقىدىن شەپە بېرەتتى ۋە خەلقتە ئىشەنچ پەيدا قىلاتتى.

زەينىدىن سائەت تۆتكە يىگىرمە مىنۇت قالغاندا، سىۋر باسقان كوچىلارنى بويلاپ، ئالتە شوئار مەھەللىسىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ بۈگۈن مۇنداق بىر باغاق تاپشۇرۇۋالغانىدى:

«تەكلىپنامە

مۆھتەرەم زەينىدىن، چارشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتتە، ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى ئەللىك ئالتىنچى نومۇرلۇق قورۇدا ئۆتكۈزۈلىدىغان توي مۇراسىمىغا قاتنىشىپ بېرىشىڭىزنى سورايمىز.

ئېھتىرام بىلەن: مامۇت ئاخۇن

1944 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى»

زەينىدىن ئويلىنىپ قالدى: بۇ ئاجايىپ ئىشقۇ، يا مەن ساھىبخانىنى تونۇمىسام، بۇ باغاق قانداقلارچە ماڭا كېلىپ قالدى؟ ... بۇرۇن تېرە زاۋۇتىدا ئىشلىگەن ئىشچى مامۇت ئاخۇنمۇ يا؟ ... ياق، ئۇ مامۇت ئاخۇن باشقا مەھەللىدە، ئۇنىڭ مېھمان چاقىرغۇدەك ھالىمۇ يوق. ئۇنداق بولسا بۇ زادى كىم؟ ... بۇ ليۇ بىندې دېگەن جاللاتنىڭ ئويۇنى بولمىسۇن يەنە؟ بۇ ئەبلەخ ئىلى ۋىلايىتىگە كەلگەندىن بېرى كوچا ـ بازارلاردا پۇقراچە كىيىنىپ، ئىچىگە تاپانچا ئېسىۋالغان، پىچاق سېلىۋالغان قارا كۆڭۈل لۈكچەكلەر كۆپەيدى. بۈگۈن مەن بۇ باش ـ ئۇچى يوق باغاقنى تاپشۇرۇۋالدىم، ليۇ بىندې بىرەر باھانە ـ سەۋەب تېپىپ قولغا ئالماقچىمدۇر، ھازىر يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنىڭ مەركىزىدە مۇشۇ سىر يوشۇرۇنغاندۇ، بەلكى؟ ... ھازىر سىرلىق ئىشلار ئازمۇ؟ ...

ئۇ شۇلارنى ئويلاپ، قولىدىكى چىرايلىق ئىشلەنگەن باغاقنا سىنچىلاپ قاراپ قويۇپ يولىنى داۋام ئەتتى. ئۇنىڭ باش

ئۇستىدىكى قارا بۇلۇتلار ھېلى يامغۇر قۇيۇۋېتىدىغاندەك ساڭگىلاپ تۇراتتى. كوچىدىكى ئۇياق ـ بۇياقتا ئۆتكۈچىلەر ئالدىرىشىپ ماڭماقتا ئىدى.

نىزامىدىن ئېرەنسىزلىك بىلەن كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن كوچىدا كېتىۋاتقان ھەربىر كىشىگە زەن قويۇپ ماڭماقتا ئىدى. ئەگەر يولدا بىرەر پىشكەللىككە ئۇچراپ قالغۇدەك بولسا قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇنداق ئىشلار ئاز بولۇۋاتامدۇ؟ كىشىلەر ھەر كۈنلۈكى ئۇنلاپ ـ يۈزلەپ تۇتۇلۇپ كېتىۋاتامدۇ؟! ھۆكۈمەت ھازىر شۇنچىلىك ۋەھشىيلىشىپ كەتتىكى، ئۇنىڭ ساقچىلىرى ئۆزلىرىگە ئالىيىپ قاراپ قويغۇچىلاردىنمۇ گۇمان قىلىدىغان بولۇپ كەتتى. بىرەر پاكىت بىلەن تۇتۇش ئەمەس، ئالدى بىلەن تۇتۇش، ئاندىن پاكىت ئىزدەش، ياساشقا ئۆتتى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ماھىيىتى مۇشۇ. شۇڭا، مېنى نېمە ئاساس بىلەن تۇتىسەن، دېگىلى بولمايدۇ، تۇتۇپلىۋالسا، پاكىتنى پەيدا قىلماق تەس ئەمەس. ياخشىسى تۇتقۇق بەرمەسلىك! يىراقتىنلا ساقچىغىمۇ، پۇقراچە كىيىنگەن كىشىلەرگىمۇ سەپسېلىپ ماڭغان تۈزۈك. نىزامىدىن شۇنداق ئىش ـ پىشكەللىك يۈز بېرىپ قالغۇدەك بولسا قانداق قىلىشنىڭ لازىملىقىنى ئويلاپ، ئوڭ قولىنى يانچۇقىدىن چىقارماي كېتىۋاتاتتى.

كەينىدىن بىرى ئۇنىڭغا يېتىشىپ كەلدى:

— سالام، ئەپەندى، نەگە؟

ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ:

— سالام، زەينىدىن! — دېدى قول بېرىپ.

زەينىدىن يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى نىزامىدىن بىلەن تونۇشۇپ قالغان. بۇ ئۇچرىشىش بىلەن ھەر ئىككىسىنىڭ چىرايىدا جۇشقۇنلۇق ياندى.

— تويغا! — جاۋاب بەردى نىزامىدىن.

— نەدىكى تويغا؟

— ئالتەشوئار مەھەللىسىدىكى تويغا.

— مۇنداق دەڭە، ئالتەشوئار مەھەللىسىدىكى توي مۇراسىمىغا قاتناشقىلى مېڭىپسىز - دە؟

زەينىدىن ئىشنىڭ دەل ئۇستىدىن چۈشكەنىدى. ئۇلار خېلى يېقىن بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما باسقان قەدەملىرىنى بىر - بىرىدىن يوشۇرۇپ يۈرۈشكەن. مانا ئەمدى ئىككىسىنىڭ بىر يولدا ئىكەنلىكى ئايان بولۇپ، سىر تۇتۇشقا ئورۇن قالمىغانىدى. شۇڭا، ئۇ ئىشەنچلىك هالدا ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ:

— ئەلۋەتتە، ۋاقىت يەتتى، زەينىدىن، ھەرىنىڭ زەھىرىدىن قورققان ئادەم ھەرگىز ھەسەل يېيەلمەيدۇ، — دېدى.

— توغرا ئېيتتىڭىز، ئەپەندىم، — ئۇنىڭ بايىقى ئەندىشىلىرىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. شۇڭا، جىددىي هالدا مۇنداق دېدى، — هامىنى بىر ئۆلۈم، ئازادلىق ئۇچۇن كۈرەش قىلىشتا ئۆلۈمدىن قورقماسلىق كېرەك!

— شۇنداق، — دېدى نىزامىدىنمۇ جىددىي هالدا، — گومىنداڭچىلار بىزنى «سىڭكۇ» دەپ كېلىۋاتىدۇ، دۇنيادا بۇنىڭ - دىنمۇ ئارتۇق خورلۇق بولماس. خورلۇقتىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن كۈرەش قىلىشقا، ئۆلۈمدىن قورقماسلىققا توغرا كېلىدۇ. ئادەم ئۇچۇن ئەڭ قىممەتلىك نەرسە — ئازادلىق - ئەركىنلىك! مۇشۇ يولدا «سىڭكۇ» لارنىڭ قانداق ئىشلارنى تەۋرىتەلەيدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويۇش ۋاقتى يەتتى. بىزنىڭمۇ تارىخىمىز يېزىلىۋاتىدۇ، خورلانغان ئادەملەر تارىخىنىڭ داۋامىنى: كۈرەش قىلماق، بەختكە يەتمەك، دەپ يازىدۇ. چۈنكى، خورلۇق چەكلىك بولىدۇ، كۈرەش چەكسىز بولىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟! — نىزامىدىن توختاپ ئۇنىڭغا قارىدى، ئۇنىڭ ئۆز سۆزىدىن ئۆزى هاياجانلىنىپ قويۇق قاشلىرى تىكلىنىشىپ، چىرايى تېخىمۇ سۈرلۈك تۈسكە كىرگەنىدى.

— ئەلۋەتتە، — دېدى زەينىدىن نىزامىدىننىڭ سۆزلىرىدىن هاياجانلىنىپ، — هازىر ئالتەشوئار مەھەللىسىدىكى تويغا

قاتنىشىمىز، كەچ كىرگەندە، يۈلەن تارتىمىز - دە! — ئۇ هۇزۇرلىنىپ قىزىپ كەتكەن ئالىقانلىرىنى بىر - بىرىگە سۈركىدى.

نىزامىدىن كۈلۈمسىرەپ:

— هاي - هاي يۈلەن، هاي يۈلەن، بەخت نەدە، يارى - يار ئازادلىققا بەلنى باغلاپ چىققان يارى - يار، دەيمىز دەڭگە، — دېدى.

ئىككىسى كۈلۈشۈپ كەتتى، بۇ كۈلكە ئىچ - ئىچىدىن ئۇرغۇپ چىققاندى.

ئۇلار دوقمۇشتىن قايرىلىپ، ئالتەشوئار مەھەللىسىگە كەلدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى بىر هويلىدىن داپ، دۇتار، تەمبۇر ئاۋازى ئاڭلاندى. يەنە بىرنەچچە هويلىدىن ئۆتسىلا، نەغمە - ناۋا ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتقان ئەللىك ئالتىنچى نومۇرلۇق هويلىغا باراتتى. ئىككىسى قەدەملىرىنى تېزلەتتى. ئەللىك ئالتىنچى نومۇرلۇق هويلىدا توي مەرىكىسى قىزىپ كېتىپتۇ، بىرنەچچە ئادەملەر پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ساز چېلىۋېتىپتۇ. هويلا ئىچى يۈزلىرىدىن خۇشاللىق، تەبەسسۇم ئېپىادىلىنىپ تۇرغان مېھمانلار بىلەن تولۇپ كېتىپتۇ. زەينىدىن مامۇت ئاخۇن ئىسىملىك ساھىبخانا بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىرىماقتا ۋە ئەتراپىغا سەپسېلىپ قارىماقتا ئىدى. ناخشا - ساز، ئويۇن - تاماشا داۋام قىلماقتا ئىدى.

مېھمان كۈتۈۋاتقان بىرى ئۇلارنىڭ قولىقىغا پىچىرلىدى:

— ساھىبخانا ئىككىڭلارنى ئاۋۇ ئۆيدە بىرەر پىيالە چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلىۋاتىدۇ، قېنى مەرھەمەت.

ئىككىسى پاكارغىنا بىر ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلدى. مېھمان كۈتكۈچى ئۇلارنى ئۆيگە كىرگۈزۈۋېتىپ، ئىشىكنى يېپىپ قويۇپ كەتتى.

بۇ ئۆيدە يەنە بىر مېھمان كۈتكۈچى بار ئىدى، ئۇ:

— قېنى، ئىچكىرىكى ئۆيگە، — دېدى.

ئىككىسى ئىچكىرىكى ئۆيگە سالام بىلەن كىردى. ئىچكىرىكى ئۆيدە چۆرىدەپ كۆرپىلەر سېلىنغان، كۆرپىلەر ئۈستىدە لىققىدە كىشىلەر ئولتۇرۇشاتتى. نىزامىدىن بىلەن زەينىدىن ئولتۇرغان ئادەملەر بىلەن بىرمۇبىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ــ دە، كۆرپىدىن ئورۇن ئالدى. ياش بىر يىگىت ئولتۇرغانلارنىڭ قولىغا سۇ ئالدى ــ دە، داستىخان سالدى. نان، تاتلىق ــ تۈرۈملار سېلىنغان پەتنۇسلارنى قويدى، ئاندىن چاي تارتىلدى. زەينىدىن قولىغا چىنىنى ئېلىپ ئۆيدىكىلەرگە سەپسالدى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدا ئېغىر ــ بېسىقلىق، خۇشخۇيلۇق، كۆتۈرەڭگۈ روھىي ھالەت ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇ تېخى گەپ ــ سۆز باشلانماي تۇرۇپلا كىشىلەرنىڭ نېمىشقا بۇ يەرگە يىغىلىپ قالغانلىقىنى چۈشەندى. ئۇنىڭ ياخشى تونۇيدىغان ئادىمى تۆردىكى قاتارنىڭ چېتىدە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ نەۋاقتا زەينىدىنگە، پات ئارىدا مەلۇم جايدا بىر يىغىن ئېچىلىدۇ، دېگەنىدى. ئۇ يىغىن مۇشۇ بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى.

ــــ مېھمانلىرىمىز كېلىپ بولدى، قېنى توي مۇراسىمىمىزنى باشلايلى، يولداشلار، ــــ دېدى تۆردىكى قاتاردا ئولتۇرغان ئابدۇكېرىم ئاباسوف كۈلۈمسىرەپ، ــــ بۇ يىغىلىش بىر تەشنا بولۇپ كەلگەن «ئازادلىق» تەشكىلاتى رەھبەرلىكىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى. يىغىندا ھەرقايسى چوڭ گۇرۇپپىلارنىڭ مەسئۇللىرى چاقىرىلدى. ھازىر ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىش تېز بولماقتا. ئويغانغان خەلق تەشكىللىك بىر كۈچنىڭ رەھبەرلىكىگە موھتاج، بىز ئۇيۇل تاشتەك مۇستەھكەم ئۇيۇشتۇق. ۋاقىت پىشىپ قالدى. يولداشلار، مانا ئەمدى مەڭگۈ ئۆچمەس كۆرەشچان تارىخ يارىتىشنىڭ پەيتى كەلدى. بىز بۈگۈنكى خەلقىمىزلا ئەمەس، بەلكى كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالىدىغان ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىشىمىز كېرەك. بىز ھەرگىز ئۇلارنىڭ قارغىشىغا قالماسلىقىمىز كېرەك. بىز قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە بەل باغلىدۇق،

شۇڭا قورالـلىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنىڭ تەييارلىقىنى پۇختا ئىشلىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ، — ئۇ سوۋۇپ قالغان چايدىن ئىككى يۇتۇم ئىچىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ھازىر نىلقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەرىكىتى جىددىي، بىزنىڭ ئەۋەتكەن ئادەملىرىمىز خەلقنى تەشكىللەش - ئۇيۇشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلەپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ رەھبەرلىكىگە ياخشى ياردەم بەرمەكتە. قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىزگە قويۇۋاتقان ئورۇنلۇق تەلەپلىرىمۇ بار...

يىغىن باشقۇرغۇچى يىغىندا ئولتۇرغانلارغا جىددىي ھەم ئېغىر ۋەزىپىلەرنى يۈكلىمەكتە ئىدى. بۇ يەردە ئولتۇرغانلار زاۋۇتلارنىڭ بوشتىلغان ئىشچىلىرىدىن، غۇلجا شەھەر ئەتراپىدىكى دېھقانلاردىن ۋە زىيالىيلاردىن بولۇپ، يىگىرمىگە يېتەتتى. بۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى نىزامىدىن تونۇمايتتى. بىرنەچچە تونۇشلىرىدىن باشقا ئابدۇكېرىم ئاباسوفنى ئەڭ ياخشى تونۇيتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن سىرداش دوست ئىدى. ئۇلار ئۈرۈمچىدە تونۇشقان، نىزامىدىن ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىننىڭ ئەڭ بۇرۇن ئوقۇش تۈگەتكەن ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، شۇ يەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغاندا، ئابدۇكېرىم تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىدى. ئۇلار شۇ مەزگىلدە تونۇشۇپ قېلىپ دوستلۇق ئورناتقان، كېيىن نىزامىدىن ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىگە ئوقۇتقۇچى بولۇپ يۆتكىلىپ كەلگەندە، ئۇنىڭ كەينىدىن ئابدۇكېرىممۇ كېلىپ، شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىگە تەرجىمان بولۇپ ئورۇنلاشقان.

يىغىن قاتناشقۇچىلىرى جىددىي كەيپىياتتا سۆزلىگۈچىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم سىرتتىكى ئەھۋاللارنى، ليۇ بىندىنىڭ ئىلىغا كەلگەندىن بۇيانقى ئېلىپ بېرىۋاتقان خۇپىيانە ھەرىكەتلىرىنى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ گومىنداڭغا قارشى كەيپىياتىنىڭ ئۇستۇنلۇكىنى، خەلقنىڭ ئازادلىق، ئەركىنلىككە بولغان ئىنتىلىشىنى ئۇزاق سۆزلىدى. باشقىلارمۇ

ئۆز پىكىرلىرىنى بايان قىلدى.

ئابدۇكېرىم يەنە نىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ يېقىنقى ھەرىكەتلىرىنى، گومىنداڭنىڭ بەزىبىر ئورگانلىرىغا تۇيۇقسىز تېگىپ قويۇپ، ئۇلارنى ئالاقزادىلىككە سېلىۋەتكەنلىكىنى بايان قىلىشقا باشلىدى. ئاباسوفنىڭ ئېيتقىنى ئولتۇرغانلار ئۈچۈن يېڭىلىق ئىدى.

— ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، — دېدى ئۇ، — بۇ يىل يەنى 1944 - يىلى ئاۋغۇست ئېيىدا پاتىخ مۇسلىموف يولداشلىرىدىن ئايرىلىپ، قاچقۇن بولۇپ يۈرۈپ، ئاخىر نىلقا ناھىيەسىنىڭ ئۇلاستاي دېگەن تېغىغا بارىدۇ. ئۇ يەردە سۇۋانبېك ئىسمىلىك ئاغىسىنىڭ ئۆيىدە ياتىدۇ. ئەتىسى سۇۋانبېك جېلىلىيۈزىدىكى خەمىت مۇسلىموفنى تېپىپ كېلىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن رەپىق بايچۇرىن، ھوشۇرەم مەمەتوف، ئوسمان ئىبراھىموف، نۇرۇم ئوبۇلۇفلارمۇ كېلىدۇ. بۇلار سۇۋانبېكنىڭ ئۆيىدە ئۇچرىشىدۇ. بۇ چاغدا ئۇلار گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ئۆچمەنلىكى ئىنتايىن كۈچلۈك بولغان غېنى مەمەتباقىيۇفنىڭ قاش دەرياسى ئەتراپىدا يۈرگەنلىكىدىن خەۋەر تاپىدۇ. ئۇلار غېنىنى تېپىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئۈچ كۈندىن كېيىن غېنىمۇ، ئاكىسى ئەكبەر بىلەن سېيىتمۇ كېلىدۇ. ئەكبەر بۇ چاغدا يوشۇرۇنۇپ يۈرەتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ يوشۇرۇنۇپ يۈرۈشىگە زېرەكلىك ھەم چاققانلىق بىلەن قىلىنغان مۇنداق بىر ئىش سەۋەب بولغان، بۇنى سىلەرگە قىسقىچە ھېكايە قىلىپ بېرەي: بىر كۈنى گومىنداڭچىلار ئۇنىڭ ئۆيىگە تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كىرگەن. ئەكبەر ئۇلارغا: «مېنى تۇتۇپ كەتسەڭلار مەيلى، قارشىلىقىم يوق، لېكىن مەن ئۆمرۈمدە ئۆيۈمگە كەلگەن كىشىنى مېھمان قىلماي قايتۇرغان ئەمەسمەن. ئاۋۋال سىلەرنى ئەنە، ئاۋۇ ئوغلىقىم بىلەن مېھمان قىلىمەن، شۇنىڭدىن كېيىن چىرايلىقچە ئالدىڭلارغا چۈشۈپ ماڭىمەن» دەپتۇ. ئۇلار رازى بولۇشۇپتۇ. شۇ ئارىلىقتا ئەكبەر خوتۇنىغا ئاتنى ئېگەرلەپ يار

بويىغا تەييار قىل، دېگەن گەپنى شەرەتلەپ ئۇقتۇرۇپ ئۆلگۈرۈپتۇ. ئەكبەر ئوغلاقنى تۇتۇشقا كىرىشىپ، ئۇنى قوغلاپ ـ قوغلاپ يار بويىغا چۈشۈپتۇ ـ دە، تەييار قىلىنغان ئېتىغا مىنىپ قېچىپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ تاغ ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ يۈرگەن يېرىدىن كەلگەن. مانا بۇلار ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلامچىلىرى، تەشكىللىگۈچى، رەھبەرلىك قىلغۇچى كۈچلىرى، شۇنداقلا يەنە بۇلارنىڭ ھەممىسى بىرنەچچە ئون كىشىلىك ئەترەتلەرنىڭ كوماندىرلىرى. يېقىن ئارىدا ئۇلار بىرنەچچە يۈز، بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك ئەترەتلەرنىڭ كوماندىرلىرى بولغۇسى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئۇلاستاي تېغىغا يىغىلىپ، گومىنداڭ تۈزۈمىگە قارشى كۈرەش قىلىش ئۈچۈن قەسەمياد قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ سۆيۈملۈك خەلقىنى ئازاد قىلىشقا بەل باغلىغان. ئۇلار ئالدى بىلەن گومىنداڭچىلارنى ئالاقزادىلىككە سېلىش، ئەنسىزلىككە چۈشۈرۈشنى ئويلاشقان. غېنى بىلەن ئەكبەر بىردىن مۇھاپىزەتچىسىنى ئېلىپ، غۇلجا شەھىرىگە يوشۇرۇنچە كىرگەن. غېنى يېرىم كېچىدە گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئىلىدىكى قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ دەرۋازىسىدا تۇرغان ئىككى قاراۋۇلنىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، ئۇلارنى ئېتىپ تاشلاپ، قولىدىكى قورال، بېلىدىكى ئوقدانلىرىنى ئېلىپ ئايرودۇرۇم تەرەپكە قېچىپ كەتكەن. ئەكبەرمۇ نەق شۇ چاغدا ئايرودۇرۇم دەرۋازىسىدىكى ئىككى قاراۋۇلنى ئېتىپ، ئۇلارنىڭمۇ قورال، ئوقدانلىرىنى ئەپقاچقان، ئۇلار تۆتى ئۇچرىشىپ تاغقا يول ئالغان ۋە ئەتىسى ئۇلاستايغا يېتىپ بارغان. بۇ ئىش گومىنداڭ ئۈچۈن ئاجايىپ چوڭ ۋەھىمە پەيدا قىلغان. گومىنداڭچىلار پايپېتەك بولۇشۇپ، خۇددى يامان چۈش كۆرگەن ئادەمدەك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپلا قالغان ۋە ئىدارە ـ ئىدارىلەردە ئەنسىزلىك يانغان ...

ئابدۇكېرىم بىر تىنىۋالدى. يېنىدا ئولتۇرغانلارنىڭ ھاياجانلانغان، تەبەسسۇم ئەكس ئەتكەن چىرايلىرىدا دېرىزىدىن

چۈشۈپ تۇرغان كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئويناۋاتقاندەك ئىدى. ئولتۇرغانلار سۆزگە شۇنچىلىك بېرىلىپ كەتكەنىدىكى، ئابدۇكېرىم سۆزدىن توختىغان بولسىمۇ، قىمىر قىلماي، خۇددى قېتىپ قالغان ئادەمدەك ئۇنىڭغا تىكىلىپ قالغانىدى. بەزىلەر ئىشنىڭ بۇ دەرىجىگە يەتكەنلىكىنى تېخىمۇ بىلمەيتتى، بىلگەنلەرمۇ ئومۇمىي كەيپىياتقا ئۆزلۈكىدىن ئەگىشىپ، جىمىپ ئولتۇرۇپ كېتىشكەنىدى. ئادەملەرنىڭ بىر ئىرادىگە كەلگەنلىكى، ئۆزلىرىنى ئۇلۇغ بىر ئىشقا ئاتىغانلىقى جىددىي تۇس ئالغان قىياپەتلەردىن، بەزىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يانغان، بەزىدە تەبەسسۇم چاقنىغان كۆزلەردىن، يىمىرىلگەن لەۋلەردىن بىلىنىپ تۇراتتى. شۇ ھالدا بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن، ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس پىچىرلاشلار باشلاندى.

ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— يەنە خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرى گومىنداڭچىلارنىڭ قولىدىن نۇرغۇن قورال ـ ياراغلارنى تارتىۋالغان. ئۇلار بىر تۇركۇملا ئەمەس، تۇركۇم ـ تۇركۇملەپ تاغدا بىمالال ھەرىكەت قىلماقتا. پاتىخ، غېنى ئەتىرىتىدىن قىرىق ئادەم، ئوسمان، نۇرۇملار ئەترىتىدىن ئوتتۇز ئادەم، ئەكبەر ئەترىتىدىن يىگىرمە ئادەم، سېيىت ئەترىتىدىن ئون ئادەم بولۇپ، ھەممىسى يۈز ئادەم ئىلقا ساقچى ئىدارىسىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتكەن ۋە كۆپ مىقداردا مىلتىق، ئوق ـ دورا غەنىيمەت ئالغان. ئۆزلۈكىدىن كېلىپ ئەترەتلەرگە قوشۇلغانلارغا قورال ـ ياراغ تارقىتىپ بېرىلگەن. مانا بۇلار ئىلقىدىكى ئاساسلىق ئەھۋاللار ...

يىغىن قاتناشقۇچىلىرى ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ يەتكۈزۈۋاتقان مەلۇماتلىرىدىن تېخىمۇ روھلىنىپ ھاياجانلاندى. ئۇنىڭ سۆزىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ كەتكەنلەر ئۇزۇلدۇرمەي تاماكا چېكىشەتتى، ئۆيئىچىنىڭ كۆپكۆك تاماكا ئىسىغا تولغانلىقىنى ھېچكىممۇ سەزمەيتتى. ئادەم دەرد تارتىپ

قايغۇرسا ياكى خۇشال بولۇپ ھاياجانلانسا تاماكا خۇمارى قاتتىق تۇتىدۇ. شۇ تاپتا قوزغالغان ھاياجان ئۇلارنى ئەنە شۇنداق ھالغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. ئۇلار ئابدۇكېرىمدىن يەنە يېڭى، ئاڭلىمىغان سۆزلەرنىڭ چىقىشىنى كۈتەتتى. ئولتۇرغانلار ئۆز ھاياتىدا كىرمىگەن كوچىلارغا كىرگەنلىكىدىن، تاشلانمىغان قەدەملەرنىڭ تاشلانغانلىقىدىن سۆيۈنمەكتە ئىدى. ئادەم شۇنداق نەرسە، ئارزۇ - ئارمىنىنىڭ ئۇچقۇنلىرىنى كۆرسىلا ھېس - تۇيغۇلىرى قوزغىلىپ، ئۆزىنى شۇ يولدىكى پىداكار ھېسابلايدۇ. شۇنداقلا ئۇلار ئۆزلىرىنىلا ئەمەس، كەلگۈسىنىڭ، بالىچاقىلىرىنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن چېلىشقا ئاتلانغانلىقىدىن ئۆزلىرىنى بەختىيارلىق ئىلكىدە سېزىدۇ. شۇڭا، ئۇلار ئابدۇكېرىمنىڭ سۆزلىرىگە تەشنا، ئۆزلىرىنى قانداق ۋەزىپىلەرنىڭ كۈتۈپ تۇرغانلىقىغىمۇ تەشنا.

ئابدۇكېرىم تېخى سۆزلەنمىگەن، ئەمما سۆزلەش ئۈچۈن كۆڭلىگە پۈككەن سۆزلەرنىڭ سالمىقىدىن ھاياجانلىنىپ مۇنداق دېدى:

— بىز ئۇلۇغ ئىش ئۈچۈن ئاتلىنىپ چىقتۇق، تارىخ يانمايدۇ، مەردلەر باسقان ئىزىدىن قايتمايدۇ! ... گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىزنى ھېچ ئىش قىلالمايدۇ، دەپ ئويلايدۇ، راست شۇنداقمۇ؟ قولىمىزدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ؟ — ئۇ مەردانە، جۇشقۇن چىرايلارغا تىكىلدى، — كېلىدۇ، كېلىۋاتىدۇغۇ. دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەر قىلالىغان ھەرقانداق ئىشنى بىزمۇ قىلالايمىز، ئۆزىمىزنى باشقۇرالايمىز، يۇرت سورىيالايمىز ... ئەمما، بىز بۈگۈن مەھكۇم مىللەت، ئىشىنىشىمىز كېرەككى، پات يېقىندا ئازاد مىللەتكە ئايلىنىمىز!

كەلگۈسىگە يانغان ئىشەنچتىن كىشىلەر ئولتۇرالماي قالدى. جىددىي تۈس ئالغان چىرايلار ئوت ئالدى. داستىخان يىغىشتۇرۇلماي ئۈستى - ئۈستىلەپ قايناق چاي قۇيۇلماقتا ئىدى. ئاندىن لېگەن - لېگەنلەردە پولۇ تارتىلدى. ئۆي ئىگىسى

ئولتۇرغانلارنى تاماق يېيىشكە تەكلىپ قىلاتتى. لېكىن، ھەممىنىڭ يېنىپ كەتكەن كۆزلىرى سۆزلىگۈچىدە ئىدى.

— قېنى، تاماق يېگەچ ئاڭلايلى، — دېدى ئابدۇكېرىم سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — چارلاپ ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا قارىغاندا، غۇلجىدىكى چوڭ ـ كىچىك تېرە زاۋۇتلىرى شىخودا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قىسىملىرى ئۈچۈن ئېگەر ـ توقۇم، كەمەر، جۇۋا، قۇلاقچا، پىيما ئىشلەۋېتىپتۇ. دېمەك، گومىنداڭ قوشۇنلىرى تاغ رايونلىرىغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىنىۋېتىپتۇ. ئۇلار شۇ جايدىكى قوشۇنلىرىنى يۆتكەپ كېلىپ، ئىلىدا يانغان ئوتنى ئۆچۈرمەكچى ۋە غۇلجا شەھىرىدىكى ئادەملەرنى قاتتىق قىرىپ يۆتىلەلمەيدىغان ھالغا كەلتۈرمەكچى ... بۇنىڭغا نىسبەتەن بىزدىمۇ پۇختا تەييارلىق بولۇشى كېرەك.

ئابدۇكېرىم قىزىق چايدىن بىرنەچچە يۇتۇم ئىچتى ـ دە، تۆت يانچۇقلۇق ئەستەرلىك چاپىنىنىڭ ئىزمىلىرىنى يېشىۋەتتى. قورساق ئاچىدىغان مەزگىل بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ھېچكىم تۇزۇككىنە تاماق يېگىنى يوق. ھەممىسىنىڭ ھېسسىياتى دولقۇنلىنىپ، كۆز ئالدىدىكى ئېغىر ۋەزىپىلەرنى ئويلاپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن تاماققا ھېچكىمنىڭ ئىشتىھاسى تارتمايتتى. بۇ ئولتۇرغانلار ئۆز خەلقىنىڭ تەقدىرىنى ئۆز قولىغا ئېلىشقا رەھبەرلىك قىلىش تارىخىنىڭ ئۇلارغا يۈكلىگەن مۇقەددەس ۋەزىپىسى ئىككەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن ۋە شۇ كويدا يالقۇنلىنىپ يېنىپ كېلىۋاتقان ئادەملەر !

ئابدۇكېرىم ھاياجاندىن سەل ـ پەل تىترىگەن قولىنى يانچۇقىغا سېلىپ، تۇمارچە قىلىپ قاتلانغان بىر پارچە خەتنى ئالدى.

— مانا بۇ خەت نىلقىدىن كەلگەن، — دېدى ئۇ خەتنى پۇلاڭلىتىپ، ھەممىسى خەتكە ئىنتىزارلىق بىلەن تىكىلدى، — خەتكە قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەترەت كوماندىرلىرى ئىمزا قويغان. ئوقۇپ بېرەي، ئاڭلاپ بېقىڭلار:

«... ئەھۋالدا تېز ئۆزگىرىش بولۇشى مۇمكىن. ھازىرقى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئاساسەن ئۆز ھەرىكىتىمىزنى چاپسانراق كېڭەيتىشىمىزگە توغرا كېلىۋاتىدۇ. قوزغىلاڭچىلىرىمىز ھازىر نىلقىنى ئىشغال قىلىشقا جىددىي تەييارلانماقتا. ئەمما، ھازىر نىلقا تاغلىرى سوغۇق، يەنە بىر - ئىككى ھەپتىدىن كېيىن قاتتىق سوغۇق چۈشۈپ كېتىدۇ. قوزغىلاڭچىلىرىمىزنىڭ پاختىلىق كىيىمى يوق، بۇ ئەھۋال بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزگە توسقۇنلۇق قىلماقتا. ئەگەر سىلەر گومىنداڭ تىكتۇرۇۋاتقان ۋە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن شىخوغا ماڭدۇرماقچى بولغان قىشلىق كىيىم - كېچەكلەرنى قولغا چۈشۈرۈپ بىزگە يەتكۈزۈپ بەرسەڭلار ئىدى، ئىنتايىن ياخشى بولغان بولاتتى. بىزنىڭ قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشىمىزگە ناھايىتى چوڭ ياردەم بولاتتى. بىر ئىلاجىنى قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز.»

كۈن ئولتۇرۇپ كەتتى. دېرىزىدىن چۈشۈپ تۇرغان كۈن شولىسى يىتتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكۈچە يىغىن قاتناشقۇچىلىرى تارقىلىپ كېتىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا، ۋەزىيەت تەقەززاسى بويىچە ۋەزىپىلەرنى تەقسىم قىلىش مۇزاكىرىسى باشلاندى. بۇ ئىش ئانچە ئۇزاققا سوزۇلمىدى. ئارىدىن ئون بەش - يىگىرمە مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن، يىغىن باشقۇرغۇچى قىسقىچە غۇلغۇلىدىن كېيىن ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاشتۇردى:

بىرىنچى، شەھەر قوزغىلاڭچىلىرىنى قورال - ياراغ بىلەن تەمىنلەشكە تۆت كىشى؛

ئىككىنچى، تەشۋىقات ۋە ياشلار خىزمىتىگە ئىككى كىشى؛

ئۈچىنچى، گومىنداڭنىڭ تىكتۇرۇۋاتقان قىشلىق كىيىملىرىنى، ئېگەر - جابدۇقلىرىنى قولغا چۈشۈرۈشكە ۋە

نىلقا قوزغىلاڭچىلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە تۆت كىشى؛
تۆتىنچى، نىلقا بىلەن داۋاملىق ئالاقە قىلىپ تۇرۇشقا ئىككى كىشى مەسئۇل قىلىندى. نىزامىدىن بىلەن يەنە بىر كىشى يېقىن ئارىدا نىلقىغا ئەۋەتىلىدىغان بولدى.

يىغىن تارقالدى.

هويلىغا چىققاندا ئابدۇكېرىم نىزامىدىنغا دېدى:

— خوش، نىزامىدىن ئەپەندى، ئۆيىڭىزگە قارايدىغان ئادەم يوق، باللىرىڭىزنى قانداق قىلىشنى ئويلاۋاتىسىز؟

— موڭغۇلكۈرەگە ئاچىقىپ قويۇش قارارىغا كەلدىم.

— كېچىكىپ قالامسىزكىن؟

— ياق، ئۇ يول بىلەن ماڭمايمەن، سۇمۇل تەرەپ بىلەن ماڭىمەن. ئەۋلىيا چوققا ئارقىلىق ئۆتۈپ كەتكىلى بولىدۇ.

— ئۇنداقتا قاتناشنى هەل قىپسىز - دە؟

— هەئە، نۇراخۇن بۇلاقنىڭ يېنىغىچە ئاپىرىپ قويىدىغان ماشىنا تاپتىم، ئۇ يېقىنغا ئۇلاغ تېپىلىدۇ، ناهايىتى يېرىم كۈنلۈك يول.

— ياخشى، باللىرىڭىزنى خاتىرجەم قىلغىنىڭىز تۈزۈك.

— هەمراهىم بىلەن ئوبدان كېلىشىۋالساق، بەلكى يول چىقىپ قالسا، شۇ ياق بىلەنلا كېتىپ قالارمەنمىكىن.

— ئىشقىلىپ، يول بىخەتەر بولسا، ئۇنداق قىلسىڭىز تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ، — ئۇ ئويلىنىپ قالدى - دە، يەنە مۇنداق دېدى، — ئۇنداق بولسا سىز بىلەن بەزىبىر مەسىلىلەرنى ئوبدانراق سۆزلىشىۋالايلى، يۈرۈڭ، بىللە يانايلى.

ئابدۇكېرىم بىلەن نىزامىدىن كوچىغا چىققاندا، قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەنىدى. كوچا سىرلىق جىمجىتلىقى، بىرمۇ ئادەمنىڭ كۆزگە چېلىقماسلىقى بىلەن سۈرلۈك تۇسكە كىرىپ قالغانىدى. ئۇلار ئارامبەخش ساپ هاۋادىن راھەتلىنىپ نەپەس ئالدى. سوغۇق شامال يۈزىگە ئۇرۇلغاندا، ئابدۇكېرىم ئۆزىنىڭ قاتتىق چارچىغانلىقىنى هېس قىلدى. ئەنسىزلىك پەيدا قىلىپ،

يېقىنلا بىر يەردە تۇيۇقسىز ئىتنىڭ هاۋشىغىنى، ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭى ئاڭلاندى. هەر ئىككىسى ئۆز كۆڭۈللىرىدە، ئادەم ئوغرىلىرىنىڭ بۇ يەرگىمۇ قەدىمى يېتىپتۇ - دە، دەپ ئويلىدى.

ئىككىسى يانمۇيان مېڭىپ، قەدەملىرىنى ئىلداملىتىپ تۈننىڭ سىرلىق قوينىدا بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى.

2

غۇلجا شەھىرىنىڭ ۋەزىيىتى بارغانسېرى جىددىيلەشتى. لىۇ بىندېنىڭ بۇيرۇقى بىلەن هەر كۈنى دېگۈدەك گۇمانلىق دەپ قارالغان ئادەملەر تۇتقۇن قىلىناتتى. ئۈزۈلدۈرمەي تۇتقۇن قىلىش كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە ۋەھىمە - ئەندىشە پەيدا قىلماقتا ئىدى.

بۈگۈن توغرا كۆۋرۈك ئەتراپىدا ئەهۋال ئۇشتۇمتۇتلا ئۆزگىرىپ كەتتى. دۇكاندارلار دۇكانلىرىنى تاقىدى، كىرا هارۋىلىرى نەلەرگىدۇر مۆكۈنگەندەك غايىب بولدى. هەممىلا جايدا مىلتىقلىرىنىڭ ئۇچىغا يالتىراپ تۇرىدىغان ئىشتىكلەرنى بېكىتىۋالغان كوچا قاراۋۇللىرى تۇرۇپ كەتتى. گومىنداڭچىلار خۇددى گۇناهكارلارنى ئېلىپ ماڭغاندەك ئىدارە خىزمەتچىلىرى هەم پۇقرالارنى توغرا كۆۋرۈك يېنىدىكى كۇلۇبقا يىغماقتا ئىدى. مەلۇم بولدىكى، لىۇ بىندې خەلققە سۆزلىمەكچىكەن. ئەمما، كىشىلەر گۇمانسىراشقا باشلىدى.

— نېمانچىلا سۈرلۈك يىغىن بۇ ...

— كوچىنىڭ ئىككى يېقىدا تۇرۇپ كەتكەن ساقچىلار لىۇ بىندېنى قوغداۋاتامدۇ ياكى نىلقا پارتىزانلىرىدىن ئەنسىرەۋاتامدۇ؟

— بىزنى كۇلۇبقا يىغىۋېلىپ ئوققا تۇتامدۇيا؟ ...

ئادەملەر كۇلۇبقا لىق تولغاندا، لىۇ بىندې بىلەن ئابدۇكېرىم

ئابباسوف سەھنىگە چىقتى. ئابدۇكېرىم لىيۇ بىندىڭنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىش ئۈچۈن چاقىرتىلغانىدى. لىيۇ بىندې ئىلىدا پەيدا بولغاندىن بېرى مۇنداق يىغىنلارنى كۆپ ئاچقان ۋە ئىدارىلەرگىمۇ كۆپ بارغان. ئۇ ھەر قېتىملىق چوڭ - كىچىك يىغىنلاردا خەلق كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىشقا ئۇرۇناتتى ۋە ئۆز كۆڭلىدىكى بىئاراملىقنى يوشۇرۇشقا كۈچەپ تىرىشاتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ نىلقا بىلەن غۇلجىنىڭ قاتنىشىنى ئۈزۈپ تاشلىغان بولسىمۇ، لېكىن قوراللىق پارتىزانلارنىڭ نىلقا تاغلىرىدا نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقى، بۇ ئۇلۇغ تەۋرىنىشنىڭ ھۆكۈمەتنى قانداق ئالاقزادىلىككە سېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇراتتى.

لىيۇ بىندې سۆزىنى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، خۇددى خاتىرجەم ئادەم قىياپىتىدە مۇنداق باشلىدى:

— ھەر مىللەت ھەر كەسىپتىكى پۇقرالار، قېرىنداشلار، ئەمدى خاتىرجەم ئۆز ئىشىڭلارنى قىلىۋېرىڭلار، يېقىندا نىلقا ۋەقەسى باستۇرۇلدى. بۇ غېنى، پاتىخ، ئەكبەر قاتارلىق ئالتە ئوغرىنىڭ ئىشى ئىدى. ئۇلار بىزگە ھەيۋە قىلىپ، تۇيۇقسىز نىلقا ناھىيەلىك ساقچى ئىدارىسىگە بېسىپ كىرىپ، ئەھمىيەتسىز نەرسىلەرنى بۇلاپ كەتكەن. ئەمما، بۇ ئىش يامان نىيەتلىك ئادەملەر تەرىپىدىن چوڭايتىلىپ سۆزلىنىپ، پۇقرالار ئارىسىدا ۋەھىمە پەيدا قىلغان. لېكىن، بۇ ئۇنداق ۋەھىمە پەيدا قىلغۇدەك چوڭ ئىش ئەمەس. كىشىلەر ئوبدان ئويلاپ بېقىڭلار، نەچچە مىليون مۇنتىزىم ئارمىيەسى، زامانىۋى قورال - ياراغلىرى بار ھۆكۈمەت بۇ ئىشقا قاراپ تۇرامدۇ، بىرنەچچە ئوغرىنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە كۈچى يەتمەسمۇ؟ ئەلۋەتتە يېتىدۇ، يەتتى، ئۇلارنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇۋەتتى. دۆلەت ئارمىيەسىنىڭ كۈچىنى سەل چاغلىماسلىق كېرەك. ئەمدى بۇ ئالتە توك - توكنىڭ ئىشىغا ھەيران بولۇپ، گاڭگىراپ - تەمتىلەپ يۈرمەڭلار، مېنىڭ ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى راست.

ئۇنداق بۇزۇق پىتنە ـ پاساتچىلارنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمەسلىك لازىم. بۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئاڭلىساڭلار ھەرگىز ئىشەنمەڭلار، ئۇنداق يامان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ ئىغۋالىرىنى ۋاقتىدا ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىڭلار، شۇ چاغدا سىلەرمۇ خاتىرجەم بولىسىلەر ...

ئابدۇكېرىم ئابباسوف ليۇ بىندېنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىش ئۇچۇن سەھنىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ چىرايىدا تەنە، مەسخىرە چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ليۇ بىندېنىڭ سۆزىنى باشقىچە سۆزلەر بىلەن تەرجىمە قىلدى: «ئالتە ئوغرى» دېگەن سۆزىنى «نۇرغۇن ئادەم» دەپ، «ئالتە ئوغرىنىڭ ئىشى» دېگەننى «خەلق ھەرىكىتى»دەپ، «ئەھمىيەتسىز نەرسىلەرنى بۇلاپ چىققان» دېگىنىنى «نۇرغۇن قورال ـ ياراغلارنى ئاچىقىپ كەتكەن» دەپ ئۆرۈدى. ليۇ بىندې ئۇيغۇرچىنى بىلەتتى. ئۇ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، چىرايى ئۆڭدى، تېپىرلاپ ئۇياق ـ بۇياققا ماڭدى ۋە ئاباسوفنى سۆزلەۋاتقان يېرىدىن ئىتتىرىۋەتتى ـ دە، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، تەرىنى تۇرۇپ ئۆزى ئۇيغۇرچە سۆزلەشكە چۈشتى. ئاباسوف ئۇنىڭ خاپا بولۇپ غەزەپلەنگەنلىكىنى ۋە ئۇنى بوش قويۇۋەتمەيدىغانلىقىنى پەملىدى ـ دە، پەيتنى غەنىمەت بىلدى. ئۇ سۆزلەۋاتقان پەيتتىن پايدىلىنىپ، تەرەت قىلىۋېلىش باھانىسى بىلەن ھاجەتخانىنىڭ ئارقىسىدىكى پاكار تامدىن ئۇياققا سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتتى ۋە كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە غايىب بولدى.

ليۇ بىندې سۆزىنى تۈگىتىپ كەينىگە، ئىككى يېنىغا قارىدى. ئابدۇكېرىمنىڭ ئۆزى تۇرماق سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارنى ئىزدەشتۇردى. ئۇرۇمچىدىن ئەكەلگەن ئالتە نەپەر كانۋويلىرىنى ئۇياق ـ بۇياققا چاپتۇردى، لېكىن ئۇنى ھېچنەدىن تاپالمىدى. ئۇنىڭ تېزلىك بىلەن قېچىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۆزى سۆزلىگەن پىتنە ـ پاساتچى، ئىغۋاگەرنىڭ چوڭى يېنىدا ئىكەن ئەمەسمۇ ... ئۇنى

تۇتۇش كېرەك، تۇتماي بولمايدۇ، چاپسانراق تۇتمىسا بالانىڭ چوڭ‌نى شۇ تېرىيدۇ، قاپقانغا چۈشكەن بۆرىنى قاچۇرۇپ قويغىنىمىزنى قارىمامدىغان، ئەستاغپۇرۇللا ...

لىۇ بىندې شۇلارنى ئويلىدى ـ دە، يۈرىكىنىڭ ئەلەم ئوتىدا كۆيۈۋاتقانلىقىنى، قەيەردۇر بىر يەرلىرىنىڭ ئېچىشىۋاتقانلىقىنى ھەسرەتلىنىپ ھېس قىلدى: «قارا بۇنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭلۇقىنى، مېنىڭ سۆزۈمنى تەپ تارتماي، تەتۈرىسىگە تەرجىمە قىلغىنىنى ... — دەپ ئويلىدى ئۇ تېپىرلاپ ئۇياق ـ بۇياققا مېڭىپ، — خەپ سېنى، ئۆزۈمنىڭ كىملىكىنى ساڭا تونۇتۇپ قويمايدىغان بولسام، بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمەيدىغان بولسام !...»

ئۇ دەرھال بۇيرۇق چۈشۈردى: شەھەرنى قورشاڭلار ! ھەممە يەرنى ئالا قويماي ئاختۇرۇڭلار ! ئىزدەپ تېپىپ قولغا ئېلىڭلار !

3

چۈشتىن كېيىنكى ئىختىيارىي ھەرىكەت ۋاقتىدا ئىلى گىمنازىيە مەيدانى ئوقۇغۇچىلار بىلەن تولغان، مەيداندا بەزىلەر ۋالىبول، ۋاسكېتبول ئويناۋاتىدۇ، بەزىلەر تورنىكقا ئېسىلىپ موللاق ئېتىۋاتىدۇ، بەزىلەر ئېرىق ياقىلىرىدا ئولتۇرۇشۇپ دەرس تەييارلىشىۋاتىدۇ، پاراڭلىشىۋاتىدۇ.

مەيداندا ئىككى كۆك چاپانلىق پەيدا بولدى. ئۇلار ئىدارە تەرەپكە ماڭدى. قورغۇي كۆرگەن قۇشقاچلار تۇيۇقسىز جىم بولغاندەك، پورۇقلاپ قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك ھالەت يۈز بەردى: ئوقۇغۇچىلار كۆك چاپانلىقلارغا قارىشىپ بىر ـ بىرىگە ئاستا پىچىرلىشاتتى، يەنە بىرلىرى ئەكسىچە خۇشال بولۇپ، يەنە بىرلىرىگە ھەيۋە قىلىپ:

— ئالتە ئوغرىغا يان باسقان، كوچىلاردىكى ھۆكۈمەتكە قارشى تەشۋىق ۋەرەقىلىرىنى ئوقۇغانلارنى قويماي تۇتسا بولىدۇ ! تۇتۇش، قاماش، ھەتتا ئۆلتۈرۈش كېرەك ! — دېيىشتى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان تولىمۇ چىرايلىق بىر قىز نېپىز لەۋلىرىنى چىشلەپ تىترەپ: «ۋىجدانىسىز! ...» دەپ پىچىرلىدى ـ دە، چەتكە بېرىپ ئېرىق بويىغا بىر كېسەك قويۇپ، قولىدىكى كىتابى بىلەن يۈزىنى يېپىپ ئولتۇرۇۋالدى، بۇ رەيھان ئىسىملىك ئوقۇغۇچى ئىدى.

ئىككى ئوغۇل ئوقۇغۇچى تورنىڭ ئوينىغان بولۇپ پەرۋاسىزلا سۆزلەشتى:

ــ كىمنى تۇتار، باتىرغازى، سەن پەرەز قىلىپ باققىنا؟ ــ دېدى ئورۇققىنا كەلگەن تۇڭگان يىگىت ئۇيغۇر تىلىدا پىچىرلاپ.

ــ كۆردۈڭمۇ ئىسھاق، ــ دېدى بايىقى باتىرغازى ئىسىملىك قازاق بالا رەيھاننى شەرەت قىلىپ، ــ بۇ كۆك ئىتلار ئۇنىڭغا قول سالمىسا بولاتتىغۇ! قارا، چىرايى تاتىرىپ كېتىپتۇ.

كۆك چاپانلىقلار مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرىنىڭ شەرەتلەپ كۆرسىتىشى بىلەن مەيداندا توپ ئويناۋاتقان ئىككى ئوقۇغۇچىنى چاقىردى. ئىككىسى ئويۇننى تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرى ئۆزىنىڭ ئادەتتىكى مىجەزىگە يات ھالدا سىپايىلىشىپ:

ــ بۇلارنىڭ سىلەرگە ئېيتىدىغان ئايرىم سۆزى بار ئىكەن، ئاڭلاپ بېقىڭلار، ــ دېدى.

كۆك چاپانلىقلار ئىككى ئوقۇغۇچىنى باشلاپ ماڭدى. بۇ يەرگە يىغىلغان ئوقۇغۇچىلار بىردىنلا غەزەپلەندى، لېكىن غەزەپ ئۇلارنىڭ تۈگۈلگەن مۇشتلىرىدا، تاتارغان يۈزلىرىدە، يانغان كۆزلىرىدە ئۇچقۇندايلا قالدى، پارتلىيالمىدى، چۈنكى ۋەھىمىمۇ بار ئىدى. شۇڭا، ئوقۇغۇچىلار ۋەھىمە ئىچىدە ۋالڭ ـ چۇڭ قىلىشىپ، ئىككى ساۋاقدىشىنى چوڭ دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ چىقىشتى. مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرى ئۇلارنىڭ كەينىدىن دورۇلدەپ كېلىشىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارغا تارقىلىپ كېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەردى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار پىچىرلاشقان، تىترىگەن ۋە

بەزىلىرى ياش كۆزلىرىنى سۈرتكەن ھالدا جاي ـ جايلىرىغا تارقىلىپ كېتىشتى. ئەمما، ھېچكىمنىڭ قولى ئۆيۈنغا يارىمىدى، مەكتەپ ئىچى سۈرلۈك تۈس ئالدى.

— ساپلا يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تۇتتىغۇ؟ — دېدى باتىرغازى تامدەك تاترىپ.

— ئۇلارنى ئىلياس ئەپەندى بىلەن ئىزامىدىن ئەپەندىنىڭ شايكىلىرى دەپ تۇتۇۋېتىپتۇ!

— بۇ كۈن بىزگىمۇ بارمىدۇ؟ تۇتۇلۇشنى كۈتۈپ قاراپ تۇرامدۇق؟ ئوقۇشنى تاشلايلى، بىزنىڭ ئۆيگە چىقىپ كېتەيلى، — دېدى باتىرغازى، — يامىنىغا كەلسە ئىلقىغا كېتىمىز!

— ئۇنى ئويلىشىمىز، — دېدى ئىسھاق پەس ئاۋازدا.

ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسى بىنا بولغاندىن بېرى ئۆز بېشىدىن ئېغىر يىللارنى ئۆتكۈزۈپ كەلمەكتە ئىدى. گىمنازىيەدە ئۇزاق مۇددەت تۇرۇپ قالغان ئوقۇتقۇچىلار ئاز، ئۇلاردىن ئۈچ يىل، ئىككى يىل، بىر يىل ھەتتا بىرنەچچە ئايلا ئىشلەپ يۆتكىلىپ كېتىدىغانلىرى، قوغلىنىپ كېتىدىغانلىرى، ئۆزلۈكىدىن بىر كېچىدىلا يوقىلىپ كېتىدىغانلىرى كۆپ. يۈز بېرىۋاتقان بۇ سىرلىق ھاللاردىن ئوقۇغۇچىلار دەسلەپتە ھاڭ ـ تاڭ بولۇشۇپ يۈرگەن بولسىمۇ، كېيىنىرەك بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشىدىغان ۋە قۇلاققا يىقىپ پىچىرلىشىدىغان بولۇپ قالدى.

كېيىنكى ئىككى يىلدىن بېرى گىمنازىيەدە مۇنداق ئۆزگىرىشلەر ئەۋج ئېلىپ كەتتى. ئوقۇتقۇچىلار دائىرىسىدىن چىقىپ، ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىمۇ تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىدىغان، كېچىسى ئۇخلاۋاتقان چېغىدىلا چاقىرتىلىپ ئەكېتىدىغان ئەھۋاللار كۆپەيدى. شۇ نەرسە ئېنىق بولۇپ قالدىكى، ھېلىقى كۆك چاپانلىق ناتونۇش ئادەملەرنىڭ مەكتەپتىمۇ تىلى باشقا، دىلى بىر يېقىنلىرى چىقىپ قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەكتەپ تۇتۇپ كېتىلگەن بۇ ئوقۇغۇچىلارنى سۈرۈشتۈرمەيتتى.

رەيھان يۈزىنى كىتاب بىلەن يېپىپ ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى. ئۇ پەرىشان ھالدا چىڭگىچىلەنگەن خىيالىنى ئۆزىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىلياس ئەپەندىگە يۆتكىدى.

ئىلياس ئەپەندىنىڭ ئۆتكۈر سۆزلىرى، تەمكىن ھەرىكەتلىرى، ئوقۇغۇچىلارغا بولغان غەمخورلۇق ـ كۆيۈمچانلىقلىرى، يېنىكمۇ ئەمەس، ئېغىرمۇ ئەمەس مىجەزى، بىر كۆرگەندىلا كىشىنىڭ ئېسىدە قالىدىغان يېقىملىق قىياپىتى كىملەرگە تەسىر قىلمىغان؟ شۇڭا ھەممىسى ئۇنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. ئۇ ۋالىبول ئويۇنىسا ئاجايىپ ماھىر، بىرەر سەھنە كىتابى ئوينالسا، چېۋەر رېژىسسور، كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى بولسا، داڭلىق ناخشىچى ئىدى.

بىر قېتىم گىمنازىيە تەنھەرىكەتچىلىرى بىلەن گومىنداڭ ئوچقۇچىلىرى پۇتبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزدى. شۇ چاغدا ئىلياس ئەپەندىنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا قىلغان ئىككى ـ ئۈچ جۈملە سۆزى ئۇلارنىڭ غەيرىتىگە غەيرەت قوشتى. مۇسابىقە ھەرەمباغ گازارمىسىنىڭ ئالدىدا — پەسلىكتىكى توپ مەيدانىدا ئېلىپ بېرىلدى. ئويۇن تازا جىددىيلىشىۋاتقاندا بىر ئوقۇغۇچى پومزەكنى ئوڭ پۇتىغا ئېلىپ شۇنداق قاتتىق تەپكەندى، پومزەك ئوقتەك ئۇچۇپ كېلىپ، ئۇچقۇچىلارنىڭ بىر ئويۇنچىسىنىڭ ئاغزىغا تېگىپ، ئۇنىڭ ئۈستۈنكى قېلىن كالپۇكىنى يېرىۋەتتى ـ دە، قان شۇرقىراپ ئېقىپ كەتتى ۋە ئۇنىڭ ھاۋارەڭ مايكىسىنى بۇلغىۋەتتى. ئۇچقۇچى ئاغزىنى تۇتۇپ يۈگۈرگىنىچە پومزەكنى تەپكەن ئوقۇغۇچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ئاناڭنى ... لوكچەك! سەن قەستەن قىلدىڭ، — دەپ ئۇنىڭغا دېۋەيلىدى. مۇسابىقە بۇزۇلۇپ، كىشىلەر يىغىلىشىپ كەتتى. ئۇچقۇچى تېرىكىپ يامان تىللار بىلەن ئۇنى تىللاشقا باشلىدى. سەپرايى ئۆرلەپ، تېپىرلاپ، سەكرەپ كەتتى، پەيلىنى بۇزۇپ، مەيداندىن چىقىپ، سېلىپ قويغان كىيىملىرى ئارىسىدىن تاپانچىسىنى ئىزدىدى. شۇ چاغدا ئىلياس ئەپەندى

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھەممىڭلار ئالدىغا بېرىڭلار، مىختەك قادىلىپ تۇرۇڭلار، — دېدى.

ئۆچقۇچى كىيىملىرى ئارىسىدىن تاپانچىسىنى تېپىپ، غالۋارىغان ھالدا ھېلىقى ئوقۇغۇچىغا تەڭلىگەن چاغدا، مۇسابىقىگە چۈشكەن ۋە مۇسابىقىنى كۆرۈشكە بارغان ئەللىكتىن ئوشۇق ئوقۇغۇچى مۇشتلىرىنى تۈگۈپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، جىددىي قىياپەتتە ئۇنىڭ ئالدىدا مىختەك قادىلىپ تۇرۇشاتتى. ئۆچقۇچى بۇ ھالنى كۆرۈپ كىچىك كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ كەينىگە داجىدى. قالغانلىرىمۇ بوشىشىپ قالدى. باشقا ئۆچقۇچىلار كالپۇكى يېرىلغان ھېلىقى ئۆچقۇچىنى ئارىغا ئېلىپ غودۇڭشىپ:

— كۆرسىتىمىز، سەنلەرگە تېخى كۆرسىتىمىز! — دېيىشىپ توپ مەيداندىن چىقىپ كەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئىلياس ئەپەندى سەپ بولۇپ تۇرغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— سىلەر كىم؟ — دېدى تەمكىنلىك بىلەن، — سىلەر خەلقىنىڭ ھەقىقىي پەرزەنتلىرى، سىلەر ئۇلاردەك لوكچەك، نىيىتى قارا ئادەملەر ئەمەس، ئۇلار كىم؟ ئۇلار شۆھرەتپەرەس، قائىدە - تۈزۈمنى ئاياغ ئاستى قىلىدىغان، خەلققە زورلۇق قىلىدىغان نىيىتى قارا، لوكچەك ئۆچقۇچىلار. سىلەر ھازىر بىر يەڭدىن قول، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ ئۇلارنى يەڭدىڭلار، بىز مانا مۇشۇنداق ھەقىقىي ئۇيۇشقان كۈچ بولساقلا ئۇلارنى ئاخىرغىچە يېڭەلەيمىز!

مانا مۇشۇ ئىشلار ئۆتۈپ ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىتلار ئۆتتىكىن، ئىلياس ئەپەندى بىر كېچىدىلا تۇيۇقسىز يوقىلىپ كەتتى.

قىزنىڭ خىيالى مانا ئەمدى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياخشى كۆرىدىغان يەنە بىر ئادىمى نىزامىدىن ئەپەندىگە يۆتكەلدى.

ئىلياس ئەپەندى ئىزسىزلا يوقىلىپ ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلار ئىلياس ئەپەندىنىڭ ئىز دەك ـ سورىقىنى قىلىپ نىزامىدىن ئەپەندىنىڭ ئالدىغا باردى. نىزامىدىن ئەپەندى دەسلەپتە كۈلۈمسىرىدى، كېيىن قاپىقىنى سالغان هالدا:

ــ نەگە كېتەتتى، ئەجدىها يۇتۇپ كەتتى ! ــ دېدى غەزەپ بىلەن، ــ هازىرچۇ؟ ئادەم ئوغرىلىرىنىڭ قەدىمى ئىتتىكلەپ ئوقۇغۇچىلارغىمۇ يېتىپ كەلدى !

قىزنىڭ نېپىز لەۋلىرى پىچىرلىدى: «بۇ جاللاتلار تازا ئەدىگىلى تۇردى ... جىگەرلىك ئادەملەر، ئاق ـ قارىنى پەرق ئېتەلەيدىغانلار، ئۆز خەلقىنىڭ غېمىنى يەيدىغانلارنى قويمايدىغان ئوخشايدۇ ! ...» ئۇ يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى ئويلىغان بولاتتى، بىراق شۇ چاغدا بىرى:

ــ رەيهان ! ــ دەپ چاقىرىپ قالدى.

رەيهان چۆچۈپ يانغا قارىدى، ۋارىسجان ئۇنىڭغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇراتتى.

ــ رەيهان ! ــ دېدى ۋارىسجان قىزنىڭ نەملەشكەن چىرايلىق كۆزلىرىگە، تاتىرىپ كەتكەن، لېكىن يېقىملىق يۈزىگە كۆز ئۈزمەي تەلمۈرۈپ، ــ يوقىلاڭ ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمەڭ. قاراڭا، ئۇ ئىككىسىنى تۇتۇپ كەتكىنىگە ئىچ ئاغرىتىپ تېخى يىغلاپسىز، قورقۇپ كەتتىڭىزمۇيا؟ هە، راست، قىز بالا دېگەن قورقۇنچاق بولىدىغان ...

ــ قورققۇنۇم يوق ! ــ دېدى قىز كۆزلىرىنى ۋارىسجاندىن قاچۇرۇپ نەلەرگىدۇر قاراپ.

ــ ئەمىسە نېمىشقا شۇنچە تاتىرىپ كەتتىڭىز؟ چوڭ ئاپام كۆرسە خاپا بولىدۇ، ــ دېدى ۋارىسجان قىزغا تېخىمۇ يېقىنلىشىپ، ــ رەيهان، سىز ئازابلانسىڭىز مەن ... راست گېپىمنى ئېيتسام مەن سىزگە قاراپلا تىتىلداپ كېتىدىكەنمەن !

ــ يالغان گەپ قىلماڭا ! ــ دېدى قىز يەرگە قاراپ، ــ

ساۋاقداشلىرىڭىز، ئوقۇتقۇچىلىرىڭىز تۇتۇلۇپ كېتىۋاتسا، ئىچ ئاغرىتىپمۇ قويمايسىز، كىم بىلىدۇ خۇشال بولۇۋاتامسىز تېخى، ماڭا قاراپ تىتىلداپ كەتكۇدەك تېخى!

— ئۇلار كىم، سىز كىم؟ — دېدى ۋارىسجان قىزنىڭ دولقۇنلۇق، قاپقارا چاچلىرىغا، ئاپپاق بويىنى ۋە غىجىم چاچلار ئارىسىدىكى ئالتۇن ھالقا ئاسقان قۇلاقلىرىغا يەۋېتىدىغاندەك ئاچ كۆزلۈك بىلەن تەلمۈرۈپ، — سىز دېگەن مېنىڭ بەختىم ...

ۋارىسجاندىن تولا ئاڭلىغان بۇ سۆزلەرنى قىز يامان كۆرەتتى. رەيھان قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ۋارىسجانغا قارىدى.

— يەنە لاۋزىلاشقىلى تۇردى...

ۋارىسجان گىمنازىيەگە كىرگەندىن كېيىن رەيھاننىڭ كەينىگە كىرىۋالىدىغان بولدى. دەسلەپ تارتىنىپ ئاشىقلىق دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ يۈردى. قىزغا بولغان مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىپ يوشۇرۇنچە ئون نەچچە پارچە خەتمۇ يازدى. لېكىن، بىرىنىمۇ بېرىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. كېيىنرەك شەھەر تۇرمۇشى، شەھەر بالىلىرىنىڭ ئۆزىنى ئەركىن تۇتۇشى، قىزلار بىلەن بولغان مۇئامىلىدىكى ئەركىن - ئازادىلىكى ئۇنىڭغا بارا - بارا تەسىر قىلىپ، ئۇلاردىن ئېشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن رەسمىي بىرىنچى خېتىنى يېزىپ رەيھانغا تۇتقۇزۇپ قويدى. جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن، ئىككىنچى، ئۈچىنچى خېتىنى، ئۇنىڭغىمۇ جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن، تۆتىنچى، بەشىنچى قېتىملىق خەتلىرىنىمۇ يازدى. ئۇمۇ جاۋابسىز قالدى. بولمىسا كېيىنكى خېتىگە ئۆز مۇھەببىتىدىن باشقا، دادىسىنىڭ پۈتۈن تەئەللۇقاتىنى، ئۇ تەئەللۇقات ئاخىر ئۆزىگە قالىدىغانلىقى، توي قىلسا، رەيھان بىلەن شاھانە تۇرمۇش ئۆتكۈزىدىغانلىقى ھەققىدىمۇ يازغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ خەت يېزىشنى توختىتىپ، رەيھانغا سالجىدەك يېپىشىۋالدى. كۆرگەنلا يەردە بايىقىدەك تېتىقسىز گەپلەرنى قىلاتتى. ئۇرۇق - تۇغقانچىلىقىنى تولا تەرىپلەپ، پات - پاتلا ئۇلارنىڭ ئۆيىگە

بىرنۋالاتتى ۋە ئانىسى ئارقىلىق سوۋغا ـ سالاملارنى كۆپلەپ كىرگۈزۈپ تۇراتتى. يېزىغا چىقسا ئانىسىغا «گۈلسۈمخان چوڭ ئاپاملار ئۇنىدىن قىسىلىپ قاپتۇ» دەپ تاغارلاپ ئۇن ئەكىرگۈزۈپ، رەيھاننىڭ ئانىسىغا «ئاپام سىلەرگە لەڭمەن ئېتىپ يېسۇن دەپ بىنەم ئۇنىدىن كىرگۈزۈپتۇ» دەيتتى. ۋارىسجان ئۆزىنى رەيھانغا قانچە يېقىن تۇتقانسېرى، رەيھان ئۆزىنى ئۇنىڭدىن شۇنچە يىراق تۇتاتتى.

رەيھان ئورنىدىن تۇردى، ئۇنىڭ كۆيۈشۈپ كەتكەن پۇتى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك كۆپۈپ كەتكەندەك بىلىندى، ئۇ ئېڭىشىپ تىزىنى ئۇۋۇلىغان ھالدا:

— باشقىلار نېمە كويدا، سىز نېمە كويدا؟ — دېدى ۋە سىرتقا قاراپ ماڭدى، ۋارىسجان چاقىرىۋىدى، قايرىلىپمۇ قويمىدى. ۋارىسجان قاياققا مېڭىشىنى بىلمەي كۆزلىرى ئىمىر ـ چىمىر بولدى ـ دە، ئۆزىنى باشقۇرالمىغان ھالدا رەيھاننىڭ كەينىدىن مېڭىپ كوچىغا چىقىپ قالدى ۋە ئالدىغا كېلىپ قالغان نادەمنى بايقىمىدى.

— ھە، ۋارىسجان، — دېدى نادەم ئۇنىڭغا ئەجەبلىنىپ قاراپ، — نېمە بېشى تەۋرەپ قالغان ئادەمدەك قىلىپ يۈرىسەن؟

ۋارىسجان چۆچۈپ كەتتى ۋە كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى. چۈنكى، ئۇ نادەمنى مۇنداق ئۇچرىتىپ قالىمەن دەپ ھەرگىز ئويلىمىغانىدى.

— ھە، نادەم، ھوي ... قاچان چۈشتۈڭ، — دېدى ئۇ ھەيران بولۇپ.

نادەم بۇنىڭ سەۋدايىلىقى تېخى بارمۇ نېمە، دەپ ئويلىدى ـ دە:

— ھازىر چۈشۈشۈم، قانداق ئەھۋالىڭ، — دېدى ئۇنىڭغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ.

— ياخشى، ياخشى، — دېدى ئۇ ئۆزىگە كېلىپ، — ئاپاملارنىڭ ئەھۋالى قانداق، مەھەللە ئىچى تىنچلىقمۇ؟

نادەم قىسقىلا جاۋاب بەردى:

— سەن كۆرگەندەك.

نادەمنىڭ بىر قولىدا توقاچ، قەنت - گېزەك سېلىنغان خالتا، يەنە بىر قولىدا چاناقتا لىق قايماق تۇراتتى. ئۇ بايدىن شەھەرگە كىرىش ئۈچۈن بىر كۈنلۈك رۇخسەت سورىغاندا، ئەختەمباي دەسلەپتە ئۇنىمىغان، كېيىن ئوقۇۋاتقان ئوغلىغا خالتا كىرگۈزۈش ئېسىگە كېلىپ قېلىپ:

— بوپتۇ، كىرسەڭ كىر، ۋارىسجانغا خالتا ئالغاچ كىرسەن، ئەمما بۇگۈندىن قالغۇچى بولما، — دېگەنىدى.

— ماۋۇ خالتىلارنى ئاپاڭ كىرگۈزدى، — دېدى نادەم قولىدىكىلەرنى ئۇنىڭغا سۇنۇپ.

— يۇر، ياتاققا كىرمەمسەن؟

— ياق، ئاپام ئاغرىپ قالغان، ھازىر تۇغقىنىمىزنىڭ ئۆيىگە بارىمەن.

نادەم ئەنۋەر ئەپەندى يېزىپ بەرگەن خەتنى ئېلىپ نىزامىدىن بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇپ شەھەرگە چۈشكەنىدى. بوينىكېسىك مەھەللىسىدىن چۈشۈپ كېلىپلا كىشىلەرنىڭ چىرايلىرىدىن بىر ئەندىشىلىك چىقىپ تۇرغانلىقىنى سەزدى. شۇڭلاشقا، ئۇنىڭمۇ يۇرىكى سىقىلغاندەك بولدى - دە، قەدەملىرىنى ئىلداملىتىپ، ئۇدۇل ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىگە كەلگەنىدى. مانا ئەمدى ئۇ نىزامىدىننىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ كوچىدىكى كىشىلەرنىڭ چىرايلىرىغا، مېڭىش - تۇرۇشلىرىغا سەپسېلىپ ماڭاتتى ۋە ئارىلاپ يۇتىدىكى خەت قىستۇرۇلغان چورۇققا قاراپ قوياتتى.

نادەم نىزامىدىننىڭ ئولتۇرىدىغان ئۆيى بار كوچىغا يېقىنلاپ كەلدى. ئۇ دوقمۇشقا قارىدى - دە، تېنى شۇركۇنۇپ، يۇرىكى بىردىنلا تېز - تېز ئۇرۇپ كەتتى. چۇنكى، بۇ يان كوچىنىڭ ياغاچ كۆۋرۈكىدە كۆزلىرىنى چاۋا يېگەن مۇشۇكتەك پارقىرىتىپ كۆك چاپانلىق بىر كىشى ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يادىغا دەررۇلا نىزامىدىننىڭ ئەنۋەرگە ئېيتقان سۆزلىرى كەلدى.

نادەم ئويلىدى: «بۇ كىم ئۆزى؟ پايلاقچى بولۇپ قالمىسۇن

يەنە، قانداق قىلىش كېرەك؟ كىرىش كېرەكمۇ ياكى كىرمەسلىك كېرەكمۇ؟ بۇ بىر قىسما مەخلۇق بۇ يەردە نېمىشقا پەيدا بولۇپ قالدى؟ ھە، ئۇقۇلدى، بىخۇدلۇق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ، دېمەك، ئادەم ئوغرىلىرىنىڭ قەدىمى بۇ يەرگە يېتىپتۇ ـ دە...»

ئۇ قەدەملىرىنى ئىلدام ـ ئىلدام تاشلاپ، نىزامىدىن ئولتۇرغان ئۇچىنچى قورۇغا بۇرالماي ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇ ئايلىنىپ چوڭ كوچىغا چىقىپ، ئازراق ماڭغار ـ ماڭمايلا بىر توپ ئادەمنىڭ بىر ئىستولبىغا ئولىشىۋالغانلىقىنى كۆردى. ئىستولبىنىڭ كىشىلەرنىڭ بويىدىن ئېگىزرەك يېرىگە بىر پارچە قەغەز يېپىشتۇرۇلغانىدى: «بارايمۇ، بارمايمۇ، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ئادەملەر نېمىشقا بۇ يەرگە يىغىلىۋالدى، ئۇلارنىڭ قىزىقىپ ئوقۇۋاتقىنى نېمىدۇ؟ بېرىپ باقاي، بىرەر ئىشتىن خەۋەردار بولارمەن.» ئۇ كىشىلەرنىڭ يېنىغا كېلىپ ھېلىقى قەغەزگە كۆز تاشلىدى ـ دە، ھەيران بولۇپ تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قالدى، يۈزلىرىدىن ئوت يېنىپ كەتكەندەك بولدى ... قەغەزنىڭ يۇقىرى تەرەپ ئوڭ بۇرجىكىگە ئەنۋەر ئەپەندى تەسۋىرلەپ بەرگەن ئادەمنىڭ خۇددى ئۆزى — نىزامىدىننىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەنىدى! ئۇ ئۆزىگە ئىشەنمىگەن ھالدا تازا زەن قويۇپ يېنىپ ـ يېنىپ قارىدى، شۇ، نىزامىدىننىڭ نەق ئۆزى.

نادەم «ئېلان» نى ئوقۇدى. ئۇنىڭدا ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىنىڭ سابىق ئوقۇتقۇچىسى نىزامىدىننىڭ خوتۇن ـ باللىرىنى ئېلىپ قاياققىدۇر قېچىپ كەتكەنلىكى، ئەگەر كىمدىكىم ھۆكۈمەتكە سادىقلىق بىلەن خىزمەت كۆرسىتىپ ئۇنى تۇتۇپ بەرسە، ئون سەر ساپ ئالتۇن بېرىلىدىغانلىقى ئېيتىلغانىدى.

نادەم «ئېلان» نى يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ چىقتى ـ دە، خۇددى ھېچنېمە كۆرمىگەن ئادەمدەك، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ھالدا بىر خىل قەدەم تاشلاپ يۈرۈپ كەتتى.

«نەگە كەتكەندۇ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — شەھەردە خۇپىيانە

يۈرەمدىغاندۇ؟ ئابايا ئۇ قورۇغا بۇرۇلمىغىنىم ئەجەب ياخشى بوپتىكەن ـ دە، بولمىسا تازا تۇزاققا چۈشىدىكەنمەن.»

ئۇ شۇنداق ئوي ـ خىياللار بىلەن كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ خىيالىغا ئەمدى ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ھازىر شەھەردە ئەھۋال جىددىي، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەتمۇ كۈچلۈك، ھۆكۈمەتنىڭ ئادەم تۇتۇشىمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن، دېگەن سۆزلىرى كەلدى. «ئەنۋەركام شەھەرنىڭ ۋەزىيىتىنى بايقىغاچ چىقىق دېگەنىدى، — دەپ ئويلىدى نادىم يەنە، — بۇ توغرۇلۇق ۋارىسجاندىنمۇ بەزى نەرسىلەرنى ئۇقۇش مۇمكىنمۇ، توختا، شۇنىڭ يېنىغا باراي ...»

ئۇ گىمنازىيە تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسى مەيدانىدا ئوقۇغۇچىلارنى چۆچۈتكەن يەنە بىر ۋەقە يۈز بەردى. مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرىنىڭ ئىشخانىسىدىن كۆك چاپانلىق ئىككى كىشى چىقتى. يېقىندىن بىرى ئوقۇغۇچىلارغا بۇ كۆك چاپانلىقلار ئوبدانلا تونۇش بولۇپ قالغاچقا، ھەممىسى ئۇلارغا سەپسېلىپ، قەدىمىنىڭ قاياققا تاشلىنىدىغانلىقىغا دىققەت قىلدى. شۇ چاغدا تەرتىپ مۇدىرى دېرىزىدىن بويىنىنى سوزۇپ قاراپ تۇراتتى. ھېلىقى ئىككىسى رىشاتكىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ پىچىرلىشىپ پاراڭ قىلىشىۋاتقان باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنىڭ ئالدىغا ئۇدۇل كەلدى ـ دە، ئۇلارغا نېمىدۇر بىرنېمىلەرنى دەپ، ئىككىسىنى ئالدىغا سېلىپ ماڭدى. ئوينىلىۋاتقان ئويۇنلار چىپپىدە توختاپ قالدى، ئوقۇغۇچىلار دۈررىدە قىلىپ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭدى. ئىككى ئوقۇغۇچىنى ئالدىغا سېلىپ كېتىۋاتقان ھېلىقى كۆك چاپانلىق باشقا ئوقۇغۇچىلارغا ئالىيىپ تۇرۇپ دېدى:

— سىلەرنى باش ساقچى چاقىرىۋاتىدۇ، بىر نەرسىنى سورىماقچى، ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن ھازىرلا قايتىپ كېلىسىلەر.

كۆك چاپانلىق باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنى مەكتەپنىڭ جەنۇب

تەرىپىدىكى چوڭ دەرۋازىدىن ئاچىقىپ، ئۇلۇغ قولغا بۇرۇلدى، باتىرغازى بىلەن ئىسھاق ئۆزلىرىنى نېمىشقا ئەكېتىپ بارغانلىقىنى چۈشەنگەندەك، نۇرغۇنلىغان ئوقۇغۇچىلارمۇ بۇ ئەكېتىشنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنەتتى. بىر ئوقۇغۇچى:

— بۇگۈن بۇلار تۇتۇپ كېتىلدى، ئەتە كىملەر تۇتۇپ كېتىلىدىكىن ... — دېدى ئېغىر خورسىنىپ.

شۇ چاغدا مەكتەپ قورۇسىغا نادەم كىرىپ كەلدى. ئۇنى ياتاق دېرىزىسىدىن كۆرۈپ قالغان ۋارىسجان ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى.

— ئەمدى قايتماقچىمەن، — دېدى نادەم، — گەپ - سۆزۈڭ بارمۇ، ئالغاچ كېتەي.

— ئاپاملارغا سالام ئېيتىپ قوي، باشقا گەپ - سۆزۈم يوق، — دېدى ئۇ.

— نېمە، مەكتەپ ئىچى ئەنسىزلىكغۇ، — دېدى نادەم توپلىشىپ بىر قىسما ھالەتتە تۇرغان ئوقۇغۇچىلارغا قاراپ.

— ھازىر مەكتەپتىن بۇزۇق ئوقۇغۇچىلار ناھايىتى كۆپ چىقىۋاتىدۇ.

— بۇزۇق ئوقۇغۇچىلار؟

— ھەئە، ھۆكۈمەتكە قارشى بۇزۇق ئوقۇغۇچىلارنى تۇتۇپ كېتىۋاتىدۇ، يېڭىراقتىلا ئىككى ئوقۇغۇچىنى مۇشۇ مەيداندىن تۇتۇپ كەتتى.

— قاچاندىن بېرى جىق تۇتۇۋاتىدۇ؟

— مۇشۇ بىر ھەپتىدىن بېرى.

نادەم شەھەردە تۇتقۇن قىلىشنىڭ كەڭ قانات يايغانلىقىدىن، ھۆكۈمەتنىڭ تازا تېپىرلاپ، ئەنسىزلىككە چۈشۈپ قالغانلىقىنى بايقىدى.

— دىققەت قىل، — دېدى ئۇ، — بۇزۇق ئوقۇغۇچىلارغا چېتىلىپ قالما يەنە.

— مەن نېمىشقا چېتىلاتتىم، — دېدى ۋارىسجان قاپىقىنى تۈرۈپ، — ئۇنداق بۇزۇقلارغا قارشى كۈرەش قىلىدىغان

ئادەمـمەن.

نۇرغـۇن ئـوقـۇغـۇچـىلارنىـڭ بىـشـىغا كـېلىـۋاتـقـان بەختسىزلىكلەردىن ۋارىسجاننىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى. باشقىلار يۇز بېرىۋاتقان ئىشلاردىن غەزەپلىنىپ ياكى ئەندىشە قىلىپ يۇرۇۋاتسا، ئۇ خاتىرجەم يۇرەتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆڭۈل بۆلۇۋاتقان، قىزىقىۋاتقان نەرسىلىرىنى ئۇ ئويلاپمۇ قويمايتتى. ۋەزىيەتتىكى شۇنچە تېز ئۆزگىرىشلەر ئۇنىڭ مەيلىنى قىلچىمۇ تارتالمايتتى. قانچە ئونلىغان ساۋاقداشلىرىنىڭ قارا دەرۋازا ئىچىگە كىرىپ كېتىلىشى ئۇنىڭدا تېرىقچىلىكمۇ ئىچىنىش پەيدا قىلالمىدى. بەلكى شۇنداق ئوقۇغۇچىلارغا قارشى تۇرىدىغانلىقىنى سىنىپتا، ياتاقتا، مەيداندا ۋە كۆرگەن ھەربىر كىشىگە ئېيتىپ يۇرەتتى.

نادەم ۋارىسجاننىڭ شۇ سۆزىنى ئاڭلاپ، كۆزىنىڭ ئىچىگە بىر قارىدى ـ دە:

— ئەمىسە، مەن ياناي، — دېدى كەينىگە بۇرۇلۇپ.

— خوش.

ئۇلار سۇسلا خوشلاشتى.

4

ۋارىسجان گىمنازىيەگە كەلگەندىن باشلاپلا چېچىنى ئالدۇرماي ياساتتى، ئۇ يېزىدىن كىيىپ كەلگەن ئىككى يانچۇقلۇق ئاددىيراق تىكىلگەن چاپىنىنى، قىزىل مانچېستىر دوپپىسىنى، تىك ياقىلىق كۆڭلىكىنى تاشلىدى. بېشىغا شەپكە كىيدى. ئۇچىسىغا قايرىما ياقىلىق ئاق كۆڭلەك، تۆت يانچۇقلۇق ئىسكەتلىك تىكىلگەن چاپان، كەم ئۇچرايدىغان سارجىدىن شىم، پۇتىغا چىرايلىق پاسونلۇق كەرىشنىۋاي شىبلىت كىيىپ، ئۆزىنى ياساپ ـ تۈزەپ يۇرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ بۈگۈن نادەم بىلەن خوشلىشىپ يېنىپ، مەكتەپ زالىدىكى يوغان تاش

ئەينەككە قارىدى، كېلىشكەن يىگىت! ئۇزاق يىل كېسەل تارتىپ، شالاڭلاپ كەتكەن چېچى ئاينىپ ـ قويۇقلىشىپ، قويۇق سارغۇچ قېشى بىر ئاز قارىداپ، ئۆزىمۇ سەمرىپ قالغاچقا، يوغان پارقىراپ تۇرىدىغان كۆزىمۇ كىچىكلەپ، زەپىرانىدەك سېرىقداپ كەتكەن يۈزىگە قىزىللىق يۈگۈرۈپ كېلىشكەن يىگىت بولۇپ قاپتۇ: «پاھ ... قالتىس يىگىت بولۇپ قاپتىمەن ... — دەپ ئويلىدى ئۇ، — رەيھانىنى قىزلىق نومۇسى شۇنداق قىلدۇرۇۋاتىدۇ، ئاسانلىقچە باش ئەگمەيدۇ، لېكىن ئاخىر ئىندەككە كېلىدۇ. مەن بۈگۈن ئۆيىگە بېرىپ قونۇپ كېلەيچۇ! چوڭ ئاپام خۇشال بولۇپ كېتىدۇ، رەيھانغا لەگمەن ئەتكۈزۈپ يېمىسەم خۇمارىم بېسىلمايدىغان ئوخشايدۇ. ياق، ئۇنىڭ ئوقۇش پۈتكۈزۈشىنى كۈتۈپ نېمە قىلىمەن، دادامغا ئەلچى قويىمەن، ئانىسىنى دادام كۆندۈرسە، قىزنى زورلاپ بولسىمۇ ئۇناتقىلى بولىدۇ ...»

ئۇ شۇ خىيال بىلەن رەيھانلارنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇنى رەيھاننىڭ ئانىسى راستلا قىزغىن كۈتۈۋالدى، بىراق ئۆيدە رەيھان يوق ئىدى. ئۆي ۋارىسجانغا كۆڭۈلسىز تۇيۇلدى.

ئۇ:

— چوڭ ئاپا، رەيھان يوققۇ؟ ھازىر ئەنسىزچىلىك بولۇۋاتىدۇ. مەن تېپىپ كېلەيمۇ؟ — دېدى.

موماي ئۈنىمىدى، بىراق ئەنسىرەپ قالدى:

— ۋاي خۇدايىمەي، قانداق قىلارمەن ... سەل توختايلى، كېلىپمۇ قالار.

ۋارىسجان ئىلاجسىز قاراڭغۇ چۈشكۈچە كۈتتى، ئۆيئىچىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭدى، قولىغا كىتاب ئېلىپ ۋاراقلاپمۇ كۆردى، ھويلىغا، دەرۋازا ئالدىغا چىقىپمۇ باقتى، كوچىنىڭ بېشىغا ئۈمىدلىنىپ قارىدى، رەيھاننىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى. ئۇ ئېتىلىۋاتقان لەگمەننىڭ مەززىلىك پۇراقلىرىنىمۇ سەزمىدى. ئاخىر ئالدىغا كەلگەن تاماقنى ئىشتىھاسىزلىق بىلەن يەۋاتقاندا،

رەيھان كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ھاياجانلانغان، روھلانغان كۆزلىرىدە شادلىق ئۇچقۇنلىرى چاقنىغانىدى. قىزنى كۆرۈپ ۋارىسجاننىڭ ئاچچىقلىرى تارقاپ، خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە ئۇنى ـ بۇنى سوراپ، قىزغا زادى ئارام بەرمىدى، قىز بولسا ۋارىسجاننىڭ سوئاللىرىدىن بىزار ئىدى، لېكىن ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ ۋارىسجانغا ئوچۇق چىراي ۋە سىلىق مۇئامىلە قىلىشقا مەجبۇر بولدى، ئاخشىمى ئۇلار بىللە دەرس تەييارلىدى، ۋارىسجان قىز بىلەن بىر جوزىدا ئولتۇرغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى چەكسىز بەختلىك ھېس قىلدى. ئۇ نە دەرسكە، نە چوڭ ئاپىسىنىڭ سوئاللىرىغا قىزىقمايتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى رەيھانغا بولغان ئىشق ـ ھەۋىسى بىلەن ئۆرتىنەتتى ...

ئۇنىڭدىن ئۇنى ـ بۇنى سوراپ كۆرۈپ تۈزۈك جاۋاب ئالالمىغان گۈلسۈمخان ئاخىر قىزىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تاپقاندەك رەيھانغا قاراپ:

— يۈگۈر، ۋارىسجان بالامغا سارايدىكى سىم كارىۋاتقا ئورۇن سېلىپ بەرگىن، — دېدى. رەيھان سارايغا كىرىپ كەتتى. ۋارىسجان ئىچىدە مومايىنى مىڭنى تىللىدى: «قاقباش ! قارا، مېنى يالغۇز ئۆيگە سولاپ قويماقچى بولۇۋاتقىنىنى ! ...» دەپ ئويلىدى. رەيھان ئۆيدىن كۈلۈپ چىقىپ، ۋارىسجانغا:

— يېتىڭ، ئورۇن سېلىپ قويدۇم، — دېدى ۋە ئاپىسىغا بۇرۇلۇپ، — بىزمۇ ياتايلى، ئاپا، — دېدى.

ۋارىسجان ئىشىكلىرى ھىم يېپىلغان ئۆيدە يالغۇز يېتىپ ئۇخلىيالماي، ئۇياق ـ بۇياققا تولا ئۆرۈلۈپ ئازاب چېكىۋاتقان ئاشۇ كېچىدە، يېزىغا ئالىلىقاچان يېتىپ چىققان نادەم، شەھەردە كۆرگەنلىرىنى، نىزامىدىننىڭ نەگىدۇر قېچىپ كەتكەنلىكىنى ئەنۋەر ئەپەندىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن، ئەختەمبايىنىڭ چوڭ قورۇسىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى. ئۇ يول بويى بىرلا نەرسىنى — «نىزامىدىنكام قېچىپ كەتمىگەن بولسا چاتاق بولاتتىكەن ـ دە، نەگىمۇ كەتكەندۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ كېتىۋاتاتتى.

نادەم مەكتەپ قورۇسىغا يېتىپ كېلىپ، ئەتراپقا تازا زەن سېلىپ قاراپ چىقتى ـ دە، ئاندىن تام ياقىلاپ قاراڭغۇ دېرىزە تۈۋىگە كەلدى. ئۇياق ـ بۇياققا يەنە بىردەم قاراپ تۇردى، ھېچقانداق تىۋىش سەزمىگەندىن كېيىن، دېرىزىنى چەكتى:

— تاك ـ تاك ـ تاك، تاك ـ تاك ـ تاك ...

— كىم، كىمسەن؟

— مەن، مەن، ئەنۋەركا، بۇ مەن ...

— ھە، نادەممۇ سەن.

ئۇخلىماي چوڭقۇر خىيال بىلەن ياتقان ئەنۋەر دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ چىراغنى ياقتى ـ دە، ئىلغۇچنى چۇشۇرۇپ ئىشىكنى ئاچتى.

— سالامەت چىقىپسەن، خوش، ئىشلار قانداق؟ — ئالدىراپ سورىدى ئۇ.

نادەم شەھەردە كۆرگەنلىرىنى ئەنۋەر ئەپەندىگە بىر ـ بىرلەپ تولۇق سۆزلەپ بەردى.

ئەنۋەر بىردەم ئويلانغاندىن كېيىن:

— ئەمدى بىزنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشىمىزنىڭ ئورنى قالمىدى، — دېدى جىددىي ھالدا، — بىزنىڭ ئەمدى جايىمىز ئىلقا، شەھەردە تۇتقۇن قىلىشىنىڭ ئەۋج ئېلىۋاتقانلىقى — ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ غەلىبە قىلىۋاتقانلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ.

نادەم خۇشال بولۇپ ئەنۋەرگە قارىدى.

— ھازىرلا ماڭايلى ! — دېدى ئۇ ئالدىراپ.

— گايىتكاملارغا خەۋەر قىل، ئەتە كەچقۇرۇن يىغىلايلى، قالغان گەپلەرنى شۇ ۋاقىتتا قىلىمىز !

ئون بىرىنچى باب

1

نىزامىدىن مۇڭغۇلكۈرەگە چىقىپ قولغا چۈشۈپ قالدى. ئالدارباي كوجاڭ ئۇنى كۆكتۆپىدىكى ياش مالچى ئاقىلبەكنىڭ ئۆيىدە پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان يېرىدىن ئۈچ قوراللىق چېرىكنى يوشۇرۇنچە باشلاپ كېلىپ تۇتۇۋالدى ۋە ئىككىسىنىڭ قولىنى كەينىگە مەھكەم باغلاپ، غۇلجا شەھىرىدىكى باش ساقچىغا ئېلىپ ماڭدى.

نىزامىدىن مۇڭغۇلكۈرەگە چىقىپ، ئابدۇكېرىم ئېيتقان كىشىلەرنى تاپالمىدى، ئۇلارنى سىجىل ئىزدەپ سۈرۈشتۈرۈشكىمۇ ئىمكانىيەت يار بەرمىدى. چۈنكى، بۇ يەردىمۇ ۋەزىيەت قالايمىقان بولۇپ، ئۆي ئاختۇرۇش، ئادەم تۇتۇش ئىشلىرىنىڭ ئەۋج ئېلىپ كەتكەنلىكىنى خوتۇنىنىڭ تاغىسى ھەسرەتلىنىپ سۆزلەپ بەردى. ئېھتىمال ئۇلار پاناھلىق جايلارغا مۆكۈپ كەتكەندۇ، ئېھتىمال ئۇلار قولغىمۇ چۈشۈپ كەتكەندۇ ياكى باشقا ياقلارغا سەپەر قىلغاندۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇلارنى سۈرۈشتۈرۈش ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بىلەن باراۋەر ئىدى، شۇڭا ئەتىسىلا خوتۇن - بالىلىرىنى تاغىسىنىڭ ئۆيىدە قالتۇرۇپ، ئۆزى كەتمەكچى بولدى. بىراق، كۆكتۆپىدىكى ياش مالچى يىگىت ئاقىلبەك بىلەن تونۇشۇپ قالدى. ئاقىلبەك ئويچان، جىگەرلىك يىگىت بولۇپ، نىزامىدىن بىلەن پىكىرداش چىقىپ قالدى. نىزامىدىن ئۇنىڭغا شەھەردىكى يېڭىلىقلارنى، شەھەر خەلقىنىڭ ئويغىنىپ قالغانلىقى، گومىنداڭ

هاكىمىيىتىگە قارشى روھىي كەيپىياتلىرىنىڭ ئۆسۈپ كەتكەنلىكىنى، خۇددى بىرەر شەپىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ھالغا كېلىپ قالغانلىقىنى ئۇزاق سۆزلىدى. ئاقىلبەكمۇ بۇ يەردىكى تېز ئۆزگىرىشلەرنى، خەلققە چۇشۇۋاتقان ئېغىر چىلىقلار قانچە ئاشقانسېرى قارشىلىقىنىڭمۇ شۇنچە كۈچىيىۋاتقانلىقىنى، شۇڭا تۇت - تۇتلارنىڭ باشلىنىپ كەتكەنلىكىنى سۆزلىدى.

— ئەھۋال شۇنداق، — دېدى نىزامىدىن، — ۋەزىيەت بىزنى كۈرەشكە چاقىرماقتا. گەپ بىزنىڭ كۈرەش مەيدانىغا چۇشۇشنى خالاش - خالىماسلىقىمىزدا قالدى، — نىزامىدىن بۇ سۆزنى ھەرگىز تاسادىپىيلا ئېيتمىدى.

— نىزامىدىنكا، — دېگەنىدى ئاقىلبەكمۇ ئوتتەك يالقۇنلىنىپ يېنىپ، — ئەمدى نېمىسى قالدى، خەلقىمىزنىڭ ئۇستىدىكى قارا بۇلۇتلارنى سۈرۈۋەتمىگۈچە، كۈن يۈزىنى كۆرۈش تەسقۇ ئەمدى، — نىزامىدىن ئۇنىڭ بۇ سۆزىدىن قانداقتۇر بىر پىداكارلىقنىڭ يېنىۋاتقانلىقىنى سەزدى.

شۇنداق قىلىپ، ئىككىسى نىلقا تاغلىرىغا قاراپ يول ئالماقچى بولۇشتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاقىلبەك ياراقلىق ئىككى ئات تاپماقچى بولۇپ كېلىشكەنىدى. بىراق، ئاتلىرى ۋاقتىدا كەلمەي، بىر كۈن كېچىكىپ قېلىپ قولغا چۈشۈپ قالدى. چۈنكى، مۆكۈنۈپ كۆرەگىنى باش ساقچىنىڭ نىزامىدىننى تۇتۇش توغرىسىدىكى «ئېلان»ى چاپلىنىپ بولۇنغانىدى.

ئۇ يول بويى خادىك ھارۋىدا ئولتۇرۇپ قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ كەلدى. ھارۋا بارغانسېرى غۇلجىغا يېقىنلاپ كەلمەكتە. بۈگۈن ياماتوغا يېتىپ بارسا ئۇ يەردىن غۇلجىغا بېرىشمۇ ئاسان، ئېھتىمال ئۇ يەردىن ماشىنىغا سېلىپ ماڭار، ئۇ چاغدا بىردەمدىلا باش ساقچىنىڭ دەھشەتلىك قارا دەرۋازىسى ئالدىغا بېرىپ توختايدۇغۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرەر چارە تېپىش كېرەك. ئاقىلبەكمۇ قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ كېتىۋاتىدىغاندۇ.

بۈگۈن سەپەرنىڭ ئۈچىنچى كۈنى، ئۇلار تېكەستىن تاڭ

قاراڭغۇسىدا بىر يۇتۇم سۇمۇ ئىچمەي يولغا چىققانىدى. چۈش مەزگىلىدە سارۇچىن مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى. ھارۋا ئالدارباي كوجاڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مەھەللىدىن بىرەر كىلومېتىر يىراقلىقتىكى تاغنىڭ باغرىغا كېلىپ توختىدى. ئۇلار سارۇچىندىكى كىچىك ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە، سەي قورۇيدىغان چوڭ ساپلىققا تېگىپ جاراڭلىغان چۆمۈچنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ مەززىلىك تاماقنىڭ پۇرىقى دىماققا ئۇرۇلدى. شۇ چاغدا ئالدارباينىڭ نەپسى تاقىلداپ ئاغزىغا سېرىقسۇ كەلدى. ئۈچ كۈندىن بېرى ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، بەللىرى تېلىپ ئاغرىپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ تاپتا قورسىقى ئىنتايىن ئېچىپ كەتكەن ئالدارباي ھارۋىكەشلىك قىلىپ كېلىۋاتقان چېرىككە قاراپ:

— ياخشى قارا، ئاتقىمۇ بوغۇز بەر، مەن كەلگەندىن كېيىن سەن بارسەن، ئاندىن يولغا چىقىپ كېتىمىز، — دېدى ۋە نىزامىدىن بىلەن ئاقلىبەگكە قاراپ، — مەن كەلگۈچە ھەممە ئىشلىرىڭنى پۈتكۈزۈۋېلىش، — دېدى.

ئۇ ئاشپۇزۇلغا قاراپ ئېتىنى يۈرۈتۈپ ئالدىراپ ماڭدى. يوللاردا نىزامىدىن بىلەن ئاقلىبەكنىڭ قورسىقىنى تويدۇرۇۋېلىش ۋە ھاجەتلىك ئىشلىرى ئۈچۈن قوللىرى بوشىتىلاتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ بىراقلا يېشىلەتتى. كوجاڭ تاپانچىسىنى، ھارۋىكەش مىلتىقىنى ئۇلارغا تەڭلەپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئىشلىرى پۈتكەندىن كېيىن، قوللىرى قايتىدىن كەينىگە مەھكەم باغلىناتتى - دە، ئىككىسى نۆۋەتلىشىپ غىزالىناتتى.

ھارۋىكەش ئاۋۋال ئاقلىبەكنىڭ قولىنى يېشىپ، ئۇنىڭغا بىر پارچە ناننى تاشلاپ بەردى. ئۇ يەپ بولغاندىن كېيىن نىزامىدىننىڭ قولىنى يەشمەكچى بولدى.

نىزامىدىن كۈيۈشۈپ كەتكەن پۇتلىرىنى قاتتىق - قاتتىق بېسىپ ھارۋىنىڭ ئەتراپىدا مېڭىپ يۈرۈپ ئويلايتتى،

قۇتۇلۇشنىڭ بۇنىڭدىن ئارتۇق پەيتى بولمايدۇ. مۇنۇ رودۇپاينى ئۇجۇقتۇرۇۋەتسىلا ئىش تامام. ئاقىلبەكمۇ قانداق قىلىمىز دېگەن مەنىدە نىزامىدىنغا لىپ ــ لىپ قىلىپ قاراۋاتىدۇ. نىزامىدىن كۆزى بىلەن هارۋىكەشنىڭ بېلىدىكى خەنجەرنى شەرەت قىلدى. بۇ چاغدا هارۋىكەش يەم توشتۇرۇلغان تووۋرىنى ئاتنىڭ بوينىغا ئېلىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. نىزامىدىن ئۆزىنىڭ بەستلىك، كۈچلۈك گەۋدىسى بىلەن يان تەرەپتىن هارۋىكەشنىڭ مۈرىسىگە شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، ئۇ ئوڭدىسىغا بىراقلا يىقىلدى، نىزامىدىن ئاچىقىنىغا ئۆتۈك بىلەن قاتتىق تېپىۋىدى، بۇ زەربىدىن هارۋىكەشنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، ئۈنىنىمۇ چىقىرالمىدى. ئاقىلبەك قولىدىكى ناننى تاشلاپ، چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ بېلىدىكى خەنجەرنى ئالدى، نىزامىدىنىنىڭ ئوڭ پۇتى ئوڭدىسىغا چۈشكەن كالانىپاينىڭ كېكىردىكىنى قاتتىق باستى. ئۇ تېپىرلاپ پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ:

ــــ ۋاي ... جا ... ن ... قا... قاچ ... تى، ــــ دەيتتى.

خەنجەر ئۇنىڭ بىرقانچە يېرىگە ئۇرۇلغاچقا، ئۇ ئاستا ــ ئاستا تېپىرلاشتىن قېلىپ خىرقىراشقا ئۆتتى.

ــــ بولدى چاققان كەس، ــــ دېدى نىزامىدىن ئەتراپىغا تېز ــ تېز قاراپ.

ئاقىلبەك يېڭىلا قانغا بويالغان خەنجەر بىلەن ئۇنىڭ قولىنى چىڭ بوغقان قارا قىل ئارقانني كېسىپ تاشلىدى.

ــــ ئاتنى چىقار.

ئاقىلبەك هارۋىدىن ئاتنى چىقىرىشقا تۇتۇندى. نىزامىدىن هارۋىكەشنىڭ بوينىدىن مىلتىقنى ئاۋايلاپ ئالدى. ئىككىسى ئاتقا مىنگەشتى ــ دە، تاغ تەرەپكە قاراپ يۇرۇپ كەتتى. تاڭ ئاتماستىنلا هارۋىنى، ئۇچ ئادەمنى سۆرەپ كەلگەن ۋە تېخى بوغۇزغا ئەمدىلا ئېغىز تەگكەن كۆل رەڭ ئات يەنە ئىككى ئادەمنى كۆتۈرۈپ، هۇرۇنلۇق بىلەن چاپماقتا ئىدى.

ئالدارباي كوچاڭ ئاشپۇزۇلدىن ياخشى تاماق يەپ چىقتى. ئۇ

يۈزىدىكى، بويۇنلىرىدىكى تەرلىرىنى سۈرتۈپ ئېتىغا مىنىدى ـ دە، هارۋا توختىغان جايغا قاراپ ماڭدى. هاۋا ئىسسىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئېزىلىپ ئۇيقۇسىز كۆزلىرىنى يېرىم ئېچىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇ ئالدىدىكى هارۋىنى كۆرۈپ بىردىنلا توختاپ قالدى ۋە چۆچۈپ كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى، ئادەممۇ، ئاتمۇ كۆرۈنمەيتتى. «ئوغرىلار، هەممىسىنىڭ تىلى بىر ئىكەن ـ دە. نېمىشقا بىلمىگەندىمەن. ئەجەب بىخۇدلۇق قىپتىمەنا، ئەستاغپۇرۇللا ...» ئۇ ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ، هارۋىنىڭ ئالدىدا قانغا مىلىنىپ سۇنايلىنىپ ياتقان هارۋىكەش چېرىكنى كۆردى ـ دە، ئەرۋاهى ئۇچۇپ كەتتى ۋە شۇنىڭدىلا هەقىقىي ئىشنى چۈشەندى. ئۇنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولدى. ئەتراپىغا ۋە يىراقلارغا سەپسېلىپ، ئوڭ تەرەپ جىرا ئىچىدە ئاتقا مىنگىشىپ ئىككى كىشىنىڭ كېتىۋاتقانلىقىنى ئىلغا قىلدى ۋە شۇ هامان ئۆزىگە جان كىرگەندەك تاپانچىسىنى قېپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى ـ دە، ئېتىغا قامچا سالدى:

«تۇتالارمەنمۇ، ئەجەب ئىش بولدى، جۇيجاڭنىڭ ئالدىدا نېمە دەرمەن، باش ساقچىنىڭ ئالدىدا نېمە دەرمەن. ئۇن سەر ساپ ئالتۇننى قولۇمدىن چىقىرىپ قويارمەنمۇ، ماۋۇ پېشكەللىكنى قارىمامدىغان...» شۇنداق ئوي ـ خىياللار بىلەن ئېتىنى قامچىلاپ قاچقانلارغا يېقىنلىشىپ قالدى.

نىزامىدىن ئاتتىن چۈشتى ـ دە، ئاقىلبەگكە:

— سەن ئۆرلەپ مېڭىۋەر ! — دېدى.

بۇ جىرا ئىچى قويۇق ئارچىزارلىق ۋە تېۋىلغىلىق ئىدى. نىزامىدىن ئۆسكىلەڭ بىر تۈپ ئارچىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، مىلتىقىنى بەتلەپ قاراپ تۇردى. ئالدارباي ئەگرى ـ بۈگرى يالغۇز ئاياغ يول بىلەن ئىتتىكلەپ كەلمەكتە ئىدى. يولغا غۇلاپ چۈشكەن تاشلار ئاتنىڭ مېڭىشىغا كاشىلا قىلاتتى، شۇڭا ئۇ ئېتىنى تىللاپ تېرىكىپ كېلەتتى. ئەللىك مېتىر چامىسى ئالدىغا كەلگەندە نىزامىدىن: «ئاتايمۇ، — دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە

پىچىرلىدى، — كۆكسىگە ئاتايمىكىن، ياق، كىيىمى بۆلغىنىپ كېتىدۇ، كىيىمى كېرەك، ياخشىسى ماڭلىيىغا ئاتاي.»

ئۇ يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. نىزامىدىن ئاتتى. تاغ ئىچى جاراڭلاپ يىراقلاردا ئەكس سادالار ئاڭلاندى. ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئاقىلبەكمۇ كەينىگە ياندى. ئالدارباي ئوق تېگىشى بىلەن كەينىگە بىر سىلكىنىپ ئاتتىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتتى.

— تېز ھەرىكەت قىلايلى، — دېدى نىزامىدىن يېتىپ كەلگەن ئاقىلبەككە.

ئىككىسى ئالدارباينىڭ كىيىملىرىنى يەشتى، قان تەگكەن يەرلىرىنى بۇلاق سۈيىدە يۇدى.

— قېنى، كوجاڭنىڭ كىيىمىنى كىي، — دېدى نىزامىدىن ئالدىراپ. ئاقىلبەك كوجاڭنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، تاپانچىسىنى بېلىگە ئاستى. ئۇلار بۇلاق سۈيىدىن قانغۇدەك ئىچتى. كوجاڭنىڭ ئېتىنى ئاقىلبەك، ياۋىداق كۆل رەڭ ئاتنى نىزامىدىن مىنىپ بولۇشىغا چېپىپ ياماتو تەرەپكە قاراپ كەتتى.

ئۇلار دەريانى بويلاپ چاپماقتا ئىدى. ياماتو مەھەللىسىگە كىرمەستىن تۇرۇپ ئاتلىرىدىن چۈشتى.

ئاقىلبەك ئارقان بىلەن نىزامىدىننىڭ قولىنى كەينىگە قىلىپ باغلىدى ۋە ياۋىداق ئاتنىڭ ئۈستىگە مىندۈرۈپ، ئاتنىڭ ئارقىنىنى ئالدارباينىڭ ئېتىنىڭ بويىنىغا باغلاپ ئۆزى ئالدارباي كوجاڭنىڭ ئېتىغا مىندى ـ دە، نىزامىدىننى ئالدىغا سېلىپ ياماتودىكى كېمە يېنىغا يېتىپ كەلدى. ئىلى دەرياسى يېيىلىپ ئاقماقتا. دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى كېمە بويلىرىدا قاراۋۇللۇق پونكىتلىرى قۇرۇلغان. ئىككى ھەپتىدىن بېرى ئىلى سىلىڭبۇسىدىن چىققان بىر تۇركۇم قوراللىق قىسىم كېمە بويىنى ساقلاپ ياتماقتا ئىدى. ئۇلار ئۆيىاقتىن ـ بۇياقتىن ئۆتكۈچىلەرنى ناھايىتى قاتتىق تەكشۈرەتتى، سەل گۇمانلىنىقراق دەپ قارىغان ئادەملەرنى ياكى تونۇشتۇرۇشى بولسىمۇ سورىغان سوئاللارغا سەل ـ پەل دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەرگۈچىلەرنى شۇ

يەردە تۇتۇپ قالاتتى ياكى تېگىشلىك ئورۇنغا يەتكۈزۈپ بېرەتتى. كېيىن بويىدا ئەنسىزلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. قاراۋۇللۇق پونكىتى يېنىدا ئىككى قازاق كىشىگە بىر ئەسكەر مىلتىقىنى تەڭلەپ تۇراتتى، نېرىراقتا بىرنەچچە ئادەم قوللىرى باغلانغان ھالدا تۇراتتى. بۇ يەردىكى ئەسكەرلەر بولسۇن، كوماندىرلار بولسۇن، ناھايىتى ئەسەبىيلىشىپ كەتكەن، ئادەمگە يەۋەتكۇدەك قارايتتى، چىرايىدىن دەھشەت يېغىپ تۇراتتى.

ئاقىلبەك «كوجاڭ» قاراۋۇلغا توش يانچۇقىدىن تونۇشتۇرۇشنى ئېلىپ ئۇزاتتى. ئۇ تونۇشتۇرۇشقا بىر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ ئىككىسىنى قويۇپ بەرمەكچى بولغانىدى، بىراق، نېرىقى ئۆينىڭ دېرىزىسىدىن كۆزىتىپ تۇرغان بىر ئوفىتسېر چىقىپ كەلدى. ئىزامىدىن ئاقىلبەككە: «ئەگەر بىرەر چاتاق چىقىپ قالسا، بىرنەچچە پاي ئوق چىقىرىپ دەرياغا سەكرەش كېرەك» دەپ پىچىرلىدى.

تەلەتىدىن دەھشەت يېغىپ تۇرغان ئوفىتسېر ئۇنىڭغا ئۇزاق قاراپ چىققاندىن كېيىن، بىر قېشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئاقىلبەككە سوئال بېرىشكە باشلىدى.

— جىنايەتچى ئىككى دېيىلگەن، ئۇ بىرغۇ؟

— بىرى تېكەس داۋىنىدا قېچىپ كەتتى.

— قېچىپ كەتتى؟

— ھەئە قېچىپ كەتتى.

— هارۋا قېنى؟

— داۋاندا ھارۋىنىڭ ئوقى سۇنۇپ، بىز ھارۋىنى جۆندەيمىز دېگۈچە كېچىدە قاياققا قاچقىنىنى بىلەلمەي قالدۇق.

ئوفىتسېر ئويلىنىپ دېدى:

— قولى بوشمىدى؟

— ياق، باغلانغان، بىر ئادىمىمىز ھارۋىنىڭ يەنە بىر ئېتىنى مىنىپ ئۇنى ئىزدەپ كەتتى. باش ساقچى ئىدارىسى ھايال قىلماي ئەكېلىڭلار دېگەچكە، مەن دەرھال بۇنى ئېلىپ يولغا چىقتىم.

ئەگەر مۇمكىن بولسا، سىلەر بىزگە ياردەم قىلىپ ئۇنى ئىزدىشىپ بەرسەڭلار، قاچقۇنىنىڭ قولى باغلاقلىق بولغاچقا، ئانچە يىراققا كېتەلمىگەن بولۇشى مۇمكىن.

— بۇ ئىشنى باش ساقچىنىڭ ئۆزىگە خەۋەر قىل!

— سارۇچىندىن خەۋەر قىلىۋەتتىم.

— بىزنىڭ چولىمىز تەگمەيدۇ. خوش، بۇنىڭ جىنايىتى نېمىكەن؟

— بىز بىلمەيمىز، باش ساقچى بىلىدۇ، بۇ شۇلارنىڭ بۇيرۇقى بىلەن تۇتۇلغان، بىز پەقەت يەتكۈزۈپ بەرسەكلا بولدى.

ئۇ «ئۆتۈپ كەت» دېگەن مەنىدە قولىنى شىلتىپ كېمە تەرەپنى كۆرسەتتى. ئاقىلبەك نىزامىدىنغا قاراپ:

— ماڭ! — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى. نىزامىدىن ئېتىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كېمىگە چىقتى. كەينىدىن ئاتلارنى يېتىلەپ ئاقىلبەك چىقتى. كېمىنىڭ زەنجىر تاقىسى يېشىلدى، پالاق ھەرىكەتكە كەلدى. ئىككىسى ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ قاتقا ئۆتكەندىن كېيىن كالىچى مەھەللىسىدىن چىققۇچە نىزامىدىننى باغلاقلىق ھەيدەپ ماڭدى، مەھەللىدىن ئۆزۈلۈپ چىقىپ ئىككىسى توختىدى.

— يارايسەن، ئاقىل!

— تازا بابلىدۇقمۇ؟

— ئۇنىڭ سوئاللىرىغا تەمتىرىمەي قالتىس جاۋاب بەردىڭ، ئۇمۇ راست شۇنداق ئوخشايدۇ دەپ ئىشەندى.

— ئەمدى كەينىمىزدىن قوغلاپ كېلىپ قالمىغىيدى، دەپ ئەنسىرەۋاتىمەن، — ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى.

— تېز بولايلى!

نىزامىدىننىڭ قولى يېشىلدى. ئىككىسى ئىككى ئاتقا مىنىپ قاش دەرياسى بويىدىكى قويۇق جاڭگاللىققا كىرىپ كەتتى، بۇ جاڭگاللىق بىلەن ئىلقا يولىغا چىققىلى بولاتتى.

سارۇچىندا بولۇنغان ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ يولغا چىققان توققۇزتارا ناھىيەلىك ساقچىنىڭ سارۇچىن پونكىتىدىكى ئىككى

ئاتلىق چېرىك ئاتلىرىنى قارا تەرگە چۆمدۈرۈپ ياماتودىكى كېمە يېنىغا يېتىپ كەلدى. قاراۋۇلدىن ئىككىسىنى سورۇشتۇردى. ھېلىقى ئوفىتسېر چىقىپ، ئەھۋالىنى ئۇقۇپ چىرايى جىددىيلەشتى، تېپىرلاپ ئۇياق ـ بۇياققا يۈگۈردى.

ـــ ھازىر ماڭدى، ھازىر، دەرھال يېتىشىۋالغىلى بولىدۇ. قارا، بۇ ئوغرىلارنىڭ بىزنى ئالدىغىنىنى!

كېمە بويىدا ئوپۇر ـ توپۇر ۋە ئالاقزادىلىك باشلىنىپ كەتتى. ئىككى چېرىككە يەنە ئىككى ئاپتومات ئاسقان ئاتلىق ئەسكەر قوشۇلدى. ئۇلار ناھايىتى ئالدىراشچىلىقتا كېمىدىن چۈشتى ـ دە، ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ كەينىدىن قوغلاپ كەتتى.

ئىز قوغلاپ چىققان ئاتلىقلار چوڭ يول بىلەن ئاتلىرىنى تاراسلىتىپ ئۇدۇل شەھەرگە قاراپ كېتىپ قالدى.

ئۇلار ئىككىسى دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا قاراپ، توقايلىق، چاتقاللىقلار ئارىسىدا يول يۈرۈپ، يېگىئاۋات يېزىسى يېنىدىكى ئېرەنلىكنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ توختىدى. نىزامىدىن ئۇ قاتتىكى بۈك ـ باراقسان ئېرەنلىك ئىچىدە پاناھلىنىشنى ئويلىدى ـ دە، ئېرەنلىككە ۋە دەريا ئېقىنىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. دەريا ئېقىنى ناھايىتى تېز، ئات سېلىش خەتەرلىكمۇ، قانداق؟ قاراڭغۇ چۈشكۈچە توقايلىق ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ يېتىش مۇمكىنمىدۇ، كەينىدىن ئىز بېسىپ چېرىكلەر كېلىپ قالسا قېچىپ ئۇلگۇرۇش تەس بولارمىكىن، ئەگەر ئۇ قاتقا ئۆتۈپ ئېرەنلىك ئىچىگە كىرىۋالسا، قوغلاپ كەلگۈچىلەر ئۇ قاتقا ئۆتكۈچە، بۇلارمۇ كۆزدىن غايىب بولالايدۇ.

نىزامىدىن خېلى ئويلانغاندىن كېيىن ئاقىلبەككە مەسلىھەت قىلدى.

ـــ قاراڭغۇ چۈشكۈچە ئۇ قاتقا ئۆتۈپ، ئېرەنلىك ئىچىدە ياتساق قانداق؟ دەريا ئېقىنى ناھايىتى تېز ئىكەن، سۇيىمۇ كۆپىيىپ كېتىپتۇ، ئېقىتىپ كېتەرمۇيا؟

دەريا ياقىسىدا ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئاقلىبەك ئىككىلەنمەيلا جاۋاب بەردى:

— ئېقىتىپ كەتسىمۇ چىقىۋالغىلى بولىدۇ، ئاتلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالمىساقلا بولىدى.

ئىككىسى ئاتلىرىنى كېچىككە سالدى. راست دېگەندەك ئاقلىبەك مىنگەن هارۋا ئېتى سۇنىڭ تېز ئېقىنىغا بەرداشلىق بېرەلمەي مۇدۇرۇپ يىقىلدى ـ دە، يەنە تۇرۇپ كەتتى. يىقىلغان ئاقلىبەك ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلىپ ئۇ قاتقا چىقىۋالدى.

ئېرەنلىك ئىچى ھەقىقەتەن پىنهان جاي ئىدى، ئىككىسى قاراڭغۇ چۈشۈشنى كۈتۈپ ياتتى.

كۈن ئاستا ـ ئاستا ئولتۇرۇپ قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى. هاۋا ئوچۇق بولۇپ ئاسمان بوشلۇقىدىكى سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلار قويۇق ئېرەنلىكلەر ئارىسىدىن جىمىرلاپ كىشىگە ئېيتقۇسىز گۈزەللىك بەخش ئېتەتتى. سالقىن شامال يۈزلەرنى يەلپۈپ يۈرەككە خۇشاللىق ۋە ھاياتقا بولغان مۇھەببەت تۇيغۇسىنى قوزغىتاتتى ـ دە، ئاچلىق ۋە هارغىنلىقنىمۇ ئۇنتۇلدۇراتتى. نىزامىدىن بىلەن ئاقلىبەك تەبىئەتنىڭ بۇ گۈزەللىكىگە مەھلىيا بولۇپ، قوللىرىنى بېشىغا قويغىنىچە ئوڭدا يېتىشتى. نىزامىدىن كۆزىنى يۇلتۇزلار ئالىمىدىن ئېلىپ خىيال سۈرۈپ كەتتى. «ئەمدى بالىلىرىم نېمە كۈن كۆرەركىن، ساقچى ئەمەلدارلىرى ئۇلارغا نېمە كۈن كۆرسىتەركىن؟ خەير مەيلى، نېمە كۆرسە كۆرىدۇ، بۇ ھېچ گەپ ئەمەس، ھەرقانچە كۈن كۆرسە جاپاكەش خەلقىم كۆرۈۋاتقان كۈننى كۆرىدۇغۇ ...» ئۇنىڭ خىياللىرى ئاخىر بېرىپ نىلقا تاغلىرىدا، قاش دەرياسى ياقىلىرىدا، توقايلىقلاردا پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى. ئاقلىبەكچۇ؟ هە، ئۇمۇ خىيال قىلىپ ياتىدۇ، ئۇمۇ قېرى، ئاغرىقچان دادىسىنى، ئىنىسىنى ئويلاۋاتىدۇ. «دادام، ئىنىم قالدى، ئەمدى ئۇلار قانداق كۈنگە قالار، ساقچىنىڭ ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرى ئۇلارنى نېمە كۈنلەرگە سالار، ئوغلۇڭنى تاپ دەپ قىينار ... كىچىككىنە

ئىنىم كۆز ياشلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تەلەتىدىن مۇز يېغىپ تۇرغان ئادەم سىياقىدىكى ۋەھشىيلەردىن قورقۇپ يىغلار ... يىغلىما، ئىنىم، ئۆمرىمىز يىغلاش بىلەن ئۆتتى. بەس، ئەمدى يېتەر، مەن بۇ يولغا كىردىم، مۇشۇ يولدا كۆز ياشلىرىڭنى قۇرۇتۇشقا تىرىشىمەن، جەزمەن قۇرۇتىمەن!...»

ھەممە ياق جىمجىتلىققا چۆمدى. دەريا شاۋقۇنى بىر خىل سادا بىلەن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار ئاچ قالغان ئاتلىرىنى ئوتقا قويدى، ئۆزلىرىمۇ ئالدارباينىڭ خۇرجۇنىدىكى نان بىلەن غىزالاندى. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن ئۇلار ئابرال تېغى باغرىنى بويلاپ يۇقىرىلاپ ماڭدى. ھەممە ياق جىمجىت ئىدى. يىراق - يىراقلاردا ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى ۋە يېقىن ئەتراپلاردا ئاچ بۆرىلەرنىڭ دەھشەتلىك ھۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار ئاتلىرىنى تېزلىتىپ ئەشرەپ مەھەللىسىدىن يانداپ ئۆتۈپ بەشدۆڭگە يېتىپ كەلدى.

— مۇنۇ ئەتراپلارنى بىلىپ قوي، — دېدى نىزامىدىن، — بۇ بەشدۆڭ، قازاق مەھەللىسى، ئەنە ئاۋۇ قارىيىپ كۆرۈنگەن قاراباغ مەھەللىسى، — ئۇ يەنە كۆرسەتتى، — ئاۋۇ سېپىل، سالا ھەم بىز كۆرۈپ كەلگەن سامىيۈزى، يېڭىئاۋات يېزىلىرى قوشۇلۇپ قاش رايونىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ يەردە بىزنىڭ قوزغىلاڭچىلىرىمىزمۇ بار.

ئۇلار بەشدۆڭدىن ئۆتۈپ سولغا بۇرۇلۇپ، تاغ ئىچىگە كىرىپ بىر سائەتتىن كۆپرەك ماڭدى. ئېگىز تاغنىڭ تۆپىسىگە چىققاندا سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ ئۇ قات كۆرۈندى. قويۇق توقايلىقلار ئارىسىدا ئېقىپ كېلىۋاتقان قاش دەرياسى يىلان باغرىدەك تولغىنىپ سوزۇلۇپ ياتاتتى.

نىزامىدىن قامچىسىنىڭ ئۇچى بىلەن تۆۋەن تەرەپنى كۆرسىتىپ مۇنداق دېدى:

— بىز دەريانىڭ ياقىسىدىكى ئەنە ئاۋۇ مەھەللىگە بېرىپ چۈشىمىز، قورساقنى، ئاتلارنى ئوبدان تويدۇرىمىز، ياخشىراق

ئۆخلايمىز. ئۇ يەردە بىزنىڭ ئادەملەر بار. دەريادىن ئۆتىدىغان كېچىكلەرگە ئات سالدۇرۇپ، ئۇ قاتقا — ئۇلاستايغا ئۆتۈپ كېتىمىز، ئۇلاستاي بىزنىڭ مەنزىلىمىز!

ئۇلار ئېتىنى دېۋىتىپ ئاقتۆبەك مەھەللىسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

2

بىرنەچچە كۈندىن بېرى شەھەردىن كېلىۋاتقان ئەنسىز خەۋەرلەر ئەختەمباينىڭ ئائىلىسىگە ۋەھىمە سالدى، بولۇپمۇ باينىڭ خوتۇنى ھۆرنىساخان ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. ئۇنىڭ قولى ئىشقا بارماي، يۈرىكى دۇكۇلدەپ بىردەم ھويلىغا چىقاتتى، بىردەم ئۆيگە كىرەتتى. ئۇ شۇنداق دەككە - دۇككىدە كېچىچىمۇ ئۇخلىيالماي تولغىنىپ چىققانىدى. ئاخىر تاقەت قىلالماي، ئەمدىلا ئەتىگەنلىك چايغا ئولتۇرغان ئېرىگە ۋايساشقا باشلىدى:

— نېمانداق قۇدۇقتا چۈشۈپ كەتكەن ئادەمدەك ئۇنسىز ئولتۇرىدىلا، ۋارىسجاننى قانداق قىلىمىز، شۇنچە بالا - قازانىڭ ئىچىدە يۈرۈۋاتسا.

— نېمە قىل دەيسەن، ئۇمۇ تىرىك جان بولغاندىكىن بىر ئىشنىڭ يولىنى قىلىۋاتىدىغاندۇ، — دېدى ئەختەمباي ئانچە ئېرەن قىلماي.

— توۋا قىلدىم خۇدايىم، دەۋاتقان گېپىنى، شۇنچە خەلق يالغان ئېيتامدۇ، كۆرۈپ چىققانلار دەۋاتامدۇ، ھەر كۈنى كېچىسى ئۇرۇلدۇرمەي ئادەم تۇتۇۋېتىپتۇ، تۇت - تۇت قىلىۋاتقانلار گىمنازىيەدە ئەڭ كۆپ دەيدۇ.

— يىراق يەرنىڭ گېپى ھەر ياڭزا دېگەن گەپ بار، ئۇنچىلىكمۇ ئەمەستۇ، ئۆزۈڭنى مۇنچىلىك ئەنسىزلىككە سالما، — دېدى ئەختەمباي خوتۇنىنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرماقچى بولۇپ.

— سىلى تالا ئادىمى بولغاندىكىن، شەھەردىكى ئەنسىزچىلىكلەرنى مەندىنمۇ جىق ئاڭلىغانلا، — دېدى هۆرنىساخان ۋە تېخىمۇ چېچىلىپ ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەپ كەتتى، — جېنىم بالامنى قانداقمۇ قىلارمەن، ئالتوپىلاڭنىڭ ئىچىدە سەن كىمنىڭ بالىسى دەپ سورۇشتۇرۇپ تۇراتتىمۇ، شۇنچە ئىشلار بولۇۋاتسا، هېچنېمە كۆرمىگەندەك يۈرۈۋاتقىنىنى قارىمامدىغان.

ئايال كۆز يېشى قىلدى. ئەختەمباي شەھەردىكى ئادەم تۇتۇشلارنىڭ بارغانسېرى ئەۋج ئېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان، بىراق گىمنازىيەدە ئوقۇۋاتقان ئوغلىدىن خاتىرجەم ئىدى. ئۇ هۆرنىساخاندەك ۋەھىمىگە چۈشۈپ كەتمىگەنىدى. خوتۇنىنىڭ ئەنسىزلىككە چۈشۈپ ۋايساپ كېتىشلىرىدىن هەم يېڭىدىن - يېڭى خەۋەرلەردىن مانا ئەمدى ئۆزىمۇ بىرئاز ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالدى ئەتىمالىم، قىرقىلغان ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— قانداق، نادەمنى كىرگۈزەيلىمۇ؟ — دېدى.

— دەۋاتقىنىنى ... بۇ چاغقىچە شەھەرگە يېتىپ بارغان بولسا بولاتتى، — دېدى هۆرنىساخان ئاچچىقى بىلەن. ئەختەمباي ئىچىۋاتقان چېيىنى تاشلاپ هويلىغا چىقتى - دە، ۋارقىرىدى:

— نادەم، هاي نادەم !

نادەم بوغۇز ئېتىۋاتاتتى، باينىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپ، كېپەك يۇقى قولىنى ئۇۋۇلاپ ئېغىلدىن چىقتى.

— بول بالام، خادىكنى قوشۇپ شەھەرگە چۈش، ۋارىسجاننى ئاچىق.

نادەم كەينىگە بۇرۇلۇپ لاپاس ئاستىدىكى كىچىك ئۆيدىن شىليا - خامۇتلارنى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈپ چىقتى ۋە لاپاس ئاستىدىكى خادىكنى سۆرەپ هويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئەكەلدى. ئاندىن بوغۇز يەۋاتقان قارا ئاتنىڭ بويىنىدىن تۇۋرىنى ئالدى - دە، هارۋىغا قوشۇشقا باشلىدى.

ئەختەمباي ئۆيدىن پەقەت خادىك هارۋىغا سېلىش ئۈچۈنلا توقۇتقان قىزىل گىلەمنى ئاچىقىپ، هارۋىغا بىر ئات

قوشۇلغانلىقىنى كۆرۈپ نادەمگە دېدى:

— بىر ئات قوشقىنىڭ نېمىسى، ماڭ، يۈگۈر، قاشقىنى ياندا.

هۆرنىساخانمۇ سارايدىن كۆك يوللۇق ئۇزۇن يېكەندازنى كۆتۈرۈپ چىقتى، نادەم هارۋىغا گىلەمنى يېيىتىپ سالدى ـ دە، قاتلانغان كۆرپىنى كەينىگە قويۇپ قويدى.

— چېپىڭنى ئېچىپ تېز ماڭ.

ئەختەمباينىڭ گېپى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا، هۆرنىساخان يەنە قاپىقىنى تۈردى:

— يەنە چاي ئىچىپ دەۋاتىدىلىغۇ، مەن ئالدىرايمەن كەتكىلى، ئىشىكىم ئالدىرايدۇ ياتقىلى دەپ، تووۋا قىلدىم، ئادەمنىڭ جېنىغا تېگىپ مۇنۇ ئادەمنىڭ گېپىنى، بىر پارچە نان ئېلىپ ماڭمامدۇ.

— ئەمىسە نان ئاچىقىپ بەرمەمسەن، — ئەختەمباي خوتۇنىغا گۆلەيدى.

شۇ ئەسنادا باياتىن بېرى بولۇۋاتقان گەپلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان گايىت جۇۋازىخانىدىن چىقتى. پار ئات قوشۇلغان خادىك تەييار بولغانىدى. ئۇ دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئاچتى.

— ئۇچقاندەك ماڭ، — دېدى ئەختەمباي.

— شەهەرگە كىرگەندە ئارقا كوچىلاردىن ئۆت، يولنىڭ ئوي ـ چوڭقۇرنى بايقا، ئادەم يىغىلغان يەرلەرگە يولىما.

— ۋاي شورىمەي، ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن، — هۆرنىساخان يەنە چالۋاقاپ سۆزلەشكە باشلىدى، — رەيھانئايىنىمۇ بىللە ئاچىق، قىز بالا دېگەن شۇنچە قالايمىقانچىلىق ئىچىدە يۈرسە بولاتتىمۇ!

نادەم خادىك هارۋىنىڭ گىرۋىكىدە ئولتۇرۇپ بوجىنى سىلكىدى، خادىك دەرۋازىدىن چىقتى. گايىت دەرۋازىنىڭ قاناتلىرىنى ياپتى ـ دە، ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ كۇلۇمسىرەپ پىچىرلىدى:

— كۆردۈڭمۇ، خوجايىنلارنىڭ جېنى سىرقىراۋاتىدۇ.

— هە، يۆلەكچىلىرى تېپىرلاۋاتىدۇ ـ دە، — دېدى نادەممۇ

پىچىرلاپ.

— ئەتىگەنرەك چىقىشقا تىرىش.

خادىك هارۋا يېنىك جاراڭلاپ بىر دەمدىلا مەھەللىدىن ئۆزاپ چىقىپ كەتتى. ئۇ هارۋىنى كۆتەمە ئېرىق كۆۋرۈكىدىن ئۆتكۈزمەي، ئاتلارنىڭ بېشىنى بۇراپ، كۆۋرۈك يېنىدىكى كىچىككە سىلىپ سۇغاردى. ئاندىن ئېرىقتىن ئۆتۈپ ئوڭغا بۇرۇلدى - دە، بىر جۈپ مەجنۇنتال ئاستىدىكى سۇزۇك بۇلاق يېنىغا كېلىپ توختىدى، خادىكتىن ئىرغىپ چۈشۈپ، ئاپايا هۆرنىساخان ئاچىقىپ بەرگەن ناننى ئېلىپ، ئەتىگەنلىك ناشتا ئۈچۈن بۇلاق تۆۋىگە كەلدى.

بۇلاق سۈيى بۇلدۇقلاپ تۇرغان كىچىك قايناملاردىن ئېتىلىپ چىقاتتى. بۇلاقنىڭ گىرۋەكلىرىدىكى يالپۇزلار تېخىچىلا كۆكىرىپ، سۇزۇك سۇدا يۇيۇلۇپ يالتىراپ تۇراتتى. سۇنىڭ تېگىدىكى قۇم ۋە ئۇششاق تاشلار ۋىلىلداپ ئاللىقانداق گۈزەل كۆرۈنۈشلىرى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلاتتى. بۇلاقنىڭ ئەتراپى چىملىق بولۇپ، يولۇچىلار ھەرقاچان بۇ يەردىن ئۆتسە بىر دەم هاردۇق ئالماي ئۆتمەيتتى. نادەم يۈزىنى چاپىنىنىڭ پېشىگە، قولىنى ئىككى قولتۇقىغا تىقىپ ئېرتتى - دە، ئاندىن نېنىنى سۇغا چىلاپ يېيىشكە باشلىدى.

ئۇ نېنىنى يەپ بولۇپ، ئوچۇملاپ بىرنەچچە قېتىم سۇ ئىچتى. ئاندىن ئۇزۇن يېكەندازنى تۆت قاتلاپ ئاستىغا سېلىپ ئولتۇرۇپ، خادىك هارۋىنى ئىتتىك ھەيدەپ ماڭدى. ئۇ شەھەرگە مۇشۇ خادىك هارۋىنى ھەيدەپ بىرنەچچە قېتىم كىرگەن، هېچقاچان مۇشۇنداق ئازادە، ئەركىن ئولتۇرۇپ كىرمىگەنىدى. ئۇنىڭ يېنىدا: «كۆزۈڭگە قارا، ئالدىرىما ...» دەپ ئولتۇرىدىغان ئەختەمباي يوق ياكى «ئىتتىك ھەيدىسەڭچۇ، نېمانداق سۆرەلمىلىك قىلىسەن ...» دەپ چاياندەك چېقىپ ئولتۇرىدىغان هۆرنىساخانمۇ يوق ئىدى. نادەم يۇمشاق كۆرپىدە راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپقا سەپسالاتتى. ئېتىزنىڭ ساپ هاۋاسىدىن نەپەس

ئېلىپ كېتىۋاتقان نادەمنىڭ خىيالىغا باينىڭ ھېلىلا قورۇدىكى كايىشلىرى، ھۆكۈمەتكە قارشى چىققان، چېرىكلەرگە مۇشت ئاتقان دەپ كىملەرنىدۇر تىللاشلىرى كەلدى. «نومۇسسىز باي، — دەپ نەپرەت بىلەن پىچىرلىدى ئۇ، — سەن تىللاۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئاز كۈندە نېمە ئىشلارنى تەۋرىتىدىغانلىقىنى كۆرىسەن، سەن باش قويۇۋاتقان چېرىكلەرنىڭ نېمە كۈنلەرگە قالىدىغانلىقىنىمۇ كۆرىسەن، ھېلىمۇ ياخشى، ياقاڭدىن ئېلىپ يەرگە ئۇرغىنى، بولمىسا قانچىلىك خۇشامەتچىلىك قىلاتتىڭكىن...»

نادەم خىيال بىلەن شەھەرگە كىرىپ قالغىنىنى تۇيماي قالدى، ئۇنىڭغا شەھەر ئادەملىرى جىددىيلەشكەندەك، بىر - بىرىگە گۇمانسىراپ قارىشىۋاتقاندەك كۆرۈندى.

نادەم خادىك ھارۋىنى ھەيدەپ مەكتەپ قورۇسى ئىچىگە كىردى. مەكتەپ ئىچىدە ۋاڭ - چۇڭ، شاۋقۇن - سۈرەندىن، تۇرلۇك تەنتەربىيە ھەرىكەتلىرىدىن قىلچە ئەسەر قالمىغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار توپ - توپ بولۇشۇپ ئەنسىزلىك بىلەن پاراڭ قىلىشىۋاتاتتى. مەكتەپ ئىچىنى سۈر باسقان، قانداقتۇر بىر ۋەھىمىلىك، جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. بىر دەم ئۆتمەيلا كۆزلىرى پارقىراپ قالغان ۋارىسجان يېتىپ كەلدى، ئامانلىق سورىمايلا:

— نېمىگە چۈشتۈڭ، نېمە بولدى؟ — دېدى ئەنسىزلىك بىلەن.

— سېنى دەرھال قايتىپ چىقسۇن، شەھەردە تۇرۇش خەتەرلىك دەپ مېنى چۈشۈردى، — دېدى نادەم، — رەيھانئاي دېگەن قىزنىمۇ بىللە ئاچىقسۇن دېدى.

— ناھايىتى ياخشى، تازا ۋاقتىدا چۈشۈپسەن، — دېدى ۋارىسجان، — مەن رەيھاننى ئىزدەپ تاپاي، ساقلاپ تۇر.

ۋارىسجان شۇنداق دېدى - دە، ئالدىراپ يۈرۈپ كەتتى. نادەم مەكتەپ ئىچىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەرىكەتلىرىگە سەپسېلىپ قاراپ تۇراتتى. ھايال قىلماي رەڭگى ئۆچكەن ۋارىسجان ئوتتۇرا

بويلۇق، زىلۋا، قاش ـ كىرپىكى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، ئويناق قوي كۆزلۈك، ئۇلۇق مەڭزىدە بىر تال خالى بار بىر قىزنى باشلاپ كەلدى.

— مانا، دادام مۇشۇ خادىك هارۋىنى چۇشۇرۇپتۇ، ئاپام قىز بالىنىڭ شۇنچە قالايمىقانچىلىق ئىچىدە تۇرۇشى ياخشى ئەمەس، دەپتۇ، — دېدى ۋارىسجان ئىككىلىنىپ تۇرغان رەيھانغا. قىز نادەمنىڭ چوڭ تارتىۋالغان يۇتلىرىغىچە سەپسېلىپ قارىدى.

— بۇ كىم بولىدۇ؟

— بۇ بىزنىڭ نادەم دېگەن مالىيىمىز، دادام ئاچچىق دەپ ئالايتەن چۈشۈرگەن، چاپسان بولۇڭ، چىقىپ كېتەيلى، باشقىلارمۇ كېتىۋاتىدۇغۇ.

— ئەمىسە ئاپامدىن سوراپ ماڭايلى، — دېدى رەيھان.

— چوڭ ئاپام بەربىر ئۇنايدۇغۇ.

— ئۆيگە بېرىپ چاي ئىچىپ، ئاپام بىلەن خوشلىشىپ ماڭارمىز! — ئۇلار هارۋىغا چۇشۇپ مەكتەپ قورۇسىدىن تېز چىقىپ كەتتى. رەيھاننى ئاچىقىپ كېتىش ۋارىسجاننىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش، شۇڭا ئۇ ناهايىتى خۇشال ئىدى.

ئۇلار رەيھاننىڭ ئۆيىگە كەلدى. ۋارىسجان ئۆيگە ئالدىراپ ماڭدى، قىز نادەمگە قاراپ:

— يۇرۇڭ، چاي ئىچىپ ماڭىمىز! — دېدى.

— رەھمەت! — دېدى نادەم بايلارغا بولغان نەپرىتىنى ئىپادىلىگۈچى قوپال ئاۋاز بىلەن، — ئابايا تاماق يېدىم.

قىز نادەمگە تىكىلىپ قارىدى. قويۇق قارا قاش، ئويچان كۆزلىرى تولىمۇ چىرايلىق، بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان يىگىت قىزدىن كۆزىنى قاچۇرۇپ يەرگە قاراپ تۇراتتى.

— يۇرۇڭ، تارتىنماڭ! — قىز نادەمنىڭ كىر چاپىنىنىڭ يېڭىدىن چىمدىپ تۇتۇپ تارتتى.

— بولدى رەيھان! — دېدى ۋارىسجان كەينىگە بۇرۇلۇپ، — نادەم هارۋىسىنى جۆندەپ تۇرسۇن، بىز چوڭ ئاپام بىلەن

خوشلىنىشىپ چىقايلى !

قىز نادەمگە يېنىشلاپ ـ يېنىشلاپ قاراپ ئۆيىگە ماڭدى. نادەم بىر تاسمىنى يېشىش بىلەن ئاۋارە ئىدى.

ھويلىغا كىرگەندىن كېيىن ۋارىسجان:

— نېمانچە قىلىسىز، ئۇنىڭ جۇلداراپ تۇرغان كىيىملىرىنى تۇتقىنىڭىز نېمىسى؟ — دېدى.

— مالاي بولسىمۇ ئادەمغۇ ! — دېدى قىز نارازى بولۇپ، — ئۇلار بولغاچقا بىزنىڭ نېنىمىز پۇتۇن، ۋارىسجان !

— كىتابىي گەپ ! — دېدى ۋارىسجان كۈلۈپ، — كىتابتا يېزىلغىنىنى تۇرمۇشقا كۆچۈرۈپ ئەكېلىشكە بولمايدۇ، رەيھان !

— ئەمما، ھەقىقەتنى ئىنكار قىلمايمۇ بولمايدۇ !

ئۇلار تالاش ـ تارتىش بىلەن ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئۇلارنى خېلىدىن كېيىن گۈلسۇمخان موماي ئۇزىتىپ چىقتى.

ۋارىسجان بىلەن رەيھان خادىكىنىڭ كەينىگە سېلىنغان يېكەندازنىڭ ئۇستىدە ئولتۇردى. نادەم ھارۋىدا ئولتۇرار ـ ئولتۇرمايلا ئاتلار ئۆزلۈكىدىن يۈرۈپ كەتتى.

رەيھان يېنىدا ئولتۇرغانلىقى ئۈچۈنمۇ ۋارىسجان ناھايىتى خۇشال ئىدى. ئۇ بىردە نادەمگە، بىردە رەيھانغا خەنزۇ قىلاتتى. ئۆزىچە يوقىلاڭ ئىشلارغا قاقاقلاپ كۈلەتتى. تۇرۇپلا غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ قوياتتى. مانا ھارۋا جاراڭلاپ خەنزۇ بازىرىغا كەلدى. بۇ يەرمۇ ئوقەتچىلەرنىڭ قاينىغان يېرى. ئوقەتچىلەرنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، خۇدانىڭ نەزىرى چۈشكەن بازار ئىدى. ۋارىسجان ھارۋىنى توختىتىپ، نادەمگە پۇل بىلەن قول ياغلىقنى ئۇزارتتى:

— يۇگۇر، سامسا ئېلىۋالايلى.

نادەم ئاشپۇزۇلغا قاراپ ماڭدى، كىشىلەر ھارۋىنىڭ كەينىدىكى يۆلەنچۈككە يۆلىنىپ ئولتۇرغان ۋارىسجان بىلەن رەيھانغا زوقلانغاندەك قارىشاتتى، ۋارىسجان ئادەملەرنىڭ قاراشلىرىدىن بەخت ۋە چەكسىز ھوزۇر ھېس قىلاتتى.

ئاشپۇزۇلدىن مەززىلىك تاماق ۋە هاراق ئىچىپ، چالا مەست بولغان بىر ئوفىتسېر سەل دەلدەڭشىگەن هالدا چىقىپ كەلدى. ئۇ هارۋىغا يېقىنلاپ كەلدى ـ دە، ۋارىسجان بىلەن رەيهاننىڭ باش ـ ئايىغىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى، ۋارىسجانغا يېقىن كېلىپ:

ـــ بۇ پار ئات قوشۇلغان ئېسىل هارۋىنى سەيسىگە تۇتىمەنغۇ دەيمەن ؟ ـــ دېدى هىجىيىپ.

ۋارىسجان:

ـــ ياق، بۇ بازاردا كىرا قىلىدىغان هارۋا ئەمەس، سەھرادىن كىرگەن، ـــ دېدى.

ـــ سەھرادىن بولامدۇ، شەھەردىن بولامدۇ، هەممىگە سەيسە بار، ئالدىغا ئۆتۈپ هارۋىنى هەيدە، مېنى ئاپىرىپ قويىسەن !

چىرايى سارغىيىشقا باشلىغان ۋارىسجان هارۋىدىن چۈشتى:

ـــ بىز گىمنازىيەنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى، ئۆيىمىزگە چىقىپ كېتىۋاتىمىز، ـــ دېدى ئۇ.

قول ياغلىقتا چىگىلگەن سامسىنى ئەكەلگەن نادەم ئوفىتسېرغا قاراپ تۇرۇپ قالدى.

ئوفىتسېرنىڭ كۆزى رەيهانغا چۈشتى:

ـــ ئۇھ، بۇ چىرايلىق خېنىمنى قارىمامدىغان، يېنىڭىزدا ئولتۇرسام قارشى چىقماسسىز، چىرايلىق قىز !

ـــ هۆرمەتلىك ئوفىتسېر، بىز ئۆيىمىزگە كېتىۋاتىمىز !

ـــ ئاپپاق قىز، شەھەردىكى لوكچەك ـ ئوغرىلارنىڭ هەرىكىتىدىن قورقۇپ كەتكەن ئوخشىمامسىز؟ ـــ ئوفىتسېر هاراقنىڭ كۈچى بىلەن ئەتراپتا تۇرغان ئادەملەرنى، بىرنەچچە كۈندىن بېرىقى ئۆزگە يېپىشقان قورقۇنچ ۋە ئەنسىزچىلىكلەرنى بىراقلا ئۇنتۇپ، هىجىيىپ قىزغا يېقىنلاپ كەلدى.

ـــ نېرى تۇر ! ـــ دېدى قىز نەپرەت بىلەن ۋە ئۇنىڭدىن يۈزىنى ئۆرۈدى. هارۋىغا ئادەملەر ئولاشتى.

ـــ ئوفىتسېر جانابلىرى، ـــ دېدى ۋارىسجان ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ، ـــ بىزنى يولدىن قويماڭ، ئەختەمباينىڭ بالىسى

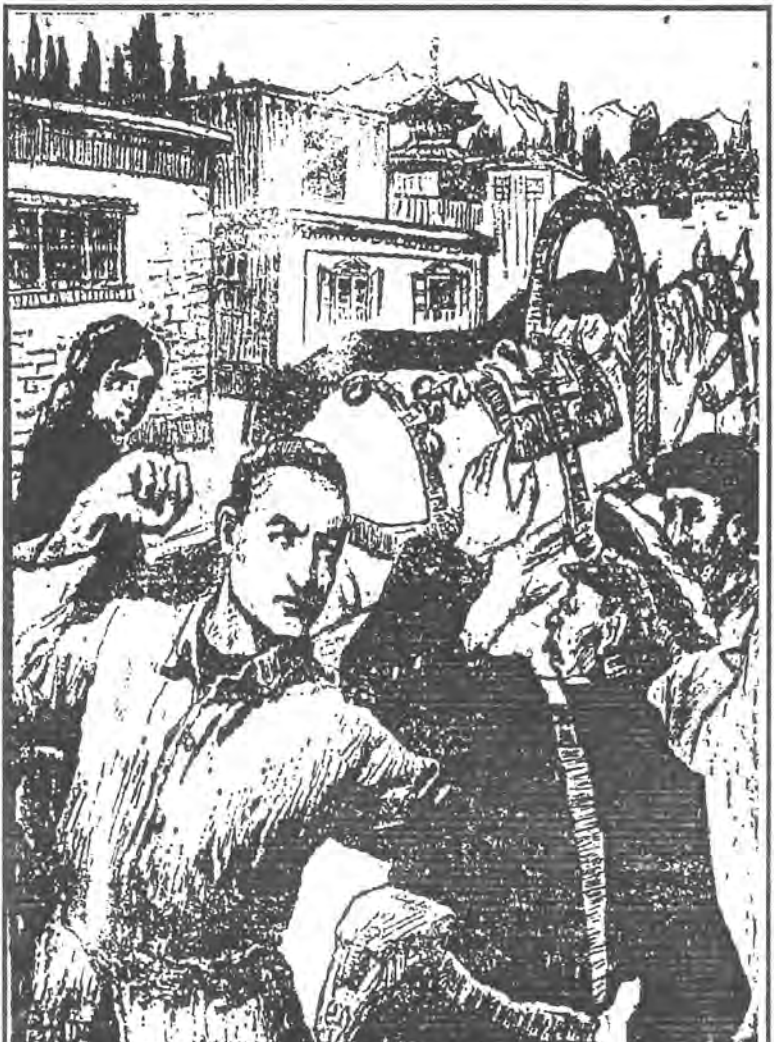

بولمىز بىز.

نادەم ئوفىتسېرغىمۇ، ۋارىسجانغىمۇ غەزەپلىنىپ قاراپ تۇراتتى. ئوفىتسېر ۋارىسجانغا:

— سىزنىڭ بايلىقىڭىزدىن بۇ قىز نەچچە ھەسسە ئۈستۈن، — دېدى ۋە قىزغا قاراپ ھېجايدى، — ھاياتىڭىزنىڭ خاتىرجەملىكىگە پەقەت مەنىلا كېپىللىك قىلالايمەن، نېمانچە سەپرا مىجەز بولۇپ كەتتىڭىز؟ سىزدەك گۈزەل قىزلارغا مۇنداق قىلىش ياراشمايدۇ، ماڭا قاراڭا، ئاپپاق قىز، — ئوفىتسېر رەيھاننىڭ ئېڭىكىنى تۇتتۇۋىدى، رەيھان ھارۋىدىن ئىرغىپ چۈشتى ـ دە، ئۇنىڭ كاچىتىغا كۈچ بىلەن بىرنى سالدى. ئوفىتسېرنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ كەتتى. قىزنىڭ بۇ مەردلىكىگە ئەتراپتا تۇرغان ئادەملەرمۇ، نادەممۇ ھەيران قالدى.

ئەمدى ئىش چوڭىيىشقا باشلىدى.

رەيھاندىن كېلىشتۈرۈپ بىر كاچات يەپ، سەپرايى ئۆرلەپ كەتكەن ئوفىتسېر:

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان هايۋان! — دېدى ـ دە، يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋالدى، — يۈرىكىڭنىڭ چوڭلۇقىنى كۆرسىتىپ قوياي ساڭا ... ئالدىمغا چۈشۈپ ماڭ، ھېلى ئۆلسەن بولمىسا.

ۋارىسجاننىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى، كۆزىنىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ يېلىنىشقا باشلىدى:

— جېنىم ئاكا، نېمە دېسىڭىز بېرەي، خۇدا ھەققى، بىزگە رەھىم قىلىڭ... — ئۇ يىغلامسىراپ ئوفىتسېرنىڭ مۇرىسىنى سىلاشقا باشلىدى. ئوفىتسېر ئۇنى ئىتتىرىۋېتىپ رەيھانغا ئېسىلدى. باياتىن بېرى غەزىپىنى ئاران بېسىپ تۇرغان نادەمنىڭ ھېچ تاقەت قىلغۇچىلىكى قالمىغانىدى. ئۇ شۇنداق تېز كەلگىنىچە كۈچىنىپ تۇرۇپ ئوفىتسېرنىڭ قۇلاق تۈۋىگە بىر مۇشت سالدى، تۇيۇقسىز بېرىلگەن بازغاندەك ئېغىر زەربىدىن

ئۇ ئوڭدىسىغا چۈشتى ـ دە، يېتىپلا قالدى، قولىدىكى تاپانچىسى نەگىدۇر قاڭقىپ چۈشتى.

تېخى بايىلا ۋارىسجاننىڭ كەمسىتىشىگە يولۇققان بۇ مالاي يىگىتكە ئەتراپتا تۇرغان ئادەملەر ئاپىرىن ئېيتىشىپ كەتتى:

— يارايسەن يىگىت، ئاتاڭغا رەھمەت!

— ئەجەب بابلىدىڭ بۇ مۇناپىقنى!

نادەم ئالدىراپ دېدى:

— بولۇڭلار، ھارۋىغا چىقىڭلار!

نادەم قامچىسىنى پۇلاڭلىتىش بىلەنلا چاپقان پار ئات ھارۋىنى خەنزۇ بازىرىدىن ناھايىتى تېزلا ئېلىپ كەتتى. توپادەڭنىڭ كەڭ كوچىسىغا چىققاندا ئۇ ئاتلىرىغا قامچا سېلىپ بولۇشىغا قويۇپ بەردى. لېكىن، شۇنچە تېز چېپىپ كېتىۋاتقان ئاتلارغا قانائەت قىلماي، ۋارىسجان ئۆڭىسۇلى ئۆچكەن ھالدا كۆزلىرىنى ئالاق ـ جالاق قىلىپ:

— ۋاي ... بول، كەينىمىزدىن كېلىپ قالسا ئۆلگىنىمىز شۇ! — دەپ ئولتۇرالماي قالغانىدى. دەھشەتلىك بىر قورقۇنچ بىلەن بىر ئالدىغا، بىر كەينىگە قارايتتى. نادەم بولسا خۇددى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك، ئاڭلىسىمۇ پىسەنت قىلمايۋاتقاندەك شۇنداق تەمكىن ۋە خاتىرجەم ئولتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. رەيھانچۇ؟ ئۇ يېشى بىر ـ بىرىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدىغان بۇ ئىككى يىگىتنىڭ قىلىقلىرىغا، روھىي ھالەتلىرىگە، مىجەز ـ خۇلقىغا سەپسېلىپ، نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ جىمجىت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئۆزىگە كەينىنى قىلىپ ئولتۇرغان بۇ قورقۇمسىز، مەرد مالاي يىگىتكە نىسبەتەن بىر خىل رازىمەنلىك ۋە ھۆرمەت پەيدا بولغانىدى، ئۇ يىگىتكە چىن كۆڭلىدىن رەھمەت ئېيتىشنى خالايتتى، لېكىن يىگىت قايرىلىپ قويمايتتى.

ھارۋا توپادەڭ مەھەللىسىدىن ئۆزاپ چىققاندا، نادەم ئاتلارنىڭ بېشىنى ئۆزى بىلىدىغان ئېتىز يوللىرىغا بۇرىدى ۋە ئاتلارنى بىر خىل چېپىشقا چۈشۈردى. ئۇ شۇ ۋاقىتتىلا قىز تۇغرىسىدا

ئويلاشقا باشلىدى ۋە قىزغا قاراپ قويدى. قىز كۆلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى، ئۇ قىزنى قەيەردىدۇر بىر يەردە كۆرگەندەك قىلاتتى.

رەيھان شەھەردىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك بىر سودىگەرنىڭ يالغۇز قىزى بولۇپ، ئەختەمباينىڭ خوتۇنى ھۆرنىساخانغا شىرەم تۇغقان كېلەتتى. ئۇ دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئانىسى گۈلسۇمخان بىلەن يالغۇز قالغان، ئالتە يىللىق مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن، ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىگە كىرىپ ئوقۇۋاتاتتى. قىز كىچىكىدىن تارتىپلا كىتاب ئوقۇشقا، مەسىلىلەرگە يولۇقسا پىكىر يۈرگۈزۈشكە زوقمەن بولۇپ ئۆسكەن، ئۇ ھەر يىلى تەتىلدە ئەختەمباينىڭ چوڭ بېغىغا دەم ئېلىشقا چىقاتتى. نادەم باي قورۇسىغا مالاي بولۇپ كەلگەن يىلى بۇ قىزنى باغدا، ئېرىق قىرىدا كىتاب ئوقۇپ ئولتۇرغان يېرىدە كۆرگەن، ئۇ چاغدا قىزمۇ كىچىك ئىدى، شۇ چاغدا نادەم باغدا سۇ تۇتۇپ يۈرەتتى. ئاق پوپىلىندا ئىسكەتلىك كۆڭلەك كىيگەن، كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرمەي ئولتۇرغان بۇ قىز نادەمگە ناھايىتى چىرايلىق كۆرۈنگەن. سۇ تاشقىنلاپ كېتىپ، قىزنىڭ ئەتراپىنى سۇ بېسىپ كەتكەن، قىز ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ نازۇك ھەرىكەت بىلەن:

— ھوي بالا، قولۇمنى تارتقىنا، — دېگەن. نادەم تارتىنىپراق كېلىپ قىزنىڭ قولىدىن تۇتۇپ سۇدىن ئۆتكۈزۈپ قويغان. مانا بۇ يېقىملىق ھالەت نادەمنىڭ ئېسىدىن بىرنەچچە ئايغىچە كەتمىگەن. ئۇ شۇنىڭدىن بېرى قىزنى كۆرمىگەنىدى. ئارىدىن تۆت - بەش يىل ئۆتۈپ، مانا ئەمدى كۆرۈپ تۇرۇپتۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوفىتسېرنى بىر كاچات ئۇرغانلىقى، ئۇنىڭ ۋىجدانلىق قىز بولۇپ ئۆسكەنلىكىنىمۇ كۆرسىتىپ تۇراتتى.

ئاتلارنىڭ توختىماي چېپىشى بىلەن ئۇلار بىردەمدىلا مەھەللىگە يېتىپ چىقتى. ئۇلار دەرۋازىدىن كىرگەندە ھارۋىنىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپ ئەختەمبايمۇ، ھۆرنىساخانمۇ ئۆيدىن چىققانىدى، ئوغلىنىڭ سالامەت چىققانلىقىنى كۆرگەن ھۆرنىساخاننىڭ

يۈرىكى ئورنىغا چۈشتى:
— ۋاي ... جېنىم بالىلىرىم، سالامەت چىقتىڭلارمۇ، — دېدى ھۆرنىساخان، — ئەجەبمۇ ئەنسىرىۋىدىم سىلەردىن، قانداق رەيھانئاي، گۈلسۈمخىنىدەمنىڭ ئەھۋالى ياخشىمۇ؟
— ياخشى، ھەممىڭلارغا سالام ئېيتتى، — دېدى رەيھان هارۋىدىن چۈشۈۋېتىپ.
نادەم تەرگە چۆمۈلگەن ئاتلارنى هارۋىدىن چىقىرىشقا باشلىدى.
— تۈت - تۈت قىلىۋاتىدۇ دېۋىدى، جېنىم چىقاي دېدى، شەھەر ئىچى قانداقراق، — سورىدى ھۆرنىساخان.
— قانداق بولاتتى، — دېدى ۋارىسجان ئابايىقى قورقۇنچلارنى ئۇنتۇپ، ھېچ نەرسىنى پەسەنت قىلمىغان قىياپەتتە، — يامان ئادەملەرنى، ھۆكۈمەتكە قارشى چىققانلارنى تۇتۇۋاتىدۇ.
— ھىم ... شۇنداق بولىدۇ ئەلۋەتتە، — باي تەستىقلاپ سۆزلىدى، — دېگەنبىلەن بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىماي چىقىپسىلەر.
— نەدىكىنى، تاس قالدۇق پىيادە قالغىلى.
— ھە، ھە ... نېمە بولۇپ؟ — سورىدى ئەختەمباي.
— هارۋا سەيسىسىگە ماڭىسەن دەپ خېلى كۈننى سالدى دېمەمسەن تېخى.
— ئەھۋالنى چۈشەندۈرمىدىڭمۇ، — دېدى ئەختەمباي ئوغلىنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى كۈتمەيلا.
— ساقچى ئەمەلدارى ئوخشايدۇ، ئۆزى مەست، تېخى رەيھانغا چېقىلىپ ...
— ھە؟...
— تاس قالدى بىزنى ئېتىۋەتكىلى، نادەم بىر مۇشت ئۇرغانىدى، يېتىپلا قالدى، بىز ئاران قېچىپ قۇتۇلدۇق.
— بىر مۇشت ئۇرغان ماۋۇ ئەسكىلىكنى قاراڭلار، — ئەختەمباي چۆچۈپ كەتتى.

— ھەئە، رەيھانغا چاڭگال سېلىپ ئېسىلغان ...

نادەم يول بويى چېپىپ كەلگەن ئاتلارنى قاڭتۇرۇپ باغلاپ لاپاس ئاستىدىن چىققانىدى، ئاچچىقى كېلىپ تىترەپ كەتكەن باي ئۇنىڭغا ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئەخمەق، ئاش يەۋاتقان تاۋاقنى چېقىپ بۇ نېمە قىلغىنىڭ - ھە؟

گەپ قىلماي غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ تۇرغان نادەمنىڭ ئاغزىدىن مۇشۇ گەپ گويا ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى:

— ئۇنىڭ نومۇسسىزلىقىغا قانداق چىداپ تۇرغىلى بولىدۇ. ئەگەر ئاشۇلارنىڭ تاۋىقىدا ئاش يەۋاتقان بولساق بۇ تاماقنى ئەمدى ئىت يېسۇن، ئۇنداق تاۋاقنى چېقىپ، كۇكۇم - تالقان قىلىۋېتىش كېرەك!

— نېمە! نېمە دېدىڭ ھوي تۇزكور، — باينىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كېتىشكە تاس قالدى.

رەيھان ئەختەمباينىڭ ئەلپازىنىڭ بۇزۇلغانلىقىنى كۆرۈپ گەپكە ئارىلاشتى:

— باي ئاتا، بۇ نادەم ناھايىتى مەرد يىگىت ئىكەن، بىزنى ئۇ نومۇسسىزنىڭ تاپانچىسىدىن قۇتقۇزۇپ قالدى، بولمىسا قانداق ئاقىۋەتكە قالاتتۇقكىن؟ — دېدى نادەمنى ئاقلاپ.

— ھەرھالدا، — دېدى ئەختەمباي ئاچچىقى بېسىلماي، — ھۆكۈمەت ئادىمىگە مۇشت ئېتىش — ئاش بەرگەنگە مۇشت بەردى دېگەن سۆز. كۆرە بۇنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭلۇقىنى، بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلاش كېرەك - دە، بۇنىڭ ئەختەمبايغا كېلىدىغان دەردىسەسىنى ھېسابقا ئېلىش لازىم - دە! مۇشتىسىزمۇ ياخشى گەپ بىلەن قۇتۇلغىلى بولار ئىدى.

ھۆرنىساخانمۇ نادەمنى ئەيىبلەشتىن قالمىدى.

— ھەر بالا كېلىدۇ بۇنىڭ قاپىقىدىن! — دېدى قاپاقلىرىنى سوزۇپ.

— سىلەر ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى كۆرمىدىڭلار، — دېدى رەيھان

يەنە ئارىغا چۈشۈپ، ــ ئۇ لۈكچەككە مۈشت ھالال تەگدى.
ــ قېنى، ئۆيگە كىرىڭلار، بولغۇلۇق بوپتۇ، نېمە كەلسە ئۆزى كۆرەر، ــ دېدى ھۆرنىساخان ئۇلارنى ئۆيگە باشلاپ.

ۋارىسجان بىلەن رەيھان كىيىملىرىنى قېقىشىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. نادەم بولسا خادىكنى سۆرەپ لاپاس ئاستىغا ماڭدى.

ئۇ بۈگۈن كېچىدە ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىغا يىغلىدىغانلىقىنى ئۇنتۇمىغانىدى.

3

ھۆرنىساخاننىڭ بۇ قىزغا يېقىنچىلىق قىلىپ، ۋاي رەيھانئاي، دەپ كېتىشلىرىنىڭ تۈغىقانچىلىقىدىن باشقا سەۋەبلىرىمۇ بار. ئۇ ئوغلى ۋارىسجانغا مۇشۇ قىزنى ئېلىپ بەرمەكچى، بۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئويلاپ كېلىۋاتقان ئوي، بۇنىڭدىن گۈلسۈمخانىنىڭمۇ خەۋىرى بار، بەزىبىر ئەگىتمە گەپلەرنىڭ مەنىسىدىن رەيھانمۇ خەۋەرسىز ئەمەس. بىراق، قىز ھازىرغىچە بۇ توغرۇلۇق ئويلاپمۇ كۆرگىنى يوق، رەيھان بۇ يەرگە ھەر قېتىم چىققاندا، ھۆرنىساخان قىلغىلى قىلىق تاپالماي خۇش بولۇپ، گەپ ئەگىتىپ قىزنى چېكىپ قوياتتى. رەيھان بولسا ھېچنېمىنى سەزمەس بولۇۋالاتتى. بۈگۈن مۇنداق خۇپىيانە مەنىدىكى سۆزلەرمۇ بولۇنمىدى، شەھەردىكى يېڭى ئۆزگىرىشلەر ھەققىدە ئۇزاق پاراڭ بولۇپ، ئاخىر يېتىپ قېلىشتى.

ئەمما، رەيھان بۈگۈن تۈزۈككىنە ئۇخلىماي، تۈن قايرىلغۇچە خىيال بىلەن تولغىنىپ چىقتى. بۇ خىيال نەدىن كەلدى؟ ناھايىتى چۈشىنىشلىك، بۇ خىيالنى مالاي يىگىت نادەم پەيدا قىلدى. يىگىتنىڭ ساقچى ئەمەلدارىغا مۇشت ئېتىشى، ئەختەمبايغا ئېيتقان سۆزى، ئۆزىنىڭ تەمكىن، خىيالچانلىقى قىزنىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى. ياش ۋە ھېسسىياتچان قىز

ئۇچۇن يىگىت توغرىسىدا خىيال قىلىش ھەم كۆڭۈللۈك، ھەم ئازابلىق. ئۇنىڭ خىيالىدا، ئەتىلا ئۇ يىگىت بىلەن پاراڭلىشىش ئىستىكى بارغانسېرى ئەۋج ئېلىپ كەتتى. پۇتىغا چورۇق تارتقان، ئۇچىسىغا كونا، ياماق چۇشكەن يالاڭ چاپان كىيگەن، قارا قاشلىق، كەم سۆزلۈك، مەردانە يىگىت ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ نېرى كەتمىدى، بولۇپمۇ نادەمنىڭ تەمكىن ھەرىكەتلىرى، ناھەق ئىشقا غەزەپلىنىشى، ئورۇنلۇق مەردانە سۆزلىرى ئۇنىڭ خىيالىدا تەكرارلىنىۋەردى، ئۇنىڭغا زادىلا ئارام بەرمىدى. رەيھان نۇرغۇن كىتابلارنى ئوقۇغان، ئۇ شۇ كىتابلاردا تەسۋىرلەنگەن قەھرىمانلاردەك ئادەم بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. بۈگۈن خۇددى شۇنداق بىر ئادەمنى كىتابتا ئەمەس، ئۆزىنىڭ ھاياتىدا — كۆز ئالدىدا كۆردى! ئۆزى ئەسكى چاپان ئىچىدە تۇرسىمۇ، يۈرىكى ئالماستەك چاقناپ تۇرغان نادەمنى، سۆلەتلىك كىيىم - كېچەكلەر ئىچىدىكى ۋارىسجانغا سېلىشتۇرۇپ كۆردى: «قاراڭلار، — دەپ ئويلايتتى قىز، — قاراپ تۇرۇپ زورلۇق قىلىۋاتقان ئىپلاس بىر ئەمەلدارغا ۋارىسجان نېمانچە خۇشامەت قىلىدۇ، يېلىنىدۇ - يالۋۇرىدۇ، ئۇنىڭدا ھەقىقىي ئىنسانلىق ۋىجدان يوق ئىكەنغۇ؟! نادەم مانا ئۇ ھەقىقىي ۋىجدان ئىگىسى، مەرد - جۇرئەتلىك يىگىت، مەن ئوقۇغان كىتابلاردىكى قەھرىمانلارغا ئوخشاش. ۋارىسجاندەك قورقاق، خۇشامەتچى ئادەملەر بىلەن قانداقمۇ ئۆمۈرلۈك دوست - سىرداش بولغىلى بولسۇن، كىشى نادەمدەك ئادەم بىلەن ئۆمۈرلۈك دوست - سىرداش بولسا، ئۇنىڭدا نېمە ئارمان قالىدۇ؟ ...»

شۇنداق قىلىپ، رەيھاندا بۈگۈنلا كۆرگەن نادەمگە نىسبەتەن ئىسسىق بىر تۇيغۇ پەيدا بولۇپ قالدى ۋە شۇ تۇيغۇ دولقۇنىدا تەۋرىنىپ خىيال سۈردى. ئۇ ھۆرنىساخاننىڭ نەچچە قەۋەت قىلىپ سېلىپ بەرگەن يۇمشاق كۆرپىسىنىڭ ئۈستىدە ئەمەس، گويا قاتتىق تاشنىڭ ئۈستىدە ياتقاندەك تولغىنىپ ئۇخلىيالماي، پۈتۈن تۈننى ئازاب بىلەن ئۆتكۈزدى. تەقەززا بولۇپ كۈتكەن تاڭ سۈبھىسىدىن دېرەك كەلگەندە بولسا ئۇ ئۇخلاپ قالدى.

ئون ئىككىنچى باب

قاراقىسىز قېلىپ ئوڭغۇل - دوڭغۇل بولۇپ كەتكەن بۇ تاشيولدا ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان ھارۋىلار كارۋىنى كەلمەكتە. تاغ ھاۋاسى سوغۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە يىراقتا قالغان سايرام كۆلىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاچچىق شامال يېتىپ كېلىپ، يۈزلەرگە يىڭنىدەك سانجىلماقتا. كۈن كۆتۈرۈلۈپ ئارغامچا بويى ئۆرلىگەن بولسىمۇ، سوغۇق تېخى بوشىغىنى يوق ھەم بوشايدىغاندەكمۇ ئەمەس، ھارۋا ئۈستىدە ئولتۇرغانلارنى شۈمشەيتىپ قويغان. سەپەرگە ئاتلانغانلار ئەتىگەندە بىر - ئىككى پىيالە قىزىق چاي ئىچىپ ماڭغان بولسا بەلكى مۈنچىلىكمۇ توڭلاپ كەتمەس ئىدى. ئۇلار ئۇتەيدىن سەھەر يولغا چىققان، بۈگۈن سەپەرنىڭ ئالتىنچى كۈنى. ئۇلارنى گومىنداڭنىڭ بىر ئىزۋوت ئاتلىق ئەسكىرى قوغداپ كېلىۋاتىدۇ. ئىزۋوت كوماندىرى كارۋان بېشىنىڭ: «چاي ئىچىپ قورساقنى تويدۇرۇپ ماڭايلى، بۈگۈن سوغۇق ئەدەپ قاپتۇ» دېگىنىگە ئۇنىماي، ئەتىگەنلىك چاينى داخېيەنزىدە ئىچىمىز، دەپ ھارۋىلارنى مەجبۇري ماڭدۇرغان. مانا ئەمدى ئۇلارنىڭمۇ قورسىقى ئېچىپ ئات ئۈستىدە ئولتۇرالماي قالدى، يا ئۇ گەپنى ئېغىزىدىن چىقىرالمىدى.

بۇ كارۋان گومىنداڭنىڭ شىخودىكى قىسىملىرىغا قىشلىق كىيىم - كېچەكلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە ماڭغان بولۇپ، تېخى يولنىڭ كۆپ قىسمى ئالدىدا ئىدى. قوماندانلىق شىخوغا ئون كۈندە يېتىپ بېرىشنى بەلگىلىگەن. شۇڭا، ئىزۋوت كوماندىرىمۇ ئون كۈندە يېتىپ بارمىساق بولمايدۇ، دەپ ھارۋىلارنى ھە دەپ

ئالدىراتماقتا ئىدى.

— ھەي رودۇ، ئۇخلاۋاتىسەنغۇ، يولۇڭغا قارا!

— ئات ئۆزى يول تېپىپ ماڭىدۇ.

— ئىتتىك ماڭ، لايغەزەل!

— ھارۋا توختاپ قالغىنى يوق، مېڭىۋاتىدۇغۇ.

— چۇمۇلىدەك ماڭماي ئاتنى ئۇرمامسەن، تازىمۇ ئۆلۇمتۇك نېمىكەنسەن بۇ، قارا، كەينىدە قالدىڭ.

— ئاتنى ئۇرسام بولدۇرۇپ قالسا، سەن ئاستىڭدىكى ئاتنى بېرەمسەن؟

ئۇ قولىدىكى قامچىسىنى كۆتۈرگەنىدى، ئۇنىڭغىچە كارۋان بېشى بىلەن ئىزۋوت كوماندىرى كېلىپ قالدى. ئۇلار ئارىغا چۈشۈپ ئىككىسىنى بېسىپ قويدى، ئەمما ئىزۋوت كوماندىرى ھارۋىكەشكە گۆلەيدى:

— تاكاللاشماي ھارۋاڭنى تېز ھەيدە، ئۇخلاپ قېلىپ ھارۋاڭ كاتاڭغا چۈشۈپ ئۆرۈلۈپ كەتسە قانداق قىلىسەن؟

كارۋان بېشى گەپكە ئارىلاشتى:

— ئاتلار ئۆگىنىپ كەتكەن، ھەرگىز كاتاڭغا چۈشۈرۈپ قويمايدۇ، ئۇنداق يەرلەردە ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ.

كارۋان ئېغىر چامداپ يۇرمەكتە. يول بويىدىكى قاقشال قوراي — چاتقاللار تىترەپ شىۋىرلىماقتا. كىمدۇر بىرى بوش ئاۋازدا ناخشا ئېيتماقتا:

سايرامنىڭ كۆلى دەيدۇ،
بىز بارغۇچە توڭلايدۇ.
غەمدە قالغان بېشىمنى،
خۇدايىم ئۆزى ئوڭلايدۇ.

— بېشىڭنى ئوڭلايدىغانلار بىردىنلا چىقىپ قالارمىكىن، ئىلاخۇنكا، — دېدى بېلىنى قارا لەستىك پوتا بىلەن

باغلىنىۋالغان، قارا بورۇتلۇق كارۋان بېشى. ئۇ موزلاپ كېتىپ ھارۋىدىن چۈشۈپ پىيادە ماڭغانىدى.

— ئۇنداقلار چىقىپ قالسا قالتىس خوش بولىمىز دېگىنە، مۇنۇ تەلەتى سۈرۈن موز چىرايلاردىن قۇتۇلارمىزمۇ ئۇكا؟

— ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، دەپتىكەن، — دېدى ئۇ كولۇمسىرەپ، — بەلكى قۇتۇلۇپ غەمدە قالغان بېشىمىز ئوڭلىنىپ كېتەر ... — كارۋان بېشىنىڭ شۇنداق دېيىشىگە سەۋەب بار ئىدى. كارۋان بېشى زەينىدىنىنىڭ يېقىن تونۇشى ئىدى. ئۇ پەنجىم، خۇدىيارىيۇزى، كېپەكيۇزى قاتارلىق يېزىلارنىڭ دېھقانلىرىغا ھارۋا سەيسىسى چۈشۈپ ئۇلار ماڭماقچى بولغاندا، زەينىدىن كارۋان بېشى بىلەن كۆرۈشكەن، داخىيەنزە ئەتراپىدا بىر گورۇپپا قورالىق پارتىزانلارنىڭ كارۋاننى قوغداپ كېتىۋاتقان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە ئوق ئېتىپ، ئۇلارنىڭ قولىدىكى كىيىملەرنى تارتىۋالىدىغانلىقىنى ۋە ئۇنى نىلقىغا يەتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتقان.

— ئۇنداقتا بىز نېمە ئىش قىلىپ بېرىمىز؟ — دېگەنىدى كارۋان بېشى بۇ گەپكە قىزىقىپ.

— بىز ئۇلارغا تېگىش قىلغاندا، ئۆزۈڭلەرنى دالدىلىق يەرلەرگە ئېلىپ، بىزگە ماسلىشىپ بەرسەڭلار بولدى. قالغىنىنى ئۆزىمىز بىلىمىز، — دېگەنىدى زەينىدىن جېكىلەپ.

كارۋان بېشىنىڭ كۆزى ئەتراپتا، چاتقاللىقلار، ھەربىر تۈپ يۇلغۇنلارغىچە سەپسېلىپ كېتىۋاتىدۇ، كېلىدىغانلارنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈۋاتىدۇ. بىردەم كارۋاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، بىردەم كەينىگە ئۆتۈپ، كۆڭلى تارتقان ئادەملەرگە بۇ خەۋەرنى يەتكۈزۈۋاتىدۇ. ئاڭلىغانلارمۇ خوش بولۇپ، قىن ـ قىنىغا پاتماي قېلىۋاتىدۇ ۋە ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراۋاتىدۇ. كارۋانمۇ ئاسانلىقچە يولغا چىققان ئەمەس، يولغا چىقىشقا قارشىلىقمۇ قىلغان، لېكىن قارشىلىقنى ئاقتۇرالمىغان. ئۇنداق بولۇشى بۇ يىل ئاشلىق ياخشى ئوخشىمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە تورلۇك ئالۋان ـ

ياساقلار كۆپىيىپ ئېغىرلىشىپ كەتكەن. كۈنىنىڭ قاتتىقلىقىدىن ھېچ ئىلاج قىلالماي، جان ساقلاش ئۈچۈن ئۆزئارا سۆزلىشىپ تاغدىن ياغاچ كېسىپ كېلىپ ساتساق بولارمۇ ياكى خاڭلارغا چۈشۈپ كۆمۈر تارتساق بولارمۇ ۋە ياكى شەھەرگە كىرىپ مەدىكارچىلىق قىلساق بولارمۇ دەپ تۇرغاندا، ھۆكۈمەت پەرمان چۈشۈرۈپ، ئۇلارنى شىخوغا ماڭدۇرماقچى بولغان. ئۇلار ئۆزئارا پىچىرلىشىپ، ھارۋىلارنى كۆيدۈرۈۋېتىپ، ئاتلارنى تاغقا چىقىرىۋەتسەك قانداق بولار، دېيىشىۋاتقاندا، يېزىلارغا چىققان ھەربىي ئەمەلدار: ئاتلىرىڭلارنى تاقىلىتىمىز، يەم - بوغۇزنى ئاشۇرۇپ بېرىمىز ھەم پۇلىنىمۇ نورغۇن بېرىمىز، دەپ تۇرۇۋالغان. بۇ پەرماندىن قۇتۇلماقمۇ تەسكە چۈشكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇ ئۇزۇن يولغا چىققان. راست، ئاتلارنى تاقىلاتتى، يەم - بوغۇزنىمۇ بېرىۋاتىدۇ، لېكىن ھازىرغىچە پۇل بەرگىنى يوق. قايتىپ كەلگەندە بېرىمىز دەيدۇ، راستىلا بېرەمدۇ - بەرمەمدۇ، بۇنى خۇدا بىلىدۇ.

ئىزۋوت كوماندىرىمۇ ئەتراپقا زەن قويۇپ، دىققەت قىلىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئەندىشىسى باشقىلارنىڭكىدىن كۈچلۈك. چۈنكى، سەپەرگە مېڭىشتىن بۇرۇن باشلىقى: يولدا پەخەس بولۇڭلار، ئالتە ئوغرىنىڭ ئادەملىرىگە ئۇچراپ قېلىشىڭلار مۇمكىن، ئەگەر ئۇچراپ قېلىپ سىلەرگە ھۇجۇم قىلسا، قاتتىق ئېلىشىڭلار، كېيىم - كېچەكلەرنى ئۇلارغا ھەرگىز بېرىپ قويماڭلار، دەپ قاتتىق تاپىلىغانىدى. ئەسكەرلىرىگە ئەندىشە - قورقۇنچ سېلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئۇ بۇ گەپلەرنى باشلىقىنىڭ تاپشۇرمىسى بويىچە ئۇلارغا دېمىدى. شۇڭلاشقا، ھەر كۈنى كېچىسى قەيەرنى قونالغۇ قىلسا، شۇ يەرگە ئون نەپەر ئەسكىرىنى پوستقا قويۇپ، ئۆزىمۇ ئاز ئۇخلاپ ماڭدى. شۇ تاپتا ئۇ ئەندىشىلىك خىياللارغا پېتىپ، بەش كۈنلۈك سەپىرىنىڭ تىنچ ئۆتۈپ كەتكىنىگە خۇش بولۇپ، قالغان سەپىرىدىن ئەندىشە قىلىپ، ئەتراپىغا يالت - يۇلت قاراپ كېتىۋاتاتتى.

داخىيەنزىگە ئاز قالغاندا، تۇيۇقسىز چاقماق چاققاندەك تاڭ - تۇڭ قىلىپ ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئوقنىڭ قاياقتىن چىققانلىقىنى ھېچكىم سەزمەي قالدى. ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭلا ئۈچ ئادەم ئات ئۈستىدىن غۇلاپ چۈشتى. بۇنىڭ بىرى ئالدىدا كېلىۋاتقان ئىزۋوت كوماندىرى، ئىككىسى ئۇنىڭ كەينىدە كېلىۋاتقان ئەسكىرى ئىدى. جىمجىت كېلىۋاتقان كارۋان بىردىنلا پاتىپاراقچىلىققا چۈشتى. زەينىدىن باشچىلىقىدىكى ئون نەپەر قوراللىق پارتىزان بۇنىڭدىن بىر سائەت ئىلگىرى كېلىپ، بۇ يەرگە — يۇلغۇنلۇق، چاتقاللىقلار ئارىسىغا يوشۇرۇنغانىدى. تېزلىك بىلەن ئاتلانغان پارتىزانلار ئاپتومات، مىلتىقلىرىدىن ئوق ئۈزۈپ قىيقاس - چۇقان بىلەن ئوقتەك ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى. تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ئىشتىن ئۆڭگى ئۇچۇپ، كۆزلىرى چانقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالغان ئەسكەرلەر بويۇنلىرىغا ئاسقان قوللىرىنى ئالغۇچە يەنە بىرقانچىسى يىقىلدى. ئېتىدىن چۈشۈپ ئۆزىنى ھارۋىنىڭ دالدىسىغا ئېلىپ، ئالدىدا كېلىۋاتقان زەينىدىنىنى نىشانغا ئالغان يوغان باش ئەسكەر كارۋان بېشىنىڭ كەينىدىن كېلىپ كۆچىنىپ تۇرۇپ ئۇرغان قامچىسىدىن يىقىلدى. پارتىزانلار قىيقاس - چۇقان بىلەن يېتىپ كەلدى. قىشلىق كىيىم - كېچەكلەرنى قوغداپ كېلىۋاتقان قىسىمنىڭ ھايات قالغانلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ قولىنى كۆتۈردى. ئۇلار ئەتىگەندىن بېرى سوغۇقتىن تىترىگەن بولسا، مانا ئەمدى پارتىزانلاردىن قورقۇپ، ھايات قالارمىزمۇ، دەپ تىترىمەكتە ئىدى.

تاغ تەرەپتىن بىرنەچچە كىشىنىڭ تۆگە ۋە ياۋىداق ئاتلارنى ھەيدەپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى.

— زەينىدىن ئىككەنسىزغۇ، ئۇكاموي ... — كارۋان بېشى زەينىدىنىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئاتتىن چۈشتى:

— قالتىس يەردە ئۇچرىشىپ قالدۇق - ھە؟

— قاراڭ سىزنى ... ئۇچرىشىپ قېلىشىمىزنى

بىلەتتىڭىزكەن ـ دە، داخېيەنزىدە پەيدا بولىدىغان مەن دېسىڭىز بولماسمىدى ... ئۇلۇغ ئىشلارنى تەۋرىتىپسىلەر جۇمۇ، بىزنىڭمۇ جېنىمىز پىدا، ئۇكا، مۇنۇ ئۆلەرمەنلەرنى ئېتىۋەتمەمسىلەر؟

— قول كۆتۈرگەنلەرنى ئاتساق بولمايدۇ.

— غۇلجىغا مۇشۇنداق قول كۆتۈرۈپ بارسا، باشلىقلىرى بەربىر ئېتىۋېتەر؟

— ئۇلار نېمە قىلسا ئۆزلىرىنىڭ ئىشى.

تۆگە، ئاتلارغا ھارۋىلاردىكى قىشلىق كىيىم ـ كېچەكلەر ئارتىلىپ مەھكەم چىگىلدى. ئەسىرلەر جىڭغا يولغا سېلىندى. يۇكلەر تاغ ـ تەرەپكە — ئاچالغا ماڭدۇرۇلدى.

— سىزمۇ ئىلقىغا ماڭامسىز؟

— ئەھۋالغا قارايمەن. سىلەر غۇلجىغا قايتىڭلار، ئەمما ئىككى ـ ئۈچ ھەپتىگىچە ھۆكۈمەتنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەڭلار، خوش، — زەينىدىن ئەسىرلەر كۆزدىن يىتۇپ، خېلى ۋاقىتقىچە ئۇلارنىڭ كەينىدىن قاراپ تۇردى ـ دە، سەپداشلىرىغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن ئات سالدى.

بىر دەمدىن كېيىن ئۆلۈكلەر ئۈستىدە قۇزغۇنلارنىڭ ئۇچۇپ يۈرگەنلىكى كۆرۈندى.

ئون ئۈچىنچى باب

1

غۇلجا تارىخىدا سۈرلۈك، پاجىئەلىك بىر كۈن باشلاندى.
تۈنۈگۈن كەچقۇرۇن چىققان شامال بۈگۈن تاڭغا يېقىن بورانغا ئايلىنىپ، دەھشەتلىك گۈركىرەپ توپىلارنى توزۇتتى، دەل ـ دەرەخلەرنىڭ بەزىسىنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ تاشلىدى، بەزىسىنى قاراسلىتىپ سۇندۇرۇۋەتتى. ئەخلەت ـ چاۋارلارنى ئۇچۇرتۇپ قاياقلارغىدۇر پىرقىرىتىپ تاشلىدى. سارغايغان يوپۇرماقلار كوچىلاردىكى ئېرىق ۋە گوداڭلارغا تىقىلدى. ئۇچار قۇشلار، جان ـ جانىۋارلار ئۇچەكلىرىگە كىرىپ كېتىشتى. كۈن يۈزىنى توسۇپ چاڭ ـ توزانغا تولغان ئاسماندىن توپا يېغىپ، شەھەر گويا خارابىلىككە ئايلانغاندەك كۆرۈمسىز ھەم سۈرلۈك بىر تۈسكە كىرىپ قالدى.
باش ساقچى ھەم تارماق ساقچىلاردىن تېگىشلىك ۋەزىپىلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان چېرىكلەر ۋە يۇقراچە كىيىنگەن ساقچى ئوفىتسېرلىرى تاڭنىڭ ئېتىشىنى كۈتۈپ، خۇددى چاشقاننى ماراپ ياتقان مۈشۈكتەك تەييارلىنىپ تۇرۇشاتتى.
تاڭ ئېتىشى بىلەنلا ئۇلار ھەرىكەتكە كەلدى، قىلىچلىرىنى قېپىدىن چىقىرىپ، مىلتىق ـ تاپانچىلىرىنى بەتلەپ، نىشانلانغان ئورۇنلارغا قاراپ يۈگۈردى. «قىزىل پاچاقلار»، «ئىسيانچىلار»، «نىلقىدىكى ئالتە ئوغرى بىلەن مۇناسىۋىتى بار» دېيىلگەنلەرنى ۋە «گۇمانلىق ئادەملەر» نى بىراقلا تۇتۇش ئىشى باشلاندى.

چېرىكلەر ۋە پۇقراچە كىيىنگەن ساقچىلار يوگۇرگىنىچە كوچىلارغا كىردى ـ دە، ئالدىنئالا بەلگىلەنگەن دەرۋازىلارنى، ئىشىكلەرنى قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى. تېز ئېچىلمىغان ئىشىكلەرنى ئۇرۇپ ـ سۇندۇرۇپ ئۆيلەرگە باستۇرۇپ كىردى. هايال قىلماي ئۇلار كىرگەن ئۆيلەردىن قورقۇپ كەتكەن بالىلارنىڭ قىيا ـ چىيا قىلغان ئاۋازلىرى، ئاياللارنىڭ داد ـ پەريادلىرى ۋە بوۋاي ـ مومايلارنىڭ نالىلىرى كۆتۈرۈلدى.

چوڭ كوچىلاردا، تار هەم يان كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدا ئىككىدىن ـ ئۈچتىن چېرىكلەر تۇرۇۋېلىپ، بىرمۇ ئادەمنىڭ ئۆيلىرىدىن، قورۇلىرىدىن چىقىشقا رۇخسەت قىلمىدى. بازاردا دۇكانلار تاقىلىپ، سودا ـ سېتىق توختىدى. بوش ۋە ۋاڭ ـ چۇڭسىز قالغان كوچىلارنى سۈر بېسىپ كەتتى.

مانا، ئۆيلەردىن قوللىرىغا كويزا سېلىنغان ياكى قوللىرى كەينىگە قىلىپ باغلانغان ئادەملەرنى چېرىكلەر ئالدىغا سېلىپ هەيدەپ چىقىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن يىغا ـ زار بىلەن ئەگىشىپ چىققان ئاتا ـ ئانىلار ۋە بالىچاقىلار خۇددى ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغان چۈجىلەرنى ئەسلىتەتتى.

تۇتۇلغان بالىسىدىن ئەگىشىپ بىر موماي چىقىپ كەلدى. موماينىڭ كۈمۈش رەڭ چاچلىرى چۇۋۇلغان، كۆڭلەكلىرى تىتىلغان، چىرايى ئاقارغان بولۇپ، بىردە هەيدىلىپ كېتىۋاتقان قىزىغا، بىردە مىلتىق تەڭلەپ كېتىۋاتقان چېرىككە ئېسىلاتتى ۋە ئۆزىنى يوقاتقان هالدا قاقشاپ ناله قىلاتتى. ئىككى قولى كەينىگە باغلانغان قىز ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيەسىنىڭ ئوقۇغۇچىسى رەيهان ئىدى. قىز بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، مەيدىسىنى كېرىپ، گويا ئانىسىنىڭ داد ـ پەريادىنى ئاڭلىمىغاندەك مەردانە قەدەم تاشلاپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ چۇۋۇلغان قارا چاچلىرى يۈزلىرىگە چۈشكەن، كۆچلۈك شامال چاچلارنى ئىككى تەرەپكە قايرىپ يەلپۈپ تۇراتتى.

— بالامنى قويۇپ بەر، قانخورلار، — دەيتتى موماي غەزەپلىك

ئاۋاز بىلەن ۋارقىراپ، — نېمە گۇناھى ئۈچۈن تۈتمىسەن، ئېيتىشقا قېنى؟

رەيھان يېزىدىن تېزلا قايتىپ كىرگەنىدى. چۈنكى، ئۇ قانچە قىلىپمۇ بىرىنچى قېتىم كۆرۈپلا يۈرىكىدە ئىسسىق بىر تۇيغۇ پەيدا قىلغان مالاي يىگىت — نادەم بىلەن قايتا كۆرۈشەلمىدى. ۋارىسجاننىڭ تېتىقسىز قىلىقلىرى، ئانىسىنىڭ خۇشامىتى ئۇنى بىزار قىلىۋەتكەن، شۇڭا ئۇنىڭ يۈرىكى قىسىلدى. ئىچى پۇشتى، ھاياتىدا نېمىدۇر بىرنېمە كەملىك قىلدى. ئۇ ئىچ پۇشۇقىنىڭ سەۋەبىنى تېپىش، سۆيۈملۈك دوستلىرى بىلەن بىر سەپتە تۇرۇش ئۈچۈن شەھەرگە قايتىپ كىردى. ئەتىسىلا مەكتەپكە قاراپ ماڭغانىدى، ئانىسى ئۇنى توستى:

— جېنىم بالام، بارما، سەن كەتكەندىن كېيىن، دېدىمغۇ، مەكتىپىڭ تېخىمۇ ئەنسىزلىشىپ كېتىۋېتىپتۇدەك.

— نېمە دېگىنىڭ بۇ، ئاپا، مەكتەپتىن، ساۋاقداشلىرىمدىن ئايرىلىپ قالسام بولامدۇ، نېمە ئىشلار بولۇپ كەتكىنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈشۈم كېرەك، — دېدى قىز ئانىسىغا، ئۇ ئاخىر ئانىسىنىڭ رايىغا باقماي مەكتەپكە كەلگەنىدى.

رەيھان يېزىغا چىقىپ كىرگەن ئارىلىقتا يەنە بىرنەچچە ساۋاقداشلىرىنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەنلىكىنى ئۇقتى. قىز ئىچى قايناپ، غەزەپتىن تىترەپ كەتتى ـ دە، يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئالامەتلەرگە پەرۋاسىزلىق قىلىپ يۈرۈشنى ئۆزىگە نومۇس دەپ بىلدى: «يېزىنىڭ ئادەملىرىنى نادان، ياۋاش دەيدۇ تېخى، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ئەنە، نادەم يېزىنىڭ بىر مالاي بالىسىغۇ، غالۋارىغان ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارىنىڭ راسا ئەدىپىنى بەردىغۇ، ئۇ شۇنچىلىك جۈرئەتلىك، ۋىجدانلىق يىگىت ئىكەنغۇ، بىزدە شۇنچىلىك جۈرئەت، ۋىجدان، نومۇس يوقمۇ؟ شۇنچە زورلۇق، ناھەقچىلىكلەرگە نەپرەتلەنمەي، موللا مۈشۈك بولۇپ يۈرەمدۇق؟ ...»

ئۇ كەچكى تاماق ۋاقتىدا مەكتەپ ئاشخانىسىدا ئورۇندۇقنىڭ ئۈستىگە چىقىپ جۈرئەتلىك بىلەن قايناپ تۇرۇپ مۇنداق نۇتۇق

سۆزلىگەندى:

— ساۋاقداشلار! ھازىر مەكتىپىمىزدە بىرقانچىلىغان ئۇستازلىرىمىز، ساۋاقداشلىرىمىز تۇتۇپ كېتىلدى، ئۇلارنىڭ گۇناھى نېمە؟ بىز بىلمەيمىز. مەكتەپ تەشكىلىنىڭ بۇنىڭ بىلەن نېمىشقا كارى بولمايدۇ، بۇ ئىشنى بىز نېمىشقا سۈرۈشتۈرمەيمىز؟ بىز بىر ـ بىرىمىزگە نېمىشقا مەسئۇل بولمايمىز؟ ھەممىمىزنى تۇتۇپ بولغۇچە قاراپ تۇرىمىزمۇ؟ ئويلاپ باقايلى، ساۋاقداشلار، گومىنداڭچىلار بىزنى نېمىشقا ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدۇ؟ نېمىشقا بىزنى خالىغانچە بوزەك قىلالايدۇ؟ گۇناھسىز ئادەملەرنى خالىغانچە تۇتقۇن قىلالايدۇ، ئۇنىڭ ئاغزىدىكى «باراۋەرلىك»، «خەلقچىللىق»، «ئادىللىق» دېگەنلەر نەگە كەتتى؟ بىز نېمە قىلسا خوپ دەپ يۈرەمدۇق؟ قاراڭلار! كوچىلاردا، ئۆي ـ ئۆيلەردە نېمە ئالامەتلەر بولۇۋاتىدۇ، بىر يەردە زورلۇق، بىر يەردە يىغا ـ زار بىر يەردە قان ... بىر يەردە ئۆلۈم .. بىز بۇلارنى كۆرمەسكە سېلىپ، قولاق يوپۇرۇپ يۈرەمدۇق؟ ھېچبولمىغاندا ھۆكۈمەت ئالدىدا ھەققانىي گېپىمىزنى قىلىش، ھەققانىي مەيداندا تۇرۇش بىزنىڭ قولىمىزدىن كەلمەمدۇ؟ بەزى ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنىڭ ھەققانىي گەپلىرى، نۇتۇقلىرى، بىزدىن كۈتكەن ئۈمىدلىرى ئېسىمىزدىن چىقتىمۇ؟ ئۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىققۇدەك ئىرادە، كۈچ، ۋىجدان بىزدە يوقمۇ؟

ئۇنىڭ كۆزلىرىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، يۈزىگە چېچىلغان بىرنەچچە تال چېچى تىترەيتتى، چىرايى سۇرلۇك تۇس ئالغانىدى. ئۇ قورۇغان لەۋلىرىنى نەمدەپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىز مەكتەپ تەشكىلىنىڭ ئاغزىغا قارىدۇق، ئاغزىغا قاراپ مەشەگە كەلدۇق، لېكىن ھەق سادا چىقمىدى، كېيىن بىلسەك ئۇلارنىڭ ساقچىلار بىلەن، ھېلىقى مولۇندەك قارىشىپ يۈرگەن كۆك چاپانلىقلار بىلەن تىلى بىر ئىكەن. بىز ئەمدى چۈشەندۇق، جۈرئەت قىلىپ باش ساقچى ئىدارىسىگە بېرىشىمىز، تۇتۇلۇپ

كېتىلگەنلەرنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىشىمىز كېرەك. ئۇلارنىڭ گۇناھسىزلىقىنى جاكارلىتىپ، ياندۇرۇپ چىقىشقا جىددىي ھەرىكەت قىلىشىمىز كېرەك! ...

شۇ چاغدا ھاياجانلانغان ئوقۇغۇچىلار چاۋاك چېلىشىپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇللاشقانىدى. مانا شۇ سۆزى ئۇچۇن رەيھان بۈگۈن تۇتۇلدى.

بىر چېرىك مىلتىقىنىڭ قوندىقى بىلەن ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلگەن موماينىڭ مەيدىسىگە ئۇرغانىدى، موماي كەينىگە سەنتۈرۈلۈپ يىقىلىپ چۈشتى - دە، يېتىپ قالدى. رەيھان كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ:

— ئاپا! ئاپام! ... — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى بورانغا قوشۇلۇپ ساداسىز يوقىلىپ كەتتى.

چېرىك مىلتىقىنىڭ قوندىقى بىلەن ئۇنى ئالدىغا ئىتتەردى، قىز تىرەجەپ تۇرۇۋېلىپ بىردىنلا ئالغا ئېتىلىپ چىقىپ ھېلىقى چېرىكنى كۈچەپ قاتتىق تەپتى، چېرىك ئوڭدىسىغا چۈشتى - دە، ئىككى دومىلاپ بېرىپ ئېرىقنىڭ ئىچىگە تىقىلدى. قولىدىكى مىلتىقى قاڭقىپ نېرىغا چۈشتى. شۇنىڭدىن كېيىن باشقا چېرىكلەر رەيھاننىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇپ ئۇنى يىقىتتى ھەم دەسسەپ كېتىشتى. قىز ھوشىدىن كەتتى، ساقچىلار ئۇنى سۆرەپ ماڭدى. ئۇ ھوشىغا كەلگەندە قاتتىق ئازاب ۋە خورلۇق ھېس قىلدى، ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنى قوغدايدىغان نادەمنىڭ بولۇشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. نادەم ... يېزىلىق شۇ مالاي يىگىت، رەيھانغا ئېسىلغان ئوفىتسېرنىڭ ئەدىپىنى راسا كېلىشتۈرۈپ بەرگەن ئەمەسمىدى، نېمىدېگەن جۈرئەتلىك، نېمىدېگەن ۋىجدانلىق، قورقماس يىگىت - ھە؟ ھازىر ئۇ بۇ يەردە بولغان بولسا، چېرىكلەرگە شىردەك ئېتىلماسمىدى، قانچىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، رەيھاننى ھىمايە قىلماسمىدى ... مانا، چېرىكلەر يەنە بىر تار كوچىدىن ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى چار ساقاللىق بىر ئادەمنى ھەيدەپ چىقماقتا، ئەمما ئۇنىڭ قولى

باغلانمىغان، يېنىدا بىللە كېلىۋاتقان پۇقراچە كىيىنگەن بىرسى ئۇنىڭغا قاراپ:

— بالاڭنىڭ نەدىلىكىنى ئېيتامسەن ـ يوقمۇ؟ ياخشىلىقنى ئىزدەمسەن ـ يامانلىقنىمۇ؟ — دېدى تەرىنى تۇرۇپ.

— ئېيتىۋاتىمەنغۇ، ئۈچ كۈنىنىڭ ئالدىدا چىقىپ كەتكەن دەپ، نەگە بارىدىغانلىقىنى هازىرقى ياشلار ئاتا ـ ئانىسىغا ئېيتامدۇ، — دېدى چار ساقاللىق كىشى، — ئەزبىرايى، مەن بىلمەيمەن.

— سەن بىلمەيسەن، شۇنداقمۇ ـ هە ... مەن سېنى هازىر بىلىدىغان قىلىمەن، هازىر بىلىدىغان يەرگە ئاپىرىمەن، توختاپ تۇر، — دېدى ئۇ پارقىرىغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىككىنىچە، ئۇنىڭ چىرايىدىن ۋەهشىيلىك يېغىپ تۇراتتى.

هەربىر ئۆيدىن تۇتۇپ چىققان ئادەملەرنى كىچىك كوچىلاردىن ئاچىقىپ، بوش ۋە جىمجىت قالغان چوڭ كوچىغا يىغدى. شۇ ئەسنادا ساندۇق كوزۇپلۇق قىزىل سىرلانغان ئىككى ماشىنا چىرقىراپ كېلىپ توختىدى، پۇقراچە كىيىنگەن بىرسى ماشىنىنىڭ كەينىدىكى ئىشىكنى جالاقلىتىپ ئاچتى. تۇتۇلغان ئادەملەرنى ئىتتىرىشىپ چىقىرىپ، ساندۇقنىڭ ئىچىگە سولىدى. ئىشىك ئېتىلىشى بىلەنلا ماشىنا يەنە دەهشەتلىك چىرقىراپ ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى.

شامال گۈركىرىمەكتە، دەل ـ دەرەخلەر شاۋقۇن سالماقتا. «هۆكۈمەتنىڭ ئالتە ئوغرى دېگىنى ئىنقىلابچىلار ئىكەن»، «ئىنقىلابچىلار هازىر نىلقىدا غەلىبە قىلىۋېتىپتۇ»، «ئازادلىق تەشكىلاتى هازىر قالتىس ئىشلەۋاتىدۇ»، «خەلقنىڭ ئاھ ـ دادىغا يېتىدىغانلار چىقىپ قالدى» دېگەن گەپ ـ سۆزلەر ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا، قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئۆتۈپ، پەقەت غۇلجا شەھىرىدىلا ئەمەس، بەلكى ئىلى تەۋەسىدە قاتتىق غۇلغۇلا قوزغىغاندىن كېيىن، گومىنداڭ هۆكۈمىتى بۇ ئىشنى «ئىلى ۋەقەسى» دەپ ئاتىدى. «ئىلى ۋەقەسى» دېگەن بۇ گەپ چىقىش بىلەنلا، هۆكۈمەت

ئىچىدە دەررۇ قانداقتۇر بىر ۋەھىمە پەيدا بولۇپ، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، ئولتۇرسا ـ قوپسا شۇنىلا ئويلايدىغان، شۇنىلا سۆزلەيدىغان، ئويلىغانسېرى تېخىمۇ قورقىدىغان، ھەتتا كېچىلىرى چۈشىدىمۇ «ئىلى ۋەقەسى» نى چۈشەپ، جۆيلۈپ ئويغىنىپ كېتىدىغان، ئۆيدىمۇ، تالادىمۇ ئۆزىنى سۇر بېسىپ تۇرىدىغان بىر ھالەت پەيدا بولۇپ قالغانىدى. يۇقىرىدا يۈز بېرىۋاتقان ئالامەتلەر مۇناسىۋىتى بىلەن يېقىندا ئۆلكىلىك ساقچىدىن ئالتە نەپەر كانۋوينى ئەگەشتۈرۈپ لىۋ بىندې ئىسىملىك ئەمەلدار كەلگەنىدى. ئۇ «ئىلى ۋەقەسى» نى تىنچىتىش ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان تەدبىرلەرنى قوللانىدى. بۈگۈنكى مۇنۇ دەھشەتلىك تۇتقۇن ئەنە شۇ تەدبىرلەرنىڭ بىرى ئىدى.

2

ئەختەمباي مەنسۇر شاڭيونىڭ گېپىنى تولۇق ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

— بۇ ئىشنى ھۆكۈمەتكە ۋاقتىدا مەلۇم قىلىش كېرەك، كېچىكتۈرۈشكە ھەرگىز بولمايدۇ، زادى بوشاڭلىق قىلما.

— تەخسىر، بىراق ئۇنىڭ ياتىقىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇرىدىغان ئادەملەرنىڭ كىملىكىنى ھازىرچە بىلمىدۇق، ئەگەر ئۇلار كىملەر دەپ سوراپ قالسا نېمە دەيمىز؟ — دېدى مەنسۇر شاڭيو.

ئەختەمباي ئويلىنىپ قالدى.

باش ساقچى ئىدارىسى يېقىندا شەھەر، ناھىيە، رايون، يېزىلارغىچە ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت قىلغان، خەلقنى قۇتراتقان، كېچىلىرى ئۇخلىماي بىر يەرگە يىغىلىپ گەپ ـ سۆز قىلغان، «ئالتە ئوغرى» بىلەن مۇناسىۋىتى بولغان ياكى مۇناسىۋىتى بار دەپ گۇمان قىلىنغان ئادەملەرنى مەلۇم قىلىشنى تەلەپ قىلغانىدى.

— سەن كىرىپ مۇنداق دېمەمسەن، — دېدى ئەختەمباي خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، — «ئۇنىڭ ياتىقىدا بەزى كۇنلىرى يېرىم كېچىگىچە، ھەتتا تاڭ ئاتقۇچە گۇدۇڭلىشىپ پاراڭ قىلىپ مەجلىس ئېچىپ چىقىدىغانلار بار، ئۇلارنىڭ كىملىكىنى بايقايلى دېگۇچە، ۋاقىت ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ۋاقتىدا مۇشۇنى بولسىمۇ مەلۇم قىلايلى، دېدۇق. يېقىن ئارىدا ئۇلارنىڭ كىملىكىنى ئېنىقلاپ يەنە مەلۇم قىلماقچىمىز.» قانداق دەيسەن؟ بەلكى شۇنىڭ ئۆزىنىلا ئەكىرىپ كەتسە، قالغانلىرىنى سوراق بىلەن بىلىۋېلىش تەس دەمسەن. بۇ يەردە بۇقىدەك ھۆركىرىگەنلەر ئۇ يەرگە كىرگەندە موللا مۇشۈك بولۇپ، بۇگۇنكىنى دەيمۇ، تۇنۇگۇنكىنى دەيمۇ، دەپ تىترەپ كېتىدۇ، ھەي سادda شاڭيو.

— تەخسىر، بۇ ھۆكۇمەتمۇ، ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ بەك ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ. ئويلاپ ئىش قىلايلى دەيمىنا، بىز ئۇلارنى چاقىقان بىلەن ئەتە ـ ئۆگۈن ئۇنىڭ سورىقى بولۇپ قالارمىكىن ...

— سورىقى بولسا نېمە قورقىسەن، سەن دېگەن ئاۋام خەلق سايلىغان، ھۆكۇمەت تەستىقلىغان شاڭيو، ھۆكۇمەتنىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلمىسام بولامدۇ، دېمەمسەن، كىم شاڭيو بولسىمۇ دەيدىغان گەپ بۇ.

— مۇنۇ نىلقىدىكى ئىش ئالتە توك ـ توكنىڭ ئىشى ئەمەستەك قىلىدۇ، ئۇلار شەھەرگە بېسىپ كىرسە قانداق قىلىمىز؟

— ھەي ئەخمەق شاڭيو، ناۋادا ئۇلار شەھەرگە بېسىپ كىرسە، ساڭا، ماڭا تەگمەيدۇ، ئۇلار گومىنداڭ ھۆكۇمىتىگە قارشى. ئۇلارغىمۇ پۇقرا كېرەك، ئۇلارنى قوللاپ، دېگىنىنى قىلىپ يۇرىۋېرىسەن «ئەل قايان، سەن شۇ يان» ئەمەسمۇ ... بېسىپ كىرسە، مەنمۇ، سەنمۇ ئۇلارنى باقىمىز تېخى، ئەگەر ھۆكۇمەتنى قۇرۇۋالسا، ئۇلارمۇ خەلققە سىلىق سالىدۇ، سەن يەنە كېرەك بولىسەن، بولمىسا قانداق پۇت دەسسەپ تۇرىدۇ، دەيسەن.

ئەمما، شۇنى بىلگىنىكى، ئۇلارنىڭ سىلىقى بۇلارنىڭكىدىن يەڭگىل بولىدۇ. سىلىق ئېغىر بولغاچقا ئۇلار گومىنداڭغا قارشى قوزغىلىۋاتىدۇ. شۇنىمۇ مۆلچەرلىيەلمىدىڭما؟

— مەيلى ئەمىسە، شۇنى بولسىمۇ مەلۇم قىلىپ تۇراي.

— هۆكۈمەت ئۇقتۇرۇش چىقارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا جاۋاب قىلىش كېرەك ئەمەسمۇ، بۇنداق ئىشنى هەرگىز بوش چاغلىماسلىق كېرەك، بۇ ئەپەندى دېگەن خەقتىن هەر بالا چىقىدىكەن. هېلىقى ناسىرنىڭ ئوغلى نادىر دېگەنمۇ ئەپەندى ئەمەسمىدى، ئەنە شۇمۇ، هەممە بالانى تېرىپ هۆكۈمەتكە قارشى چىقىپ، ئاخىر ئۆز بېشىنى يېدىغۇ ...

ئەختەمباينىڭ شۇ سۆزلىرىدىن كېيىن، مەنسۇر شاڭيۇنىڭ ئالدىدا كەڭ يول ئېچىلغاندەك بولدى ــ دە، ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا شۇ كۈنى شەھەرگە ئات چاپتى.

مەنسۇر شاڭيو چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۆيگە هۆرنىساخان ئېتىلىپ كىردى:

— نېمە؟ ئۇنى تۇتۇپ بېرەمسىلەر؟ هۆرلىقا قانداق قىلىدۇ؟ جىم ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى دەسسىگەندەك قىزنىڭ خىيالىدا يوق ئىشنى ئۆزلىرى قوزغىدىلا، هۆرلىقا هازىر چوقۇر ئەپەندىگە ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ كۆيۈپ يۈرىدۇ، — ئۇ ئاچچىقلاندى، — تۇتۇپ كەتسە هۆرلىقا نېمە بولار؟

— قوي، خوتۇن ! — دېدى ئەختەمباي چېچىلىپ، — ئۇ چاغدا شەپقەت قىلغىنىممۇ توغرا ئىدى، هازىر بۇنداقلارنى تۇتۇپ بەرگەنمۇ توغرا، لېكىن بىرىگە تىنغۇچى بولما، يامىنىغا كەلسە مەنسۇر تۇتۇپ بەرگەن دەپ قۇتۇلىمەن، كىم بىلىدۇ، بۇ «ئالتە ئوغرى» دېگىنى كېيىن يۇرت سورامدۇ تېخى !

ئۇلارنىڭ سارايدا قىلىشقان گېپى يان ئۆيگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆيدە هۆرنىساخاننىڭ سىڭلىسىنىڭ قىزى هۆرلىقا ئىسىملىك گۈزەل قىز ئالىقانلىرى بىلەن ئېڭىكىنى تىرەپ، دېرىزە يېنىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. باي ئۇ قىزنى ئەنۋەرگە

چېتىپ قويۇش ئۈچۈن بىرنەچچە يىل بۇرۇن بۇ يەرگە ئەكەلدۇرگەن. ھۆرنىساخان قىزنى ئەپلىك پەيتلەرنى تېپىپ ئەنۋەر بىلەن ئىككى ـ ئۈچ قېتىم ئۇچراشتۇردى. دەسلەپكى قېتىمدا قىزغا بۇ چوقۇر ئەپەندى بىر قىسما كۆرۈندى، لېكىن ئوقۇتقۇچىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنىڭ جايىدىلىقى، كىيىم ـ كېچەكلىرىنىڭ پاكىز ـ رەتلىكلىكى، ئەخلاق ـ پەزىلىتى، ئاياللارغا بولغان تەبىئىي ھۆرمىتى قىزنى تەسىرلەندۈرۈپ قويدى. شۇ كۈنى كېچىسى قىز يېرىم كېچىگىچە ئويلاپ چىقتى: چوقۇرلۇقىلا بولمىسا چىرايىمۇ يامان ئەمەس، چىرايىغا چاي قۇيۇپ ئىچكىلى بولاتتىمۇ. كەمبەغەل بولسا مەيلى ئەمەسمۇ، مېنى تېخىمۇ ھۆرمەت قىلىدىغان بولىدۇ، گېپىمدىن چىقمايدۇ. باي باللىرىغا تەگسەم، مېنى خارلاپ قويسا، ئۇنىڭدىن ئارتۇق دەرد بولامدۇ، يامانلىسام، ياش تۇرۇپ تۇل قالسام تۇگىمەس ئازاب. ئۇ چاغدا تۇرمۇش لەززىتى قېنى؟ «ئېيىق بولسىمۇ ئېرىم بولسۇن» دېگەنلەر بىكار ئېيتمىغاندۇ، ئەڭ ياخشىسى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ يوقلۇقى، ماڭا قېيىنئانىدارچىلىق قىلىدىغىنى يوق، نېمە قىلسام شۇنى قىلىمەن، ماڭا كۆرپە سالمىدى، چىنىنى چىنىگە ئۇردى، دېگەنلەردىن خالىي، ھېچنېمىسى بولمىغاندىن كېيىن، «بالا قۇل» بولۇپلا ئۆيگە كىرسە، بىزنىڭ يالغۇزلۇقىمىزدا ئائىلىمىزگە پاشىپاناھ بولامدۇ، سىڭىللىرىمنىڭ بېشىنى سىلاپ ئوقۇتامدۇ. باشقا يەرگە ياتلىق بولۇپ كەتسەم، ئاپام، سىڭىللىرىم قانداق قىلىدۇ؟ بىزنىڭ ئائىلىگە تازا باب ئىكەن، باي ئاتامنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن، تازا مۇۋاپىق ئادەم تېپىپتۇ. ھۆر ھەدەمگە ئېيتاي، مەيلى دەي ...

مانا شۇنداق شېرىن خىياللار بىلەن ھۆرلىقانىڭ كۆڭلىدە شۇ كۈنى كېچىسىلا ئەنۋەر ئەپەندىگە نىسبەتەن ئىسسىق بىر تۇيغۇ پەيدا بولۇپ قالدى. ئىككىنچى قېتىم كۆرۈشكەندىن كېيىن، بۇ ئىسسىق تۇيغۇ مۇھەببەت ــ كۆيۈككە ئايلاندى. بىراق،

ئىچىنىشلىق يېرى، ھۆرلىقا ئەنۋەر ئەپەندىدىن مۇھەببەتلىك سۆز ئاڭلىيالمىدى. ئۆزى ئويلىغانلىرىنى دەي دېسە، قىزلىق نومۇسى يول قويمىدى. مانا مۇشۇ تەرىپى ئۇنى قىيناشقا باشلىدى. مۇھەببەت ئوتى ئوچاقتا يانغان ئوتقا ئوخشىمايدۇ، ئۇ بەزىدە يانىدۇ، بەزىدە ئۆچىدۇ، ئەمما مۇھەببەت ئوتىنى ئۆچۈرگىلى بولمايدۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇ چوقۇر ئەپەندىگە ئوت - كاۋاپ بولۇپ كۆيۈشكە باشلىدى. ئالدىدىكى خۇشال كۈنلەرنى كۈتۈپ بۇ ئۆيدىن كەتمىدى.

بۇ باينى بايىقىدەك قورقۇنچلۇق خۇپىيانە پاراڭ قىلىدۇ، دەپ ئەسلا ئويلىمىغان. ئۇ بۇ گەپنى ئاڭلىغاندا دەسلىپىدە پۇت - قولىدا جان قالمىدى، كېيىن ئاستا - ئاستا دەرمانىنى يىغىپ، ئالدىراپ ئورنىدىن تۇردى.

3

ئۇلارنىڭ قەدىمى شەھەر سىرتىغىمۇ تاشلاندى.

چۈشتىن كېيىنكى مەزگىل، ھاۋا تۇتۇق، يامغۇر ياغمىغان بىلەن ئاسماندا ساڭگىلىشىپ تۇرغان قارامتۇل كۆكۈچ بۇلۇتلار گويا قايغۇلۇق كۆڭۈلگە ئوخشايدۇ.

يېزا يولىدا تۆت ئاتلىق كىشى كېتىۋاتاتتى. ئالدىدىراق ماڭغان يالغۇز بىرى ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئەمەلدارى بولۇپ، پۇقراچە كىيىنىۋالغان، بېلىدىكى بەلباغقا ئېسىقلىق تۇرغان تاپانچىسىنى چاپىنىنىڭ پېشى يېپىۋالغانىدى. قالغان ئۈچى گومىنداڭ چېرىكلىرى بولۇپ، مىلتىقىنىڭ بېغىنى قولتۇق ئاستىدىن ئېلىپ بوينىغا ئېسىۋالغان. ئۇلار ئەتراپقا كۆز سېلىشىپ، ئۆزئارا پاراڭ قىلىشىپ ماڭاتتى. ئالدىدىكى ئەمەلدار بولسا ھېچ نەرسىگە دىققەت قىلماي ۋەھىمىلىك خىياللار بىلەن قورقۇش، ئەنسىزلىك ئىلكىدە كېتىۋاتاتتى.

«ئەگەر قارشىلىق قىلسا قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۆزى يالغۇز

بولسىمۇ بىر نۆرى، مىللىتىڭلارنى بەتلەپ كىرىش كېرەك. قارشىلىق قىلسا ياكى بىزگە ھۇجۇم قىلسا بىرنى ئاتارمىز، ئىككىنى ئاتارمىز، قالغانلىرى قاراپ تۇرامدۇ، بىزگە يېپىشماسمۇ، ئۇلاردا قورال بولسىچۇ؟ ھازىر خەلقنىڭ پەيلى يامان ... — ئۇنىڭ خىياللىرى بارغانسېرى چىگىچلەشتى، — ئەگەر ئالدىمىزغا يېزىنىڭ پۈتۈن دېھقانلىرى ئارا - گۇرجەكنى كۆتۈرۈپ چىقىپ: يوقال كۆزىمىزدىن، سەنلەرگە بوزەك بولىدىغان ئادەم يوق، ھېلى كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمىز، دېسە، قانداق قىلىش كېرەك ...»

ئۇنىڭ ۋەھىملىك خىياللىرى تېخى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا، يول بويىدىكى يوغان بىر تۈپ چىغنىڭ كەينىدىن بىر توشقان چىقىپ قاچتى، ئەمەلدارنىڭ ئاستىدىكى ئات ئۈركۈپ تۇيۇقسىزلا يانغا تاشلاندى. ئۇ ئات ئۈستىدىن يەرگە موللاق ئېتىپ چۈشتى - دە، خۇددى كۈچلۈك دۈشمىنىگە ئۇچرىغاندەك ئورنىدىن دۈچ كېلىپ قالغاندەك، يېنىدىن تاپانچىسىنى ئالدىراپ - تېنەپ چىقىرىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ئۇياق - بۇياققا قارىدى ۋە توشقان قاچقان تەرەپكە ئىتتىكلا تاپانچا تەڭلىدى، ھەتتا ئوق ئۈزۈشكە تاسلا قالدى. قالغان ئۇچى بۇ كۈلكىلىك ھالەتنى كۆرۈپ پاراقلاپ كۈلۈپ كەتتى. نىراق، توپىغا بۇلغىنىپ بىر قىسما قىياپەتكە كېلىپ قالغان باشلىقىنىڭ سوغۇق تەرىنى كۆرۈشى بىلەن كۈلكىلىرىدىن چىپپىدە توختاشتى - دە، ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى قېقىشقا باشلىدى. چېرىكلەر باشلىقىنى ئۈركۈپ خارتىلداپ تۇرغان ئېتىغا تەسلىكتە مىندۈرۈپ يولىغا راۋان بولدى.

قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەن مەزگىلدە ئۇلار مەنسۇر شاڭيو بىلەن بىللە ئەختەمباينىڭ يوغان دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى.

ئەنۋەر ئەپەندى، نادەم، گايىت، كېۋىر ۋە جامالىدىنلار ئاخىرقى ئۇچرىشىشتىن تارقالغاندا تۈن يېرىم بولغانىدى. ئۇ ياتىقىغا كىرىپ ئەمدىلا يېتىشىغا بىرى دېرىزىسىنى چەكتى، بۇ

بۇرۇنقى چېكىشلەرگە ئوخشىمايتتى، ئەنۋەر ئويلىنىپ دېرىزە يېنىغا كەلدى:

— كىم؟

— بۇ مەن، ھۆرلىقا ! — دېدى قىز تىترىگەن ئاۋاز بىلەن، — قېچىڭ، تېز قېچىڭ، سىلەرنى تۇتقىلى شەھەردىن چېرىكلەر چىقتى !

قىزنىڭ سۆزلىرى ئۇزۇك ـ ئۇزۇك چىقماقتا ئىدى. ئەنۋەر بۇنداق تۇتقۇن بولۇشنى ھېلىلا پەرەز قىلغان، لېكىن مۇنداق تېز بولۇشنى ئويلىمىغانىدى. جىددىي پەيتتە ئۆزىگە خەۋەر يەتكۈزگەن مۇنۇ باينىڭ قىزىغا يۈرىكىدە ھۆرمەت ۋە يەنە چۈشىنىپ بولمايدىغان يېقىملىق تۇيغۇ پەيدا بولدى ـ دە، ئۇ دېرىزىنى ئاچتى. قىز ئۆزىنى قاچۇرمىدى، بەلكى ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى ...

— مەن ... مەن سىزنى ... — قىزنىڭ ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، ئېيتماقچى بولغان سۆزىنى ئېيتالمىدى. بىراق، ۋۇجۇدىدىكى ئىشق ـ مۇھەببەتنى ئىككى كۆزىدىن تامچا بولۇپ توختىماي تۆكۈلۈۋاتاتتى. ئەنۋەرچۇ؟ ئۇ ھۆرلىقانىڭ ئۇزاقتىن بېرى ئۆزىگە كۆيۈپ ـ پىشىپ يۈرگەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى. لېكىن، ئۆزى بۇ ھەقتە ئويلىنىشىپ باقمىغان، ھازىرقى پەيتتە، ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان جىددىي پەيتتە، مۇھەببەت كۈچى بىلەن بۇ يەرگە يۈگۈرۈپ ـ ھاسىراپ يېتىپ كەلگەن بۇ قىزغا يۈرىكىدە يېقىملىق تۇيغۇ پەيدا بولغان ئەنۋەر بىرنېمە دېيىشى كېرەك ئىدى، قىزنىڭ ئېيتالمىغان سۆزىنى ئېيتىشى كېرەك ئىدى، ئەمما ھازىر ئۇنداق پەيت ئەمەس، ئۇنىڭغا ئۇلگۈرگىلى بولمايدۇ ـ دە، ئەنۋەر پەيتنىڭ جىددىيلىكىدىن ئەپسۇسلاندى.

— تېز قېچىڭ، تېز قېچىڭ، — دېدى قىز يىغلاپ تۇرۇپ، — ئامان بولۇڭ ئەپەندىم !

— رەھمەت سىزگە، — دېدى ئەنۋەر يېقىملىق تۇيغۇ بىلەن، — مەن سىزنىڭ بۇ ياخشىلىقىڭىزنى، ماڭا قىلغان ياردىمىڭىزنى،

بىزنىڭ ئۇلۇغ ئىشلىرىمىزغا قىلغان ياردەم دەپ بىلىمەن! سىزنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن! ئامان بولۇڭ ھۆرلىقا! رەھمەت سىزگە.

قىز ئەنۋەرنىڭ قولىغا بىرنېمىنى تۇتقۇزدى ـ دە، كەينىگە بۇرۇلدى. مانا ئەمدى ئۇ ئۇنىڭ ئامان قېلىشىغا ئىشەنچ قىلىپ، خۇشال ھالدا قاراڭغۇ كېچىدە غايىب بولۇپ كەتتى.

ئەنۋەر قىزنىڭ تۇتقۇزغىنى چۆرىسىگە گۈل ئىشلىگەن چىرايلىق قول ياغلىق ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇھ تارتىپ تۇرۇپ قالدى. ئەمما، ھازىر مۇھەببەتلىك تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ ئويلىنىپ تۇرىدىغان چاغ ئەمەس، قاچىدىغان چاغ، تېز قاچىدىغان چاغ! سەپداشلىرىنى بىللە ئەپقاچىدىغان چاغ!

ئۇ تېز قېچىش ئۇچۇن جىددىي تەييارلاندى.

ئارىدىن بىر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى.

مەنسۇر شاڭيۇنىڭ يول باشلىشى بىلەن چېرىكلەر مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ، قەدەملىرىنى ئېھتىيات بىلەن بېسىپ ئەنۋەرنىڭ ياتىقى ئالدىغا كەلدى ـ دە، بىر ـ بىرىگە قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى. ياتاق قاراڭغۇ ئىدى. ئىشىكنىڭ ھالقىسىدا قۇلۇپ يوق، دېمەك ئۇ بار، ئۇخلاپ قالغان بولۇشى مۇمكىن، تازا نەق ئۇستىگە چۈشكەنگە ئوخشايمىز دەپ ئويلاشتى ئۇلار.

يۇقراچە كىينگەن باشلىقنىڭ ئىشارىسى ئارقىلىق بىر چېرىك ئىشىكنى تارتتى، لېكىن ئىشىك ئېچىلمىدى.

— ئاچ ئىشىكنى، ئاچ!

— ...

قاراڭغۇ ياتاقتىن ھېچ جاۋاب چىقمىدى، ئاخىر ئۇلار ئىشىكنى قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى.

— ھوي ئەنۋەر، ئىشىكنى ئاچ!

ئۇلار ئىشىكنى مۇرىدىدى، مىلتىقنىڭ قوندىقى بىلەن قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى. تەرەپ ـ تەرەپتىن ئىتلار ھاۋشىپ كەتتى. كىشىلەر ئۆيلىرىدىن چىقىپ مەكتەپ تەرەپكە ئەنسىزلىك بىلەن

قولاق سالدى. ئىچىدىن دەم سىلىنغان ئىشىك قاراسلاپ ئۆرۈلدى. قاراڭغۇ ئۆي جىمجىت بولۇپ، ناھايىتى سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. ئۆيگە كىرىشكە ھېچكىم جۈرئەت قىلالمىدى. يۇقراچە كىيىنگەن باشلىقنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئاخىر ئۈچ چېرىك مىلتىقلىرىنى تەڭلىشىپ مۆكچەيگەن ھالدا، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆيگە كىردى. شۇنىڭدىن كېيىن قالغانلىرىمۇ كىردى، بۇلۇڭ - بۇلۇڭدىن ئوق چىقىپ كېتىدىغاندەك ياكى كىملەردۇر بۇلارنىڭ ئۈستىگە تاشلىنىدىغاندەك بىر سۈرلۈك ھالەت ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى.

يۇقراچە كىيىنگەن ھېلىقى باشلىق يېنىنى ئاختۇرۇپ سەرەڭگىسىنى تەسلىكتە تېپىپ دېرىزىدىكى قارا چىراغنى ياققاندى، ئۆيئىچى سۇس يورۇدى. ھەممىسى ئۇياق - بۇياققا قاراشتى. ئۆيدە ئادەم كۆرۈنمەيتتى، پەقەت ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ئورۇن - كۆرپىلىرىلا رەتلىك تىزىپ قويۇلغانىدى.

— ئەنۋەر قېچىپتۇ! — دېدى مەنسۇر شاڭيو كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ، ھەممىسى ھاڭ - تاڭ بولۇشۇپ بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قالدى.

يۇقراچە كىيىنگەن باشلىق ھەيران بولۇپ:

— ئۇنىڭغا كىم خەۋەر قىلدى؟ ئۇ بىزنىڭ كەلگىنىمىزنى قانداق بىلىپ قالغاندۇ - ھە؟ — دېدى. ئۇنىڭ ئىنچىكە قارا بۇرۇتى تىترەۋاتاتتى.

ئون تۆتىنچى باب

1

يىغىن دەريا ياقىسىدىكى قويۇق تاغ تېرىكى ئارىسىدا — چىملىقتا ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى، ھەربىر پارتىزان ئەترىتىنىڭ مەسئۇللىرى قاتناشقان بۇ يىغىندا نىزامىدىن سۆزلىمەكتە. ئۇ دەريا لېۋىدىكى غوللۇق تاغ تېرىكىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ پارتىزانلارنىڭ ھەرىكەتلىنىش يوللىرىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى.

— بىز گومىنداڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىگە قارشى ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بىرنەچچە يۈز كىشىلىك قوشۇنغا ئايلاندۇق، ئەمدى نىلقا ناھىيەسىنى ئازاد قىلىشقا كۈچىمىز يېتىدۇ. نىلقىنى تېز ئازاد قىلىپ غۇلجا شەھىرىگە يۈرۈش قىلىمىز. ئۇ يەردىكى ئازاب چېكىۋاتقان جانجىگەرلىرىمىز بىزنىڭ يولىمىزغا قاراپ تەقەززا بولماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىزنىڭ يۈكىمىز ئېغىر، سەپىرىمىز ئۇزۇن، ئەمما ئىشەنچىمىز زور. بۇ يولدا قۇربان بولۇش بىز ئۈچۈن شەرەپلىك. قان تۆكمەي، ئەزىز جاندىن كەچمەي بىزگە ئازادلىق يوق !

ئەترەت باشلىقلىرى قىبلىن قەغەزلەرگە قوپال قىلىپ ئورالغان تاماكىلىرىدىن پۈرقىرىتىپ قويۇق ئىس چىقىرىپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلىماقتا ئىدى. ئۇ يەر ـ بۇ يەردە قالايمىقان ھالدا ئولتۇرغان بۇ ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ئەللىك ياشتىن ئاشقان، بەزىلىرى تېخى ئەمدىلا ئون سەككىز ياشقا تولغان. گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە

قارشى يانغان قەھر ـ غەزەپ ئۇلارنى مۇشۇ سەپكە ئۇيۇشتۇرغان. قايسىبىرلىرى قېرى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ رايىغا باقماي، قايسىبىرلىرى يالغۇز ئوغۇللۇقىغا قارىماي ۋە قايسىبىرلىرى بەش ـ ئالتىدىن بالىلىرىنى تاشلاپ بۇ يەرگە توپلانغان ئادەملەر.

ئۇلار ئەزىز جېنىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ قويغان پىدائىيلار، نىزامىدىننىڭ سۆزلىرى ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئارزۇلىرى ئىدى. شۇڭا، ئۇلار نىزامىدىننى باش لىڭشىتىپ قوللىشاتتى.

نىزامىدىن ئۆتكەندىكى ئۇرۇشلاردىن بىر قۇر خۇلاسە چىقىرىپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— بىز پارتىزانلارمىز، پارتىزانلارنىڭ ۋەزىپىسى بىر يەردە ئاز ۋاقىت تۇرۇش، قىسقا دەم ئېلىش، كۆپ ھەرىكەت قىلىش. ھەرىكەت — پارتىزانلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئۇسۇل. قېنى ئەنۋەر، سەن سۆزلىگىنە، — دېدى نىزامىدىن ئەنۋەرگە قاراپ، — ئۇلاستايدا بولغان بىرىنچى قېتىملىق جەڭدە بىز نېمىشقا غەلىبە قىلالماي قالدۇق؟

باشقا ئەترەت باشلىقلىرى ئەنۋەرگە قاراشتى، ئۇ سەل ئويلىنىۋېلىپ جىددىي قىياپەتتە مۇنداق دېدى:

— بىزدىن ئىككى خاتالىق ئۆتتى، بىرى، ھەرىكىتىمىز تېز بولمىدى، بىر جايدا ئۇزاق ۋاقىت تىركىشىپ تۇرۇپ جەڭ قىلدۇق، شۇڭا دۈشمەن بىزنىڭ يوشۇرۇنغان ئورۇنلىرىمىزنى بىلىپ قالدى. يەنە بىرى، ئىنتىزامچانلىقىمىز يېتەرلىك بولمىدى، شۇڭا قالايمىقانچىلىق يۈز بەردى، نىشانلىق ئوق ئاتالمىدۇق.

— ئىنتايىن توغرا، ئەنۋەرنىڭ يەكۈنى ئىنتايىن توغرا، — دېدى نىزامىدىن ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئەنۋەرنىڭ ئۇلاستايدا بولغان بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇشتىن چىقارغان يەكۈنىگە قايىل بولغانىدى.

ئىلقا تاغلىرىغا يىغىلغان پارتىزانلار بىرنەچچە چوڭ ئەترەتلەرگە بۆلۈنۈپ، بىرنەچچە ئورۇندا ئۇرۇش قىلماقتا ئىدى.

تۇنۇگۇن كېچىدە قوماندانلىق ئىشتابىدا يىغىن بولۇپ، يىغىندا ئۇرۇش قىلىش تاكتىكىسى، قورال - ياراغ يېتىشمەسلىك، رازۋېدكىنى كۈچەيتىش، ئىنتىزام ۋە ئوزۇق - تۈلۈك قاتارلىق مەسىلىلەر مۇزاكىرە قىلىنغانىدى، نىزامىدىن ئۆز ئەترەتلىرىگە شۇ يىغىندا قارالغان ئىشلارنى يەتكۈزمەكتە ئىدى.

— بىزنىڭ بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇشلاردىن كېيىن كەلگەن خۇلاسىمىز مۇنداق، — دېدى بەستىدىن پالۋانلىق چىقىپ تۇرىدىغان گەۋدىلىك بىر ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرى سۆز ئېلىپ، — ھەربىر ئەترەتنىڭ رازۋېدكا ئىشى ئۆز ئالدىغا بولمىسا قامالاشمايدىكەن.

— توغرا، بىز بۇ مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلغان، مەن ھازىر يەتكۈزىمەن، — دېدى نىزامىدىن دەرھاللا، — بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇش ئەمەلىيىتى ئىسپاتلىدىكى، كوماندىر قابىل ئېيتقاندەك، ھەربىر ئوتتۇرا ئەترەتلەردە بىر رازۋېدكا گۇرۇپپىسى قۇرۇلمىسا بولمايدىكەن، پارتىزانلىق ئۇرۇشتا رازۋېدكا — غەلىبە قىلىشنىڭ ئاساسى دېسەكمۇ ئارتۇقلۇق بولماس. بىر جايدا ئۇزاقراق تۇرۇش ئۈچۈن دۈشمەن ئەھۋالىنى تولۇق بىلىش كېرەك، بۇنىڭدا نېمىگە يۆلىنىمىز؟ ئەلۋەتتە، رازۋېدكا قىلىشقا يۆلىنىمىز، رازۋېدكىچىلىرىمىز كۆپچىلىككە يۆلىنىدۇ.

— كۆپچىلىككە يۆلەنگەندە، ھەرقاچان ئۇستۇنلۇكتە تۇرغىلى بولىدىكەن ھەم ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتە پايدىسى ناھايىتى زور بولىدىكەن، — دېدى ئەنۋەر، — بىز تاشداۋاندا بىر ماشىنا ئوق - دورىنى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق قولغا چۈشۈردۇق. دەسلەپتە تاي - يۇك بېسىلغان ئىككى ماشىنىنى ئۆتكۈزۈۋەتتۇق، كېيىن شۇ يەردىكى مالچىلار بۇنداق ماشىنىلاردا ھەرقاچان قورال - ياراغ، ئوق - دورا بولىدىغانلىقىنى بىزگە ئېيتىپ بەردى، ئۈچىنچى ماشىنىنى قولغا چۈشۈرۈپ قارىساق، راست دېگەندەكلا يۈكنىڭ ئاستى

پۈتۈنلەي ئوق - دورا ئىكەن.

— ئەلۋەتتە شۇنداق، — دېدى نىزامىدىن، — ئۇرۇش قىلىشتا كۆپچىلىككە يۆلەنمەي بولمايدۇ. بىز قانداق قىلىپ پۇت تىرەپ تۇرۇۋاتىمىز؟ ئەلۋەتتە خەلق بىزنى قوللىغاچقا.

يىغىن ئىككى سائەت داۋام قىلىدى. نىزامىدىن ئۆز سۆزلىرىدە پارتىزان ئەترەت كوماندىرلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان نۇرغۇن گۇڭگا ئىشلىرىنى يورۇتتى، باشقىلارمۇ سۆزلىدى. ئۇ تۈنۈگۈن كېچىدە بولۇپ ئۆتكەن يىغىننىڭ قارارلىرىنى تولۇق يەتكۈزۈپ بولدى. ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇردى.

نىزامىدىن كەپىسىگە كىرىپ كەتمەي، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، يېنىك قەدەم تاشلاپ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى ۋە قانداقتۇر ئۇمىدلىك ئوي - خىياللاردىن ھاياجانلىنىپ، قامەتلىك تاغلارنىڭ ئۇچما چوققىلىرىغا قارىدى.

كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ھەيۋەتلىك تاغلارنىڭ تىك چوققىلىرىدا، دەل - دەرەخلەرنىڭ ئۇچلىرىدا تاۋلانماقتا ئىدى. دەريا ياقىسىدىكى بۇ قويۇق توقايلىقتىن ناخشا ساداسى ياڭرىدى:

ئەجدادلىرىم، سېنىڭ ناخشاڭ،
يورۇق يۇلتۇز بولۇپ ياندى.
مەقسىتىڭنى جەڭلەردە،
ئوغلۇڭ يەلكىگە ئالدى.
...

ئوھۇ! نېمىدېگەن يالقۇنلۇق، نېمىدېگەن جاراڭلىق ناخشىلار بۇ - ھە! تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ، يىراق - يىراقلاردا ئەكس سادالىرى جاراڭلاپ، تىنىق ئاسماندا خۇددى قىران بۈركۈتتەك پەرۋاز قىلىۋاتقان بۇ ناخشىلار زامان - زامانلاردىن تارتىپ، ئاتا - بوۋىلارنىڭ يالقۇنجاپ تۇرغان ئارزۇلىرىنى ئەكس ئەتكۈزۈپ تۇرمامدۇ؟ ئەسىرلەردىن بېرى مۇشۇ قايناق ناخشىنىڭ ئىشقىدا

يانمىغان، يۈرىكى پارە بولمىغان قايسى دەردمەن بار ئىكەن؟ يىغانلىق ئەلەملىرىنى كۆكسىگە سىغدۇرالماي، ئەزىز جانلىرىنى قۇربان قىلغانلار ئازمۇ؟! تاغ يۈرەك جەڭچىلەر قوللىرىغا خەنجەر ئېلىپ، ئاشۇ خۇنۇك ئالەمنىڭ باغرىغا تىغ ئۇرغاندا مۇشۇ ناخشىلارنى ياڭراتقان ئەمەسمىدى - ھە، بۇ ناخشىلار باتۇر ناخشىلار! باتۇر ئادەملەرلا ئېيتالايدىغان ناخشىلار! تەڭلىكنى، ئازادلىقنى چاكىلدىغان تەشنالىق بىلەن كۈتكەن ئەجدادلىرىمىزدىن، قوللىرىغا تاياق - توقماق ئېلىپ زۇلۇم بىلەن ئېلىشقان مەردانە ئوغلانلىرىمىزدىن بىزگە مىراس بولۇپ قالغان جەڭگىۋار ناخشىلار بۇ!

قويۇق توقايلىقتىن چىققان ئاقۇچ تۇتۇن ھاۋاغا كۆتۈرۈلمەكتە، تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان قاش دەرياسى بىر خىل ئاۋازدا شاۋقۇنلايدۇ، ئورمانلاردىن گويا يىراقلاردىن كېلىۋاتقان قىيقاس - چۇقانلاردەك سادا گۈركىرەپ ئاڭلىنىدۇ، تىنىق ئاسمان ئاجايىپ گۈزەل ...

نىزامىدىننىڭ كۆزى يىراقتىكى ئېگىز، يوغان بىر تۈپ دەرەخنىڭ مىدىرلاۋاتقان شاخلىرىغا چۈشتى. ئۇ شۇ ياققا زەن قويۇپ قارىدى. ئۇ دەرەخنىڭ ئۇششاق شاخلىرىنى مىدىرلىتىپ قاراۋۇللۇققا يېگىدىن ئالمىشىپ چىققان نادەمنى كۆردى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدا پاختىلىق تۇجۇركا، بېشىدا تېرە قۇلاقچا بولۇپ، بويىنىغا دۈشمەندىن ئولجا ئېلىنغان ئاپتومات ھەم دۇربۇن ئېسىلغانىدى. بۇ يەردىكى جەڭگىۋار، كۆڭۈللۈك ھايات ئۇنىڭ تاۋىنى كۆندىن - كۆنگە ئۆستۈرۈپ بارماقتا ئىدى.

يېزىنىڭ تۇنۇگۈنكى ئاددىي يېتىم بالىسى بۈگۈن ئۇستىگە چوڭ ۋەزىپىلەرنى ئېلىپ، دەرەخ ئاستىدا يۈزلىگەن سەپداشلىرىنىڭ ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىش بىلەن كۆزلىرىنى بۈركۈت كۆزىدەك يىراقلارغا تىكىپ تۇرماقتا. بىر تالمۇ ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىمىغان نادەم مانا ئەمدى ئۇرۇش شارائىتلىرىغا شۇنداق كۆنۈكۈپ كەتكەن، قانلىق كۈرەشكە،

دۈشمەن بىلەن ئېلىشىشقا ئۈگىنىپ قالغان، ئۇ ھازىر ۋىژىلداپ ئۇچۇۋاتقان ئوقلار، پارتلاۋاتقان بومبىلارغا پىسەنتمۇ قىلمايدۇ. ئۇنىڭغا بۇ ھايات قوي ـ كالىلار بىلەن ھەپىلىشىشتىن كۆڭۈللۈك ۋە مەنىلىك، ئۇ ئادەم ئىزى كەم چۈشىدىغان بۇ قويۇق توقايلىقتا ئۆز خەلقىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن كېلىپ سەپكە قوشۇلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ مۆرىتى كەلسە ئۆلۈمگىمۇ ئوخشاشلا پىسەنت قىلمايدۇ. ئۇنىڭ كۆزى تۆۋەنگە — دەريانىڭ ئاراللارغا بۆلۈنگەن كېچىكلىرىگە چۈشتى، ئۈچ پارتىزان كېچىككە ئاتلىرىنى سالدى، ئالدىدىكىسىنىڭ بېشى تېڭىلغانىدى. كەينىدىكى ئىككىسى ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقاندەك يانداپ ـ يېقىنداپ ماڭاتتى. ئۈچىلىسىنىڭ بوينىدا ئاپتومات، بېلىگە بومبىلار ئېسىلغان، ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدىن ھارغىنلىق، ئاچلىق بەلگىلىرى چىقىپ تۇراتتى، چۈنكى بۇلار ۋەزىپە ئۆتەپ قايتقانلار ئىدى. نادەم كېچىكتىن كۆزىنى ئېلىپ سول يانغا — ئېگىزگە قارىدى. تاغدىن توقايلىققا چۈشۈۋاتقان ئىككى ئاتلىق كۆرۈندى. ئالدىدىكى كەڭ يەلكىلىك ئۆتكۈر كۆزلۈك پارتىزان، ئېغىر يارىدار بولغان ھوشسىز پارتىزاننى ئالدىغا ئېلىپ قۇچاقلاپ تۇتۇۋالغان، يارىدارنىڭ ئېتىنى يېتىلىۋالغانىدى.

دەريانىڭ يېيىلىپ ياتقان ياقىلىرىدا بىرنەچچە كۈندىن بېرى پارتىزانلار يوشۇرۇنۇپ تۇرماقتا ئىدى. ھەر خىل كىيىملىك ھەر مىللەتتىن تەشكىل قىلىنغان ۋە ئېقىنلار قوشۇلۇشىدىن پەيدا بولغان دەريادەك كۈندىن ـ كۈنگە ئۇلغىيىۋاتقان پارتىزانلارنىڭ قەلبى ئۈمىد بىلەن يالقۇنلاپ، كۆزلىرىدىن كۈرەش ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى. ئۇلارنىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ ۋە تېتىك، خۇشخۇي ئىدى. ئەنە، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى قارىغا ئېتىش مەشقى، دۈشمەنگە ئىشتىك ئۇرۇش مەشقى، يەر بېغىرلاپ يۈرۈش مەشقى، ئاتلىرىنى ياتقۇزۇش مەشقى، گىرانات ئېتىش مەشقى ... ئۆتكۈزمەكتە، بەزىلىرى كىچىك ـ كىچىك گۇلخانلار يېقىپ، چاي ياكى كالا

گۈشى سېلىنغان چىلەكلەرنى پورۇقلىتىپ قايناتماقتا، بەزىلىرى بولسا گۈلخانىلارنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ ياكى يانپاشلاپ يېتىپ ئۆزلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلىمەكتە ئىدى.

2

تاغنىڭ كۈز ھاۋاسى سوغۇق، كەچ كىرگەنسېرى ئەتراپنى نەم ھاۋا قاپلىماقتا ئىدى. چاراسلاپ يېنىۋاتقان ئوت چۆرىدەپ ئولتۇرغانلارغا قىزغۇچ شولا يېپىپ، ئۇلارنىڭ يۈزلىرىنى نۇرلاندۇراتتى.

— دادام ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، — دېدى ئاراش ئىسىملىك مۆڭغۇل يىگىت ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۆيدە ئاپام، مەن، سىڭلىم ئۈچىمىز قالدۇق، كۈن ئۆتكۈزۈش تېخىمۇ قىيىنلاشتى، دادامنىڭ قەرزى ئۈچۈن ئۇكەر ئامبالنىڭ مالچىلىقىغا تۇتۇلدۇم، ئۇستىبېشىمىز جۇل - جۇل كىيىم، يەيدىغىنىمىز خاربۇرسۇك① ئىدى. تاپقىنىمىزنى ئامبالنىڭ ئالىقىنىغا تۆكۈپ، ھېچ نەرسىنىڭ خوۋلۇقىنى كۆرمەيتتۇق، كۈنىمىز بوزەك بولۇش بىلەنلا ئۆتمەكتە ئىدى. سىڭلىم ئون ئالتە ياشلارغا كىرىپ قالغانىدى. باھار كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئۇكەر ئامبالنىڭ ئۆيىگە چىققان، ئوۋچىلىقنى ياخشى كۆرىدىغان ھەربىي ئەمەلدارنىڭ كۆزى ئۇنىڭغا چۈشۈپتۇ. ئەسلىي بىزنىڭ ئادىتىمىزدە چوڭ ياشلىق كىشىلەرنىڭ كىچىك ياشلىق قىزلارنى ئېلىشىغا يول قويۇلمايتتى.

بىر كۈنى ھەربىي ئەمەلدار ئۆيىمىزگە كىشى كىرگۈزۈپ، سۈيىنىنى ماڭا بەرسۇن، دەپتۇ. ئۆيىمىزگە ئەلچى ئەمەس، خۇددى بىر بالايىئاپەت كەلگەندەك بولۇپ كەتتۇق، ئاپام ئۇنىڭ بۇ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى. ھەربىي ئەمەلدار چىرايلىقچە بەرسە بەرسۇن، بولمىسا كۈرگۈلۈكنى كۆرسىتىمەن، دەپ تۆمۈر

① خاربۇرسۇك — كېپەك ئۇندا پىشۇرۇلغان قارا نان.

تىرنىقىنى بىزگە پاتۇرۇشقا ئۆتتى. ئاپام بىلەن سۇيىنىنىڭ كۆز
يېشى قۇرۇمىدى. كۆز يېشىغا زورلىماقتىن باشقا نېمە چارە بار،
بىزنىڭ ھالىمىزنى كىم ئاڭلايدۇ، كىمگە بېرىپ ئەرز قىلىمىز؟
سوراقچىلارنىڭ ئەڭ چوڭى شۇنىڭ ئۆزى تۇرسا. بىچارە سىڭلىم
بىرنەچچە كۈنگىچە ھېچ نەرسە يېيەلمىدى، كېچىلىرى
ئۇخلىيالمايتتى، مۇبادا ئۇخلاپ قالسا: «ئەنە ئەمەلدار ... ئەمەلدار
كېلىۋاتىدۇ، ئاپا، ئاپا، ... مېنى قۇتقۇزۇڭلار ...» دەپ جۆيلۈپ
ئويغىنىپ كېتەتتى، ئۇ قورايدەك قۇرۇپ كەتتى. مەن چىشىمنى
چىشىمغا بېسىپ، غەزەپلىنىپ ـ ئازابلىنىپ يۈرەتتىم.

مانا شۇنداق ئازابلىق كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى ھەربىي
ئەمەلدارنىڭ بىرنەچچە ئادەملىرى كېلىپ، قارشىلىقىمىزغا
قارىماي سۇيىننى بۇلاپ كەتتى. مەن چاڭ توزۇتۇپ يۈرۈپ كەتكەن
بىر توپ ئاتلىق بۇلاڭچىلارغا قاراپ مۇشتلىرىمنى تۈگكىنىمچە
تۇرۇپ قالدىم، ئاپام بولسا ئۇلارنىڭ كەينىدىن خېلى يەرگىچە
يۈگۈرۈپ بېرىپ «سۇيىن، سۇيىن ... جېنىم بالام سۇيىن! ...»
دەپ ۋارقىراپ ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى. يىغلىدۇق،
قاقشىدۇق، ئۈنىڭدىن نېرىغا ئۆتەلمىدۇق. بىراق، خۇددى
قانتىدىن ئايرىلغان قۇشتەك سىڭلىمدىن ئايرىلىپ قالدۇق.
كىم ئۆز پەرزەنتىنى بۆرىنىڭ چاڭگىلىغا تاشلاپ بېرىشنى
خالايدۇ؟! ئەمەلدار سىڭلىمنى بۇلاپ كەتكەن كۈننىڭ ئەتىسى
سۇيىننىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كەلدى... بېشىمىزغا چېقىلغان
چۇشكەندەك دەھشەتلىك بۇ خەۋەر كىچىككىنە كىگىز ئۆيىمىزنى
زىلزىلىگە سالدى. تېخىمۇ قايغۇلۇق كۈنىمىز باشلاندى. ئاپام
ئېسىنى يوقىتىپ يېتىپ قالدى. سۇيىن خورلۇققا چىدىماي،
ۋىجدان ئازابىدا تولغىنىپ، ئاخىر بىر خالىي پۇرسەتنى
تېپىپتۇ ـ دە، تاغقا قاراپ قېچىپتۇ، ئانچە يىراق بولمىغان
ئېگىز خادا تاشنىڭ ئۇستىگە چىقىپ، قوغلاپ كەلگەنلەر يېتىپ
كەلگۈچە: «خوش ئاپا، خوش ئاكا، خوش ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىم، خوش
تاغلىرىم ...» دەپتۇ ـ دە، ئۆزىنى چوڭقۇر ھاڭغا تاشلاپتۇ.

يىگىرمە ياشلارغا كىرىپ قالغان قارىقۇمچاق، خۇشخۇي، قاش - كۆزلىرىنى ئۇچۇرۇپ سۆزلەيدىغان بۇ يىگىتنىڭ كۆزىگە يىغا ياماشقاندى. ئۇنىڭ ياشقا تولغان كۆزىگە ھېكايە ئاڭلاپ ئولتۇرغانلارمۇ، توقايلىقلارمۇ، تاغلارمۇ غۇۋا كۆرۈندى. ئوتنى چۆرىدەپ ئولتۇرغانلار جىددىيلىشىپ، كۆزلىرىدىن زومىگەرلىككە، ۋەھشىيلىككە غەزەپ ئۇچقۇنلىرىنى چاچرىتىپ، جىمجىت بولۇشۇپ كەتكەن، قۇلاققا نە ئەتراپىنىڭ ۋاڭ - چۇڭى، نە دەريانىڭ شاۋقۇنى، نە ئورمانلارنىڭ گۇرۇلدەشلىرى ئاڭلانمايتتى. پەقەت سۆزلىنىۋاتقان ھېكايىنىڭ داۋامىنى ئاڭلاش تەقەززاسىلا ھەممىنى چۇلغىۋالغانىدى.

ئاراش كىرپىكلىرىدە ئىلىنىپ توختاپ قالغان ئىككى تامچە ئاچچىق ياشنى ئېرتتى - دە، قۇرۇغان لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ، ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى:

— سۇيىن ئۇچۇن ئەمەلداردىن ئىنتىقام ئېلىشنىڭ كويىغا چۈشتۇم. مەن يالغۇز بولغاچقا مۇۋاپىق پەيت تېپىش كېرەك ئىدى. ئاپامنىڭ پىلىلداپ قالغان نۇرسىز كۆزلىرى، تاتارغان لەۋلىرى مېنى ئىنتىقام ئېلىشقا ھەر كۈن، ھەر سائەت ئۈندەيتتى.

ئىنتىقامنى قانداق ئالىمەن؟ قەيەردە؟ قانداق ۋاقىتتا؟ مانا مۇشۇ خىياللار مېنى قىينايتتى. ئولتۇرسام - قوپسام ئويلايدىغىنىم ئىنتىقام ئېلىش! كۈنلەر ئۆتكەنسېرى قەلبىمدە قىساس ئوتلىرى لاۋۇلداپ، كۆزلىرىم بۇركۈتنىڭ كۆزىدەك يېنىپ، غەزەپلىرىم كۆكسۈمگە پاتماي قالدى.

ئاخىر پەيت تېپىلدى.

بىر كۈنى ئۇ يالغۇز ئوۋغا چىققاندا، بېقىۋاتقان ماللىرىمنى تاشلاپ قولۇمغا چوقماقنى ئېلىپ، ئۇنىڭ كەينىگە چۈشتۇم. ئۇ ئېتىنى بىر قارىغاينىڭ يېنىغا قويۇپ مىلتىقىنى بەتلەپ ماڭغاندا، مۆكۈپ تۇرغان يوغان، قۇچاق يەتمەيدىغان قارىغاينىڭ يېنىدىن چىقىپ، چوقماق بىلەن ئۇنىڭ بېشىغا شۇنداق قاتتىق

سالدىمكى، ئەمەلدار «ۋايجان» دېيىشكىنىمۇ ئۈلگۈرەلمەي نەچچە يۇمىلاپ بېرىپ يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ چۈشكەن يوغان بىر قارىغاينىڭ ئاستىغا يىقىلدى ـ دە، ئۈن ـ تىنسىزلا بولۇپ كەتتى.

— ئۇھ! ... — دېدى ئولتۇرغانلاردىن بىرى ئىختىيارسىزلا، — يارايسەن يىگىت!

— مانا سەن ھەقىقىي بۈركۈت ئىكەنسەن! — دېدى يەنە بىرى ئۇنىڭ دولىسىغا قېقىپ.

ھېكايە ئاڭلاۋاتقانلارنىڭ تۈرۈلگەن قاپاقلىرى، قاتلانغان ماڭلايلىرى بىردىنلا ئورنىغا كېلىپ، يۈزلىرى ئېچىلىپ كەتكەندى.

قاراۋۇللۇقتىن ئالمىشىپ ئاراشنىڭ دەردلىك قىسسىسىنى ئاڭلاشقا ئۈلگۈرگەن نادەم ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىدى ـ دە، كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ تۇرۇپ قالدى.

ئاراش مانا ئەمدى ھېكايىسىنىڭ داۋامىنى ئۆزىنىڭمۇ چىرايى ئېچىلغان ھالدا ئالدىرىماستىن، تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەشكە كىرىشتى:

— ئەمەلدارنىڭ نېرىغا قاڭقىپ چۈشكەن مىلتىقى بىلەن ئوقدانلىرىنى چاققانلىق بىلەن ئالدىم ـ دە، نېرىراقتا ئوتلاپ تۇرغان كۈمۈش ئېگەر توقۇملۇق داڭلىق كۆك ئېتىنى مىنىپ تاغ ئىچكىرىسىگە قېچىپ كىرىپ كەتتىم.

مانا شۇنىڭدىن باشلاپ مېنىڭ تاغلار ئارىسىدىكى يالغۇز ھاياتىم باشلاندى. مەن ئەمەلدارنى ئۆلدى، دەپ ئويلىغانىدىم، بىراق ئۇ ئۆلمىگەنىكەن، بىر ئايدىن كېيىن ساقىيىپ بىرنەچچە قوراللىق چېرىكلەرنى باشلاپ چىقىپ مېنى ئىزدەپتۇ، ھەممە يەرنى ئاختۇرۇپتۇ، چېرىكلەر تاغ ئىچكىرىسىگە كىرىشتىن قورقۇپتۇ. كىرگەن بولسا، يالغۇز بولسامۇ ئاخىرغىچە ئېلىشقان بولاتتىم. بىراق، «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە، ئۇر توقۇمنى»

دېگەندەك، چېرىكلەر ئاپامنى ئوغلۇڭنى تاپ دەپ ھارغۇچە ئۇرۇپتۇ، موما ياغاچقا باغلاپ قويۇپتۇ، لېكىن ئاپامدىن ھېچ جاۋاب ئالالماپتۇ. ئاپاممۇ مېنىڭ نەگە كەتكەنلىكىمنى ئەلۋەتتە بىلمەيتتى. مەن تاغ ئىچكىرىسىدە بولغىنىم بىلەن ھەممە خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ تۇراتتىم. چۈنكى، كەمبەغەللەر ماڭا كۆز - قۇلاق بولۇپ تۇردى. تاغ ئارىسىدا يالغۇزدىن - يالغۇز بەش ئايلىق ھاياتىم ئۆتتى. بۇ جەريانىدا مەن خېلى ئۇستا مەرگەن بولۇپ قالدىم. ئوۋچىلىق قىلىپ ئاتقان نەرسىلىرىمنى يەپ، تېرىلىرىنى يوتقان - كۆرپە قىلىپ كۈن ئۆتكۈزدۈم.

بىراق، يالغۇزلۇق جېنىمغا تەگدى. ئاپامنىڭ كۈنى نېمە بولۇۋاتىدىغاندۇ، دەپ ئويلايتتىم، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوق - دورىلىرىممۇ، ئوزۇقلۇقۇممۇ تۈگىدى. ئەمدى قىلتاق قويۇشقا ئۆتتۇم. قورساق بېقىشمۇ ناھايىتى تەسكە چۈشىدىغان بولدى. كۈنلەپ - كۈنلەپ ئاچ قالىدىغان چاغلار بولۇپ تۇراتتى.

مانا شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلابچىلارنىڭ ئىلقا تاغلىرىدا ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ قالدىم. ئىنقىلابچىلارغا قوشۇلۇپ كېتەي دېگەن ئويغا كەلدىم - دە، ئاتلىنىپ يولغا راۋان بولدۇم. كۆك ئات مېنى قانچىلىغان داۋانلاردىن ئۆتكۈزۈپ مانا بۇ يەرگە ئەكېلىپ تاشلىدى. مۇشۇ مىلتىق ھەربىي ئەمەلداردىن ئولجا قىلغان مىلتىق.

ئاراش ھېكايىسىنى تۈگىتىپ، دەرەخكە يۆلەكلىك تۇرغان مىلتىقىنى قولىغا ئالدى. ھەممىسى بۇ مىلتىقنى قولدىن - قولغا ئېلىشىپ، يەنە بىر قۇر كۆرۈشۈپ چىقتى.

ھېكايە نادەمگە ھەممىدىن قاتتىق تەسىر قىلدى. ئاراشنىڭ سىڭلىسى، نادەمنىڭ ئاكىسى، يەنە بىرلىرىنىڭ ھەدىسى، ئىنىسى ... ئەڭ ئەزىز ئادەملىرى ئەنە شۇنداق بىمەھەل نابۇت بولدى ... كۆڭۈلدىكى بۇ داغلارنى مۇشۇ مىلتىق بىلەن يۇيۇۋەتكىلى بولامدۇ؟

تۈن قارا پەردىسىنى ئاستا ـ ئاستا يايماقتا، تاغلار قارىيىپ كۆرۈنمەكتە، دەريانىڭ شاۋقۇنى بارغانسېرى تېخىمۇ قاتتىق ئاڭلانماقتا، چېلەكلەردە قايناۋاتقان كالا گۆشى شورپىسىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى ئەتراپقا تارقالماقتا ئىدى.

مانا ئەمدى پارتىزانلار باداشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، يۇمشاق پىشقان گۆشنى مەززە قىلىپ يېگەچ، باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاشقا باشلىدى.

باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى، تەقدىرلىرى ئوخشاپ كېتەتتى. ئىككىسى گىمنازىيەدىن تۇتۇلۇپ كەتكەندىن كېيىن تۈرمىدە بىر كامېردا ياتتى. تۈرمىدە ياتقانلارنىڭ قولىقى ئۈزۈن بولىدۇ. تۆت تامنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ سىرتتا بولۇۋاتقان ئەھۋاللارنى ۋاقتى ـ ۋاقتىدا ئۇقۇپ، كامېردىن ـ كامېرغا يەتكۈزۈشۈپ تۇرىدۇ. قايسى كامېردىن كىمنى سوراققا ئاچىققانلىقىنى، ئۇنىڭ سوراقتىن قانداق قايتقانلىقىنى، ئۆزى مېڭىپ چىقىۋاتامدۇ ياكى تاياق يەپ ھوشسىز قىلىنىپ سۆرەپ ئېلىپ چىقىلىۋاتامدۇ بۇنى قايتقۇچىنىڭ مېڭىشىدىن ۋە باشقا ئەھۋاللاردىن بىلىپ تۇرىدۇ. قايسى كامېردا كىملەر ياتىدۇ، كىملەر باشقا يەرلەرگە يۆتكەلدى، قايسى كامېرغا يەنە كىملەر يېڭىدىن سولاندى ــ مانا بۇلارنىمۇ ئۇقۇپ تۇرىدۇ، شۇنداقلا تۈرمە خىزمەتچىلىرىنىڭ قەدىمىنىڭ سانىدىن ئۇلارنىڭ قايسى كامېرنىڭ ئالدىدا توختىغانلىقى ۋە كامېرغا كىرگەن ـ كىرمىگەنلىكىنى، پوزىتسىيەسىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى بەش قولدەك ئېنىق بىلىپ تۇرىدۇ.

ئىسھاق بىلەن باتىرغازى تۈرمىگە كىرگەندىن كېيىن بىرنەچچە قېتىم سوراق قىلىندى. ئۇلارنىڭ سوئالى، قانداق تەشۋىقات ئاڭلىدىڭ؟ كىملەرگە تەشۋىق قىلدىڭ؟ ئالتە ئوغرى بىلەن نېمە مۇناسىۋىتىڭ بار؟ دېگەنلەر ئىدى.

ــ ئۇلۇمنى كۈتۈپ ياتامدۇق، ــ دېدى ئىسھاق باتىرغازىغا قاراپ، باتىرغازى جەينىكىنى يەرگە تىرەپ، بېشىنى ئالىقىنىغا

قويۇپ يېنىچە ياتاتتى.

— قاچايلى، — دېدى باتىرغازى ئۇنىڭ سوئالىنىڭ تېگىگە يېتىپ.

— قانداق قاچىمىز؟

— ئۇنى ئويلىشىمىز.

كامېرلارنىڭ ئىگىزلىكى ئۈچ مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، تاملىرى قېلىن، ئۇستى بورا - چەنزىلىك ئىدى. كامېرنىڭ كەينى تېمىنىڭ يۇقىرىراق تەرىپىدە ئەسلىدە بىر كىچىك پەنجىرە بار ئىدى. تۈرمىدە ياتقانلاردىن بىرنەچچىسى بۇ پەنجىرىلەرنى بۇزۇپ قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، پەنجىرىنىڭ ئورنىنى يۆتكىدى. ئاۋۋالقى ئورۇننى ئېتىپ تاشلاپ، ئۆگزىدىن پەنجىرە ئاچتى ۋە ئۆگزىگە پەنجىرىلەرنى كۆزىتىدىغان قاراۋۇل قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر مەزگىل قېچىش توختاپ قالغانىدى.

باتىرغازى بىلەن ئىسھاق قېچىش ئورنىنى مۇشۇ پەنجىرە بولىدۇ دەپ قارارلاشتۇردى.

خوش، پەنجىرىگە قانداق چىقىش كېرەك؟

— مەن سېنىڭ مۈرەڭگە دەسسەپ ئۆرە تۇرىمەن، — دېدى ئىسھاق يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، — سەن ئاستا - ئاستا ئۆرە تۇرىسەن، بۇنى بىرنەچچە قېتىم مەشىق قىلىمىز. شۇ چاغدا مېنىڭ قولۇم پەنجىرىنىڭ ئاستىدىكى ئەنە ئاۋۇ چەنزىلەرگە يېتىدۇ. مەن چەنزىلەرگە ئېسىلىپ تۇرغاندىن كېيىن، سەن ئىككى قولۇڭ بىلەن پۇتۇمنى يۇقىرى كۆتۈرىسەن، مەن تېخىمۇ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ چەنزىلەرنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالىمەن. ئۇ يەرگە چىقىۋالغاندىن كېيىن ئىش ئاسان.

باتىرغازى ئىسھاقنىڭ بۇ قېچىش ئۇسۇلىدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ، كۆك كۆزلىرىنى پەنجىرىگە تىككىنىچە:

— بولىدۇ، مۇھىمى قاراۋۇل ئويغاپ قالغان چاغ بولۇشى كېرەك، — دېدى.

— ئەلۋەتتە، بۇ مۇھىم پەيت.

شۇنىڭدىن كېيىن ئىسهاق بىلەن باتىرغازى بىرنەچچە كۈنگىچە تۇرمىدىن قېچىش مەشقى ئۆتكۈزدى.

ئۆگزىنىڭ ئۈستىنى قارسىلدىتىپ ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭىدىغان ئاۋاز بىر كېچىسى توختاپ قالدى. ئۇلار ئۆرە تۇرۇشۇپ پەنجىرىگە قاراپ ئۇزاق تىڭشىدى.

— ئۇخلاپ قالغانمىدۇ ياكى ئولتۇرامدىغاندۇ، — دېدى ئىسهاق پەنجىرىدىن كۆزىنى ئالماي.

— ئەگەر ئولتۇرغانلا بولسا، — دېدى باتىرغازى ئويلاپ، — ئۇ ئەلۋەتتە ئۇخلاپ قېلىشى مۇمكىن.

ئۇلار يەنە بىرهازاغىچە تىڭشاپ تۇردى، هېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمىغاندىن كېيىن، ئىسهاق:

— مەن چىقىپ باقاي، — دېدى، ئاندىن باتىرغازىنىڭ بەستلىك گەۋدىسىنى دەسسەپ پەنجىرىگە چىقتى - دە، چەنزىنى مەهكەم بېسىپ تۇرۇپ قۇلىقىنى ئەينەككە ياقتى. قاراڭغۇ كېچە جىمجىت بولۇپ هېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى. ئۇ تۆۋەنگە بوينىنى سوزۇپ تۇرۇپ پەس ئاۋاز بىلەن:

— جىمجىت، — دېدى.

باتىرغازى دەرهاللا:

— ئال، — دېدى.

ئىككىسى تۈنۈگۈن قاراۋۇل ئالمىشىش پەيتىدىن پايدىلىنىپ پەنجىرىنىڭ ئەينىكىنى چىقىرىپ، يەنە ئورنىغا سېلىپ قويغانىدى. ئىسهاق رامدىن ئەينەكنى ئاۋايلاپ ئالدى - دە، باتىرغازىغا ئېگىشىپ تۇرۇپ سۇنۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئوچۇق كۆزنەكتىن بېشىنى چىقىرىپ قارىدى. قاراۋۇل هەقىقەتەن مىلتىقىنى تىزىغا قويۇپ پۈشۇلداپ ئۇخلاپ قالغانىدى.

باتىرغازى پەنجىرىنىڭ ئاستىغا ئورۇن - كۆرپىلىرىنى قاتلاپ تىزىپ ئېگىزلىك ياسىدى. بەلباغلىرىدىن، كۆڭلەك - شىملىرىدىن ئېشىلىپ تەييارلاپ قويۇلغان ئىككى مېتىر

چامىسىدىكى «ئارقاننى» ئىسهاققا ئاتتى ۋە «ئارقان» غا ئېسىلىپ ـ يامىشىپ يۇقىرىغا چىقتى. ئۇلار ئېھتىيات بىلەن بىر ـ بىرلەپ كۆزنەكتىن ئۆگزىگە چىقتى. باتۇرغازى قەدەملىرىنى ئاۋايلاپ بېسىپ، قاراۋۇلنىڭ كەينىگە ئۆتتى، ئىسهاق ئالدىغا كەلدى.

كېچە قاراڭغۇ، ھەممە ياق جىمجىت، جىنازا يۇلتۇزى ساڭگىلاپ تۇرغىنىغا قارىغاندا، ۋاقىت يېرىم كېچىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. بۇگۈن نېمىشقىدۇر ئەنسىزلىك بىلەن ھۇۋلايدىغان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى، كۆمۈرگە ماڭغان ھارۋىكەشلەرنىڭ سوزۇپ ئېيتىدىغان مۇڭلۇق ناخشىلىرى ئاڭلانمايدۇ، پەقەت جىنىنى تېنىدىن جۇدا بولۇشقا ئازلا قالغان قاراۋۇلنىڭ پۇشۇلدىغان ئاۋازىلا ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئىسهاق ئىككى بارمىقىنى قىسقۇچ شەكلىگە كەلتۈرۈپ بېشىنى ساڭگىلىتىپ باتۇرغازىغا ئىشارە قىلدى. باتۇرغازى كۈچلۈك قوللىرىنى قاراۋۇلنىڭ كېكىردىكىگە ئامبۇردەك سېلىپ قاتتىق قىستى. قاراۋۇل «غىق ...» قىلىپ قالدى ـ دە، جان ئاچچىقىدا پۇتلىرىنى تېپىرلىتىپ ئۆگزىگە ئۇرۇشقا باشلىدى، ئىسهاق ئۇنىڭ پۇتلىرىنى تىزلىك بىلەن مەھكەم بېسىپ تۇرۇۋالدى، ھايال قىلماي قاراۋۇل جانسىز گەۋدىگە ئايلىنىپ سۇنايلىنىپ يېتىپ قالدى.

ئۇلار مىلتىقنى ئېلىپ ئۆگزىدىن سىيرىلىپ چۈشتى ـ دە، شۇئان كۆزدىن غايىب بولدى. تار كوچىلار ۋە ئېتىز يوللىرى بىلەن مېڭىپ سۇبھى كۆتۈرۈلگەندە ئۈچئۈن يېزىسى ئەتراپىغا كېلىپ يەتتى.

ئۇلار ئۇڭغا بۇرۇلۇپ ئۈچئۈن ئەتراپىدىكى قويۇق قومۇشلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى ۋە قاراڭغۇ چۈشۈپ ئەل ئايىغى بېسىلغاندا يەنە يولغا چىقتى، تاڭ سۈزۈلگەندە سۇپتايغا كەلدى.

— بىزنىڭ سەپدىشىمىز رەيھان شۇ تۇرمىدە قالدى ! — دېدى باتۇرغازى ھېكايىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، — ھاياتمۇ ياكى ئارمان بىلەن مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمدىمۇ؟ بۇ تەرىپى بىزگە قاراڭغۇ، ئاجايىپ قىز ئىدى، ئىسىت ! ...

— ھېلىقى ئوقۇغۇچىلارنى ئۆيۈشۈشقا چاقىرىپ نۇتۇق سۆزلىگەن قىز شۇمىدى؟ — دېدى تىڭشىغۇچىلارنىڭ بىرى.
— نەق شۇ، ئۇ قىز بالا بولغان بىلەن ئون ئوغۇلغا بەرگۈسىز قىز ئىدى، — دېدى ئىسھاق، — بىز دەسلەپتە ئوقۇغۇچىلارنى تۇتقۇن قىلىشقا باشلىغاندا، قىزنىڭ يىغلىغانلىقىغا قاراپ، قورقۇنچاقمىكىن دەپ ئويلاپىمۇ قاپتۇق، لېكىن ئۇ غەزىپىگە پايلىماي يىغلىغانىكەن.
ئۇنىڭ سۆزىنى ياش بىر پارتىزان قۇۋۋەتلىدى:
— كىشى قاتتىق غەزەپلەنسىمۇ ھەقىقەتەن يىغلىۋېتىدۇ.
— مانا شۇنداق نۇرغۇن جىگەرلىك ساۋاقداشلىرىمىز تۈرمىدە. نىلقىنى ئالساق، شەھەرگە تېزرەك ھۇجۇم قىلىپ كىرسەك، شۇلارنى ئازاد قىلساق، بۇ نېمىدېگەن ئۇلۇغ ئىش بولغان بولاتتى ـ ھە ! ئەگەر ھاياتلا بولسا، بەلكى رەيھان بىلەن تۈرمىدە ئۇچرىشىپىمۇ قالارمىز — دېدى باتىرغازى ھاياجانلىنىپ.
ئۇ رەيھاننىڭ تەقدىرىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى ئويلاپ، ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى، تىڭشىغۇچىلارنىڭ ھەممىسىلا قىزنىڭ تۈرمىگە چۈشۈپ قالغانلىقىغا ئېچىندى، ئۆرتەندى. لېكىن، ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا رەيھاننىڭ جانلىق ئوبرازى گەۋدىلەنمىگەنىدى، پەقەت نادەملا بۇ قىزنى بىلەتتى. شۇڭا، ئۇ باشقىلارغا قارىغاندا تېخىمۇ قاتتىق ئېچىندى ۋە ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلىدى: «رەيھان ھەقىقەتەن ئېسىل قىز ئىكەن. ئۇ قورقۇنچاق، خۇشامەتچى ئاشۇ ۋارىسجانغا كۆڭۈل بەرگەنمىدۇ؟ ... مەن ئۆمرۈمدە ئۇنداق مەردانە، ئۇنداق ۋىجدانلىق قىزنى كۆرمىگەن. ۋارىسجان ئوغۇل بالا تۇرۇپ ئوفتىسىرغا قاتتىقراق ئىككى ئېغىز گەپ قىلالماي، ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ خۇشامەت قىلغاندا، رەيھان قىز جىنىدا ئۇنىڭ يولسىزلىقلىرىغا چىداپ تۇرالماي قورقۇمسىزلىق بىلەن بىر كاچات سالدى، ئاجايىپ مەردانىلىك قىلدى. ئەتراپتا قاراپ تۇرغان ئادەملەر ئۇنىڭ

مەردلىكىگە ئاپىرىن ئېيتىشىپ كەتتى، مۇنچىلىك ۋىجدانلىق قىزلىرىمىزمۇ بار ئىكەنغۇ، دېيىشتى ... ئەگەر ئۇ راستىلا ۋارىسجانغا كۆڭۈل بەرگەن بولسا زايە كەتمەمدۇ ... ياق، ياق، ئۇ كۆڭۈل بەرمەيدۇ، ھەرگىز كۆڭۈل بەرمەيدۇ! ۋارىسجاندىن يىرگىنىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇرمامدۇ، مەن ئېنىق بايقىدىم ...»

نادەمىنىڭ چىرايىدا قىزغا قايىل بولۇپ ئۇرغۇپ چىققان رازىمەنلىك ئۇچقۇندىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن قىزنىڭ گۈزەل چىرايى، گومىنداڭ ئوفىتسېرىنى ئۇرغىنى، ئۆزىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ قولىدىن تارتقىنى، ئەختەمباي نادەمىنى جىمىلىگەندە بايدىن نارازى بولغىنى ... بىر ـ بىرلەپ ئۆتتى.

ئۇلارنىڭ ھېكايىسى شۇ يەرگە كەلگەندە، تاغ كەينىدىن خۇددى كۇلۇمسىرىگەندەك تولۇن ئاي چىقىپ كەلدى ۋە ئۇنىڭ كۈمۈش نۇرلىرى ئەتراپقا يېيىلدى. تولۇن ئاي نۇرىدا دەريا ئەينەكتەك پارقىراپ، دولقۇن ئۇرۇپ شاۋقۇنلىماقتا ئىدى. تاغ شامىلى يۈزلەرنى يەلپۈپ ئۆتەتتى. دەريا ياقىسىنىڭ كەچكى گۈزەللىكى پارتىزانلار قەلبىدە جەڭگىۋار تۇيغۇلارنى ئويغىتىپ، ئۇلارنى روھلاندۇراتتى، ھاياجانلاندۇراتتى ...

ئۇلار ھېكايىلىرىنى تۈگىتىپ، ئورۇنلىرىدىن قوزغالغاندا، كەيىدە ـــ چىراغىنىڭ گۈڭگا يورۇقىدا ئولتۇرغان نىزامىدىننىڭ تېخىچە ئىشى تۈگىمىگەنىدى. ئۇ ئەتە ئېچىلىدىغان ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرلىرىنىڭ يىغىنىغا قويۇلىدىغان ئەترەتلەرنى قايتا ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش پىلانى بىلەن ئەترەت كوماندىرلىرىنىڭ ئىسىملىكى ئۈستىدە ئىشلەۋاتاتتى.

ئون بەشىنچى باب

1

ئىلقا ھاكىم ئىدارىسىنىڭ جۇنىس ئىسىملىك تەرجىمانى گومىنداڭنىڭ شەھەردىن چىققان ئۈچ يۈز كىشىلىك قوشۇنىنى ئۇلاستايغا باشلاپ كەلدى.

ئىسبوسىن سىيىنىڭ ئۈستىدە تۇرغان ئىككى قاراۋۇل تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇدا بۇ قوشۇننى كۆرۈپ قالدى، قوشۇن ساي ئېغىزىغا كېلىپ توختىغانىدى. ئىككى قاراۋۇلنىڭ بىرى چاتقاللىق ئىچىدىكى ئېتىنى يالغۇز ئاياغ يولغا ئېلىپ چۈشۈپ مىندى ـ دە، ساينىڭ بېشىغا قاراپ ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى.

كەلگەنلەرنىڭ ھەقىقەتەنمۇ دۈشمەن ئىكەنلىكى ۋە ساي ئېغىزىغا كېلىپلا توختىغانلىقى ئۇلارنىڭ مۇشۇ ساي ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. قاراۋۇللار بۇنى ئېنىق بايقىدى ـ دە، خۇشال بولۇپ ئاتلىرىنى بولۇشىغا قويۇۋەتتى. قاراۋۇللارنىڭ خۇشال بولۇشى دۈشمەننىڭ ئالدىغا كېلىپ بەرگەنلىكى ئىدى. ھازىرقى ۋاقىتتا، بولۇپمۇ قورال ـ ياراغ يېتىشمەيۋاتقان پەيتتە دۈشمەننىڭ ئالدىغا بېرىپ ھۇجۇم قىلغاندىن كۆرە، ئۇلارنىڭ «مانا مەن» دەپ ئالدىغا كېلىشىنى ياخشى ئىدى. پارتىزانلار ئىشتابى مۇشۇنداق پەيتنى — گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئالتە ئوغرىنى قوغلاپ يۈرۈپ تۇپ يىلتىزىدىن يوقىتىمىز، دەپ ئۆزلۈكىدىن ئىزدەپ كېلىدىغان پەيتنى بىرنەچچە كۈندىن بېرى كۈتۈۋاتاتتى. مۇشۇنداق بىر پەيت كەلسە، قورال يېتىشمەسلىك

ھەل بولۇپ كېتىدۇ، دەپ ئويلايتتى. چۈنكى، ئۆزلۈكىدىن كېلىپ پارتىزانلار سېپىگە قوشۇلۇۋاتقان پىدائىيلار نۇرغۇن ئىدى.

— ئۇلار مانا مۇشۇ ساينىڭ بېشىدا، — دېدى جۇنىس گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ باتالىيون كوماندىرىغا.

— سەن بۇ يەرلەرنى ياخشى بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى باتالىيون كوماندىرى.

— بەش قولدەك ئېنىق بىلىمەن، مەن مۇشۇ ئۇلاستايلىق، سىز خاتىرجەم بولۇڭ.

— ياخشى، — دېدى كوماندىر ۋە قوشۇننى ئىككىگە بۆلۈپ يولغا سالدى، ئۆزى بولسا جۇنىس بىلەن بىللە ئىككىنچى قىسىمدا يولغا چىقتى.

ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن قاراۋۇلنىڭ خەۋىرى پارتىزانلارغا يەتكۈزۈلدى. قىسقا مۇزاكىرىدىن كېيىن، دۈشمەن بىلەن ئېلىشىشنى ئەنۋەرنىڭ ئىككىنچى ئەترىتى ئۆز ئۈستىگە ئالدى.

ئوتتۇز كىشىدىن تەشكىل تاپقان ئۈچ كىچىك ئەترەت ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى.

— بىز دۈشمەننى ئالداپ ساي ئىچىگە ئەكىرىمىز، — دېدى ئەنۋەر جىددىي ھالدا، — بىرىنچى ئەترەت يۇقىرىدىكى يالغۇز قارىغاي يېنىدا تەييار بولسۇن، ئىككىنچى ئەترەت مۇشۇ ئورۇندا تۇرسۇن، ئۈچىنچى ئەترەت دۈشمەننى تولۇق ئۆتكۈزۈپ بولغۇچە ئوق ئاتمايدۇ، كەينىدىن ھۇجۇم قىلىش كېرەك. ئىككىنچى ئەترەت ئالدىدىن چىقىپ ھۇجۇم قىلىپ، بىر قىسىم ئادىمى بىلەن دۈشمەننى ئالداپ، يۇقىرىدىكى ئەترەت بىلەن ئۇچراشتۇرۇش كېرەك.

ئۈچ ئەترەت تېگىشلىك ۋەزىپىلەرنى ئېلىپ دەرھال قوزغالدى.

دۈشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى ساي بويلاپ ئىتتىكلەپ كەلمەكتە ئىدى. ئالدىن ماڭغان ئۈچ رازۋېدكىچى پارتىزانلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ تىنچ - ئامان كېتىپ بېرىشى

دۈشمەن قىسمىنى بىر ئاز خاتىرجەم قىلسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەربىر ئەسكىرى قەيەردىن ئوق چىقسا قالار، بۇلار ئازمىدۇ، كۆپمىدۇ دەپ ئويلاپ باراتتى. باتالىيون كوماندىرى: «زېۋازىلار» ئاز، قورالىنىڭ تايىنى يوق دېگەندى. شۇنداق بولسىمۇ ئەسكەرلىرى ئىشەنچسىز، ۋەھىمە بىلەن ماڭاتتى. ئۇلار قەدەملىرىنى ئېھتىيات بىلەن باسسىمۇ تاشلارغا پۇتلىشاتتى، سايىنىڭ ئىككى تەرىپى ئۇلارغا خۇددى ھومىيىپ قاراۋاتقان دەھشەتلىك ھايۋاندەك كۆرۈنەتتى. دېمىسىمۇ ئۇستىدىكى ئېسىلىپ تۇرغان يوغان تاشلار ھېلى چۈشۈپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى.

مەرگەن ئاراشىنىڭ ئوقى گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان روتا كوماندىرىنى يەرگە دومىلىتىۋەتتى، مانا شۇنىڭ بىلەن ئېتىشىش باشلىنىپ كەتتى. ئېگىلىك جايلارغا ئورۇنلىشىۋالغان پارتىزانلار دۈشمەننى نىشانغا ئېلىپ ئاتماقتا. تەرەپ - تەرەپتىن ئېتىلىۋاتقان ئوقلار، غۇلىتىلىۋاتقان تاش پارچىلىرى ئىچىدە قالغان دۈشمەن قوشۇنى نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. دۈشمەن باشلىقىدىن ئايرىلىپ تەمتىرەپ قالغاچقا قالايمىقان ئوق ئاتماقتا، ئاتقان ئوقلىرى تاشلارغا ۋە تاش ئارىلىرىغا كېلىپ تەگمەكتە ئىدى.

نادەم باشچىلىقىدىكى «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپىسى مۇشۇ ئوتتۇرا قىسىمدا ئىدى.

— ئالتە، — دېدى نادەم.

— يەتتە، — دېدى ئىسھاق.

— سەككىز، — دېدى باتىرغازى. بۇ ساناقلار يوغان كۆتەكتەك تاشلارنى ئۆزلىرىگە دالدا قىلىپ گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى بىر - بىرلەپ يىقىتىۋاتقان «چاقماق» گۇرۇپپىسىدىكى رازۋېدكىچىلارنىڭ ئاۋازلىرى. ئۇلارنىڭ ئوقى ھېچ زايە كەتمەي، ئېلىنغان نىشانغا دەل تېگىۋاتاتتى. ھەربىر تال ئوقنى دەل نىشانغا تەگكۈزۈۋاتقان جەڭچىلەر قارىغا ئېتىشنى

ئۆگەتكەن ئۇستازى ئاراشىنىڭ ماختىشىغا ئىگە بولۇپ تۇراتتى.
— سىناقتىن ئۆتتۇڭلار، ئەمدى كۆزگە ئىلىنغاننى قويمايسىلەر، — دەيتتى ئاراش خۇشال بولۇپ.

ئادەم رازۋېدكىچىلىرىنى چېكىنىشكە بۇيرۇدى. رازۋېدكىچىلار بىرياقتىن ئېتىشىپ، بىرياقتىن چېكىنىشكە باشلىدى. قالغانلىرى ئوق چىقارماي، قىمىر قىلماي تۇرۇشتى. گومىنداڭنىڭ ئالدىنقى قىسمى ئۇلارنى قوغلاپ ماڭدى، شۇنداق قوغلاش بىلەن گايىت باشچىلىقىدىكى بىرىنچى ئەترەتكە دۇچ كېلىپ قالدى. گايىتنىڭ بىرىنچى ئوقى ئېتىشقا بېرىلگەن بۇيرۇق ئىدى، جامالىدىنىنىڭ تاش ئۇستىگە قويۇۋالغان پىلىموتىدىن ئېتىلغان ئوقلار دۈشمەننىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكىلەرنى يىقىتتى، جامالىدىنىنىڭ يېنىدا كېۋىر ئاخشىچى بار ئىدى.

— دۈشمەن دېگەن مانا مەن دەپ، مۇشۇنداق ئالدىڭغا كېلىپ بەرسە ئۇكا، — دېدى كېۋىر مىلتىقىنى قورۇلغا ئېلىۋېتىپ، — بىر سائەتتە قانچىنى يىقىتقىلى بولار؟

— قىزىقسەن - دە، كېۋىركا، ئۇ چاغدا ساڭا دۈشمەن توشامدۇ، — دېدى جامالىدىن ئۇدۇل قارىغىنىچە.

دۈشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى خېلىلا ھالسىراپ قالدى.

گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ كېيىنكى قىسمى باتالىيون كوماندىرى بىلەن جۇنىسنىڭ باشچىلىقىدا ناھايىتى تېز كەلمەكتە ئىدى. ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازىنىڭ يىراقلاپ كېتىشى ئۇلارنى شۇنداق ئالدىرىتىۋەتكەنىدى. باتالىيون كوماندىرى: «زىۋازىلار» قاچتى، راستلا ئاز ئىكەن، دەپ ئويلىدى، جۇنىس: مېنىڭ يول باشلىشىم ئوڭۇشلۇق بولدى، دەپ خۇشال بولدى. يوللار ئوڭغۇل - دوڭغۇل بولۇپ، ئۇلارنىڭ يۈرۈشىگە كاشىلا قىلسىمۇ، لېكىن ئۇلار سەپلىرىنى بۇزماسلىققا تىرىشىپ كەلمەكتە ئىدى.

ئۈچىنچى پارتىزانلار ئەترىتى جىمجىت، شەپىسىز ھالدا ئۇلارنى ئالدىدىن ئۆتكۈزۈۋەتتى. گومىنداڭ قىسمى بەخىرامان

كېتمۋاتقاندا، تۇيۇقسىزلا ئۇچ تەرەپتىن ــ سايىنىڭ ئىككى يېقىدىن، ئارقىسىدىن ھۇجۇمغا ئۇچرىدى. ئۇلار قانداق قىلىشنى، قاياققا قارىتىپ ئوق ئېتىشنى، قاياققا مۆكۈشنى بىلەلمەي قالدى. ئوق بىلەن بىللە سانسىزلىغان تاش پارچىلىرى دومىلاپ چۈشمەكتە ئىدى. گومىنداڭ قىسمى پارتىزانلارنى كۆرەلمەيتتى، ئۇلار يەرگە چاپلىشىۋالغانىدى، خىلىدىن كېيىن پارتىزانلارنى ئارانلا ئىلغا قىلالىدى، شۇنىڭ بىلەن قىيقاس - چۇقان باشلىنىپ كەتتى. پارتىزانلار تەرەپ - تەرەپتىن دۈشمەنگە يولۋاستەك تاشلاندى. مانا ئەمدى قورال ئېتىشمەي تاياق - چوماق بىلەن جەڭگە كىرگەنلەرنىڭ ئامىتى كەلگەنىدى. باياتىن بىرى ئۇلار دۈشمەنگە تاش پارچىلىرىنى غۇلىتىپ ھۇجۇم قىلغان، ئەمدىچۇ؟ پىتىراپ قاچقان گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى ساي ئىچىدە قوغلاپ يۈرۈپ، چوماقلىرىنى پۇلاڭلىتىپ نەچچىسىنى ئۇرۇپ يىقىتتى !

تاڭ يورۇماقتا ئىدى، گومىنداڭ قىسمى پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى. مانا ئەمدى دۈشمەننى ساي ئىچىدە قوغلاپ يۈرۈپ قىرىش جېڭى باشلاندى.

قاچالماي ياكى مۆكۈنەلمەي قالغان بىر قىسىم دۈشمەن سارغىيىپ - تىزلىنىپ باش ئەگدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە سول ئايىغىدىن ئوق يەپ تىرىك قالغان جۇنىسمۇ بار ئىدى. يىراقتىن تاراسلاپ كېلىۋاتقان ئىككى ئاتلىق كۆرۈندى، ھەممىسى شۇ ياققا قاراشتى. ئاتلىقلار يېتىپ كەلدى. ئالدىدىكىسى نىزامىدىن، كەينىدىكىسى ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەك ئىدى. نىزامىدىن ئاتتىن چۈشتى - دە، تىترەپ تۇرغان، پۈتۈن نىلقا ناھىيەسىدىكى يەتتە ياشتىن - يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى ياخشى بىلىدىغان سېرىق يۈزلۈك جۇنىسنىڭ ياقىسىدىن ئالدى ۋە يەتتە ئوقلۇق تاپانچىسىنى ئۇنىڭ مەيدىسىگە تىرەپ:

ــ سېنىڭ تەقدىرىڭ ئاخىر مۇشۇنداق بولاتتى، لېكىن سەن ئويلىمىغان يەردىن بۇرۇنراق قولغا چۈشۈپ قالدىڭ، ئېيت،

ئىپلاس! ئىلقىدا يەنە قانچىلىك قوشۇن بار؟ — دېدى ئۇ ۋارقىراپ تۇرۇپ.

— يوق ... يوق ... ھەممىسى مۇشۇ، شەھەردىن چىققان، — دېدى جۇنىس تىترەپ.

— سەن بىزگە ياخشى خىزمەت قىلدىڭ، — دېدى نىزامىدىن ئۇنىڭ ياقىسىنى قويۇۋېتىپ ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ، — بۇ گېزەندىلەرنىڭنى ئالدىمىزغا باشلاپ كەلمىسەڭ، بىز شۇنچە قورااللارغا قانداقمۇ ئىگە بولاتتۇق، — نىزامىدىننىڭ قاپىقى بىردىنلا تۈرۈلۈپ جىددىي تۈس ئالدى، — مانا ساڭا تارىخنىڭ ھۆكمى! — ئۇنىڭ تاپانچىسىدىن ئۈزۈلگەن بىر پاي ئوق جۇنىسنى ئوڭدىسىغا ئۈچۈرۈۋەتتى. ئۇ پاتىزانلار ئۈستى - ئۈستىلەپ تاشلاۋاتقان ئۆلجا مىلتىق، پىلىموت ۋە ئوق - دورىلارنىڭ يېنىغا يىقىلغانىدى. نىزامىدىن تاپانچىسىنى تېخى قېپىغا سالماي تۇرۇپ، كېۋىر بىلەن جامالىدىن ئەسىر ئېلىنغان باتالىيون كوماندىرىنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كەلدى، ئۇ قوشۇنلىرى پېتىراپ قاچقاندا، ئۆرلەپ قېچىپ ئالدى - ئارقىسى ئوچۇق تاش كامارغا مۆكۈنۇۋالغانىكەن، كېۋىر بىلەن جامالىدىن ئۇنى تىرىك قولغا چۈشۈرگەنىدى. گايىتمۇ كۆك كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ ئەسىرلەرنى ئالدىغا سېلىپ، بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى، تەرەپ - تەرەپتىن پارتىزانلار بۇ يەرگە يىغىلىشقا باشلىدى.

باتالىيون كوماندىرى ئالدىدا جانسىز ياتقان يول باشلىغۇچىسى جۇنىسنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى ۋە نىزامىدىننىڭ قولىدىكى تاپانچىغا بىر قارىدى - دە، بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ھەممىسى نىزامىدىننىڭ سۇرلۇك يۈزىگە قاراپ، بۇنىمۇ ئېتىپ تاشلىشى مۇمكىن، دەپ ئويلىغانىدى، نىزامىدىن ئۇلارنىڭ ئويلىرىنى بىلىۋالغاندەكلا:

— ياق، بۇنىڭ تېخى قىلىدىغان ئىشى بار، ھازىر ئىشتابقا يەتكۈزۈڭلار، — دېدى بۇيرۇق ئاھاڭىدا. ئۇنىڭ تۈرۈلگەن

قاپاقلىرى غەلىبە شادلىقى بىلەن جىلۋىلەنگەن يۈزلەرگە قارىغان چاغدا ئېچىلىپ كەتكەنىدى.

2

يولۇچىلار كەم يۈرىدىغان بۇ يوللاردا بىرنەچچە كۈندىن بېرى توپا ـ چاڭ بېسىلمايدىغان بولۇپ قالدى.

كىچىك ھەربىي ماشىنىلار ئۆياقتىن ـ بۇياقتا، بۇياقتىن ـ ئۇياقتا ئۆتۈپ تۇراتتى. ماشىنىلار يوللارنىڭ شۇنچە ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل بولۇشىغا قارىماي قاڭقىپ ـ سىلكىنىپ شۇنداق تېز يۈرەتتىكى، ئەگەر يولدىن مال ـ چارۋىلار ئۆتۈۋاتقان بولسا ئۆتۈپ بولۇشنى كۈتمەيلا بېسىپ كېتىۋېرەتتى. ناۋادا، بىرى ماشىنىلارغا دىققەت قىلىپ قاراپ قويسا، ئۇ چاغدا دەرھال ماشىنىنى توختىتاتتى ـ دە، ئۇنى شۇئان تۇتۇۋالاتتى. شۇڭا، بۇ يوللاردا ئادەم يۈرۈش كېمىيىپ كەتتى. يوللارنىڭ سۈرۈنلىشىپ ئادەمسىز بولۇپ قېلىشى ماشىنا ئىچىدىكىلەرنى ئاللىقانداق ۋەھىمىلەرگە سېلىپ قويدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ماشىنىلار ناھايىتى تېز، ئۈچقاندەك يۈرەتتى.

بۇ چاغ تاغ ئارىلىرىدا يامغۇر ـ يېشىن كۆپىيىپ قالغان مەزگىل بولۇپ، بىردەم شارىلداپ يامغۇر ياغسا، بىردەمدە قار ئارىلاش شامال ئۇرۇلاتتى ياكى لەپىلدەپ قار يېغىپ كېتەتتى. ئوت ـ چۆپ، دەل ـ دەرەخلەر سارغىيىپ كەتكەن، سوغۇق خېلىلا ئەدەپ قالغانىدى.

نادەم بىلەن باتىرغازى تاشداۋاندا، ھۆل چۆپنىڭ ئۈستىدە بېشىنى كۆتۈرۈپ ـ كۆتۈرۈپ قويۇپ يولغا قاراپ دۈم ياتاتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ قولىدا ئاپتومات بولۇپ، بەللىرىگە قاتار قىلىپ بومبىلار ئېسىلغانىدى.

شەھەر تەرەپتىن چىقىۋاتقان ماشىنىلار يىراقتىن كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى قاتارلىشىپ كېلىۋاتقان

ماشىنىلار يېقىنلاپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئاتمىش - يەتمىش مېتىر يىراقلىقتىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئاتلىرىنى يوشۇرۇپ قويۇپ ئەپلىك يەرگە جايلىشىۋالغان نادەم بىلەن باتۇرغازىنىڭ كۆزلىرى ماشىنىدا ئىدى. بۇنىڭدىن بۇرۇن شەھەردىن قوشۇن يۆتكەپ چىققان ماشىنىلارنىڭ ئۈستى يېپىلمايتتى، ئۇلاستايدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن بۇ ماشىنىلارنىڭ كوزۇپىتىن ئېگىز قىلىپ ياسالغان تۆمۈر جازىسىغا بىرېزېنت ياپىدىغان بولۇۋالغان، ئۇنىڭ كۆزنەكلىرىدىن تىزىلىپ ئولتۇرغان ئەسكەرلىرى كۆرۈنەتتى.

ئىككىسى ماشىنىلارنى ساناۋاتاتتى.

— ئالتە ... يەتتە ... سەككىز ... توققۇز ...

ماشىنىلار تولۇق ئۆتۈپ بولدى. لېكىن، ئېيتقۇسىز ئېغىر دەككە - دۈككىدە ئۆتۈپ بولدى. ئىسبوسىن سېيىغا قايرىلىدىغان جايغا كەلگەندە، كوماندىرلارنىڭ يۈرەكلىرى ئۇرۇپ، ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى. ساي ئېغىزىدىن سانسىزلىغان قوزغىلاڭچىلار قىيقاس - چۇقان بىلەن ئاپتوماتلىرىدىن ئوق ئۈزۈپ چىقىپ كېلىدىغاندەك ياكى ئۆزلىرىمۇ سەزمىگەن هالدا بۆكتۈرمىگە چۈشۈپ قالىدىغاندەك ۋەهىمىلىك هالەتلەر كۆز ئالدىغا كەلدى. بۇ ۋەهىمىلەر ئۇلار يولغا چىقماستىنلا باشلانغان، ئىلقىغا يېقىنلاشقانسېرى كۈچىيىپ بارغان. قىسىمنىڭ كوماندىرلىرى ئەسلىدە كىچىك ماشىنىدا ئولتۇرۇپ ئالدىدا ماڭغان، چولڭ قاراسۇغا كەلگەندىن كېيىن، ئەسكەرلىرى چۈشكەن قارا ماشىنىلارنىڭ بىر قىسمىنى ئالدىغا ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئوتتۇرىدا ماڭغانىدى. ماشىنىلار تاشداۋاندىن ئۆتۈپ بولغاندا كوماندىرلار ئۇھ دەپ بىر ئاز خاتىرجەملىنىپ قالدى ۋە يۈزلىرىدە، قولاق چۆرىلىرىدە، بويۇنلىرىدا پەيدا بولغان تەر تامچىلىرىنى سۈرتتى - دە، تاماكا چېكىشكە باشلىدى.

— قەيەرگە بارىدىكىن، چۈشكەن ئورنىنى بىلىۋېلىش كېرەك، — دېدى نادەم باتۇرغازىغا قاراپ.

— يوّر، ئاۋۇ تاغنىڭ ئۇستىدىن قارايلى، — دېدى باتىرغازى قولى بىلەن جەنۇب تەرەپنى كۆرسىتىپ، — تازا ئېنىق كۆرۈنىدۇ.

ئىككى رازۋېدكىچى ئېگىز تاغنىڭ ئۇستىگە چىقىپ، ماشىنىلارنىڭ كەينىدىن قاراشتى. ماشىنىلار بۇلاردىن خېلىلا يىراقلاپ توختىدى ـ دە، ئادەملىرى چۇشۇشكە باشلىدى.

نادەم تاش ئۇستىدە ئولتۇرۇپ كىچىك قويۇن دەپتىرىگە مۇنۇلارنى ئېنىق قىلىپ يازدى:

«جەمئىي يىگىرمە ئۇچ ماشىنا، بىرى پىكاپ، ئىككىسىدە ئادەم يوق (پەس يېپىلغان بىرېزېنتىنىڭ ئاستىدا ئوق ـ دورىلار بولۇشى مۇمكىن)، ئېنىق ساناشقا مۇمكىنچىلىك بولمىدى. ئۆتكەنكى سانلارغا قارىغاندا، ھەربىر ماشىنىدا ئوتتۇزدىن ئادەم بولۇشى مۇمكىن، دېمەك، ئالتە يۈز ئادەم بابىشنىڭ تېمىغا چۇشتى دېگەن سۆز.»

ئىككىسى ئاتلىرىغا مىنىدى ـ دە، ئالدىراشلىق بىلەن ئىسبوسىن سېپىنىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ چاپتى.

دەل شۇ چاغدا، ئىلى ـ كۇنەس يولىدىمۇ گومىنداڭ قىسىملىرى ئۇستى بىرېزېنت بىلەن يېپىلغان ماشىنىلاردا كېتىۋاتاتتى.

نىلقا پارتىزانلىرى تاغلاردا، ئورمانلىقلاردا، قاش دەرياسىنىڭ بىردەم ئۇ قېتىدا، بىردەم بۇ قېتىدا ۋە بەزىدە ناھىيە ئىچىدە يۆتكىلىپ يۈرۈپ ئۇرۇش قىلماقتا ئىدى. گومىنداڭ قىسىملىرى ئۇلارنى ھېچنەدىن تاپالمايتتى، لېكىن كۇتۇلمىگەن يەردە تۇيۇقسىزلا دۇچ كېلىپ قالاتتى ۋە شۇئان ئۆزلىرىنى تەمتىرەش، ھودۇقۇشتىن ئوڭشاپ ئورۇن تۇتۇپ جەڭ قىلىشقا تۇتۇنغۇچە بىرتالاي كۇچلىرىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. ئۇلار رۇسلىنىپ جەڭ باشلىغاندا، پارتىزانلار ئاللىقاچان كۆزىدىن غايىب بولغان بولاتتى. ئۇچ يۈز كىشىلىك قوشۇن ئىلاستايدا تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ ئىلى

سىلىڭبۇسى بىر پولك ئەسكەر ئەۋەتتى. بۇ پولك پارتىزانلارنى ئۈچ تەرەپتىن قورشاپ پۈتۈنلەي يوقىتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ چىققانىدى. ئۇلار يەنە بىر مۇستەقىل باتالىيوننى سۇلتانئۇۋەيىس مازارى مەھەللىسىدە زاپاس قىلىپ توختىتىپ قويىدى. بىر پولك ئەسكەرنىڭ بىر قىسمى بابىشنىڭ تېمىغا كېلىپ چۈشتى، قالغان قىسمى ئىلى - كۈنەس يولىنى بويلاپ يولغا چىقىپ ئىككىگە بۆلۈندى.

— گومىنداڭ قىسىملىرى ئۈچ تەرەپتىن قورشاپ بىزگە ھۇجۇم قىلماقچى، — دېدى نىزامىدىن ئەترەت كوماندىرلىرىغا، — بىرىنچى چوڭ ئەترەت، — ئەكبەر قىسىملىرى باسگەن ئېغىزىدا ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىدۇ، بىزنىڭ قىسمىمىز بابىشنىڭ تېمىنى ئالىدۇ، ئۈچىنچى چوڭ ئەترەت — ئابابەكرى قىسىملىرى ناھىيەنىڭ غەربىي شىمال چېتىدىن ئۇلارنى كۈتۈۋالىدۇ.

ئەترەت كوماندىرلىرى نىزامىدىنىنىڭ سۆزلىرىنى تازا زەن قويۇپ ئاڭلاپ ئولتۇرۇشتى.

تاشداۋاندىن ئۆتكەندىن كېيىن، دەريا بويىدىكى كەڭرى كەتكەن چىملىقتا «بابىشنىڭ تېمى» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ بىر قورۇ بار، مانا شۇ چوڭ قورۇغا گومىنداڭنىڭ بىر باتالىيون ئەسكىرى كېلىپ چۈشكەنىدى. بۇلارنىڭ سىلىڭبۇغا بەرگەن ۋەدىسى چىڭ، بۇ قېتىم پارتىزانلارنى بىراقلا تۈنجۇقتۇرۇۋېتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان.

ئۇلارنىڭ ھۇجۇم قىلىپ كېلىشىنى كۈتۈش كېرەكمۇ ياكى ياتقان يېرىگە ھۇجۇم قىلىش كېرەكمۇ؟ ھۇجۇم قىلىنسا قانداق مەزگىلدە قىلىنىش كېرەك، ئەترەتلەر ھۇجۇمغا قايسى تەرىقىدە قاتنىشىدۇ؟ ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرلىرى مۇزاكىرىسى مۇشۇ مەسىلىنى ئويلىشىۋاتاتتى.

ئەنۋەر سۆز ئالدى:

— گومىنداڭ قىسىملىرى بۇ يەرنىڭ شارائىتىنى بىلمەيدۇ،

ئۆتكەنكى ئۇرۇشلارنىڭ تەجرىبىسىگە قارىغاندا، ئۇلار كېچىدىن بەك قورقىدۇ، شۇڭا ھۇجۇم كېچىدە بولغىنى تۇزۇك.

— ئۇلارنىڭ يىغىلىپ ياتقان يېرىگە ھۇجۇم قىلىپ بېرىش بىز ئۇچۇن ناھايىتى ئوبدان پەيت، — دېدى يەنە بىر ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرى قابىل، — بىز يېقىنلاپ بارغۇچە ئۇلار پەقەت تۇيماسلىقى كېرەك.

— ئەگەر ئۇلار مەزگىلىدىن بۇرۇن تۇيۇپ قالسا، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭ سۆزىگە ئۇلاشتۇرۇپ، — ئوچۇقچىلىق يەردە بىز كۆپ چىقىم تارتىپ كېتىشىمىز ياكى چېكىنىشكە مەجبۇر بولىمىز. ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇم تېخىمۇ قىيىنغا چۈشىدۇ.

ئوتتۇرىغا يېقىلغان گۈلخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرغان ئەترەت كوماندىرلىرى ھەربىر جەڭلەردىن ھاسىل قىلغان تەجرىبىلىرى بويىچە، بابىشنىڭ تېمىدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىنى ئوڭۇشلۇق تارمار قىلىشنىڭ ئۇسۇللىرى ھەققىدە سۆزلىمەكتە ئىدى. نىزامىدىن خېلىدىن بېرى گەپ قىلماي، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى ۋە بەزىدە سول قولىدا تۇتقان كىچىك دەپتىرىگە بىرنېمىلەرنى يېزىپ قوياتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ماۋزۇر ئاسقان ئاقىلبەكمۇ دىققەت بىلەن گەپ ئاڭلاپ ئولتۇراتتى.

ئۇ ئورنىدىن تۇردى.

— شۇنداق، بىز ھۇجۇم قىلىمىز، — دېدى نىزامىدىن جىددىي ھالدا، — مەن بىزنىڭ رازۋېدكىچىلىرىمىز ئىگىلىگەن ئەھۋال بويىچە ئۇ يەرنىڭ يەر تۇزۇلۇشىنى، ئۇ يەرگە چۈشكەن قوشۇنلارنىڭ سانىنى رەھبەرلىككە مەلۇم قىلدىم. قوماندانلىق بىزگە مۇنداق يوليورۇق بەردى: بىرىنچى، بىزنىڭ ھۇجۇمىمىز تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا — ئۇلار تازا تاتلىق ئۇيقۇدىكى ۋاقىتتا بولىدۇ. ئىككىنچى، بىزنىڭ ئۈچ ئوتتۇرا ئەترىتىمىز ئۈچ تەرەپتىن قىستاپ ھۇجۇم قىلىپ، بىر تەرەپنى، يەنى دەريا تەرەپنى ئوچۇق قالدۇرىدۇ. ئۈچىنچى، بۇ ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى

قولغا كەلتۈرگۈچە رازۋېدكىچىلىرىمىز رازۋېدكا ئىشىنى — بولۇپمۇ چوڭ يول بويىدىكى رازۋېدكىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرىدۇ. شەھەردىن قوشۇمچە ياردەم كېلىپ قالسا، يولنى توسۇپ زەربە بېرىش ئۈچۈن ئالاھىدە بۆكتۈرمە قويۇلىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، بابىشنىڭ تېمىغا تاڭ ئالدىدا ھۇجۇم قىلىش قارار قىلىندى.

ھۇجۇم باشلاندى، بابىشنىڭ تېمىغا يەر بېغىرلاپ يېقىن كېلىپ قالغان پارتىزانلارنى ئۆگزىدىكى قاراۋۇل كۆرۈپ قالدى ۋە ئەنسىز ۋارقىراپ ئوق چىقاردى، بۇنىڭ بىلەن ھەممىدىن بۇرۇن باتالىيون كوماندىرى ئويغىنىپ كەتتى ـ دە، ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. ئۇنىڭ خىيالىغا دەررۇ قوماندانىنىڭ تاپشۇرۇقى كەلدى. ئۇ بۇياققا ماڭىدىغان چاغدا قوماندان ئۇنىڭغا: «ئالتە ئوغرى» نى يوقىتىپ غەلىبە بىلەن قايتىسىڭىز، شۆھرىتىڭىزنىڭ، مەرتىۋىڭىزنىڭ قانچىلىك ئۆرلەيدىغانلىقىنى ئېسىڭىزدە چىڭ تۇتۇڭ، دېگەنىدى.

ئۇ تاپانچىسىنى يالىڭاچلاپ تۇتقىنىچە، بېلىنى مۈكچەيتىپ، ئوقلار ۋىژىلداپ ئۆتۈۋاتقان چوڭ ھويلىغا چىقتى.

بابىشنىڭ تېمىغا شىددەتلىك ھۇجۇم بولۇۋاتقان چاغدا، نادەم، باتىرغازى باشلىق بەش نەپەر رازۋېدكىچى تاشداۋاندا ئىدى.ئۇلار يولغا يېقىن يوغان تاش يېنىدا يېتىۋېلىپ يولنى ۋە يىراقلارنى كۆزىتىپ تۇرۇشاتتى. ئوق ئاۋازلىرى، گۈمبۈرلەشلەر ئوچۇق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئۇرۇش شارائىتلىرىغا كۆنۈكۈپ قالغان ئادەملەرگە قانلىق ئۇرۇشلار كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى تىرىكچىلىكتەك، ئۆلۈم پۇراپ تۇرىدىغان ھەربىر مىنۇت ئادەتتىكى بىر ئىشتەك بىلىنىدۇ. ئۇلار ئوقلار ئارىسىدىمۇ تىرىكچىلىك، ئۆمۈر ۋە ئۇنى قانداق ئۆتكۈزۈش ھەققىدە ئويلاۋېرىدۇ ...

نادەمنىڭ كۆز ئالدىغا يېزىسى، ئانىسى، ئىنىسى، باينىڭ قورۇسى، ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقى، كېۋىرنىڭ بىر ئېغىزلىق

كىچىك ئۆيى ۋە باشقىلار كېلىشكە باشلىدى.
«جاپاكەش يېزىلىقلىرىم، ــ دەپ ئويلىدى ئۇ، ــ مېنىڭ ئاتام ھەم ئانام! ئۇلار ئاجايىپ ئادەملەرنى يېتىشتۈرگەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپچىلىكنىڭ يىغىسىنى يىغلاپ مەيدانغا چىقىپ، مەردلەرچە ئۆلگەنلىرىمۇ بار؛ زامانىنىڭ ئوڭشالمىغانلىقىدىن ئىچى قايناپ، سەۋدايى ــ دەرۋىش بولۇپ كەتكەنلىرىمۇ بار، بىراق بۇنداق ئىشلار بىلەن ھېچ ئىش ھاسىل بولمىدى. كىشىلەرنىڭ جاپالىق تۇرمۇشى بۇرۇنقى قېلىپىتا قېلىۋەردى. زۇلمەتلىك جەمئىيەتتىن ئىبارەت قېرى قارىياغاچنى تەۋرەتكەن بولسىمۇ، يىقىتالمىدى. نېمىشقا يىقىتالمىدى؟ ئەنۋەركامىنىڭ ئېيتقىنى توغرا، ئۇلار چىڭ بىرلىشەلمىدى. ئاخىر بىز ئۇيۇشتۇق، جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس، دەپ ئۇيۇشتۇق. قولىمىزغا قورال ئالدۇق. جاپاكەش خەلقىمىز بىزگە زور ئۈمىد بىلەن قاراپ تۇردۇ. ئۇلارنىڭ ئۈمىدى چۈشىنىشلىك، بىز ئۇنى ئاقلايمىز. تەڭلىكنى، ئازادلىقنى سېغىنغان، ئارزۇ قىلغانلارنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىمىز. ئاپام مەندىن ئەنسىرىگەندۇ؟ لېكىن، ئىشىمدىن رازى بولىدۇ. ھازىرچە چۈشەنمەيدۇ، بەرىبىر چۈشىنىدۇ. مەن كىمنىڭ ئوغلى؟ ئەلۋەتتە ئاپامنىڭ. بۇ تارلىق قىلىدۇ، يېزامنىڭ، دەۋرنىڭ، ئىنقىلابنىڭ! ئاپامنى قەدىرلەيمەن، ھۆرمەت قىلىمەن، لېكىن چۈشەنمەسلىكتىن ئايىغىمغا ئېسىلىۋالسا، بوپتۇ دەپ جەڭگىۋار سەپتىن چۈشۈپ قالامدىم. ئۇنداقتا قانداقمۇ دەۋرنىڭ، ئىنقىلابنىڭ ئوغلى بولىمەن؟! كىچىككىنە ئىنىم ئەمدى باشقىچە ئادەم بولۇپ يېتىشىدۇ، خورلۇق كۆرمەيدۇ، باشقىلارنىڭ بوزەك قىلىشىغا ئۇچرىمايدۇ، بەخۇدۇك ئوقۇيدۇ، بىز تۇتقان مىلتىققا ۋارىسلىق قىلىدۇ. ئەنۋەر ئەپەندى ئېيتقان سوۋېت ئىتتىپاقىدىكىدەك كەمبەغەللەردىن يېتىشىپ چىققان ئالىم بولىدۇ. بىزنىڭ ئىچىمىزدىمۇ نى ــ نى ئادەملەر دۇنياغا كېلىدۇ ...

تېخى يېقىندىلا باينىڭ قورۇسىدا ئۇ ئىشقا بۇيرۇلۇپ، بۇ ئىشقا بۇيرۇلۇپ يۈرگەن مالاي ئىدىم، مەيلى بۇنىڭغىمۇ ئۆكۈنمەيمەن، ئاچچىق - چۈچۈك ئىشلارنى بېشىمدىن كەچۈردۈم، شۇڭا دېمەتلىكلىرىمدىن بۇرۇنراق ئويغاندىم. ئەختەمباينىڭ بايلىقى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ گادايلىقىمىزنىڭ سەۋەبلىرىنى ئويلاپ باقتىم، ئەنۋەركامنىڭ ياتىقىدا، كېۋىركامنىڭ ئۆيىدە بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنىشكە باشلىدىم. ئەنۋەركام مېنىڭ قاراڭغۇ دىلىمغا چىراغ ياقتى. ئاق - قارىنى پەرق قىلىشقا باشلىدىم. بېشىمىزغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەت، دەرد - ئەلەملەرنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنىشكە باشلىدىم، بۇ تەڭسىز جەمئىيەت بىزنى قانچىلىك بوزەك قىلمىدى؟ (چېرىككىمۇ، ئەمەلدارغىمۇ، باشقىسىغىمۇ بوزەك بولۇشىمىزنىڭ سەۋەبى: مۇستەبىت ھاكىمىيەتنىڭ يەلكىمىزنى بېسىپ تۇرغانلىقىدا) دېگەننى شۇ ياتاقتا چۈشەندىم! ھايات دېگەن ئاجايىپ نەرسە ئىكەن، بۇرۇن كىم ئىدۇق، ئەمدى كىم بولدۇق؟ قېنى ئەمدى پېشانىمىزگە بىرى ‹تاك› قىلىپ چېكىپ باقسۇنچۇ؟ ياق، جېنى ئۈن ئەمەس !...»

ئۇ ئۆز خىياللىرىدىن ئۆزى ھاياجانلىنىپ كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ كەتتى ۋە ئالدىدىكى كەڭ كەتكەن بوشلۇققا نەزەر سالدى.

ئۇنىڭ دىققىتى ئەمدى دەريا ياقىسىدىكى توقايلىققا مەركەزلەشكەنىدى. دەريانى بويلاپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان توقايلىق كېچىنىڭ قارا پەردىسى ئاستىدا ئاجايىپ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. ئۇياقتا ئېتىشىش بولۇۋاتاتتى، ئارىلاپ - ئارىلاپ ئاسماندا يالت - يۇلت قىلىپ ئوت پەيدا بولاتتى. تۇرۇپلا قاتتىق گۈلدۈرلەش، پارتلاش ئاڭلىناتتى، ئاسماندىن يىلاندەك كۈشۈلداپ ئوق ئۇچۇپ ئۆتەتتى، نېمىدۇر تۇتەپ كۆيەتتى ...

— بىزمۇ ئاشۇ ئۇرۇشقا قاتناشساق بولاتتى، قوللىرىم قىچىشىپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى باتىرغازى ئۇ تەرەپكە قاراپ، — مېنىڭچە، ئەمدى دۈشمەن ئۆتمەيدۇ، ياتقىنىمىز بىكار.

نادەم كۈلۈمسىرىدى:

— بۇ گەپلىرىڭ توغرا ئەمەس، ھەرقايسىمىز ئۆز ئورنىمىزدا تۇرمىساق بولامدۇ، بىر يەرگە يىغىلىۋالساق كۈچلۈك دۈشمەننىڭ بۆكتۈرمىسىگە چۈشۈپ قالىمىز. بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ئۇ يەردە جەڭ قىلىۋاتقانلاردىن كەم ئەمەس، بىز ئەترىتىمىزنىڭ كۆزى، قۇلىقى، مۇشۇنداق ھەر خىل كۆزگە كۆرۈنمەس ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلالىساق، كۈچىمىزنى ساقلاپ قالالايمىز، كۈچلۈك دۈشمىنىمىزنى يېڭەلەيمىز ئەمەسمۇ، — نادەم شۇ سۆزلەردىن كېيىن، كۆزىنى قويۇق توقايلىقلاردىن ئېلىپ قىزغۇچ تاملار باغرىغا تاشلىدى. باتىرغازى خېلى جىمجىتلىقتىن كېيىن ئويلانغان ھالدا يەنە گەپ باشلىدى:

— تۇرمۇشتا كىشىگە نۇرغۇن نەرسىلەر، ھادىسىلەر دۇچ كېلىدىكەن، شۇنىڭغا قاراپ كىشىنىڭ تونۇشى، كۆزقاراشلىرى ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىدىكەن، مەن گىمنازىيەگە كىشىلەر بىلىملىك بولسىلا، باشقىلارغا بوزەك بولمايدۇ دېگەن قاراش بىلەن ئوقۇشقا كىرگەن. لېكىن، ئىككى يىللىق ھايات مېنى ئۆزگەرتىۋەتتى. ئىستىبدات ھاكىمىيەت ھەربىر بىلىملىك ئادەملەرنىمۇ بوزەك قىلالىغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. نۇرغۇن تەجرىبىلەردىن قولىمىزدا مۇشۇ قورال بولسىلا، ھېچكىم بىزنى بوزەك قىلالمايدىغانلىقىنى ئاستا - ئاستا بىلىپ يەتتىم، — ئۇ نادەمگە قاراپ دېدى، — ئەلۋەتتە سەندىمۇ شۇنداق قاراشلار، ئۆزگىرىشلەر بولغاندۇ؟!

— مېنىڭمۇ سېنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، — دېدى نادەم ئويچان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ، — باللىق چېغىمدا بىزنىڭمۇ يەرلىرىمىز، ئات - ھارۋىلىرىمىز بولغان بولسا، ئاپام ئىككىمىز كىشىلەرگە سارغايماي كۈن ئۆتكۈزەتتۇق، دەپ ئويلايتتىم. كېيىنرەك بايلارنىڭ خورلىشى ماڭا بەك تەسىر قىلىدىغان بولدى. شۇ چاغدا مۇشۇلار يوقالسا، جاھان كەمبەغەللەرگە كەڭتاشا قالىدىكەنغۇ دەپ ئويلىدىم. لېكىن، ئۇلار ھەرگىز ئۆزلۈكىدىن يوقالمايدىكەن، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى

قوغدايدىغان قورالى، ھۆكۈمىتى بولىدىكەن، شۇڭا ئۇلارنى يوقاتماي بولمايدىكەن. مانا قارا، باتىرغازى، ئاتا - بوۋىلىرىمىز، قېرىنداشلىرىمىز دەرد - ئەلەم، ھەسرەت - نادامەت بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى. بىزنىڭ ئىشىمىز ئۇلارغا يىغلاش، ئېچىنىش، ئۇلارنى ئەسلەپ خاتىرىلەپ تۇرۇش ئەمەسكەنغۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن قولىمىزغا قورال ئېلىپ، ئاشۇلارنى بوزەك قىلغانلارنى يوقاتساق، ئۇلارغا ھەقىقىي ئېچىنغان، ئۇلارنى ھەقىقىي خاتىرىلىگەن بولىمىزكەنغۇ؟ مانا بىز ھازىر ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز، ئېھتىمال ھايات قالارمىز ياكى ئۆلەرمىز، ئۆلسەك ھېچقانداق ئىش ئەمەس، ئېغىرى بىرەر مەقسەت - ئارزۇنىڭ بولماسلىقىدا. قىسقىسى، ھەربىر پارتىزان بىر كىچىك ئۇرۇشتىمۇ مەن نېمە قىلىمەن، ۋەزىپىنى قانداق ئىجرا قىلىمەن، دۈشمەننى قانداق يوقىتىمەن؟ دېگەننى ئويلىغىنى تۈزۈك.

ئىككىسى جىمجىت ھالدا كۆزلىرىنى بىر نۇقتىدىن ئالماي تۇرۇپ قېلىشتى. نادەمنىڭ سۆزىدىن باتىرغازى ھاياجانلىنىپ مۇنداق دېدى:

— مەن ھازىرغىچە بەش گومىنداڭچىنى ئاتتىم، يەنە ئۇننى ئېتىپ ئۆلسەم ئارمىنىم يوق.

— مەن ھاياتقا تويمايمەن، — دېدى نادەم جىددىي ھالدا، — مېنىڭ ئارمىنىم ناھايىتى كۆپ. قېنى سەن ئېيتقىنا، ئادەمنىڭ كۈچى نېمىدە؟

ئۇ سەپدىشىغا يېنىچە قارىدى.

— ئادەمنىڭ كۈچى، — دېدى باتىرغازى دەرھاللا، — بىر مەقسەت ئۈچۈن ئىرادە تىكلىشىدە.

— شۇنداق، — دېدى نادەممۇ، — ئىرادە ئادەمنىڭ قىلغان ئىشلىرىدا كۆرۈلىدۇ. سەن دۇنياغا كېلىپ قانچىلىك ئىش قىلدىڭ؟ بۈگۈنكى خەلقىمىزلا ئەمەس، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز سېنى ئەسلىگۈدەك ئىش قىلالىدىڭمۇ، يوق؟ بۇنىڭ ئۈچۈن تېخى

نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. كۈنلىرىمىزنى مەنىلىك ئۆتكۈزەلىسەك، كېيىن پۇشايمان قىلمايدىغان بەختلىك ئادەم بولىمىز. بىز هازىر بەختلىك ئادەملەرمىز، چۈنكى قولىمىزغا جۈرئەت بىلەن قورال ئېلىپ، دۈشمەنلىرىمىزنى ئېتىۋاتىمىز. ئۇرۇش تۈگىگەندىن كېيىن يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىمىز، ئارمانلىرىمىز بەك كۆپ، باتىرغازى!

تۇيۇقسىزلا قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، ئۇلار شۇ تەرەپكە باشلىرىنى سوزۇشۇپ قاراشتى.

— قاچتى! — دەۋەتتى باتىرغازى هاياجانلىنىپ، — دەريا تەرەپكە قاچقان بولۇشى مۇمكىن.

— هە، ئەمدى قالغىنى سۇدا ئۆلىدۇ، — دېدى نادەممۇ هاياجانلىنىپ.

قىيقاس ـ چۇقان تېخىمۇ قاتتىق ئاڭلانماقتا ئىدى. بۇ قىيقاس ـ چۇقانغا تەنتەنە قىلىۋاتقاندەك دەريامۇ قەھر بىلەن شارقىرىماقتا ئىدى.

سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ ئەتراپقا ئاجايىپ گۈزەل، ئاقۇچ نۇر تارالماقتا، سوغۇق تاغ شامىلى يېنىك گۈركىرىمەكتە. بىرپەستىن كېيىن ئېتىشىشلارمۇ، قىيقاس ـ چۇقانلارمۇ بېسىلىپ قالدى. ئەتراپ ئاستا ـ ئاستا يورۇدى ـ دە، ھەممە نەرسە ئوچۇق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ قىمىرلىماي دۈم ياتقىنىغا بىر سائەتتىن ئاشقان، ئۇلار ئەمدى مۇزلاشقا باشلىغانىدى. باتىرغازى ئەنە شۇ چاغدا ئۆزلىرىنىڭ خېلىدىن بۇيان بىرنېمە يېمىگەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى.

— مۇزلىدىڭمۇ؟ — دېدى ئۇ، — قېنى ئەمىسە، قورساقلىرىمىزغا ئازراق بىرنېمە بېرەيلى.

ئۇ تونۇگۈن بېلىگە تۈگۈۋالغان پىششىق كالا گۆشىنى ئالدى ـ دە، ياغلىقنى يېشىپ ئوتتۇرىغا قويدى.

— مايلىق يېرىنى ماڭا قويۇپ بەرگىن، — دېدى ئۇ.

— مايلىق گۆش بىزگە ياقمايدۇ دەمسەن؟ — دەپ چاقچاق

قىلدى نادەم بىر پارچە مايلىق گۆشنى قولىغا ئېلىپ.

ئۇلار گۆش بىلەن قورساقلىرىنى يېرىم ـ يارتا تويدۇرۇشۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ـ دە، بابىشنىڭ تېمى ئۇچۇق كۆرۈنىدىغان يەرگە كەلدى. بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ شۇ ياققا قارىشىپ، بابىشنىڭ تېمى ئەتراپىدا ۋە دەريا ياقىلىرىدا ياتقان ئۆلۈكلەرنى ھەم ئۆلۈكلەر ئۇستىگە ئولىشىۋالغان سان ـ ساناقسىز قاغا ـ قوزغۇنلارنى كۆرۈشتى.

نادەم بۇ ئەتراپقا ئۇچ رازۋېدكىچىنى قالدۇرۇپ، باتىرغازى بىلەن بىللە تېيىلغاق تاغ باغرىنى بويلاپ يۇقىرىغا ماڭدى.

ئون ئالتىنچى باب

1

قاش قارايغان مەزگىلدە «چاقماق» گۇرۇپپىسى يولغا چىقتى ۋە تاغ ئارىسىدىكى يالغۇز ئاياغ يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

نادىم تاپشۇرۇقتا ئاساسەن ئەتراپقا تازا زەن قويۇپ، كۆرگەنلىرىنى ئەستە قالدۇرۇشقا تىرىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ جىددىي پەيتلەردىمۇ ئانىسىنى، يالغۇز ئىنىسىنى پات ـ پات ئويلاپ قوياتتى، ئۇلار قاچقاندىن كېيىنكى ئانىسىنىڭ ئەھۋالى ئۇنىڭغا قاراڭغۇ ئىدى ...

ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ نادىم، گايىت، كېۋىر، جامالىدىنلارنى باشلاپ قاچقانلىقى مەلۇم بولدى. ئوفىتسېر مەنسۇر شاڭيونى: «سامان قورساق! — دەپ تىللىدى ۋە، — سېنى سولىتىۋېتىمەن!» دەپ ھەيۋە قىلدى. ئۇ غەزىپىنى بېسىش ئۈچۈن بىر دە شاڭيونى، بىردە چېرىكلەرنى تىللىدى، سىلكىدى، ئەختەمباينىڭ كەچكى مەززىلىك غىزاسىدىن كېيىنلا ئاچچىقى بىر ئاز ياندى.

ئۇلار شۇ ئاخشىمى ئەختەمباينىڭ ھەشەمەتلىك سارىيىدا قونۇپ قالدى. ئەمما، يېرىم كېچىگىچە پاراڭ قىلىشىپ چىقتى. ئوفىتسېر ۋەزىيەتتىكى تېز ئۆزگىرىشلەرنى، ئىلقا تاغلىرىدا پەيدا بولغان ۋەقەلەرنى سۆزلىدى. ئەختەمباي بىلەن مەنسۇر شاڭيو ئاڭلىغان مىش ـ مىش گەپلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئادىمىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقانلىقىدىن، ئۇنىڭ راستلىقىغا مانا ئەمدى ئىشەندى. ئۇ ھازىر نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ئىلقىغا قېچىپ بېرىپ

قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقى، شۇڭا كېچىلىرى توپلىشىپ پاراڭ قىلىشىدىغان پەيلى يامان ئادەملەرگە دىققەت قىلىشنىڭ لازىملىقى، ئەنۋەرلەرنىڭ يوقاپ كېتىشى نىلقىغا كەتكەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئىكەنلىكى ھەققىدە سۆزلىدى. مانا بۇ ئىش ئوفىتسېردىلا ئەمەس، باشقىلاردىمۇ بىر خىل ۋەھىمە قوزغاپ قويىدى.

ئوفىتسېر شۇ ئىشلارنى ئويلاپ باشقىلار قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدىمۇ ئۆزى قورقۇپ ئۇخلىيالمىدى ۋە ئۇخلىماي دېگۈدەك بىر كېچىنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. تاڭ ئالدىدا ئۇ ئۇيقۇسى كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئاشخانىنىڭ ئىشىكىنى قاقتى. ئۇ يەردە ھۆرلىقا ياتاتتى. ئاخشام ئوفىتسېر ئۇنى كۆرۈپ قالغانىدى. ھۆرلىقا ئىشىكنى ئاچتى ۋە ئوفىتسېرنى تونۇدى ـ دە، ۋۇجۇدى غەزەپ ۋە نەپرەتتىن تىترەپ، ئۇنى پۈتۈن كۈچى بىلەن مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋەتتى. بۇنى كۈتمىگەن ئوفىتسېر تېخىمۇ رەللە بولۇپ سەپرالىشىپ كەتتى، بىر كۈندىلا ئۇنىڭ كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەنىدى. ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئۇ گۈلپەمخاننى بۇ يەرگە چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى. ئەسلىدە ئۇ پەقەت ئەنۋەر ئەپەندىنىلا تۇتۇشقا چىققانىدى، لېكىن ھازىر ئۇنىڭغا تۆت كىشى قوشۇلۇپ قېچىپ، ئىش تېخىمۇ چوڭىيىپ كەتكەن، «ئەمدى شەھەرگە قايسى يۈزۈم بىلەن كىرىمەن، قېنى دېسە، نېمە دەيمەن، بەشەيلەن بىراقلا قېچىپتۇ دەيمەنمۇ» دەپ ئويلايتتى ئۇ. شۇ ئەسنادا چاقىرىلغان گۈلپەمخان نەۋرىسىنى يېتىلەپ يېتىپ كەلدى. ھويلىدا سوراق قىلىش يەنە باشلىنىپ كەتتى.

گومىنداڭ ئوفىتسېرىنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچكەنىدى. ئەمما، ئەختەمباي چىرايىنى ئېچىپ مومايغا چۈشەندۈرۈپ سۆزلىدى:

ــ بۇلار ھۆكۈمەت ئادەملىرى، ئەسلىدە بۇلارغا ھېلىقى ئەنۋەر ئەپەندى كېرەك ئىكەن، بىراق ئۇ بىزنىڭ نادەمنى بىللە ئەكېتىپتۇ، سىلى ئۇلارنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ

بەرسىلە بولدى. نادەمنى ھېچنېمە قىلمايدۇ، ئاخشام ئۇقۇشماسلىق بولغان ئوخشايدۇ.

گۇلپەمخاننىڭ ئاچچىقى تارقالمىغاننىدى، ئاخشامقى سوراقتا يېگەن تايىقى ئۇنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈۋەتكەن، «دەردنى بەرگەن خۇدايىم دەرمانىنىمۇ قوشۇپ بەرمەمدىكەن، نېمانچىمۇ قورقاق بولۇپ كەتتىم ...» دەپ ئويلىغانىدى. ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈن يۈرەكلىك سۆزلەشكە باشلىدى:

— مەن بالىنى سىلىگە تاپشۇرغان، ھەپتىلەپ ـ ھەپتىلەپ ئۆيگە كەلمەيدۇ، كىچىككىنە جېنىنى بىلەن چوڭ ئادەمنىڭ ئىشىنى قىلىۋاتىدۇ، بالىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى سىلەر بىلمەي، مەن نەدىن بىلەي؟

ئەختەمبايىنىڭ تەرى تۈرۈلدى:

— مەن كۆزەتچى ئەمەس ئۇنى ساقلاپ ئولتۇرىدىغان، بالىنى قاچۇرۇۋېتىپ ماڭا ئېسىلىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان.

— مېنىڭ بالام نېمە گۇناھى ئۈچۈن قاچىدۇ، بالامنى يوقىتىۋېتىپ، ئەمدى زە، ماڭا دۆڭگىمەكچىمۇ، بالامنىڭ ئۆلۈكىنىمۇ، تىرىكىنىمۇ سىلى ئىگە، مەن ئۇنى ساق تاپشۇرغان.

— سېنىڭ بالاڭ، — دېدى ئەختەمباي ھەيۋە قىلىپ، — ھايۋان ئەمەس بويىنىدىن باغلاپ قويىدىغان، ئىككى پۇتى بار، كۆزى بار، نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرگىنىنى بىلەمسەن؟ ئۇ ھارىمى ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىش ئۈچۈن قاچقانلىقىنى سەن بىلمەمسەن؟

گۇلپەمخاننىڭ مانا ئەمدى قېنى قىزىپ، غەزىپى تېخىمۇ ئۆرلىدى:

— سەن بىلمەيدىغان بولۇپ قالدىڭمۇ، ئۆلگۈدەك ئىشلىتىشنىڭمۇ خوي بىلسەن، سەندە ئىنساپ بارمۇ، ئادەم بالىسى سەندەك قۇۋ، ھىيلىگەر بولامدۇ، — ئۇ پۇتۇن دەردلىرىنى تۆكۈشكە باشلىدى، — ۋاي ئەختەمباي رەھىمدىل

دېسە ئىشىنىپ يۈرۈپتىمەن، سەن رەھىمدىلىما، بالامنى ئىشلىتىپ قۇرۇق ئۈستىخان قىلىپ قويدۇڭغۇ. ھۇ، كىشىنىڭ تەشمەي قىينىنى شورايدىغان ياۋۇز بۆرە ! تاپ بالامنى، نەگە يوقاتتىڭ !

باي تېپىرلاپ، تېرىكىپ گۈلپەمخانىنىڭ ياقىسىدىن ئالماقچى بولۇپ كەلگەندى، ئۆنىڭغىچە ئوفىتسېر گۈلپەمخانىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى:

— ھەي، جەددال قىېرى، سەن بالاڭنى قاچۇرۇۋېتىپ، يەنە باشقىلارغا تۆھمەت قىلىسەنغۇ، — دېدى ـ دە، مومايىنىڭ ياقىسىدىن ئالدى، — ئېيتامسەن ـ يوقمۇ، ھازىر جېنىڭنى ئالىمەن، — ئۇ تاپانچىسىنى قېپىدىن سۇغۇرۇۋالدى، گۈلپەمخانىنىڭ نەۋرىسى ئادىلجان قورقۇپ يىغلاپ كەتتى.

— ۋاي موما، جېنىم مومام ... جۇيى كېتىمىز.

— ئېيت، بالاڭ نەدە، مەن سېنى باغلاپ ئەكېتىمەن !

مومايىنىڭ كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قالغانىدى:

— ئات، قانخورلار، ئات، نادىر بالامنىمۇ سەنلەر ئاتقانىدىڭ، مېنىمۇ ئات، بۇ دۇنيانىڭ خورلۇقلىرىنى ئەمدى كۆرمەي كېتەي، ئاتە مېنى ! ... — موماي ئۆلارنىڭ ئالدىغا ئىككى قەدەم چامدىدى، ئىككى ئەسكەر بۇيرۇق بويىچە مومايىنى باغلاش ئۈچۈن ئالدىغا يۈگۈرۈپ باردى. نەق شۇ چاغدا كۈتۈلمىگەن بىر ئىش بولدى، ھۆرلىقا پېشايۋانغا يۈگۈرۈپ چىقتى ـ دە، ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىنى توراپ:

— مومايدا نېمە گۇناھ، ئۇلارنى مەن قاچۇرۇۋەتتىم، — دېدى ئۇ ئوفىتسېرغا غەزەپ بىلەن تىكىلىپ، ھېچ ئويلىمىغان يەردىن چىققان بۇ گەپكە ئوفىتسېرنىڭ زەردىسى ئۆرلەپ، مومايغا تەڭلىگەن تاپانچىسىنى ئەمدى ھۆرلىقاغا تەڭلىدى. بۇنى كۆرۈپ ھۆرنىساخاننىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى ۋە سۇغۇردەك چىرقىراپ ئوفىتسېرغا ئېتىلدى. ئەختەمباي نېمە قىلارىنى بىلمەي داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى ۋە تەسلىكتە ئايالىنى

تۇتۇۋالدى. ئوفىتسېر ئىشەنچلىك بۇ ئادەملەردە، ئىشەنچلىك بۇ ھويلىدا يۈز بېرىۋاتقان بۇ غەلىتە ئىشلاردىن قاتتىق چۆچۈدى. ئۇ ئويلىدى: «ئەمدى ئىش چوڭىيىپ كەتسە، ئاخشامقى مومايىنىڭ ھويلىسىدىكى سوراقتىكىدەك ئادەملەر دۈكۈرلىشىپ كىرسە، ئۇلار ھومىيىپ قاراشسا، بەلكى ھەممىسى بىزگە بىراقلا يېپىشسا قانداق قىلغۇلۇق، بۇلارنىڭ چاڭگىلىدىن ئامان قۇتۇلۇپ كەتكىلى بولامدۇ؟ بۇ نادان، ۋەھشىي خەق تېرىمىزنى تەتۈر سويمسۇن يەنە» ئۇ ئۆزىنىڭ خىيالىدىن ئۆزى چۆچۈپ چىرايىدا قان قالمىدى ۋە ئەختەمبايغا بىر ئالايدى ـ دە، قولىنى قاتتىق سىلكىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى...

مانا بۇ ئىشلار نادەمگە قاراڭغۇ، ئۇ ئانىسىنى ئويلايتتى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەرىشان ئانىسى دائىم گەۋدىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە يەنە پىچىرلىدى:

— ئاپا، مېنى نەگە كەتكەندۇ دەپ ئويلاۋاتىدىغانسەن، تىرىكمىدۇ، ئۆلگەنمىدۇ دەۋاتىدىغانسەن، ياق، ئاپا، مەن ئۆلمىدىم، ئوغلۇڭ ئۆلمەيدۇ، ئۇ قولىدا قورال ئېلىپ دۈشمەنگە قارشى كۈرەش قىلىۋاتىدۇ، سېنى ۋە جاپاكەش خەلقنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن ۋىژىلدىغان ئوقلار ئىچىدە ئالغا ئىلگىرىلەۋاتىدۇ. خاتىرجەم بول، ئاپا، پات يېقىندا ئاپپاق تاڭ ئاتىدۇ، شۇ چاغدا سەن بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشىمەن.

ئۇنىڭ قەلبى ھاياجانغا تولغان، ئاشۇ تاڭغا بولغان تەقەززالىق ۋە ئىشەنچ ۋۇجۇدىنى چۇلغىۋالغانىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى.

رازۋېدكىچىلار چوڭ قارا سۇغا يېقىنلاپ كەلدى، مانا، ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇلار ئاتلىرىنى تاراسلىتىپ چاپتۇرۇپ ئېگىز دۆڭ ئۈستىگە چىقتى ۋە مەھەللىگە كۆز تىككىنىچە تۇرۇپ قېلىشتى.

كۆمۈردەك قاراڭغۇ كېچە، پەسلىككە جايلاشقان مەھەللە تېخى يېڭىلا ئۇيقۇغا چۆككەن، مەھەللە گويا تاغ سۈيىنىڭ بىر خىل

شارقىرىشىدا يېنىك تەۋرىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

رازۋېدكىچىلار ئاتلىرىنى مەھەللىنىڭ چېتىدىكى بىر ئەسكى تاملىق ئېغىلغا باغلاپ قويۇشتى ـ دە، ئۆزلىرى ئەتراپىنى ياخشى كۆزەتكەندىن كېيىن ئۆستەڭ بويىغا كەلدى. ئۆستەڭنىڭ ئىككى يېقى قويۇق دەل ـ دەرەخلەر ۋە ئۆسكىلەڭ ئوت ـ چۆپلەر بىلەن قاپلانغانىدى.

نادەم رازۋېدكىچىلىرىنى ئەتراپىنى كۆزىتىپ كېلىشكە ئەۋەتتى، ئۆزى بولسا باتىرغازى بىلەن تاغ تەرەپكە كەتكەن بىر كىچىك كوچىغا كىردى. ئۇلار كوچىنىڭ ئاخىرىدىكى بىر قورۇنىڭ ئالدىدا توختىدى ـ دە، ئاستا شەپە چىقارماي ئىككى بالداقلىق غورۇدىن ئېگىشىپ چۈشتى، ئۇ يەر ـ بۇ يەرلىرى ئۆرۈلۈپ كەتكەن پاكار تاملىق بۇ كىچىك قورۇ جىمجىت ئىدى. ئۆگزىگە بېسىلغان ئوت ـ چۆپ، ئاچا ياغاچتىن ياسىلىپ بۇلۇڭغا تىكلەپ قويۇلغان ئارا، كىچىك ئەينەكسىز پەنجىرىگە توراپ قويۇلغان تەڭنە بۇ قورۇدا ئادەم بارلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئىككىسى تۆت تەرەپكە بىردەم قاراپ تۇردى، ئۆيئىچى جىمجىت، پەقەت يېنىك پۇشۇلدىغان بىر خىل ئاۋاز ئاڭلىنىپ تۇراتتى. نادەم باتىرغازىغا ئىشىكنى شەرەت قىلدى. باتىرغازى ئىشىكنى ئاستا چەكتى. ئۆيئىچىدىكى پۇشۇلدىغان ئاۋازمۇ يوقالدى. ئۇ خۇددى شەرتلىك بەلگىدەك ئىشىكنى يەنە چەكتى:

تاق ـ تاق ـ تاق، تاق ـ تاق ـ تاق ...

— كىم، كىمسەن؟

كىمنىڭدۇر بىرىنىڭ ھاسىرىغانلىقى تاشقىرىغا ئاشكارا ئاڭلاندى، بىردەمدىن كېيىن پىچىرلىشىش باشلاندى.

ئۆيئىچىدىن چىققان ئاۋاز بوۋاينىڭ ئاۋازىدەك قىلدى.

— بىز، بىز، — دېدى باتىرغازى، — بىز، قورقماڭ.

— بىز دېگەن كىمدۇ بۇ كېچىدە، — بوۋاينىڭ قورقۇش كەيپىياتى ئىچىدىكى غودۇڭشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئۇنىڭ مۇنداق دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈپ قېلىشى سەۋەبسىز ئەمەس

ئىدى. چۈنكى، تۈنۈگۈن چۈشتىن كېيىن بۇ مەھەللىدە كىشى قورققۇدەك ئىشلار بولۇپ ئۆتكەن:
گومىنداڭنىڭ بۇ يەرگە چۈشكەن قوشۇنلىرى كېلىپلا مەھەللىنى بېشىغا كىيدى، پۈتۈن ئۆيلەرنى ئاختۇرۇپ، چىنە ـ قاچىلارنى ئۇرۇپ ـ سۇندۇرۇپ، ھەممىنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. قېرىلارنىڭ ساقىلىدىن تۇتۇپ، «بالاڭنى تاپ !» دەپ يۈزلىرىگە تۈكۈردى، ئۇردى؛ موماىلارنىڭ ئاپپاق چاچلىرىغا چاڭگال سېلىپ، نوقۇدى، دۈشكەلىدى؛ قارشىلىق قىلغان ياشلارنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلىدى؛ بەزىلەرنىڭ ماللىرىنى بۇلاپ ئاچىقىپ سويدى؛ توخۇ، ئۆردەك ـ غازلارنى كاللىسىنى ئۇزۇپ تاشلاپ يۇڭدىدى؛ بوۋاي، موماىلارنىڭ نالىلىرىگە، بالىلارنىڭ يىغا ـ زارىغا، ئاياللارنىڭ ئېچىنىشلىق داد ـ پەريادىغا قارىمىدى، بۇ مەھەللە بىنا بولغاندىن بېرى مۇنداق خورلۇق، ۋەھشىيلىك، ياۋۇزلۇقنى ھېچكىم كۆرمىگەنىدى.
— قورقماڭ، ئاتا، بىز نىزامىدىننىڭ ئادەملىرى، — دېدى باتىرغازى ئېغىزىنى ئىشكنىڭ يوچۇقىغا يېقىپ تۇرۇپ.
قاراسۇلۇقلار ئۈچۈن نىزامىدىنىنىڭ ئادەملىرى كىملەر ئىكەنلىكى ئايان ئىدى، بوۋايغا قايتىدىن جان كىرگەندەك بولدى ئەتىمالىم، «چىراغ ياقساڭچۇ» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە ئۇيئىچى سۇس يورۇدى. بوۋاي ئىشىكنى ئاچتى، نادەم بىلەن باتىرغازى ئۆيگە كۈلۈمسىرەپ كىرىپ كەلدى، ھەر ئىككىسىنىڭ بويىدا ئاپتومات، بەللىرىدىكى تاسمىسىغا ئۈچ دانىدىن قاتار قىلىپ گىراناتلار ئېسىلغانىدى. شالاڭ ساقاللىق ئورۇق بوۋاي ئىككىسىنى كۆرۈپ تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى، موماينىڭمۇ قورقۇنچى تارقىلىپ كەتكەنىدى.
— ئەھۋالىڭىز ياخشىمۇ ئاتا، — دېدى نادەم بوۋاينىڭ قولىنى تۇتۇپ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ.
— يائاللا، سىلەرنىمۇ كۆرىدىغان كۈن بولىدىكەنغۇ، قېنى يۇقىرىغا چىقىڭلار، يۇقىرىغا، — دېدى بوۋاي ئېچىلىپ، موماىمۇ

پايپېتەك بولۇپ ئورۇن - كۆرپىلەرنى يىغىشتۇرۇشقا باشلىدى.
— ئاۋارە بولماڭ، ئاپا، — دېدى باتىرغازى، — بىز ئالدىرايمىز، سىلەر بىلەن بىر ئاز سۆزلەشكىلى كەلدۇق.
— نېمە، يەنە كېتەمسىلەر؟
نادەم دېدى:
— مەشەگە گومىنداڭچىلارنى كەلدى دەپ ئاڭلىدۇق، بىز شۇنى بىلگىلى كەلگەن، بىز ...
بوۋاي ئىتتىكلا سۆزلەپ كەتتى:
— كەلدى، بالام، كەلدى، بىر بالا - قازا كەلدى، ئاشۇ دۆڭدىكى ئاكا - ئۇكا باينىڭ چوڭ ئىككى قورۇسىغا چۈشتى، شۇ يەرگە جايلاشتى.
— شۇنداقمۇ؟
— شۇنداق، بالام، كېلىپلا ئالتە ئوغرىغا قوشۇلغانلار بارمۇ، دەپ سۈرۈشتۈرۈپ كۆرمىگەن كۇننى كۆرسەتتى بىزگە. مىڭباي زەڭگە ئۇلارنى كەينىگە سېلىپ، ئۇدۇل مۇھەممەت چالىنىڭ ئۆيىگە ئاپاردى، ئۇنىڭ بالىسى سىلەرگە قوشۇلۇپ كەتكەن ئەمەسمىدى، بىلىدىغانسىلەر ئۇنى، ھېلىقى ئوغلاقچى جانات شۇ!
ئۇلار ئۇنىڭ كىملىكىنى بىلمىسىمۇ، بوۋاينىڭ كۆڭلى ئۇچۇنلا:
— ھەئە، بىلىمىز، — دېيىشتى.
— دۇنيادا مۇنداقمۇ تاش يۈرەك ئادەملەر بولىدىكەن، — دېدى بوۋاي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — چالىنى بالاڭنى تاپ، ئۆيگە قاچان كەلگەن، نېمە دېگەن؟ دەپ ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ، باش - كۆزىنى قىپقىزىل قانغا بوياپتۇ، جاننىڭ چىقمىغىنىمۇ تەس ئىكەن، ئۇرۇلغان تاياقنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق، بىچارىنى چالا ئۆلۈك قىلىپ تاشلىۋېتتى.
موماي كۆز يېشى قىلىشقا باشلىدى، بوۋاينىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇپ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى.
— شۇنداق، ئاتا، — دېدى نادەم قاپىقىنى سىلىپ، — بۇ

جاللاتلارنىڭ خەلقىقە كۆرسەتمىگىنى ئاز قالدى، ئۇلارنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى نەچچە كۈن سۆزلەپمۇ تۈگىتەلمەيمىز، — بۇلار بوۋاي بىلەن مومايغا تەسەللى بېرىپ، ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىشقا ئۆتتى، — بىز سىلەرنىڭ ئۆز پەرزەنتىڭلار بىز، ئاشۇ زۇلۇمغا، خورلۇققا چىدىماي ئاتلىنىپ چىقتۇق، بۇ قانخورلارنى ئەمدى چوقۇم يوقىتىمىز.

— بارىكاللا، بالىلىرىم، شۇنداق قىلىڭلار، بىزنىڭ كۆز يېشىمىز قۇرۇيدىغان چاغلار كېلەر ئەمدى!

— ئەلۋەتتە كېلىدۇ، — دېدى نادەم كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن، — ئاتا، ئۇلار ماشىنىدا كەلدىمۇ؟

— ماشىنىدا كەلدى.

— قانچىلىك ماشىنىدۇ؟

— ۋاي بالام، ئۇنى سانىغىلى بولامدۇ، ئادەم يەيدىغاندەك قىلىپ تۇرسا، نۇرغۇن ماشىنا، نۇرغۇن.

نادەم بىلەن باتىرغازى ئورنىدىن تۇردى، باتىرغازى:

— سىلەر خاتىرجەم يېتىڭلار، ئۇلار بۇ يەردىن يۆتكىلىپ كەتكۈچە بىز كۆلنى كۆككە سورۇۋېتىمىز، — دېدى.

شۇ سۆزلەر بىلەن كۆڭۈللىرىدە قانداقتۇر بىر ئىشەنچ پەيدا بولغان بوۋاي بىلەن موماي ئىككى رازۋېدكىچىنى كوچىغىچە ئۇزىتىپ چىقماقچى بولدى، نادەم كەينىگە بۇرۇلۇپ شەرەت بىلەن ئۇلارنىڭ يولىنى توردى - دە، ئۇنىسىز چىقىپ كەتتى. يېقىن ئەتراپتا ھاۋشىغان ئىتنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ئىتنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ قايسىدۇر بىر قورۇدىن ئاتنىڭ پۇرقىغىنى ئاڭلاندى، تۈنۈگۈنلا ساي ئىچىدىكى بۇ يېزىدا قايغۇلۇق، ھەسرەتلىك تۇگۈچلەر تۇگۈلگەن، شۇ سەۋەبتىنمۇ ئۆيىقۇسى قاچقان ئادەملەرنىڭ ئۆي - ئۆيلەردە بوش ئاۋازدا گۇدۇڭلىشىۋاتقانلىقى تازا دىققەت قىلغان ئادەمگە ئاڭلىناتتى. بۇلا ئەمەس، ئۇلاستايغا يېقىن يېزا - مەھەللىلەردە قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ كەتكەنلەر كۆپرەك بولغىنى ئۈچۈن، قايغۇ - ئازابتا قالمىغان ئائىلىلەر ئاز

ئەمەس ئىدى. تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئاچچىق شامال ئۆرۈلماقتا، ئۆگزىلەرگە ئوت ـ چۆپ بېسىلغان قورۇلار مۆكلۈق جىمجىتلىققا چۆمگەنىدى. گومىنداڭ قىسىملىرى كوماندىرلىرىنىڭ قورقىدىغىنى دەل مۇشۇنداق سىرلىق جىمجىتلىق. كىم بىلىدۇ، مۇشۇنداق جىمجىتلىقتا كىملەر نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ، بۇ خەققە ئىشەنگىلى بولمايدىكەن، دەپ ئويلايتتى ئۇلار. كۆڭۈللەرگە ئەندىشە سېلىپ تۇرۇپلا ئىتلار هاۋشىپ كەتسە، تۇرۇپلا شىۋىرلاۋاتقان شامال گۈركىرەپ كېتەتتى. شامالنىڭ تۇيۇقسىزلا گۈركىرەپ كېتىشى تېخىمۇ ئەندىشىلىك ئىدى.

مەيلى جىمجىتلىق بولسۇن، مەيلى شامالنىڭ تۇيۇقسىزلا گۈركىرىشى بولسۇن، رازۋېدكىچىلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشى پەيت. ئۇلار ناھايىتى ئەركىن، بىمالال ھەرىكەت قىلالايدۇ، ئەنسىرەش ـ ئەندىشىدە بولمايدۇ. ئۇلار قەيەرگە بارسۇن كېچىلەرنىڭ جىمجىت، تىنچ بولۇشىنى ياكى ئۇ يەرنىڭ شاماللىق بولۇشىنى تىلەيتتى.

نادەم بىلەن باتىرغازى بايىقى «چاقماق» گۇرۇپپىسى مۆكۈنۈپ تۇرغان جايغا كەلدى.

— بۇلار ھازىر ئۆستەڭ ئۇستىدىكى ئىككى چوڭ قورۇدا ئىكەن، — دېدى نادەم، — بۈگۈن كېچىنى ئۆتكۈزۈۋالسا، ئەتە يەنە چوڭ يولغا چىقىشى مۇمكىن.

باتىرغازىمۇ قوشۇمچە قىلدى.

— ياكى بولمىسا، چالىنقول ئارقىلىق بىز تۇرغان يەرگە ھۇجۇم بىلەن بېرىشىمۇ مۇمكىن.

بابىشنىڭ تېمىدىكى جەڭدە يېڭىلگەندىن كېيىن، سۇلتانئۇۋەيستىن چىققان بۇ قوشۇن ئۆستەڭ ئۇستىدىكى ئاكا ـ ئۇكا ئىككى چارۋىدارنىڭ چوڭ ـ چوڭ ئىككى قورۇسىغا چۈشكەن، دەرۋەقە ئۇلار بۈگۈن كېچىنى تىنچ ـ ئامان ئۆتكۈزۈۋالسا، ئەتە يولغا چىقماقچىدى.

ئىسھاق يەر بېغىرلاپ بېرىنقى قوروغا يۈز مېتىردەك يېقىنلىشىپ بېرىپ، قورونىڭ ئۈستىدىكى قاراۋۇلنىڭ ئۇياق ــ بۇياققا مېڭىپ يۈرگەنلىكىنى بايقىدى ۋە شۇ چاغدا قورودىن بىرى چىقىپ ئۆزى تەرەپكە ماڭغانلىقىنى كۆردى ــ دە، دەرھال كەينىگە ياندى.

ــــ تىرىك تۇتۇۋالايلىمۇ؟ ــــ دېدى ئۇ نادەمگە ھاسىراپ تۇرۇپ، نادەم دەرھال:

ــــ يوشۇرۇنۇڭلار، تېز، تېز ... ــــ دېدى.

رازۋېدكىچىلار سارغىيىپ كەتكەن قويۇق ئوت ــ چۆپلەر ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ ماراپ تۇردى. گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ بىر ئەسكىرى چېلەك كۆتۈرۈپ تار يول بىلەن رازۋېدكىچىلار تۇرغان تەرەپكە كېلىۋاتاتتى. ئۇ يېتىپ كەلدى ــ دە، ئۆستەڭنىڭ قىرىنى دەسسەپ، ئېڭىشىپ تۇرۇپ چېلەكنى سۇغا چۆكۈردى. شۇ ھامان نادەمنىڭ شەرىتى بىلەن باتىرغازى كەينىدىن چىقىپ كۈچلۈك قولىنى ئۇنىڭ كېكىردىكىگە سالدى، چۆچۈپ كەتكەن گومىنداڭ ئەسكىرى بوغۇلۇپ قاتتىق ۋارقىراپ ئۆزىنى سۇغا ئاتتى، شۇ ھامان باتىرغازىمۇ سۇغا بىللە سەكرەپ چۈشتى ــ دە، كېكىردىكىدىن بوغۇۋالدى ۋە قىرغاققا سۆرەپ ئاچىقتى. قالغانلار تېزلىكتە ھەربىكەتكە كېلىپ ئۇنىڭ ئاغزىغا لاتا تىقىپ تاڭدى، بەلدىكى ئارقان بىلەن پۇت ــ قوللىرىنى ماتاپ قاتتىق چىگدى. لېكىن، شۇ چاغدا بېرىنقى قورودىن ئۇلار تۇرغان يەرگە قارىتىپ ئوق ئېتىلىپ قالدى ھەم ۋارقىراشقان، تىللاشقان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى، بىرنەچچىسى قوراللىرىدىن ئوق ئۈزۈشۈپ ئۆستەڭ تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى.

كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىغان نادەم ئالدىراپ:

ــــ باتىرغازى، سەن مۇنۇ مەخلۇقنى ئاتقا ئارتىپ ئېشتابقا تېز يەتكۈز، قالغانلىرىمىز دۈشمەننىڭ ئالدىنى چاپسان تورايلى، ــــ دېدى ۋە ئەسىرنى سۇدىن ئۆتكۈزۈشۈپ بەردى. باتىرغازى ئۇنى يۈدۈپ ئۆستەڭنى بويلاپ تۆۋەنگە ئەكەتتى. قىيا ــ چىيا قىلىشىپ

كېلىۋاتقان يىگىرمىدىن ئوشۇق گومىنداڭ ئەسكىرى يېقىنلاپ قالغانىدى، رازۋېدكىچىلارنىڭ گىرانات، ئوقلىرى ئۆلارنى ئىلگىرىلەشتىن توختىتىپ، بىرنەچچىسىنى دومىلىتىۋەتتى ۋە چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى.

مۇشۇ ئېتىشىشتىن كېيىن، پۇتۇن قاراسۇ دېگۈدەك ئويغىنىپ كەتتى. ئىتلار ھاۋشىدى، ئاتلار كىشنەپ بىر ئورۇندا تۇرالماي تېپىرلاشتى. كىشىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، چىراغلىرىنى ياقماي ئەندىشىلىك بىلەن پىچىرلىشىشقا باشلىدى. ئۇلارغا بۇ نېمە ئىش ئىكەنلىكى چۈشىنىشلىك: مۇشۇ قاراسۇدىن بىرنەچچە ئادەم پارتىزانلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن. گومىنداڭ قىسمىنىڭ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ ئىككى چوڭ قورۇغا بۆلۈنۈپ ياتقانلىقىدىن پارتىزانلارنىڭ خەۋەر تېپىپ كەلگەنلىكى ۋە ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىۋاتقانلىقى ئايان.

گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئۆۋىسىدىن يامراپ چىقىشقا باشلىدى. تۇيۇقسىز رازۋېدكىچىلارنىڭ كەينىدىن ئوق چىقىپ قالدى، رازۋېدكىچىلار بىرنەرسىنى چۈشەنگەندەك بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قاراشتى.

ــ ئەمدى قورشاۋدا قالغان ئوخشايمىز، ــ دېدى ئاراش پەس ئاۋاز بىلەن.

ــ شۇنداق، ئەمدى بىر ئورۇندا تۇرۇشقا بولمايدۇ، يۆتكىلىپ ھەرىكەت قىلىشىمىز كېرەك، ــ دېدى نادەم رازۋېدكىچىلىرىغا بۇيرۇق بېرىپ.

رازۋېدكىچىلار كەينىگە سىلجىپ سۇغا چۈشتى ۋە ئىككىگە بۆلۈنۈپ ئۆستەڭنىڭ ئېقىشىغا ھەم يۇقىرىسىغا كەتتى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئىز قوغلاپ، رازۋېدكىچىلارنى تاپالماي، قاياققا يۈزلىنىشنى، نەگە قارىتىپ ئوق ئېتىشنى بىلەلمەي تۇرغاندا، نادەملەر كەتكەن تۆۋەن تەرەپتىن بىرنەچچە پاي ئوق ئېتىلدى، دۈشمەن ئەسكەرلىرى ئوق چىققان تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى، ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

«ئاختۇرۇڭلار، جەنۇبقا ... دىققەت قىلىپ مېڭىڭلار، قورقماڭلار ...»

نادەم جىددىي هالدا: «قورشاۋدا قالدۇق، بۆسۈپ چىقىپ كېتىش تەس، ئەمدى ئېلىشماي بولمايدۇ» دەپ ئويلىدى.

ئۇ ئۇلاستايدا قولغا تىرىك چۈشكەن ئوفىتسېرنىڭ سوراقتا بەرگەن مەلۇماتىدىن خەۋەردار ئىدى. ئۇنىڭ ئىقرار قىلىپ ئېيتىپ بېرىشىچە، گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئىچىدە مۇنداق بىر تۈزۈم بار ئىكەن: بىر قىسمى ئۇرۇشتا هالسىراپ قالسا ياكى ئۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمەي قېچىپ كەتسە، ئىككىنچى قىسمى ئۇنى ئۇقماسلىقى كېرەك ئىكەن. «دېمەك، بۇنىڭدىن پايدىلىنىش كېرەك» — دەپ ئويلىدى ئۇ، — بۇلارنىڭ ئىككى قورۇغا جايلاشقانلىقى بىز ئۈچۈن ناهايىتى ياخشى شارائىت.

نادەم ئىسھاقنى يېنىغا تارتىپ مۇنداق دېدى:

— سەن دەرهال يۇقىرىغا بېرىپ ئاراشقا ئېيت، ئۇلار نېرىقى قورۇغا يېقىنلاپ بېرىپ بېرىقى قورۇغا ئوت ئاچسۇن، بىز بۇياققا ئوت ئاچمىز، قانداق چۈشەندىڭمۇ؟

— چۈشەندىم، — ئۇ سۇ ئىچى بىلەن يۇقىرىغا ماڭدى. ئاز ئۆتمەي رازۋېدكىچىلار بېرىقى قورۇغا قارىتىپ ئوق ئاتتى. قورۇدىنمۇ بۇلار تەرەپكە ئوقلار ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى. نېرىقى قورۇدىكىلەر بولسا، يۇز بېرىۋاتقان بۇ ئېتىشىشلارنىڭ تازا تېگىگە يېتەلمەي جىمجىت هالدا تۇرۇشاتتى. لېكىن، تىنچ تۇرغان بىلەن ئۇلارنىڭ قوراللىرى بەتلەكلىك، مىنامىيوتلىرى تىكلەكلىك ئىدى.

نادەمنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىغان ئاراش ئۆزى باشلىغان بەش نەپەر رازۋېدكىچى بىلەن ئاۋۋال سۇنىڭ ئىچىدە، كېيىن سۇدىن چىقىپ، يەر بېغىرلاپ نېرىقى قورۇغا يان تەرەپتىن يېقىنلاپ كەلدى. ئۇلارنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى هۆل، سۇ سوغۇق، كۈزنىڭ زەهەردەك ئاچچىق شامىلى جاندىن ئۆتەتتى، لېكىن ئۇلار هېچ نەرسە سەزمىگەندەك شەپىسىز ئالغا سىلجىماقتا ئىدى.

شۇ ئەسنادا ئېرىقى قورۇغا پارتىزانلارنىڭ ئوقلىرى ۋىژىلداپ يېغىشقا باشلىدى.

— جايىدا، ئىنتايىن جايىدا، — نادەمنىڭ كۆزلىرىدە گويا غەلىبە ئۇچقۇنلىرى چاقنىغاندەك بولدى، — ئەمدى بۇلارنىڭ ئۆز يېغى بىلەن ئۆز گۆشىنى قورۇشىمىز كېرەك! ئېتىڭلار!

ئۇلارنىڭ ئوقلىرى ئېرىقى قورۇغا ئۇچۇشقا باشلىدى ھەم ئۆستەڭ ياقىلىرىدا ئەلەڭسىز يوگۇرۇشۇپ يۈرگەن ئەسكەرلەرنىڭ ئۇستىگە مۆلدۈردەك ياغدى.

ئويلىمىغان يەردىن چىققان بۇ ئېتىشىش ھەر ئىككى قورۇدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى ھاڭ ــ تاڭ قالدۇردى. ئەنسىزلىك ۋە قورقۇنچقا سالدى.

«قورققانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەندەك، ئېرىقى قورۇدىكىلەر ئېرىقى قورۇنى «ئالتە ئوغرى» ئىگىلەپ بولۇپ، ئەمدى ئۇلار بىزگە ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلىدى. شۇنداق قىلىپ، ئىككى قورۇدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي بىر ـ بىرى بىلەن ئېتىشىپ كەتتى، ھەتتا مىناميوتلىرىنىمۇ ئىشقا سېلىشقا باشلىدى.

توختاۋسىز ئوقلار ئېتىلىپ مىناميوت ئوقلىرى گۈمبۈرلەپ چۈشەتتى. شۇنداق ئېتىشىش داۋام قىلىۋاتقان چاغدا، قورۇنىڭ كەينى تېمىدىن ئون نەچچە گومىنداڭ ئەسكىرى ئارتىلىپ چۈشتى ـ دە، نادەملەر يېڭىلا كېلىپ، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالغان يوغان بىر توپ قارىياغاچ تۈۋىگە يېقىنلاپ كېلىشكە باشلىدى، ئۇلار كەپقالدى، ئاتماسلىققا بولمىدى، رازۋېدكىچىلارنىڭ ئوقلىرى بىرنەچچىسىنى يىقىتتى. بىراق، بۇ ھالنى كۆرۈپ، چوڭ قورۇ تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈۋاتقانلار كۆپىيىپ كەتتى ۋە قالايمىقان ۋارقىرىشىپ ئىلگىرىلەپ كېلىشكە باشلىدى.

نادەم جىددىي ھالدا ئويلاندى: «ئەھۋال قىيىنلاشتى، بۇ يەردىن ھەممىمىزنىڭ قۇتۇلۇشىمىز ناتايىن...»

ئۇ رازۋېدكىچىلىرىغا دېدى:

— چېكىنىڭلار، تېز چېكىنىڭلار!
— سەنچۇ؟
— ماڭا قارىماڭلار، پەيتنى قولدىن بەرمەڭلار، بولۇڭلار چاپسان!
— نادەم!
— بۇيرۇق قىلىمەن! تېز چېكىنىڭلار!
نادەم كېلىۋاتقان دۈشمەنلەرگە ھەم ئاپتوماتتىن ئوق ئاتاتتى، ھەم گىرانات تاشلايتتى. نادەمنىڭ ئوقىنىڭ پاناھىدا رازۋېدكىچىلار چېكىنىپ كەتتى. لېكىن، دۈشمەن باستۇرۇپ كېلىۋەردى، بىر دىنلا نادەمنىڭ ئۈستىگە بىر گەۋدە تاشلاندى، نادەم ئۇنى موللاق ئاتقۇزۇپ يەرگە ئۇرۇشىغا، يەنە ئىككىسى تاشلاندى، ئۈستىلەپ يەنە تاشلاندى ۋە ئۇنى مىدىرلىغۇسىز قىلىپ باغلىۋالدى. ئارىدىن ئون نەچچە مىنۇت ئۆتەر - ئۆتمەيلا، چوڭ قورۇنىڭ غەربىدىكى كىچىك ئىشىكتىن نادەمنى يالاپ بىر گۇرۇپپا ئەسكەر چىقتى ۋە تېزلىك بىلەن ئۇنى ماشىنىغا سالدى - دە، سۇلتانئۇۋەيسكە ئەكەتتى.
«چاقماق» ئۆز باشلىقىدىن — قابىل يول باشلىغۇچىسىدىن ئايرىلىپ قالدى. ئۇ قانداق كۆڭۈلگە قالار، تەقدىرى نېمە بولار، گومىنداڭ تۇتقان ئادەملەرنىڭ تىرىك قالغىنى ئاز. ئۇنى بىر ئىلاجى قىلىپ قۇتقۇزۇش كېرەك ئىدى. قۇتقۇزۇش ئاسان ئەمەس. قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلىش كېرەك. يامان يېرى، نەدىلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلىش ۋە ئۇنى قۇتقۇزۇش «چاقماق» گۇرۇپپىسىنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن ئېغىر ۋەزىپە ئىدى.
تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغاندا، باتىرغازى باشلاپ كەلگەن ئەنۋەر باشچىلىقىدىكى ئىككىنچى پارتىزانلار ئەترىتى بىر - بىرى بىلەن تازا ئېلىشىپ ھالىدىن كەتكەن گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئۈستىگە شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلدى ۋە ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. ئەتىسى بىر نەچچە ئادەملىرى ئېغىر يارىدار بولغان

«چاقماق» گورۇپپىسىنى نادەمنىڭ يوقلۇقى ئېيتقۇسىز چوڭقۇر قايغۇغا سالدى. ئۇنىڭ يا ئۆلۈكى، يا تىرىكى تېپىلمىغاندى. ئۇلۇغ مەقسەت يولىدا تېزلا سىرداش دوست بولۇپ كەتكەن باتىرغازى، ئىسھاق، ئاراش ... لارنىڭ ياشلىق كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ ئەنۋەرگە قارايتتى. بۇ ئىش ھەممىدىن كۆپرەك ئەنۋەرگە ئەلەم قىلغانىدى. ئۇلار بىرنەچچە يىل بىللە بولغان، ئۇلارنىڭ قايغۇسى، مۇڭلىرى، سەرگۈزەشتىلىرى ئورتاق بولۇپ قالغان ئەمەسمىدى؟ ئەمدىلىكتە ئىلاجى يوق دەپ قاراپ تۇرۇشقا بولامدۇ، ئۇنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىش كېرەك!

ئەنۋەر ئەلەملىك ھەم ئازابلىق چوڭقۇر ئويغا پاتقانىدى: «ئۇنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىش ھەقىقەتەن قىيىن، — ئەنۋەرنىڭ كۆزلىرىدە قەھر ـ غەزەپلىك ئۇچقۇنلار ياندى، — ئادەم بىر تال توخۇسىنى يىتتۈرۈپ قويسىمۇ ئۇنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىدۇ، بىر قەيسەر جەڭچىمىزنى، سەپدىشىمىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن مەردلىك قىلغان مۇشۇنداق ئەزىمەتنى ئىزدەپ تاپمىساق ھەم ئۇنى قۇتۇلدۇرمىساق قانداق بولىدۇ؟ ...»

قاپقى تۇرۇلگەن ئەنۋەرنىڭ ئالدىدا قايتىدىن سەپلەنگەن «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گورۇپپىسى قاتارلىشىپ تۇراتتى. ئەنۋەر ئويلىدى: «دېمەك، نادەمنى سۇلتانئىئۇۋېيسكە ئەكەتكەن، ئاھايىتى تېز ئەكەتكەن، ئۇ يەردە ئۇنى ئەلۋەتتە توختاتمايدۇ، پارتىزانلار سېپى ئىچىدىكى ئادەم، دەپ دەرھال شەھەرگە يەتكۈزىدۇ. شۇڭا، ئالدىنى توراپ، ئۇنى جەزمەن قۇتۇلدۇرۇش كېرەك.»

— «چاقماق» گورۇپپىسى دىققەت! — دەپ ۋارقىرىدى ئەنۋەر، — سىلەرگە بۇيرۇق قىلىمەن:

بىرىنچى، «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گورۇپپىسىنىڭ ۋاقىتلىق باشلىقى باتىرغازى بولىدۇ!

ئىككىنچى، «چاقماق» گورۇپپىسىنىڭ بىر قىسمى نادەمنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ھازىر دەرھال ئاتلىنىپ قوشكۆۋرۈككە

ماڭسۇن !

ئۇچىنچى، «چاقماق» گۇرۇپپىسى تېخى تۇگەتمىگەن ۋەزىپىنى داۋاملىق ئىجرا قىلىش ئۈچۈن، بۈگۈن كېچىدە سۇلتانئۆۋۋەيسكە قاراپ يولغا چىقسۇن !

پارتىزانلار ئىككىنچى ئەترىتىنىڭ كوماندىرى ئەنۋەرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئىسھاق باشلىق ئۈچ نەپەر رازۋېدكىچىغا گايىتنىڭ ئەترىتىدىن بىرنەچچە پارتىزانلار قوشۇلۇپ دەرھال قوشكۆۋرۇككە يۈرۈپ كەتتى.

ئەنۋەر ئۆز ئەترىتىنى باشلاپ جالىنقۇل تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

2

ئايسىز كېچە، ئايسىز كېچىلەر ئۇلار ئۈچۈن ناھايىتى قىممەتلىك ! ئۇلار ئۆزلىرىمۇ، مىنگەن ئاتلىرىمۇ مۇنداق كېچىلەردە يول مېڭىشقا كۆنۈكۈپ كەتكەن. مۇنداق كېچىلەردە رازۋېدكىغا چىقىشنىڭ كۆڭۈللۈك ئىكەنلىكىنى ۋە بۇنىڭ قەدرىنى ئۇلار باشقىلارغا قارىغاندا ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. باشقىلار تاتلىق ئۇيقۇنىڭ پەيزىنى سۈرگەندە، ئۇلار يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ دۈشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلەشنىڭ ياكى دۈشمەن ئىچىگە كىرىۋېلىپ، ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ، تۇيۇقسىز زەربە بېرىشنىڭ پەيزىنى سۈرىدۇ. ئادەتتە كىشىلەر مۇنداق ئايسىز كېچىلەردە بايقالمىغان نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۇلار تېزلا بايقىۋالىدۇ. يىراقتىن قارىسىپ كۆرۈنگەن نەرسە ئادەممۇ، دەل ـ دەرەخمۇ، يوغان تاشمۇ ياكى باشقا نەرسىمۇ، بۇنى ئۇلار باشقىلاردىن ھەرقاچان ياخشىراق بىلىدۇ ... شۇنىڭ ئۈچۈن دۈشمەننىڭ ئايسىز كېچىلەردىن ھەددى ـ ھېسابسىز دەرىجىدە قورقۇشىمۇ ھەرگىز سەۋەبسىز ئەمەس.

رازۋېدكىچىلار سۇپتاي[1]نىڭ ئىچى بىلەن ماڭماي، ئۇنىڭ

---

[1] سۇپتاي ـــ يەر ئىسمى، يېزا.

جەنۇبىدىكى بىنەملىك بىلەن توپتوغرا سۇلتانئۇۋەيس مازارى مەھەللىسىگە ئۆتتۇپ كەتتى.

ئۇلار ئېغىر ياتقۇدا سۇلتانئۇۋەيسكە يېقىنلاپ كەلدى ۋە ئاتلىرىنى يورۇتۇپ ناغرىخانا دەپ ئاتىلىدىغان ئېگىز چوققىلىق تاغقا چىقتى ـ دە، ئاتلىرىدىن چۈشمەي قامچىلىرىغا تايانغان ھالدا ئەتراپقا كۆز تاشلىدى.

ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن سوزۇلۇپ كەتكەن ئابرال تېغى ھەيۋەتلىك شىر دەك بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىيىپ ياتماقتا، غول ئېچىدىكى بۇ يېزا جىمجىت ئۇيقۇدا، مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان مىڭمارال تاغلىرىدىن كېلىدىغان سۇ بىر خىل شارقىراپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇلار ناغرىخانىدىن قايتىپ چۈشۈپ، بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن مەھەللىگە يېتىپ كەلدى. لېكىن، مەھەللىگە كىرمەي، كەلكۈن سۇلىرى يالاپ ـ ئۇرۇپ، بەزى يەرلىرىدە ئۈچ ـ تۆت مېتىر چوڭقۇرلۇقتا يارلىق پەيدا قىلىپ ئېقىۋاتقان سۇ بويىغا چۈشتى، ئاتلىرىنى شۇ يەرگە باغلىدى ـ دە، ئۆزلىرى مەسلىھەتكە ئولتۇردى:

— مانا، مەنزىلىمىزگە يېتىپ كەلدۇق، — دېدى باتىرغازى، — مۇشۇ يارلىق بىزنى مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ بارىدۇ. بىز ئالدى بىلەن نادەمنىڭ نەدىلىكىنى ئۇقۇشىمىز زۆرۈر.

ئاراش سۆز قىستۇرۇپ دېدى:

— توغرا، ئۇ مەشەدىمۇ ياكى شەھەرگە ئەكەتتىمۇ، بۇنى ئۇقمىساق بولمايدۇ، بۇ يەردىكى كىشىلەر بەلكى بىلەر.

— مەن ئۇقۇپ كېلەي، — دېدى چوڭ قاراسۇدىكى جەڭدىن كېيىن رازۋېدكىچىلار سېپىگە قوشۇلغان جامالىدىن، — بۇ يەردە مېنىڭ تونۇشلىرىممۇ بار.

— بولىدۇ، سەن بار، ۋاقىت قىس، تېز قايتىشىڭ كېرەك، — باتىرغازى ئۇنىڭغا يەنە بىر رازۋېدكىچىنى قوشۇپ ماڭدۇردى.

— ئەجەب ھە، — دېدى ئاراش، — ئىسھاقلاردىن تېخىچە دېرەك يوق، ئۇلار قوشكۆۋرۈككە بارغۇچە نادەمنى ئەكەتتىمۇيا؟

— ياق، ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇنى بۇ يەردە سوراق قىلمايدۇ، دەمسەن، ماڭغان بولسا بۇگۈن كېچىدە ماڭغاندۇ، — باتىرغازى شۇنداق دېدى ـ دە، شۇك بولۇپ قالدى، قالغانلارمۇ شۇك بولۇپ كەتتى. ئۇلار ھەممىسىلا نادەمنى ئويلاشماقتا ئىدى.

جىمجىت كېچە، پەقەت رازۋېدكىچىلارنىڭ ئاتلىرىنىڭ ئارىلاپ ـ ئارىلاپ پۇرقۇپ قويۇشىلا ئاڭلىنىپ قالاتتى، بولمىسا مەھەللە ئىچىدە خۇددى ھاياتلىق ئۆچۈپ قالغاندەك ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى.

تۇيۇقسىز ئىتلارنىڭ ھاۋشىشى ئاڭلىنىپ قالدى. ھايال قالماي جامالىدىنلار يېتىپ كەلدى.

— يوق، — دېدى ئىتتىك كەلگەن جامالىدىن، — بۇنىڭدىن ئىككى ـ ئۈچ سائەت ئىلگىرى قولى باغلانغان بىرىنى گومىنداڭچىلار ماشىنىغا سېلىپ شەھەر تەرەپكە ئەكەتكەنلىكىنى بەزى كىشىلەر كۆرۈپتۇ.

رازۋېدكىچىلار قايغۇ بىلەن بېشىنى ئەگدى، ئېغىر خورسىندى. ئۇلار ئۇمىدىنى ئەمدى قوشكۆزۈككە كەتكەنلەرگە باغلاشتىن باشقا چارە تاپالمىدى.

3

قاراڭغۇ چۈشۈپ ھەممە ياق جىمىغاندىن كېيىن، ئىشىك ئالدىدا توختىغان ماشىنىغا قولى باغلانغان نادەم ئولتۇرغۇزۇلدى. ئىككى يېنىغا مىلتىق تۇتقان ئىككى ئەسكەر ئولتۇردى. ماشىنا گۈرۈلدەپ ئوت ئالدى. قاراسۇدىكى ئۇرۇشتا جېنىنى ئاران قۇتقۇزۇپ قېچىپ كەلگەن باتالىيون كوماندىرى شوپۇرنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئوفىتسېرغا:

— سىلىڭغا ئېيت، بۇ، «ئالتە ئوغرى» نىڭ مۇھىم ئادىمى ئىكەن، بۇنى جاۋ يىڭجاڭنىڭ ئۆزى تۇتتى، دەپ ئېيت،

ئۇقتۇڭمۇ، يولدا پەخەس بولۇڭلار، يوللاردىمۇ «ئوغرى» لارنىڭ ئادەملىرى بولۇشى مۇمكىن، ئالدىڭلاردىن توراپ چىقسا، بوشاڭلىق قىلماي، دەسسىتىپ ئۆتۈپ كېتىڭلار، تېز مېڭىڭلار، — دېدى.

ماشىنا قىزىلكۆتەل① گە چىرقىراپ يامىشىپ چىقتى - دە، تۆۋەنگە — دۆڭمازارغا② ئۇچقاندەك يۇرۇپ كەتتى. كېچىنىڭ سوغۇق شامىلى يۈزنى ھەرىدەك چېقىپ ئۆتەتتى. نادەم ئاسماندىكى سانسىزلىغان يۇلتۇزلارغا قاراپ خىيال بىلەن كېتىپ بارماقتا ئىدى: «مېنى ئەلۋەتتە ئىلى قوماندانلىق ئىشتابىغا ئاپىرىدۇ، ئۇ يەردە سوراق قىلىدۇ. سوئاللىرى چۈشىنىشلىك، ماڭا سوئاللار بېرىلمىدىمۇ؟ قىيناپ ئازابلىمىدىمۇ؟ ئەمدى ئۇ يەرگە ئاپىرىپ مېنىڭدىن جاۋاب ئالغۇدەكمىش، ئۇخلىماي چۈش كۆرۈشمە، ھېلىغۇ ئۇرۇپ باشلىرىمنى ياردىڭ، يۈزلىرىمنى كۆكەرتتىڭ، كۆزلىرىمنى قانغا تولدۇردۇڭ، ئەمدى بەدەنلىرىمنى قىيما - چىيما قىلىشساڭمۇ باش ئەگمەيمەن! باش ئېگىش — نەسلى - پۇشتۇمغا يات! مەيلى، ھامان بىر ئۆلۈم، لېكىن ئۆلتۈرگەن دۈشمىنىم بەك ئاز بولۇپ قالدى - دە، ئىسىت ...»

دۆڭمازاردىن ئۆزاپ چىققان ماشىنا بەزى كاتاڭلىق يەرلەردە ئاستىلاپ، تۈز يەرلەردە ئىتتىكلەپ كېتىۋاتاتتى. نادەمنىڭ خىياللىرى داۋاملاشماقتا ئىدى: «شەھەرگە يېقىنلاپ كېتىۋاتىمەن. بىكاردىنلا ئۆلۈپ كېتىمەنمۇ؟ بۇلارنىڭ قولىدىن ساق قۇتۇلۇشقا بولماسمۇ؟»

نادەم ئىككى يېنىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى. بىر يېنىدىكىسى ئۇخلاپ قالغان، ئوڭ يېنىدىكىسى بولسا تېخىچىلا ئويغاق ئىدى: «جۈرئەت قىلىش كېرەك، — دەپ ئويلىدى ئۇ يەنە، — مەن قوي ئەمەسقۇ باغلاپ قويسا تېپىتىنچىلا يېتىۋېرىدىغان، ھەرىكەت قىلىش كېرەك.»

---

① قىزىلكۆتەل — يەر ئىسمى، داۋان.

② دۆڭمازار — يەر ئىسمى، يېزا.

ئۇ ماشىنىنىڭ ئېغىر سىلكىنىشىگە ماسلىشىپ تەۋرىنىشكە باشلىدى. بۇ تەۋرەش ئۇنىڭ جىددىي ئېلىپ بېرىۋاتقان ھەرىكىتىنى چاندۇرماسلىق ئىمكانىيىتىنى ياراتقانىدى. ئۇ قولىنى مەھكەم باغلاپ تۇرغان ئارغامچىنى ماشىنىنىڭ يان تۆمۈرىگە كۈچ بىلەن سۈركىمەكتە. نادەمنىڭ يەلكىلىرى تىلىپ چېكىسىدە تەر تامچىلىرى يالتىرىدى. لېكىن، ئارغامچا ھېچ بوشايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. «ماشىنا شەھەرگە يېقىنلا قالدى، غەيرەت قىلىش كېرەك» دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە چىشىنى چىشىغا مەھكەم بېسىپ تېخىمۇ كۈچەندى. توختىماي سۈركىدى، ئۇشتۇمتۇت قولىنىڭ بوشاپ قالغانلىقىنى سەزگەندە كۆزلىرىدە غەلىبە شادلىقى چاقناپ كەتتى. «سەنلەر مېنى ئۆز ئىرادەڭگە بويسۇندۇرالىشىڭ ئەسلا مۇمكىن ئەمەس، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئاۋۋالقى ھالىتىنى قىلچە ئۆزگەرتمەستىن قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ تەۋرىنىپ ئولتۇرۇپ، — ئەمدى ئەپلىك بىر پەيت كەلسۇنچۇ قېنى؟»

دەل شۇ پەيتتە ماشىنا يەنە بىر قېتىم قاڭقىپ ئۇلارنى ئورنىدىن سەكرىتىۋەتتى. نادەم كۆردىكى، ماشىنا كۆۋرۈككە يېقىنلاپلا قالغانىدى. بۇ قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ئۇ تەييارلاندى.

قاتتىق سىلكىنىشتىن زىڭىلداپ كەتكەن بېشىنى چاڭگاللىۋالغىنىچە ۋاي - ۋايلاپ ئولتۇرغان ئىككى دۈشمەن ئېسىنى يىغىپ ئۈلگۈرگۈچە، نادەم چاقماق تېزلىكىدە شۇنداق چاققان ھەرىكەت قىلدىكى، تويتەك قاڭقىپ پەستە شارقىراپ ئېقىۋاتقان چوڭ ئۆستەڭگە ئۆزىنى ئاتتى. ئالاقزادىلىك ئىچىدە نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغان دۈشمەنلەر ئالدىراشلىق بىلەن سۇغا قارىتىپ قالايمىقان ئوق ئۈزدى ...

نادەم ئوڭ پۇتىنى سۆرەپ دەسسەپ دەريا بويىدىن يولغا چىقتى ۋە قاياققا ماڭسام بولار، دەپ ئويلىنىپ قالدى.

ئۇ خىيال قىلىپ كېتىۋاتاتتى: «ئەسلىدە بىزنىڭكىلەرنىڭ

بۇگۈن كېچىدە سۇلتانئۇۋەيسكە كېلىدىغان كۈنى، قاراسۇدىكى ئىشلار قانداق بولىدىكىن ياكى ۋەزىپە ئۆزگىرىپ قالدىمىكىن؟ نېمىلا بولسا سۇلتانئۇۋەيسكە كىرىش كېرەك.» نادەم ئېغىر ياتقۇدا قىزىلكۆتەلگە يېتىپ كەلدى ۋە ئۇنى ئەگىپ سۇلتانئۇۋەيسنىڭ جەنۇبىدىكى مەھەللىگە چۈشتى. ئېرىقنىڭ قىرغا چۆكۈپ ئەتراپىنى كۆزەتتى، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمىغاندىن كېيىن: «ئۇلار كەلسە ئەلۋەتتە يارلىقنىڭ ئىچى بىلەن كېلىدۇ» دەپ ئويلىدى ـ دە، ئۆرلەپ مېڭىپ يارلىقنىڭ يۇقىرى تەرەپتىن چۈشتى ھەم شەپە بېرىپ ماڭدى.

— چاقماق ... چاقماق ...

ئۇ قەدەملىرىنى يېنىك تاشلاپ، ئاشۇ سۆزنى تەكرارلايتتى:

— چاقماق ... چاقماق ...

— ھوي ... نادەمنىڭ ئۈنىغۇ بۇ ! — باتىرغازى ھەممىدىن بۇرۇن بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغانىدى.

— راست، شۇنىڭ ئۈنى !

نادەم يېقىنلاپ كەلدى:

— چاقماق ...

— نادەم !

— نادەم ! ...

سەپداشلىرىنىڭ ئاۋازىنى نادەممۇ تونۇغانىدى:

— يولداشلار ! ...

نادەمنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، سەپداشلىرىنىڭ ھەممىسى ئېيتقۇسىز خۇشال بولۇپ ئۇنى ئورىۋېلىشتى:

— قانداق قۇتۇلدۇڭ، نەلەردە يۇردۇڭ؟ بىز قاتتىق قايغۇدا قالغانىدۇق.

— ئاستىراق، ئاستىراق، — دېدى نادەم ئۆز ھاياجىنىنى باسالماي كەتكەن رازۋېدكىچىلارغا، — بۇ قىزىق ھېكايىنى كېيىنرەك سۆزلەپ بېرەي، ئاۋۋال مېنىڭ قورسىقىمغا بىرنېمە بېرىڭلار.

باتىرغازى قويندىن بىر پارچە گۆش، جامالدىن بىر پارچە نان ئېلىپ ئۇنىڭغا ئۇزارتتى. نادەم مەززىلىك پىشقان گۆشنى تېز ـ تېز چايناپ يۇتۇشقا باشلىدى.

ــ ئاچپاقنىڭ ئۆزى بوپسەن ـ دە؟

ــ شۇنداق، سادىر پالۋاننىڭ «قورساق ئېچى يامان ئىكەن، شالۋۇرنى كاۋاپ قىلدىم» دېگىنى بىكار ئەمەس ئىكەن، ــ دېدى نادەم قاتتىق ناننى چايناپ، ــ خوش، ۋەزىيەت ئۆزگەرمىگەن ئوخشايدۇ ـ ھە؟

ــ ئۆزگەرمىدى، دەل ۋاقتىدا كەلدىڭ، ــ دېدى باتىرغازى خۇشاللىق بىلەن.

ئۆز باشلىقىغا ئىگە بولغان بۇ «چاقماق» گۇرۇپپىسى ۋەزىپىنى ئىجرا قىلىشقا كىرىشتى.

«چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپىسى چوڭقۇر يارلىق ئىچىدىكى سۇدىن چىقماي، مەھەللە ئىچىگە ئىلگىرىلىدى. بۇ سۇ ئېقىپ بېرىپ مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ سۇغا قوشۇلاتتى. ئۇلار شۇ سۇ بىلەن چوڭ سۇغا چىقتى ۋە بىرئاز مېڭىپ خېلىلا ئېگىز قىلىپ ياسالغان كۆۋرۈك ئاستىغا كىردى. كۆۋرۈك ئاستىدىن چىقىپ ئۆزلىرىدىن يۈز ـ يۈز ئەللىك مېتىردەك يىراقلىقتا تۇرغان گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ پوتىيىنى كۆزەتتى.

غۇلجا شەھىرى بىلەن نىلقا ناھىيەسى ئوتتۇرىسىدا مۇھىم بېكەت بولۇپ تۇرۇۋاتقان بۇ مەھەللىدە گومىنداڭنىڭ بەزىدە بىر كېچىدىلا بىر پولك ئەسكىرى پەيدا بولۇپ قالاتتى، بەزىدە ئازىيىپ بىر باتالىيونغا، بىر روتىغا چۈشۈپ قالاتتى. ئەڭ بولمىغاندا بىر ئىززۋوت ئەسكىرى داۋاملىق تۇراتتى. بۇ يەر نىلقىغا ئەسكەر ئەۋەتىشنىڭ بىر ئوڭۇشلۇق كۆۋرۈكىگە ئايلىنىپ قالغان، نىلقىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن بۇ يولنى كېسىپ تاشلاش زۆرۈر ئىدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بۇ يەردىكى خەلقتىن ئۆلگۈدەك قورقاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ

ئۆلاردىن يېمىگەن ئازابى، تارتمىغان كۈنى قالمىدى. ئاشۇلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى، تۇرار جايى، ئاتلىرىنىڭ يەم - خەشىكى، ئوتۇن - ياغىچى، سۇلتانئۇۋەيس خەلقىنىڭ بېشىغا سېلىق بولۇپ چۈشۈپ تۇراتتى. ئىككى ئايدىن بېرى ئۈستى - ئۈستىلەپ چۈشۈۋاتقان بۇ سېلىقلارغا قارشى نۇرغۇن كۆتۈرۈلۈشلەر بولدى. لېكىن، بۇنداق كىشىلەردىن ئون نەچچىسىنىڭ پۇت - قولى باغلىنىپ شەھەرگە ئەكېتىلدى، بىرنەچچىسى ئېتىپ تاشلاندى، بىرنەچچىسى پۇت - قولىدىن ئايرىلىپ مەڭگۈلۈك مېيىپ بولۇپ قالدى. لېكىن، گومىنداڭنىڭ خەلققە سېلىۋاتقان كۈلپەتلىرىگە قارشى كۈرەش توختاپ - ئۆچۈپ قالغىنى يوق. شۇڭا، بۇ يېزىدا ھەر كۈنى ئېلىشىش بولۇۋاتاتتى. رازۋېدكىچىلار تازا سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن، ئەسكەر تۇرۇۋاتقان قورۇنىڭ ئىككى قاناتلىق دەرۋازىسى ئوچۇق ئىكەنلىكىنى، ئىككى قاراۋۇلنىڭ دەرۋازىدىن كىرىپ - چىقىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

نادەم دەرۋازىدىن كۆزىنى ئېلىپ مۇنداق دېدى:

— ئاۋۋال ئاۋۇ ئىككى مەخلۇقنى جايلايلى، بىرەر «تىل»نى قولغا چۈشۈرۈپ قانچىلىك ئادىمى بارلىقىنى ئېنىقلايلى، بەلكى باشقا يەردە يەنە ئادەملىرى باردۇر، ئۇنىمۇ ئۇقۇپ، ئاندىن ئەنۋەركامغا ئات سالدۇرۇش كېرەك، قانداق دەيسىلەر؟

نادەمنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش ئېلىپ بېرىلدى. باتىرغازى بىلەن جامالىدىن ئوڭ تەرەپ ياندىن، ئاراش بىلەن نادەم سول تەرەپتىن دەرۋازىغا شەپىسىز يەر بېغىرلاپ ماڭدى، قالغان رازۋېدكىچىلار سۇدىن چىقماي ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرۇشتى ...

تاڭ قاراڭغۇسىدا قاتتىق ئېتىشىش بولدى. قىيقاس - چۇقان، تاڭ - تۇڭ، گۇلدۇر - گۇمبۇرلەر يېزىنى تىترىتىۋەتتى. پۇتۇن يېزا ئويغىنىپ كەتتى. ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرى، بالىلارنىڭ يىغلاشلىرى، ئادەملەرنىڭ غەم - ئەندىشىلىرى سۈبھى كۆتۈرۈلگەندىلا توختىدى.

تاڭ ئاتتى، مەھەللە جانلاندى. ئۇششاق بالىلار، قىز -

يىگىتلەر، ھاسا تاياقلىق بوۋاي ـ مومايلار ئۆي ـ ئۆيلەردىن، كوچا ـ كوچىلاردىن ئېقىپ كېلىپ يىغىلىشقا باشلىدى. ئۇلار تەقەززا بولۇپ كۈتكەن بۇ پارتىزانلارنى ھاياجان بىلەن تەبرىكلەشتى. قىن ـ قىنىغا پاتماي كۆلۈشتى.

ئۈچىنچىگا پاختىلىق تۈجۈركا، بېشىغا ئاق تېرە قۇلاقچا كىيىپ، بېلىنى تاسما بەلباغ بىلەن باغلىغان ۋە بەلبېغىغا يالىڭاچلانغان تاپانچا قىستۇرۇلغان ئەنۋەر نادەم بىلەن بىر مەيدانغا يېتىپ كەلدى. غەلىبە شادلىقى بىلەن يايرىغان كىشىلەرگە قاراپ ھاياجانلاندى. ئەنۋەر يوغان قارىياغاچ كۆتىكىگە چىقتى. پۈتۈن مەيدان گويا چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك جىمىپ، ھەممەيلەن ئەنۋەرنىڭ ئاغزىغا قاراشتى.

ـــ ئاتا ـ ئانىلار، ئاكا ـ ئۇكىلار، ھەدە ـ سىڭىللار ـــ دېدى ئۇ ئايرىپ ـ ئايرىپ سۆزلەپ، ـــ بىز گومىنداڭ جاللاتلىرىدىن سۇلتانئۇۋۇەيس مەھەللىسىنى ئازاد قىلدۇق ! بىز گومىنداڭنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇق ! ئەمدى پۈتۈن خەلقىمىزنى بۇ زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرىمىز ! ...

مەيداندا قىيقاس ـ چۇقان ياڭرىدى ...

ـــ ئالدىمىزدىكى توسالغۇلار سۇپۇرۇپ تاشلاندى، ـــ دېدى ئەنۋەر نادەمگە كەڭ مەيداندىن يېنىپ چىقىۋېتىپ، ـــ گومىنداڭ پۈتۈن ئەسكىرىنى نىلقىغا ئاچىقىدۇ، بىز نىلقا تاغلىرىدىكى پۈتۈن پارتىزانلار غۇلجا شەھىرىگە يۈرۈش قىلىمىز، سېنىڭ «چاقماق» گۇرۇپپاڭ ئاۋۋال مېڭىشى مۇمكىن، تەييارلىنىپ تۇرۇڭلار.

ـــ بىز تەييار ! ـــ دېدى نادەم خۇشاللىق بىلەن ئەنۋەرگە قاراپ.

ئون يەتتىنچى باب

1

بىر نەچچە قېتىملىق ئېغىر مەغلۇبىيەتتىن كېيىن گومىنداڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىلقىغا تاشلاندى. مانا شۇ چاغدا — 1944 - يىلى 7 - نويابىر كۈنى «ئازادلىق» تەشكىلاتى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارار قىلدى.

بۇ تەشكىلات يازغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى كوچىلارنىڭ كۆرۈنەرلىك جايلىرىغا چاپلاندى. كۆزلىرىدىن ئوت يانغان كىشىلەر قىن - قىنىغا پاتماي گويا قېلىن يەر قاتلاملىرى ئارىسىدىن پارتلاپ چىقىشقا يول ئىزدىگەن ماگمىدەك چايقىلىپ، كوچىلاردا دۈر - دۈر ياماراۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار قىستىلىشىپ ۋەرەقىلەر چاپلانغان يەرلەرگە ئولىشاتتى. ئۆز ھاياجىنىنى باسالمىغانلاردىن بىرى كىشىلەرنى خۇددى كۆرەشكە چاقىرغاندەك تەشۋىقات ۋەرەقىسىنى ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى:

«قېرىنداشلار!

گومىنداڭنىڭ شەپقەتسىز زۇلۇمى چىداپ تۇرغۇسىز دەرىجىگە يەتتى. بېشىمىزنى كۆتۈرۈپ زوراۋانلىققا قارشى تۇرىدىغان ۋاقىت كەلدى! باشنى كۆتۈرۈش — قوزغىلىش دېمەكتۇر. قولغا قورال ئېلىپ قانلىق كۈرەش قىلماي ئازادلىققا چىققىلى بولمايدۇ. دۈشمەندىن قورقماسلىقىمىز كېرەك. ئاتا - بوۋىلىرىمىز ۋە ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەھرىمانلىقى ۋە ئەركىنلىكنى سۆيۈش روھى بىزنى ئىلھاملاندۇرماقتا ... ھەر مىللەت خەلقى بىر نىيەت، بىر ئارزۇ يولىدا كۈرەشكە ئاتلىنايلى ...

بۇ سۆزلەردىن ئىلھاملانغان ئوقۇغۇچى تەشۋىق ۋەرەقىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ئىتتىك ئوقۇماقتا ئىدى. كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا ۋارقىرىدى:

ــ ئالدىرىماي دانىمۇدانە قىلىپ ئوقۇ !

ئۇ داۋاملاشتۇرۇپ ئوقۇدى:

... دۈشمەن مەغلۇبىيەتلىك كۈنلىرى قانچە يېقىنلاشقانسېرى شۇنچە تېپىرلىماقتا، ياۋۇزلۇقنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە ئېشىۋاتقانلىقى ياۋۇزلارنىڭ يوقىلىشىدىن بېشارەت بەرمەكتە. ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ يوقىتىشى بۇنىڭغا ئىسپات ! دۈشمەن ھالاكەتلىك تەقدىرىدىن ھەرگىز قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ ! بىز چوقۇم غەلىبە قىلىمىز !

قوزغىلايلى قېرىنداشلار !

ئازادلىق سېپىگە ئۇيۇشايلى قېرىنداشلار !

قولىمىزغا قورال ئالايلى قېرىنداشلار !

يوقالسۇن گومىنداڭ !

ياشىسۇن ئىنقىلاب !»

توپلاشقان كىشىلەرگە قاراپ بىر توپ قوراللىق چېرىكلەر يىراقتىن يۈگۈرۈشۈپ كەلدى. كىشىلەر گويا ئۇلارنى كۆرمىگەندەك پىسەنت قىلماستىن ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرۇشاتتى. كوچا تاملىرىغا، سىم تاناب تۈۋرۈكلىرىگە مۇنداق تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى چاپلىنىۋاتقىنىغا ئىككى ئاي بولۇپ قالدى. بۇ ۋەرەقىلەر قانچىلىك يىرتىلىپ تۇرسا، شۇنچىلىك چاپلىناتتى، كۆپىيىپ تۇراتتى. ھۆكۈمەت قانچىلىك چارە ـ تەدبىرلەرنى قوللىنىپمۇ ئۇنى توختىتىپ قالالمىدى. بۇ ھال خەلقنىڭ ئارزۇلىرىنى ئىشەنچكە ئايلاندۇردى. ھازىرقى خەلق بىر ئاينىڭ ئالدىدىكى خەلق ئەمەس ئىدى. ئۇ چاغلاردا چېرىكلەر كىشىلەرنى قوغلىسا قاچاتتى ياكى قېچىپ كېتىپ، يەنە قايتىپ كېلىپ

توپلىشاتتى. هازىرچۇ؟ قاچمايدۇ، چىرىكلەرگە نەپرەتلىك سۆزلەرنى ياغدۇرالايدۇ، قوروق قوللىرىغا قارىماي ئۇلارغا ئېسىلىدۇ، ئېلىشىدۇ. بۇ هال پۈتۈن شەھەر كوچىلىرىدا ئوموملىشىپ قالدى. شۇڭا، قوزغىلاڭچىلار رەھبەرلىكى ھەرىكەتنى جىددىيلەشتۈرۈش، تېزلەشتۈرۈشكە كىرىشتى.

چوڭ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان ئۈستەلنى چۆرىدەپ يەتتە كىشى ئۆرە تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بوغداي ئۆڭلۈك، قىرقىما قارا بۇرۇتلۇق، خۇشخۇي كىشى — ئەخمەتجان قولىدىكى قىرىنداش بىلەن ئۈستەلگە يېيىلغان غۇلجا خەرىتىسىگە قىزىل ئىستىرېلكىلارنى قويىماقتا ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدا ئابدۇكېرىم ئاباسوف خەرىتىگە كۆز ئۈزمەي قاراپ تۇراتتى. ئۇلار بىر سائەتتىن بېرى مۇزاكىرە قىلىپ، شەھەرنىڭ ئەڭ دەسلەپ ھۇجۇم قىلىدىغان نۇقتىلىرىنى بەلگىلەۋاتاتتى. كۈنىنىڭ خىللا سوغۇقلۇقىغا قارىماي، ئۇلار چاپىنىنىڭ ئىزمىلىرىنى يېشىۋەتكەن، بىر دەم ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭاتتى، بىر دەم خەرىتىگە قارايتتى. ئۇلار ھەممىسى جىددىيلەشكەنىدى. ئېلىنغان مەلۇماتنىڭ تازا ئېنىق بولۇشىنى قايتا تەكشۈرۈشكە كەتكەن كىشى ئۆيگە كىردى ـ دە، دوكلات قىلدى.

— مەلۇمات تۇنۇگۈنكىگە ئوخشاش: گومىنداڭ قوشۇنلىرىدىن نىلقىغا يۈرۈش قىلىپ كەتكىنى بەش مىڭ ئۆپچۆرىسىدە، غۇلجىدا قالغىنى 382 ـ پولكنىڭ ئىككى باتالىيونى، 4 ـ پولكنىڭ بىر باتالىيونى، ئاۋىياتسىيە مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدىن بولۇپ جەمئىي بىر مىڭ بەش يۈز ـ بىر مىڭ ئالتە يۈز ئەتراپىدا. بۇلار ئايرودرۇم، باش ساقچى ۋە شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى گازارمىغا توپلاشقان، ئاز بىر قىسمى ئىلى قوماندانلىق ئىشتابىدا تۇرۇۋاتىدۇ.

دوكلات قىلغۇچى كىشى ئالدىرىماي، رەقەملەرنى ناھايىتى ئېنىق قىلىپ مەلۇم قىلدى.

— دېمەك، مەلۇمات ئىشەنچلىك بولدى، — دېدى ئەخمەتجان

قاسىمى، ئۇ قولىدىكى قېرىنداش بىلەن خەرىتىنىڭ بىرقانچە يېرىگە كۆرسەتكۈچ بەلگىسىنى قويدى ـ دە، مۇنداق دېدى:

— غۇلجىدىن بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار ئىلقىغا كەتكەن، بىز تېخى ئاجىز، ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرى ھازىرغىچە يېتىپ كېلەلمەيۋاتىدۇ. ئۇلار يول بويى مۇشەققەتلىك جەڭلەرنى قىلىۋاتىدۇ، — ئۇ دۈشمەنلەر بىلەن كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە بىرنەچچە ھەسسە تۆۋەن تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەرىكەتلىنىش يوللىرىنى كۆرسىتىپ سۆزلىمەكتە ئىدى، — بىز گومىنداڭچىلار توپلاشقان چوڭ ئورۇنلارغا ھازىرچە ھۇجۇم قىلمايمىز، ئاساسى ئاجىز ئورۇنلارغا، كېيىنكى چوڭ كۆلەملىك ھۇجۇملىرىمىزغا يول ئاچىدىغان ئورۇنلارغا ئاۋۋال ھۇجۇم قىلىمىز. قېنى، بىز مۇشۇنداق ھۇجۇملارنى باشلايلىچۇ، ئويغانغان خەلقىمىز خۇددى ئۇلغايغان قىياندەك سېپىمىزگە كەينى ـ كەينىدىن كېلىپ قوشۇلىدۇ. چۈنكى، خەلقىمىز ئىنقىلاب قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى، چۈشەندى، بېشىغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەتلەرنى مۇشۇنداق ئىنقىلاب بىلەن يەر بىلەن يەكسان قىلىدىغانلىقىنى بىلدى. بىز ئىنقىلاب قىلىشقا ھەقلىقمىز، بىز ھەققانىي ئىش قىلىۋاتىمىز، جاندىن كەچسەك كېچەمىزكى، بۇ يولدىن ئەمدى يانمايمىز! چۈنكى، بىز زۇلۇمغا قارشى ئىنقىلاب قىلىشقا جۈرئەتلىك خەلق! يولداشلار، مەن ھازىر ۋەزىپىلەرنى تەقسىم قىلىمەن.

ئۇ خەرىتىدىكى كۆرسەتكۈچ بەلگىلىرى قويۇلغان ئورۇنلارنى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇرۇپ، تەقسىملەنگەن ۋەزىپىلەرنى بىر ـ بىرلەپ ئېلان قىلدى:

— ئاباسوف گۇرۇپپىسى لىۋ بىندېنى تىرىك تۇتۇشقا ماڭىدۇ. مەن بىر ئىشنى قىستۇرۇپ ئۆتەي: ئابدۇكېرىم قاتارلىق بىرنەچچە كىشىلىرىمىزنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى قولغا ئالماقچى بولغاندا، چەت ئەلگە قېچىپ چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇلار 6 ـ

نويابىر كۈنى كېلىپ، شەھەرنىڭ سىرتىدىراق ھەم ئاھالىسى شالاڭ ئالتەشوئار مەھەللىسىدىكى روزاخۇننىڭ قورۇسىغا چۈشتى. روزاخۇننىڭ قورۇسى بىزنىڭ ھازىرقى مەخپىي ئىشتابىمىز. ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ليۇ بىندي ئۆيىگە ئوغرىلىقچە بارىدىكەن، ئۇ ھازىر بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە قۇۋلىشىپ كەتكەن، ئاشكارا يۈرەلمەيدىغان بولۇپ قالغان. بىر كۈن باش ساقچى ئىدارىسىدە ياتسا، بىر كۈن ۋالىي مەھكىمىسىدە ياكى بولمىسا يېرىم كېچىدە ئۆيىگە بېرىۋېلىپ ئۆزىنى كۆرسەتمەي يوشۇرۇنۇپ تۇرىدىكەن، ئۇ ئەندىشىلىك، ۋەھىمىلىك، ئالاقزادىلىك ھالغا چۈشۈپ قالغان. خەلق ئالدىدا گۇناھقا بوغۇلغان ئادەملەرلا مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ ھەم ئۇنىڭ خاتىرجەم كۈنىمۇ بولمايدۇ. ئۇنى ئىمكانقەدەر تىرىك قولغا چۈشۈرۈش، خەلقنىڭ سوتلىشىغا تاپشۇرۇش كېرەك! شۇنى چۈشىنىش كېرەككى، تىرىك قولغا چۈشسە، خەلقنىڭ قوزغىلاڭغا بولغان ئىشەنچى ئاشىدۇ. ئەگەر ۋەزىيەتتە باشقا ئۆزگىرىش بولمىسا، ئابباسوف گۇرۇپپىسى يەنە تېزلا توپادەڭ تۈرمىسىنى ئازاد قىلىپ، مەھبۇسلارنى بوشىتىدۇ. ئۇ يەردە نىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ئادەملىرى بار. سىز، — دېدى ئۇ يېنىدىكى بىر كىشىگە بۇرۇلۇپ، — شەھەرلىك ساقچىغا سېپىل ياقىسى تەرەپتىن كېلىپ تېگىپ تۇرىسىز، قارشىلىق كۈچلۈك بولمىسا، ئىشغال قىلىشىڭىز مۇمكىن، ئاۋۋال ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئەھۋاللارنى كۆزىتىش كېرەك. سىز، — دەپ ئۇ يەنە بىر كىشىگە ئېيتتى، — دۈشمەننىڭ چارلاش قىسىملىرىنى ئىسكەنجىگە ئالىسىز ۋە يوق قىلىسىز. بىز ئۇچدەرۋازا مەھەللىسىنى ئىشغال قىلىپ، كەلگۈسىدە گومىنداڭنىڭ قوماندانلىق ئىشتابىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ يولىنى ئاچىمىز.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان بۇ كىشىلەر يۈكلەنگەن ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن بۆلۈمدىن بىر - بىرلەپ چىقىپ كېتىشتى.

2

مەغلۇبىيەت گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنى ئالاقزادىلىككە سېلىپ قويدى. گومىنداڭنىڭ غۇلجىدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ قوماندانى تېلېفون يېنىدىن نېرى كەتمىدى. ئۇ ئۇرۇمچىدىن ياردەم كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدى.

گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۆگىسۆلى ئۆچۈپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ تېخىمۇ سەپرالىشىپ كەتتى. ئادەم تۈتىدىغان كۆك ماشىنىلارنىڭ ئۇنى ئۆچمەيدىغان بولدى. بۇنداق ھەربىكەت قايسى كۈنى قوزغىلاڭچىلار توپىدەڭ تۇرمىسىنىڭ بىرنەچچە چېرىكلىرىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، ئۆز ئادەملىرىنى قۇتقۇزۇپ ئەكەتكەندىن كېيىن تازا ئەۋج ئالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قوزغىلاڭچىلار كېچىلىرى شەھەر ئىچىدىكى بەزى گومىنداڭ ئورگانلىرىغا تەگكەندىن كېيىن، بىردەمدىلا غايىب بولۇپ كېتىپ، ھۆكۈمەتنى ئالاقزادىلىككە سېلىۋەتكەنىدى. شۇڭا، گومىنداڭنىڭ بىر كۆزەتچى ئايروپىلانى ئۇلارنى كەينىدىن قوغلاپ، ھېچ يەردىن ئىز ـ دېرىكىنى ئالالمىدى. شۇ ئاچچىقىغا پايلىماي، جىرغىلاڭدا پادا ـ پادا بولۇپ ئوتلاپ يۈرگەن كالىلارنى ئوققا تۇتۇۋېتىپ ياندى. يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئالامەتلەرگە قاراپ، كىشىلەر: «توۋا، مۇنداقمۇ ھۆكۈمەت بولىدىكىنە، بۇلارنىڭ بېشى ئايلىنىپ قالغانمۇ نېمە...» دېيىشتى.

كوچىلاردا ئەسكەر لىق چۈشكەن ماشىنىلار چىرقىرىشىپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا چېپىشاتتى. «توپلانماڭلار، تارقىلىڭلار، كوچىلارغا چىقماڭلار...» دېگەن تەشۋىقاتلار قۇلاقنى ياراتتى. كۇلۇبلاردا يىغىن ئېچىش، بازارلاردا توپلىنىش، مەسچىتلەرگە كىرىپ ناماز ئوقۇش مەنئى قىلىندى.

لېكىن، كىشىلەر كەينى ـ كەينىدىن كېلىپ، ئۆزلىرىنى ئىنقىلابقا بېغىشلىغانلىقىنى، قولىغا قورال ئالمىغۇچە

يانمايدىغانلىقىنى بىلدۈرمەكتە ئىدى. ئۈچەرۋازىنىڭ چوڭ كوچىسىدا، ھەرقايسى يان كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدا گومىنداڭنىڭ سۇر كىيىملىك ئۆلۈكلىرى ياتاتتى. ھەر خىل كىيىملىك قورال‌لىق قوزغىلاڭچىلار كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دەرەخلەرنى دالدا قىلىپ، يوشۇرۇن ھەرىكەت بىلەن ساي تەرەپكە ئاقاتتى. شۇ چاغدا بىردىنلا قىيقاس چىقىپ كەتكەندەك گۈرۈلدىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. قىزىق ئىش، بۇ نېمە ئاۋازدۇر؟ ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئېتىشىشلار بولۇۋاتقان، كوچىلاردا خاتىرجەم ماڭغىلى بولمايدىغان پەيتتە، گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە ئېلىنغان يەرلىك بالىلاردىن ئىككى يۈزدىن ئوشۇقراقى رەتلىك تىزىلىپ تاشيول بويلاپ قورالسىز ھالدا مەشىق قىلىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۈچىسىدا سوغۇقنىڭ خېلى قاتتىقلىقىغا قارىماي، غەلۋىردەك ماتانى كۆلدە بوياپ تىكتۈرۈلگەن شىم ـ تۇجۇركا، پۇتىدا خەي بولۇپ، گومىنداڭنىڭ ئىككى ئوفىتسېرى ئۇلارنى باشقۇرۇپ كوماندا بېرىپ كېلىۋاتاتتى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن تاراسلاپ ئېتىلغان ئاپتومات ئوقى ئىككى ئوفىتسېرنى شۇئان يىقىتقاندا، يېڭى ئەسكەرلەر نېمە قىلارىنى بىلمەي ھودۇقۇپ قالدى.

بۇ ھالقىلىق پەيت ئىدى. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن قوزغىلاڭچىلاردىن بىرى چاققانلىق بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— قېرىنداشلار! قورقماڭلار، ھودۇقماڭلار، بىز ئۆز ئادەملەر، — بىر قولىدا ئاپتومات تۇتقان، بېلىدىكى كەمەرگە بومبىلار ئېسىلغان كىشى جاراڭلىق ئاۋازدا سۆزلىمەكتە ئىدى، — گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلاب باشلاندى، خەلق تەۋرەپ كەتتى! ... ئەگەر خالىساڭلار مەن بىلەن ئىشتابقا مېڭىڭلار!

ئۇلار ئاببا‌سوفنىڭ قىسقا سۆزىنى ئاڭلاپلا خۇددى شۇ سۆزنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ۋارقىرىشىپ كەتتى:

— ھۇررا ! ھۇررا ! ...
— جېنىمىز پىدا، ھۇررا ! ھۇررا !...
— بۇ كىيىمىڭلار بولمايدۇ، بىزنىڭ يىگىتلىرىمىز سىلەرنى دۈشمەندىن پەرقلەندۈرەلمەيدۇ، يۈرۈڭلار، ئىشتابقا بارايلى، — دېدى ئابدۇكېرىم كۈلۈمسىرەپ.

ئىنقىلابقا قوشۇلۇۋاتقان قورالسىزلارغا قورال تارقىتىپ بېرىش — ئىشتابنىڭ بېشىغا چۈشكەن چوڭ غەم ئىدى. ئۇلارنى قوراللاندۇرماي بولمايتتى، بىراق قورال يېتىشمەيتتى. قوزغىلاڭچىلار بۇيرۇق بويىچە كوچا ـ كوچىلارغا تارقالدى. چوڭ كوچىلارنىڭ، يان كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدا، كۆۋرۈك باشلىرىدا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان دۈشمەنلەرگە يوشۇرۇن زەربە بېرىپ، ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋالماقتىن ئۆزگە ئامال يوق ئىدى ھەم بۇ ئاسان ئىدى.

دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرى غۇلجىغا ھۇجۇم قىلىپ كىرىش بۇيرۇقىنى ئېلىپ ماڭغاندا، يولدا گومىنداڭنىڭ بىر بۆلۈك قىسىملىرى تاغدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى تورىۋالغانىدى. دۈشمەن بىلەن ئاۋۋال ئەكبەر باتۇر ئەترىتى ئۇرۇشقا كىردى. لېكىن، كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە دۈشمەن ئۈستۈن ئىدى، شۇڭا ئوڭۇشلۇق جەڭ قىلالمىدى. ئارقىدىن غېنى باتۇر ئەترىتى، ئوسمان ۋە نۇرۇملار ئەترىتى ياردەمگە كېلىپ، قاتتىق جەڭ بولدى. دۈشمەن نۇرغۇن ئۆلۈكلىرىنى قالدۇرۇپ چېكىنىپ كەتتى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇلارنى قوغلاپ ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتىش كېرەكمۇ ياكى بولدى قىلىش كېرەكمۇ ۋە ياكى بىر قىسىم ئەترەتلەر قېلىپ، قالغانلىرى شەھەرگە يۈرۈش قىلىش كېرەكمۇ؟ شەھەرگە بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا كىرىش زۆرۈر ئىدى. كېچىكىپ قالماسلىق ئۈچۈن، ئەترەتلەر تولۇق يولغا چىقتى.

بۈگۈن تاڭغا يېقىن تۇيۇقسىز ئېتىلغان ئوقلار پۈتۈن شەھەر خەلقىنى ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىۋەتتى. ئۆندەرىشىپ ئويغانغان

كىشىلەر ئىتتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازىغا قاراپ خىلىدىن بىرى كوچىلارغا چاپلانغان تەشۋىقات ۋەرەقىسىدىكى گەپلەرنىڭ بۈگۈن ھەقىقەتكە ئايلانغانلىقىغا ئىشەندى.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن ئىتىشىشلار بىر ئاز پەسلەپ قالسىمۇ، دۇكانلار ئېچىلماي، سودا ـ سېتىق توختىدى. ھەر كۈنلۈكى ئىش ئىزدەپ چوڭكۆۋرۈككە كېلىدىغان مەدىكارچىلار كۆرۈنمىدى. ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئىش ئورۇنلىرىغا ماڭالمىدى. ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار مەكتەپلىرىگە بارمىدى. ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىدا چىقىرىلىدىغان گومىنداڭنىڭ ئۈن ئىككى بۇرجەكلىك بايرىقىمۇ ئۈزۈن موما ياغاچنىڭ ئۇچىغا چىقالماي قالدى.

نېمە ئەھۋال بولغانلىقىنى ئادەملەر ئەتىسى بىلىۋېلىشتى. كېچە نىلقا پارتىزانلىرى غۇلجا شەھىرىگە ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن. غېنى باتۇر، پاتىخ مۇسلىموف، سېيىت ھەم ئوسمان ئىبراھىموف، نۇرۇم ئوبۇلوف، ھۇشۇرەم مەمەتوفلار رەھبەرلىكىدىكى ئەترەتلەر غۇلجا شەھىرىنىڭ غەربىي ھەم شەرقىي تەرىپىدىن كىرىپ غۇلجا قوزغىلاڭچىلىرى بىلەن قوشۇلغاندى. جاسارەتلىك ئىككى قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ قوشۇلۇشى گويا ئىككى ھەيۋەتلىك دەريانىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئۇلۇغ ئېقىنغا ئايلاندى. ئەمدى ئىشتابنى ئالتەشوئار مەھەللىسىدىكى مەخپىي ئورۇندىن شەھەر ئىچىگە يۆتكەش زۆرۈر بولۇپ قالدى. ئىشتابنى يۆتكەش، ئارقا سەپ خىزمىتى ھەم پارتىزانلارغا كىيىم ـ كېچەك، ئوزۇق ـ تۈلۈك يەتكۈزۈپ بېرىش زەيىندىنگە تاپشۇرۇلدى. ئالتەشوئار مەھەللىسى بىلەن ئۇچىدەرۋازا مەھەللىسى ئارىلىقىدىكى ئۆستەڭ بويىدىكى چوڭ قورۇغا پارتىزانلارنىڭ ۋاقىتلىق ئىشتابى جايلاشتى. كىشىلەر تېخىمۇ جانلاندى، پارتىزانلارغا ئاتاپ داش قازانلار ئېسىلدى، خىزمەت قىلغۇچىلار پۈت ـ پۇتىغا، قول ـ قولىغا تەگمەي يۈگۈرۈشمەكتە ئىدى. بىرى ئوتۇن ياراتتى، بىرى سۇ

توشۇپتتى، بىرى قازان ــ قومۇچلارنى يۇياتتى؛ بىر ياقتا قازاقلار ئەكىرگەن ئۆكۈز ــ قويلار سويۇلسا، بىر ياقتا شىبەلەر ئەكىرگەن ئاغار ــ ئاغارلاپ گۈرۈچلەر يۇيۇلماقتا ئىدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن ماشىنىچىلار، تۇماقچىلار ئەكەلگەن پاختىلىق چاپان، كالتە جۇۋا ۋە قولاقچىلار بىر ئۆيگە توشۇلۇۋاتاتتى؛ بەزىلەر ئۆزلىرىنىڭ مىننەتلىك ئاتلىرىنى پارتىزانلارغا ھەدىيە قىلماقتا ئىدى. بۇلا ئەمەس، يېقىن مەھەللىلەردىن، ھەتتا گومىنداڭ ئىشغالىيىتىدىكى جايلاردىن پارتىزانلار ئۈچۈن چېلەك ـ چېلەكلەپ سۈيۈقئاش، چۆچۈرلەر، قازان ـ قازانلاپ پولۇ ئەكەلگۈچىلەر كۆپەيمەكتە ئىدى. شۇ تاپ كىشىلەر ئۆزىنىڭ پۈتۈن تەئەللۇقاتىنى مۇشۇلارغا سەرپ قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ئابدۇكېرىم ئاباسوفنىڭ چاقىرىشى بىلەن بۆلۈمگە كىرگەن نىزامىدىن ئۇستەل يېنىدىكى يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم تېز ـ تېز يېزىۋاتقان خېتىنى تۈگەتتى ـ دە، ئۇنىڭغا قاراپ دېدى:

— كۆردىڭىزمۇ خەلقنىڭ تەۋرەپ كەتكىنىنى، ئۇلارنىڭ بۇ قوللىشى جەڭچىلىرىمىزگە كۈچ، ئىلھام ۋە زور مەدەت بولماقتا. نىزامىدىن ئەپەندى، مۇشكۇل ۋەزىپىلەر ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ، سىزنىڭ قىسىملىرىڭىزنىڭ ۋەزىپىسىمۇ ئېغىر.

— ئەلۋەتتە، — دېدى نىزامىدىن جىددىي ھالدا، — تاغلاردا قىلىنغان ئۇرۇشتىن بۇ يەردىكىسى قىيىنراق بولۇشى مۇمكىن.

— شۇنداق، تاغدىكى ئۇرۇشلاردا دۈشمەنلىرىمىز بىزنى ئىزدەپ ئالدىمىزغا مانا مەن دەپ كېلەتتى، ئەمدى بىز ئالدىغا بارىمىز. ئاساسىي ئىشقا كېلەيلى، — دېدى ئابدۇكېرىم جىددىي تۇردە، — ھازىر بىز ئالىدىغان ئىككى قورغان بار. بىرى، ۋىلايەتلىك باش ساقچى، يەنە بىرى، سىلىڭبۇ، مۇشۇ ۋەزىپىنى ئوڭۇشلۇق ئورۇنلىساق، قالغانلىرىنىڭ ئىشى ئاسانراق، — ئۇ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ نىزامىدىنغا قارىدى. نىزامىدىن خىيالچان كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ جىم ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم

سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئالدى بىلەن باش ساقچىغا ھۇجۇم قىلىش قارار قىلىندى، تۈرمىدىكى مەھبۇسلارنى تېزلىك بىلەن ئازاد قىلىش كېرەك. ليۇ بىندې ھازىر ئاساسەن باش ساقچىدا تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇنى تىرىك تۇتۇشقا مۇمكىنچىلىك بولمىدى، ھۇجۇمدىن بۇرۇن ئۇنى ئېتىش لازىم. ئەگەر ئاتقان ئوقىمىز زايە كەتمىسە، بۇ باش ساقچى ئۇچۇن قاقشاتقۇچ زەربە بولىدۇ، ئۇلار يۇتى كۆيگەن توخۇدەك بىر ھالغا چۈشىدۇ - دە، بىزنىڭ ئۇ يەرنى ئېلىشىمىز ئاسانلىشىدۇ.

— توغرا، — دەۋەتتى نىزامىدىن چارىدىن قانائەتلىنىپ جىددىي ھالدا، — ئۇ چاغدا باش ساقچى چوڭ تىرىكىدىن ئايرىلىپ بىر قانىتى سۇنىدۇ - دە.

— شۇنداق، بۇ ھەم بىزنىڭ ھۇجۇمىمىزنىڭ بىرىنچى غەلىبىسى بولۇپ قالىدۇ.

شەھەرگە كىرگەن پارتىزانلارنىڭ قىلىۋاتقان ئۇرۇشلىرى ئۆزىنىڭ تېزلىكى، جىددىيلىكى بىلەن تاغلاردىكى ئۇرۇشلاردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. بۇ يەردە مىنۇت - سېكۇنتنىمۇ قولدىن بېرىپ قويۇشقا بولمايتتى. چۈنكى، ھازىر شۇ نەرسە ئايان بولۇۋاتاتتىكى، بىر مىنۇتنىڭ بىھۇدە ئۆتۈپ كېتىشى تۈرمىلەردىكى قانچىلىغان مەھبۇسلارنىڭ ئەزىز جانلىرىغا بېرىپ تاقىلىۋاتاتتى.

— رازۋېدكا ئىشىدا سىزنىڭ رازۋېدكىچىلىرىڭىز مۇشكۇل ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلىپ، خېلىلا تەجرىبىلىك بولۇپ قالدى، — دېدى ئابدۇكېرىم ئويلىنىپ، — ھېلىقى يېزىلىق يىگىتنىڭ ئېتى نېمە ئىدى؟

— نادەم.

— ھە، نادەمنىڭ «چاقماق» گۇرۇپپىسىغا ئىككى ۋەزىپە تاپشۇرماقچىمەن. بىرى، ئالدى بىلەن ليۇ بىندېنى ئېتىش، يەنە بىرى، ۋىلايەتلىك باش ساقچىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەپلىك ئورنىنى كۆزىتىش، قانداق دەيسىز؟

ـــ تولۇق ئورۇنلاشقا بولىدۇ ! ـــ دېدى نىزامىدىن قەتئىي ھالدا.
ـــ ئۇنداق بولسا، دەرھال ئورۇنلاشتۇرۇڭ !

نىزامىدىن ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ بۆلۈمىدىن چىقتى ـ دە، ئىككىنچى ئەترەتنىڭ كوماندىرى ئەنۋەرنى چاقىرىپ، ئابدۇكېرىم بىلەن كېلىشكەن ئىشلارنى ئۇنىڭغا ئۇقتۇردى:

ـــ ۋەزىپىنىڭ جىددىيلىكىنى تولۇق چۈشەندىڭمۇ؟
ـــ تولۇق چۈشەندىم.

نىزامىدىن ئويلىنىپ دېدى:

ـــ سەن ليۇ بىندېنىڭ كىملىكىنى بىلەمسەن؟
ـــ ئازراق ئاڭلىغان.
ـــ ھە، ليۇ بىندې خەلقىمىز ئالدىدا قاتمۇقات جىنايەتكە بوغۇلغان بىر قانخور! ئۇ بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى «ئىلى ۋەقەسى» دەپ ئاتىۋالغان. ئۇ ئىنقىلابىمىزنى بۆشۈكىدىلا تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىدىن ئالاھىدە يارلىق بىلەن كەلگەن. ئۇ ئۆلكىلىك ساقچىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، يېقىندىن بېرى ئىلىدا يۈز بېرىۋاتقان ئادەم تۇتۇش، قىيناش، ئۆلتۈرۈش ـ چېپىش، ئېتىشىشلارنىڭ پىلانلىغۇچىسى ھەم ئاتامانى !

ئەنۋەر بېلىدىكى كەمىرىنى چىڭىتىپ، قەددىنى رۇسلاپ قويدى. ئۇ ھازىرلا ھۇجۇمغا ماڭىدىغاندەك جىددىيلەشكەنىدى.

ـــ ئاۋۋال ليۇ بىندېنىڭ يېتىپ ـ قوپىدىغان، ماڭىدىغان كوچىسىنى، ئاندىن باش ساقچىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ بىر ئۇچۇن قولايلىق، ئەپلىك ئورنىنى رازۋېدكا قىلىش كېرەك.

ـــ رازۋېدكىچىلىرىمىز ھەممىگە تەييار، ـــ دېدى ئەنۋەر بېشىنى ئىشەنچلىك سىلكىپ.

ـــ قېنى ئەمىسە، «چاقماق» گۇرۇپپىسىنى چاقىر ـ دە، ۋەزىپىلەرنى بىر ـ بىرلەپ تاپشۇرۇپ دەرھال يولغا سال.

3

نادەم، باتىرغازى، ئىسھاقلار تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا، باش

ساقچىغا ئېلىپ چىقىدىغان يان كوچىلارنىڭ بىرىدە ئەپلىك جايغا ئورۇنلاشتى، تاڭ ئېتىشنى ۋە لىۋ بىندىبىنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇردى.

ۋاقىت ئۆتمەكتە ئىدى.

— بىز ئاتىدىغان ئادەم كىچىك ئادەم ئەمەس، — دېدى نادەم ئاستا پىچىرلاپ، — ئۇ چوڭ ئەمەلدار، لېكىن چوڭ ئەمەلدارنىڭ ئەجىلى بىزنىڭ قولىمىزدا، شۇنچىلىك چوڭ ئەمەلدارنى بىز ئاتىمىز، بىزگە شۇنچە چوڭ ھوقۇقنى كىم بەردى؟ خەلق قوللاۋاتقان ئىنقىلاب بەردى؟ شۇنداق ئەمەسمۇ؟ !

ھاياجانلانغان ئىسھاق دەرھال سۆز قىستۇردى:

— گومىنداڭنىڭ ھەرقانچە چوڭ ئەمەلدارىمۇ، ھازىر بىزنىڭ ئالدىمىزدا ھېچقانچە نېمە ئەمەس، ئۇ ھازىر چىرىلدىغان ھاشارات، ئۆلەرمەن قۇرت !

— مانا بۇ ئىنقىلابىنىڭ كۈچى، بۈگۈن شۇنچە چوڭ ئەمەلدارمۇ بىزگە ھېچقانچە نېمە ئەمەس بولۇپ قالدى. تۈنۈگۈنلا بىز يامان قورساق شاڭيوغا قاپاق كۆتۈرۈپ قارىيالمايتتۇق، گالۋاڭ خوتۇنلىرىنىڭمۇ ئېغىزىدىن چىققان بىر ئېغىز گەپ بىزنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىمىزنى بەلگىلەيتتى، ھەتتە دەلدۈش باللىرىمۇ بېشىمىزدا ياڭاق چاقاتتى، گەجگىمىزگە مىنەتتى، ئىرغىتىپ تاشلىيالمايتتۇق. ھازىرچۇ؟ ئۇلارنىڭ دۇمبىسىدىن ئىس چىقىرىشقا جۈرئەت قىلىپ تۇرۇۋېتىمىز، مانا بۇ ئىنقىلاب بەرگەن ھوقۇق ! — دېدى نادەم ھاياجان بىلەن.

— شۇنداق، مىلتىق قولىمىزدا، ئەمدى ئۇنىڭدىن چوڭىنىمۇ ئاتالايمىز، — دېدى باتىرغازى.

تاڭمۇ ئاتتى. بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇزۇن قارا خۇرۇم پەلتوسىنى يېپىنىۋالغان، كۆزىگە قارا كۆزەينەك تاقىغان لىۋ بىندى ئۇرۇمچىدىن ئۆزى بىلەن بىللە ئەكەلگەن ئالتە نەپەر كانۋويىنى ئەگەشتۇرۇپ ھويلىدىن چىقىپ كەلدى - دە، كوچىنىڭ باش - ئايىغىغا سەپسىلىپ قارىدى. نادەم ئۇنى قارىغا ئالدى.

— ئىككى قېشىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاتايلى، — دېدى باتىرغازى ئاستا پىچىرلاپ.

— ياق، ئەگەر تەگمەي قالسا، ئىككىنچى ئوقنى ئېتىشقا ئۈلگۈرەلمەي قېلىشىمىز مۇمكىن.

— ئەمىسىچۇ؟

— يۈرىكىگە ئاتايلى.

— بول چاپسان!

لىيۇ بىندې ساقچى تەرەپكە بۇرۇلماقچى ئىدى، شۇ چاغدا دەرۋازىغا قارىمۇقارشى بولغان دېرىزىدىن ئېتىلغان نادەمنىڭ بىر تال ئوقى ئۇنى ئوڭدىسىغا ئۇچۇرۇۋەتتى. ئوق دېگەندەك يۈرىكىگە تەگكەنىدى. ئالتە نەپەر كانۋويى باشلىقنىڭ ئۆلۈكىنى تاشلاپ، شۇ هامان ئۇلەر – تىرىلىشىگە قارىماي قورۇنىڭ ئىچىگە قاچتى.

لىيۇ بىندې ئۆلگەندىن كېيىن، باش ساقچى ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن دەرهال خەۋەر تاپتى. بىراق، ئۆلۈكنى ئەكىرىپ كېتىش ئۈچۈن هېچقايسىسى ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشكە ئەڭ دەسلەپ بىر ئالا ئىت جۈرئەت قىلدى. قۇيرۇقىنى دۈپدۈگىلەك قىلىپ كەينىگە قايرىۋالغان بۇ ئىت كېلىپ، ئۆلۈكنىڭ ئۇ يەر – بۇ يېرىنى پۇرىدى ۋە ئۇياق – بۇياققا قاراپ قويۇپ، ياتقان يېرىدە يېيىشنى ئەپسىز كۆردىمۇ ئەتىمالىم، ئۆلۈكنىڭ مۇرىسىدىن چىشلەپ، ئېرىق ئىچىگە سۆرىدى. شۇ ئەسنادا يەنە بىر قارا ئىت كېلىپ قالدى، بۇ تەييار ئولجىدىن قىزغانغان ئالا ئىت قارا ئىتقا خىرىس قىلدى، ئۇنىڭمۇ نەپسى تاقىلداپ كەتكەن بولسا كېرەك، قارا ئىتمۇ بوش كەلمەي، ئۇزۇن ئۆتكۈر چىشلىرىنى پارقىرىتىپ ئۆلۈككە ئېغىز سېلىشقا باشلىدى. شۇ چاغدا باش ساقچى تەرەپتىن ئىتلارغا قارىتىپ بىرنەچچە پاي ئوق ئېتىلىپ قالدى. بىراق، ئېتىلغان ئوقلار ئىتلارنىڭ بىرىگىمۇ تەگمىدى.

نەق شۇ پەيتتە نىزامىدىنىنىڭ تەقەززالىقى بارغانسېرى ئېشىپ

ھېلىدىن ـ ھېلىغا ھويلىغا چىقاتتى. ئىشخانىسىغا كىرەتتى ۋە دەمىمۇدەم سائىتىگە قارايتتى، ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇنىڭ ئىچى تىتىلدايتتى، قويۇق قارا قاشلىرى تىك كۆتۈرۈلۈپ، ئۆتكۈر كۆزلىرى يالت ـ يۇلت قىلاتتى. بۇ ھالىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەك دەرۋازا يېنىغا كېلىپ كوچىنىڭ بېشىغا سەپسېلىپ قارىدى.

— كۆرۈنەمدۇ، — ئالدىراپ سورىدى نىزامىدىن.

— ياق، كۆرۈنمەيدۇ.

— نېكەم كېلىدىغان ۋاقتى بولغىلى، نېمە بولغاندۇ ـ ھە، — دېدى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە ھويلا ئىچىدىن ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ.

زەينىدىن ئىشتابتىن چىقىپ كېلىپ، نىزامىدىننى كۆرۈپ تۇرۇپلا قالدى.

— نىزامىدىن!

— ھوي ... زەينىدىن!

ھەر ئىككىسىنىڭ كۆزلىرىدە ھەيرانلىق ئوتلىرى ياندى، بىردەم داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى ـ دە، ئۆزلىرىنى بىر ـ بىرىگە ئاتتى. قوللىرىنى سىقىپ، قۇچاقلىشىپ كەتتى.

— قانداق ئەھۋالىڭىز ... سىز موڭغۇلكۈرەگە چىقىپ كەتكىنىڭىزدىن كېيىن كۆرۈشمىدۇققۇ دەيمەن؟

— شۇنداق، ئۇزاق بولدى. ئۇ چاغلاردا ئىككى ئېغىز گەپ ئۇچۇن يان ـ يېنىمىزغا قارىشاتتۇق، ئەنسىرىشەتتۇق، مانا ئەمدى ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلىشىدىغان ۋاقىتتا كۆرۈشۈپ قالدۇق، نېمىدېگەن زور ئۆزگىرىشلەر بۇ ـ ھە؟

— شۇنداق بولدى، — دېدى زەينىدىن كۈلۈپ، — بىزنى مۇشۇنداق ئاشكارا سۆزلىتىۋاتقان ھەم بىزنى قورقماس ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان نەرسە، بەللىرىمىزدىكى مۇشۇ قورال!

ھەر ئىككىسىنىڭ بېلىدىكى كەمەردە، — بىرىنىڭكىدە يالىڭاچلانغان ماۋزېر، يەنە بىرىنىڭكىدە قاپلىق تاپانچا ئېسىقلىق

ئىدى.

— خوش، ئۇياققا نېمانچە قاراپ كەتتىڭىز؟

— يىگىتلىرىم ليۇ بىندېنى ئېتىشقا كەتكەن، شۇلارنىڭ يولىغا قاراپ كۆزلىرىمىز تېشىلەي دېدى.

— ئۇنى تىرىك تۇتىمىز دېيىشكەن، مۇمكىن بولماپتۇ ـ دە؟

— مۇمكىن بولمىدى، ھەم ۋاقىتمۇ ئۇزىراپ كەتتى. باش ساقچىغا مەلۇم قىلىشتىن بۇرۇن ئۇنى ئېتىپ تاشلاش زۆرۈر بولۇپ قالدى. خوش، ئۆزىڭىز قايسى قىسىمدا؟ سىزنى گومىنداڭنىڭ شىخوغا ئېلىپ ماڭغان قىشلىق كىيىم ـ كېچەكلىرىنى قولغا چۈشۈردى، دەپ ئاڭلىۋىدىم؟

— ھە، ئۇ بۇرۇنقى ئىشلار.

— ئەمما، جېنىمىزغا ئەسقاتقان ئىشلار ...

— ئارقا سەپ خىزمىتىنى ئىشلەۋاتىمەن.

— بىزنى كىيىم ـ كېچەك بىلەن قامدايدىغان، قورسىقىمىزنى بېقىۋاتقان ئەسلىدە سىز ئىكەنسىز ـ دە، ياخشى، ھەرقايسىمىز ئىنقىلابنىڭ ئېھتىياجى چۈشكەن ئىشلارنى قىلىۋاتىمىز.

— خوش، نىزامىدىن، ئالدىرايمەن، كۆرۈشكۈچە ئامان بولۇڭ.

ئىككىسى قول سىقىشىپ ئايرىلىشتى.

— ئەنە، كېلىۋاتىدۇ! — دېدى ئاقىلبەك بىردىنلا ھاياجانلىنىپ ئۇ تەرەپنى كۆرسىتىپ.

ئوچۇق دەرۋازىدىن بويۇنلىرىغا ئاپتوماتلىرىنى ئېسىشقان نادەم، باتىرغازى، ئىسھاقلار كىرىپ كەلدى. ئۈچ رازۋېدكىچىنىڭ كۈلۈمسىرىگەن چىرايلىرىنى كۆرگەن نىزامىدىنىنىڭ تۇرۇلگەن قاپاقلىرى ئورنىغا چۈشۈپ، كۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى ئۇششاق قورۇقلار تارقىلىپ كەتتى.

— كېلىڭلار، ئەزىمەتلەر، — نىزامىدىن قولىنى ئۇلارغا ئۇزارتتى، — ئىشلار قانداق؟

— تولۇق ئىجرا قىلدۇق.

— يارايسىلەر، يولداشلار، — نىزامىدىن ئۇچەيلەننى باشلاپ ئۈچ پەلەمپەيدىن بىراقلا ئاتلاپ، كالتە پېشايۋانغا چىقتى - دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ ئاقىلبەككە دېدى:

— ئەنۋەرنى چاقىر!

— مانا ھازىر.

ئۇلار تۆتى نىزامىدىننىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى. «چاقماق» گۇرۇپپىسى يەنە يېڭى ۋەزىپىلەرنى كۈتۈپ تۇراتتى.

شەھەر ئىچىدە كوچا جەڭلىرى قىزىپ كېتىۋاتاتتى، جەڭ ھېلى بۇ كوچىدا بولسا، بىردەمدىلا ئۇ كوچىدا بولاتتى، ھويلىلاردىن پەرىشانلىقتا چۇشكەن ئادەملەر ۋە ئۇششاق باللار چىقىپ قاياقلارغىدۇر قاچاتتى ۋە ئەنسىز ۋارقىراشلار كۆتۈرۈلەتتى. تاملار، ئىشىكلەر، يالالىڭاچلانغان دەرەخ غوللىرىدا ئوق ئىزلىرى كۆپەيمەكتە ئىدى. ئەنسىزلىك ئۈستىگە ئەنسىزلىك سېلىپ، ئەتىگەندىن بېرى ئۇن زاۋۇتىنىڭ گۇدۇكى توختىماي غوڭۇلداپ ۋارقىرىماقتا ئىدى.

نادەمنىڭ «چاقماق» گۇرۇپپىسى يېڭى ۋەزىپە بىلەن يۈرۈپ كەتكەن چاغدا، نىزامىدىن ئۆزى بىر گۇرۇپپا پارتىزانلارنى باشلاپ ئۇن زاۋۇتى تەرەپكە ماڭغانىدى. ئۇ كوچىدىكى دۈشمەن قاراۋۇلىنى ئېتىپ تاشلاپ، ئۇن زاۋۇتىغا دوختۇرخانا تەرەپتىن يېقىنلاپ كەلدى.

گۇدۇك توختىماي ۋارقىرايتتى، پىلىموتمۇ توختىماي چاڭىلداپ ئېتىلىۋاتاتتى. نىزامىدىن قولاقچىسىنى كەينىگە سۈرۈپ قويۇپ ئېگىزگە قارىدى. ئەڭ ئۈستۈنكى قەۋەتتىكى ئۆينىڭ دېرىزىسىدىن ئېتىلىۋاتقان پىلىموتنىڭ ئۇچى كۆرۈندى. نىزامىدىن گۇرۇپپىسى بىناغا يېسىپ كىردى. گۇدۇك تېخىچىلا غوڭۇلدايتتى. ئۇلار كىرگەندە گۇدۇك تارتىدىغان خادىغا بىر ئۆلگەن گومىنداڭ ئەسكىرى ئېسىلىپ قالغانىكەن. پارتىزانلار نىزامىدىننىڭ كەينىدىن يۇقىرىغا ئۆرلىمەكتە ئىدى. لېكىن،

ئۇلارنىڭ ئۈستىدە ئېتىلىۋاتقان پىلىموتنىڭ ئاۋازىدىن باشقا، تاپانچا ئۇنى ئاڭلاندى ۋە بىرىنىڭ چىرقىرىشى ئاڭلىنىپ شۇئان ئۆچتى. تاپانچا ئاتقان كىمدۇ، ئۇلار بىر ـ بىرىنى ئېتىۋاتامدۇ ياكى باشقا بىرى بارمىدۇ، دەپ ئويلىدى نىزامىدىن. كەينىدىنلا ئىشكىنىڭ جاالاقىدە تېپىپ ئېچىلغانلىقى ئاڭلاندى. ئىشكىنى تېپىپ ئاچقان نىزامىدىن گۇرۇپپىسىدىن بۇرۇن بۇ يەرگە يېتىپ چىققان غېنى باتۇر ئىدى. ئىشكىنىڭ ئېچىلىشى بىلەن كەينىگە چۆچۈپ قارىغان گومىنداڭ پىلىموتچىسى ئۇلۇغ ئېچىلغان ئىشكتىن كىرىۋاتقان گەۋدىلىك، كۆزلىرىدىن ئوت يانغان، گويا يولۋاستەك قەھرلىك، زور ئادەمنى كۆرۈپ، قارا باسقاندەك دەھشەت بىلەن چىرقىراپ كەتتى ... غېنى باتۇر قولىدىكى يالىڭاچلانغان تاپانچىسىدىن ئوق ئۈزمىدى، ئۇ قەھر بىلەن كېلىپ پىلىموتچىنىڭ گەجگىسىدىن كۆتۈرۈپ ئالدى ـ دە، دېرىزىدىن يەرگە بىراقلا چۆرۈۋەتتى. ئۇنىڭ سەت چىرقىراشلىرى «گۈپ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا ئۆچتى.

ئۇلار تۆتىنچى قەۋەتكە چىقىدىغان پەلەمپەيدە ئۇچرىشىپ قالدى:

— ھە، سەنمىدىڭ، — دېدى غېنى باتۇر. ئۇنىڭ چىرايىدىن ھېچ ئىش بولمىغاندەك بىر خىل روھىي ھالەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى، — سەنمۇ توشقان تۇتۇشقا چىقىپتىكەنسەن ـ دە، كېچىكىپ قاپسەن، توشقاننى مەن تۇتۇپ بولدۇم.

— سىزنىڭ كەلگەنلىكىڭىزنى ئۇقماپتىمەن، ئۇقسام كەلمەيتتىم.

— مېنى خەقتىن سوراپ ئىش قىلىدۇ دەمسەن، يۇر ئەمدى، پەستىكى ئۆلۈك توشقاننى چۆرۈۋېتەيلى.

4

ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ھالقىغان مەزگىلدە باش ساقچىغا

قىلىنىدىغان ھۇجۇم باشلاندى.

بۇ پارتىزانلارنىڭ غۇلجا شەھىرىگە كىرگەندىن كېيىنكى بىرىنچى قېتىملىق چوڭ ھۇجۇمى بولۇپ، ھۇجۇم نادەم باشچىلىقىدىكى «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپىسىنىڭ كۆزىتىشىگە ئاساسەن باش ساقچىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن باشلاندى. ھەر ئىككى تەرەپ ئېتىشماقتا ئىدى، ئېتىلغان ئوقلار ۋال - ۋۇل قىلىپ ئوت بولۇپ كۆرۈنەتتى، دەل - دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىنى قاراسلىتىپ سۇندۇراتتى، توپىلارنى توزۇتاتتى. تاڭ ئاتقۇچە باش ساقچىنى ئېلىش بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، ئىلگىرىلەش بولمىدى. مۇستەھكەم قىلىپ ياسالغان كۆزىتىش پوتىيىدىكى پىلىموت پارتىزانلارنىڭ بېشىنى كۆتۈرگۈزمەيتتى. تاشلانغان قول بومبىلىرى كۆزىتىش پوتىيىگە يەتمەي، قېلىن تام ئەتراپىغا چۈشەتتى.

گايىتنىڭ كىچىك ئەترىتى ساقچىنىڭ ئارقىسىغا غەربىي جەنۇب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلماقتا ئىدى. تاغلاردا، ئوچۇقچىلىق كەڭرى يەرلەردە تېز ھەرىكەتلىنىپ نۇرغۇن ياخشى جەڭلەرنى قىلغان ئۇنىڭ ئەترىتى بۇ يەردە تىقىلىپ قالغاندەك ھۇجۇمنى ئەپلەشتۈرەلمەيۋاتاتتى.

گايىت ئېڭىشىپ مېڭىپ، پاكار تامغا پىلىموتنى قويۇۋېلىپ ئېتىۋاتقان كېۋىرنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇلارنىڭ بېشىدىن دۈشمەن ئوقلىرى ۋىڭىلداپ تۇراتتى. ئۇ قولىدىكى تاپانچىسىنى خۇددى كېۋىرغا تەڭلەۋاتقان ئادەمدەك قىلىپ دېدى:

— تۆشۈككە، دەل ئالىۋاستىلارنىڭ كۆزىگە ئات، — ئۇنىڭ سېرىق ساقاللىرى تىك - تىك بولۇپ كەتكەنىدى.

كېۋىر ھازىر ئۇستا پىلىموتچى بولۇپ قالغانىدى.

— نىشانلىق ئېتىڭلار ... — گايىت جەڭچىلىرىنى ئارىلاپ يۈرۈپ شۇنداق دەيتتى.

— ھەسسىنەم ... — دەيتتى كېۋىر چاڭ باسقان كۆزىنى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ، — ئوقلىرىمنىڭ كۆزى بولغان بولسا، بۇ

چاغقىچە بۇ رودۇپايلارنى قويمىغان بولاتتى.

باش ساقچىنىڭ ئارقا تاملىرى قېلىن ھەم ئېگىز ئىدى. ئىچى تەرەپتىن بۇ تاملارغا يېپىشتۇرۇلۇپ ئېتىۋاتقانلارمۇ نۇرغۇن، تام ئۈستىدىن بىرەرىنىڭ بېشى كۆرۈندىمۇ، ئۇنىڭغا دەرھال ئەجەل يېتەتتى.

— تاڭ ئېتىشقا ئاز قېلىۋاتىدۇ، تاڭ ئاتقۇچە ساقچىنى ئېلىش كېرەك، تۈرمىدە ياتقان ئادەملەرنى ئازاد قىلىش كېرەك، — دەيتتى نىزامىدىن تېز - تېز بېرىۋاتقان بۇيرۇقلىرىغا قوشۇمچە قىلىپ. نىزامىدىن ساقچىنىڭ ئارقىسىغا ئۆدۈل چىقىدىغان كوچىنىڭ ئىككىنچى قورۇسىدا تۇرۇپ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلماقتا. ئۇ پېشانىسىدىن پۇرۇلداپ چىققان تەرنى يېڭى بىلەن سۈرتتى - دە، ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ چېكە تومۇرلىرى لىپىلداپ تۇراتتى. پېشانىسىدىكى قورۇقلار يول - يول بولۇپ چوڭقۇرلاشقان، يۈزى خۇددى يانغاندەك قارىداپ كەتكەن، چىشلىرى كىرىشكەنىدى. ئاقلىبەك نىزامىدىننى ھېچقاچان مۇنداق قىياپەتتە كۆرمىگەنىدى. نىزامىدىن تۈرمىدە ياتقانلارنىڭ شۇ تاپتا نىمە كۆڭلەرنى كۆرۈۋاتقانلىقىنى ئويلايتتى. باش ساقچىنىڭ يوغان ھويلىسى ناھايىتى قالايمىقان، ئۇياق - بۇياققا، پەرىشان ھالدا يۈگۈرۈش، قاتتىق ۋارقىراش - جارقىراشلار، ئوق ئاۋازلىرى بىلەن قوشۇلۇپ، بىر سۈرلۈك سادا پەيدا قىلىپ تۇراتتى. بەزى بۆلۈمىلەردە قوللىرى تىترەپ، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئازلا قالغان ئوفىتسېرلار مۇھىم ھۆججەتلەرنى كۆيدۈرۈش بىلەن ئاۋارە ئىدى، ئۇلار بىر - بىرىنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىشماي، ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىشاتتى. تىللىشاتتى ... باش ساقچى ئەمەلدارلىرى، گۇندىپايلار كامېرلاردىن قوللىرى باغلانغان ئادەملەرنى ئاچىقىپ، ھاجەتخانا ۋە چوڭقۇر قۇدۇقنىڭ ئاغزىغا ئەكېلىپ ئېتىپ ئىتتىرىپ تاشلاۋاتاتتى. ئەنە، ئورۇق، كىيىملىرى جۇل - جۇل بىر ئادەمنى ئاچىقتى، بۇ ئادەم ئەسلىدە قورايچى ئىدى. بىر

كۈنى ئۇ شەھەر ئەتراپىدىكى ئېرىق ياقىلىرىدىن بىر قۇچاق قوراي ئورۇپ كىرىپ، توغراكۆۋرۈككە كەلگەندە ھېرىپ كېتىپ، سىم تاناب تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ ئولتۇردى. شۇ ئەسنادا بىر چېرىك كېلىپ، ئۇنىڭ نېمىشقا بۇ يەردە ئولتۇرغانلىقىنى سورىدى. ئۇ ھېرىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. چېرىك: «يالغان، سەن قورايچى قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، خەۋەر ئوغرىلاۋاتقان ئادەم» دەپ ئۇنى تۈرمىگە تاشلىدى، بىر ئايدىن بېرى بىر قېتىممۇ سوراققا تارتىلماي، مانا ھازىر ئۇ ھاڭ ـ تاڭ قالغان ھالدا ئۆلۈم ئاغزىغا كېلىپ قالدى. ئۇ ئېتىپ تاشلانغاندىن كېيىن، يەنە بىر گەۋدىلىك ئادەم قۇدۇق ئاغزىغا كەلتۈرۈلدى ... بۇ يەردە ئېتىلىپ ياكى چېپىلىپ قۇدۇققا تاشلىنىۋاتقان ئادەملەرنىڭ تەڭدىن تولىسى مۇشۇنداق سەۋەبلەر بىلەن تۈرمىگە ئېلىنىپ، ھېچقانداق سۈرۈشتۈرۈلمەي بىئەجەل ئۆلۈۋاتقانلار.

كامېرلار يېتىشمەي يوغان لاپاسنى سولاقخانا قىلغان بۇ ئۆيدە ئەللىكتىن ئوشۇق ئادەم بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە رەيھانمۇ بار ئىدى. ئۇ تۈرمىگە كىرگەندىن بېرى ئۆزىنى قىلچە يوقاتمىدى، بەزىلەردەك ناھەقچىلىكتىن قاقشاپ، كۆز يېشى قىلمىدى، بەزىلەردەك ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ، كېسەل تارتقان ئادەمدەك سارغىيىپ بېشى ساڭگىلاپ كەتمىدى. باشقىلارغا چىداملىق بولۇش، ئۈمىدلىك بولۇش توغرىسىدا سۆزلەپ تۇردى. شۇڭا، ئۇنى بەزى تۈرمىداشلىرى، ھېلىمۇ قىز بولۇپ قاپتىكەن، ئوغۇل بولغان بولسا قانچىلىك چوڭ ئىشلارنى تەۋرىتەتتىكىن، قىز بالا تۇرۇپمۇ ھېچنېمىدىن قورقمايدۇ، دېيىشەتتى.

رەيھان ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچرايتتى.

— قېرىنداشلار ! — دېدى ئۇ قاتتىق ۋارقىراپ، — بولۇۋاتقان ئالامەتلەرنى ئاڭلاۋاتامسىلەر، بۇ يەردە ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتامدۇق، قېنى، جۈرئەت قىلايلى، ئىشىك ـ پەنجىرىلەرنى چاقايلى !

رەيھاننىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن تەڭ كىشىلەر خۇددى باياتىن شۇ بۇيرۇقنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ئىشىك - پەنجىرىلەرگە ئېتىلدى ...

ئوق ئاۋازلىرى كۈچەيمەكتە ئىدى.

كۈچلۈك پارتلاش قېلىن تامنى تىترىتەتتى، تۈرمە ئۈستىدىن ئوقلار ۋىڭىلداپ ئۇچاتتى.

نىزامىدىننىڭ تاقىتى تاق بولۇپ ئاقىلبەككە ۋارقىرىدى:

— ئەنۋەرنى دەرھال چاقىر !

— ھازىر.

كىيىم - كېچەكلىرى چاڭ - توزاندا بۇلغانغان ئەنۋەر يالىڭاچلاپ تۇتۇۋالغان تاپانچىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا كىردى.

نىزامىدىن ئويلاپ تاپقان چارىسىنى ئەنۋەرگە ئېيتتى:

— ئىككى تەرەپتىن بېرىپ، تام كەينىگە بومبا تاشلاش كېرەك !

— مېنىڭچە، — دېدى ئەنۋەر ئالدىراپ، — ھەم ئالدى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىش كېرەك ئىدى.

— ياق ! — نىزامىدىن بېشىنى قاتتىق سىلكىدى، — دۈشمەننىڭ تېز بوشىتىشى ئۇچۇن ئۇياقنى ئوچۇق قالدۇرۇش كېرەك. ئەمما، دۈشمەن قېچىپ چىققاندا، يوشۇرۇنغان جەڭچىلىرىمىز ئالدىدىن توسۇپ ئوت ئاچسۇن !

— دەرھال ئورۇنلايمىز ! — دېدى ئەنۋەر جىددىي قىياپەتتە ۋە ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

— بومبىلار تاشلانسۇن ! — قاتتىق ۋارقىرىدى ئەنۋەر.

— بومباڭ بىلەن بۇ سېپىل ئۆرۈلۈپ چۈشمەيدۇ.

ئۇلار كەينىگە قاراپ غېنى باتۇرنى كۆردى. ئۇنىڭ بىر قارىساڭ جىددىيلەشكەندەك، بىر قارىساڭ غەم تارتماي تۇرغاندەك قىياپىتىدىن بىرەر ئۇنۇملۇك ئەقىل - چارە تېپىپ قويغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. قارىغايدەك ئېگىز بويى، تاغدەك بەستى ئۇنىڭ

كۆچ ـ قۇۋۋىتىنىڭ يېتىلگەنلىكىدىن دالالەت بېرەتتى ھەم ئۇنى كىشىگە سۇرلۇك كۆرسىتەتتى.

ـــ سادىر بوۋام① سېپىلنى قانداق ئۆرۈگەن، بىلەمسەن ئەخمەق؟ ـــ دېدى باتۇر دۈشمەننىڭ ئوت توچكىسىدىن كۆز ئۈزمەي.

ـــ لەخمە كولاپ، پىلتا يېقىپ ئۆرۈگەن، ـــ دېدى ئەنۋەر دەرھاللا جاۋاب بېرىپ.

ـــ شۇنى بىلىدىكەنسەن، نېمىشقا شۇنداق قىلىشمايسەن ـ ھە! ...

قېلىن سېپىل ئەتراپىغا تاشلانغان بومبىلار قويۇق چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈۋەتتى.

ـــ سېپىلنىڭ يېنىغا بارغىلى بولمايۋاتسا ...

ـــ بارغىلى بولىدۇ، ئاكاڭ قارىغاي بىكارغا تام تەشمىگەن، يەنە بومبا تاشلا، سېپىل ئۈستىدىكى ئاۋۇ ئۆلەرمەنلەرگە توختىماي ئوت ئاچ! ھېلى كارامىتىمنى كۆرسەن.

ئۇ شۇنداق دېدى ـ دە، ئۇچى ئالىقاندەك ياپىلاقلانغان لوم تۆمۈرنى ئېلىپ، كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزان ئارىسىدا سېپىل ئاستىغا يېتىپ باردى. پارتىزانلار توختىماي ئوق ئۈزمەكتە ئىدى. ئۇ سېپىل ئاستىنى كولاپ، كولانغان يەرگە پوروخنى كۆمدى ھەم ئۇنىڭ بىر چېتىگە پىلتىنى تۇتاشتۇرۇپ، پىلتىغا ئوت ياقتى ـ دە، ئۆزى سېپىلگە چاپلىشىپ دېگەندەك يەر بېغىرلاپ نېرىسىغا كەتتى.

ھايال قىلماي كۈچلۈك پارتلاش ئەتراپنى تىترىتىۋەتتى، سېپىلنىڭ ئۆيدەك ئورنى غۇلاپ چۈشكەنىدى. قىيقاس ـ چۇقانلار، ھۇررا سادالىرى دېڭىز دولقۇنىدەك بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ يەر ـ كۆكنى لەرزىگە سالدى. پارتىزانلار قول بومبىلىرىنى ئۈزۈلدۈرمەي ئېتىپ، ئېچىلغان يوغان تۆشۈكتىن قورۇ ئىچىگە

---

① سادىر بوۋام ـــ سادىر پالۋاننى دېمەكچى.

كەلكۈندەك بىسىپ كىرمەكتە ئىدى.

قىلىن تام ئەتراپىغا تاشلانغان بومبىلار قويۇق چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈۋەتتى. ئۇن ئىككى نەپەر جەڭچى كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ ـ توزاندىن پايدىلىنىپ ساقچى تىمىغا ئوڭ ۋە سول ياقتىن يىپىشىپ كەلدى. كەينى ـ كەينىدىن تاشلانغان بومبا تەسىرىدىن بىر مېتىردەك تام گۇمۇرۇلۇپ چۈشتى.

ــ شوتىلار دەرھال قويۇلسۇن! ــ دەپ ۋارقىرىدى نىزامىدىن ئاقىلبەككە.

ئۇنلىغان شوتىلار تامغا قويۇلدى. تۇتەكلەر ئارىسىدىن يۈزلىگەن ئادەملەر شوتىلارغا ياماشتى ۋە قول بومبىلىرىنى قورۇ ئىچىگە ئۈزۈلدۈرمەي ئاتتى. قىيقاس ـ چۇقانلار، ھۆررا سادالىرى دېڭىز دولقۇنىدەك بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ، يەر ـ كۆكنى لەرزىگە سالدى. ئاخىر ئۇلار تام ئۈستىگە چىقتى ۋە قورۇ ئىچىگە سەكرىدى.

گومىنداڭچىلار قېچىشقا باشلىدى.

ــ ئىتىڭلار! ... ــ قاتتىق ۋارقىرىدى گايىت.

تېخى يېڭىلا كېلىپ، ئۆگزىلەرگە، ئېرىق ئىچلىرىگە، يوغان دەرەخلەر كەينىلىرىگە مۆكۈنگەن گايىتنىڭ پارتىزانلىرى قېچىپ چىقىۋاتقان دۈشمەنگە مۆلدۈردەك ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. كېۋىرنىڭ پىلىموتى توختىماي سايراپ كەتتى.

ــ يارايسەن، كېۋىر!

قورۇ ئىچىگە سەكرەپ چۈشۈۋاتقان پارتىزانلار ھەربىر بۆلۈملەرگە دېرىزىلەردىن بومبا تاشلاپ، ئىشىكلەردىن ئوت ئېچىپ كىرىپ كەلدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تەسلىم بولدى، ئۇلار خۇددى قورۇ ئىچىدە شامال ئۇچۇرۇپ يۈرگەن غازاڭ يوپۇرماقلاردەك سارغىيىشقان، باشلىرىنى ئېگىشكەنىدى.

كامېر ئىشىكلىرى پاچاقلىنىپ تاشلاندى. ھايات قالغان مەھبۇسلار ۋارقىرىشىپ چىقىپ كېلىشتى.

رەيھانمۇ ئۆزلىرى چاققان ئىشىكتىن يۈگۈرۈپ چىققانىدى.

ئۇ بويۇنلىرىغا ئاپتومات ئاسقان باتىرغازى ھەم ئىسھاقلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى، مۇشۇنداق غەلىبە سادالىرى ئىچىدە ئۇچرىشىپ قالغاچقا خۇشاللىقىدىن قىن ـ قىنىغا پاتماي كېتىشتى.

نىزامىدىن قاپاقلىرىنى تۇرگەن ھالدا، مەھبۇسلارنى ئېتىپ، چېپىپ تاشلىغان قۇدۇق بېشىدا تۇراتتى. ئۇ ئەلەم بىلەن مۇنداق دېدى:

— خەير ... بىز كېچىكتۇق، قېرىنداشلار ...

سۇبھى كۆتۈرۈلدى، يېڭى تاڭ باش ساقچى قورۇسى ئىچىدىكى مىڭلىغان ئادەملەر ئۇستىگە ئۆزىنىڭ ئاقۇچ نۇرلىرىنى سېخىيلىق بىلەن تۆكۈشكە باشلىدى.

5

مانا ئەمدى خەلقنىڭ قەلبىدىكى ئۇچقۇن يالقۇنغا ئايلاندى. خەلق قوللىرىغا چىققانلىكى نەرسىلەر بىلەن قورالىنىپ ھۇجۇمغا ئىنتىلمەكتە ئىدى. ھەقلىق رەۋىشتە ئالغا تاشلانغان مەردانە قەدەمنى توسۇش مۇمكىنمۇ؟! پارتىزانلار قوشۇنغا تەرەپ ـ تەرەپتىن، يېقىن ـ يىراقلاردىن كىشىلەر كېلىپ قوشۇلۇشقا باشلىدى.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى چۆلدەرەپ كەتكەن كوچىلار ئادەملەر بىلەن تولۇشقا باشلىدى. ئۆي ـ ئۆيلەردىن، شەھەر ئەتراپىدىكى يېقىن يېزىلاردىن چىقىپ كېلىپ، بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان خەلق توپى سىلىكىنىۋ تەرەپكە ئاقماقتا، ئۇلار سىلىكىنىۋنىڭ قانداق ئېلىنغانلىقى توغرىسىدا بىر ـ بىرىگە ھېكايە قىلىشماقتا. كوچىلار ئاۋاتلىشىپ، شاۋقۇن ـ سۈرەنلەر ئاۋۋالقىدىنمۇ كۆچەيمەكتە ئىدى.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئانىسىنىڭ رايىغا بېقىپ ئۆيدە تۇرغان رەيھان بۇگۈن ھېچ چىداپ تۇرالمىدى. ئەتىگەنلىك

چېپىنى ئالمان ـ تالمان ئىچىپلا سىلىكىۋىغا ماڭماقچى بولدى. ئانىسى ئۇنىڭ يولىنى يەنە توستى.

— ئۇنداق قىلما، بالام، قىز جېنىڭ بىلەن بۇ يولغا ماڭساڭ بولامدۇ؟ يان كەينىڭگە.

— جېنىم ئاپا، يولۇمنى تورىما، ۋەتەننىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئوغۇللار باسقان قەدەمنى قىزلار نېمىشقا باسالمايدىكەن، مەن چوقۇم بارىمەن، ئاپا !

— نە كاشكى ئوغۇل بولساڭچۇ جېنىم بالام.

— ئاپا، ئويلىغىنا، قانخورلاردىن قىساس ئالماي قانداقمۇ تۇرالايمىز؟ ئۇلار بىزگە نېمە كۈنلەرنى سالمىدى، بىزنى قانچىلىك خورلىمىدى، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تۇرمىدىكى ئازابلىرىنى، بىئەجەل ئۆلۈملىرىنى ئاڭلىدىڭمۇ؟ شۇلارنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئۆيگە سولىنىپ ئولتۇرسام قانداق چىدايمەن، سەنمۇ قانداق چىدايسەن؟

رەيھاننىڭ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چېچىلىپ، يۈزى ئوت بولۇپ يېنىپ كەتكەن پۈتۈن ئەزايى ـ بەدىنى غەزەپتىن تىترەيتتى. بولۇپمۇ تۇرمىدە ياتقاندىن بېرى كۆكسىگە پاتماي قالغان غەزەپ ـ نەپرەتلىرىنى، ئېغىر ھەسرەت، ئاچچىق ئەلەملىرىنى توختىماي تۆكمەكتە ئىدى:

— قولىمىزغا خەنجەر ئېلىپ بىزنى بوزەك قىلغانلارنىڭ، بىزنى خارلىغانلارنىڭ، بىزنى ئادەم قاتارىدا كۆرمىگەنلەرنىڭ باغرىنى تىلىدىغان چاغ كەلدى، جېنىم ئاپا.

— جېنىم بالام، مېنىڭ يالغۇزلۇقۇمدا ...

— ياق، — دېدى رەيھان كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن، — مەن ئۆزۈمنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگىلى كېتىۋاتقىنىم يوق، ئىنتىقام ئېلىشقا كېتىۋاتىمەن، قولىغا قورال ئالغان ئوغۇل ـ قىزلارنىڭ ھەممىسى سېنىڭ بالىلىرىڭ. ئەمدى نۆۋەت بىزنىڭ !

رەيھان شۇنداق دېدى ـ دە، ئانىسىنى چىڭ قۇچاقلىدى ۋە ئۆزىنى تالاغا ئاتتى.

ئۇ كوچىغا چىقىپ ئىشتابقا قاراپ ئېقىۋاتقان ئادەملەر توپىغا قوشۇلدى. ئۇ قەدەملىرىنى ئىلدام ـ ئىلدام باساتتى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. ئۇ پەقەت پارتىزانلار جايلاشقان ئورۇنغا بېرىپ، قولىغا قورال ئېلىشنىلا ئويلايتتى.

رەيھان كارىدورنىڭ ئىچىدىكى بىرىنچى ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىردى. ئۆيگە پارتىزانلار سېپىگە قوشۇلۇشنى ئىلتىماس قىلىشىۋاتقانلار تولغانىدى. ئۇستەلنىڭ يېنىدا ماۋزۇرىنى مۈرىسىدىن تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ ئېسىۋالغان بىر ھەربىي كىشى ئولتۇراتتى. باياتىن بېرى پىدائىي بولۇپ، سەپكە كىرىش ئۈچۈن ئىلتىماس قىلىۋاتقان بوۋاينىڭ سۆزلىرى باشقىلارنى ھەم كۈلدۈرۈۋاتاتتى، ھەم تەسىرلەندۈرۈۋاتاتتى.

— باشقا سۆزىڭىزنى قويۇپ، مېنى خەتلەپ قويۇڭ بالام، — دەيتتى بوۋاي قايتا ـ قايتىلاپ، — پۈتۈن ئۆمرۈم باشقىلارغا تەرىمنى ئاقتۇرۇش بىلەن ئۆتتى، ئەمدى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنى قانخور گومىنداڭغا ئوق ئېتىش بىلەن ئۆتكۈزەي. قېرى دەمسىزا، «بۆرە قېرىسا، قويلۇقى بار» دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭىز، قېرى بولساممۇ ئىككى گومىنداڭچىغا تېتىيمەن !

بوۋاينىڭ سۆزلىرى ئۆيدە تۇرغانلارنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

— سىزنىڭ تەلىپىڭىز ئورۇنلۇق، بوۋا، — دېدى ئۇستەلدە ئولتۇرغان ھەربىي كىشى، — بىراق سىز ياشىنىپ قالغان كىشى، گومىنداڭنى مانا مۇشۇ تۇرغان ياشلارمۇ يوقىتالايدۇ، سىزگە رەھمەت.

— قېرىلار گومىنداڭنى يوقىتالمامدىكەن، بۇ قانداق گەپ !؟

— گومىنداڭنى يوقىتىمەن دېسىڭىز ھەسسە قاتىدىغان ئىشلار كۆپ، بوۋا.

— ياق، بۇ قانخورلارنىڭ يۈرىكىنى چەنلەپ تۇرۇپ ئاتمىغۇچە يانمايمەن، باشقا گەپنى قويۇپ ماڭا مىلتىق بېرىڭلار، مىلتىق ئالغىنىم ئالغان، مېنىڭ !

بوۋاي بىلەن بولۇنغان سۆزلەر خېلى ئۇزاق داۋاملاشتى. باشقىلارمۇ گەپ قىلىپ باقتى، لېكىن بوۋاي ھېچقايسىسىغا كۆنمىدى، ئۇنىڭ رايىنى ياندۇرۇش مۇمكىن بولمىغاندىن كېيىن ئاخىر تەلپىنى قاندۇرۇشقا توغرا كەلدى. ھەربىي كىشى قىرىق بەش، ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى بىر كۆزى قارىغۇ ئادەمگە قاراپ:

— بولىدۇ، سىزنىڭمۇ تەلپىڭىزنى قاندۇرايلى، سىز ئارقا سەپتە ئىشلەڭ، — دېدى.

— سىز مېنى ئۇرۇشقا قاتناشسا، قارىغۇ كۆزىنىڭ كاشىلىسىغا ئۇچرايدۇ، دەمسىزا ؟ ھەي، سىز مېنىڭدىن ئەنسىرەۋاتىسىزغۇ دەيمەن، ھېچبولمىغاندا مەن دۈشمەنلەرنى چەنلەشتە بىر كۆزۈمنى قىسىپ ئاۋارە بولمايمەن.

ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كەتتى ۋە بىرى گەپ قىستۇرۇپ قۇۋۋەتلەپ چاقچاق قىلدى:

— توغرا، دۈشمەننى چەنلەپلا تۇرغان كۆز ـ دە، بۇ.

تېخىمۇ قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ئالدىنقى سەپ بولسۇن، ئارقا سەپ بولسۇن، — دېدى ھەربىي كىشى كۈلكىدىن توختاپ، — ھەممىسى ئازادلىق، ئەركىنلىك ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟

— مەن بۇ بىر كۆزۈمدىن قانداق ئايرىلغان، بىلەمسىز؟ — دېدى ھېلىقى ئادەم ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ئۇنىڭ ئاۋازى بىردىنلا تىترەپ، يۈزى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ھەممىسى بۇ ئادەمنىڭ ئېيتقان سۆزىگە قاراپ، ئۇنىڭدا قانداقتۇر بىر پاجىئەنىڭ بارلىقىنى چۈشەنگەندەك ئەلەملىك قاراشتى.

ئەسلىدە بۇ ئادەم ھارۋىكەش بولۇپ، بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرى گومىنداڭنىڭ شىخودىكى قوشۇنلىرىغا ئوزۇق ـ تۈلۈك يەتكۈزۈپ بېرىش سەيسىسىگە تۇتۇلغانىكەن. ئۇ يولدا زورلۇققا چىدىماي چېرىكلەرگە يېنىپ قويغىنى ئۈچۈن، چېرىكلەر سىم قامچا بىلەن ئۇرۇپ بىر كۆزىنى قۇيۇۋېتىپتۇ.

باياتىن بىرى تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان رەيھان ئۇستەلنىڭ يېنىغا كەلدى:

— مەنمۇ ئىنقىلابچىلار سېپىگە قوشۇلۇش ئۈچۈن كەلدىم، — دېدى ئۇ ھەربىي كىشىگە قاراپ ئاۋازىنىڭ قاتتىق چىقىپ كەتكىنىنى سەزمىگەن ھالدا.

ماۋزۇر ئاسقان ھەربىي كىشى رەيھانغا تىكىلىپ قاراپ قويدى ـ دە، جىمجىت ھالدا تۇرۇپ قالدى. باشقىلارمۇ قىزغا قارىشىپ تۇراتتى. ھەربىي كىشى: «بۇ قىز بالا ئىكەن، يېشىمۇ ئون سەككىز ـ ئون توققۇزلاردا بولۇشى مۇمكىن، كۆرەشلەرگە بەرداشلىق بېرەلەرمۇ» دەپ ئويلاپ قالغانىدى. شۇڭا:

— سىز قىز بالا ئىكەنسىز، ئۇرۇشتا قىينىلىپ قالىسىزغۇ دەيمەن، — دېدى.

رەيھان سەل تېرىكتى ئەتىمالىم، چىرايى تاتاردى ۋە ئۆز تەلپىنى قويۇپ سۆزلەپ كەتتى:

— ئوغۇللار قىلالىغان ئۇرۇشنى قىزلارمۇ قىلالايدۇ، ئوغۇللار ۋەتىنىم، خەلقىم، ئازادلىق دەپ قولىغا قورال ئالغان يەردە، بىز قىزلار چەتتە قاراپ تۇرايلىمۇ؟

ھەربىي كىشى كۈلۈمسىرەپ قويدى، باشقىلار قىزنىڭ سۆزىدىن تەسىرلىنىپ بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قاراشتى.

— بولىدۇ، سىڭلىم، بىزگە ھەربىي سانىتارلار كېرەك، سىزنى شۇ يەرگە ئەۋەتەيلى، قانداق دەيسىز؟

— ياق، — ئېتىراز بىلدۈردى قىز، — قولىمىزغا قورال ئېلىپ، ئالدىنقى سەپكە بارمىغۇچە بىزنىڭ غەزىپىمىز ھەرگىز بېسىلمايدۇ!

ئوچۇق ئىشىكتىن كالتە خۇرۇم چاپان كىيگەن، چىرايى سۇرلۇك نىزامىدىن كىرىپ كەلدى. ئولتۇرغان ھەربىي كىشى ئورنىدىن تۇردى. نىزامىدىن قوي كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ تۇرغان قىزغا قاراپ:

— ھوي ... بىزنىڭ ئوقۇغۇچىمىزغۇ سىز، — دېدى ھەيران

قىلىپ.

— نىزامىدىن ئەپەندىم ! ... — رەيھان ھاياجانلىنىپ نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى.

— مانا، بىزنىڭ ۋىجدانلىق قىزلىرىمىز بۇ، — دېدى ئۇ رەيھانغا زوقلىنىپ، — قولىڭىزغا قورال ئالغىلى كەپسىز ـ دە؟

ھەربىي كىشى بىرنېمە دەي دېگۈچە، رەيھان ھاياجانلىنىپ ئالدىراپ سۆزلەپ كەتتى:

— شۇنداق، قورال ئالمىغۇچە غەزىپىمنى باسالمايمەن ئەپەندىم !

— توغرا ئېيتىسىز، سىڭلىم، — دېدى نىزامىدىن ئۇنىڭ مۇرىسىگە قېقىپ، — قوشۇنىمىز غەلىبە بىلەن غۇلجا شەھىرىگە بېسىپ كىردى. ھازىر خەلقىمىز دېڭىزدەك دولقۇنلىنىپ تەۋرەپ كەتتى. ئىنقىلابىمىز ھەممىمىزنى — ياشلارنى، قېرىلارنى، ئوغۇللارنى، قىزلارنى ... ھەربىي سەپكە چاقىرماقتا، ئالدىنقى سەپ بولسۇن، ئارقا سەپ بولسۇن ھەممىسى شەرەپلىك ! ئالدىنقى سەپكە بېرىشنى تەلەپ قىلسىڭىز بېرىڭ، سىڭلىم، ئالدىنقى سەپكە بېرىڭ. قەيسەرچىلىق بىلەن، مۇشەققەت بىلەن، ئۆلۈم بىلەن ھېسابلاشماق، ئىنقىلابىمىز ئالغا ئىلگىرىلىيەلمەيدۇ. بېرىڭ، سىڭلىم، ئالدىنقى سەپتىكى ئۇرۇش، نۇرغۇنلىغان شەپقەت ھەمشىرىلەرگە موھتاج !

نىزامىدىننىڭ يالقۇنلۇق سۆزلىرى رەيھاننىمۇ، ھەربىي كىشىنىمۇ، باشقىلارنىمۇ ئىلھاملاندۇرۇپ ھاياجانغا سالدى، رەيھاننىڭ «ۋەتىنىم، خەلقىم» دەپ تېپكەن يۈرىكى كۈچلۈك دولقۇنلىنىپ كەتتى، ئارزۇ ـ تىلەكلىرى قاناتلاندى.

كىشىلەر كۆز قىرىنىمۇ سىلىشقا ئەيمىنىدىغان ئىشتاب ئىچى ئەمدى مىڭلىغان ئىنقىلابچىلار ۋە خەلقلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئەنە ئەنۋەرمۇ يوغان بىر تۇپ دەرەخ تۈۋىدە كىملەر بىلەندۇر پاراڭلىشىپ قوللىرىنى شىلتىپ كۈلمەكتە ئىدى. شۇ چاغدا نادەم ۋارىسجان بىلەن ھېچ كۈتۈلمىگەندە ئۇچرىشىپ

قالدى. نادەم ئۇنىڭ قولىغا مىلتىق ئالغانلىقىغا ھەيران قالدى.
— ئىنقىلاب باشلانغاندىن كېيىن، پۈتۈن خەلق تەۋرەپ كەتتى. دادام «مانا ئەمدى قانات قاقىدىغان ۋاقىتىڭلار كەلدى، گومىنداڭغا قارشى ئوق ئات» دېدى. مەنمۇ ئۆيدە تۇرالمىدىم، تۈنۈگۈندىن باشلاپ سىلەرنىڭ سېپىڭلەرگە قوشۇلدۇم، — دېدى ۋارىسجان.
ئۇ راستلا تۈنۈگۈن غۇلجا شەھىرى ئازاد بولۇش ئالدىدا قولىغا قورال ئالغانىدى. ئۇنىڭ دادىسى «ماڭ بالام، ئىنقىلابقا قاتناش، بۇ ئىنقىلابتىن بىزمۇ ئۆز ئۇلۇشىمىزنى ئېلىشىمىز كېرەك، بۇنداق توپىلاڭدا كىشىنىڭ بېشىغا ئويلىنمىغان يەردىن تاج كىيىلىپ قالىدۇ، ئامەت كېلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، ھېچبولمىغاندا توپىلاڭنىڭ ئىچىدە تۇرغىنىڭ ياخشى» دېدى. شۇ چاغدا ئانىسى ئوغلىغا يىغلاپ ئېسىلىۋالغاندا، ئەختەمباي «ھەي كەم ئەقىل، كالتە پەم خوتۇن، قويۇپ بەر، ھازىرچە بېرىپ تۇرسۇن، سەل كېيىن ئۆزۈم بېرىپ ئوق ئاۋازىدىن يىراقراق يەرگە ئەپلەپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىمەن» دېگەنىدى.
نادەم قەلبىدە يانغان ئۆچلۇكىنى قوغۇشۇندەك ئېغىر سۆزلەر بىلەن ئىپادە قىلماي تۇرالمىدى:
— گومىنداڭغا قارشى ئاتلىنىپ چىققانغا ئوخشايسەن، ئەجەب دەپتا، ئەسلىدە داداڭ گومىنداڭغا قالتىس ئامراق ئىدىغۇ؟
— دادام ئامراق بولسا، مەن ئۆچ، — ۋارىسجاننىڭ يوغان كۆزلىرى پارقىرىدى.
— ھەرھالدا داداڭنى نارازى قىلىپ قويما، سېنى بەك ئەتىۋارلاپ چوڭ قىلغان ئەمەسمىدى.
ۋارىسجاننىڭ سېرىق يۈزى تىترىدى، ئۇنىڭ ئاچچىقى يۈزىگە تېپىپ چىققانىدى.
— سېنىڭچە، مېنىڭ گومىنداڭنى يوقىتىشىمغا يول قويۇلمايدىكەن - دە، ئويلاپ گەپ قىلىۋاتامسەنيا ...
— خەلق دۈشمەنلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن مەيدانغا چىقىش —

ئالقىشلاشقا تېگىشلىك زور ئىش، — دېدى نادەم مەنىلىك قىلىپ.

شۇ ئەسنادا رەيھان ھېلىقى تىزىملاش بۆلۈمىدىن چىقىپ تۆۋەنگە چۈشۈپ كەلدى، ئۇنى ئەڭ دەسلەپ ۋارىسجان كۆردى:

— ھوي ... رەيھان ! رەيھانخۇسىز، قانداق شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى سىزنى؟ — دېدى ۋارىسجان.

رەيھان تەمكىن قىياپەتتە تۇرۇپ دېدى:

— ھە، ھەيران قېلىۋاتامسىز؟ قانداق شامال بولاتتى، شامال ئەمەس، ئىنقىلاب بورىنى !

نادەم رەيھاننىڭ بۇ ئورۇنلۇق جاۋابىدىن رازى بولۇپ قىزغىن تىكىلىپ قارىدى.

رەيھان نادەمنى تونۇغاندى ۋە نېمىشقىدۇر يۈزلىرى ھۈپپىدە ئوت ئېلىپ كەتتى.

— نادەم ئەمەسمۇ سىز، تونۇماي قاپتىمەن.

— مەن تونۇدۇم سىزنى، — دېدى نادەم كۈلۈمسىرەپ.

رەيھان ئىللىق كۈلۈمسىرەپ يۈرىكىدىن قوزغالغان ئىسسىق تۇيغۇ بىلەن نادەمگە زوقلىنىپ قارىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە قوزغالغان تۇيغۇ بۇنىڭدىن ئىككى ئاي بۇرۇن قوزغالغان ئەمەسىدى، شۇ تاپتا بوينىغا ئاپتومات ئاسقان، يۈزلىرى قارىداپ يېرىلغان، تالاي ئۇرۇشلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بۇ يىگىتكە قىزنىڭ مېھرى قايتىدىنلا يانغانىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا نادەمنىڭ ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارنى بىر مۇشت بىلەن يىقىتقان مەنزىرە كەلدى.

— مەن سىزنى مۇنداق يەردە ئۇچرىتىمەن، دەپ زادىلا ئويلىمىغانىدىم، — دېدى ۋارىسجان رەيھانغا قاراپ. ۋارىسجاننىڭ يۈزلىرىگە سەكرەپ چىققان ھەيرانلىقى تېخىچە بېسىلمىغانىدى.

— مېنى قورال تۇتالمايدۇ، دەپ ئويلامسىز، قىزلار زۇلۇمغا قارشى ئىنقىلاب قىلالمايدۇ، دەپ قايسى تارىختا ئېيتىلىپتىكەن؟

— دۈشمەنلەرگە قارشى غەزەپكە كەلگەن ئادەم مەيلى قىز، مەيلى ئوغۇل بولسۇن، ھەممىسى قولىغا قورال ئالالايدۇ! — دېدى نادەم قەتئىي ھالدا.
— ئاڭلىدىڭىزمۇ، مانا بۇ ھەقىقىي ئىنقىلابچىنىڭ سۆزى، — دېدى قىز چىن دىلى بىلەن نادەمنى قوللاپ.
قىزىرىپ كەتكەن ۋارىسجان ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالدى.
— مانا ئەمدى بىر سەپتە ئىشلەيدىكەنمىز، بۇ ناھايىتى ياخشى بولدى، — دېدى ۋارىسجان خىجىللىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن گەپ يۆتكەپ، خۇددى ئۇ گەپلەرنى ئاڭلىمىغاندەك.
رەيھان ئويناق قوي كۆزلىرى بىلەن نادەمگە قاراپ - قاراپ قويدى. ئۇ ئىزامىدىنىنىڭ ئابايا ئېيتقان كەسكىن، يالقۇنلۇق سۆزلىرىگە قانداق قايىل بولغان بولسا، نادەمنىڭمۇ ھېلىلا ئېيتقان ھەققانىي سۆزلىرىدىن ئىنتايىن رازى بولغانىدى.
ئۇلارنىڭ يېنىغا كۈلۈمسىرەپ ئەنۋەر كەلدى. نادەم ئاپتوماتنى تۇتقان قولىنى تۆۋەن چۈشۈرۈپ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈردى.
— مانا ۋارىسجانمۇ بىزنىڭ سېپىمىزگە قوشۇلدى، — دېدى ئەنۋەر، — بۇ ئالقىشلايدىغان ئىش. بىزنىڭ سېپىمىز گومىنداڭغا قارشى تېخىمۇ نۇرغۇن ئىنقىلابچىلارغا موھتاج.
ئەنۋەر باياتىن بېرى نادەم بىلەن ۋارىسجان ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان گەپلەردىن خەۋەردار ئىدى.
— قېنى، يۈر، — دېدى ئەنۋەر نادەمگە، — ئىشىمىزغا ماڭايلى.
ئۇ كېتىۋېتىپ مۇنداق دېدى:
— كىمدىكىم بولسۇن، ئۇ گومىنداڭغا قارشى تۇرسىلا، بىز ئۇنى قارشى ئېلىشىمىز، ئالقىشلىشىمىز كېرەك.
— بىزگە قىلمىغان ئەسكىلىكى، كۆرسەتمىگەن كۈنى قالغانمۇ ئەنۋەركا، سىز بىلىسىزغۇ، تېخى دادىسى سىلەرنىڭ قانات قاقىدىغان ۋاقتىڭلار كەلدى، دەپتۇمىش.
ئەنۋەر كۈلدى:

— ئۇ ئىنقىلابچى بولىمەن دېسە، مانا كەڭرى يول، ئېھتىمال، ئۇلارنىڭمۇ ئىنقىلابقا قاتنىشىشتا ئۆز مۇددىئاسى باردۇر. لېكىن، ھازىر ئۇنىڭ پەيتى ئەمەس، ھېساب ئالىدىغان كۈنلەر ئالدىمىزدا، كەلگۈسىدە قىلىدىغان ئىشلارنى ھازىر قىلىمىز دېسەك ئىنقىلابىمىز خاتالىققا ئۇچرايدۇ، نىزامىدىنكامنىڭ سۆزلىرىنى ئۇنتۇپ قالساق تېخىمۇ بولمايدۇ، ئۇ: بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز باسقۇچلارغا بۆلۈنۈپ ئېلىپ بېرىلىدۇ، ھەربىر باسقۇچنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكى بار، دېگەن ئەمەسمىدى؟

— ئۇغۇ شۇنداق ...

ئۇلار ئىككىسى ئىشتاب ئىچىدىكى قايسىدۇر بىر بۆلۈمگە كىرىپ كەتتى.

ئون سەككىزىنچى باب

1

گۈلپەمخاننىڭ قولى ئىشقا بارماس بولۇپ قالغىنىغا ئۇزاق بولدى. ئوغلى بىر كېچىدە يوقاپ كەتكەندىن كېيىن ئەندىشىسى كۆپىيىپ، ھەر كۈنى قالايمىقان چۈشلەرنى كۆرۈپ چىقاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە نىلقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە، يىراق يەرنىڭ گېپى ھەر ياڭزا دېگەندەك، تارقالغان ھەر خىل گەپلەر ئۇنىڭغا ھېچ ئارام بەرمىدى. ئانا كۈندە كېلىپ تۇرىدىغان ياخشى خەۋەرلەر بىلەن يەنە: «ئۇلاستايدا گومىنداڭچىلار ئىككى پارتىزان بالىنى تۇتۇۋېلىپ، تېرىسىنى تەتۈر سويۇپتۇدەك»، «بىر تۇل خوتۇننىڭ يالغۇز ئوغلى گومىنداڭچىلاردىن ئوننى ئېتىپ بولۇپ، بىر تال ئوقىدا ئۆزىنى ئۆزى ئېتىۋاپتۇ»، «ساقچىنىڭ قارا دەرۋازىسىغا يەتتە ـ سەككىز ئادەمنى قۇلىقىدىن مىخلاپ ئېسىپ قويۇپتۇ»، «چېرىكلەر نۇرغۇن پارتىزانلارنى تۇتۇۋاپتىكەن، ئۇلارنىڭ قېرىنلىرىنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلاپ، باشلىرىنى ماشىنىغا بېسىپ شەھەرگە ئەكىرىپ كېتىپتۇ» ... دېگەندەك ئەنسىز خەۋەرلەرنىمۇ ئاڭلاپ تۇراتتى. ئىككى ھەپتە ئىلگىرى ئۇ مۇنداق دەھشەتلىك بىر چۈش كۆردى: ئۇرۇش ئاياغلاشقان قانلىق مەيدان، قانچىلىغان ئۆلۈكلەر قانغا پېتىپ يېتىپتۇ. بەزىلىرى ئاران مىدىرلايدۇ، بەزىلىرى قولىنى سوزىدۇ، لېكىن بېشىنى كۆتۈرەلمەيدۇ ۋە بەزىلىرى سۇس ئاۋازدا ئىڭرايدۇ ... گۈلپەمخان مۇشۇ مەيداندا قان كېچىپ ئوغلىنى ئىزدەپ يۈرگۈدەك. شۇ چاغدا يىراقتىن بىر ئات

كۆرۈنۈپتۇ، ئات تىنىماي بېشىنى سىلكىپ، ئاستا ـ ئاستا ئۇنىڭغا يېقىنلاپ كەلگەنمىش، قارىغۇدەك بولسا، كۆمۈش ئېگەر توقۇلغان شۇنداق چىرايلىق ئېگەرسىز تورۇق ئات. قوش باش ئېگەرنىڭ قېشىغا قانغا بويالغان قىلىچ ئېسىقلىق تۇرغان، ئانىنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپتۇ ـ دە، ئۆزىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ تۇرغان ئاتنىڭ بېشىنى سىلاپ، ياللىرىنى تاراپتۇ. شۇ چاغدا ئات زۇۋانغا كەپتۇ: «ئەي قورقۇمسىز ئەرلەرنىڭ ئانىسى، سېنىڭ بالاڭ نەچچە يۈز دۈشمەننى مۇشۇ قىلىچ بىلەن چاناپ، ئاخىر ماغدۇرسىزلىنىپ يىقىلدى، مەن سېنى ئىزدەپ كېلىۋاتاتتىم، سېنى يىغلىمايدۇ دەپ ئويلىغانىدىم، مۇنداق يىغلىغىنىڭ نېمىسى؟ سېنىڭ ئېرىڭ زالىم بايلار بىلەن ئېلىشىپ ئۆلدى، چوڭ ئوغلۇڭ زالىم ھۆكۈمەتنىڭ قىلمىشلىرىنى پاش قىلىپ ئۆلدى. مۇنداق شەرەپلىك ئۆلۈملەرگە يىغلىساڭ خۇدا سېنى كەچۈرمەيدۇ، خەلقمۇ كەچۈرمەيدۇ. ئال، قىلىچنى ئال! ئۇنى ئەمدى نەۋرەڭ تۇتسۇن ...»

گۈلپەمخان ئۆندەرەپ ئويغىنىپ كەتتى. ئىككى ـ ئۈچ كۈنگىچە ئۆزىنى بىر بىلىپ، بىر بىلمەي يۈردى. ئاخىر «چۈشكە نېمە كىرمەيدۇ؟» دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ بىر ئاز خاتىرجەملىنىپ قالسىمۇ، لېكىن ئوغلىنىڭ تىرىك ـ ئۆلۈكى توغرىسىدا خەۋەر ئالالماي بۇرۇقتۇرما بولۇپ يۈردى. پارتىزانلار غۇلجا شەھىرىگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن، ئاخىر ئۇ شەھەرگە كىرىپ چىققانلاردىن ئوغلىنىڭ سالامەت ئىكەنلىكىنى ئۇقتى. شۇنىڭدىن كېيىن خۇشاللىقتا بېشى ئاسمانغا يەتكۈدەك بولدى. ئوغلىنى كۆرۈشكە ئالدىراپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى ۋە تونۇگۈن تەۋەككۈل قىلىپ نەۋرىسىنى يېتىلەپ شەھەرگە ماڭغانىدى، قولۇم ـ قوشنىلىرى يولدىن توسۇۋالدى.

— قويسىلا، ئۇرۇش تېخى بولۇۋاتسا، بۇ نېمە قىلغانلىرى.

— كىچىك بالىنى سوغۇقتا يېتىلەپ ئاۋارە بولمىسىلا، ئەمدى ئۆزىمۇ كېلىپ قالار، شەھەر دېگەن مانىغۇ.

— بىر ـ ئىككى كۈن قاراپ باقايلى، ئەگەر كەلمىسە، سىلىنى بىز ئەكىرىپ چىقايلى.
ئۇ ئاخىر قولۇم ـ قوشنىلىرىنىڭ مەسلىھەتىگە كۆندى.
ئۇ بۇگۈنمۇ ئەتىگەنلىك چاي ئىچىپ بولۇپ، قاچا ـ قۇچىلارنى يىغىشتۇرماي، ئەتكەنچاينىڭ شامىسىنى چايناپ، جوزىغا تايىنىپ خىيال بىلەن ئۇزاق ئولتۇردى. ئادىلجان چېيىنى ئىچىپ بولۇپ هويلىدا ئويناۋاتاتتى. كىچىك دېرىزىدىن كۈن نۇرى غۇۋا چۈشۈپ تۇراتتى. ئۆيئىچى خىلىلا ئىللىپ قالغانىدى.
«كىشى ئۆز ئۆمرىدە هادىس نۇرغۇن ئىشلارنى كۆرىدىكەن، — دەپ ئويلايتتى ئانا، — بۇ نېمىدېگەن مالامەتچىلىك ـ هە، ئۆلگەنلەر ئارماندا كەتتى، تىرىك قالغانلار بۇنى كۆرۈۋاتىدۇ. مۇبادا نادىر بالام هايات بولغان بولسا ئۆزىنى ئاتاتتىكەن ـ دە. مانا، نادەم جېنىدا قولىغا مىلتىق ئاپتۇدەك، توۋا، بۇ بالا مېنىڭ يالغۇزلۇقۇمنى نېمىشقا ئويلىمىغاندۇ؟ ...»
گۈلپەمخاننىڭ ئوي ـ خىياللىرى تېخى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا، هويلىغا ئاتلىق بىر كىشى كىرىپ كەلدى. ئادىلجان ئويناۋاتقان ئويۇنىنى تاشلاپ ئۇنىڭغا ئەجەبلىنىپ قارىدى. ئاتلىق كىشى بالىغا كۆلۈمسىرەپ قارىغانىدى، ئۇ بىردىنلا تونۇپ قالدى ـ دە، كەينىگە قايرىلىپ ئۆيگە قاراپ يىگىلداپ يۈگۈرگىنىچە ۋارقىرىدى:
— ۋاي موما، ئاكام كەيدى ... ئاكام كەيدى ...
يول بويى: «ئاپام نېمە دەيدىكىن، قانداق قارشى ئالىدىكىن، ئاللا ـ توۋا سېلىپ ئۆزىنى يەرگە ئاتارمىكىن» دەپ ئويلاپ كەلگەن نادەم ئاتتىن چۈشۈپ، ئۇنى يازلىق چايخانا تۇۋرۇكىگە باغلىدى. گۈلپەمخان ئۆيدىن ئالدىراپ چىقىپ كەلدى ـ دە، ئوغلىغا قاراپ يۈگۈردى:
— ۋاي جېنىم بالام، بارمۇ سەن؟ سېنىمۇ كۆرىدىغان كۈن بولىدىكەنغۇ ...
ئانا يۈگۈرۈپ كەلگىنىچە نادەمنى باغرىغا باستى، ئۇنىڭ

پېشانىسىدىن سۆيدى، سوغۇقتا يېرىلغان يىرىك يۈزىنى سىلىدى. باياتىن تارتىنىپ تۇرغان ئادىلجانمۇ ئاكىسىغا ئۇقتەك ئېتىلدى، ئاكىسى ئۇنى ئىككى قولتۇقىدىن كۆتۈرۈپ ئالدى.

— ئۆيگە كىر، بالام، ئۆيگە كىر.

گۈلپەمخاننىڭ ئوغلىنى كۆرۈپ كۆڭلى بۇزۇلدى. ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىدە ياشلار مۆلدۈرلەشكە باشلىدى. نادەم ئادىلجاننى كۆتۈرگىنىچە ئۆيگە كىردى ۋە ئۆيئىچىگە سەپسالدى. ئۆيدە ھېچقانداق ئۆزگىرىش يوق. ئوچاق باشلىرى، تام چۆرىلىرى سېغىز لاي بىلەن سۇۋالغان، دېرىزىدىكى بىر جۈپ قاچا گۈل كۆكىرىپ تۇراتتى، بىساتسىز بۇ ئۆي چىنىدەك پاكىز ۋە ئىللىق ئىدى.

— قانداق ئاپا ئەھۋالىڭ، تېنىڭ تازىمۇ؟

— ياخشى، بالام، ئىشقىلىپ، ئايىغىمدىن شامال ئۆتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى ئانا ئارانلا.

نادەمگە قىشلىق كىيىم سىڭىشقان: ئۇ تاشلانمىغان ئۆزۈن ئاق جۇۋا كىيىپ، بېلىنى تاسما بەلباغ بىلەن مەھكەم باغلىغان، پۇتىدىكى بوز پىيمىنىڭ قونچىنى قايرىۋالغان، ئاق قۇلاقچىسىنى ئوڭ قېشىغا سەل سىڭار يان قىلىپ كىيىۋالغان.

ئادىلجان تامغا تىكلەپ قويۇلغان مىلتىقنى تۇتۇپ كۆرۈپ، ئاكىسىغا سوئال ياغدۇرۇشقا باشلىدى:

— ئاكا، بۇ يىمە؟

— بۇ مىلتىق، مىلتىقنى بىلەمسەن؟

— يىمە قىلىسەن ئۇنى؟

— دۈشمەنلەرنى ئاتىمەن.

— مەنمۇ ئاتايمۇ؟

— سەنمۇ ئاتىسەن.

— ئەكە ئاتىمەن.

— سەن چوڭ بولغاندا ئاتىسەن.

— ياق، ھازىر ئاتىمەن.

نادەم قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.
— چوڭ بولغاندا چوقۇم ئاتىسەن.
ئاكىسىنى كۆرۈپ يايراپ كەتكەن ئادىلجاننىڭ كەينى - كەينىدىن بىر نۇۋاتقان سوئاللىرى پات - پات ئۈزگىرىپ تۇراتتى:
— ئاكا سىنىڭ ئىتىڭ چاپامدۇ؟
— چاپىدۇ.
— زىكىيىالارنىڭ ئالا موزىيى تازا چاپىدۇ.
ئادىلجاننىڭ كىچىككىنە كۆزلىرىنى ئۇيىنىتىپ كەينى - كەينىدىن بىر نۇۋاتقان سوئاللىرى كىشىنىڭ ئامراقلىقىنى كەلتۈرەتتى. نادەمنىڭ ئىنىسىغا زوقى كېلىپ گۈنى ئەركىلىتىپ سۆيدى.
باياتىن بېرى ئىككىسىنىڭ گەپلىرىگە زوقلىنىپ ئولتۇرغان ئانا ئەمدى گەپ باشلىدى:
— توۋا، بالام، بۇ نېمە قىلغىنىڭ، مېنى تىرىك ئۆلسۇن دېدىڭمۇ؟ — دېدى يىغلامسىراپ.
نادەم ئانىسىنىڭ سېغىنىش ۋە مېھىر - مۇھەببەت بىلەن نەملەنگەن كۆزىگە بالىلىق ئەركىلەش بىلەن تەلمۈردى - دە، ئانىسىنىڭ قاتمال قوللىرىنى تۇتتى ۋە كۈلۈمسىرىدى:
— خاپا بولما، ئاپا! — دېدى ۋە جۇۋىسىنى يەشتى، — مېنىڭ تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىشىم ساڭا ئېغىر بىلىنگەندۇ، ساڭا دەپ قويۇشقا ئۈلگۈرەلمىدىم. كۆرۈۋاتىسەن، باشقىلارمۇ كۆپچىلىكنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن قولىغا قورال ئېلىۋاتىدۇغۇ، مەن قاراپ تۇرسام بولامدۇ، مەنمۇ ئوغۇل بالىمەن دەپ بېلىمنى باغلاپ يۈرۈپتىمەنغۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ، ئاپا؟
گۈلپەمخان مورا ئوچاقنىڭ كۈللىرىنى تازىلاپ قۇم چۆگۈننى چوغقا قويدى.
— ھېچبولمىسا ماڭا دەپ قويۇپ كەتسەڭ بولمامدۇ، بالا دېگەن ئاتا - ئانىنىڭ ئاغزىغا قارايدىغانغۇ، سەن كەتكەندىن كېيىن مېنىڭ قانچىلىك سەدىپارە بولۇپ كەتكىنىمنى بىلەمسەن،

«ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك، ھېلىقى ھارامتاماق دۆيۈزلەرنىڭ قىلىپ كەتكىنىچۇ تېخى.

— ئۇ ۋاقىتتا شۇنداق تۈيدۈرماي قېچىشقا توغرا كەلدى، كەتمىسەم شەھەرگە ئەكىرىپ سولاپ قوياتتى.

— ۋاھ، نېمىشقا سولايدىكەن سېنى، سەن ئۇلارنىڭ ئارپىسىنى خام ئورۇغانمىدىڭ؟

— ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن ئاپا، رەيھانگۈلگە بولۇشۇپ ھۆكۈمەت ئەمەلدارىنى ئۇردۇم، — دېدى نادەم ئۆتكەن ئىشلارنى ئانىسىغا بىرمۇبىر چۈشەندۈرۈپ، — ئەنۋەر ئەپەندىمنىڭ چاقىرىقى بىلەن بىر خۇپىيانە تەشكىلات قۇردۇق، ئاخىر ئىلقىغا بېرىپ ئىنقىلابچىلارغا قوشۇلدۇق، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى يوقىتىپ، ئېزىلىۋاتقان ئەمگەكچىلەرنى ئازاد قىلىشقا جېنىمىزنى تىكىپ قولىمىزغا قورال ئالدۇق! بوزەك بولىۋېرەتتۇقمۇ ئاپا، ئاكام ئۈچۈن قىساس ئالمىغان چاغ مۇشۇ ئەمەسمۇ؟

مانا ئەمدى ئانىنىڭ چىرايى باشقىچىرەك تۈس ئالدى، يۈزلىرى تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەشكە باشلىدى، يۈرىكى سىقىلىپ دەم ئالالمايۋاتقان ئادەمدەك، كېكىردىكىگە ئۆتكۈر ۋە ئەلەملىك ئاغرىق تىقىلغاندەك بولدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا خىيالچان مۇئەللىم ئوغلى نادىر كەلگەندى!

ئەنە ئۇنىڭ ئوغلى، قاراڭغۇ كېچىلەردە ئانىسىغا مۇڭداش بولۇپ، چوڭقۇر خىيال بىلەن قاپاق تۈرۈپ ئولتۇرماقتا ...

ئەنە ئۇنىڭ ئوغلى، ئاپىسىنىڭ كۆڭلىنى تاغدەك ئۆستۈرۈپ، بىزنىڭمۇ قەد كۆتۈرىدىغان كۈنىمىز پات يېقىندا كېلىدۇ، ئاپا! دېمەكتە ...

ئەنە ئۇنىڭ ئوغلى ... ئەمدى ئۇنىڭ ئوغلى يوق ئىدى، غۇيۇلداپ ئۆتكەن يىللار ئانىغا قىرۋۇدەك ئاپپاق چاچلارنى، چوڭقۇر قورۇقلارنى، مۇڭ - قايغۇلارنى سوۋغا قىلىپ ئۆتۈپ، ئۇنىڭ كۆيۈمچان تاغ يۈرەك ئوغلىنى بىللە ئەكەتكەنىدى. ئۇ

ئەمدى يېنىپ كەلمەيتتى.

ئانا مانتىدا ئولتۇرۇپ خۇددى ئېسەدىگەن ئادەمدەك بىردىنلا يىغلىۋەتتى.

— ئون گۈلىنىڭ بىر گۈلى ئېچىلمىغان بالام ! ...

ئانا قاتتىق ئۆكسۈشكە باشلىدى، ئۇنىڭ پىلدىرلاپ قالغان كۆزلىرىدىن ياش تامچىلىرى مونچاقتەك تىزىلىپ چىقىپ، قورۇق قورۇق بېسىپ كەتكەن يۈز ۋە ئېڭەكلىرىنى بويلاپ تېمىشقا باشلىدى. ئانىنىڭ قەلبىدە نادىر ئۈچۈن نەچچە يىللار چوغ بولۇپ يانغان، ئەمما مۇنۇ نادەم چوڭ بولغاندا ئۆچۈشكە باشلىغان بىر پارچە ئوت هازىر مانا باشقىچىلا لاۋۇلداپ يېنىشقا باشلىدى. ئانىنىڭ ئەلەملىك يىغىسىغا قاراپ نادەمنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى. لېكىن، ئۇ غەيرەت قىلىپ ئۆزىنى تۇتىۋالدى ۋە ئانىسىغا تەسەللى بېرىشكە، كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە باشلىدى:

— قوي، ئاپا، سەۋر قىل، ئاكام ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەشكەندى، مانا ئۇ ئويلىغاندەك زامان كېلىۋاتىدۇ، ئەمدى ھەممىمىز خۇشال بولىمىز.

نادىرنىڭ ئىزىنى بېسىپ قالغان ئادىلجان كىچىككىنە كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ ھەيرانلىق بىلەن بىر ئاكىسىغا، بىر مومىسىغا قاراپ - قاراپ قوياتتى. ئانا بېشىدىكى ئاقىرىپ - ئۆڭۈپ كەتكەن ياغلىقىنىڭ ئۇچى بىلەن كۆز ياشلىرىنى ئېرتتى، ئۆزىنى بىر قۇر ئوڭشىدى، ئۇنىڭ دىلىدىكى دەرد - ئەلەملەر باياتىن بېرى ئاققان ياشلىرى بىلەن چىقىپ كەتكەندەك، گويا يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر تاغ ئاغدۇرۇلۇپ تاشلانغاندەك ئۆزىنى خېلى يېنىك سەزدى، ئۇ چوڭقۇر ئۇھ تارتتى.

— بوپتۇ، بالام، — دېدى ئانا بىردىنلا غەيرەتلىنىپ، — سەن ئېيتقاندەك، مەندىن سورىدىڭ نېمە، سورىمىدىڭ نېمە، ھەق يولغا ماڭغان بالامسەن، ئەر يۈرەك جەڭچى بول، قولۇڭدىن مىلتىقنى تاشلىما، ئاكاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، زالىملارنى

شەپقەت قىلماي يوقات ! سېنى ئالدى بىلەن خۇدايىمغا، ئۇنىڭدىن قالسا كۆپچىلىككە تاپشۇردۇم، — ئانىنىڭ تۇرۇلگەن قاپاقلىرى، يىمىرىلگەن لەۋلىرى ئاستا ـ ئاستا ئورنىغا كەلدى. ئانىسىنىڭ شۇنچىلىك غەيرەتلىك سۆزلىرىدىن نادەمنىڭ يۈرەك ـ باغرى دولقۇنلاندى. چىرايى ئېچىلىپ، لېۋىگە تەبەسسۇم يۈگۈردى.

چاي قاينىدى، ئادىلجان قوشنىلاردىن ئەكىرگەن قايماقلىق سۈت بىلەن گۈلپەمخان ئۆرۈكتەك ساپسېرىق ئەتكەنچاي ئەتتى. ئانا ـ بالا دەرقەمتە ئولتۇرۇپ چاي ئىچىشكە باشلىدى. ئانىمۇ، بالىمۇ بىرنەچچە ئايدىن بېرى مۇنداق مەززىلىك ئەتكەنچاي ئىچىشمىگەنىدى. ئۇنىڭغىچە نادەمنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان قولۇم ـ قوشنىلار ئۆيگە كەينى ـ كەينىدىن كىرىپ كېلىشتى.

نادەم ئورنىدىن تۇرۇپ ھەممىسىگە ھۆرمەت بىلدۈردى:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، تىنچلىقمۇ نادەم بالام، مانا قاراڭلار، يوغانلا يىگىت بولۇپ كەتكىنىنى بۇنىڭ، ئاتا بالىسى ـ دە، ئاتا بالىسى، — دېدى قاسىم بوۋاي زوقلىنىپ قاراپ.

— پاھ، پاھ ... ئەسكەرلىك تازىمۇ يارىشىپتۇ بۇنىڭغا، چىرايى سەل قارىداپ قالغان بىلەن، بويىمۇ ئۆسۈپ سەمرىپىلا قالغانمۇ نېمە، — دېدى ئۆيگە كىرگۈچىلەرنىڭ ئەڭ چوڭى جانارىخان موماي.

— ئاكىسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىدۇ ـ دە، ئەمدى مىلتىقنى مەھكەم تۇتۇڭلار، باللىرىم، — دېدى يەنە بىر بوۋاي، — يائاللا، نېمىلەرنى كۆرمىدۇق !

ئۆيگە نادەمنىڭ تەڭتۇش دوستلىرىمۇ دۈكۈرلىشىپ كىرىپ كېلىشتى.

ئۇزۇندىن بۇيان مۇڭلۇق، شاۋقۇن ـ سۈرەنسىز بولۇپ كەلگەن بۇ ئۆي بۈگۈن ئىلھامبەخش، ئۈمىدلىك تىلەكلەرگە باي سۆزلەر، خۇشال كۈلكىلەر، شادلىق تەنتەنىلىرىگە تولۇپ كەتتى. گۈلپەمخانمۇ ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ قالدى.

نادەم ئۆيگە كىرگۈچىلەرگە پارتىزانلارنىڭ نىلقىدىن شەھەرگىچە بولغان سەپەرلىرى، قىزىق - قىزىق جەڭلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. قىزلار ياشلارنىڭ ئامان - ئېسەنلىكى ئۈچۈن دۇئا قىلىشتى، ياشلار بولسا ئازادلىق جەڭچىلىرى سىپىگە تېزرەك قوشۇلۇشقا تەقەززا ئىكەنلىكىنى ئېيتىشتى. ئۆيگە چوڭ ئۈمىد بىلەن كەلگەن نادەم ئوخشاشلا چوڭقۇر ۋەدە بىلەن ئۆيدىن چىقتى.

نادەم مەھەللىسىدىن چىقىپ بىر قىزغا ئۇچرىدى، قىز ئەختەمباينىڭ بېدىلىك بېغىنىڭ غورۇلانغان ئىشىكىگە يۆلىنىپ تۇراتتى. ئۇ تېۋىت شال ياغلىق بىلەن تۇمشۇقىنى ئورىۋالغان، تىزىغا كېلىدىغان نىمكەش مەخمەل چاپان كىيگەن بولۇپ، نادەمنىڭ يولىنى توراپ تۇراتتى.

— نادەم! — دېدى قىز ئاتىنىڭ ئالدىنى توراپ، — مېنى ئېتىڭغا مىنگەشتۈرۈۋالغىنا!

— نەگە بارىسىز؟ سىز ھۆرلىقاغۇ؟

— ھەئە، مەن ھۆرلىقا، تونۇغان بولساڭ مىنگەشتۈرۈۋال، — دېدى قىز ئاتىنىڭ ئۈزەڭگىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ.

— نەگە بارماقچىسىز؟

— سىلەر بارغان يەرگە! — دېدى قىز نادەمگە تىك قاراپ تۇرۇپ، — ئېيتىقىنا، ئەنۋەر ئەپەندى سالامەتمۇ؟

— سالامەت.

ھۆرلىقا شۇنداق جاۋابنى كۈتكەنىدى، كۈتكەن جاۋابى ئېيتىلدى! ئۇنىڭ يۈرەك - باغرى دولقۇنلىنىپ ئوتلۇق ھېسسىيات ئىچىدە نادەمنىڭ تۇرقىغا سەپسالدى: «تېخى يېقىندىلا باي قورۇسىدىكى بۇ مالاي بالا، مانا ئەمدى تازا ياراشقان ھەربىي كىيىم ئىچىدە بەردەم يىگىتكە ئايلىنىپتۇ، مۈرىسىدىكى بەشئاتار مىلتىق گەۋدىسىگە نېمىدېگەن سىڭىشكەن! ئەنۋەر ئەپەندى شۇ تاپتا قانداق بولۇپ كەتكەندۇ؟ ئۇ مۇشۇلارنى باشلاپ

كەتكەن، تـايىنلـىق، هازىـر ئـۇ كومانـدىـر، ئۇنـىڭ ئـۇچىسـىـدا نادەمنىـڭكىدەك ئـۇزۇن جۇۋا ئەمەس، يـاقىلـىـرىغا، پەشلـىرىـگـە جىيەك تۇتۇلغان كالتە جۇۋا، بىلىدە تاپانچـا، مىنگـەن ئېتى تـۇم قارا، پېشانىسـىـدە قاشقـىسى باردۇر، نـادەمدەك نەچچـە يۈزلـىگـەن ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئالدىدا تاق تۇرىدىغاندۇ. ھېلىقى كېچىسى ئـۇ (مەن سىزنى ئۆلسەممۇ ئۇنتۇمايمەن) دېگەنىدى، ئـەپەندى دېگـەن يالغان ئېيتمايدۇ، راست ئۇنتۇمىـغاندۇ...» قىـز ئويلىـغانسېـرى يۈرەك ئۇرۇشى ئـىتتىكلـەپ، يېقىـملىق تـۇيغۇلارغا چـۆمۈلۈشكـە باشلـىـدى، كـۆرۈش تەشـنـالـىقـى كـۈچـىيـىـپ، كـۆزلـىـرىـنـى خۇمارلاشتۇردى. شۇ تاپتا ئەگەر قـانىتى بـولغان بولـسا ئۇچقـان بولاتتى، ئاستىدا نادەمنىـڭكىـدەك ئېتى بـولسا چاپقان بولاتتـى. بىراق، ئامال قانچە، ھـازىرمۇ نادەم ئـېتىغـا مىنگـەشتۈرۈۋالسـا، ئەنۋەر ئەپەندى تۇرغان يەرگـە كۆزنى يۇمـۇپ ـ ئاچقۇچـە يېتىـپ بارالايدۇغۇ؟

— ئەكەل ئېتىڭنى، غورۇغا يېقىنىراق كەل، — دېدى ھۆرلىقا ئالدىراپ.

— ئاۋارە بولۇپ قالىسىز.

— ئاۋارىچىلىكتىن سەن قورقساڭ، مەن قورقمايمەن.

— ئېتىم شاش، مىنگەشتۈرمەيدۇ!

— ئۇنداق بولسا يول بولسۇن، پىيادە كېتىۋېرىمەن.

نـادەم قىزغـا قـاراپ كۈلۈمـسـىرەپ قويـدى ـ دە، ئـېتـىـنـى دېۋىتتى. ئـات قۇيرۇق تەرىـپىدە قار قـۇيۇن پەيدا قـىلىـپ، ئـاق داستىخاندەك كۆرۈنىدىغان چەكسىز ئېتىزلار ئارىسىدا يوقـۇلۇپ كەتتى. نادەم ئات ئۈستىـدە كېتىـۋېتىـپ: «كـۆڭـۈل دېگەن ـ ھـە، قارا مۇنۇ باي قىزى قەھرىتان دېمەي ئەنۋەر مۇئەللىمنى ئىزدەپ مېڭىـپتۇ» دەپ ئويـلىدى. شۇ چـاغدا ئۇنـىـڭ خىيـالـى رەيھانـغـا يۆتكەلدى، قىزنىڭ كۈلـۈپ تۇرىدىغـان كۆزلـىرى نـادەمگە ھامـان ھەۋەس، ھۆرمەت ۋە نومۇسچانلىق بىلەن تىكىلەتتى...

2

ئال قولۇڭغا قىزىل تۇغنى،
بەرمە دۈشمەنگە ھېچ ئۇنى.
دۈشمەن سوزسا بىزگە قولىنى،
يانجىپ تاشلايمىز بىز ئۇنى!
...

جەڭچىلەر ياتاقتا بۇ ناخشىنى خور قىلىپ ئېيتقاچ ھەر خىل مەشغۇلاتلار بىلەن بولۇۋاتاتتى. نادەم كىرىپ كەلگەندە ئۇلار خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئورىۋالدى.

— قانداق بولدى، — دېدى ئىسھاق قارا كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ، — ئاپاڭ غوۋغا كۆتۈرۈپ ئۆيىنى بېشىغا كىيدىمۇ؟

— ياق، بىز ئويلىغاندەك بولمىدى، — دېدى نادەم مىلتىقىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، — ئاپام مېنى كۆرۈپ دەسلەپ قاتتىق يىغلىدى، كېيىن بوپتۇ بالام، ئەسكەر بول، ئاكاڭنىڭ، داداڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، دېدى. بىراق، ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكىنىمگە بەك خاپا بولدى، ئاخىر قولۇم - قوشنىلار بىلەن خۇشال ئۇزىتىپ قويدى.

— ياخشى بوپتۇ، — دېدى ئىسھاق، — ئانىلار شۇنداق بولىدۇ، بالىنىڭ سۆزىگىمۇ ئەڭ دەسلەپ ئانا كىرىدۇ، جامالىدىننىڭ ئانىسىدەك غوۋغا كۆتۈرسە تەس بولاتتى - دە.

ئۇ خۇددى كۆپنى كۆرگەن ئادەمدەك سۆزلەپ كەتتى.

باداشقاننى قۇرۇۋېلىپ تازا بېرىلىپ ئاپتومات تازىلاۋاتقان باتىرغازىمۇ گەپ قىستۇردى:

— بايقۇش ئانىلار باغرىنى يېرىپ چىققان بالىغا چىدامدۇ، ئۇلارنىڭ يېشى كىرپىكىدىلا تەييار تۇرىدۇ، چۈشەنمەسلىكتىن شۇنداق قىلىدۇ، چۈشەنگەندىن كېيىن بەرىبىر رازى بولىدۇ.

— سىلەرغۇ ئاناڭلارنى كۆرۈپ كېلىپ خاتىرجەم بولدۇڭلار، — دېدى ئاراش نادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ، — مېنىڭ ئانام نېمە دەۋاتىدىكىن، تىرىكمىدۇ، ئۆلگەنمىدۇ، تاغلاردا يىرتقۇچ هايۋانلارغا يەم بولۇپ كەتتىمىكىن، دەپ ئويلاۋاتىدىغاندۇ، مېنىڭ بۇ يەرلەردە يۈرۈشۈم بەلكى ئانامنىڭ چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغاندۇ، — ئۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ قېلىپ مەيۈس ئاهاڭدا دېدى، — بېچارە ئانامنىڭ دەردى تاغلاردىنمۇ چوڭ - دە.

— بورتالانى ئازاد قىلىپ، ئاناڭنى چوقۇم خۇشال قىلىمىز، — دېدى باتىرغازى.

— سېنى مۇشۇ هالەتتە كۆرگەندە ئۇكا، ئاناڭ ئوغۇل تۇغۇپ چوڭ قىلغىنىغا قالتىس رازى بولۇپ كېتىدۇ - دە، — دېدى پىلىموتچى كېۋىر قولىنى لاتا بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ، — نادەمنى كۆرۈپ گۈلپەمخىندەمدەك بېشى ئاسمانغا يەتكەندۇ.

— ئۇنى بىر دېمە.

كېۋىر شۇ سۆزلەرنى قىلدى - دە، ئۆز يۇرتى كۆز ئالدىغا كېلىپ نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ، كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ تۇرۇپ قالدى، ئاندىن ئاراشقا يەنە گەپ باشلىدى:

— ئاراش، ئاپاڭ مۇشۇنداق خۇشاللىق كۈنلەردە سۈيۈن بولسىچۇ كاشكى، دەپ ئويلايدۇ - دە.

— ئۇغۇ تۇرغانلا گەپ، — دېدى ئاراش ئادەتتىكى قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ، — لېكىن مەن بورتالانى ئازاد قىلىش جېڭىگە چوقۇم قاتنىشىشىم كېرەك، ئانام بىلەن شۇنداق غەلىبىلىك كۈنلەردە كۆرۈشسەم، بۇ كۆرۈشۈش ئەلۋەتتە ئۇنتۇلغۇسىز خۇشاللىق بولىدۇ.

كېۋىر يەنە جىمىپ كەتتى.

— كېۋىركا، قالتىس خىيال سۈرۈپ كەتتىڭغۇ؟ — دېدى نادەم هەيران بولۇپ.

— هەي ... ئۇكا، خىيال سۈرمەي قانداق قىلاي، سىلەرغۇ ئانىلىرىڭلارنى كۆرۈپ كەلدىڭلار، گايىتمۇ خوتۇن - بالىلىرىنى

كۆرۈپ كەلدى، مەنچۇ ... مەن ...
ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى، غۇربەتچىلىكتە يالغۇز تىكەندەك ئۆتكەن ئۆمرى ھەممىسىگە، بولۇپمۇ ئۆز يۇرتلۇقلىرىغا ئايان ئىدى.
— نېمە غەم قىلىسەن، — دېدى نادەم ئۇنىڭغا ئېچىنغان قىياپەتتە قاراپ، — ئۆز يۇرتۇڭ بار، ئۆز خەلقىڭ بار، ھەر چىرايلىق كۈنلەر تېخى ئالدىمىزدا.
ئىسھاق چاقچاق قىلىپراق دېدى:
— غۇلجا تولۇق ئازاد بولغاندىن كېيىن يەڭگىمىزمۇ بولىدۇ، ئۆيۈڭدە مېھمان بولارمىز تېخى !
— مۇشۇنداق كىشىنىڭ پىغانى ئۆرلىگەن چاغلاردا، يېرىم جىڭ بولسا قانداق ياخشى بولاتتى ــ ھە ! — دېدى باتىرغازى كېۋىرنىڭ يۈزىدە پەيدا بولغان ئېچىنىش ــ ئەلەم ئۇچقۇنلىرىنى يوقاتماقچى بولۇپ.
— ياھ، ئۇ چاغدا كېۋىركام يايراپ كېتەتتى ــ دە.
— ياق، ئۇنداق ئىشلاردىن ھازىر يىراقلاپ كەتتۇق، — دېدى كېۋىر كۈلۈمسىرەپ.
— ھېلى كوماندىر بەرسىغۇ ياق دېمەسسەن؟
— باش ساقچىنى ئالغان كۈنى ئايىغىمغا نەچچە بوتۇلكا يۈتىلىشىپ يۈردى، قىيا كۆزۈمنى سالمىدىم جۇمۇ، ئۇكا. ھاراق خۇمارى، ئايال خۇمارى ھەممىسى تۈگىدى، ھازىر بىرلا خۇمارىم بار، ئۇ بولسىمۇ دۈشمەنلەرنى قويماي يوقىتىش خۇمارى.
ئۇنىڭ چىن دىلىدىن چىققان چاقچاق ئارىلاش گەپلىرى كۆپچىلىكنى كۈلدۈرۈۋەتتى.
ئۈزۈنىسىغا كەتكەن بۇ ياتاقتا نۇرغۇن جەڭچىلەر قىستىلىشىپ ياتاتتى. پارتىزان شەكلىدىن ئاستا ــ ئاستا مۇنتىزىم قىسىملارغا ئايلىنىۋاتقان بۇ جەڭچىلەر شۇ تاپتا ھەر خىل ئىشلار بىلەن مەشغۇل ئىدى. يېڭىدىن پىدائىي بولۇپ سەپكە كىرگەنلەر قورال ئىشلىتىش، مىلتىق، پىلىموتلارنى

چۈۋۈپ قايتىدىن قۇراشتۇرۇش قاتارلىقلارنى مەشىق قىلىشاتاتتى. كونا جەڭچىلەر كۆڭۈل قويۇپ ئۇلارغا ئۆگىتەتتى، يېڭىلار بولسا بېرىلىپ ئۆزلەشتۇرۇۋېلىشقا تىرىشاتتى. كونا جەڭچىلەرنىڭ بەزىلىرى كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ يىرتىلغان جايلىرىنى ياماۋاتاتتى ۋە بەزىلىرى جۇۋىلىرىنى يېيىپ سۈيلىپ شۇنچە ۋاڭ - چۇڭغا پىسەنت قىلماي ئۇخلاۋاتاتتى.

جەڭچىلەرنىڭ ياتىقىغا رەيھان بىلەن ۋارىسجان كىرىپ كەلدى:

— مانا كەپسىزغۇ، — دېدى رەيھان كۈلۈمسىرەپ، ئۇ نادەمنىڭ يېنىغا كەلدى، — ئەنۋەركام باياتىن بىرى سىزنى نەچچە سورىدى، قانداق، ئاپىڭىز تىنچلىقمىكەن؟

— سالامەت تۇرۇپتۇ، سىزگە سالام ئېيتتى.

— ۋىيەي ... — دەۋەتتى رەيھان ئەندىكىپ قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ، — يا ئاپىڭىز مېنى تونۇمىسا ...

باتىرغازى چاقچاق قىلدى:

— سىزنى تونۇشتۇرۇپ بولدى - دە، بۇ.

— ھەئە، تونۇشتۇرۇپ بولدۇم، بىزنىڭ بىر شەپقەت ھەمشىرىمىز بار، جەڭچىلەرگە ناھايىتى كۆيۈنىدۇ، ئېتى رەيھانگۈل دېدىم. قانداق، تونۇشتۇرۇشۇم جايىدا بوپتۇمۇ؟

— دېگەنلىرىڭ راستلا بولسا، جايىدا، توغرا گەپ قىپسەن، — دېدى باتىرغازى.

— بىزنىمۇ تونۇشتۇرماي، يالغۇز رەيھاننىلا تونۇشتۇرغىنىڭ تازا جايىدا بولماپتۇ، — دېدى يەنە بىرى.

— شۇنىڭ ئۈچۈن گۈلپەمخىندەم رەيھانگۈلگىلا سالام ئېيتتى - دە، — دېدى كېۋىرمۇ كۈلۈمسىرەپ.

شۇ تاپتا ئولتۇرغانلار ئارىسىدىكى ئۈچ ئادەمدە ئۈچ خىل ھېسسىيات قوزغالدى. رەيھان قىزىرىپ كەتتى، ئۇ ئۆز كۆڭلىدە خېلىدىن بېرى تەكرارلىنىپ كېلىۋاتقان ئويلىرىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن ئېيتىلغانلىقىغا، بولۇپمۇ نادەمنىڭ «ئاپام سىزگە

سالام ئېيتتى» دېگەنلىكىگە قىزاردى. مەيلى قىزارسىمۇ ئۇ مۇنداق سۆزلەرنىڭ يەنە داۋاملىشىشىنى تىلەيتتى ۋە نادەمگە ئېيتالماي يۈرگەن گەپلىرىنى باشقىلارنىڭ دەۋەتكەنلىكىدىن خۇشال بولۇپ، يۈرەكلىرى تېز ـ تېز ئۇرۇپ قىزىرىپ كېتىۋاتاتتى. نادەم قىزىرىپ كەتتى، ئۇ: «ئاپام سىزگە سالام ئېيتتى» دېگەن گەپنى تۇپتۇز، مەقسەتسىزلا، ئادەت بويىچىلا ئېيتقانىدى. بۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ ئەندىكىپ، قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كېتىشىنى ۋە باشقىلارنىڭ شۇنىڭغا يۆلەپ مۇنداق چاقچاق قىلىشلىرىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ «نېمىشقا مۇنداق سۆزلەرنى دېگەندىمەن» دەپ نومۇس قىلىپ قىزىرىپ كەتتى. ۋارىسجانچۇ؟ ئۇمۇ قىزىرىپ كەتتى، ئۇ بولۇۋاتقان بۇ گەپلەرنىڭ يۈرىكىگە زىختەك سانجىلىۋاتقانلىقىدىن تېرىكىپ، غەزەپلىنىپ قىزىرىپ كەتتى. تەبىئىيكى، مۇنداق سۆزلەر ئۇنىڭ ئۇچۇن دۈشمەنىنىڭ بومبىسىدىنمۇ دەھشەتلىك ئىدى. قايسى كۈنى ئۇمۇ رەيھانغا: «ئاپام سىزگە ئالاھىدە سالام ئېيتتى» دېگەن، شۇ چاغدا رەيھان بۈگۈنكىدەك قىزارمىغان، باشقىلارمۇ بۈگۈنكىدەك مۇنداق مەنىلىك چاقچاقلارنى قىلىشمىغان ... خەپ، بۈگۈن بۇلار مۇنۇ گاداي پۈشتىغا نېمانچە يان بېسىپ سۆزلەپ كەتتىكىن؟

رەيھاننىڭ قىزىرىشى، نادەمگە ئوتلۇق كۆزلىرى بىلەن تىكىلىپ قارىشى ۋارىسجاندا گۇمانلا ئەمەس، ئۆز نۆۋىتىدە غەزەپ ھېسلىرىنى قوزغىدى، لېكىن ئۇ غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ كۈلۈمسىرىدى:

— ئەل ـ يۇرت ئامانمىكەن، بىزنىڭ ئۆيگە يولۇقمىغانسەن؟ — دېدى ئۇ گەپنى باشقا ياققا يۆتكەپ.

— ئەل ـ يۇرت ئامان ئىكەن، ئۆيۈڭگە يولۇقالمىدىم، چۈنكى ۋاقىت توشۇپ قالدى.

رەيھان بىلەن ۋارىسجانمۇ يىگىتنىن تارقىتىپ بېرىلگەن قىشلىق كىيىملەرنى كىيىشكەنىدى. رەيھاننىڭ ئۇچىسىدا قايرىما ياقىلىق ئۇزۇن ئاق جۇۋا، پۇتىدا بوز پىيما، بېشىدا ئاق

قوْلاقچا بار ئىدى. ئۇ چېچىنى تۇرۇپ ئىچىگە تىقىۋالغانىدى. رەيھاننىڭ كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلىدىغان قوي كۆزلىرى بىلەن نادەمگە قاراپ ئوچۇق چىراي بىلەن بېقىشى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھېلى بولۇپ ئۆتكەن سۆزلەر ۋارىسجانغا ھار كېلىپ يۈرىكىگە زىختەك سانجىلغانىدى.

دېمىسىمۇ، نادەم بىردەم يوقاپ كېتىدىغان بولسا قىز سەدپارە بولۇپ ئۇنى ئىزدەپ كېتەتتى، كىرمىگەن بۆلۈم، ياتاقلىرى قالمايتتى. تاماق يېگەن چاغدىمۇ دائىم ئۇنىڭ يېنىغا كېلىۋالاتتى. تېخى قايسى كۈنى نادەمنىڭ قول ياغلىقىنى ئۇنىمىسىمۇ قولىدىن تارتىۋېلىپ يۇيۇپ بەردى. ئۆيدىن ئەكەلگەن ئاپپاق مايلىق توقاچلىرىنى «ياق» دېسىمۇ ئۇنىماي ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ كېتىشلىرىچۇ ... ۋارىسجانغىچۇ؟ ئۇنداق قىلمايتتى، ئۇنىڭدىن قېچىپ يۈرەتتى. بايا ۋارىسجان: ئۆيگە بىللە چىقىپ كېتەيلى، ئاپام سىزنى سوراۋاتىدۇ، سىزنى مۇشۇ تۇرقىڭىزدا كۆرۈشنى بەك ئارزۇ قىلىۋاتىدۇ، دېسە، قىز ئۇنىمىدى، رەيھان ئۇچۇن ۋارىسجان ئارتۇقچە ۋە زېرىكىشلىك ئادەم بولۇپ قالدى. بۇنى ۋارىسجان سېزەتتى، ئەلۋەتتە. لېكىن، ئۇ بۇنى ھار ئالسىمۇ چىدايتتى، ئۇنىڭ ئۇچۇن رەيھانسىز ياشاش چوڭ ھالاكەت، رەيھاننى كۆرمىگەن مىنۇتلار ئازابلىق ئىدى. رەيھان نادەمگە قانچىلىك سەدپارە بولسا، ۋارىسجانمۇ رەيھانغا ئۇنىڭدىن بەتتەر سەدپارە ئىدى ...

— ئىزدەپ كەتكەن بولسا، — دېدى نادەم، — مەن ئەنۋەر ئەپەندىگە يولۇقاي، ئۆزۈممۇ سەل كېچىكىپ قالدىم.

— قېنى يۈرۈڭ، كەلگەن بولسا مېنى چاقىرىپ چىقىڭ دېگەنىدى، — دېدى قىز ئورنىدىن ئاستا قوزغىلىۋاتقان نادەمنىڭ يېڭىدىن تارتىپ يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ.

رەيھان بىلەن نادەم بىللە چىقىپ كەتتى.

ۋارىسجان تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قالدى، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى ـ بەدىنى تىترىدى، بۇرۇنقى ئۆچمەنلىكىگە مانا ئەمدى

كۆنچىلىكنىڭ ئۆتلىرى كېلىپ قوشۇلدى. ئۇنىڭ چىرايى بىردەم قىزىرىپ، بىردەم تاتىرىپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندەك بولۇپ، سەنتۈرۈلۈپ كېتىشكە ئاز قالدى. ئۇ قەدەملىرىنى ئاستا بېسىپ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى ـ دە، ئويغا كەتتى: «ھە، ئەمدى بىلدىم، رەيھاننى مۇشۇ تېگى پەس ئايالندۇرۇپ يۈرۈپتۇ ـ دە، بولمىسا نېمىشقا ئۇنىڭ ئالدىدا ئويناقلاپ، كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ كېتىدۇ، نېمىشقا ماڭا ئۇنداق خۇلق كۆرسەتمەيدۇ، مەن گەپ قىلسام تورۇڭ ـ تورۇڭ تېگىدۇ؟ قارا بۇنى، مېنىڭ بەختىمگە چاڭگال سېلىۋاتقان سەن ئىكەنسەن ـ دە، گاداي، «تۇزۇڭنى يەپ، تۇزلۇقۇڭغا تۈكۈرەي» دېگەن مۇشۇ ئىكەن ـ دە، سىرىنى ئەمدى بىلدىم. توختاپ تۇر، نادەم، مەن سېنى ئەپلىمىگىنىمنى كۆر ئەمدى ...» ئۇ ئۆزۈن قىلىپ تاماكا ئوراپ تۇتاشتۇردى ـ دە، ئەلەم بىلەن ئاچچىق ئىسنى ئىچىگە تارتتى، قويۇق ئىس ئېغىز ـ بۇرنىدىن پۇرقىراپ چىقتى. ئۇ ئاللىقانداق چوڭقۇر خىياللار دېڭىزىغا غەرق بولغانمۇ بولاتتى، بىراق باتىرغازىنىڭ يوغان ئاۋازى ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى:

— ھاي ـ ھاي ... خالايىقلار، يۇڭ پۇراپ كەتتى، يۇڭ، قايسىڭ كۆيدۇرۇشتۇڭ؟!

ھەممىسى ئۆزىنىڭ يانلىرىغا قاراشتى، ۋارىسجاننىڭ يېنىدىن سۇس ئىس كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى.

— ھوي ۋارىس، قۇلاقچاڭغا قارا، تاماكاڭنىڭ ئوتى چۈشتىمۇ نېمە؟ — دېدى ئىسھاق.

— ئۆزۈڭ كۆيۈپ كەتسەڭمۇ، — دېدى كېيۈر چاقچاق بىلەن، — تۇيمايدىغان ئوخشىمامسەن، نېمانچىلا خىيال سۈرۈپ كەتتىڭ بەڭگىنىڭ خىيالىدەك.

— ماۋۇ كاساپەتچىلىكنى قارىمامدىغان ... — دەپ غودۇڭشىدى قىزىرىپ كەتكەن ۋارىسجان.

— جەڭچى دېگەنمۇ شۇنداق بولامدۇ، تازىمۇ بىغەم نېمىكەنسىنا، — دېدى باتىرغازى.

ۋارىسجان شۇ چاغدا ئۆزىگە كېلىپ، قۇلاقچىسىنى قولغا ئالدى - دە، تاماكا ئوتى چۈشكەن يەرنى باشمالتىقى بىلەن بېسىپ ئۇۋۇلىدى. تېخى تۈنۈگۈنلا تارقىتىپ بەرگەن يېڭى ئاق قۇلاقچىسىنىڭ ئوڭ چېكىسىگە تاماكا ئوتى چۈشۈپ، تۈگمىچىلىك ئورنى كۆيۈپ، ئەتراپى سارغىيىپ كەتكەنىدى.

مىلتىقىنى چۇۋۇپ لاتا بىلەن سۈرتۈپ تازىلاۋاتقان ئاراش زاڭلىق ئارىلاش مۇنداق دېدى:

— قۇلاقچاڭغا ئەن سېلىۋالدىڭ - دە، مۇبادا يىتتۇپ كەتسەڭ ئەمدى ئاسانلا تېپىۋالىدىغان بولدۇق، سېنى.

— سەھراغا چىقىپ، بىزنىڭ قۇلاقچىمىزنىڭ پۇرمىسى مۇشۇنداق دەپ يۇرمە يەنە ئەخمەق.

ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.

جەڭچىلەرنىڭ ياتىقىدىن خېلى ئۇزاققىچە كۈلكە - چاقچاق ئاۋازى بېسىلمىدى.

3

قوزغىلاڭچىلار شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن قۇرۇلغان ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ۋە قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ خىزمىتى جىددىيلەشتى. مۇشۇ جىددىي خىزمەت قىلغۇچىلارنىڭ ئىچىدە نادەم ئەختەمبايىنى خادىك بىلەن شەھەرگە ئەكىرگەندە كۆرگەن، باي بىلەن ئېرىق ياقىسىدا ئۇزاق پاراڭلاشقان ھېلىقى يوغان سەللىلىك چارساقال كىشىمۇ، باينىڭ بېغىغا مەشرەپ ئوينىشقا چىقىدىغان شەھەرلىك بىرنەچچە بايلارمۇ بار ئىدى. نادەم بىلەتتى: ئۇلارنىڭ قول ئاستىدا نەچچە ئونلىغان مالايلار، يىللىقچىلار بار، شۇ مالايلارنىڭ كۆرگەن كۈنى، تارتقان ئازابلىرى نادەمنىڭ، جامالىدىننىڭ، گايتىنىڭ كۆرگەن ئېغىر كۈنلىرىدىن قېلىشمايتتى. نادەم ئەختەمبايغا قانداق غەزەپلەنسە، نەپرەتلەنسە، شۇ خوجايىنلارغىمۇ شۇنداق غەزەپلەنگەن، نەپرەتلەنگەن.

ئەجەبكى، ئۇلار بوگون قوزغىلاڭچىلار قورغان هۆكۈمەت ئىچىدە پايپېتەك بولۇشۇپ خىزمەت قىلىۋاتىدۇ، بۇ نېمە بولغىنى؟ ئۇ مۇنداق بولار دەپ ئويلىمىغان. قايسى كۈنى ئۇ نەق مۇشۇ مەسىلىنى ئەنۋەر ئەپەندىدىن سورىغاندا، ئەنۋەر ئەپەندى نىزامىدىننىڭ بىر گېپىنى ئېيتتى. نىزامىدىن مۇنداق دەپتۇ: «ئۇنداق ئادەملەر بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى قوللىسا، بىز ئۇلارنى چەتكە قاقمايمىز. ئۇلارنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرسەك، گومىنداڭ هاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشىمىز تېزرەك، ئوڭۇشلۇقراق بولىدۇ، بۇ، ئەخمەتجان قاسىمى بىزنى دائىم ئەقىللىكرەك، زېرەكرەك بولۇشقا ئۈندەپ ئېيتىپ كېلىۋاتقان سۆز. شۇنىڭغا قارىماي يەنە بەزى خاتالىقلارمۇ يۈز بېرىۋاتىدۇ، ھەقىقىي ئىنقىلابچى خاتالىقلارنى تۈزىتىشكە جۈرئەتلىك بولىدۇ.» نادەم مۇنداق سۆزلەرگە قايىل بولاتتى.

نادەم ئاشۇ ئوي ـ خىياللار بىلەن ئىشتاب ئالدىغا كەلگەندە ئەختەمباي بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئەختەمباي ئىشتاب ئىچىدىن ئۆڭسۈلى ئۆچكەن هالدا چىقىۋاتاتتى. باينىڭ چىرايىنىڭ تاتىرىپ كېتىشىمۇ سەۋەبسىز ئەمەس: ئۇ ھېلىلا بېشىغا كەمچەت تۇمىقىنى، ئۇچىسىغا موۋۇتتىن تىكىلگەن ئىسكەتلىك پەرىجىسىنى كىيىپ، نىزامىدىننىڭ ئالدىغا كىرگەنىدى. ئۇ نىزامىدىن بىلەن ئۇياقتىن ـ بۇياقتىن پاراڭ قىلىشىپ، ئۆزىنىڭ يالغۇز ئوغلىنىڭ قولىغا قورال ئېلىپ، قان كېچىپ ئالدىنقى سەپتە ئىشلەۋاتقانلىقىنى بىلدۇردى ۋە بۇ يەرگە كېلىشتىكى ئاساسىي مەقسىتىنى ئېيتتى:

— بىزنىڭ ۋارىسجانىنىڭ خەت ـ ساۋاتى تولۇق، گىمنازىيەدە ئوقۇپ يېتىشكەن، ئۆزى كاتتا ھۆسنخەتچى، ئىشتابتا ئىشلەشكە تازا لايىق ئىدى.

نىزامىدىن شۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، باينىڭ بېشىدىن تارتىپ ـ تا ئايىغىغىچە بىر قۇر قاراپ چىقتى. قاپىقى بىردىنلا تۈرۈلۈپ، چىرايى سۇرلۇك تۇس ئالدى:

— بىز كىمنى قانداق ئىشقا قويۇشنى سىزنىڭ تەكلىپىڭىز بولمىسىمۇ ھەل قىلالايمىز، باي ئاكا. بىزگە ھازىر ھۆسنخەتچىلەردىن كۆرە ئۆلۈم بىلەن ھېسابلاشمايدىغانلار بەكرەك زۆرۈر. قىسقىسى، بىزنىڭ ئىشىمىزغا ئارىلاشماڭ!

ئەختەمباي شۇ سۆزلەر بىلەن ئولتۇرغان ئورنىدا لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى ۋە: «بىزنىڭ ئىشىمىز دېگىنىنى، بىزدەك بايلارسىز دۇنيادا قايسى ئىش ۋۇجۇدقا چىقىپتىكەن؟» دەپ ئويلىدى ـ دە، ياندى.

باي چىرايىغا زورغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ نادەمگە يېقىنلاپ كەلدى:

— بەللى نادەممۇ سەن؟ مانا، مانا، ئاتا بالىسى ـ دە، ئاتا بالىسى، ئەھۋالىڭ ياخشىمۇ، بالام؟

ئۇ كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئىككى قولىنى ئۇزارتتى.

— شۈكۈر، — دېدى نادەم باينىڭ يۇمشاق قوللىرىنى تۇنجى قېتىم تۇتۇپ كۆرۈشۈپ.

— پاھ، پاھ، ھەربىيلىك نېمىدېگەن ياراشقان سىلەرگە ـ ھە، — دېدى باي زوقلانغان قىياپەت بىلەن، — ئاپاڭ سېنى كۆرۈپ بېشى ئاسمانغا يەتكەندۇ، رەھمەتلىك بىزنىڭ ناسىرئاخۇن شۇ تۇرقۇڭنى كۆرگەن بولسىيدى ـ ھە! — باينىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى.

نادەم بايغا ئوچۇق چىراي ئاچماي قاراپ: «ھە، ئەمدى سېنىڭ ناسىرئاخۇنۇڭ بولۇپ قاپتۇ ـ دە» دەپ ئويلىدى ۋە ئۇنىڭغا ئۆچلۈكى قوزغىلىپ، پۈتۈن ئەزايى ـ بەدىنى تىكەنلىشىپ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاچرىدى، لېكىن ئۇ غەزىپىنى تەسلىكتە بېسىپ تۇردى.

— بىزنىڭ ۋارىسجانلار بىلەن بىللە ئوخشايسىلەرغۇ، مانا نېمىدېگەن ياخشى ئىش بۇ، كىچىككىڭلاردىن تارتىپ بىر ناننى تەڭ تالىشىپ يەپ، بىر ئىشتاننى تەڭ كىيىشىپ دېگۇدەك چوڭ بولدۇڭلار، ھازىر بولسا بىر سەپتە تۇرۇپ جەڭ قىلىۋاتىسىلەر،

بۇ نېمىدېگەن ياخشى. ياتاقلىرىڭلار، تاماقلىرىڭلارمۇ بىر ئوخشايدۇغۇ؟

— شۇنداق.

نادەمنىڭ كۆز ئالدىغا ۋارىسجان چوڭ بولغان ئاستى - ئۈستى تاختايلىق ھەشەمەتلىك ئۆيلەر، ئۆزىنىڭ باي قورۇسىدا ئۆتكەن ھاياتى، ھېلىقى زەي، قاراڭغۇ گۇندىخانىسى، ۋارىسجاننىڭ ئېسىل كىيىم - كېچەكلىرى، ئۆزىنىڭ كەچ كۈزدە بەرگىدىن چۈشكەن يوپۇرماقتەك سارغىيىپ يېلىنىڭ كىيىملەر بىلەن شۇمشىيىپ يۈرگەن چاغلىرى كېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۆچلۈكى تېخىمۇ قوزغىلىپ كەتتى.

— ئەمدى غەيرەت قىلىڭلار، بالىلىرىم، — دېدى باي چىرايىنى سەل ئۆزگەرتىپ، — گومىنداڭ دېگەننى تاكى يىلتىزىدىن قومۇرۇۋەتمىگۈچە ھەرگىز توختىماڭلار، ئۇ كاساپەتلەر بىزگە نېمە كۈنلەرنى سالمىغان، ئۆلارنىڭ تېرىسىنى تەتۈر سويساقمۇ ئازلىق قىلىدۇ.

نادەم ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى - دە: «ساڭا نېمە كۈنلەرنى سالغان بولغىيدى، بالاڭغا بولۇشۇپ ھۆكۈمەت ئەمەلدارىنى ئۇرۇپ قويغىنىمغا دېمىگەن - ئەتمىگىنىڭ قالمىغان، ئەمدى زۇلۇم تارتقان بولۇۋالغانلىقىنى قارىمامدىغان» دەپ ئويلىدى.

— ئاپاڭنىڭ يالغۇزلۇقىنى ئويلىما، بالام، غەيرەت قىل، — دېدى باي يەنە، — ئاپاڭغا مەن ئىگە، مەن ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىمەن، ئۇرۇق - تۇغقاندەك بولۇپ كەتكەنىمىدۇق، ئۇرۇشقا قاتنىشىۋەر. «يەرگە بىر نۆۋەت، ئەرگە بىر نۆۋەت» دېگەن مۇشۇ، ئەمدى نۆۋەت بىزنىڭ.

نادەم: «ئاپامغا قانچىلىك قارىغانلىرىنى بىلىمەن، نېمە كۈن كۆرسەتكەنلىرىنىمۇ بىلىمەن، ئەمدى بىز سىلەرگە موھتاج ئەمەس، تەقدىرىمىز ئۆز قولىمىزدا» دېمەكچىدى، لېكىن ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ گېپى يادىغا يەتتى - دە، مەنىلىك قىلىپ:

— خەلق دۈشمەنلىرىنى تولۇق تۈگەتمىگۈچە مىلتىقنى يەرگە قويمايمىز ـ دە، ئەمدى ! — دېدى.
— يارايسەن، بالام، ھەر ۋاخ نامىزىمدا سىلەرگە دۇئا قىلىمەن ! — دېدى باي.
ئۇ خۇددى ئابرۇيلۇق ئادەم بىلەن خوشلاشقاندەك، ئۇنىڭ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ خوشلاشتى.
ئەختەمباي يول بويى غودۇڭشىپ كېتىۋاتاتتى: «چىرايىنىمۇ ئاچمايدا ھارىمى، يا تۇزۇكرەك سالام ـ سەھىتى يوق، ھېلىقى ئىشتاب ئىچىدىكى قاپىقى يامان بىلەن نېمىدېگەن ئوخشايدۇ بۇ شۇمتەكىنىڭ سۆزى ! ھۇ ... قارا كۆڭۈل، ھەممىسى ئوخشاش بۇ يالاڭ تۆشلەرنىڭ، دادىسىمۇ شۇنداق قارا كۆڭۈل ئەمەسمىدى، ئالا ئىنەكىنىڭ بالىسى چار قۇيرۇق ـ دە، — باينىڭ غودۇڭشىغانسېرى قېنى قىزىپ، كۆڭلىگە ئاللىنېمىلەر كېلىپ، شالاڭ سارغۇچ بۇرۇتلىرى تىترەشكە باشلىدى، — ئالدىمدا چوڭ بولغان، ياخشىلىقىمنى كۆپ كۆرگەن ئەمەسمىدى بۇ نائىنساب ئەسكى، ھايۋان بالىسىنى باقساڭ ئاغزى ـ بۇرنۇڭنى ماي ئېتەر، ئادەم بالىسىنى باقساڭ ئاغزى ـ بۇرنۇڭنى قان ئېتەر، دېگەنلەر بىكار ئېيتمىغان ـ دە، بىكار ئېيتمىغان. تېخى تېگى بار گەپلەرنى قىلىۋاتىدۇ، توختاپ تۇر، مەن ـ مەن دېگەن داداڭنى ئەپلىگەن ئادەممەن، سەن نېمە ئىدىڭ ئۇنىڭ ئالدىدا. ۋاقتى كەلگەندە بېشىمغا سەن چوڭ بالا بولىدىغان ئوخشىمامسەن، ئوروس يېرىدە بولغان ئىشلارنى ئۇنتۇماسلىق كېرەك ... خۇپىيانە قىلغان ئىشلىرىمنى پۇختىلىمىسام بولمىغۇدەك ...»

4

ئېغىر ياتقۇ مەزگىلى، پۈتۈن يېزا جىمجىتلىق دېڭىزىغا چۆمگەن، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى.
ياسىداق ئىچكىرىكى ئۆيدە ئەختەمباينىڭ بېلىگە ئىككى

ماموۋ تەكىيە قويۇپ، تامغا يۆلەنگىنىچە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغىنىغا ئۈچ سائەتتەك بولدى. ئۇنىڭ كىشىلەرگە دېگىلى بولمايدىغان خىياللارغا چىرمىلىپ قالغىنىغا بىرنەچچە كۈن بولغان بولسىمۇ، بۈگۈن چۈشتە ئوغلى ۋارىسجان بىر كېچە قونۇپ كېلىشكە رۇخسەت ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن، خىياللىرى تېخىمۇ چېچىلىپ، بېشى ساڭگىلاپ كەم سۆزلۈك بولۇپ قالدى.

ئەختەمباينىڭ بۇ ھالىتىگە ھۆرنىساخان تاقەت قىلىپ تۇرالماي ئېرىكىپ بوغۇلدى ھەم ئېرىگە ۋايساپ كەتتى:

— نېمانداق بىر قىسما بولۇپ قالدىلا، ئوغۇللىرىنىڭ كەلگىنى يامان بوپتۇمۇ، ئايلاپ ـ يىللاپ كەلمىسە بولاتتىمۇيا؟ نەدىكى بىرنېمىلەر كەلسە گۆلقەقەلىرى ئېچىلىپ كېتىدۇ، ھېلىمۇ جېنىم بالام جېنىنى قولىغا ئېلىپ يۈرۈۋاتىدۇغۇ!

ئەختەمباي خوتۇنىنىڭ چېچىلىپ، ئاچچىق بىلەن ئېيتقان سۆزلىرىگە پەرۋامۇ قىلماي:

— ھىم ... ئېيشىڭنى ئەت، — دېدى ـ دە، ھويلىغا چىقىپ كەتتى ۋە ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

ھۆرنىساخان كەكلىكتەك يورغىلاپ يۈرۈپ، ئوغلىغا غىزا ئېتىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئوغلىنىڭ ئاسماندىن چۈشكەندەكلا كىرىپ كېلىشى ئۇنى ئېيتقۇسىز خۇشال قىلىۋەتكەن ۋە ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەنىدى:

— قاراپ تۇرامسەن، گۈرۈچنى يۇمامسەن، ھېلىقىنىڭغا ئېيت، ئوتنى كەسلەپ بەرسۇن.

كەچقۇرۇنلۇقى سۇرگۈش بېسىلغان پولۇ يېيىلگەندىن كېيىن، ئەختەمباي خىيال سۈرۈپ بىردەم ئولتۇردى ـ دە، خۇددى ماغدۇرسىزلانغان ئادەمدەك ئورنىدىن قوپتى:

— ماڭا بىردەم ئارامىلىق بېرىڭلار، بېشىم ئاغرىپ كېتىۋاتىدۇ، — دەپ پەقەت مېھمانلارلا باشلىنىدىغان نېرىقى ساراي ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

باينىڭ چىگىچ كىرىپ كەتكەن خىياللىرى خۇددى يۈگىمەچتەك ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى ـ بەدىنىنى ئورىۋالغان. ئۇ نېمانچىلا خىيال سۈرىدۇ، ئۇنىڭ خىياللىرىنىڭ چېكى بارمۇ زادى؟

ھە، چېكى بار، باينىڭ خىياللىرىنىڭ تۈگۈنى نادەمنى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ چارىسىنى ئىزدەش ئىدى. بۇنىڭغا سەۋەب بولۇۋاتقان ئىككى ئىش بار: بىرى، نىزامىدىنىنىڭ باينى ئىشتاب ئىچىدە كۆزگە ئىلماي سىلكىۋەتكىنى؛ يەنە بىرى، نادەمنىڭ ئابايا ئوچۇق چىراي ئاچماي «دۈشمەننى تولۇق تۈگەتمىگۈچە مىلتىقنى يەرگە قويمايمەن» دېگىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئەختەمباي كەلگۈسى كۈنلىرىنى ئالدىن ئويلاپ، يوچۇقلارنى ئېتىشنىڭ كويىدا ئىدى. چۈنكى، ناسىرئاخۇننى ھۆكۈمەتكە چاقىپ قىلىپ ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتى، نادىر ئەپەندىنىڭ تۈرمىدە ئۆلۈپ كېتىشىدىمۇ ئۇنىڭ قولى بار، بۇلارنى ئويلىغاندا، ئەمدىلىكتە ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالاتتى. بۇ دېلولارنىڭ دەۋاگىرى — نادەم باينىڭ كۆزىگە تىكەندەك سانجىلىپ تۇرۇپتۇ. بۇ بۇرۇنقى نادەم ئەمەس، شۇڭا ئۇنى ئۇجۇقتۇرماي بولامدۇ؟ بىراق، ھازىر ئۇنى دادىسى بىلەن ئاكىسىغا ئوخشاش جىمىقۇرۇۋېتىش ئۇنداق ئاسان ئەمەس، ئۇنىڭ قولىدا مىلتىقى بار، قوراللىق يۈلەكچىلىرى بار. ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ ئەپلىك چارىسىنى تېپىش كېرەك ئىدى. باينىڭ شۇنچىلىك خىيال دېڭىزىغا غەرق بولۇپ، ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇپ كېتىۋاتقانلىقى — نادەمنى ئۇجۇقتۇرۇش ئىشىنى ئۆز ئوغلى ۋارىسجانغا تاپشۇرۇش كېرەكمۇ، يوق؟ دېگەن بىر ئىش ئىدى.

ئەختەمباي ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ ئاخىر بۇ سىرنى خۇددى نادەمگە ئوخشاش مىلتىق تۇتۇپ يۈرگەن ئوغلى ۋارىسجانغا ئېيتىشنى مۇۋاپىق تاپتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئوغلى قايتىشتىن بۇرۇن ئەختەمباي ئۇنى ھېلىقى ئۆيگە چاقىرىۋالدى. بالا ئاتىسىنىڭ ئاغزىغا قاراپ

ئولتۇراتتى. ئەختەمباي ئۆز مەقستىنى بالىسىغا قايسى يول بىلەن ئۇقتۇرۇشنىڭ مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ بىرپەس سۆزسىز تۇرۇپ قالدى.

ئۇ شۇ ھالەتتە خېلى ئۇزاق ئولتۇرغاندىن كېيىن، لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ مۇنداق دېدى:

— ساڭا ئېيتىدىغان بىر سۆزۈم بار، بالام، سەن مېنىڭ پۇشتۇمدىن تامغان بىردىنبىر ئوغلۇمسەن، ئەلۋەتتە، مېنىڭ سۆزۈمنى يەردە قويمايدۇ دەپ ئويلايمەن. بىز سېنى ئەلنىڭ بالىلىرى كىيمىگەننى كىيدۈرۈپ، يېمىگەننى يېگۈزۈپ ئەتىۋارلاپ چوڭ قىلدۇق، قاتارغا قوشتۇق، مانا ئەمدى تەپسە تاغنى ئۆرۈۋەتكۈدەك پالۋان بولۇپ يېتىشتىڭ. ئاتا ـ ئانا دېگەن بالىنىڭ ئالدىدا شۇنداق ئۆلۈغكى، ئەگەر بالا ئاتا ـ ئانىنى ھاپاش قىلىپ ھەرەمگە ئۈچ قېتىم ئاپىرىپ كەلسىمۇ، ئۇنىڭ قەرزى تۈگىمەيدۇ، دېمەك، سېنىڭ بىزنىڭ ئالدىمىزدا شۇنداق بالىلىق قەرزىڭ بار. ئەگەر سەن مېنىڭ دېگەنلىرىمنى ئادا قىلالىساڭ، ئاشۇ بالىلىق قەرزىڭ تۈگەپ، ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيا مەن سېنىڭدىن رازى بولىمەن. يەلكەمنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر تاغمۇ غۇلاپ چۈشىدۇ، بالام.

ئەختەمباي سۆزىنى توختىتىپ، بالىسىغا تەلمۈرگەن قىياپەتتە قارىدى. ۋارىسجان دادىسىنىڭ نېمە دېمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ ئولتۇراتتى. باي سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ھازىر بىزنىڭ ئائىلىمىز كۈندىن ـ كۈنگە گۈللىنىۋاتىدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ گۈللىنىشىنى ئىستەيمىز، ئەلۋەتتە. ھەممىمىز دەرقەمتە بولۇپ، باشقىلارنىڭ تېخىمۇ مەستلىكى كەلگۈدەك ئۆمۈر ئۆتكۈزۈش ئارزۇيىمىز بار. ئەمما بالام، بىزنىڭ مۇشۇنداق گۈلدەك ئۆتۈۋاتقان ئۆمرىمىزگە قەست قىلغان ئادەملەر بولغان، بىزنى خاراب قىلماقچى بولغان ئادەملەر ئۆتكەن.

ۋارىسجان مانا ئەمدى دادىسىغا سەل ھەيران بولغان قىياپەتتە قارىدى. ئەختەمباي ئېيتىۋاتقان سۆزلىرىنىڭ بالىسىغا ئۆتۈۋاتقانلىقىنى ۋە ئۆز سۆزىگە قىزىقىۋاتقانلىقىنى سىنچى كۆزلىرى بىلەن سېزىپ چىرايى بىرئاز ئېچىلدى:

— ئۇ ئادەملەر باشقىلار ئەمەس، بالام، ئۇلار نادەمنىڭ دادىسى ناسىر دېگەن نىيىتى يامان، پەيلى بۇزۇق. ئۇ مەھەللىدىكى يالاڭ تۆشلەرنى كەينىگە سېلىپ، بىزنىڭ يەرلىرىمىزنى، مال - مۈلكىمىزنى بۇلىۋالماقچى بولغان، شۇڭلاشقا بىز ئۇنىڭ جېنىنى ئالغانىدۇق. ئىككىنچىسى، ئۇنىڭ ئوغلى، يەنى نادەمنىڭ ئاكىسى نادىر ئاتلىق كالتە قۇيرۇق. ئۇ كىشىلەرنى قۇتىرىتىپ يۇرت چوڭلىرىنى، ئۆلىمالىرىنى، جۈملىدىن بىزنى يوقاتماقچى بولغان، شۇڭا ئۇنىمۇ بىز ئۆز ۋاقتىدا كۆزدىن يوقاتتۇق. لېكىن، سەن بۇ مۇتتەھەملەرنىڭ قىلمىشلىرىنى بىلمەيسەن، ئۇ چاغدا كىچىك ئىدىڭ، بىلىپ قوي ئەمدى.

ئويلىنىپ ئولتۇرغان ۋارىسجاننىڭ نادەمگە بولغان ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ قوزغىلىپ دادىسىغا قارىدى.

— مانا ھازىر بولسا ئاجايىپ ئىشلار بولۇۋاتىدۇ، بالام، — دېدى باي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ھېلىقى نىزامىدىن دېگەن تەلەتى سۆرۈن، كېلەڭسىزنىڭ گەپلىرى باشقىچىلا، مۇنۇ نادەم دېگەن نائىنساپ ماڭا تۇزۇك چىراي ئاچمايدۇ، ئۆچلۇك قىلىپ يۈرىدۇ. ئەھۋالغا قارىغاندا، ئالدىمىزدا تېخى نۇرغۇن ئىشلار بولىدىغان ئوخشايدۇ. پەخەس بولمىساق بولمىغۇدەك. كۈنلەردىن كۈنلەر كېلىپ، بۇ سىرلار ئاشكارا بولۇپ قالسا، بالام، ئۇلارنىڭ پاختىكى ئوڭدا ئۈچىدۇ، ئورۇس يېرىدە مۇنداق ئىشلار كۆپ بولغان، بىز خاراب بولىمىز، بۇ گۈللەنگەن ئائىلىمىز ۋەيران بولۇپ كەتسە، بۇنىڭغا چىداپ تۇرغىلى بولامدۇ، ئۇ چاغدا پۇشايماننى ئالدىغان قاچا تاپالماي قالمايلى يەنە. ئەنە شۇ چاغدا يۇقىرىقى ئىككى ئىشنىڭ دەۋاگىرى نادەم بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ساڭا ئېيتماقچى بولغان سۆزۈم بالام،

مۇشۇ قالايمىقان ئۇرۇش، ئالتوپىلاڭچىلىق ۋاقتىدا نادەمنى كۆزدىن يوقىتىشنى ئاتلىق سۇپىتىم بىلەن ساڭا تاپشۇرىمەن. ئەگەر بۇ ئىشنى ئادا قىلالىساڭ، مېنى ھەرەمگە ھاپاش قىلىپ ئاپارغاندىمۇ ئوشۇق خىزمەت قىلغان بولىسەن.

ئەختەمباي سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، بالىسىنىڭ قانداق جاۋاب قايتۇرۇشىنى كۈتۈپ، چېقىر كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تەلمۈرۈپ ئولتۇردى. بىراق، دادىسىنىڭ ناھايىتى تەسلىكتە تاپشۇرغان ۋەزىپىسى ۋارىسجان ئۈچۈن ھېچقانداق يېڭىلىق ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھەيرانمۇ بولمىدى، قورقۇپ - تىترەپمۇ كەتمىدى، ئەختەمباي ئويلىغاندەك غەيرىي ھال يۈز بەرمىدى. چۈنكى، ۋارىسجان بۇنىڭسىزمۇ نادەمنى يوقىتىشنىڭ قەستىدە يۈرەتتى.

— قانداق بالام، — دېدى ئەختەمباي بىر قىسما بولغان ھالدا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، — قورقۇۋاتامسەن يا؟

— ياق، دادا، دېگەنلىرىڭىزنى چوقۇم ئورۇنلايمەن ! — دېدى ۋارىسجان قەتئىي ھالدا.

— ھەببەللى ! — دېدى ئەختەمباي خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭ سارغۇچ بۇرۇتى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، — ئوغۇل سەن - ئوغۇل، ئوغۇل دېگەن مانا مۇشۇنداق بولۇشى كېرەك.

باياتىن بېرى يۈزىنى ئەنسىرەش، قورقۇش بەلگىلىرى قاپلاپ كەتكەن بايىنىڭ كۆڭلى تىندى. بالىسىغا رازى بولۇپ، بۇرۇتلىرىنى ئىككى بارمىقى بىلەن سىلاپ - سىلاپ قويدى.

— ماقۇل، دادا، ئەمىسە مەن قايتاي، — دېدى ۋارىسجان ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىپ.

— خوپ، بالام، ئەمما ساڭا شۇنى ئېيتىپ قويايكى، بۇ سىرنى بىز ئىككىمىز بىلىمىز، بىر خۇدا بىلىدۇ، ئىنسانغا تىنغۇچى بولما، ئاپاڭغىمۇ بۇ خۇسۇستا ھەرگىز ئېغىز ئاچقۇچى بولما، — دېدى باي قايتا - قايتا تاپىلاپ.

ۋارىسجان دادىسىنى خاتىرجەم قىلىپ:

— مەن سېنىڭ سىزغان سىزىقىڭدىن ھەرگىز چىقمايمەن، دادا، بۇ قېتىم تاپشۇرۇقۇڭنى ئورۇنلاپ كېلىمەن، — دېدى.

— بارىكاللا، ئوغلۇم !

ئۇ بىرىنچىدىن ئۆزىنى رازى قىلىش، ئىككىنچىدىن دادىسىنى رازى قىلىش ئۈچۈن نادەمنى كۆزدىن يوقىتىشقا قەتئىي بەل باغلىدى.

گۈلپەمخان تۆۋەنكى مەھەللىدىن ئۆيىگە قايتىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئەختەمباينىڭ يېشىل سىرلانغان ھەيۋەتلىك دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ھويلا ئىچىدە بىر نەچچە ئادەمنىڭ پاراڭلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدى. دەرۋازىنىڭ قاناتلىرى يېپىقلىق بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كىملىكىنى بىلەلمەي، غەزەپلىك ھېسسىياتلار ئىچىدە ئادىلجاننى يېتىلەپ دەرۋازىدىن ئۆتۈپ كەتتى. قىرىق - ئەللىك ماڭدام ماڭغاندىلا دەرۋازا ئېچىلىپ، ئالدىدا ئېتىنى يېتىلەپ ۋارىسجان چىقىپ كەلدى، ئۇنىڭ كەينىدىن ئەختەمباي، مەنسۇر يۈزبېگى، قەمىردىن ئەللىكبېشى، ھۆرنىساخان ۋە باشقىلار چىقىشتى. قەمىردىن قولتۇقىدىن يۆلەش بىلەن ۋارىسجان ئېتىغا مىندى. ھۆرنىساخان كۆز يېشى قىلىپ تۇرۇپ، توقاچ، تاتلىق - تۈرۈملار بىلەن تولغان ئاق خالتىنى ئوغلىغا ئۇزارتتى.

— خوش، بالام، سالامەت بول !

— ئىشلىرىڭغا پۇختا بول، بالام، — دېدى ئەختەمباي.

— خەير - خوش، ئاقىۋول بولسۇن ! — دېيىشتى باشقىلارمۇ تەرەپ - تەرەپتىن.

گۈلپەمخان ئۇلارغا ئالىيىپ قاراپ قويدى - دە، قوشۇمىسىنى تۈرگەن پېتى يۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى تىكەنلىشىپ، يۈزىدە بىردىنلا غەزەپ - نەپرەت ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى.

ئون توققۇزىنچى باب

1

قوراللىق قوشۇننىڭ بىر قىسمى ئىلى ـ ئۈرۈمچى تاشيولىنى بويلاپ شەرققە قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئۇلار دۈشمەن ئىگىلەپ ياتقان ئورۇنلارنى تېزدىن ئىشغال قىلىپ يۈز كىلومېتىردەك ئىلگىرىلىدى. لېكىن، يېڭىدىن قۇرۇلغان ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ۋە قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ يېنىدىلا — شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىدا تۇرغان ھەرەمباغ تېخىچە ئېلىنمىغان، گومىنداڭ قىسىملىرى ئۇ يەردە جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتمەكتە ئىدى. مانا بۇ ئىش ھەممە ئادەمگە ئەلەم قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «ئازادلىق» تەشكىلاتىنىڭ ئىچىدە ئىنقىلابنىڭ ھازىرقى باسقۇچتىكى نىشانى توغرىسىدىمۇ بەزى ئېغىشلار يوق ئەمەس ئىدى. مانا مۇشۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلدى. ھاۋا رەڭ چوڭ زالنىڭ ئىشىك ـ دېرىزىلىرىگە بېغىر رەڭ دۇخاۋا پەردىلەر تارتىلغان، ئىشىكتىن تارتىپ يىغىن مۇنبىرىگىچە ئىران نۇسخىلىق قىپقىزىل چوغدەك گىلەملەر سېلىنغانىدى، بولۇڭدىكى قاڭالتىر بىلەن قاپلانغان تام مەشلەرنىڭ ئاستى ـ ئۈستىدىكى گەجدىن ياسالغان چىرايلىق گەرنىزلىرى زالنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. سىرتتىن ئوق ئاۋازلىرى تىنماي ئاڭلىنىۋاتقانلىقىغا قارىماي، يىغىن زالىدا شۇنچە ئازادىلىك ۋە خاتىرجەملىك كەيپىياتى ھۆكۈم سۈرەتتى. زالغا ئادەملەر لىق تولغان. بۇلارنىڭ

ئىچىدە ئاق ساقال، سالاپەتلىك ئادەملەردىن تارتىپ، ئەڭ كىچىكى يىگىرمە ياشقا ئاران تولغانلارمۇ، پۇقراچە كىيىنگەن ئادەملەرمۇ، بەللىرىگە تاپانچا ئېسىۋالغان ھەربىي كىشىلەرمۇ بار ئىدى. پۈتۈن يىغىن ئەھلى رەھبەرلەرگە كۆز تىككەن، بولۇپمۇ ئەخمەتجانغا كۆز ئۈزمەي قارىشىپ، ئۇنىڭ كىشىنى جەلپ قىلغۇچى ئاددىي، ئەمما تەسىرلىك سۆزلىرىنى ئاڭلاشقا تەشنا بولۇپ ئولتۇرماقتا ۋە ئارىلاپ بىر ـ بىرلىرى بىلەن پىچىرلاشماقتا ئىدى.

يىغىن باشلاندى.

يىغىن باشقۇرغۇچىنىڭ سۆزىدىن كېيىن، ئەخمەتجان قاسىمى مۇنبەرگە چىقتى. شۇ چاغدا زال ئىچى بىردىنلا جىمىپ كەتتى. ئۇ يىغىن قاتناشقۇچىلىرىغا يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ تەكشى قاراپ چىقتى ـ دە، سۆزگە كىرىشتى. ئۇ سۆزلەپ كېلىپ، ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

ــ ئىنقىلاب بولىدىكەن، ئۇنىڭ باشقۇچلىرى بولىدۇ. ھەربىر باسقۇچنىڭ ئۆز ئالدىغا نىشانىمۇ بولىدۇ، ئىككىنچى باسقۇچتىكى ۋەزىپىنى بىرىنچى باسقۇچتا ئىجرا قىلىشقا كىرىشسەك، خاتالىق كېلىپ چىقىدۇ. ھازىرقى باسقۇچ گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇش باسقۇچى، بۇ باسقۇچتا بىزنى قوللايدىغان، بىزگە مەنىۋى، ماددىي جەھەتتىن ياردەم قىلىدىغان ھەرقانداق ئادەمنى قارشى ئېلىشىمىز، ھىمايە قىلىشىمىز لازىم، دۈشمەننى كۆپەيتىپ، ئۆز ـ ئۆزىمىزنى يالغۇزلىتىپ قويماسلىقىمىز لازىم. ئۇنداق بولسا، ھازىرقى باسقۇچتا بىز دوست ـ دۈشمەننى قانداق ئايرىيمىز؟

ئۇ بىرەر كىشىدىن ئۆز سوئالىغا جاۋاب ئېلىشنى ئويلىمايتتى، بەلكى ئاشۇنداق ئۆزى سوئال قويۇپ، ئۆزى جاۋاب بېرىش ئۇسۇلىدا سۆزلەشنى ياخشى كۆرەتتى. يىغىنغا قاتناشقۇچىلارمۇ ئۇنىڭ بۇ سۆزلەش ئۇسۇلىغا ئۆگىنىپ

قىلىشقانىدى. شۇڭا، ھەممىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ جىمجىت ئولتۇرۇشتى.

— مۇنداق ئايرىيمىز، — جاۋاب بەردى ئۇ، — بارلىق دۈشمەنلىرىمىز بىزگە ۋە بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزغا قارشى تۇرماقتا. كىم ئىنقىلاب ئىشلىرىغا زىيان كەلتۈرسە، ئۇ بىزنىڭ دۈشمىنىمىز، كىم بىز بىلەن بىر يولدا ماڭسا، ئۇ بىزنىڭ دوستىمىز. باشقا خىل قاراشلارنىڭ ھەممىسى پۈتۈنلەي خاتا. ھازىر بىزنىڭ قىيىنچىلىقلىرىمىز كۆپ. قوشۇنلىرىمىزنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈك، كىيىم ـ كېچەكلىرى كەمچىل، خەلقىمىز نامراتلىقتا قارىماي، ئېغىز بېدىكى نانلىرىنى بىزگە بېرىۋاتىدۇ، بەزىلەر قورۇ ـ قورۇ قوي، كالىلىرىنى بېرىۋاتىدۇ، بەزىلەر خالاپ بېرىۋاتىدۇ، بەزىلەر بىزدىن قورقۇپ بېرىۋاتىدۇ، قانداقلا بولسۇن بىزنى تەمىنلەۋاتىدۇ، بۇنى ھېسابقا ئالمىساق بولامدۇ؟ ! دۈشمەن ئەنە، بىرلا ۋارقىرىساق ئاڭلىغۇدەك يەردە تۇرۇپتۇ. مەسىلىلەرنى چوڭقۇرراق ئويلىغىنىمىز ياخشى. يېقىندا بىز ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ئەزالىرى يېڭى ھەرىكەت پىروگراممىسى تۈزۈپ چىقىمىز، ئۇ چاغدا ھەر جەھەتتىكى ئىشىمىز بىرقەدەر ئوڭۇشلۇق بولىدۇ.

يىغىن قاتناشچىلىرى ئۇنىڭ ھەربىر سۆزىنى چوڭقۇر ئويلاپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۆيئىچى كۆكۈچ تاماكا ئىسىغا تولغانىدى. نىزامىدىن ئۇنىڭ سۆزلىرىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن، ئۆتكۈر كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئالماي، ھەربىر سۆزىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ھازىر يۈز بېرىۋاتقان بەزى ئېغىشلارنىڭ سەۋەبلىرىنى ئويلايتتى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن تاشلىنىدىغان قەدەملىرىنىڭ توغرا بولۇشىنى بەلگىلەشكە تىرىشاتتى. كىملەردۇر خاتىرە دەپتىرىگە بىرنېمىلەرنى يازاتتى ۋە بەزىلەر يېنىدىكىلەر بىلەن پىچىرلىشىپ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ قويۇشاتتى.

ئەخمەتجان قاسىمى ئاندىن ئۇرۇش قىلىش مەسىلىلىرى توغرىسىدا سۆزلىدى.

— ھازىر قوشۇنلىرىمىز ئىچىدە قورال ـ ياراغ يېتىشمەسلىك بار، — دېدى ئۇ، — يېڭىدىن سەپكە كىرىۋاتقان پىدائىيلىرىمىزنىڭ قولىدا قورال يوق، ئاساسەن نەيزە، چوماق بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتىدۇ. ئالدىمىزدا بۇمۇ ھەل قىلىنىشقا تېگىشلىك مەسىلە بولۇپ تۇرۇپتۇ. ھازىر يولداش ئىسھاقبېك ھەرەمباغقا ھۇجۇم قىلىشنىڭ يېڭى پىلانى ئۈستىدە ئىشلەۋاتىدۇ، بىزمۇ يېقىن ئارىدا ھەرەمباغقا ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم قىلىشنى ئويلىشىۋاتىمىز. بىزگە نۇرغۇن قىيىنچىلىقلار، ئوڭۇشسىزلىقلار دۇچ كېلىۋاتىدۇ، بۇنىمۇ يېڭىمىز. چۈنكى، بىزنىڭ خەلقىمىز باتۇر خەلق، ئېزىلىشكە قارشى كۈرەش قىلىشقا جۈرئەتلىك خەلق! بىز دەسلەپ ئاتلىنىپ چىققاندا، ئازغىنا قوشۇن ئىدۇق، ھازىر قۇدرەتلىك بىر قوشۇنغا — گويا كىچىككىنە بىر ئېرىق سۈدىن دولقۇنلۇق، قەھرلىك دەرياغا ئايلاندۇق! ئەمدى كۈندىن ـ كۈنگە ئۇلغىيىمىز، زورىيىمىز! ...

يىغىن قاتناشچىلىرى ئۆز تارىخىدا ئاڭلاپ باقمىغان سۆزلەرنى ئاڭلاۋاتاتتى. قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ، بۇلار بىزنىڭ قاپىقىمىزغا قاراپ ياشىشى كېرەك، دەپ كەمسىتىلگەن ئاددەملەرنىڭ شۇنچىلىك ئىشلارنى تەۋرىتىۋاتقانلىقى، غەم ـ قايغۇ، ئەندىشە ـ قورقۇشتىن باش كۆتۈرۈپ كۈرەش مەيدانىغا چىقىشقا جۈرئەت قىلغانلىقى، ئالتە تۇك ـ تۇك، دەپ قارالغانلارنىڭ ئۇششاق ئېقىنلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان دولقۇنلۇق ئۇلۇغ دەرياغا ئايلانغانلىقىنى كىم ئويلىغان؟ مۇنۇ غۇلجىدىكى خەلقنىڭ ئاش ـ نېنىنى يەپ، كىيىمىنى كىيىپ كېرىلىپ يۈرگەن ھەربىي ئەمەلدارلار ئويلىغانمۇ؟ ئۇلارغا يولىيورۇق بېرىپ ھەرىكەت يۆنىلىشىنى بەلگىلەپ بېرىۋاتقان ئۈرۈمچىدىكى قوماندانلار ئويلىغانمۇ؟ ئۇلارنىڭ شېرىن چۈشلىرىنى كىم بۇزدى؟ كىم ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتتى؟ ... سۇلار ئاقىدۇ، كەينىگە يانمايدۇ، ئازادلىق، ئەركىنلىك بايرىقى يىقىلمايدۇ! «ئالتە ئوغرى» دەپ ئاتالغان،

باشقىلاردىن بۇرۇنراق ئويغانغان، كۈرەش قىلىشقا جۈرئەتلىك ئالتە باتۇر باشلىغان، مىڭلاپ ـ مىڭلاپ دەردمەنلەرنى ئەگەشتۇرگەن ئىنقىلاب يولى ئۇنىڭ بوران ـ چاپقۇنى قان ئىچەر جاللاتلارنىڭ خاندانلىقىنى تەۋرىتىپ، شېرىن چۈشلىرىنى بۇزۇۋەتتى ھەم ئۇلارنى ساقايماس تۇتقاقلىق كېسىلىگە گىرىپتار قىلىپ قويدى، كېچىسى ئۇخلىيالمايدىغان، كۈندۈزى ئارامسىزلىنىدىغان ھالغىمۇ كەلتۈرۈپ قويدى. مۇشۇ ئولتۇرغانلار كۈندىن ـ كۈنگە زورىيىۋاتقان ئىنقىلابنىڭ يولباشچىلىرى، ئۇلۇغ تەۋرىنىشنىڭ رەھبەرلىرى، ئەسلىدە بۇلار زاۋۇتلارنىڭ ئىشچىلىرى، ئېتىزلارنىڭ دېھقانلىرى، مەكتەپلەرنىڭ ئاددىي ئوقۇتقۇچىلىرى ئىدى. بۇ ئاددىي ئادەملەرنىڭ تىللاردا داستان بولغۇدەك ئۇچقۇنلارنى پەيدا قىلىپ، ئۇنى يالقۇنغا ئايلاندۇرغانلىقى ئەلۋەتتە ئۇلارنى تۇتقاقلىق كېسىلىگە گىرىپتار قىلىدۇ ـ دە ... مۇشۇ ئولتۇرغانلار ئۇلارنىڭ ئالىقىنىدىكى قۇللۇقتىن كۈرەش قىلىشقا جۈرئەت قىلغاندىلا ئەركىنلىكنى قولغا ئالغىلى بولىدۇ، دېگەن كۈرەشچان تارىخ ياراتتى. ئۇلار ئۇزۇل ـ كېسىل ئازادلىق ئۈچۈن يەنە قەيەرگە ھۇجۇم قىلىش، قانداق ھۇجۇم قىلىشنى، ئۆزلىرى ئاچقان يولدا خاتالىقلاردىن قانداق ساقلىنىشنى كېڭىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلماقتا ئىدىكى، كېڭەش ئۇلارنى يېپيېڭى دۇنيا قۇرۇشقا يېتەكلەيدۇ، ئىلھاملاندۇرىدۇ. ئالدىراڭغۇلۇق ـ ئالدىراقسانلىقتىن ساقلايدۇ. ئادەمنىڭ ھاياتىدا بىر قېتىملا تاللاش بولۇشى مۇمكىن، ئۇلار ئىنقىلاب يولىنى تاللىغانلار، يەلكىسىگە چۈشكەن ئېغىر ۋەزىپىلەرنى خۇشاللىق دەپ بىلىدىغانلار.

يالقۇنلۇق سۆزلەردىن ئولتۇرغانلار تەسىرلەندى، ھاياجانلاندى. ئەخمەتجان كىشىلەرگە يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ قارىدى. ئۇنىڭ ھەربىر سۆزىلا ئەمەس، بەلكى شۇ تۇرقىمۇ كىشىلەرگە ئىشەنچ، جۈرئەت ۋە ئۈمىد بېغىشلايتتى.

2

قەھرىتان قىش.

بۇ يىل قار قېلىن چۈشكەن، كائىناتتا زەھەردەك ئاچچىق سوغۇق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئۈزۈقسىز قالغان قاغىلار خىرە ئاسماندا ئاران ـ ئاران ئۇچۇشاتتى. سېغىزخانلارمۇ لەمپىلەرگە، دەل ـ دەرەخلەرگە قونۇۋېلىپ شاراقلاشلاردىن بەزگەن. قېلىن قاردىن گومىنداڭچىلار ئېغىر ۋەھىمىگە چۈشكەنىدى. چۈنكى، ئۇلار ئۇزۇق ـ تۈلۈك، كىيىم ـ كېچەكتىن قىسىلغان، شۇڭا ئاسمانغا كۆز ئۈزمەي قاراپ ئۆز ئايروپىلانلىرىنىڭ كېلىپ مەدەت بېرىشىنى كۈتەتتى.

بۈگۈن چۈش مەزگىلىدە ئاسماندا غارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئاقۇچ بۇلۇتلار ئارىسىدىن بىردىنلا ئايروپىلانلار پەيدا بولۇپ، كوچىلاردىكى كىشىلەر ئاسمانغا ئەنسىزلىك بىلەن قاراشتى. ئايروپىلانلار شەھەر ئۈستىنى بىر ئايلاندى ـ دە، غارقىراپ شۇڭغۇپ كېلىپ، ئادەملەر ئۈستىگە پىلىموتتىن ئوق ياغدۇرۇۋەتتى. كوچىلاردا كىشىلەر ئۇياقتىن ـ بۇياققا قېچىشىپ، كىچىك بالىلار قىيا ـ چىيا قىلىشىپ، قالايمىقان ۋارقىراشلار، تىللاشلار، كايىش، نالە ـ زار بىلەن شەھەر ئىچى پاتىپاراق بولۇپ كەتتى.

— قېچىڭلار خالايىقلار! ... مۆكۈنۈڭلار! ...

بۇيرۇق بويىچە ئەنۋەرنىڭ قىسمى دەرھال كوچىغا چىقىپ، ئايروپىلانلارغا يېنىك قوراللىرىدىن ئوق ئۈزۈشكە باشلىدى. ھېچبولمىسا ئۇلارنىڭ پەسلەپ ئۇچۇشىنى توسۇپ قېلىش مۇمكىن ئىدى.

ئايروپىلان ھۇجۇملىرىغا قارشى ئوق ئېتىش ناھايىتى قىزىق كوچا جېڭى ھېسابلىنىدۇ. بۇ جەڭ ئاساسەن تاشلەپكە بازىرى، بوينىكېسىك مەھەللىسى، يېڭىھايات كوچىسىنىڭ جەنۇبى ۋە

قىزىلكۆۋرۈك تەرەپلەردە بولۇۋاتاتتى. گومىنداڭنىڭ دەسلەپتە كەلگەن ئۈچ ئايروپىلانى مۇشۇ تەرەپلەرنى جىمىقتۇرۇۋالسا، ئۇنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان ئايروپىلانلىرى ئوزۇق ـ تۈلۈك، ئوق ـ دورا قاچىلانغان شارلارنى ھەرەمباغ گازارمىسىنىڭ ئىچىگە تاشلىماقچىدى.

ھەرەمباغ، لەڭشاڭ بۇتخانىسى ۋە ئايروپىلان ئىستانسىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، غۇلجا شەھىرى گومىنداڭچىلاردىن تەلتۆكۈس تازىلىنىپ بولغانىدى. قالدۇق دۈشمەننىڭ بىر قىسمى لەڭشاڭ بۇتخانىسىدىن قىسىملىرىمىزغا ئوت ئېچىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كەينى تەرىپى سازلىق ۋە بايكۆل مەھەللىسى ئىدى. بۇ يەرلەر يەر ئاستى يوللىرى بىلەن ھەرەمباغقا تۇتىشاتتى. ھەرەمباغ ئېگىزلىككە جايلاشقان، كەينى تەرىپى ئايرودرۇم بىلەن تۇتىشىدۇ، دېمەك، ئۈچ ئورۇندىكى دۈشمەنلەر بىر ـ بىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرۇشاتتى.

نادەم بىلەن جامالىدىن يوغان قارىياغاچ دەرىخىگە يۆلىنىپ تۇرۇپ، تۆۋەنلەپ كەلگەن ئايروپىلانلارغا ئاپتوماتلاردىن ئوق ئۈزمەكتە ئىدى. باشقىلار دۇكانلار لەمپىسىنى، چېدىرچە يېپىلغان يوغان دەرۋازىلارنى ئۆزلىرىگە پاناھ قىلىپ ئوق ئاتماقتا ئىدى. كوچىلاردا ئوق تېگىپ ئىڭراپ ياتقان كىشىلەرنى، كىچىك بالىلارنى كۆرگەن باتىرغازى دەرغەزەپ بولۇپ، كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمىدى. ئۇ بېشىدىن ئەمدىلا ئۆتەي دېگەن بىر ئايروپىلانغا ئاپتوماتىدىن تاراسلىتىپ ئوق ئۈزدى.

تامغا چاپلىشىپ تۇرغان ئەنۋەر قاتتىق ۋارقىرىدى:

— باتىرغازى! ئۆت بۇياققا!

ئاسماندىن يەرگە، يەردىن ئاسمانغا بولۇۋاتقان ھۇجۇم تازا ئەۋج ئالغاندا، بىر ئايروپىلانغا ئوق تەگدى! شەھەردە بىردىنلا قىقاس ـ چۇقان ۋە ھۇررا ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئوق ئايروپىلاننىڭ موتورىغا تەگكەنىدى. قاپقارا ئىسلىرىنى

پۇرقىرىتىپ قاچقان ئايروپىلان ئاچالغىچە ئارانلا چىددى. لېكىن، كىشىلەر ئۇنىڭ چۈشكەن ـ چۈشمىگەنلىكىنى كۆرەلمىدى.

جىددىي ئىتىشىشلاردىن كېيىن شەھەر ئۈستىدە يەنە بىرمۇنچە ئايروپىلانلار كۆرۈندى. ئۇلار شەھەر ئۈستىنى ئايلىنىپ ئاستا ـ ئاستا تۆۋەنلىدى ۋە تۆۋەنلىگىنىچە ھەرەمباغ گازارمىسىنى مولجالاپ يۇزلىگەن شارلارنى تۆكۈۋەتتى ـ دە، غوڭۇلداپ ئۇچۇپ بىردەمنىڭ ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى. شەھەر ئۈستىنى ئاپپاق ـ ئاپپاق لەيلەپ يۇرگەن شارلار قاپلاپ كەتتى. لېكىن، شارلار ھەرەمباغ گازارمىسى ئىچىگە ئەمەس، نۇرغۇنلىرى يېڭىھايات ۋە بوينىكېسك مەھەللىسىگە چۈشتى.

مانا بۇ كوچا جەڭلىرىنىڭ تۈگىگەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى.

ھارغان جەڭچىلەر ياتاقلىرىغا قايتىپ كېلىشتى.

شەھەردە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىدى. بىراق، ئۇرۇش ۋاقتىدىكى جىمجىتلىق ھامان بىردەملىك بولاتتى. «بۇگۇن ئەجەب تىنچ كۇن بولدى» دەپ تۇرۇشۇشقا، تاراسلىغان ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالاتتى ياكى تۇيۇقسىزلا دەھشەتلىك ئىلىشىشلار باشلىنىپ قالاتتى. نادەم بۇ جىمجىتلىقتا قاراپ، ئۇنىڭ كەينىدىن بولىدىغان شىددەتلىك جەڭلەرنى ۋە ھەرقاچان شۇنداق تۇيۇقسىز جەڭلەرگە تەييار تۇرۇشنىڭ لازىملىقىنى ئويلاۋاتاتتى. بۇ خۇسۇستا ھېچكىم ئۇنىڭغا بىرنېمە دېگىنى يوق، لېكىن نادەمنىڭ قەلبى شۇنداق سېزىپ تۇرىدۇ. پات يېقىندا قايناق جەڭلەر دېڭىزى ئۆز باغرىدا سانسىزلىغان مەردلەرنى ئۇزدۇرىدىغانلىقىنى ئۇ سېزىپ تۇرىدۇ.

رەيھان كىردى.

— غەلىبەڭلارنى تەبرىكلەيمىز، يولداشلار، — دېدى قىز نادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، — ئايروپىلانغا كىمنىڭ ئوقى تەگكەندۇ؟

— بىلگىلى بولامدۇ، سانسىزلىغان ئوقلار ئېتىلىۋاتسا، —

دىدى نادەم بىپەرۋا ھالدا.
— ئاراش مەرگەننىڭ تەگكەندۇ، تايىنلىق.
ئاراش كۈلۈمسىرەپ ئېيتتى:
— ھازىر ھەممىسىلا مەرگەن بولۇپ كەتتى، مېنى يولدا قويىدۇ بۇلار.
— يالغۇز ئوق بىلەن ئايروپىلاننىڭ چۈشۈپ كېتىشى ناتايىن، — دىدى رەيھان نادەمگە تەبەسسۇم بىلەن، — سىزنىڭ ئاپتوماتىڭىزنىڭ ئوقىمۇيا؟
بۇ سۆزلەر يېنىچە ياتقان ۋارىسجاننىڭ قۇلىقىغا مۇشت بىلەن ئۇرغاندەك تۇيۇلدى. بولۇپمۇ نادەمنى كۆرگەندە رەيھاننىڭ ئېچىلىپ - يېيىلىپ كېتىشى ئۇنىڭغا ناھايىتى ئەلەم قىلاتتى. ۋارىسجاننىڭ ئۇلارنىڭ كۈلۈشۈپ ئوچۇق چىراي بىر - بىرىگە قاراشلىرىنى زادىلا كۆرگۈسى كەلمەيتتى. شۇڭا، ئىچىدە: «ئۇياتسىز نايناقلار ...» دەپ تىللىدى - دە، ئۇياققا قاراپ يېتىۋالدى. ئۇرۇش باشلانغاندىن بېرى ئۇنىڭ كۆڭلىدە پەيدا بولغان كۈنچىلىك ئوتلىرى مانا ھازىر تېخىمۇ يېنىپ ئۇنى ئازابلاۋاتاتتى ۋە شۇنداق ئويغىنىپ ياتقىنىچە ئاللىنېمىلەرنى ئويلىماقتا ئىدى ...
باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئىشىكنى ئىتتىك ئېچىپ كىردى. ئۇنىڭ چوقۇر كۆزلىرى ئىللىق تۇس ئېلىپ نۇرلىنىپ ئېچىلىپ كەتكەندى:
— يولداشلار، خۇش خەۋەر!
جەڭچىلەر كوماندىرنىڭ ئاغزىغا قاراشتى.
— بورتالا، ئارشاڭ ناھىيەلىرى ئازاد قىلىندى!
— شۇنداقمۇ! ...
— كىمنىڭ قىسمى ئازاد قىپتۇ؟
— غېنى باتۇرنىڭ!
جەڭچىلەر قىن - قىنىغا پاتماي ۋارقىراشتى. غەلىبە خەۋىرى ئۇلارنىڭ يۈرەك باغرىنى دولقۇنلاتتى ۋە كەينى - كەينىدىن

توختىماي ۋارقىراشتى:
— ھۇررا! ... ھۇررا! ...
— ئېخ ... مېنىڭ ئانا يۇرتۇم، — دېدى ئاراش ھاياجان ئارىلاش تىت - تىت بولۇپ، — سېنى ئازاد قىلىشقا قاتنىشالمىغىنىم، ئىسىت ... ئەلەم قىلدى - دە، ئەلەم.
— بۇ غەلىبە خەۋىرى ھەممىمىزنى خۇشال قىلغاندا، ساڭا ئەلەم قىلغىنى قىزىق ئىش - دە، ئاراش، — دېدى ۋارىسجان.
— سىلەرگە ئەلەم قىلمىغىنى بىلەن ماڭا قىلىدۇ. ئەگەر مەن ئازاد قىلىشقا قاتناشقان بولسام، بۇنىڭ خاسىيىتى ناھايىتى زور بولغان بولاتتى - دە.
— بۇنىڭغا كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، ئاراش، — دېدى ئىسھاق، — غۇلجىنى ئازاد قىلىشقا قاتنىشىۋاتقانلىقىڭنىڭ خاسىيىتى تېخىمۇ زور.
كوماندىر ئەنۋەر كۈلدى ۋە ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ دېدى:
— ماڭا قارا، ئاراش، سەن غۇلجىنى ئازاد قىلىشقا قاتنىشىۋاتىسەن، باشقا جەڭچىلىرىمىز بورتالا، ئارىشاڭ ناھىيەلىرىنى ئازاد قىلىشقا قاتناشتى. بۇ ئىنقىلابتا ھەممىمىزنىڭ ئۈلۈشى بار.
ئەنۋەر نادەمنى باشلاپ چىقىپ كەتتى - دە، ئۇنىڭغا مۇنۇ يېڭى ۋەزىپىنى ئېيتتى:
— بۈگۈن كېچە يېڭىھايات مەھەللىسىنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە بىزنىڭ قىسىم ئورۇنلىشىدۇ ھەم لەڭشاڭ بۇتخانىسىغا شەرقىي جەنۇب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىمىز. سەن بىر جەڭچىنى باشلىۋال - دە، بىز ئورۇنلىشىدىغان جاينىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى ئوبدان كۆرۈپ كەل، ئەگەر بۇ يەرنىڭ خەرىتىسىنى سىزىۋالساڭ تېخىمۇ ياخشى.
ۋاقىت نامازدىگەرگە يېقىنلاپ قالغانىدى. نادەم ياتاقتا كىرگەندە ھەممەيلەننىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى، پەقەت ۋارىسجاننىڭلا كۆزلىرىنى تورۇسقا تىككىنىچە خىيال قىلىپ ياتقىنىنى كۆردى.

ئۇ ۋارىسجاننى چاقىردى ـ دە، تېزلىك بىلەن شۇ ياققا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئىككىسى ئۆز قىسمىنىڭ ئورۇنلاشقان يېرىنى، يەر شارائىتىنى، پاناھلىق جايلارنى، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپلىك ئورۇنلارنى يەر بېغىرلاپ يۈرۈپ، تولۇق بايقاپ بولغاندىن كېيىن قايتتى. «قىش كۈنى بىر تۇتام» دېگەندەك، ھەش ـ پەش دېگۈچە قاراڭغۇ چۈشۈپ بولغانىدى. ئۇرۇش ۋاقتىدا قاراڭغۇ چۈشتىمۇ، كوچىلار بوش قالاتتى ياكى ئادەم كەمدىن ـ كەم كۆرۈنەتتى. ئىككىيلەن ئادەمسىز قالغان قاراڭغۇ كوچىدا قەدەملىرىنى ئىلداملىتىپ ماڭماقتا ئىدى.

ۋارىسجاننىڭ يۈرىكى ئۇشتۇمتۇتلا قاتتىق سوقۇشقا باشلىدى. چۈنكى، خىيالىغا دادىسى قاتتىق تاپىلىغان ھېلىقى ئىش كەلگەنىدى. ئۇ خېلىدىن بېرى شۇ ئىشنى ئادا قىلىشقا چارە ـ پەيت ئىزدەپ يۈرەتتى. ئۇ بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلمەكچى بولدى. ئېھتىياج تۇپەيلىدىن ئىككىسى باشقا قىسىملارغا ئالمىشىپ كەتسە، دادىسى تاپىلىغان ئىشنى ئورۇنلاش قىيىن بولاتتى ـ دە.

ـــ پىيمامنىڭ ئىچىگە نەدىن تاش كىرىۋالغاندۇ، ئەجەب پاتتا، ـــ دېدى ئۇ غودۇڭشىپ ۋە ئولتۇرۇپ پىيمىسىنى يەشتى. ئۇ دەممۇدەم نادەمگە قارايتتى. بۇ چاغدا نادەم ئۇنىڭدىن ئەللىك مېتىرچە يىراقلاپ كەتكەنىدى. ئۇ ئەتراپىغا ئەنسىزلىك بىلەن بىر قاراپ چىقتى ـ دە، يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ ئويلاشقا باشلىدى: «ئەمدىغۇ تازا پەيت كەلگەندۇ، بۇ قاراڭغۇ كېچىدە كىم كۆرەتتى. يامىنىغا كەلسە ئۆزۈمنىڭمۇ قولىغا ياكى پۇتۇمغا ئاتامدىم، چىدىسام بولىدۇغۇ، ئەلۋەتتە چىدايمەن. ناۋادا، سۇرۇشتۇرۇپ قالسا، دەرەخنىڭ كەينىدىن تۇيۇقسىزلا ئىككى ئادەم چىقىپ ئېتىپلا قاچتى، مەن ئۇلارنى قوغلاشقا، ھەتتا ئېتىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدىم، دېسەم بولمىدىمۇ ...» نادەم ئاستا كېتىۋاتاتتى، ۋارىسجان مۇرىسىدىكى مىلتىقىنى قولىغا ئالدى، نادەمگە

قاراتتى. بىراق، شۇ چاغدا كوچىنىڭ بىشىدىن ئۈچ ئادەمنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. بۇ كىمدۇ؟ ۋارىسجان تولغىنىپ كەتتى، ئەلەمگە چىدىماي ئۆز ـ ئۆزىنى ئەيىبلىدى. «ئىست ـ ئىست ... مېنىڭ سۆرەلمىلىكىم ...» ئۇ شۇنداق دېدى ـ دە، تېز ـ تېز يۈرۈپ نادەمگە يېتىشىۋالدى. لېكىن، ئۇ تەرلەپ ھاسىراپ كەتكەنىدى.

ــ نېمە بولدى، ۋارىسجان، پۇشۇلدايسەنغۇ؟

ــ تاش پاتقان يەر ئاغرىۋاتىدۇ.

ــ سېنى كىچىككىنە تاشلارمۇ بوزەك قىلىۋېتىپتۇ ـ دە، غەيرەت قىل، ئاز قالدۇق.

ــ ياتاققا بېرىپ رەيھانئايغا تاڭدۇرۇۋالىسام ...

كۆزىتىلگەن يېڭى ئورۇنغا شۇ كۈنى يېرىم كېچىدە كېلىپ ئورۇنلاشقان جەڭچىلەر بىرىنچى سەھەرنى ئاق قار، كۆك مۇز ئۈستىدە كۈتۈۋالدى. ھەر ئىككى تەرەپتىن چۈشكىچە ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلانمىدى. لېكىن، چۈشتىن كېيىن غۇلجا ئاسمىنىدا يەنە ئايروپىلانلار پەيدا بولۇپ، سانسىزلىغان شارلارنى تۆكۈۋېتىپ بىر دەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى. شۇ شارلارنىڭ بىرى لەيلەپ كېلىپ كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشتى. يوغان يەشىكنى ئېلىپ چۈشكەن شار، گومىنداڭ قىسىملىرىغىمۇ، پارتىزانلارغىمۇ ئوخشاش يىراقلىقتا تۇراتتى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ــ ئاكوپلاردىن، پوتەيلەردىن ۋە پاناھلانغان جايلاردىن، چولاق تاملار كەينىدىن سانسىزلىغان كۆزلەر يەشىككە تىكىلىپ تۇراتتى. ئىككى ياق جىمجىت، ھېچقايسىسى ئۇنى ئەكېتىشكە ئادەم چىقىرىشمىدى. ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنسىلا ئەجەل ئوقلىرى ئۇچۇپ كېلەتتى.

ــ بۇلارنىڭ كۈنى شۇنچىغا قاراشلىق بولۇپ قالدى ـ دە، ــ دېدى كېۋىر، ــ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغاندا ئاسمانغا قارىماقتىن باشقا نېمە چارىسى بار؟

ــ قېنى گايتكا، پەرەز قىلىپ باققىنا، ــ دېدى كوماندىر

ئەنۋەر، — يەشىكنىڭ ئىچىدە نېمە باردۇر؟
— نېمە بولاتتى، ئوق - دورا باردۇر.
— ياق، — دېدى بىرى، — مېنىڭچە، يەيدىغان نېمە بار.
— كىم بىلىدۇ، قولاقلىرى شىڭگىيىپ تۇرغان جوۋاۋىلار بارمۇ تېخى؟
— مېنىڭچە، يەيدىغان نەرسە بار، — دېدى نادىم ئويلانغان هالدا، — ئوق - دورا بولسا يەشىكى ئۇنداق يوغان بولمايتتى.
— ئوۋچىدەك كەچكىچە قاراپ تۇرامدۇق، نېمە بولسىمۇ ئېتىپلا كۆمپەيكوم قىلىۋەتمەمدۇق، — باتىرغازىنىڭ گېپى ھەممىنى كۈلدۈرۈۋەتتى.
ئەنۋەر مۇنداق دېدى:
— مەيلى ئوق - دورا بولسۇن، مەيلى ئوزۇق - تۈلۈك بولسۇن هازىرقى پەيتتە بۇنى كىم قولغا چۈشۈرۈۋېلىش ئىنتايىن مۇھىم. ئەگەر ئۇ ئوق - دورا بولۇپ قېلىپ دۈشمەنلەر ئېلىۋالىدىغان بولسا بىزگە تېخىمۇ كۆپ زىيىنى بولىدۇ، ئوزۇق - تۈلۈك بولسا ماغدۇرغا كېلىۋالىدۇ. شۇڭا، ھېچبولمىغاندا پارتلىتىۋېتىشىمىز مۇمكىن.
شۇ ئەسنادا دۈشمەن پوتېيىنىڭ ئاستىدىن ئۇچىغا ئىلمەك تۆمۈر بېكىتىلگەن ئىنچىكە، ئۇزۇن ياغاچ چىقىپ كەلدى. ئۇ يەشىكنىڭ يىپىنى ئىلدى - دە، سۆرىدى.
— تۆمۈرنى چەنلەپ ئېتىڭلار، — بۇيرۇق قىلدى ئەنۋەر.
ئوقلار ئىلمەك تۆمۈرنى ياغاچتىن ئۈزۈپ تاشلىدى، ئىككىنچى ئىلمەك تۆمۈرلۈك ياغاچ چىقىپ كەلدى، ئۇمۇ يەشىكنى ئىلىۋالدى - دە، ئۇنى پوتەينىڭ ئالدىدىكى ئېگىزرەك يەرگە سۆرەپ چىقتى، بىراق نېمىدۇر بىرنېمىگە تىرىلىپ توختاپ قالدى، ئۈچىنچى ئىلمەك چىقتى - دە، ئۇمۇ يەشىككە ئىلىندى ۋە ئىككىسى بىرلىكتە يەشىكنى سۆرەپ ماڭدى. يېرىم مىنۇت ئۆتۈپ كەتسە، يەشىك ئۇلارنىڭ ئۇۋىسىغا كىرىپ كېتەتتى.

ئەنۋەر دەرھال بۇيرۇق قىلدى:
— يەشككە ئېتىڭلار!
پىلىموت، مىلتىقلاردىن تاراسلاپ ئېتىلغان ئوقلار يەشكىنى پاچاق - پاچاق قىلىۋەتتى ۋە شۇئان جەڭچىلەرمۇ پاراقلاپ قاتتىق كۈلۈپ كەتتى. چۈنكى، پاچاقلانغان يەشىكنىڭ ئىچىدىكى جىڭمومىا ھەم مانتىلار ئەتراپقا تېرىلىپ كەتكەنىدى.
— بىچارىلەرنىڭ ئاغزىغا سىرىقسۇ كەلگەنىدى - دە...
شۇنىڭدىن كېيىن ئەنۋەر بۈگۈن كېچە قىلىنىدىغان ھۇجۇم توغرىسىدا كېڭىشىش ئۈچۈن ئىزۋوت كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ ئويمانلىققا چۈشۈپ كەتتى.

3

كېچە.
ئالتۇن كىرپىكلىرىنى چىمىلدىتىپ، ئاسمان گۈمبىزىگە زىننەت بېرىپ تۇرغان سان - ساناقسىز يۇلتۇزلار غۇۋا نۇر چاچىدۇ، سوغۇق قاتتىق، زەھەردەك ئاچچىق شامال يۈزلەرنى چېقىپ، غۇيۇلداپ ئۆتۈپ تۇرىدۇ. پۈتۈن ئەتراپ ئاپپاق قار بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەچكە، قاراڭغۇلۇق ئانچە بىلىنمەيدۇ. ئاق قولاقچا، ئاق جۇۋا، ئاق پىيما كىيگەن جەڭچىلەر قارغا كۆمۈلۈپ ئالغا سىلجىماقتا. ئەگەر جەڭچىلەر بىر ئورۇندا تىپتىنچ ھالدا يېتىۋالسا، سىرتتىن قارىغان كىشى ئۇنىڭ ئادەم ياكى قار ئىكەنلىكىنى ئاجرىتالمايتتى.
لەڭشاڭ بۇتخانىسىنى ئېلىش ئۈچۈن باشلانغان جەڭ پۈتۈن سەپ بويلاپ قاتتىق داۋام قىلماقتا. ھەر ئىككى تەرەپتىن توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوقلار كىشىنىڭ قۇلاق - مېڭىسىنى يەپ كېتەتتى. ئوقلار ۋىڭىلداپ ئۆتۈپ، توپ ئوقلىرى چۈشۈپ، قار - توپا توزانلىرىنى ئاسمانغا ئۇچۇراتتى. ئاسماندا كۆكۈچ قارامتۇل ئىس بۇلۇتلىرى لەيلەيتتى. ئېتىشىشلار گاھ پەسلەپ،

گاھ ئەۋج ئېلىپ كېتەتتى. گومىنداڭ پوتەيلىرى مانا مەن دەپ ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇنى ئېلىش قىيىن ئىدى. چۈنكى، ئاشۇ پوتەي، ئاكوپلاردىن چىقىۋاتقان ئوقلار جەڭچىلەرنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈشكە يول قويمايتتى. ھېلىدىن ـ ھېلىغا ئوق تېگىپ يىقىلغان جەڭچىلەرنىڭ غەزەپلىك ئاۋازى، كۈچسىز ئىڭراشلىرى ئاڭلىناتتى ... ئومۇمەن قىسىملىرىمىزغا ئاسانلىق يوق ئىدى. مۇنداق چاغلاردا بىر قەدەم ئالغا سىلجىش، بىر چولاق تامنى ئىشغال قىلىش چوڭ غەلىبە ھېسابلىناتتى.

جەڭچىلەر ۋەيران قىلىنغان ئۆيلەرنىڭ تاملىرىنى دالدا قىلىشىپ، بەزىلىرى كىچىككىنە دۆڭلەرنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ دۈشمەن ئىستىھكاملىرىغا ئوت ئېچىشاتتى، جەڭ قاتتىق بولۇۋاتاتتى. لېكىن، تۆت سائەتتىن بېرى ئالغا سىلجىش بولمىدى، بۇ ھال ھەممىنىڭ ئىچىنى تىت ـ تىت قىلاتتى.

جەڭ مەيدانىنىڭ ئالدىنقى سېپىگە ئورۇنلاشقان ئەنۋەرنىڭ قىسمى سەپ بويىچە قاتتىق ئۇرۇشماقتا ئىدى. مىس سىمدەك سېرىق ساقال ـ بۇرۇتلىرىغا بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۇستىرا تەگمەي، يۈزلىرى سۇرلۇك تۇس ئالغان گايىت كۆك كۆزلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ ئۆز قىسمىغا بۇيرۇق بېرىپ تۇراتتى:

— بىرىنچى گۇرۇپپا ئالدىمىزدىكى چوڭ پوتەيگە يان تەرەپتىن ئىلگىرىلەش كېرەك، ئىككىنچى گۇرۇپپا ئوق بىلەن ئىلگىرىلەڭلار! قېنى كېۋىر، پىلىموتۇڭنى سايرات، كۈنچىقىش تەرەپتىكى ئاكوپلاردىن ئۆمىلەپ چىقىۋاتقانلارنى كۆرگەنسەن، قول بومبىلار تەييارلانسۇن!

جەڭچىلەر ھېلى ھۇجۇم ھالىتىگە ئۆتسە، ھېلى مۇداپىئە ھالىتىگە ئۆتۈپ قالاتتى. يېرىمى ئۆرۈلگەن تامنىڭ ئۇستىگە پىلىموتنى ئورنىتىۋالغان كېۋىر پىلىموتنى سايرىتىپ، شەرقىي شىمال تەرەپتىن ئاۋۋال ئۆمىلەپ، كېيىن بېشىنى ئېگىشتۈرۈپ ھۇجۇم بىلەن كېلىۋاتقان دۈشمەنلەرنى دومىلىتىۋەتتى.

— پاھ، پاھ ... بۇلبۇلدەك سايرىدى - دە، پىلىموتۇڭ!

— مۇشۇ چەتتىكى پوتەيگە قاتتىق ھۇجۇم بىلەن بېسىپلا بارساق بولاتتى - دە، — دېدى باتىرغازى غەزەپلىك كۆزلىرىنى پوتەيگە تىكىپ تۇرۇپ.

ئىسھاق بېشىنى سىلكىپ ئېيتتى:

— ياق، ئۇنداق قاراملىق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ!

— ئەنە ئاۋۇ چولاق تامغا ئۇلىشىۋالساق، — دېدى نادەم شەرقىي جەنۇب تەرەپتە تۇرغان تامنى كۆزى بىلەن شەرەتلەپ كۆرسىتىپ، — مۇشۇ چەتتىكى پوتەيگە يان تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ بېرىشقا ئاسان بولاتتى.

— توغرا، — دېدى رەيھان مىلتىقى بىلەن دۈشمەن پوتېيىنىڭ تۆشۈكىنى چەنلەپ تۇرۇپ، — بۇ ئۇنۇملۇك چارە! — ئۇنىڭ دۇمبىسىدە مۇرىسىگە بېغىدىن ئۆتكۈزۈۋالغان دوختۇرلۇق سومكىسى پۇلاڭلاپ تۇراتتى. ئۇلار تامنىڭ ئۇستىگە قورallirini...

قويۇشۇپ تۇتقىنىچە ئۆرە تۇرۇشاتتى. شۇ ئارىلىقتا بىر زەمبىرەك ئوقى چىرقىراپ كەلدى.

— ۋارىس، يات! — دەپ ۋارقىرىدى ئىسھاق ۋە ئۇنىڭ ئىككى مۈرىسىنى بېسىپلا يېتىۋالدى. ئۇلاردىن تۆت - بەش مېتىر يىراقلىقتا چۈشكەن ئوق ئەتراپنى تىترىتىۋەتتى. قار - توپا توزانلىرى ئىچىدە ھەممىسى بېشىنى كۆتۈردى:

— تازا ھاڭۋاقتى نېمىكەنسىنا، — دېدى ئىسھاق شۇ ياتقىنىچە ۋارىسجانغا.

— تاس قالدىڭىز - دە، شېھىت بولۇپ كەتكىلى، — دېدى رەيھان ئۇنىڭغا قاراپ.

چىرايى تاتارغان ۋارىسجان:

— ئۇنداق ئاسان شېھىت بولۇپ كېتەمتىممۇ؟ — دېدى.

ۋارىسجاننىڭ سۆزى ئاياغلىشار - ئاياغلاشمايلا كەينى - كەينىدىن يەنە ئىككى پاي زەمبىرەك ئوقى كېلىپ چۈشتى. ئۇلار قار - توپا توزانلىرى ئىچىدىن يەنە بېشىنى كۆتۈردى. بىراق،

گايىت بېشىنى كۆتۈرمەي ياتاتتى، باتىرغازى چاقچاق قىلدى:

— قورقما، هوي گايىتكا، بېشىڭنى كۆتۈر، نېكەم ئۇچ چۇشۇپ بولغىلى.

لېكىن، ئۇ دۇم ياتقىنىچە ياتاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان ۋارىسجان بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى.

— قان ... قان ... بېشىدىن! — بىرنەچچىسى ئۇنىڭ بېشىغا يىغىلدى ۋە ئۇنى ئاۋايلاپ ئاستا ئوڭدا قىلدى، ئۆڭسۈلى ئۆچكەن نادەم:

— گايىتكا! گايىتكا! كۆزۈڭنى ئاچقىنا، — دېدى هودۇقۇپ. ئوق پارچىسى ئۇنىڭ چېكىسىنى قاتتىق يارىدار قىلغان، قان ئۇلۇق مەڭزىنى بويلاپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇ كۆزىنى ئاستا ـ ئاستا ئاچتى. رەيھان سومكىسىدىن دورىلىرىنى ئېلىپ يارىلانغان يەرنىڭ ئەتراپىنى سۈرتۈپ، دورا چاپتى ۋە داكىنىڭ ئۇچىگە پاختا ئېلىپ تېڭىپ قويدى. گايىت ئاستا ـ ئاستا هوشىغا كەلدى ـ دە، ئولىشىۋالغانلارغا نۇرسىز كۆزلىرى بىلەن سەپسېلىپ:

— مەن ... ئۆلمەيمەن ... قورقماڭلار، — دېدى . ئۇ دەسلەپكى تېببىي ياردەم بىلەن بىرئاز ئۆزىگە كېلىپ قالدى.

رەيھان ئۇنى هاپاش قىلىپ كەينىگە ئەكەتتى، قالغانلار ئۆرە تۇرۇشۇپ كەينىدىن قاراپ قېلىشتى. هەممىلا ئادەم ئۇ ساق قالارمۇ دېگەن ئەندىشىدە قالدى.

غەزەپلەنگەن نادەم ئاپتوماتنى مەهكەم تۇتۇپ، هېلىقى چولاق تامغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ تامغا ئۇلاشتى ـ دە، ئاپتوماتنى تامنىڭ ئۇستىگە قويۇپ، پوتەيگە قارىتىپ توختىماي ئوت ئاچتى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئاراش يۇگۇردى. شۇ ئارىلىقتا پوتەيدىن ئوق چىقىپ قالدى، بىراق هېچكىمگە تەگمىدى. دۇشمەن پوتەيگە يان تەرەپتىن ئۇنۇملۇك هۇجۇم قىلىۋاتقان نادەم بىلەن ئاراشنى كۆرگەن كېيىن ئورنىدا تۇرالماي قالدى:

— قېنى يۇر، جامالىدىن ئۇكا، بىزمۇ كەتتۇق، — دېدى ئۇ

ھەم تامغا قاراپ يۈگۈردى. ئەمما، ئىس ـ تۈتەكلەر ئارىسىدىن دۈشمەن ئوقلىرى يامغۇردەك يېغىشقا باشلىدى. ئۈچقاندەك يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان كېۋىر بىردىنلا مەيدىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ قالدى، تىزلىنىپ يىقىلدى ...

نادەم ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى:

— ئۇنى قۇتقۇزۇڭلار!

رەيھان ئۆزىنى ئوقتەك ئاتتى، كىمدۇر بىرسى ئۇنىڭ كەينىدىن ۋارقىرىدى:

— رەيھان!

دۈشمەن پوتىيىنىڭ ئەتراپىغا چۈشۈۋاتقان قول بومبىلىرى شىددەت بىلەن پارتلاۋاتاتتى. سومكىسىنى يۆلەڭلىتىپ يۈگۈرگەن رەيھاننىڭ قۇلىقىغا سەپداشلىرىنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازى كىرمەيتتى. ئۇ قۇلاق چۆرىلىرىدىن ۋىڭىلداپ ئۆتۈۋاتقان ئوقلارغىمۇ قارىمىدى، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس ـ ھوشىنى كېۋىر پىلىموتچىنى قۇتقۇزۇش كېرەك دېگەن بىرلا ئوي ئورىۋالغانىدى. كېۋىرنىڭ يېنىغا ھاسىراپ يېتىپ كەلگەن قىز ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتتى، تىڭشىدى، لېكىن ئۇنىڭ يۈرىكى ئۇرۇشتىن توختاپ، كۆزلىرى مەڭگۈلۈككە يۇمۇلغانىدى. رەيھان ئۇنى يەر بېغىرلاپ سۆرەپ ئەكەلدى.

كېۋىر سۇرلۇق قىياپەت بىلەن چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ، قاپقىنى تۈرگەن ھالدا ئۇخلاپ ياتاتتى.

— كېۋىركا!

— كېۋىركا!

ئۇرۇش مەيدانى يۈرەكتىن ئېتىلىپ چىققان كۈچلۈك، ئەمما قايغۇلۇق ئاۋاز بىلەن جاراڭلىدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە بۇ خەۋەر سەپتىن ـ سەپكە تارقىلىپ ئىچىنىشلىق ئېغىر تۇيغۇ قوزغىدى. جەڭچىلەرنىڭ كۆزلىرىدە ئاچچىق ياش تامچىلىرى پارقىرىدى. تىنكەندەك يالغۇزلۇقتا ئۆمرىنىڭ يېرىمىنى ئۆتكۈزگەن، ئەمدىلىكتە خەلقنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى مىلتىققا باغلىغان

ھەم ئۇنى مەھكەم تۇتۇپ، كۆمۈردەك قاراڭغۇ تۈننى باغرىغا ئاتقان سەپدىشىنىڭ سىنىڭدىن مەڭگۈ ئايرىلغانلىقىنى كۆرۈش قانچىلىك ئېغىر! جەڭچىلەر بىر - ئىككى مىنۇت ئېتىشىشتىن توختاپ سۈكۈتتە تۇرۇشتى.

ئەنۋەر بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ يۈزى سۈرلۈك تۈس ئالغانىدى. ئۇ جىددىي قىلىپ:

— مەنىسىز ياشاشتىن مەنىلىك ياشاشقا ئۆتكەن، ئۇلۇغ كۈرەشكە ئۆزىنى ئاتىغان، خەلقىنىڭ بوينىغا چۈشكەن سىرتماقنى ئۈزۈش ئۈچۈن قولىغا قورال ئېلىپ ھازىرغىچە ياخشى جەڭلەرنى قىلغان، بۈگۈن مەردلەرچە قۇربان بولغان سەپدىشىمىز كېۋىرنىڭ قەھرىمانلىقى بىزنىڭ ئازادلىق ئۈرۈش تارىخىمىزغا يېزىلىدۇ! — دېدى ئەنۋەر تاپانچىسىنى قولىغا ئېلىپ، — بىز مۇشۇ ھۇجۇمىمىزنى يولداش كېۋىرنىڭ نامى بىلەن باشلايلى!

يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان پارتلاشلار، قۇلاقنى پاڭ قىلىدىغان ئوق ۋە ھۇررا ئاۋازلىرى غۇلجا ئاسمىنىدىكى بۇلۇتلارنى تىترىتىپ يىراق - يىراقلارغا ئەكس سادا پەيدا قىلدى. ھەممىنىڭ كاللىسىدا كېۋىر ئۈچۈن دېگەن سادا جاراڭلايتتى.

4

شەھەردە ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازى گۈلپەمخاننى ئاللىقاچان ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىۋەتكەنىدى. ئۇرۇش باشلانغاندىن بېرى ئۇ مۇنداق دەھشەتلىك ئېتىشىش ئاۋازلىرىنى ئاڭلىمىغانىدى. بۇ يېزا شەھەرگە خېلى يىراق بولسىمۇ، لېكىن جىمجىت كېچىدە ئوق ئاۋازلىرى ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئانا دەسلەپ خېلى ۋاقىتلارغىچە ئوق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ ياتاتتى، كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا نادەم كەلدى. ئوغلى خىيالىدىن ھېچ نېرى كەتمىدى.

ئېتىشىشلار بارغانسېرى كۈچەيدى. ئۇ ئۆيئىچىدە تۇرالماي قالدى. ئۇ ئوغلىنىڭ ئامانلىقىنى تىلەپ دۇئا قىلدى، ئاندىن ھويلىغا چىقتى. باغلارمۇ، دالالارمۇ، دەل ـ دەرەخلەرمۇ ئاپپاق قار بولۇپ، تۇزۇغاندەك يەنە ئۈششاق قار يېغىۋاتاتتى. ئوق ئاۋازلىرى تېخىمۇ قاتتىراق ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئانا بەزىدە شەھەر تەرەپكە ئەنسىزلىنىپ قارايتتى، بەزىدە چەكسىز ئاسمانغا نېمىنىدۇر ئىزدىگەندەك تەلمۈرەتتى. كۈچلۈك پارتلاش ئاۋازىدىن ئۇنىڭغا يەر تىترەپ كەتكەندەك بىلىندى.

— يائاللا خۇدايىم، ئارسلانلىرىمىزغا كۈچ ـ غەيرەتنى يار قىلغايسەن، كۆپچىلىكنى ئامان قىلغايسەن، كۆپچىلىك قاتارىدا بىر تال ئوغلۇمنى ئامان قىلغايسەن ...

بىر چاغدا سۇس قىيقاس ـ چۇقان ئاڭلانغاندەك بولدى، ئانىغا باشقىدىنلا جان كىردى:

— ھە، ھە، زاۋاللىق تاپتى زالىملار، بىزگە نېمە كۈنلەرنى سېلىشمىدىڭ، ھەر ئېتىشقاندا بىر جاجاڭنى يەيسەن، شۇنداق قىلىپ ئاخىر تۈگەيسەن! قومۇشمۇ پۆپۈكلىرىنى ئوينىتىپ مىڭ غادايغان بىلەن ئاخىر بېرىپ بورا بولىدۇ، — ئۇ بىردىنلا غەيرەتلەندى. گەرچە «ھۇررا» ئاۋازلىرى پەسلەپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا پەيدا بولغان غەيرەت يوقالمىغانىدى.

— ياق، — دېدى ئانا ئىشەنچ بىلەن، — ئوغلۇم كۆپچىلىكنىڭ ئازادلىقى، بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭغا ئوق تەگمەيدۇ، زالىملارنى يوقات، ئوغلۇم! — ئانا ھاياجان بىلەن پىچىرلايتتى.

شۇ چاغدا توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى ھۆرنىساخاننىمۇ ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىۋەتكەنىدى.

ئۇ ئۆندەرەپ ھويلىغا چىقتى، ئوق ئاۋازلىرى تېخىمۇ قاتتىراق ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

— يائاللا خۇدايىم، — دەپ ئالىقىنىنى مەيدىسىگە قويدى ئۇ، — ئۆزۈڭگە ئامانەت، ئوت ئىچىدە پاختىنى ساقلىغان قۇدرىتىڭدىن

ئايلىناي، ئەزىز ئوغلۇمنى ئامان قىل، خۇدايىم ...
هۆرنىساخانىنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولدى، ئاق سېرىق يۈزى پەرىشان هالغا چۈشكەن، ئىنچىكە قېشى پات - پات يىمىرىلىپ - كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ياپىلاق ماڭلىيى هېلىدىن - هېلىغا تۈرۈلەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئوغلى ۋارىسجاندىن باشقا هېچ نەرسە كەلمەيتتى.
— جېنىم بالام، جېنىڭنى قولۇڭغا ئېلىپ يۈرۈۋاتىسەنغۇ، ئىسىت، ئىسىت، نېمىشقىمۇ رازى بولدۇم - هە، قاراپ تۇرۇپ بالا - قازاغا تۇتۇپ بەردۇق، ئۆزىمىزلا ئوتقا ئىتتىرىپ بەردۇققۇ سېنى.
— هۆرنىساخان نېمە قىلارىنى بىلمەي، هويلا ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ، شۇنداق دەپ كوتۇلدايتتى. بىر چاغلاردا گۈمبۈرلىگەن توپ ئاۋازلىرى، قىيقاس - چۇقانلار ئاڭلاندى. ئۇ ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ تىترەشكە باشلىدى:
— يائاللا ... بىرەر يېرىم پاي ئوق تېگىپ كەتسە قانداقمۇ قىلارمەن، هارام كەتمەمدۇ بالام، ئەل يېيمىگەننى يېگۈزۈپ، كىيمىگەننى كىيدۈرۈپ ئارزۇلاپ باققان ئەمەسمىدىم، نەدىن چىقتى بۇ ئىنقىلاب دېگەن بالا - قازا؟
شۇ هالدا ئۇ پايپېتەك بولۇپ، ئېرىنى قارغاپ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى:
— مېنى كالتە پەم دەيدۇ تېخى ... توپىلاڭنىڭ ئىچىدە يۈرگىنى ياخشى، ئامىتى كېلىپ قالىدۇ، دېگىنىڭگە توي ئەمدى قاقباش ...
بۇ چاغدا يېزا ئۆيلىرىنىڭ هەممىسىدىلا چىراغ يانغان، ئادەملەر ئويغىنىپ كېتىشكەنىدى، بەزىلىرى هويلىلىرىغا چىقىشىپ شەهەر تەرەپكە قاراپ تۇرۇشاتتى ۋە بىرنېمىلەرنى پىچىرلايتتى. نۇرغۇن ئادەملەر كوچىغا چىقىشقانىدى. ھەتتا يېغىۋاتقان قارغا قارىماي، مۇزلاپ كۆكەرگەن، ئاياغلىرىنى قوڭالتاق ساپقان ئۈششاق باللارمۇ بىردەم ئۆيگە كىرىپ، بىردەم كوچىغا چىقاتتى. هەر قېتىملىق ئېتىشىشتىن كېيىن، بىر

غەلىبە خەۋىرىنى ئاڭلاپ يۈرگەن خەلق بۇ ئىپتىشىشتىن خۇشال ئىدى. بىردەمنىڭ ئىچىدىلا كوچىدىكى كىشىلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. گۈلپەمخانمۇ ھويلىسىدىن چىقىپ بىر ىپسىپ، ئىككى ىپسىپ كىشىلەر توپلاشقان يەرگە يىتىپ كەلدى. ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىر موماي كەلدى.

— ھوي، مۇنۇ زىۋىدىخانغۇ، بارمۇ سىلى؟ — دىدى گۈلپەمخان ئۇنىڭغا قاراپ.

— قانداقراق تۇرۇۋاتىدىلا، ئەھۋاللىرى ياخشىمۇ؟

— خۇداغا شۈكۈر، ئۆزلىرىچۇ؟

— ئىپتىشىلارنى ئاڭلاپ زادىلا ياتالمىدىم، بىرنەچچە كۈنلەر بولۇپ كەتتى، كۆڭلۈمنىڭ ھىچ ئارامى يوق، ئۆز ھەلەكچىلىكىمىز بىلەن بولۇپ، قانداق ئەھۋالىڭ دەپ سىلىنىمۇ يوقلىيالمىدىم.

— بىزنىڭ نادەم ئىنقىلابقا قىتىلىپ كەتكەندىن بىرى يالغۇزدىن - يالغۇز قالدىم، ھىلىمۇ ياخشى نادىرنىڭ بىر يادنامىسى مەن ئۈچۈنلا قاپتىكەن، شۇ ھەمراھ بولۇۋاتىدۇ.

— مىنىڭمۇ دەيدىغىنىم شۇ ئەمەسمۇ جىنىم گۈلپەمخان، مىنىڭ بالامغا نىمە يوق، ئۈچ - تۆت كۈن بولدى، شەھەرگە كىرىپ چىقاي دەپ كىرىپ كەتكەن، بۈگۈن چىقار يوق، ئەتە چىقار يوق، ھازىرغىچە يوق، ئاڭلىسام، ئەسكەر بولۇپ كىتىپتۇدەك، ئاتا - ئانىنىڭ ئاغزىغا قارايدىغانغۇ بىز ... — ئۇنىڭ قورۇق باسقان يۈزلىرى ئۈمچەيدى.

— بوپتۇ، زىۋىدىخان، يامان ئىش قىلماپتۇ، ئەسكەر بولغىنى يامان ئىشمىدى.

— قىزىقلا خوتۇنغۇ سىلى، جاننى قولىغا ئىلىپ سوقۇشقا كىرىدىغان ئىش ياخشى ئىشمۇ، بۇ نىمە دىگەنلىرى؟ — دىدى ئۇ ھەيران بولغاندەك.

— ئويلاپ باقسىلا، زىۋىدىخان، — دىدى گۈلپەمخان تەمكىنلىك بىلەن، — سىلىنىڭ ئىككى ئوغۇللىرى بار، بىرى

ئەسكەر بولسا نېمە بولاتتى. مېنىڭ يالغۇز ئوغلۇم تۇرۇپ رازى بولدۇمغۇ، مېنىڭ بالام ئەسكەر بولمىسا، سىلىنىڭ بولمىسا، بۇ قانخورلارنى كىم يوقىتىدۇ، نېمە دەردلەرنى تارتمىدۇق بۇ زالىملاردىن !

— ھەي گۈلپەمخان، باغرىلىرى تاشمۇ؟ نېمە مۇشەققەتلەر بىلەن چوڭ قىلمىدۇق بۇ بالىلارنى، سوقۇش دېگەننى بىر نېمەدەپ بولامدۇ؟ بىرەر يامانىنىڭ ئوقى ... — ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنىدە ئەلەملىك ھېسسىياتلار قوزغىلىپ كەتكەنىدى. گويا ئوغلى سوقۇشقا كىرىپ، بىرەر يامانىنىڭ ئوقى تېگىپ ئۆلۈپ كەتكەندەك، بېشىغا ئېغىر كۈنلەر چۈشكەندەك ئۆپكە - ئۆپكىسىنى باسالماي قالدى.

— ئەجەبلا قىزىق خوتۇن - دە سىلى، كۆزلىرىنىڭ ئۇستىدىن بىر ئېرىق ياش ئاقىدۇ - دە، كىرپىكلىرىنى «لىپلا» قىلسىلا تۆكۈلۈپ كېتىدۇ. ماڭا قارىسىلا، خەۋەرلىرى بار، بالىلارنىڭ دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئېچىشقان يەرگە تۇز سېپىپتۇ دېگەندەك كەينىدىن نادىر كەتتى، ئۇلارنىڭ كەينىدىن مېنى يالغۇز تاشلاپ نادەم ئىنقىلابقا قېتىلىپ كەتتى، ۋاي دېدىممۇ؟ بوپتۇ، ئاكاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، دېدىم. بۇلتۇر كۈزدە، دەن تۆكمىدىڭ دەپ شەڭگەن يامۇلدىن چىققان چېرىكلەر ئۆمراخۇنكامىنىڭ قولىنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇۋەتكىنىنى ئۇنتۇپ قالدىلىمۇ؟ يەرگە بىر نۆۋەت، ئەرگە بىر نۆۋەت دېگەن گەپ بار، ئەمدى بىزگە نۆۋەت كەلگەندە، بالىلىرىمىز ئىنتىقام ئالماي قاراپ تۇرسا قانداق چىدايمىز ؟ ! ئوغۇللىرى ئۇرۇشتا دۈشمەنىنىڭ بېشىنى يانجىپ يولۋاستەك ھۆركىرەپ يۈرسە، مەيدىمىزنى كېرىپ يۈرمەمدۇق ؟ ! قىزلار جېنىدا بىلىگە تاسما باغلاپ ئۇرۇشقا كىرىپتۇ. قارىسىلا، مەھەللىمىزدىكى خەقلەرنىڭ تەۋرەپ كەتكىنىنى، بۇلارنى كىم ئۇرۇشقا دالالەت قىلدى؟ !

ئوق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ مەھەللىدىكى ئادەملەر ھەقىقەتەن

تەۋرەپ كەتكەندى. بېشىغا تۇلكە قۇلاقچا، ئۇچىسىغا كورەك جۇۋا، تېرە شالۋۇر كىيگەن ئادەملەر پەيدائىي بولۇپ شەھەرگە يۇرۇشكە ھازىرلىنىشقاندى. بەزىلىرىنىڭ ئاستىدا ياۋىداق ئات، قولللىرىدا چوماق بار ئىدى. ئۇلار توشقان قوغلاش ئۇچۇن ھەربىر چىغ تۇۋىلىرىگە ئەمەس، بەلكى ئۇرۇش بولۇۋاتقان يەرگە — دۇشمەن بىلەن ئېلىشىشقا ئۆزلۈكىدىن ئاتلانغاندى. ئۇلار يەنە كىملەرگىدۇر قاراپ تۇرۇشاتتى، بەزىلەرنىڭ چاقچاق ئارىلاش گەپلىرى جاراڭلايتتى.

— ھۇي ساۋۇر، سېنىڭ ئۇ چومىقىڭ ئادەمنىڭ جېنىنى ئېلىشقا يارامدۇ، توشقانغا يارايدۇ، توشقانغا.

— سەن ئاشۇ قىرچاڭغۇ بىلەن ئۇرۇشقا كىرەلەمسەن. ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىسا بەدەر قاچار ئۇ چولاق قاشقاڭ.

ھەممىدىن كۆپرەك گەپنى ئەختەمباي قىلىۋاتاتتى:

— قېنى ئەزىمەتلەر، يولۇڭلار بولسۇن، گومىنداڭ دېگەن ئەبلەخنى قويماي يوقىتىڭلار. ھاي ئاتا ـ ئانىلار، بالىلىرىڭلارنىڭ ئالدىنى تورىماڭلار، غازاتقا ماڭغانلارنىڭ ئالدىنى توراش گۇناھ بولىدۇ، مانا مەن ئوغلۇمنى پىدائىيلىققا بەردىمغۇ، ئوغلۇم تالاي ـ تالاي دۇشمەننىڭ كاللىسىنى ئالدى.

شۇ ئەسنادا دەھشەتلىك گۇمبۇرلىگەن زەمبىرەك ئوقىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— مانا، مانا ئاڭلىدىڭلارمۇ، — دېدى ئەختەمباي، — نېمىدېگەن كۈچلۈك ئېتىلغان ـ ھە، تايىنلىق ۋارىسجان ئاتتى بۇنى، بىزنىڭ ۋارىسجان ھازىر قالتىس.

— بۇنى نادەم ئاتقان بولۇشى مۇمكىن، — دېدى بىر دېھقان، — ئاۋازىغا قارىغاندا، بىزنىڭ نادەم ئاتقاندەك قىلىدۇ.

— ياق، بۇنىڭ ئاۋازىنىڭ كۈچلۈكلۈكىگە قارىغاندا، — دېدى يەنە بىر دېھقان، — گايىت ئاتتىمىكىن.

— ھېلى تاراسلاپ ئېتىلغىنى كېۋىرنىڭمىكىن، بىزنىڭ كېۋىرنى ئۇستا پىلىموتچى دەيدۇ، تايىنلىق كېۋىر ئاتتى، كېۋىرنىڭ پىلىموتىدا قانچە يۈز دۈشمەن ئۆلۈپتۇدەك.

— پىلىمـوتنىڭ ئـوقىغا نـېمە توشـۇيدۇ، دۈشمەن دېگىنىـڭ ساينىڭ تېشىدەك يېتىپ كېتىپتۇدەك.

— ھەممىدىن چىڭ چىققىنى ئەنۋەر ئەپەندى بولدى، گايىـت، كېۋىرلارنـى كەيىنـگە سىلـىپ شۇنچـە ئىشلارنـى تەۋرەتتـى ئـۇ، ئوقۇغان ئادەم باشقا ـ دە.

— ئۇنىڭ باشلىقىمۇ ئەپەندىمىش.

— مەيلى قايسى بولسىمۇ، — دېدى ئەختەمباي، — ھەممىسى يۇرت باللىرى، مېنىڭ باللىرىم. گايىت، نادەملەر ئۇزاق يىل مېنىڭ تۇزۇمنى يېگەن، جامالـدىنمۇ نەچچە يىل قولۇمدا تۇرغان، ئەنۋەر ئەپەندىمۇ قالتىس گەپ ئاڭلايتتى، دېگىنىمنى قىلدى، يېتىملارنى ئوقۇتتى، تەربىيەلىدى. قېنى ئەزىمەتلەر، مېڭىڭلار، ئەنـۋەر ئـەپەندىـنىڭ كەيىنـگە چۈشۈڭلار، ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭساڭلار دۈشمەننى قويماي يوقىتىسىلەر.

ئاتلانغان پىدائىيلار چوماقلىرىنى پولاڭلىتىپ شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

بۇلار قوللىرىغا تاياق ـ چوماق ئېلىپ، ياۋىداق ئاتلىرىنى مىنىپ ئۆزلۈكىدىن تەشكىللەنگەن پىدائىيلار، بۇلارغا ھېچكىم ئىنقىلابقا قاتناش دېگىنى يوق. بۇلارنىڭ شۇنچىلىك ئىشتىياق ـ قىزغىنلىقتا، ھاياجانلىق، جان پىدالىق تۇيغۇغا كەلتۈرگەن كۈچ نېمە؟ يۇرىكىدىن ئۇرغۇپ چىققان قىساس ئوتى! بۇلار، ئۆزلىرىنىڭ گومىنداڭ ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئادەم قاتارىدا كۆرۈلمىگەنلىكى، بوزەك بولغانلىقى ۋە خارلانغانلىقىنىڭ ئەنتىنى ئالماقچى، زۇلمەتلىك ئالەمنىڭ باغرىغا چوماق ئۇرۇپ يورۇقلۇق تاپماقچى، قىساس قوشۇنلىرىنىڭ قاناتىنى ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىپ قويماقچى!

ئېتىشىش ئاۋازلىرى ئاستا ـ ئاستا پەسىيىشكە باشلىدى، كېچىچە ياغقان قارمۇ پەسلىدى. سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ، تاڭ سۇزۇلۇشكە باشلىدى، سوغۇق شامال سۇس ئۇشقىرتاتتى. گۈلپەمخان غەيرەتلىك قەدەملىرىنى ئالدىرىماي بېسىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

يىگىرمىنچى باب

1

ئۇستەل ئۈستىگە ھەرەمباغنىڭ چوڭقايتىلغان خەرىتىسى يېيىلغان، ئىسھاقبېك سەل ئېگىشىپ قولىدىكى قىزىل قېرىنداش بىلەن خەرىتىگە ھۇجۇم قىلىنىدىغان يەرلەرگە بەلگە ئۇرماقتا ئىدى. ئۇ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە پۈتۈن زېھنى بىلەن ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى تۈزمەكتە ئىدى.

ئىشىك ئېچىلدى، ئۆيدىكىلەر كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشتى. كىرىپ كېلىۋاتقان ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئىدى. ئۇلار قىزغىن كۆرۈشكەندىن كېيىن ئەخمەتجان بىلەن ئابباسوف خەرىتىدىكى بەلگىلەرگە زەن سېلىپ ئۇزاق قارىدى. ئەخمەتجان بىلەن ئابدۇكېرىم قوماندانلىق ئىشتابىغا پات ـ پات كېلىپ ئىسھاقبېك بىلەن ئۇرۇش توغرىسىدىكى كونكرېت مەسىلىلەر ئۈستىدە مەسلىھەت قىلىشىپ تۇراتتى.

ئىسھاقبېك قولىدىكى قېرىنداشنى خەرىتە ئۈستىگە تاشلاپ قويۇپ مۇنداق دېدى:

— ھېلىراقتا كوگۇرشىنىدىن كەلگەن ئىككى خەۋەرچى پارتىزانىنىڭ قىلغان دوكلاتىغا قارىغاندا، تاغ ئاغزىدا دۈشمەن پەيدا بولغان، گومىنداڭ رازۋېدكىچىلىرى بىزنىڭ پارتىزانلىرىمىز بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ ئېتىشقان، پارتىزانلىرىمىز دۈشمەن رازۋېدكىچىلىرىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان، دۈشمەن رازۋېدكىچىلىرى باشلىقىنىڭ يانچۇقىدىن ناھايىتى مۇھىم بىر خاتىرە دەپتەر چىققان، خاتىرە دەپتەردە:

«گېنېرال جانابلىرى، شى پىڭ باشچىلىق قىلغان قىسىملار 1945 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى، كوگۈرشىن تاغ ئاغزىدىن ئۆتتى ۋە قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى يوقىتىش ئۈچۈن داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە» دەپ يېزىلغان. تاغ ئاغزى گەرچە هازىر تېپىنچ تۇرغان بىلەن ئەتە ـ ئۆگۈن گومىنداڭنىڭ ئاساسىي كۈچى بۇ يەردە پەيدا بولۇشى مۇمكىن.

ــ ئىسھاقبېك توغرا ئېيتتى، ــ ئەخمەتجان ئۇنىڭ پەرىزىنى مۇقىملاشتۇرۇپ شۇنداق دېدى، ــ دۈشمەن ھىيلىگەر، ئۇ بىزنىڭ كۈچىمىزنى پارچىلىماقچى، بىزنىڭ دىققىتىمىزنى كەڭساي تاغ ئاغزىغا بۇراپ قويۇپ، پەيتنى تېپىپ بىزگە هۇجۇم قىلماقچى.

ــ هەرەمباغدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىمۇ، ــ دېدى ئابدۇكېرىم جىددىي قىياپەتتە، ــ ياردەمگە كېلىدىغان قوشۇنلىرىنىڭ يېقىنلاشقىنىنى ئاڭلىسا، بىزگە شىددەت بىلەن هۇجۇم قىلىشى مۇمكىن.

ــ ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ، ــ ئەخمەتجان ئۇلاشتۇرۇپ سۆزلەپ كەتتى، ــ 1 ــ ئاينىڭ 13 ــ كۈنى ئۇلارنىڭ هۇجۇم قىلغانلىقى بۇنى ئىسپاتلىدى.

1 ــ ئاينىڭ 13 ــ كۈنى كېچىسى شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى هەرەمباغ گازارمىسىغا جايلاشقان گومىنداڭ قوشۇنلىرى تۇيۇقسىز هۇجۇم قوزغىغانىدى. ئۇلار قورۇلارنى، كوچىدىكى دەرەخلەرنى دالدا قىلىشىپ، شەپىسىز هالدا قىزىلكۆۋرۈككە كەلگەندە، كۆۋرۈك يېنىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئىچىگە ئورۇنلاشقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ قاراۋۇللىرى تۇيۇپ قېلىپ، قاتتىق ئېلىشقان ۋە پىلىموتلاردىن شىددەت بىلەن ئوق ئېچىپ يېرىم سائەت تىركەشكەندىن كېيىن، دۈشمەن ئۇۋىسىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولغانىدى.

ــ بىز دۈشمەنگە ئالدى بىلەن هۇجۇم قوزغىشىمىز لازىم، ــ دېدى ئەخمەتجان، ــ بولمىسا ئۇلار بىزنىڭ ئالدىمىزغا

ئۆتۈۋېلىشى مۇمكىن، بىز ئالدى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتەمدۇق ياكى مۇداپىئەگە تەييارلىنامدۇق، بۇنى بەلگىلىشىمىز لازىم.

ئەخمەتجان بۇ سۆزى بىلەن بىر مۇھىم مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بىر مىنۇتتەك جىمىلىق ھۆكۈم سۈردى.

ئىسھاقبېك ئويلانغان ھالدا بارمىقى بىلەن ئۈستەلنى چېكىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ھەم ھۇجۇمغا، ھەم مۇداپىئەگە پۇختا تەييارلىق قىلىشىمىز كېرەك.

ئەخمەتجان ئۇنى قۇۋۋەتلىدى:

— مەن بۇ پىلانغا قوشۇلىمەن. مېنىڭچە، بىز ئاچال تاغ ئاغزىغا پۇتۇنلەي كۆڭۈل بۆلمىسەكمۇ بولمايدۇ. دۈشمەن بىزنىڭ ھەربىي كۈچىمىزنى غەربكە جەلپ قىلىپ قويۇپ، ئاچالدىن ھالقىپ ئۆتۈشنى قەستلەيدىغان ئەھۋال يۈز بېرىشى مۇمكىن. چۈنكى، كەڭساي بىلەن كېلىش يىراق، ئەپسىز ھەم ئۇ يەردە بىزنىڭ قوشۇنلىرىمىز بار، بۇنى دۈشمەن ياخشى بىلىدۇ، — ئەخمەتجان ئۆيئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — پىلان تۈزگەندە ھەر خىل يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئېلىش لازىم. بولمىسا دۈشمەن بىزنىڭ چوتنى خاتا سوقۇپ قويۇشىمىزدىن پايدىلىنىپ، بىزنى ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىتىدۇ. ئەگەر دۈشمەن بىز ئويلىغان يۆنىلىشتە ھەرىكەتلەنسە، ئۇ چاغدا ناھايىتى ياخشى بولغان بولاتتى، ئۇلار بىزنىڭ بۆكتۈرمىمىزگە چۈشۈپ قالاتتى. لېكىن، ئىش ئۇنداق ئوڭۇشلۇق بولىۋەرمەيدۇ، دۈشمەنمۇ سەگەكلىشىپ تېخىمۇ ھىيلىگەرلىشىپ كەتتى. ئەگەر ئۇ باشقا بىر يۆنىلىشنى تاللىۋالسىچۇ؟ — ئۇ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشتىن توختاپ، ئۆز سوئالىغا جاۋاب بەردى، — بىز بۇ ۋاقىت ئىچىدە جەڭگىۋار ئەترەتلىرىمىزنى ھەرقايسى جايلارغا ئورۇنلاشتۇرغۇدەك قۇدرەتكە ئىگە ئەمەسمىز، شۇنىڭ ئۈچۈن قوشۇنلىرىمىز جانلىق، ھەرىكەتچان بولۇشى، ھەر خىل

تەييارلىنىقتا تۇرۇشى لازىم. ئەگەر دۈشمەن ھەر ئىككى تاغ ئاغزىدىن ماڭسا، ئۇ چاغدا دۈشمەننىڭ كوگۇرشىندىن ئۆتۈپ، بىزنىڭ قاپقىنىمىزغا چۈشۈشىگە يول قويۇپ، ئۇلارنى شۇ جايدىلا يوقىتىشقا توغرا كېلىدۇ، ئاندىن كۈچىمىزنى توپلاپ ئاچالغا ئاتلىنىپ، گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى جىلغىغا كىرگۈزۈپ، ئۇلارنى شۇ يەردە تولۇق يوقىتىشىمىز كېرەك. مانا بۇلارنى يولداش ئىسھاقبېك ئوبدان ئويلىشىپ كۆرسۇن، باشقىلارمۇ ياخشىراق ئويلىنىپ باقايلى.

ھەممەيلەن جىمجىت بولۇپ قېلىشتى. ئىسھاقبېك بىر نۇقتىغا تىكىلىپ ئويلىنىپ تۇراتتى. ئەخمەتجان ئۇياقتىن ــ بۇياققا ماڭاتتى، ئۇ قوللىرىنى بىر دە چاپىنىنىڭ يانچۇقلىرىغا سالاتتى، بىر دە ئۇۋۇلاپ قاراسلىتىپ ئىسھاقبېككە، ئابدۇكېرىمگە سوئال نەزىرىدە قارايتتى. ئۆزىگە ياراشقان كالتە خۇرۇم چاپان كىيگەن ئابدۇكېرىم خەرىتىگە تىكىلىپ تۇراتتى. ئىسھاقبېك خىياللىرىنى بىر نۇقتىغا جەملىدى ــ دە، ئەخمەتجانغا بۇرۇلۇپ مۇنداق دېدى:

ــ مېنىڭچە، ئاچال تەرەپكە قوشۇن ئەۋەتىش كېرەك، ئۇ يەر داخىيەنزە، جىڭدىن چىققان دۈشمەن قوشۇنلىرى ئۆتىدىغان جاي.

ئابدۇكېرىم ئۇنى قۇۋۋەتلىدى:

ــ توغرا، ــ دېدى ئۇ ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ــ ئۇ يەرگە مېنىڭچە، نىزامىدىن قىسىملىرىنى ئەۋەتىش كېرەك.

ــ مېنىڭمۇ ئويۇم نىزامىدىن ئىدى، قوشۇلىمەن، ــ دېدى ئىسھاقبېك.

ئەخمەتجانمۇ ئۇلارنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى:

ــ نىزامىدىن قىسىملىرى تاغلاردا ئۇرۇش قىلىپ چېنىققان، تەمتىرەپ قالمايدۇ.

ــ يولداش ئىسھاقبېك، سىزدىن بىرنەرسىنى سورىۋالاي، ــ دېدى ئابدۇكېرىم، ــ كوگۇرشىن داۋىنىدىن كەلگەن

رازۋېدكىچىلىرىمىز ئۆلگەن دۈشمەننىڭ يانچۇقىدىكى خاتىرىدىن باشقا نەرسىلەرنى بايقىماپتۇمۇ؟

ئىسھاقبېك ئويلىنىپ، ئۆزىمۇ سوئال قويدى:

— يولداش ئابدۇكېرىم، سىز قايسى مەسىلىلەرنى كۆزدە تۇتۇۋاتىسىز؟

— مەن دۈشمەننىڭ يېمەك - ئىچمىكى، كىيىم - كېچىكى، قورال - ياراغلىرى، روھىي كەيپىياتى قاتارلىقلارنى كۆزدە تۇتۇۋاتىمەن.

— داۋاندا ئۆلگەن دۈشمەنلەرنىڭ بويىنىدا يىپقا تىزىپ ئۆتكۈزۈۋالغان، خۇددى مۇزدەك قاتقان گىردە نان، ئۇچىسىدا ماتادىن ئېتىلگەن كونا رەڭ پاختىلىق شىم - تونجۇركا، پۇتىدا پاختىلىق خەي، باشلىرىدا بىرىنىڭ تېرە، ئىككىسىنىڭ پاختىلىق قۇلاقچا بولۇپ، ئىككى يۈزدىن ئوق، تۆتتىن گىرانات بار ئىكەن. ئەپسۇسكى، ئۇلارنى تىرىك تۇتۇشقا مۇمكىن بولماپتۇ.

— دېمەك، دۈشمەنلەر داخىيەنزىدىن 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى يولغا چىققان، ئىككى كۈن يول يۈرۈپ، كوگۇرشىن داۋىنىنىڭ ئاستىغا ئۇلاشقان. ئۇ ئەسلىدە بىر كۈنلۈك يول ئىدى، لېكىن يوللار قېلىن قار بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەن، دېھقانلارنىڭ قان تۆكۈلگەن يىلى سوغۇق قاتتىق بولىدۇ، دېگىنىدەك، بۇ يىل سوغۇق قاتتىق، قونالغۇ قىلغۇدەك ئۆيلەرمۇ يوق. ئەسكەرلىرىدە قىشلىق ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەك ناچار، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەر شارائىتىنى بىلمەيدۇ. ئەگەر دۈشمەنلەرنى تاغ ئىچىگە قامىۋېلىپ، ۋاقىتنى ئۇزاقىقا سوزساق، ئۇلار تەبىئەت دەھشىتىدىنمۇ ھالاك بولىدىكەن - دە؟ ...

— شۇنداق، — دېدى ئىسھاقبېك ئىشەنچلىك ھالدا، — دۈشمەن ياخشى قوراللانغان بولسىمۇ، ئالغا ئىلگىرىلەشمۇ، كەينىگە چېكىنىشمۇ قىيىن بولغان قارلىق تاغدا ئۇرۇش قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ - دە، ئۇلارنى يېڭىش ئاسانراق بولىدۇ.

ئەمدى شەھەر ئىچىگە كىلەيلى: دۈشمەن كەڭسايدىن ئۆتەلمەيدۇ، چۈنكى ئۇ يەردە بىزنىڭ كۈچلۈك ئەترەتلىرىمىز بار. ئىلىنغان مەلۇماتقا قارىغاندا، ھازىر ھەرەمباغ، لەڭشاڭ بۇتخانىسى، ئايرودۇرۇم ئىچىدە ئىككى مىڭ سەككىز يۈز دۈشمەن ئەسكىرى بار. بۇ ئۈچ ئورۇننى بىزنىڭ پارتىزان، خەلقلىرىمىز بولۇپ يەتتە مىڭ كىشى قورشىۋالغان. لېكىن، يەتتە مىڭ كىشىدىن بىر مىڭ ئىككى يۈز كىشىدە قورال بار، قالغانلىرى تاياق - چوماق كۆتۈرگەن قىيقاسچىلار، شۇڭا بىزنىڭ دىققىتىمىز كۆپرەك مۇشۇ ئۈچ ئورۇنغا قارىتىلىشى كېرەك.

ئەخمەتجان قاسىمى ئادىتى بويىچە ئۆيئىچىدە يەنە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ ھەرەمباغنى ئېلىشنىڭ يوللىرىنى ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىز ھازىر ئاساسىي دىققىتىمىزنى ھەرەمباغقا قارىتىشىمىز لازىم. بۇ ناھايىتى مۇھىم بىر جاي. ئەگەر بۇ جايغا قامىلىپ قالغان گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىلەن يېتىپ كېلىدىغان قوشۇنلىرى بىرلىشىۋالسا، ئۇ بىز ئۈچۈن ئىنتايىن خەتەرلىك بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن، بىز شەھەر خەلقىنى تەشكىللەپ، شەھەر ئەتراپىدىكى يېقىن يېزا ئاھالىلىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، گومىنداڭ بىلەن جەڭ قىلىشىمىز، دۈشمەننى پۈتۈنلەي يوق قىلىشتا ھەممە ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىشىمىز لازىم. يولداش ئىسھاقبېكنىڭ ھەرەمباغ توغرىسىدىكى ھېلى ئېيتقان پىكرى توغرا، بۈگۈن بولمىسا ئەتە دۈشمەن چوقۇم ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز پۈتۈن سەپ بويىچە ھەم مۇداپىئەگە، ھەم ھۇجۇمغا ھازىرلىنىشىمىز لازىم. ئەگەر دۈشمەن ئالدىن ھۇجۇم قوزغىسا، ئۇ چاغدا تېخىمۇ ياخشى بولغان بولاتتى. ئۇ چاغدا بىز ئۇلارنىڭ ھۇجۇمىنى توسۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇلارغا زەربە بېرىپ، لەڭشاڭ، بايكۆلنى ئىشغال قىلاتتۇق، ھەتتا شۇ پايدىلىق ۋەزىيەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ ھەرەمباغنى ئىشغال قىلىۋېلىشىمىزمۇ مۇمكىن ئىدى. قانداق

بولسۇن دۈشمەن ئۆپرىتىسلىشى لازىم، بۇ يەردە ئۇنىڭ تولۇقلىنىۋالىدىغان ئاساسى يوق. ئۇ چاغدا ئۇلار ياردەمچى قوشۇننى كۈتمەي، قامالنى بۇزۇشقا ئۇرۇنىدۇ، ئۇرۇنىغانىكەن، ئەلۋەتتە تېز لا زەربىسىنى يەيدۇ. بۇنداقتا شەھەر رايونىغا بولغان تەھلىكىمۇ كېمىيىدۇ. بىزمۇ بەزى تەجرىبىلەرگە ئىگە بولۇپ قالدۇق. گومىنداڭ كەڭ ـ كۇشادە جەڭ ئېلىپ بېرىشتىن قورقىدۇ، ئۇلار نىلقىدىكى پاجىئەلىك ساۋاقتا ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈن مۆلچەرلەش مۇمكىنكى، گومىنداڭ قوشۇنلىرى كوگۇرشىندىن ئۆتۈپ، تۇزلەڭلىككە چۈشكەن تەقدىردىمۇ، ھەرەمباغقا يېتىپ كېلەلمەيدۇ. چۈنكى، ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ يولنى بىزنىڭ ئەۋەتكەن پارتىزانلىرىمىز توسۇۋالىدۇ.

كۈن ئولتۇراي دېگەندە، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئابباسوف ئىسھاقبېكنىڭ بۆلۈمىدىن خۇشال كۈلۈشۈپ چىقتى. ئىسھاقبېكمۇ ئۇلارنى ئۇزىتىپ بىللە چىققانىدى. دەرۋازىنىڭ تۈۋىگە كەلگەندە، دەسلەپ ئەخمەتجان كۈلۈمسىرەپ ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزارتتى:

— خەير ئەمىسە، مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمىز.

— خەير ئەخمەتجان، خەير ئابدۇكېرىم، — دېدى ئىسھاقبېك ھۆرمەت بىلدۈرۈپ.

دەرۋازىدا پوستتا تۇرۇۋاتقان نادەم «ئەخمەتجان» دېگەن بۇ سۆيۈملۈك نامنى ئاڭلاش بىلەنلا ھەيرانلىق ۋە ھاياجان ئىلكىدە قالدى.

نادەم ئەخمەتجاننىڭ تەرىپىنى كۆپ ئاڭلىغان، كۆرمەي تۇرۇپ كۆڭلىدە خېلى بۇرۇنلا ئۇ كىشىگە نىسبەتەن ھۆرمەت تۇيغۇسى قوزغالغانىدى. ئۇ ئەخمەتجان بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئالدىغا ئىككى قەدەم مېڭىپ:

— سالام، ئەخمەتجان ئەپەندىم! — دېدى ۋە ئاۋازىنىڭ قاتتىق چىقىپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمىدى.

— ئوھوي، هارۋىكەش يىگىت، — دېدى ئەخمەتجان مۆلايىم

قىياپەتتە كۆلۈمسىرەپ، — ئىنقىلاب شاملى يېزىدىن سىزنىمۇ ئۇچۇرۇپ كەپتۇ ـ دە، يېزىدىكى چاغدا سىز گومىنداڭچىلارنىڭ زۇلۇمىغا يالغۇز ئۆزىڭىزلا قارشى چىقىپ زەربە بېرەلمەيتتىڭىز، مانا ئەمدى ھەرقاندىقىغا بوزەك بولمايسىز.

— شۇنداق، ئەپەندىم، ھازىر جاجىسىنى تازا بېرىۋاتىمىز، — دېدى نادەم ئەمدى خېلىلا غەيرەتلىنىپ.

ئابدۇكېرىم سۆز قىستۇردى:

— مۇشۇ قورالنى چىڭلا تۇتساق، باشقىلارغا بوزەكمۇ بولمايمىز، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمىزغىمۇ يېتەلەيمىز.

ئەخمەتجان مېھرىبانلىق بىلەن نادەمنىڭ مۈرىسىگە قېقىپ:

— خەير يىگىت، ھوشيار بولۇڭ! — دېدى.

ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئابباسوف بۇ يەرگە ئاتلىق كېلىشكەنىدى، ئۇنىڭغىچە ئاتلىرىمۇ كەلتۈرۈلدى، نادەم ئۇلارنى ئاتقا مىندۈرۈش ئۈچۈن تەمشىلىۋىدى، ئىسھاقبېك:

— قېنى يىگىت، سىز ئۆز ئورنىڭىزغا كېلىڭ، بۇ ھۆرمەتنى مەن بىلدۇرەي، — دېدى ـ دە، ئۇلارنى ئاتلاندۇرۇپ يولغا سالدى.

نادەم پوستتا تۇرۇش نۆۋىتىنىڭ دەل مۇشۇ ئۇنتۇلغۇسىز پەيتكە توغرا كەلگەنلىكىدىن ئىنتايىن رازى بولۇپ، ئۇلارغا زوقلىنىپ قاراپ قالدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

1

جىرا ئېغىزى ۋە قىيا تاشلار ئۈستىدە كۈنگە قاقلىنىپ شۈمشىيىپ ئولتۇرغان قۇزغۇنلار ھەيۋەت بىلەن كېلىۋاتقان قوشۇندىن ئۈركۈپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. قۇزغۇنلار ئۇزۇن يىللىق ئۆمرىدە كۆرمىگەن بۇ ھەيۋەتلىك ئاتلىقلارغا ھەيران قالغاندەك، ئۇلارنىڭ ئۈستىدە ئەگىشىشكە باشلىدى. ئاتلىق قوشۇننى كۆرۈپ قاچقان ئاچ بۆرىلەر ئېگىز چوققىلارغا چىقىپ چوقچىيىپ ئولتۇرۇشتى. ھىيلىگەر تۈلكىلەرمۇ ئانچە يىراققا كەتمەي، قىيا تاشلار ئارىسىغا كىرىپ قاراپ تۇرۇشتى.

نىزامىدىننىڭ ئىككى يۈز كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى بۇيرۇق بويىچە بۈگۈن كېچىدە ئاچالغا قاراپ يولغا چىققان، ئۇلار شۇ تاپتا بۇ كەڭرى سايغا كىرگەنىدى. قوشۇننىڭ ئالدىدا تورۇق ئاتقا مىنگەن، بېلىگە تاپانچا ئاسقان، بېشىغا ئاق قۇلاقچا كىيگەن بەستلىك نىزامىدىن كېلەتتى. ئۇ قوشۇنلىرىنى باشلاپ پەنجىمبۇلاققا كەلگەندە، تۈنۈگۈن بۇياقنى چارلاشقا ئەۋەتكەن بەش نەپەر رازۋېدكىچىنىڭ ئىككىسى بىلەن ئۇچراشتى. ئۇلار: «دۈشمەندىن تېخى شەپە يوق» دېيىشتى. نىزامىدىن خاتىرجەم بولۇپ يۈرۈشنى داۋاملاشتۇردى.

بۇ چوڭ سايغا ئىككى ياقتىكى سانسىزلىغان جىرالاردىن شوخ تاغ سۇلىرى ئېقىپ چۈشەتتى، ھازىر بولسا قېلىن مۇز بىلەن قاتقان سۇ يوللىرىدىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. نادەم ئىككى ياققا تەكشى قاراپ كېلىۋاتاتتى. بۈك قارىغايلىق

قاپتاللار ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى. ئۇ يەر ـ بۇ يەرلىرى ئاقىرىپ كۆرۈنگەن قارىغايلىقلار ئارىسىدا توپ ـ توپ بولۇپ يۇرگەن ئۇچقۇر كېيىكلەرنى ئىلغا قىلغىلى بولاتتى. قەيەرلەردىندۇر كەكلىك، قىرغاۋۇللارنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى. مۇز قاپلىغان قىرغاقلىرىنى سۆيۈپ، تاشتىن ـ تاشقا سەكرىشىپ ئېقىۋاتقان ئويناق، شوخ سۇلار ۋە ئاشۇ قىرغاقلاردىكى ئاپپاق سۇزۇك سۇلار سېخىيلىق بىلەن تۆكۈلۈۋاتقان كۆن نۇرىدا قىممەتلىك ئېسىل تاشلاردەك يالتىراپ كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى. يېزىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان نادەم تاغلاردا قانچە ـ قانچە جەڭلەرنى قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تاغنىڭ قىش مەنزىرىسىنىڭ بۇنچىلىك گۈزەل ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. شۇنىڭ ئۇچۇن، تاغنىڭ قىشلىق مەنزىرىلىرى ئۇنىڭ ئۇچۇن ئاجايىپ بىر يېڭىلىق، قىزىقارلىق بولۇپ تۇيۇلدى. شۇڭا، ئۇ بۇ مەنزىرىلەرگە تويماي ـ تويماي قارايتتى، «قىش بۇنچىلىك گۈزەل، يېزى قانچىلىك گۈزەلدۇر ـ ھە؟» دەپ ئويلىدى. بۇ يەرلەرنىڭ ھۆكۈمرانى ھازىر نادەملەر، مانا بۇنى ئويلىسىلا ئۇنىڭ غۇرۇرى بارغانسېرى ئېشىپ كېتەتتى. «دۇنيادا مۇنداق گۈزەل يەر يەنە بارمىدۇ؟! ئېھ ... گۈزەل تۇپراق، سېنىڭ بۇ گۈزەل يەرلىرىڭنى دۇشمەننىڭ ئىپلاس ئاياغلىرىدا بۇلغىتىش مەن ئۈچۈن گۇناھ! ...» ئۇ كۆكسىنى تولدۇرۇپ چوڭقۇر نەپەس ئالدى ـ دە، ھەيۋەتلىك، كۆركەم بۇك قارىغايلىق قاپتاللارغا زوقلىنىپ قارىدى.

قوشۇن ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

نىزامىدىن ئۆز قىسىملىرىنى بىر كىلومېتىردەك يەرگە يايدى. پارتىزانلار قىيا تاشلار، چاتقاللىقلار ئارىسىدىكى ئەپلىك جايلارغا ئورۇنلاشتى.

نىزامىدىن ئوتتۇرا ۋە كىچىك ئەترەت كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ مۇنداق دېدى:

ــ ئالدى بىلەن قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكۈچە ئوقتىن

پاناھلىنىش ئىستىھكاملىرى ياسىلىشى كېرەك. ۋەزىپىمىز ئاچالدىن كېلىدىغان دۈشمەننىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىش. بۇ يەردە ئېھتىمال بىر كۈن تۇرارمىز ياكى بىرنەچچە كۈن تۇرارمىز، ھازىر بىرنېمە دەپ بولمايدۇ. ھاۋا سوغۇق، كېچىسى تېخىمۇ سوغۇق بولىدۇ. شۇڭا، بىرمۇ ئادەمنىڭ ئۇخلىشىغا يول قويۇلمايدۇ، ئارىلاپ تەكشۈرۈپ تۇرۇش كېرەك.

نىزامىدىننىڭ جېكىلەپ ئېيتىۋاتقان سۆزلىرى كوماندىرلار ئۈچۈن چۈشىنىشلىك ئىدى.

— ئوزۇقلىنىشچۇ؟ — سورىدى ئەنۋەر.

— ئوزۇقلىنىش پاناھلىنىش ئىستىھكاملىرى پۈتكەندىن كېيىن بولىدۇ، — دېدى ئۇ ۋە يەنە تاپىلىدى، — لېكىن ئوت قالاپ چاي قاينىتىشقا، ئىسسىنىشقا ھەرگىز بولمايدۇ. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن تاماكا چېكىشكىمۇ بولمايدۇ.

كوماندىرلار تارقالدى.

پارتىزانلار قار ئاستىلىرىدىن تاشلارنى چىقىرىپ ئەكېلىشكە باشلىدى، يوغان تاشلارنى بىرنەچچىسى «ھە ـ ھۇ» بىلەن ئىتتىرىپ يۇمىلىتاتتى، كىچىكرەكلىرىنى كۆتۈرەتتى، بەزى تېخىمۇ يوغان تاشلارنىڭ ئاستىغا پىشاڭ سالاتتى. ياسىلىۋاتقان ئېگىزلىكى يېرىم مېتىرچە كېلىدىغان پاناھلىنىش تاملىرى ئارىسىغا شاخ ـ شۇمبىلار قىستۇرۇلاتتى. قارلارنى شاخ ـ شۇمبىلار ئۈستىگە چېچىپ، تاشلارنى يېرىم كۆمەتتى. شۇنداق قىزغىن، ئالدىراشلىق بىلەن قىلىنىۋاتقان ئەمگەك پارتىزانلارنى بىردەمدىلا قىزىتىپ تەرلىتىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ بويۇنلىرىدىن، قۇلاق چۆرىلىرىدىن تەر تامچىلىرى ئېقىشقا باشلىدى.

بىرىنچى ۋەزىپە ناھايىتى كۆڭۈللۈك ھالدا تېزلا پۈتتى.

پارتىزانلار مانا ئەمدى ئەركىن ـ ئازادە ئولتۇرۇشۇپ تاماكا چېكىشكە باشلىدى. پارتىزانلار تاماكا چېكىش پەيتىنى ئەڭ قەدىرلەيتتى. شۇنداق ھاللارمۇ بولاتتى، تاماكا گويا ئۇلارنىڭ

مۇڭدىشى، سىردىشى بولاتتى. ئۇلار بېشىغا ئۇشتۇمتۇت كەلگەن ئەلەملىرىنى تاماكا چېكىش بىلەن ئاخىرلاشتۇراتتى، خۇشاللىقلىرىنىمۇ تاماكا چېكىش بىلەن كۆڭۈللۈك ئورتاقلىشاتتى.

پارتىزانلار بەللىرىگە تۇگۈۋېلىشقان مۇزدەك، پىششىق گۆشلىرىنى ئېلىپ مەززە قىلىپ يېيىشكە باشلىدى.

— قاراڭلار، ماۋۇنىڭ گۆشىنىڭ مايلىقلىقىنى، — دېدى جامالىدىن باتىرغازىنى كۆرسىتىپ.

— شۇنىڭ ئۇچۇن گۆش پارچىلاشقا ئامراق - دە، بۇ، — دېدى ئاراشمۇ ئۇنى قۇۋۇەتلەپ.

باتىرغازى مايلىق قوۋۇرغىنى هە دەپ چايناپ:

— سەن قالماقنى گۆش پارچىلاشقا قويغىلى بولامدۇ، ھەممىنى هارام قىلىسەن، — دېدى كۈلۈپ، ئاراش باتىرغازىنىڭ قولىنى شەرەت قىلىپ:

— ساڭا مايلىق بولسىلا هالال بولىدۇغۇ - هە؟ — دېدى.

— مەن ئەمگەك قىلغاندىكىن ئەلۋەتتە مايلىقراق يېرىنى يېيىشىم كېرەك.

— سېنىڭ ئەمگىكىڭنىڭ مەقسىتى چۇشىنىشلىك، گۆش پارچىلاشتىن باشقا ئىشقا قاراپمۇ قويمايسەن، گۆش بولسا ئۆزۈڭنى ئاتىسەن.

— راستىنى ئېيتسام، ئاغىنىلەر، — دېدى باتىرغازى، — بىر تاۋاق پولۇيۇڭدىن بىر پارچە گۆشنى ئەۋزەل كۆرىمەن. گۆش يېسەم تەنلىرىم يايراپ كېتىدۇ، بىراق مۇزدەك گۆشتە ھېچقانداق مەززە يوق.

— مەززىسىنى قورساققا چۈشكەندە بىلىسەن، بولمىسا، ئەكەلگىنە قوۋۇرغاڭنىڭ قالغىنىنى مەن يەۋېتەي.

غىزالىنىپ بولغۇچە قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى، ئاسماندىكى يۇلتۇزلار پارتىزانلار بىلەن كۆز قىسىشىۋاتقاندەك ئالتۇن كىرپىكلىرىنى جىمىرلىتىپ تۇراتتى. گويا ئۇ قول سوزسا

يەتكۈدەك يېقىن يەردە تۇرغاندەك بىلىنەتتى. قاپتالLارنىڭ بەزى يەرلىرى قارامتۇل، بەزى يەرلىرى ئاقۇچ كۆرۈنمەكتە ئىدى. تۆۋەندە جىرا ـ جىرالاردىن شاۋقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان سۇلاردىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. قەيەردىدۇر يىراقلاردىن ئاچ بۆرىلەرنىڭ ھۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

كېچىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈش تەس، لېكىن پارتىزانلار ئۈچۈن تەسمۇ ئەمەس، ئۇلار قانچە ـ قانچە كېچىلەرنى مۇشۇنداق ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈپ كۆنۈپمۇ قالغان. كىشى دۇنياغا كەلگەنىكەن، ئاچ قېلىشى، ئۇيقۇسىز قېلىشى مۇمكىن، لېكىن تارتقان جاپا ـ مۇشەققەتلىرى، تۆككەن قانلىرى ئەھمىيەتلىك بىر ئىشقا سەرپ قىلىنىپ ئۆز ۋەتىنىنى ئاياغ ئاستى قىلغۇچىلاردىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن تەقدىم قىلىنسا، ئەركىنلىك، تەڭلىك ئۈچۈن ھەسسە بولۇپ قېتىلسا، دۇنيادا بۇنىڭدىن ئارتۇق خۇشاللىق بولامدۇ؟!

ئۈچتىن، تۆتتىن بولۇشۇپ مىلتىق، ئاپتوماتلىرىنى قۇچاقلىشىپ ئولتۇرۇشقان ياكى يانپاشلىغان، قىزىق پاراڭلارغا چۈشكەن پارتىزانلارنى نىزامىدىن مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەك بىلەن ئارىلاشقا باشلىدى.

بەزىلەر ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ئېغىر كۈنلەرنى ياكى ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ۋە ياكى مۇھەببەت ئوتىغا گىرىپتار بولۇپ پەيدا بولغان ئىسسىق تۇيغۇ، تەسىرلىك، نازۇك ۋەقەلەرنى، بەزىلەر باشقىلارغا قاتتىق كۈلمەسلىك شەرتىنى قويۇپ، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ كۈلكىلىك لەتىپىلىرىنى ۋە بەزىلەر ئالداركۆسىنىڭ قىزىقارلىق ھېكايىلىرىنى سۆزلىشىپ، قىشنىڭ ئۇزاق كېچىسىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈشمەكتە ئىدى. سوغۇق ئۆزىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى، پارتىزانلارنىڭ پاختىلىق كىيىملىرى يانۋارنىڭ ئاچچىق سوغۇقلىرىغا دالدا بولالمايتتى. جەڭچىلەر بىردە دومىلايتتى، بىردە ئورنىدا تۇرۇپ ھەرىكەت قىلاتتى. ئۇلار ئۇيقۇسىزلىق، سوغۇق زەربىسىگە قارشى

قەيسەرلىك بىلەن كېچىچە جەڭ قىلىپ چىقىشتى.

تاڭ سۈزۈلمەكتە ئىدى. ئاقۇچ نۇر جىرالارغا ئاستا ــ ئاستا يېيىلىپ ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنۈشلەرنى ھاسىل قىلدى. شۇ چاغدا ساي ئاغزى تەرەپتىن ئاتلىق رازۋېدكىچى ئات چاپتۇرۇپ كەلدى ــ دە، نىزامىدىنغا دوكلات قىلدى:

ــ دۈشمەن كېلىۋاتىدۇ!

نىزامىدىن ئويلىنىپ سورىدى:

ــ قانچىلىك ئارىلىقتا؟

ــ ئەنە ئاۋۇ، ــ رازۋېدكىچىنىڭ بىرسى كەينىگە بۇرۇلۇپ سايغا ئۇسۇپ كىرگەن تاغ تۇمشۇقىنى كۆرسەتتى، ــ تۇمشۇققا ئون بەش ــ يىگىرمە مىنۇتتا يېتىپ كېلىشى مۇمكىن.

نىزامىدىن ئەترەت كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ مۇنداق دېدى:

ــ پارتىزانلار ئۆز ئورۇنلىرىنى ئىگىلىسۇن، بۇرۇنقى ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە يوشۇرۇنسۇن، دۈشمەن سايغا تولۇق كىرىپ بولمىغۇچە ئوق چىقىرىشقا رۇخسەت يوق! ھۇجۇم بۇيرۇق بىلەن باشلىنىدۇ!

كوماندىرلار ئۆز ئورۇنلىرىغا تېز قايتتى.

دۈشمەن كۆرۈندى.

ئەڭ دەسلەپتە ئون ئاتلىق كۆرۈندى. ئۇلار ئالدىغا ۋە ئىككى يېنىغا ئەنسىزلىك بىلەن قاراپ كەلمەكتە ئىدى. بىرەر يەردىن كىچىككىنە شەپە ئاڭلىنىپ قالسا، ئاتلىرىنى توختىتىپ، ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراپ كېتەتتى. پارتىزانلار ئۇلارنى تىنچ ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئالدىدا ئون ئاتلىق، كەينىدە يۈز مېتىر يىراقلىقتا روتا ــ روتا بولۇپ سەپ تارتىپ كېلىۋاتقان گومىنداڭ قوشۇنلىرى كۆرۈندى. نىزامىدىن دۇربۇندا دۈشمەننى كۆزەتتى. ياقىلىق سېرىق پەلتو، سۆسەر قۇلاقچا كىيگەن گېنېرال شى پىڭ سېمىز تورۇق ئاتتا باشلىقلارغا خاس ھەيۋە بىلەن كەلمەكتە ئىدى. نىزامىدىن بۇ قوشۇن توغرۇلۇق تولۇق مەلۇماتقا ئىگە، ئۇ بىلىدۇ. كېلىۋاتقان بۇ دۈشمەننىڭ ئاساسى

كۆچى مىڭ كىشىلىك قوشۇن. ئۇلار جاڭ ئالدىنقى سەپ قوماندانىغا شەھەرگە بېسىپ كىرىپ ھەرەمباغ گازارمىسىدىكى قوشۇنلار بىلەن بىرلىشىپ قوزغىلاڭچىلاردىن غۇلجىنى تارتىۋېلىشقا ۋەدە بېرىپ يولغا چىققان. بۇ قوشۇننىڭ قوراللىرى خىل، ھەربىر روتىدا ئىككىدىن ئۈچكىچە كىچىك تىپتىكى مىناميوت بار.

پارتىزانلار قىمىرلىماستىن يېتىپ، قوراللىرىنى بەتلەپ دۈشمەندىن كۆز ئۈزمەيتتى.

قوشۇننىڭ ئالدى ئاخىرقى بۆكتۈرمىگە كەلگەندە بۇيرۇق بېرىلدى:

— ئېتىڭلار !

پۈتۈن سەپ بويىچە مىلتىق، پىلىموتلاردىن بىراقلا ئوق ئۈزۈلدى. گېنېرال شى پىڭ ۋە ئۇنىڭ كوماندىرلىرى ئۆزىنى يوقىتىپ پىتىراشقا باشلىدى. چۈنكى، ئۇلار بۇ قېلىن قارلىق جىلغىلاردىن ئوق چىقار دەپ زادىلا ئويلىمىغانىدى. گېنېرال ئاتتىن يەرگە تاشلاندى ــ دە، ئۆزىنى ئۆيدەك يوغان تاشنىڭ كەينىگە ئالدى. ئۇنىڭ قوشۇنى ئاتتىن چۈشۈپ پاناھلانغۇچە ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى. ئۇلار بىردەم ۋار ــ ۋۇر بىلەن ساراسىمە بولغاندىن كېيىن، ساي ئىچىدىكى تاشلارنى ۋە ئۆلگەن ئاتلارنى پاناھ قىلىشىپ يۇقىرىغا قارىتىپ ئۈزلۈكسىز ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ئوقلار پارتىزانلارنىڭ بېشى ئۈستىدىن ۋىڭىلداپ ئۆتۈپ تاشلارغا تېگىپ چاچرايتتى. دەسلەپتە گومىنداڭ قوشۇنىدىن نۇرغۇنلىرى يىقىلغان بىلەن ئەمدى بارغانسېرى چىقىمى ئازايماقتا ئىدى.

جەڭ قىزىپ كەتتى.

گومىنداڭ قوشۇنلىرى تەمتىرەشتىن قۇتۇلۇپ، ئەپلىك جايلارغا ئورۇنلىشىپ ئاتماقتا ۋە يوغان تاشلارنى دالدا قىلىپ مىناميوتلىرىنى ئىشقا سالماقتا، ھەربىر ئوق توچكىلىرىنى چەنلەپ ئېتىۋاتقان مىناميوت ئوقلىرى پارتىزانلارنى قارىغا

چاپلىشىپ يېتىۋېلىشقا مەجبۇر قىلماقتا. گېنېرال شى پېڭ قوشۇنلىرىنى ئالغا ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق بەرمەكتە. گومىنداڭ قوشۇنلىرى ھە دەپ ئېگىزگە ياماشماقتا ئىدى. دەھشەتلىك ئوق ئاۋازلىرى بېسىلىپ، پارتىزانلار بېشىنى كۆتۈرگۈچە ئۇلار ئىككى ـ ئۈچ قەدەم ئىلگىرىلىۋالاتتى. شۇ تەرىقىدە دۈشمەنلەر پارتىزانلارغا بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئىككى تەرەپتىن توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى پۈتۈن جىلغىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. ئوقنىڭ ئەكس سادالىرى يىراقلاردا جاراڭلايتتى. ئۆمرىدە ئاڭلىمىغان بۇ دەھشەتلىك ئاۋازلاردىن تاغ ئۆچكىلىرى، بۇغا ـ ماراللار، كېيىك، توشقان، ھەتتا بۆرە، تۈلكىلەرمۇ ئاللىقاياقلارغا قېچىپ كەتكەن. قارىغايلار ئارىسىغا باغلاپ قويۇلغان، قىروۋ باسقان ئاتلار بىر ئورۇندا تۇرالماي يەر چاپچىپ كىشنەشمەكتە ئىدى.

قاپىقى تۈرۈلگەن، قورۇقلىرى چوڭقۇرلاشقان، غەزەپكە كەلگەن نىزامىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، كەينىگە سۈرۈلگەن قولاقچىسىنى ئالدىغا چۆكتۈردى ـ دە، ئاۋۋال دۈشمەن مىناميوتچىلىرىنى چەنلەپ ئېتىشقا بۇيرۇق بەردى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى ئېغىزىدىن ـ ئېغىزغا ئۆتۈپ پۈتۈن سەپ بويىچە تارقالدى.

يېڭىلا ئىككى پارتىزاننىڭ ئوق تەگكەن بېشىنى تاڭغان رەيھان مىلتىقىنى ئېلىپ نادەمنىڭ يېنىغا كەلدى. نادەم بىلەن بىللە تۇرۇپ جەڭ قىلىش قىز ئۈچۈن كۆڭۈللۈك ئىدى. ئۇ نادەمسىز جەڭ قىلسا ئوقلىرىنى زايە كەتكۈزۈۋەتكەندەك ھېس قىلاتتى، قانداقتۇر بىرنەرسە كەملىك قىلىۋاتقاندەك، ھېچبىر ئىش قاملاشمايۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. شۇڭا، ئۇ نادەم بىلەن يانمۇيان تۇرۇشنى ئىزدەيتتى.

ئۇرۇشمۇ ئۆز قانۇنى بويىچە داۋام قىلىدۇ، مۇھەببەتمۇ ئۆز قانۇنى بويىچە يالقۇنلايدۇ. گىرەلەشكەن ئۇرۇشنى توختىتىۋالغىلى بولمىغىنىدەك، رەيھاننىڭ كۆڭلىدە يانغان

مۇھەببەت ئوتىنى ھەرقانچە قانلىق ئۇرۇش ئىچىدىمۇ ئۆچۈرگىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ مەيلىگە شەرتسىز بويسۇنغان ئاياغلىرى ئۇنى ھەرقاچان نادەمنىڭ قېشىغا ئاپىرىپ قوياتتى. ئەجەل ئوقلىرى بېشىنى ئەگىپ يۇرگەن چاغلاردىمۇ قىز نادەم بىلەن بولىدىغان كەلگۈسى ئىشلارنى ئويلايتتى، بۇنىڭ ھېچبىر يالغىنى يوق، قانلىق ئېتىشىش بەزىدە پەسلەيتتى، لېكىن قىزنىڭ كەلگۈسى توغرىسىدىكى ياش يىگىت بىلەن بىللە بولۇش توغرىسىدىكى شېرىن خىياللىرى مىنۇتمۇ توختىمايتتى، مانا قىز نادەمگە مۇرىسى بىلەن سۈركەلدى ۋە يېنىچە قارىدى:

— قانچىنى يىقىتاي دەۋاتىسىز؟ — دېدى قىز نومۇسچان كۆزلىرى بىلەن يىگىتكە تىكىلىپ.

— قانچىسىگە تەگسە شۇنچىسىنى ! — دېدى يىگىت كۆزىنى دۈشمەندىن ئالماي تۇرۇپ.

— كۆڭلىڭىزگە ھېچ نەرسە پۈكۈپ قويمىدىڭىزمۇ؟ — قىز دائىم يىگىتنىڭ يۈرەك تارىلىرىنى چېكىپ بېقىشنى ياخشى كۆرەتتى. يىگىت ھامان قىزنىڭ نازۇك سىرلىرىغا بىپەرۋالىق بىلەن جاۋاب بېرەتتى. ئۇ ھازىرمۇ شۇنداق قىلدى:

— سىزچۇ؟

— مەن، مەن ، — قىز ئويلىنىپ دېدى، — ئەگەر جەڭچىلەرگە ئوق تەگمەي تۇرۇپ تۇرسىلا، مىناميوتچىدىن ئۇچنى ئاتماقچىمەن !

— قېنى چەنلەڭ !

نادەم بىلەن رەيھان تەڭلا ئاتتى ـ دە، ئىككى مىناميوتچىنى يىقىتتى. ئىككىسى بىر ـ بىرىگە قارىشىپ كۈلدى.

بۇ جەڭدە بولۇپمۇ ئاراش مەرگەننىڭ ئامىتى كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئوقى ھېچبىر زايە كەتمەي تېگىپ تۇراتتى. باشقىلارمۇ زايە كەتكۈزمەسلىككە تىرىشىپ ئاتاتتى.

ئۇرۇش دېگەن قىزىق بولىدۇ، ھېچقانداق بۇيرۇقسىزلا بىردە دەھشەتلىك تۇس ئېلىپ، بىردە پەسلەپ قالىدۇ. مانا ھازىر

شۇنداق بولدى، ھەر ئىككى تەرەپتىن ئېتىش ئۈزلۈكسىزلا جىمىپ قالدى.

— بىزنىڭ تازا قاتتىق كۈچەپ جەڭ قىلىشىمىزغا توغرا كېلىۋاتىدۇ، نادەم، — دېدى قىز، — قاراڭ، دۈشمەنلەر بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ، ئۇلارنىڭ ئۈستىگە ئېغىر تىپتىكى قوراللىرىمۇ بار.

نادەم قىزغا قارىدى:

— قانداق، ئەنسىرەۋاتامسىز؟

— ياق، ئەنسىرىگىنىم يوق، ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتىۋاتىمەن.

— ئۇرۇش دېگەن ھەرقاچان كىشىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك بولىۋەرمەيدۇ، — دېدى نادەم ئويلىنىپ تۇرۇپ، — يېڭىش - يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. ئەمما، ئادالەتلىك ئۇرۇش ئاخىرى يېڭىپ چىقىدۇ. ئۇرۇشتا كوماندىرنىڭ پەم - پاراسىتى، تەدبىرچانلىقى، زېرەكلىكى بەك مۇھىم. ئېھتىمال، شۇنچە كۆپ دۈشمەننى بىراقلا سۈرۈپ كېتەرمىز ياكى چېكىنەرمىز. كوماندىر تەدبىرلىك، پاراسەتلىك بولسا، ئاز ئادىمى بىلەن كۆپ دۈشمەننى يېڭەلەيدۇ. بىزنىڭ يۇرتلاردا سادىر پالۋاننىڭ قورقماسلىقى، پەم - پاراستى توغرىسىدا ئەل ئاغزىدا سۆزلىنىپ يۈرگەن نۇرغۇن ھېكايىلەر بار. سادىر پالۋان چېرىكلەر بىلەن بىر ئۆزى ئۇرۇشقاندا، بىر ئورۇندا تۇرۇۋېلىپ ئۇرۇشقان ئەمەس، قېچىپ يۈرۈپ، پەم ئىشلىتىپ، قالپىقىنى تاشقا كىيدۈرۈپ قويۇپ ئۆزى مۆكۈۋېلىپ، ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ ئۇرۇشقان. — شۇڭا:

چېرىك ئاتىدۇ تاشقا،
سادىر ئاتىدۇ باشقا.

دەپ قوشاق توقۇغان - دە، — دېدى قىز كۈلۈمسىرەپ.

— سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرى ئۆزى توغرىسىدىكى داستان، بۇ داستاندىن بىز ئۇنىڭ پالۋانلىقىنى، قورقۇمسىزلىقىنى،

ئەقىل ـ پاراستىنى، زېرەكلىكنى كۆرەلەيمىز. ئىزامىدىنكام تەدبىرلىك كوماندىر، قاراڭ، بىزنى قانداق ئورۇنلاشتۇردى؟ ياسىغان ئىستىھكاملىرىمىزنى دۈشمەن تۇيماي ئالدىمىزدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئەنە ئۇلار پەستە، بىز ئېگىزدە، ئەڭ بولمىغاندا، تاش دومىلىتىپ بولسىمۇ ئۇلارنى يوقىتالايمىز، بىز تاغلاردا ئىزامىدىنكامنىڭ ئەقلى بىلەن مۇنداق ئورۇنلارنى كۆپ قىلدۇق. بەلكى بىزمۇ سادىر پالۋاندەك قېچىپ ـ چېكىنىپ يۈرۈپ ئۇرۇش قىلارمىز، بەربىر ئۇلارنى ئامان قويمايمىز، شەھەر تەرەپكە ھەرگىز ئۆتكۈزمەيمىز ...

رەيھان نادەمنىڭ مەردانە سۆزلىرىدىن ھاياجانلاندى:

— توغرا، سادىر پالۋاننىڭ ئەۋلادلىرى ـ دە، بىز.

— بىزنىڭ بەدەنلىرىمىزدە سادىر پالۋاننىڭ قېنى بار، — دېدى نادەم غۇرۇرلىنىپ، — قان بولغاندىمۇ قانداق قان دېمەمسىز، تەڭسىزلىك ـ ئادالەتسىزلىكتىن، زۇلۇم، خورلۇقتىن غەزەپلەنگەن قايىنىغان قان!

رەيھانمۇ غۇرۇرلىنىپ كەتتى:

— شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز يېڭىپ كېلىۋاتىمىز ـ دە!

— ئەلۋەتتە، — دېدى نادەم، — دۈشمەنلىرىمىز ئەنە، بىز شۇلارنىڭ زۇلۇمىدىن غەزەپلىنىپ ئاتلىنىپ چىققانلار، شۇڭا بىز يېڭىمىز. ئۇلارچۇ؟ بىزنى مەڭگۈلۈك خورلاش، بوزەك قىلىش ئۈچۈن كېلىۋاتقانلار، شۇڭا ئۇلار يېڭىلىدۇ.

گومىنداڭ مىنامىيوتچىلىرى شالاڭلاپ قالغان بىلەن باشقىلىرى ئىستىھكامغا يېقىنلىشىشقا باشلىدى. ئۇلار ھە دەپ يۇقىرىغا يامىشاتتى، بىر ئېتىپ، بىر ئۆمىلەپ، بەزى يەرلەردە ئىستىھكامغا ئوتتۇز مېتىر چامىسى يېقىنلاپ قالدى.

ئىزامىدىننىڭ بۇيرۇقى جاراڭلىدى:

— قول بومبىلىرى تاشلانسۇن!

ئەڭ دەسلەپ ئىزامىدىن ئاتقان قول بومبا پارتلىدى. كەينى ـ كەينىدىن يۇزلىگەن بومبىلار دەھشەتلىك پارتلاپ ئىستىھكام

ئالدىنى قار توزانلىرى قاپلاپ كەتتى.

سەپنىڭ بېشىغا ئەنۋەرنىڭ ئەتراپتى جايلاشقانىدى، ئەنۋەر جايلاشقان يەرنىڭ چەت تەرىپىدىن دۈشمەننىڭ بىر توپ ئادىمى ئۆيدەك يوغان بىر تاشنى پاناھ قىلىپ ئىستېھكامغا باستۇرۇپ كەلدى. ئەنۋەرنىڭ قىسمى ئۇنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، نەيزىۋازلىق ۋە قوچاقلىما جەڭ باشلىنىپ كەتتى.

— رەيھان !

غەزەپتىن كۆزلىرىدە ئوت يانغان نادەم چاققانلىق بىلەن رەيھاننىڭ ئالدىغا ئۆزىنى ئاتتى. رەيھان مىلتىقىنى تۆۋەنگە قارىتىپ تۇرغاندا ئۇنىڭ ئالدىدىكى تاشنىڭ يېنىدىن تۇيۇقسىزلا بىر گومىنداڭ ئەسكىرى چىقىپ رەيھانغا قارىتىپ مىلتىقىنىڭ ئىشتىكىنى توغرىلىغانىدى، ئۇنىڭ ئىشتىكى قىزغا ئۇرۇلۇش ئالدىدا نادەم ئىشتىكىنى قىقىۋەتتى ۋە دۈشمەننىڭ قورسىقىغا تەپتى. قىز شۇ چاغدا نادەمنىڭ كەينىدىن چىقىۋاتقان يەنە بىرىنى كۆردى ـ دە، پۈتۈن كۈچى بىلەن نادەمنى ئىتتىرىۋېتىپ، يوغان بىر تاش بىلەن دۈشمەننىڭ بېشىغا ئۇردى. ئۆزى كۈچ زەربىدىن ئوڭدىسىغا يىقىلدى. لېكىن، ئۇنى نادەم قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى.

بىر قولىغا ئوق تەگكەن ئىسھاق ئالدىغا ئەمدىلا كەلگەن ئىككى گومىنداڭچىنىڭ بىرىنىڭ بىقىنىغا ئىشتىكىنى شۇنداق تېز سانجىپ، ئىككىنچىسىگە بىر پەشۋا ئاتتى ـ دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ پاناھلىنىش تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشكەن يەنە بىرىنىڭ كۆكسىگە چاققانلىق بىلەن ئىشتىك سانجىدى. ئىككىلا قولىغا تاپانچا تۇتقان ئەنۋەر ئىستېھكامغا كىرىۋالغانلارنى ئېتىپ دومىلىتىشقا باشلىدى.

پۈتۈن سەپ بويىچە قول بومبىلىرى تاشلاش ئەۋج ئېلىپ كەتتى، گومبۇرلەشلەر تاغلارنى تىترەتمەكتە ئىدى. گومىنداڭ قوشۇنلىرى مىناميوتچىلىرىدىن ئاساسىي جەھەتتىن ئايرىلىپ قالغاچقا، بىر قەدەممۇ ئىلگىرىلىيەلمەي يەر بېغىرلاپ ياتاتتى ۋە

كەينى ـ كەينىدىن چۇشۇۋاتقان قول بومبىلىرى ئۇلارنى كەينىگە سىلجىشقا مەجبۇر قىلىۋاتاتتى.

نىزامىدىنىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈش تەدبىرى ئىشقا ئاشۇرۇلدى. ھەربىر پارتىزان پۇتۇن سەپ بويىچە ئىستىھكامدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ ھەيۋەتلىك ئۇررا سادالىرىنى ياڭرىتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

ـــ ھۇررا ! ... ھۇررا !

دولقۇنلىنىپ كېلىۋاتقان قەھرلىك سادادىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق توزانلار ئىچىدە ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمىغان گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئورنىدىن تۇرۇپ تۆۋەنگە قاچتى. مانا ئەمدى پارتىزانلارنىڭ ئوقلىرى ئۇلارنىڭ دۈمبىسىگە تەگمەكتە ئىدى. ساينىڭ تاپىنىغا چۈشكەنلىرى تىترىگەن قوللىرىنى كۆتۈردى.

گېنېرال شى پىڭ ئەللىكتەك ئادىمى بىلەن تاغ ئاغزىدىن بۆسۈپ ئۆتۈپ جىڭغا قاراپ قاچتى.

نىزامىدىن پارتىزانلىرىنىڭ بىر قىسمى تۆت يۈزگە يېقىن ئەسىرنى ئالدىغا سېلىپ شەھەرگە ماڭدى. ئۇلار كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشقاندا، سانسىزلىغان قۇزغۇنلار دۈشمەن ئۆلۈكلىرى ئۈستىدە ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئەگىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى.

2

قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرىدا قىزىرىپ تۇرغان غۇلجا ئاسمىنىدىكى شالاڭ بۇلۇتلار بۈگۈن مۆجىزە كۆرىدۇ ! غۇلجا شەھىرىدە ئادەم قېنى ئاقىدۇ، چۈنكى بۈگۈن قانلىق جەڭ كۈنى.

ـــ ئالغا !

ـــ ئالغا يولداشلار، ئالغا !

مۇشۇ بىر جۈملە سۆز جەڭچىلەرنى بىرلەشتۈرىدۇ ۋە ئۇلارنى ئالغا يېتەكلەيدۇ. مۇشۇ بىر جۈملە سۆزگە قانلىق جەڭلەرنىڭ مەزمۇنى، خەلقنىڭ ئارزۇ ـ تىلەكلىرى سىڭدۈرۈلگەن !

بۇ غەلىبە چاقىرىقى !

— ئالغا!!!

ھەرەمباغ، لەڭشاڭ بۆتخانىسى ۋە ئايروپىلان ئىستانسىسىلىرىدىكى دۈشمەن پوتەيلىرىگە قارشى شىددەتلىك جەڭ داۋام قىلماقتا ئىدى. قىسىملىرىمىزنىڭ ئاساسلىق كۈچى ھەرەمباغ بىلەن لەڭشاڭ بۆتخانىسىغا سېلىندى. توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوقلار، گۈمبۈرلەشلەر يەر - جاھاننى تىترىتىپ لەرزىگە كەلتۈرەتتى. قويۇق دەرەخلەر بىلەن چۈمكەلگەن شاھاجىنىڭ بېغى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى باغلارنىڭ دەل - دەرەخلىرى ئوقلار زەربىسىدىن قاراسلاپ سۇنماقتا، قارلار توزۇماقتا. زەمبىرەك ئوقى چۈشكەن يەرلەردىن قار، توپا توزانلىرى، كېسەك ۋە تاش پارچىلىرى ئۇچۇپ چىقىپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەكتە ۋە ئۇ يەرلەردە گوداڭلار پەيدا بولماقتا.

بۈگۈن ئالدىنقى سەپكە كەلگەن ئادەملەر ناھايىتى نۇرغۇن ئىدى. قىسىملىرىمىزنىڭ كەينىدە يېڭىدىن سەپكە كىرگەن پىدائىيلار كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ قوللىرىدا ئۇزۇن ياغاچ ساپلىق نەيزىلەر بار ئىدى. ئۇلارغا قوشۇلۇپ تاياق - چوماق تۇتقانلارمۇ، قىيقاس - چۇقان سېلىشقا كەلگەنلەرمۇ نۇرغۇن ئىدى. ئۇرۇش مەيدانىنىڭ ئالدىنقى سېپىدىن تارتىپ ئارقا سەپكىچە ئارىلىشىپ يۈرگەن شەپقەت ھەمشىرىلەر ئالدىراش يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈشەتتى.

بۈگۈن جەڭ مەيدانىغا نىزامىدىن كەلگەن، ئۇنىڭغا ئىككى كىشى ھەمراھ بولۇپ يۈرەتتى. ئۇ نەيزە، كالتەك - توقماق بىلەن قوراللانغان قىيقاس - چۇقانچىلارنىڭ يېنىغا كەلدى:

— ساڭا قورال يېتىشمەپتۇ - دە، — دېدى نىزامىدىن كالتە پاختىلىق چاپان سىرتىدىن ئارغامچا بىلەن بېلىنى باغلىۋالغان ياش يىگىتكە كۈلۈمسىرەپ.

— بىزنىڭ كۆپچىلىكىمىزدە قورال يوق، — دېدى يىگىت، — ئەگەر دۈشمەن بىلەن گىرەلىشىپ قالساق، مۇشت بىلەن پەشۋا بىزنىڭ قورالىمىز بولىدۇ.

ھەممىسى پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. نىزامىدىنمۇ كۈلۈپ

دېدى:

— يارايسىلەر، خەلقىمىز مانا مۇشۇنداق قوزغالغان، ئۇنىڭغا نېمىمۇ تەڭ كېلەلەيدۇ - ھە ؟!

نىزامىدىن قالايمىقان سەپلەرنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، بىر توپ ئادەملەر يېنىغا كەلدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى نەيزە، بەزىلىرى چوماق تۇتقان ۋە بەزىلىرى قۇرۇق قوللا ئىدى.

— نەيزەڭ ئىتتىكمۇ؟

— ۋاھ ... بۇنى بىلەپ قالتىس ئىتتىك قىلىۋەتتىم، شەمشەر دەڭا.

— ياخشى.

— ئەگەر يولى كەلسە، نەچچىسىنىڭ جېنى جەھەننەمگە كېتىدۇ بۇنىڭ بىلەن.

— ئەگەر مىلتىقىمىز بولسىغۇ ئەڭ ئالدىغا باراتتۇق، چوماق بىلەنمۇ ئۆز ھەسسىمىزنى قوشىمىز - دە، ئەمدى. بۇگۈن بۇ ئاپەتلەرنى جەزمەن يوقىتىپ، مەجبۇرلاپ ئەكىرىپ كەتكەن ئورۇق - تۇغقانلىرىمىزنى قۇتقۇزماقچىمىز، — دېدى پاكىنەك بىر ئادەم.

گومىنداڭچىلار سىلىڭبۇنى تارتقۇزۇپ قويۇپ، ھەرەمباغقا قاپسىلىپ قالغان كۈنىنىڭ ئەتىسى قېچىشقا ئۇلگۇرەلمەي قالغان بايكۆل، يېڭىھايات مەھەللىلىرىنىڭ بىر قىسىم ئادەملىرىنى بالىچاقىلىرى بىلەن ھەرەمباغقا ئەكىرىپ كەتكەنىدى.

نىزامىدىن ئۆزلۈكىدىن قوزغىلىپ بۇ يەرگە كەلگەن، مىلتىق ئاۋازىدىن ئىلھاملانغان بۇ پىدائىيلار سەپلىرىنى ئارىلاپ چىقىپ ھاياجانلانغانىدى. ئۇ كۆپچىلىككە مۇنداق دېدى:

— بۇگۈن ھەرەمباغنى چوقۇم ئالىمىز، بۇگۈن شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ غۇلجىدىكى ئەڭ ئاخىرقى قىسىملىرىمۇ تەلتۆكۈس تۈگەيدۇ!

تاڭ ئاتقۇچە نىشانلانغان ئورۇنلار ئېلىنىپ بولۇش كېرەك ئىدى. لېكىن، ئىلگىرىلەش ئاستا بولۇۋاتىدۇ، تاڭ يېقىنلاپ

كەلمەكتە. قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ ھەممە ئادەمنى ئويلىتىۋاتقان جىددىي سوئال ئىدى.

نىزامىددىن شاھاجىنىڭ بىغىنىنىڭ تۆۋىنىدىكى قورۇغا جايلاشقان ئىستىھكامدا تۇرۇپ ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلماقتا.

كەينى ـ كەينىدىن بىرنەچچە پاي زەمبىرەك ئوقى كېلىپ چۈشتى ـ دە، ئەتراپنى تىترىتىۋەتتى. يەرگە چاپلىشىپ يېتىۋالغان جەڭچىلەر ئارىسىدىكى ئەنۋەر بېشىنى كۆتۈرۈپ ئالدىدا ئوق ئۇزۇپ تۇرغان پوتەيگە تىكىلدى. ئۇنىڭ ئوڭ ۋە سول يېنىدا ئىككى جەڭچى شۇ پېتىچىلا يېتىپ قالغانىدى.

غەزىپىنى ھېچ باسالمىغان ئەنۋەر كەينىگە سىلجىپ يېنىپ نىزامىددىننىڭ يېنىغا كەلدى. سۇرلۇك بىر تۇستە خىيال قىلىپ تۇرغان نىزامىددىن كەينىگە بۇرۇلۇپ، مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ تۇرغان ئەنۋەرگە قارىدى، يېنىدىكى ئىككىيلەنمۇ ئەنۋەرگە تىكىلدى.

ـــ رۇخسەت قىلىڭ، ـــ دېدى ئەنۋەر ئۆزىنى باسالمىغان ھالدا، ـــ دۈشمەن ئىستىھكامىغا ھۇجۇم بىلەن ئوت ئېچىشقا!

نىزامىددىن بېشىنى قاتتىق سىلكىدى:

ـــ پوتەينى گۇم قىلماي تۇرۇپ ھۇجۇمغا ئۆتۈش ـــ ئۆزىمىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بىلەن باراۋەر!

ـــ بىزدە چىقىم كۆپ بولۇۋاتىدۇ.

ـــ قانني قان بىلەن يۇيىمىز دېمەكچىمۇسىز؟

ـــ يېتىۋېرەمدۇق؟

ـــ ئۇرۇش چىقىمسىز بولمايدۇ، لېكىن بىلىپ قويۇڭ، بىز بىكارغا قان تۆكمەيمىز، چىقىم بەدىلىگە ئازادلىق غەلىبىسىگە ئىگە بولىمىز.

ـــ ھۇجۇمغا ئۆتمىسەك ...

ـــ جىددىي پەيتتە ئۆزىنى بېسىۋالالماسلىق كوماندىرنىڭ مەغلۇبىيىتى، ئەنۋەر ئەپەندى! ـــ دېدى نىزامىددىن دەرھال ئۇنىڭ سۆزىنى كېسىپ، ـــ سەۋر قىلىڭ، ھۇجۇم ئالدىمىزدا!

ئارىنى بىر مىنۇتتەك جىملىق باستى. نىزامىدىنىنىڭ كۆز ئەتراپلىرىدىن تارتىپ كەڭ ماڭلايلىرىغىچە ئۇششاق قورۇقلار پەيدا بولغانىدى، ئۇ مۇنداق دېدى:

— قىسىملىرىڭىزنىڭ بىر قىسمى دۈشمەن توپچىلىرىغا توختىماي ئوت ئاچسا، ئوقنى پاناھ قىلىپ، قالغان قىسمى غەربىي تۆپىلىككە چىقسا قانداق؟

ئەنۋەرنىڭ چىرايى ئېچىلدى.

— ناھايىتى ياخشى، — دېدى ئۇ جانلىنىپ، — مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئالغا سىلجىيلى.

نىزامىدىن يېنىدىكى ئاقىلبەككە قاراپ:

— ئۇرۇش مەيدانىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى قىسىملار مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئالغا سىلجىش كېرەك! — دېدى بۇيرۇق ئاھاڭىدا.

نىزامىدىنىنىڭ مۇشۇ بۇيرۇقى ئاقىلبەك ئارقىلىق پۈتۈن ئۇرۇش مەيدانىدا ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ جاراڭلاشقا باشلىدى:

— غەربىي تۆپىلىككە قاراپ ئالغا!

— غەربىي تۆپىلىككە قاراپ ئالغا!

ئەنۋەر باتالىيونىنىڭ بىر قىسمى ئۆز دائىرىسىدىكى پوتەيلەرگە توختىماي ئوت ئېچىشقا باشلىدى، قالغان قىسمى ھەرەمباغنىڭ غەربىي تۆپىلىكىگە قاراپ ئالغا سىلجىدى. يەر بېغىرلاپ ئالغا سىلجىۋاتقان جەڭچىلەر پوتەيلەرنى شىددەت بىلەن ئوققا تۇتماقتا، چوغ بولۇپ ئۇچۇۋاتقان سانسىزلىغان ئوقلار، ھەرەمباغ تۆپىلىكىنى يورۇتۇۋەتكەن، قوماچ قورۇغاندەك ئاڭلىنىۋاتقان ئاۋازلار، گۈلدۈرلىگەن، قاراسلىغان، ئۇشقىرتقان ئاۋازلار پۈتۈن شەھەرنى زىلزىلىگە سالماقتا ئىدى.

— ئەگەر ئاشۇ چولاق تامغا يېتىۋالسام، — دېدى بىر قولى تېڭىلغان پىلىموتچى ئىسھاق يەردە دۈم يېتىپ يېنىدىكى ھەمراھىغا، — قالتىس ئىش بولاتتى - دە.

— شۇنداق، — دېدى جامالىدىن، — ئۇنىڭ ھىمايىسىدە نۇرغۇن جەڭچىلەر ئۇ يەرگە بېرىۋالاتتى.

شۇنداق ئىدى، نۇرغۇن جەڭچىلەر ئۇ يەرگە يېتىۋالسا قول بومبىلىرىنى كۆچەپ ئېتىپ نىشانغا يەتكۈزۈش مۇمكىن ئىدى. ئۇ چاغدا دۇشمەن قورغىنىنىڭ بىر قانىتىدىن تۆشۈك ئېچىلغان بولاتتى.

— قېنى، كوماندىر، بۇيرۇقۇڭنى قىل، — دېدى ئىسھاق، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇراتتى، بارماقلىرى پىلىموت كورجۇگىنى قاتتىق قىستى.

— قول بومبىلىرى تاشلانسۇن !

بومبىلار پوتەينىڭ ئەتراپىدا پارتلاپ، قار ئارىلاش توتەكلەر كۆتۈرۈلدى. شۇ پەيتتە ئىسھاق پىلىموتنى كۆتۈرۈپ ئۇچقاندەك يۈگۈردى. بىراق، توتەكلەر ئارىسىدا ئۇچۇپ كەلگەن ئوقلار ئۇنى بىردىنلا توختىتىپ قويدى. ئۇ قىڭغىيىپ يىقىلدى. كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمىگەن رەيھان ئۆزىنى ئۇ يىقىلغان يەرگە ئاتتى.

كىمدۇر بىرى ۋارقىرىۋەتتى:

— ھەي ... يامان بولدى ـ دە ! ... ئىسىت ! ...

ئۇ ئىسھاقنىڭ بېشىنى تىزىغا ئالدى، ئوق ئۇنىڭ ئوڭ مۈرىسىنىڭ ئاستىغا، چوڭ يانپېشىغا ۋە سول قولىنىڭ جەينىكىگە تەگكەنىدى. ئۇ كۆزىنى ئاچتى. شۇ چاغدا پوتەينىڭ يېنىدىكى تام ئۆرۈلدى ـ دە، قورغان ئىچىدىن گومىنداڭ قوشۇنلىرى ۋارقىرىشىپ ھۇجۇم بىلەن چىقىپ كەلدى، رەيھان ئىسھاقنىڭ قولىدىكى پىلىموتنى ئالدى ـ دە، چولاق تامنىڭ ئۈستىگە قويۇپ سايرىتىۋەتتى. ھۇجۇم قىلىپ چىققان دۇشمەن ئوڭدا ـ دۈمدە يىقىلىشقا باشلىدى ... شۇ ئەسنادا قول بومبىلىرىنى تېز ـ تېز تاشلىشىپ، بىرنەچچە جەڭچى يۈگۈرۈپ يېتىپ كەلدى. ئورۇن ئىگىلەش ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. باتىرغازى رەيھاننىڭ قولىدىن پىلىموتنى ئالدى. رەيھان قاتتىق يارىدار بولغان ئىسھاقنى چوڭقۇر گوداڭغا سۆرەپ چۈشۈپ،

سومكسىدىن دورىلىرىنى ئالدى ـ دە، تېزلىك بىلەن تېڭىشقا باشلىدى. ئىسھاق سۆزلەپ ياتاتتى.

غەزەپتىن چىشلىرى كىرىشكەن ئەنۋەر غەربىي تۆپىلىككە قاراپ ئىلگىرىلىشىنى داۋام ئەتكۈزدى. يەر بېغىرلاپ چاققانلىق بىلەن ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان ئەنۋەر، نادەم ھەم ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭغان ۋارىسجان باشقا جەڭچىلەردىن ئۇزاپ كەتتى. ۋارىسجاننىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ، قوللىرى تىترەيتتى. ياخشى پۇرسەت كەلدى، دەپ ئويلىدى ئۇ مىلتىقنىڭ ئۇچىنى نادەمگە توغرىلاپ، يان تەرەپتىن ئاتماقچىدى، تەپكىنى باساي دېگۈچە، دۈشمەن پوتىيىدىن چىققان ئوقلار ئۇنى يەرگە چاپلىشىپ يېتىلىۋېلىشقا مەجبۇر قىلدى. ئوق بېسىلغاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغانىدى، ئۇنىڭغىچە بىر نەچچە جەڭچى يېتىپ كەلدى. ناھايىتى تەسلىكتە قولغا كەلتۈرگەن پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈپ قويغان ۋارىسجان تولغىنىپ كەتتى، يۈرىكىنى قانداقتۇر بىر ئەلەم تاتىلىغاندەك بولدى. «خەپ توختاپ تۇر، بۈگۈنغۇ سېنى ئەپلەرمەن» دەيتتى ئۇ ئىچىدە.

ئەنۋەرنىڭ ئاۋازى جاراڭلىدى:

— ئالغا! يولداشلار، ئالغا!

جەڭچىلەر يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوقلار ئارىسىدىن يەر بېغىرلاپ ئالغا سىلجىماقتا ئىدى. شۇ ئارىلىقتا بىر جەڭچىگە ئوق تەگدى. جەڭچىلەرنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان رەيھان بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ يۈگۈردى.

— رەيھان! ...

رەيھان يۈگۈرگىنىچە ھېلىقى ئوق تەگكەن جەڭچىنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى، بىر جەڭچى جان ئۈزگەنىدى. رەيھان ئۇنى مۆرىسىگە ئارتىپ ماڭدى. ئۇ ئون مېتىردەك تۆۋەنلىگەندە نادەمنىڭ يېنىدا كېتىۋاتقان يەنە بىر جەڭچىنىڭ ماڭلىيىنىڭ ئوڭ چېتىگە ئوق تەگدى، قان ئېتىلىپ چىقىپ، ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزىنى بويىدى. نادەم ياغلىقى بىلەن دەرھال قان چىقىۋاتقان

يەرنى بېسىپ تۇرۇۋالدى ــ دە، ۋارقىرىدى:
ــ قېنى سىز رەيھان !
بۇ ئاۋاز رەيھاننىڭ قۇلىقىغا جاراڭلاپ يېتىپ كەلدى، ئۇ ئالدىغا يېتىپ كەلگەن يەنە بىر شەپقەت ھەمشىرە قىزغا دۇمبىسىدىكى ئۆلگەن جەڭچىنى قالدۇرۇپ، ئۆزى قايرىلىپ ئالغا ماڭدى. يارىلانغان جەڭچىنىڭ ھوشى بار ئىدى. سومكىسىدىن دورىلىرىنى ئېلىپ، جەڭچىنىڭ بېشىنى چاپسانلىق بىلەن تاڭدى ــ دە، قانغا بويالغان يۈز ــ كۆزلىرىنى پاختا بىلەن ئېرتتى. رەيھان شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئەزايى ــ بەدىنىنىڭ تەرلەپ سۇ بولۇپ كەتكىنىنى، يۈزلىرىدىن تەر تامچىلىرىنىڭ شۇرقىراپ ئېقىۋاتقانلىقىنى سەزدى. تەردىن ھۆل بولغان مەڭزى ۋىلىلداپ يانماقتا ئىدى.
قىسىملىرىمىز ھەرەمباغنىڭ غەربىي تۆپىلىكىدىكى زاراتگاھلىقنى ئىگىلىدى. جەڭ مانا ئەمدى دۈشمەن ئىستىھكاملىرىغا يېقىن، بىراق ئۇچۇقچىلىقتا بولۇۋاتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن تېز ھەرىكەت قىلىشقا توغرا كېلەتتى. ئېرىقنىڭ قىرلىرى، توپا ئېلىنىپ ئازگال بولۇپ قالغان جايلار، قارغا كۆمۈلگەن زۇمچەك ــ زۇمچەك قەبرىلەر جەڭچىلەر ئۈچۈن ئەڭ ياخشى دالدا بولۇپ قالغانىدى.
نادەم ئۆمىلەپ بىر قەبرە يېنىغا ماڭدى. بۇ پوتەيگە يېقىن ۋە ھۇجۇم قىلىشقا ئەپلىك جاي ئىدى. ۋارىسجانمۇ نادەمنىڭ كەينىدىن شۇ يەرگە بېرىپ ئەپلىك بىر جايغا ئورۇنلاشتى. مانا شۇ چاغدا يۈرىكى يەنە دۈپۈلدەپ ئۇرۇشقا باشلىدى، قوللىرى تىترىدى، ئۇ ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇدى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا رەيھاننىڭ نادەمگە قىلىدىغان يېقىنلىقلىرى ۋە ئۆزىگە قىلىدىغان سوغۇقلۇقلىرى بىرمۇبىر كەلدى ــ دە، چىشلىرى كىرىشتى. ئەنە شۇنداق دەككە ــ دۈككىدە مىلتىقىنى ئاستا نادەمگە تەڭلىدى، بىر سېكۇنت، ھە، جۈرئەت قىلىدىغان بىرلا سېكۇنت ...
ــ مىلتىقىڭنى تۈز تۇت !

ئـۇ تۇيۇقسـىز چىقـقان ئاۋازدىن چـۆچـۈپ كـەتتـى. بۇ ئۇنىـڭ يېنىغا ئۆمىلەپ كەلگەن ئاراشنـىڭ ئاۋازى ئـىدى. ۋارىسجان شـۇ چاغدىلا ئۆزىنى ئاجايىپ بىر دەھشەت ئورىۋالغانلىقىنى سەزدى ـ دە، ۋەھىمىلىك ئاۋازدا:

ــ سەنمـىدىڭ، ئەجـەب چۆچۈتتـۈڭ كىشـىنى، ــ دېدى بىـر قىسما ھالغا چۈشۈپ.

ــ كەينىڭدە دۈشمەن بولمىسا، چۆچۈپ كېتىشىڭ قىزىققۇ!

ۋارىسجان نېمە دېيىشىنـى بىلەلـمەي، ئوسال ھـالغا چۈشـۈپ تەمتىرەپ قالدى:

ــ پوتەيگە ناھايىتى قاتتىق تىكىلىپ تۇرۇپ كېتىـپتىمـەن، ــ دېدى گەپ ياساپ.

ــ ئاراش، ھۈنىرىڭنى كۆرسەتسەڭچۇ ئاراش، ــ دېدى نـادەم پوتەيدىن كۆزىنى ئالماي.

ــ مەنمۇ شۇنىڭغا كەلدىم، مەشە ئەپلىكتەك قىلىدۇ.

تـاڭ ئـېتىـپ كـېتـىۋاتـىدۇ. مانـا سۈبھى، تـاڭ ئـالدىدىكـى قاراڭغۇلۇق ھازىرلا ئۆتۈپ كېتىدۇ، قانداق قىلىش كېرەك زادى؟

بۇ سوئال ھەممە ئادەمنىڭ مېڭىسىنى چـىرمىۋالـغانىدى، بـۇ سوئال ھەممە ئادەمنى قىيناپ ئازابلىماقـتا ئىدى. جـىلە بولـۇپ تۇرغـان باتالـيون كومـانـدىرىنـىڭ ئالدىغـا نىزامـىدىنىنـىڭ بۇيرۇقىنى ئېلىپ ئاقىلبەك يېتىپ كەلدى، ئۇنىڭ يۈزلىرىدىن تەر تامچىلاپ تۇراتتى. ئاقىلبەك:

ــ پوتەيلـەرنى پارتلىتىـشقا ئادەم ئـەۋەتىلسۇن، ــ دېـدى ئۇنىڭغا.

ــ خوپ.

ئاقىـلبەك ئۇرۇش مـەيدانىنـىڭ باشقـا سەپلىـرىگە يۈگـۈرۈپ كەتتى.

ــ يـولداش كومـانـدىر، ــ دېـدى بـىر جەڭچـى بېشـىنـى كۆتۈرۈپ، ــ رۇخسەت قىلىڭ، پوتەيگە بومبا تاشلاشقا !

ــ بېرىڭ ئـىنىم، ــ دەۋەتتـى ئەنۋەر دەرھالـلا. جەڭچى يـەر

بىغىرلاپ ئالغا كەتتى. ئوقلار توختاۋسىز ئېتىلىۋاتاتتى. ئەنۋەر جەڭچىدىن كۆز ئۈزمەيتتى. ئۇ پوتەيگە يېقىن باردى ـ دە، قول بومبىسىنى ئاتتى، پوتەي تۆشۈكىدىن قويۇق ئىس چىقتى ۋە پوتەي ئېتىشتىن دەرھال توختاپ قالدى، ئەنۋەر خۇشال بولۇپ ئورنىدىن ئىتتىك تۇردى ـ دە !

ــ ئالغا ! ــ دەپ ۋارقىراپ بۇيرۇق قىلدى، پۈتۈن جەڭچىلەر «ھۇررا ! ...» دېيىشىپ ئورنىدىن تۇرۇشۇپ يۈگۈردى ... لېكىن، تۆت ـ بەش قەدەم يۈگۈرەر ـ يۈگۈرمەيلا تۆشۈكتىن ئوق چىقىپ قالدى. ھېلىقى جەڭچى خەتەرلىك يەردە يىقىلدى. كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي ئالغا ئىنتىلگەن رەيھاننى باشقىلار قويۇۋەتمىدى. يەنە بىر جەڭچى يەر بېغىرلاپ ئالغا ماڭدى، بىراق ئۇنىڭغىمۇ ئوق تەگدى. ئەھۋال جىددىيلەشمەكتە، ھەممىنىڭ كۆزلىرىدە يانغان قەھر ـ غەزەپ ئۇچقۇنلىرى گويا يالقۇنغا ئايلانماقتا ئىدى.

تەرى تۇرۇلگەن، ئاچچىقى كەلگەن ئەنۋەرنىڭ قېشىغا نادەم ئۆمىلەپ يېتىپ كەلدى:

ــ يولداش كوماندىر! ــ دېدى ئۇ ئۆزىنى باسالماي ھاياجانلانغان ھالدا، ــ رۇخسەت قىلىڭ، ھازىر بېرىپ ئۇجۇقتۇرىمەن !

ئەنۋەر ئويلىنىپ قالدى.

ــ ماڭا ئىشىنىڭ، كوماندىر! ــ نادەمنىڭ ئاۋازى قەتئىي ئىدى.

ــ ماقۇل، بارغىن، ــ دېدى ئۇ ۋە قايىقىنى تۇرگەن ھالدا دۈشمەن پوتەيىگە قارىدى.

نادەم يېنىدىن بومبىلىرىنى قولىغا ئالدى ـ دە، يەر بېغىرلاپ تېز سىلجىپ ماڭدى. جەڭچىلەر قوراللىرىنى بەس ـ بەس بىلەن سايرىتىۋەتتى. ئۇ تولغىنىپ ـ سىلجىپ ئالغا بارماقتا ئىدى، ئەتراپلىرىغا ئوقلار ۋىڭىلدىشىپ چۈشۈپ تۇراتتى. ئەنۋەرنىڭ

كۆزى نادەمدە، رەيھاننىڭ كۆزى نادەمدە، ھە، ۋارىسجاننىڭمۇ كۆزى نادەمدە ئىدى. جەڭچىلەر بىرياقتىن ئاتاتتى، بىرياقتىن ئۇنىڭغا ئۈمىد بىلەن قارايتتى.

نادەم پوتەيگە يېقىن باردى ـ دە، ئوق پۈتى بىلەن تىزلىنىپ تۇرۇپ كۈچ بىلەن بومبا ئاتتى، كەينى ـ كەينىدىن يەنە ئىككىنى ئاتتى. كۈچلۈك گۈمبۈرلەش بىلەن پوتەينىڭ بىر تەرىپى گۈمۈرۈلۈپ چۈشتى! ھەرەمباغ قورغىنىغا تۈنجى ئىشىك ئېچىلدى. نادەم قورغاننىڭ ئىچىگە قارىتىپ ئاپتوماتتىن ئوق ئۈزدى. ھاياجان ھېسلىرىدىن يۈرەك ـ باغرى دولقۇنلىنىپ، يۈزلىرى نۇرلىنىپ كەتكەن ئەنۋەر ئورنىدىن دەرھال تۇرۇپ، قولىدىكى تاپانچىسىنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھالدا:

ـــ ئالغا! ... ـــ دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى ۋە ئۆزى ئۈچقاندەك ئېتىلدى. پۈتۈن جەڭچىلەر ھۇررا سادالىرىنى ياڭرىتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. بىراق، نەدىندۇر ئۇچۇپ كەلگەن بىر تال ئوق ئەنۋەرنى كېتىۋاتقان ئورنىدا توختىتىپ قويدى، ئۇ سەنتۈرۈلۈشكە رەيھان يۈگۈرۈپ كېلىپ يۆلىۋالدى. بۇ چاغدا تەرەپ ـ تەرەپتىن كۈچلۈك دېڭىز دولقۇنلىرىدەك قىيقاس ـ چۇقانلار ۋە ھۇررا سادالىرى كۆتۈرۈلدى. سادالار بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ يەرۇكۆكنى تىترەتتى. بۇ غەلىبە ساداسى، ئالغا قاراپ يۈرۈش قىلىش ساداسى ئىدى. نەيزىچىلەر، قىيقاس ـ چۇقانچىلارمۇ ئاشۇ سادا بىلەن ئېگىزلىككە يۈگۈرۈشۈپ چىقماقتا ئىدى.

دولقۇنلىنىپ ـ قەھرلىنىپ كېلىۋاتقان غەلىبە سادالىرىدىن ئۆزلىرىنى تامامەن يوقاتقان گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي قاچماقتا ۋە بەزىلىرى قورallىرىنى تاشلاپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، تىترىگەن قوللىرىنى كۆتۈرمەكتە ئىدى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تارىخىغا يېزىلغان بۇ مۇقەددەس كۈن ـــ 1945 ـ يىلى 29 ـ يانۋار ئىدى.

3

تاڭ ئاتتى.

بۈگۈنكى كۈن غۇلجا تارىخىدا ئۆچمەيدىغان كۈن، يۈرەك يېرىلغۇدەك خۇشاللىق كۈنى، ئاجايىپ جۇشقۇنلۇق بىر كۈن بولدى. يۈزلىرىگە تەبەسسۇم يۈگۈرگەن، يۈرەك - باغرى دولقۇنلانغان كىشىلەر قاتتىق سوغۇقتا قارىماي كوچىلارغا چىقتى. بىر - بىرىگە غەلىبە خەۋەرلىرىنى يەتكۈزۈشۈپ، ھەرەمباغ ۋە لەڭشاڭ بۇتخانىسىنىڭ ئېلىنىشىدا ئوتتۇرىغا چىققان ئاجايىپ مەردلىكلەر، قەھرىمانلىقلار ھەققىدە ھېكايە ئېيتىشىپ قىن - قىنىغا پاتماي قېلىشقانىدى.

كىشىلەر گومىنداڭ قوشۇنلىرى سەكسەن تۆت كۈن ساقلاپ ياتقان ۋە ئاخىر تاشلاپ قاچقان ھەرەمباغ قورغىنىنى كۆرۈش ھەم بەزىلىرى ئۇ يەرگە ئەكىرىپ كېتىلگەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ تەقدىرىنى ئۇقۇش ئۈچۈن شۇ ياققا مېڭىشتى.

كىشىلەر توپى ئۇرۇش خارابىسىگە ئايلانغان ھەرەمباغنىڭ ئىچىگە كىردى.

رەيھان ئۆيمۇئۆي كىردى، ھەر تەرەپكە كەتكەن يەر ئاستى يوللىرىغا چۈشتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەتراپقا تەلمۈرگەندەك باقاتتى، يۈزلىرى بارغانسېرى پەرىشانلىققا چۆشمەكتە، كۆزىدىن بۇلدۇقلاپ ياش قۇيۇلماقتا ئىدى.

ئۆيلەر ۋەيران قىلىنغان، تاملار غەلۋىردەك ئۆتمۈتۆشۈك بولۇپ كەتكەن، پوتەيلەرنىڭ بەزىلىرىنىڭ يېرىمى يوق، بەزىلىرى پۈتۈنلەي گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن، قىيسىيىپ قالغان ئۆيلەردىن تېخىچە قاپقارا ئىسلار بۇقسىماقتا ئىدى.

رەيھان زالدەك يوغان بىر ئۆيگە كىردى، بۇ ئۆيدە ھەر خىل ھايۋان ئۇستىخانلىرى چېچىلىپ تۇراتتى. يېڭىلا بۇغۇزلاپ قويۇلغان ئورۇق بىر ئاتمۇ ياتاتتى. كىشىلەر ئارىسىدا يۈرۈپ

ئۇياق ـ بۇياققا تېزلا سەپسالغان رەيهان بۇ ئۆيدىن ئالدىراپ چىقىپ، كىچىكرەك يەنە بىر ئۆيگە كىردى. بۇلۇڭدا ئۇچ ئۆلۈك دۆم ياتاتتى. ئۇڭ تەرەپتىكى تامغا بىر يىگىتنىڭ ئىككى قولىنى كېرىپ مىخلاپ قويۇپتۇ، ئۇنىڭ كىيىملىرى جۇل ـ جۇل، يۇزلىرى ئاپپاق تاتىرىپ كەتكەن، قولىقىدىن ئاققان قان بويۇنلىرىدا ئۇيۇپ قالغان، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن، كۆكرىكى داغلانغان، تىلى ۋە بۇرنى كېسىلگەن، چىشلىرى كىرىشكەن، بېشى سەل ساڭگىلىغانىدى، قاتقان كۆزلىرى قورقۇنچلۇق ۋە ئېچىنىشلىق هالدا كۆرۈنەتتى.

— ياقۇپ ! ... — بىر ياش يىگىت هۆڭگۈرەك ئېتىپ يىغلاپ مۇردىغا ئۆزىنى ئاتتى.

رەيهان بۇ ئۆيدىن چىقىپ، يەنە بىر ئۆيگە كىردى. ئىشىكتىن كىرگەن يەردە بىرنەچچە تال ياپىلاق داغلاش ـ جازالاش قوراللىرى تۇراتتى، هەممىسىلا يەر قان داغلىرى بىلەن بۇلغانغانىدى. ئۆيدە ئانىدىن توغما هالدا يالىڭاچلانغان، كۆكسىلىرى كېسىپ تاشلانغان بىر ئايال ياتاتتى. ئايالنىڭ چاچلىرى يۇلۇنغان، تەنلىرى داغلانغان، يۇزلىرى قىيما ـ چىيما بولۇپ كەتكەن، بەدىنى ئاللىقاچان قېتىپ قالغانىدى. ئايالنىڭ يېنىدا جان يېرى كېسىپ تاشلانغان تۆت ياشلار چامىسىدىكى بىر ئوغۇل بالىمۇ ئۆلۈك هالدا ياتاتتى. قەلبىدە غەزەپ ئوتلىرى يانغان كىشىلەر ئۆزلىرىنى باسالماي هۆڭگۈرەك ئېتىپ يىغلىشۇەتتى. ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىدا دۆم ياتقان بىر جەسەتنى بىرسى ئوڭدا قىلدى. رەيهان كىشىلەرنى ئىتتەرگىنىچە شۇ يەرگە كېلىپ ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى، ئۇچ يېرىدىن ئوق يەپ ئۆلگەن بۇ كىشىگە سەپسېلىپ قارىدى ـ دە، بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى !

— تاغا ! ... — ئۆزىنى ئۆلۈكنىڭ ئۇستىگە تاشلىدى.

ئۇ رەيهاننىڭ تاغىسى ئىدى. رەيهاننىڭ تاغىسى بايكۆل مەهەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ، گومىنداڭچىلار هەرەمباغ

ئىچىگە قاچقان كۆنى ئۇ بالىچاقىسىنى شەھەر ئىچىگە كۆچۈرۈپ كەلگەن، ئەتىسى سېغىپ ئىچىۋاتقان كالىسىنى ئەكېلىش ئۈچۈن ئىككىنچى قېتىم قورۇسىغا بېرىپ كالىسىنى يېتىلەپ چىقىۋاتقاندا، گومىنداڭچىلار ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، كالىسى بىلەن بىللىلا ھەرەمباغ ئىچىگە ئەكىرىپ كەتكەنىدى. قايسى كۈنى ھېلىقى ئايالنى بالىسى بىلەن قاتتىق قىينىغان چاغدا، ئۇ چىداپ تۇرالماي ئېتىلىپ بېرىپ ئايالنى قىيناۋاتقان گومىنداڭچىنى كۆتۈرۈپ يەرگە قاتتىق ئۇرغان، شۇ چاغدا ئىككىنچىسى تاپانچا بىلەن ئۇنى ئېتىۋەتكەنىدى.

ئۆپكە - ئۆپكىسىنى باسالمىغان رەيھان كىشىلەرنىڭ تەسەللى بېرىشى بىلەن ئاران ئورنىدىن تۇردى.

ھايات گۈللىرى بەرگىدىن ۋاقىتسىز ئاجراپ دەسسەلگەن، قەلبى ئەلەم زۇلۇمىدا ئۆرتەنگەن، ئازادلىققا تەلپۈنگەن ۋۇجۇدى جاللات تىغى بىلەن چانالغان، گۇناھسىز، شەبنەمدەك تازا تەنلەر ھەربىر ئۆيدىن بەشلەپ - ئونلاپ تېپىلاتتى. كۆز بۇلاقلىرىدىن ئۇنچىدەك تىزىلىپ چىقىۋاتقان ياشلىرىنى يىرتىق چاپانلىرىنىڭ يېڭىگە ئېرتىپ، ھەرەمباغ قورغىنى ئىچىدىن چىقىۋاتقان ئادەملەر قەدەملىرىنى ئاستا - ئاستا بېسىپ، بايكۆل مەھەللىسى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

4

بايىراقتا نادەم ئەنۋەردىن قۇشقاچ تىلىدەك قىسقىلا بىر خەت تاپشۇرۇۋالدى، خەتتە: «نادەم، ھايال قىلماي باتىرغازى، ئاراش، جامالىدىن، رەيھان، ۋارىسجانلارنى باشلاپ كەل، يولداش كېۋىر توغرىسىدا يېزىلغان ماقالىنى بىللە كۆرىمىز» دېيىلگەنىدى. شۇڭا، نادەم ئۇلارنى باشلاپ دوختۇرخانىدا داۋالىنىۋاتقان ئەنۋەرنىڭ قېشىغا كەلدى.

قايسى كۈنى گېزىتخانىنىڭ ئىككى مۇخبىرى دوختۇرخانىغا

كېلىپ ئەنۋەرگە «سىز توغرۇلۇق بىر ەر نەرسە يېزىش ئۈچۈن كېلىۋىدۇق» دەپ ئېيتقاندا، ئەنۋەر:

— ئاۋۋال سىلەر يازىدىغان بىر جەڭچى بار، ئۇ كېۋىر ئىسىملىك يىگىت، ئۇ مەردلىك بىلەن قۇربان بولغان قەھرىمان! — دېگەندى ۋە كېۋىرنىڭ تارىخىنى، بولۇپمۇ ئۇرۇشقا قاتناشقاندىن بېرىقى جەڭگىۋار پائالىيەتلىرىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەندى. مۇخبىرلار كېۋىرنىڭ ئىشلىرىدىن تەسىرلىنىپ:

— بولىدۇ، بىز بۈگۈنلا يېزىپ، ئەتە سىزگە ئەكېلىمىز، — دېگەندى.

— مۇخبىرلارغا بۈگۈن رەيھاننى تونۇشتۇرىمىز، قانداق دەيسىلەر؟ — دېدى نادەم كېتىۋېتىپ.

ئاراش ئۇنىڭغا ئۇلاپ دېدى:

— توغرا، يازسا رەيھاننىڭ ئەرزىگۈدەك نۇرغۇن ئىشلىرى بار.

قۇلىقىغىچە ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتكەن رەيھان:

— ۋىيەي ... مېنىڭ يازغۇدەك نېمەم بار، يېزىشقا توغرا كەلسە، ئاۋۋال نادەمنى يېزىش كېرەك، — دېدى.

نادەم بېشىنى چايقىدى:

— ياق، ياق، ئاشۇرۇۋەتتىڭىز، مېنىڭ نېمەم بارئىكەن؟

— سىز توختاپ تۇرۇڭ، — دېدى رەيھان گەپ بەرمەي، — ھەرەمباغنىڭ ئېلىنىشىدا مۇھىم رول ئوينىغان سىز بولماي مەنمىدىم؟

— جەڭچىلەر مۇھىم رول ئوينىماي، مەن قانداق مۇھىم رول ئويناي؟

جامالىدىن گەپ قىستۇردى:

— سېنىڭ رولۇڭنى كىچىكلىتىشكە بولمايدۇ، قانداق دېدىم، ۋارىسجان؟

— شۇنداق بولماي، — دېدى ۋارىسجان بىر ئۆڭۈپ، بىر تاتىرىپ، ئۇنىڭ يۈرىكىدە داغ بولۇپ قالغان ئەلەملىك تۇيغۇ

قايتىدىن ئوت بولۇپ يېنىشقا باشلىدى.

باتىرغازى بۇ تالاشلاردىن خۇلاسە چىقارغاندەك قىلىپ:

— ھەرەمباغنىڭ ئېلىنىشىدا جەڭچىلەرنىڭ ھەل قىلغۇچ رول ئوينىغانلىقى راست، يولداش نادەمنىڭ مۇھىم رول ئوينىغانلىقىمۇ راست، — دېدى.

ئۇلار ئاشۇنداق قىزىق پاراڭلار بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي دوختۇرخانىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى تۇيماي قېلىشتى. بىراق، باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىغا كىرگەندە، ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى. كوماندىرنىڭ قېشىدا تىۋىت شال ياغلىقنى بوينىغا چۈشۈرۈۋالغان، ئىككى مەڭزى ئاناردەك قىزىرىپ كەتكەن چىرايلىق قىز ھۆرلىقا ئولتۇراتتى. ئەنۋەر كەينى - كەينىدىن سالام قىلىشىپ كىرىۋاتقان ئۆز جەڭچىلىرىنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ قىزىرىپ كەتتى.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

1

غۇلجا شەھىرىدە ئۇق ئاۋازلىرى توختىدى. غۇلجا خەلقى بۇ تىنچلىق بەدىلىگە بىرنەچچە يۈز پەرزەنتىدىن ئايرىلدى. لېكىن، بوراندىن كېيىنكى ئىللىق ئاپتاپ پۈتۈن ھاياتلىقنى شادلاندۇرغىنىغا ئوخشاش، قانلار بەدىلىگە كەلگەن خاتىرجەملىك ھەربىر كۆڭۈلنى كۆلدۈردى. ھايات قالغان ۋە غەلىبە ئىگىسى بولغان ئادەملەر قۇربان بولغانلارنى ئەسلىگەندە كۆڭۈللىرىدىن رازىمەنلىك ھېس قىلدى. لېكىن، قورال تۇتقان جەڭچىلەرنى تېخى قانلىق جەڭلەر كۈتمەكتە ئىدى. نىزامىدىن قىسىملىرى شەرققە قاراپ داۋاملىق ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق ئالدى. نادەم باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ئالدىغا كىرىپ، قىسىم يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈپ ـ خوشلىشىپ كېلىشكە رۇخسەت سورىدى.

— بولىدۇ، ئىنىم، تېز بېرىپ كەل، ئاپاڭغا مەندىن ئالاھىدە سالام ئېيتقىن، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭ قولىنى قىسىپ.

نادەم قايتىپ چىقىپ، توقۇقلۇق بوز ئېتىنى مىندى ـ دە، يېزىغا قاراپ يول ئالدى.

بۇ يىل قار قېلىن ياغقان، ئۇچىنچى ئاي كىرگىلى خېلى بولغان بولسىمۇ، باش ئەتىيازنىڭ ھېچقانداق شەپىسى يوقتەك ئىدى. پۈتۈن ئەتراپ ئاپپاق قار بىلەن چۈمكەلگەن، بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى ياغقان قارنىڭ سوغۇقى تېخى بوشىمىغانىدى. چىڭدالىغان يېزا يولىدا بوز ئات مىنىپ كېتىۋاتقان نادەم

يېزىسىغا يېقىنلاشقانسېرى ھاياجانلىناتتى.

يالىسى، ساغرىسى، كىرپىكلىرى ئاپپاق قىرووۋ بولۇپ كەتكەن بوز ئات ئىگىسىنىڭ ھاياجىنىنى چۈشەنگەندەك تېز گىسىر سىيرىپ، تۇياقلىرىدىن پىيالىدەك قار كاللەكلىرىنى چاچرىتىپ يورغىلاپ مېڭىۋاتاتتى. نادەم چېكىقچۈش مەزگىلىدە يېزىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ يېزىغا كىرىش بىلەنلا كىشىلەر بىلەن تىنچلىق سورىشىش باشلاندى. بەزى يەرلەردە ئاتتىن چۈشتى، بەزى يەرلەردە توختاپ كىشىلەرگە سالام بەردى، بەزىلەر بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھە، نادەم، ئاتقان ئوقۇڭلار زايە كەتمەپتۇ، بالام، دېگەنىبىلەن، — دېيىشتى قېرىلار ئۇنى روھلاندۇرۇپ.

— غۇلجىنى ئازاد قىلدۇق دەپ توختاپ قالماڭلار يەنە، گومىنداڭ دېگەن ئاپەتنى يىلتىزىدىن قومۇرۇۋەتمىگۇچە توختىماڭلار ئەمدى، كەينىڭلاردا بىز بار، قېرىساقمۇ ئوق - دوراڭلارنى يەتكۈزۈپ بېرەلەيمىز!

ئۇششاق باللارمۇ ئويناۋاتقان ئويۇنلىرىنى تاشلاپ نادەمنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. بەزىلىرى: «كۆردۈڭمۇ، نادەم ئاكا ئەسكەر بولۇپ كېتىپتۇ» دېسە، بەزىلىرى: «مەنمۇ چوڭ بولغاندا نادەم ئاكامدەك تاپانچا ئاسقان كوماندىر بولىمەن» دېيىشتى.

گۈلپەمخان سېغىز لاي بىلەن قازان باشلىرىنى سۇۋاۋاتاتتى، ئادىلجان دېرىزىدىكى چىرايلىق گۈل شەكلىگە كىرىپ قېتىشقان، ئەمدى ئېرىشكە باشلىغان مۇزلارنى تىرنىقى بىلەن سىجاپ ئولتۇراتتى.

نادەم ھويلىغا كىردى - دە، ئاتتىن چۈشمەيلا ۋارقىرىدى:

— ئاپا! ھاي ئادىلجان!

ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىققان ئادىلجان ئۆزىنى ئاكىسىغا ئوقتەك ئاتتى.

— كەل، ساقام، ئاتقا مىندۈرەي سېنى.

نادەم ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئۆكسىنى قولتۇقىدىن كۆتۈرۈپ ئاتقا مىندۈردى. ئادىلجان كىچىككىنە كۆزلىرىنى ئويىنىتىپ خۇشال بولۇپ كەتتى. نادەم ئىتىنى تۈۋرۈككە باغلىدى ۋە ئادىلجاننى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ يەرگە ئالدى. ئۇنىڭغىچە ئۆيدىن ھۆل قولىنى كۆڭلىكىنىڭ پېشىگە ئېرتىپ گۈلپەمخان چىقتى ـ دە، ئادىلجاننى يېتىلەپ كىرىۋاتقان ئوغلىغا:

— كۆزۈمدىن ئۇچۇپلا كەتتىڭغۇ، بالام! — دېدى ـ دە، ئوغلىغا تاشلاندى ۋە پېشانىسىدىن سۆيدى.

— سالامەت تۇردۇڭمۇ، ئاپا؟

— چىرايىڭ سۇرقىداپلا قاپتۇغۇ، بالام!

ئانا ئوغلىغا قاراپ ـ قاراپ قانمىدى. قاتتىق ئىشلەپ ھاردۇق يەتكەن ئادەمدەك چوڭقۇر ئۇھ تارتتى ۋە تىزلىرىغا تايىنىپ يېنىك ئاتلاپ، مانتىغا چۈشۈپ ئوچاققا سامان قالاشقا تۇتۇندى. نادەم ئۆيگە سىنچىلاپ قارىدى ۋە بېشىنى ئىرغىتىپ كۈلۈپ قويدى. ئۆيئىچى بۇرۇنقىدەكلا، ئۆزگىرىش يوق ۋە چىنىدەك پاكىز ئىدى. قازان باشلىرى سۇۋالغان، دېرىزىدىكى قاچىغا تېرىلغان گۈللەر كۆكىرىپ تۇرۇپتۇ. تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان، بۆشۈكىدەك ئۆز ۋە يېقىملىق ئۆينى كۆرۈپ نادەم ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ كەتتى. ئۇ ئوڭدا يېتىپ ئادىلجاننى قورسىقىغا مىندۈردى. ئادىلجان قىن ـ قىنىغا پاتماي قاقاقلاپ كۈلدى. كۆڭلى كۆتۈرۈلگەن ئانىمۇ قېنىپ ـ قېنىپ كۈلدى. بىردەمنىڭ ئىچىدىلا قازان قايناپ ئۆيئىچىگە نەم ھور تولدى. گۈلپەمخان چاي ئەتتى، جوزا قويۇلۇپ، بىرنەچچە يېرىگە ياماق چۈشكەن پاكىز داستىخان سېلىندى.

ئۇلار چايغا ئولتۇردى.

— نېمانچىلا ئالدىراش كەلدىڭ، بالام! — سورىدى چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ ئانا.

— ئالدىنقى سەپكە مېڭىشىمىز مۇمكىن، سىلەر بىلەن خوشلاشقىلى كەلدىم، ئاپا.

— نەگە ماڭىسىلەر؟ — گۈلپەمخاننىڭ چىرايى بىر ئاز ئۆزگەردى.

— سوقۇشقا، ئاپا، پات ئارىدا يۈرۈپ كېتىمىز.

ئوغلىنىڭ كېتىمەن دېيىشى دەسلەپتە ئانىسىغا ئېغىر تۇيۇلدى، ئۇ ئويلىنىپ قالدى، ئويلىغانسېرى قاپىقى تۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئوغلى ئۇنىڭغا ئات ئۈستىدە قىلىچنى ئوينىتىپ دۈشمەنلەرنى سۈرۈپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈندى. شۇڭا، ئۇ چىرايىنىمۇ ئاچماستىن:

— بوپتۇ ئوغلۇم، نېمىمۇ دەيتتىم، قولۇڭغا مىلتىق ئالغان بولغاندىكىن ماڭ، سېنىڭ يولۇڭ شۇ! — ئانا شۇنداق دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆيىنىڭ تۆرىدىكى ساندۇقنىڭ يېنىغا باردى. گۈلپەمخان ساندۇقنىڭ ئالدىدىن ئاستا تۇردى - دە، ئوغلىغا سوۋغىسىنى ئۇزارتتى.

— مانا بالام يوللۇقۇم، داداڭنىڭ تەۋەررۈكى، ساڭا يادنامە بولسۇن.

نادەمنىڭ قولىنى ئۇزىتىپ ئالغىنى دادىسىدىن قالغان بەكە ئىدى. ئۇ بەكىنى تۇتقىنىچە ھاياجانلىنىپ دادىسىغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن تۇرۇپ قالدى. ئانىنىڭمۇ، بالىنىڭمۇ كۆز ئالدىدا خۇددى ناسىر ئاخۇن قاراپ تۇرغاندەك، ئارمان بىلەن كەتكەن ئاتا بۇگۇن ئوغلىدىن رازى بولۇپ كۈلۈمسىرەۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئۇلار ئىككىسى بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قېلىشتى، ئۇلار ئەنە شۇنداق ئۈنسىز ئازاب چېكىشتى. ئانىنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى، چۈنكى مۇئەللىم ئوغلى نادىرنىڭ قىياپىتىمۇ كۆز ئالدىدا گەۋدىلىنىشكە باشلىغانىدى. نادەم ئانىنىڭ يوللۇقىنى ئەڭ ئەتىۋارلىق نەرسىدەك ئاۋايلاپ قولىغا ئالدى ۋە ئاستا يانچۇقىغا سالدى. شۇ ئېغىر مىنۇت ئىچىدە ناسىر ئاخۇننىڭ پاجىئەسى، چوڭ ئوغلىنىڭ ئېچىنىشلىق تەقدىرى ئانىنىڭ ۋۇجۇدىنى چۇلغىۋالغانىدى. ئۇنىڭ غەزىپى ئۆرلەپ، ئوت بولۇپ يانغان يۈرىكىدىن بىردىنلا يالقۇنلۇق

سۆزلەر تىزىلىپ چىقىشقا باشلىدى:
— ئوغلۇم، — دېدى ئانا تەمكىنلىك بىلەن، — ئاقىۋول بولسۇن، كۆپچىلىك ئۇچۇن ئۆزۈڭنى ئايىما! كۆپنى دەپ سەپەر قىلدىڭ، باسقان ئىزىڭدىن گۈل ئۇنىدۇ، ئېيتقان سۆزۈڭدىن گۆھەر ياغىدۇ، نامەرد بولما، كېزى كەلگەندە ئەل ئۈچۈن بىر قوشۇق قېنىڭنىمۇ ئايىما! مۇبادا سېنى قورقۇنچ باسقۇدەك بولسا، بوۋاڭ سادىر پالۋانغا سىغىن، ئۇنىڭ نامى ساڭا مەدەت بولىدۇ! ئاتا - بوۋىلىرىڭنى قەبرىدە تىنچ ياتسۇن دېسەڭ، كەينىڭگە بىر ماڭدام چېكىنمە! كەينىڭدىن ئوق يەپ ئۆلگەن بالا - مېنىڭ بالام بولمايدۇ، قاچقۇنلۇق نەسىل - پۇشتىمىزغا يات! — ئانا چوڭقۇر بىر تىنىپ تۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ يۈزلىرى تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەپ كەتكەنىدى، — ئاكاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، دۈشمەنگە زادىلا رەھىم قىلما، باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىل، بالام، ناۋادا جەڭ قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەڭ، كېچىلىرى كىرىپىك قاقماي، سوغۇق بۆشۈك قۇچاقلاپ ساڭا بەرگەن ئاق سۈتۈمدىن رازىمەن! ...
ئانىنىڭ يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان يالقۇنلۇق سۆزلىرى نادەمنى تېخىمۇ ھاياجانغا سالدى، بۇ سۆزلەر ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىش ئۈچۈن تەييار تۇرغان ئوغۇل ئۈچۈن خورىماس غەيرەت، تاغدەك مەدەت بولدى. يۈرىكى ئويناپ، يۈزلىرى ھۆپپىدە ئوت ئالغان نادەم:
— ماقۇل، ئاپا، ئېيتقان سۆزلىرىڭنى ئېسىمدە چىڭ ساقلايمەن! — دېدى.
ئۇ ھاياجان بىلەن ھويلىغا چىقتى - دە، ئېتىنى يەشتى ۋە يېتىلەپ كوچىغا چىقتى. بوز ئات ئىگىسىنىڭ ۋەدىلىرىنى چۈشەنگەندەك قومۇش قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ تىپچەكلەپ تۇراتتى.
ئۇ ئېتىغا ئىرغىپ مىندى:
— خەير، ئاپا، سالامەت بول!
— خوش، ئوغلۇم، ئاقىۋوللۇق بول!

نادەم ئېتىنىڭ بېشىنى قايرىدى ـ دە، تىزگىنىنى قويۇپ بەردى، ئويناپ تۇرغان ئات ئۇنى ئۇچقاندەك ئېلىپ كەتتى. ئۇ كوچىنىڭ دوقمۇشىغا يەتكەندە، كەينىگە قايرىلىپ قاراپ، ياغلىقىغا ئورىلىپ قاراپ تۇرغان ئانىسىنى ھەم قوللىرىنى كۆتۈرۈپ تەلپۈنۈپ تۇرغان ئىنىسىنى كۆردى.

ئانا ئۆزىنى قانچىلىك غەيرەتلىك، خۇشال تۇتقان بولسىمۇ، ھەر بىر كۆزىدىن ئېتىلىپ چىققان ياش مەڭزىگە تېمىپ چۈشتى.

ئۇ ئوغلىنىڭ كەينىدىن ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ، قەدەملىرىنى ئېغىر، ئاستا بېسىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

2

سۈتتەك ئاق ئايدىڭ كېچە، تولۇن ئاي بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي بۇلۇتلار ئارىسىدا ئۈزەتتى.

ئېگىز سۇۋادان تېرەكلەرنىڭ يوپۇرماقسىز شاخلىرى كوچىغا سۈس قارامتۇل سايە تاشلىغان، ئاچچىق شامال ئاستا ئۇرۇپ تۇراتتى.

كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى جەڭچى قەدەملىرىنى ئالدىرىماي بېسىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ ئاۋازىنىڭ زىلىلىقىدىن، قۇلاقچىسىنىڭ كەينىدىن تۇرۇلگەن چېچى كۆرۈنۈپ تۇرغانلىقىدىن، ھە، بۇ قىز ئىكەنغۇ دېمىسە، سىرتتىن قارىغان كىشى قايسىسىنىڭ ئوغۇل، قايسىسىنىڭ قىزلىقىنى پەرق ئېتەلمەيتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ ئۇچىسىدا ئۇزۇن ئاق جۇۋا، بېشىدا ئاق قۇلاقچا، پۇتىدا بوز پىيما بار ئىدى. ئۇلار بىر سەپتە جەڭ قىلىۋاتقىنىغا ئۈچ ئاي بولغان بولسىمۇ، لېكىن كوچىدا ئىككىسىنىڭ مۇشۇنداق يالغۇز مېڭىشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە كېچىدە يانمۇيان مېڭىشى بىرىنچى قېتىم. ئۇلار ئىككىسى قىزنىڭ ئۆيىگە بىللە بېرىشتى، بىللە يېنىشتى. شۇ تاپتا قىز

مۇشۇ مۇساپىنىڭ يىراق بولۇشىنى، يىگىتنىڭ تېخىمۇ ئاستا مېڭىشىنى ئىستەيتتى. پىيادىلەر ئۈچۈن خېلىلا ئۇزاق بولغان بۇ يول ئۇلارغا ناھايىتى قىسقا بىلىنمەكتە ئىدى. قىز يىگىتنىڭ بىلىكىگە قولىنى ئۆتكۈزۈۋالغان، ئۇ ئۆزىنى چەكسىز بەختلىك ۋە خۇشال سېزەتتى، شۇڭا ئۇ شۇنچىلىك ئىچىلىپ كەتكەنىدى.

— شۇنداق قىلىپ، رەيھان، جەڭگە يەنە بىللە ماڭىدىغان بولدۇق - دە، — دېدى يىگىت رەيھانغا سەل ئېگىلىپ تۇرۇپ، — چىڭ ئىكەنسىز جۇمۇڭ، تاس قالاتتىڭىز قېلىپ قالغىلى، ئەمدى سىناقتىن ئۆتتىڭىز.

نادەم رەيھانغا كۈلۈپ قارىدى، قىز ھەيرانلىقتا قالغان كۆزلىرى بىلەن نادەمگە يېقىملىقلىقىنا تىكىلدى.

— سىنىقىڭىزدىن ئەمدى ئاران ئۆتۈپتىمەن - دە، — دېدى قىز كۆزلىرىنى تېخىمۇ خۇمارلاشتۇرۇپ. نادەم بۇرۇن قىزنىڭ ئويناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن نۇرغۇن مەنىلەرنى چۈشەنگەن، بىراق ئەختەمبايغا بولغان ئۆچمەنلىكى ئۇنى قىزدىن قاچۇرۇپ كەلگەنىدى. ئۇ بۈگۈن قىز توغرىسىدىكى خاتالىقلىرىدىن خىجىل بولدى.

— رەيھان، مەن سىزنى خاتا چۈشىنىپ كەپتىمەن، — دېدى يىگىت قىزنىڭ بارماقلىرىنى قىسىپ، — باي قىزلىرى كەمبەغەل يىگىتكە بىكار يېقىنلاشمايدۇ، پەقەت ۋارىسنى تېخىمۇ قىزىقتۇرۇش ئۈچۈنلا ماڭا يېقىنچىلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ ئىچىمدە سىزدىن نەپرەتلىنىپ يۈردۈم، مېنى كەچۈرۈڭ ... مەن سىزگە ئىشەندىم، سىز بىلەن بەختىسىز بولمايمەن.

— ھەرقانچە بولسامۇ ئالتۇن خەجلەپ تېزەك سېتىۋالغۇدەك ئەخمەق ئەمەسمەن، — دېدى قىز نادەمنىڭ قاۋۇل بىلەكلىرىگە يۆلىنىپ، — مەن ئاق كۆڭۈل بىر دېھقان يىگىتنى تاللىغىنىمغا ناھايىتى خۇشالمەن، مەنمۇ خاتالاشماپتىمەن.

— ئالدىمىزدا تېخى قايناق جەڭلەر، ئېلىشىشلار بار، — دېدى نادەم قىزنىڭ ئۆز كۆكسىگە قويغان بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، —

گومىنداڭچىلاردىن ئارانلا بىر نەچچە ئورۇننى تازىلىدۇق، تېخى سەپىرىمىز ئۇزاق ھەم مۇشكۇل. كىم بىلىدۇ، قايسىمىزنىڭ ئۆلۈكى قەيەرلەردە قالىدۇ، بىراق ھاياتتىن ئۈمىدىمىز زور، شۇ تاپتا، مەن ... — نادەم شۇنداق دېدى - دە، قىزنىڭ يۈزىگە يۈزىنى ياقتى، قىز قاچۇرمىدى، پەقەت تارتىندى، قورۇندى ...

ئۇلار خۇددى يۈرىكى توختاپ قالغاندەك، خۇددى يالغۇز ئادەمدەك جىمجىت. ئۇزاق تۇرۇشتى. بۇلۇتلار ئارىسىدىن تولۇن ئاي چىققاندا ئۇلار ئۇنىڭدىن ئىزا تارتقاندەك بىر - بىرىنى قويۇۋېتىشتى. قىز نادەمنى قولتۇقلىۋالدى، ئۇلار سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى، خېلى يەرگىچە سۆزسىز مېڭىشتى.

— شۇنداق، رەيھان، — دېدى نادەم ئاستا كېتىۋېتىپ، — سەپەرلىرىمىزمۇ تۈگەيدۇ، گومىنداڭمۇ تۈگەيدۇ، لېكىن كۈرەش تۈگىمەيدۇ، بىزنى بوزەك قىلغان ئادەملەر بىلەن بولىدىغان كۈرىشىمىز تېخى بار.

— كىم جىنايەتچى بولسا، — دېدى رەيھان جىددىي ھالدا، — شۇ ئۆزىنىڭ جازاسىنى تارتىشى كېرەك.

— شۇنداق، تېخى ئىشلار نۇرغۇن. بىز دۇنياغا كېلىپ نېمە ئىش قىلدۇق؟ ھېچقانچە ئىش قىلمىدۇق. ئەمدىلا قولىمىزغا قورال ئالدۇق. تارىختا يازسا ئەرزىگۈدەك ئىشلارنى ئەمدىلا باشلاۋاتىمىز. ئاتا - بوۋىلىرىمىز دۇنيادىن قاقشاپ ئۆتكەن، بىزچۇ؟ جەڭ بىلەن قان ئىچىدە ئۆتسەكمۇ مەيلى، ئەمما ئەۋلادلىرىمىز دۇنيادىن كۈلۈپ ئۆتسىلا بولدى ئەمەسمۇ؟

— مەن بۇرۇن بىلىملىك بولسام، ئىناق ئائىلە قۇرسام بەختلىك بولىمەن دەپ ئويلايتتىم، — دېدى قىز ھاياجانلىنىپ، — لېكىن قولىمىزغا قورال ئالمىغۇچە بەختلىك تۇرمۇش قۇرۇش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشەنمەپتىكەنمەن، قاراڭا نادەم، قانداق بەختلىكمەن - ھە! — ئۇ نادەمنىڭ بىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋالغان قولى بىلەن ئۇنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇۋالدى. نادەمنىڭ تېنىگە يەنە قايتىدىن ئوت تۇتاشقاندەك، پۈتۈن بەدىنى لاۋۇلداپ

يانغاندەك، سۆڭەكلىرى ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئۇ مۇھەببەتنىڭ بۇ ئاجايىپ كۈچىدىن مەست بولۇپ يىقىلغىلى قىلدى. ئۇ يەنە جۈرئەت قىلىپ قىزغا ئېڭىشتى، قىز ئۇنىڭ ئېڭىكىنى ئاستا نوقۇپ قويدى:

— بولدى، ئەمدى كەلگۈسى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىڭ، نادەم!

ئۇلار يەنە سۆزسىز مېڭىشتى، نادەم يىراقلارغا كۆز تاشلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— كەلگۈسىدە ئاجايىپ ئىشلار بولىدۇ، خەلقىمىز كۆز كۆرمىگەن، قۇلاق ئاڭلىمىغان، ھەيران قالارلىق يېڭىلىقلارنى يارىتىدۇ. ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ سۆزى يادىمدا، ئۇ، بىز ناھايىتى ئارقىدا قالدۇق، خەلقىمىز ئازاد قىلىنسا، ئازاد بولغان ئەقلىدىن كەلگۈسىدە ئاجايىپ مۆجىزىلەر يارىتىلىدۇ، دېگەنىدى.

— شۇنداق، — دېدى رەيھانمۇ ئويلىنىپ، — بىز ئەمدى ئەركىن ياشايمىز، خالىغان ئىشىمىزنى قىلالايمىز.

— بىزمۇ ئۆي تۇتارمىز، بالىچاقىلىق بولارمىز، بالىلىرىمىز موھتاجلىق كۆرمەي بەختلىك ياشار، بىز ئۇلارغا سىلەرنىڭ بۇ بەختىڭلار بىزنىڭ كۆرەشلىرىمىزدىن كەلگەن، دەپ جەڭگىۋار ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرەرسىز، بەلكى مۇشۇ كۆرەشلىرىمىز ھەققىدە كىتابلارنىمۇ يازارمىز. گومىنداڭنى تەلتۆكۈس يوقاتساق، قىلىدىغان ئىشلىرىمىز تېخىمۇ كۆپىيەر، — دېدى نادەم، قىز خۇددى كىچىك بالا ئەركىلىگەندەك ئۇنىڭغا يۆلەندى. نادەم سۆزىنى داۋام قىلدى، — بىز ھەقىقەتەن بەختلىك ئىكەنمىز، باشقىلارغا ياخشى كۈن يارىتىش ئۈچۈن جېنىنى ئاتىغان ئادەم مېنىڭچە ئەڭ بەختلىك ئادەم بولىدۇ.

ئاددىي دېھقان يىگىتنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان مەردانە سۆزلەر كۆپ كىتاب ئوقۇغان، ھېسسىياتلىق، ياش قەلبى ئارزۇ - ئۈمىدكە تولغان شەھەر قىزىنى ھەم جەلپ قىلاتتى، ھەم ھەيران قالدۇراتتى. قىز شۇ تاپتا يىگىت بىلەن كىچىكچە كوچا ئايلىنىشقا تەييار ئىدى.

ئۇلار يان كوچىدىن قايرىلىپ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن كەتكەن يەنە بىر كوچىغا چىقتى. بۇ كوچىمۇ ئاسمانغا تاقاشقۇدەك ئېگىز سۇۋادانلىق كوچا ئىدى. ياندانش كوچىلاردىن ئاربىلاپ ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالمىسا كوچىلار پۈتۈنلەي جىمجىت، ئادەمسىز ئىدى. رەيھاننىڭ يۈرىكى تېز ـ تېز سوقۇپ، يۈزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى. ئۇ نادەمنى بىرىنچى قېتىم كۆرگەندە، ئۆزىدە پەيدا بولغان ئارزۇ ـ تىلەكلىرىنىڭ ئىشقا ئاشىدىغانلىقىغا ئەمدى ئىشەندى. ئۇلار كېلەچەكتە بولىدىغان ئاجايىپ ئىشلار توغرىسىدا ئويلىشىپ، خېلى يەرگىچە جىمجىت مېڭىشتى.

ئۇزۇن كوچىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تار يان كوچا دوقمۇشىدا توساتتىن ۋارىسجان پەيدا بولۇپ قالدى، ئۇ ئۆزى تەرەپكە كېلىۋاتقان نادەم بىلەن رەيھاننى يىراقتىنلا تونۇغانىدى. بايا قىز نادەمنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيىگە ماڭغانلىقىنى ۋارىسجان كۆرگەن ۋە لېۋىنى چىشلەپ نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ قاراپ قالغانىدى.

— كەل، نادەك، كەل، ئائىلىمىزنىڭ ئۇلىنى كولاۋاتقان سەنمىدىڭ، ئەمدىغۇ قولىغا چۈشكەنسەن، قىز مېنىڭ دەپ ئويلاۋاتىدىغانسەن، چۆچۈرىنى خام ساناپسەن، — دېدى ئۇ پەس ئاۋاز بىلەن چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ھۇ يېتىم ئوغلاق! رەيھان سەن تېگى پەس گادايغا لايىقمىدى؟ ...

ئۇ تاپانچىسىنى قېپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى ـ دە، نادەمگە توغرىلىدى. ئۇنىڭ قولىدىكى تاپانچا كۆزىنىڭ ئىزغىرىن شامىلىغا يولۇققان قاقشال شىۋاقتەك تىترىدى.

— نەرىگە ئاتاي، بېشىغىمۇ؟ ياق، ئۇ كىچىكلىك قىلىدۇ، يۈرىكىگە ئاتاي ... — دېدى ئۇ غالىلداپ تىترەپ.

نادەم بىلەن رەيھان قولتۇقلىشىپ يىقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. كوچىدا ئۇلاردىن باشقا ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى. تولۇن ئاي بىردىن ئاقۇچ، شالاڭ بۇلۇت پارچىلىرىنىڭ ئارىسىدا قالدى. ۋارىسجان دەرەخكە چاپلىشىپ تۇرۇپ نادەمنى چەنلىدى ـ دە،

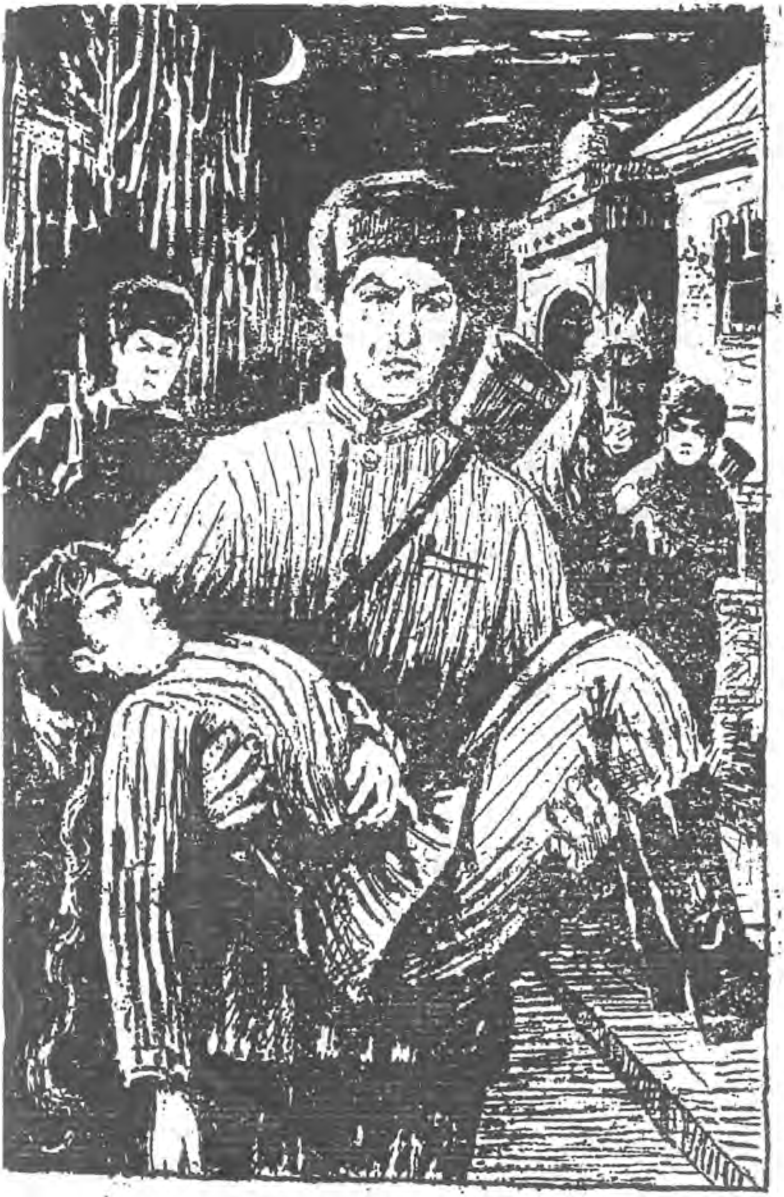

ئاتتى، تۇيۇقسىز چىققان ئوق بىلەن تەڭ رەيھان قاتتىق چىرقىرىدى.

— ئاھ ... نادەم !

— رەيھان !

نادەم كەينىگە يىقىلىۋاتقان قىزنى يۆلىدى، بولمىدى، قىزنىڭ پۇتلىرى يەر تىرەپ تۇرالمىدى. نادەم قىزنىڭ بېشىنى تىزىغا قويدى. ۋارىسجاننىڭ تاپانچىسىدىن چىققان ئوق نادەمگە تەگمەي رەيھاننىڭ ئوڭ چېكىسىگە تەگكەنىدى. ئۇ يەردىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان قان قىزنىڭ يۈزىنى، بويۇنلىرىنى بويىۋەتتى. ئوق تەگكەن يەرنى ئالىقىنى بىلەن بېسىپ تۇتۇۋالغان نادەمنىڭمۇ قوللىرى قىپقىزىل قان بىلەن بويىلىپ كەتتى.

ۋارىسجان ئاتقان ئوقنىڭ كىمگە تەگكەنلىكىنى بىلىشتىن قورقتى. ئۇ تەمتىرەپ، ھودۇقۇپ، كەلگەن كوچىسىنىمۇ ئۇنتۇپ، ئۆزىنى نەگە قويۇشنى، قاياققا قاراپ قېچىشنى بىلەلمەي قالدى. ئۇ بېشى قايغان تەرەپكە يۈگۈردى ۋە نېمىدۇر بىرنەرسىگە پۇتلىشىپ يىقىلدى. ئۇ خۇددى ئۇۋىسىنى تاپالماي قالغان چاشقاندەك ئۇياق ـ بۇياققا تاشلاندى، ئاخىر ئۆمىلەپ قوپۇپ قاچتى. كوچىغا چىققان ئىككى قاراۋۇل ئاتلىرىنى تاراسلىتىپ دەرھال يېتىپ كەلدى.

— رەيھان ! رەيھان ! — دەيتتى نادەم بىتاقەت بولۇپ. نادەمنىڭ ئاۋازى قۇلىقىغا بىلىنەر ـ بىلىنمەس كىرگەن قىز كۆزىنى ئاستا ئاچتى. ئۆچكەن چىراغ قايتا يانغاندەك، نادەمگە ئۈمىد پەيدا بولدى.

— ئوق قاياقتىن چىقتى؟ — دەپ سورىدى قاراۋۇللار ئالدىراپ، نادەم تار كوچىنىڭ دوقمۇشىنى كۆرسەتتى.

ئىككى قاراۋۇل قايتىپ كېلىپ دېدى:

— يوق، قېچىشقا ئۈلگۈرۈپتۇ.

قىزنىڭ تاتارغان لەۋلىرى ئاستا پىچىرلىدى:

— نادەم ... مېنى ... دوختۇرخانىغا ... چاپسان ...

قىزنىڭ ئۈزۈك ـ ئۈزۈك سۇس ئاۋازى نادەمنىڭ جېنىغا جان قوشقاندەك بولدى. شۇ چاغدىلا ئۇ ئۆزىگە كېلىپ تېخىچە قىزنىڭ ئوڭ چېكىسىنى ئالىقىنى بىلەن چىڭ بېسىپ تۇرغانلىقىنى ئېسىگە ئالدى ۋە بۈگۈن چۈشتە رەيھان يۇيۇپ بەرگەن قول ياغلىقىنى ئوق تەگكەن يەرگە قويۇپ، قاراۋۇللار سۇنغان قول ياغلىق بىلەن ئۈستىدىن تاڭدى ھەم بىرلا ئىرغىپ ئۇلارنىڭ ئېتىغا مىندى. قاراۋۇللار قىزنى ئۇنىڭغا ئاستا سۇنۇپ بەردى، نادەم قىزنى ئاۋايلاپ ئاتنىڭ ئالدىغا ئالدى ـ دە، ھەربىي دوختۇرخانا تەرەپكە قاراپ ئىلداملاپ ماڭدى.

3

باھار كەلدى. ئىلى ۋادىسىدىن قاراڭغۇ قىشمۇ ھەيدەلدى. پۈتۈن ۋىلايەت ئەمدى ئىلى دەرياسىنىڭ شاۋقۇنلىرى بىلەن جانلانغاندى. جىڭ ناھىيەسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئىلى ۋىلايىتى گومىنداڭچىلاردىن تامام تازىلىنىپ بولدى. ھۆكۈمەتنىڭ قارارى بويىچە مۇنتىزىم مىللىي ئارمىيە قۇرۇلدى ۋە داغدۇغىلىق ئارمىيە قۇرۇلۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. يارىشىملىق ھەربىي فورما — ئۆتۈك، گەلەپى شىم، گىمناستوركا ۋە ئىسپانكا كىيگەن جەڭچىلەر، ئوردېن، مېداللارنى تاقىغان گېنېراللار، پولكوۋنىكلار، مايور، كاپىتانلار، كومىسسارلار تولۇق قوراللىنىپ غۇلجا شەھىرىدە نامايىش قىلدى. خەلق ئۆز ئارمىيەسى بىلەن پەخىرلەندى. خۇددى خەلق ئارزۇسىنى چۈشەنگەندەك ئىللىق باھار ئاپتىپى پۈتۈن تەبىئەتنى جانلاندۇرۇۋەتتى. قۇلۇن ـ قوزىلار قىيغىتىشتى، ئېرىقلاردا سۇلار شىۋىرلاشتى، چوكانلار ياشىرىپ جالا بولدى، يىراق جايلاردىن ئۇچۇپ كەلگەن نەغمىچى قۇشلار چاڭىلداپ سايراپ، يېتىپ كەلگەن باھارغا زوقى بىلەن تەنتەنە قىلىشقا باشلىدى.

مۇنتىزىم تۈسكە كىرگەن قوشۇنلار كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغان كىشىلەر ئالدىدىن ئۆتمەكتە ئىدى. پولك،

باتالىيون، روتا كوماندىرلىرى ئۆز پولكلىرىنى، باتالىيونلىرىنى، روتىلىرىنى باشلاپ، ئېيتقۇسىز خۇشاللىق ۋە مەغرۇرلۇق بىلەن ئۆزلىرىنى تەبرىكلەپ تەنتەنە قىلىشىۋاتقان ئاتا ـ ئانىلىرى، ئاكا ـ ئۇكىلىرى، ھەدە ـ سىڭىللىرى ئالدىدىن ھەيۋەت بىلەن ئۆتمەكتە ئىدى. كىشىلەر ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ شۇنچىلىك زورايغانلىقىنى، شۇنچىلىك مەرد ـ مەردانىلىكىنى كۆرۈپ، خۇددى بېشى ئاسمانغا يەتكۈدەك خۇشال بولۇشۇپ، ئېپتىخارلىنىپ، مەغرۇرلىنىپ كېتىشتى. بۇ كىشىلەر ئۆز تارىخىدا شۇنچىلىك مۇنتىزىم كۈچكە، غەيرەتكە، جاسارەتكە، قۇدرەتكە ئىگە بولغان قوشۇنلىرىنى تېخى كۆرمىگەنىدى. بۇ قوشۇن قۇدرەتلىك جاسارىتىنى نامايان قىلىپ، غالىب ناخشىلىرىنى جاراڭلىتىپ كىشىلەر توپى ئالدىدىن ئۆتمەكتە ئىدى.

ئال قولۇڭغا قىزىل تۇغنى،
بەرمە دۈشمەنگە ھېچ ئۇنى.
دۈشمەن سوزسا بىزگە قولىنى،
يانجىپ تاشلايمىز بىز ئۇنى!

بۇ قوشۇننىڭ ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئەمدىكى ۋەزىپىسىمۇ ئىنتايىن ئېغىر، لېكىن مۇقەددەس! ئالىي باش قوماندان گېنېرال لېيتېنانت ئىسھاقبېك ھۆكۈمەت پەرمانلىرىغا ئاساسەن بۇ قوشۇننىڭ يۈرۈش قىلىش بۇيرۇقىنى جاكارلىدى:

«شەرقىي شىمالىي تەرەپتە: ئۈچىنچى ئاتلىق پولك تارباغاتاي ۋىلايىتىنىڭ دۆربىلجىن ۋە چۆچەك ناھىيەلىرىنى ئېلىپ، ئاندىن ئالتاي ۋىلايىتىگە يېتىپ بېرىشى؛

تېكەس بىرىنچى پىيادە پولكى بىلەن توڭگان ئونىنچى پولك، غۇلجا ئىككىنچى پولكىنىڭ بىر ئىسكادرونى ۋە تۆتىنچى زاپاس پولكىنىڭ بىرىنچى باتالىيونى داخىيەنزە بىلەن جىڭنى ئېلىشى؛

سۇيدۇڭ بىرىنچى پولك بىلەن موڭغۇلكۈرە پولكى ھەمدە

مۇستەقىل ئىسكادرون ۋە توپچىلار قىسمى شىخونى ئازاد قىلغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىگە قاراپ داۋاملىق ئىلگىرىلىشى؛
جەنۇب تەرەپتە: تېكەس ئىككىنچى ئاتلىق پولكى بىلەن بىر ئىسكادرون مۇزات تاغ ئاغزى ئارقىلىق ئاقسۇغا چۈشۈشى؛
تۆتىنچى زاپاس پولك غۇلجىنى ساقلاپ قېلىشى لازىم.»
جاي - جايلاردىكى خەلقلەر بۇ قوشۇننىڭ مۇبارەك قەدىمىگە تەقەززا بولۇپ تۇرماقتا ئىدى.
تولۇق قورال‌لانغان ئون بەش مىڭ كىشىلىك مۇنتىزىم قوشۇن نىشانلانغان ھەرقايسى جايلارغا — گومىنداڭنىڭ تاپىنى ئاستىدىكى يەرلەرگە قاراپ ھەيۋەتلىك ھەربىي يۈرۈشكە ئاتلاندى! تاغ - دالانى تىترىتىپ كۈچلۈك ناخشا ياڭرىدى:

ئاڭلا ئەي ۋەتەن باللىرى،
شامال‌لاردىن خەۋەر باردۇ.
قەھرلىك، كۈچلۈك، باتۇر ئەرلەر،
شىر ۋە يولۋاسلار باردۇ.

مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان كىشىلەر قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئاتلانغان غالىب جەڭچىلىرىنى ئۇزىتىپ قالدى.
— خەير، سىلەرگە ئاقىۋول بولسۇن!
— خەير، سىلەرگە غەلىبە يار بولسۇن!
— دۈشمىنىڭلار يەر بىلەن يەكسان بولسۇن!
پولكوۋنىك نىزامىددىن ئۆز قوشۇننى باشلاپ شەرققە — يېڭى جەڭ مەيدانىغا ئاتلاندى. بۇ قوشۇننىڭ قەيسەر جەڭچىسى، قىساسچى نادەم قوشۇننىڭ ئالدىدا كۆكرەك كېرىپ، بوز ئېتىنى ئوينىتىپ كېتىۋاتماقتا ئىدى.

1980 - يىلى غۇلجىدا يېزىلدى.

ئىلى دولقۇنلىرى (1)

(رومان)

ئاپتورى: ئابدۇراخمان قاھار

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇقەييۇم سايىم

مۇھەررىرى: سۇلتان ھاشىم

مەسئۇل كوررېكتورى: سەنەۋەر ئىبراھىم

تەكلىپلىك كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن

مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

مۇقاۋا رەسىمىنى سىزغۇچى: ئابدۇراخمان ئابلىز

نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر

تېلېفون: 0991 - 2827472

پوچتا نومۇرى: 830001

باسقۇچى: بېيجىڭ شۈنچېڭ رەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى

ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى

فورماتى: 1230 × 880 مىللىمېتىر 1/32

باسما تاۋىقى: 14.375

نەشرى: 2011 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى

بېسىلىشى: 2015 - يىلى 3 - ئاي 3 - بېسىلىشى

تىراژى: 6001 - 9000

كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 228 - 14338 - 2

باھاسى: 40.00 يۈەن